

THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS
LIBRARY

871
C2
1893
v. 1-3

CLASSICS
DEPARTMENT

The person charging this material is responsible for its return on or before the **Latest Date** stamped below.

Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

University of Illinois Library

JUN 11 1970

JUL 22 1970

AUG 24 1970

AUG 17 1970

JAN 31 1983

FEB 2 1989

NOV 22 1993

NOV 23 1993

*Herrn Professor Dr. S. Müllers
Verhandlung über die
vom Herausgeber.*

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

CUM

A. HIRTII ALIORUMQUE SUPPLEMENTIS

EX RECENSIONE

BERNARDI KÜBLERI.

VOL. I.

COMMENTARII DE BELLO GALLICO.

EDITIO MAIOR.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCIII.

871
C 2
18

PRAEFATIO.

Opus criticum, quod dicunt, textuum constituentium nostra aetate fere absolutum esse ut de ceteris plerisque scriptis Graecorum Romanorumque fortasse iure quodam contenditur, ita de libris, qui a Caesare de bello Gallico scripti sunt, concedi non potest. Nam editio corporis Caesariani, quae Nipperdeio auctore anno XLVII h. s. in publicum prodiit neque immerito Lachmanni et Hauptii laudem tulit summam, cum per triginta annos hominibus doctis tantum non omnibus probaretur atque uno Hellero cum alias tum in docta dissertatione tomo XVII Philologi inserta frustra repugnante quasi certa viae dux, quam in textu belli Gallici constituendo solam sequi oporteret, praedicaretur, hodie haud pauci eorum, qui Caesaris libris legendis ac recensendis student, plane aliter iudicant, Nipperdeiusque num quae inter codices manuscriptos intercedat ratio recte cognoverit, valde dubitant. Itaque dissensio orta est inter homines crisi Caesarianae deditos bellumque exarsit haud dissimile illius, quod de codicibus carminis Nibelungiorum olim gestum est vel quod de Thucydidis codice Vaticano etiam nunc geritur. In hoc certamine me a partibus eorum stare, qui contra Nipperdeii auctoritatem arma ferunt, ex hac editione, quam Woelfflinio auctore Sosiorum iussu conficiendam suscepi, apparebit; in qua vix unum caput

a*

716271

indagaveris, cuius textus non aliquo loco a textu editionis Nipperdeianae discedat.

Duabus autem maxime de causis haec tanta sententiarum commutatio effecta est, primum eo quod codicum lectiones nunc accuratius nobis innotuerunt, quam Nipperdeio, qui aliorum librorum manuscriptorum collationibus usus est malis, aliorum planè carebat, deinde eo, quod lexicis Caesarianis cum Mengii, tum Meuselii usus proprietatesque dictionis Caesarianae tam luculenter nobis ante oculos posita est, ut sescentis locis, de quibus antea alius aliter iudicabat, nunc genuina lectio vel ab imperitissimo certo constitui possit. Inter eos autem homines doctos, qui de Nipperdeii eiusque asseclarum erroribus nos docuerunt, facile primum locum obtinet Hermannus Meusel. Is quo est acumine ac diligentia, in tomis XI et XII Ephemeredis gymnasiorum Berolinensis¹⁾ de codicibus Caesarianis ac de permultis locis tam praeclare egit, ut totam hanc quaestionem cum pulvisculo absolvisse videatur. Dignus tamen est, qui praeter eum honoris causa nominetur, Rudolfus Schneider²⁾, qui cum eodem tempore quo Meuselius verum cognovisset, eodem loco quo ille, quae cognoverat, scite ac docte exposuit. Hos viros doctissimos tamquam duces fortes ac strenuos alii secuti perrupta munitione castra hostium adoriri ac diripere ausi sunt, quorum e numero Waltherum³⁾ et Richterum⁴⁾ nominasse satis

1) Jahresberichte des philologischen Vereins zu Berlin XI (1885) p. 173—204, XII (1886) p. 262—293.

2) L. c. XI p. 151—173.

3) H. Walther, De Caesaris codicibus interpolatis, Grönerberg 1885.

4) R. Richter, Kritische Bemerkungen zu Caesars Commentarius VII de bello Gallico. Stargard in Pommern 1889.

habeo. Ipse si quid in hac editione boni profeci, haec fere omnia me cum Schneidero tum Meuselio debere grato animo profiteor.

Codicum, quibus quasi aedificii fundamentis editores in textu Caesaris constituendo nituntur, duas classes distinguendas esse Nipperdeius recte cognovit. Harum classium, quas cum Holdero litteris α et β significabo, optimi sunt habendi fere hi:

A = codex Amstelodamensis 81 saec. VIII—X, olim Floriacensis, postea inter libros Petri Danielis Aurelianensis, deinde Jacobi Bongarsii, inde Bongarsianus primus dictus.

M = codex Parisinus Lat. 5056 (Colbert. 2957 = Regius ³⁷³⁰_{AB}), saec. XII, olim coenobii Moy-siacensis (l'abbaye de Moissac, diocèse de Cahors.)

B = codex Parisinus Lat. 5763 (Colbert. 3284 = Regius ⁴⁹³⁸_{3.3}) saec. X, olim monasterii S. Benedicti Floriacensis ad Ligerim siti.

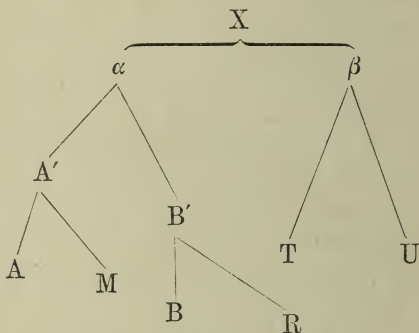
R = codex Romanus Vaticanus 3864 saec. X, olim Corbeiensis.

T = codex Parisinus Lat. 5764 (Colbert. 897) saec. XI (vel. X?), olim J. A. Thuani, inde Thuaneus, ab Nipperdeio Parisinus II dictus.

U = codex Vaticanus 3324 saec. XII, olim Fulvii Ursini, inde Ursinianus dictus.

Horum nullus ex alio transcriptus est. Ceteri codices, qui exstant, omnes ab his pendent exceptis fortasse codicibus Vindobonensi I atque Laurentiano, olim Ashburnhamiano, saec. X vel XI scripto, cuius tamen lectiones praeter paucas quasdam, quas Meuselius benigne mecum communicavit, nondum mihi innotuerunt.

Omnes quos enumeravi codices ex uno archetypo (X) natos esse inter omnes constat. Sed omnes hi nepotes unius avi nescio quo tempore in duas stirpes (α et β) discesserunt, quarum alterius sunt A M B R, alterius T U. Atque stirpis α duae familiae exstiterunt A' et B', quarum A' complectitur codices A et M, B' ipsa quoque duo membra habet, B et R. Cognatio igitur, qua codices inter se coniuncti sunt, hac stemmatis imagine exprimitur:

Iam quaeritur, utrum ambae stirpes pari nobilitate sint, an altera alteri praeferenda sit. Ac Nipperdeius quidem solum α genuinum filium patris X putavit, β quasi spurium adulterinumque contempsit.

Nam cum codices ab α ortos 'integros' nominaret, eos, qui a β descenderunt, 'interpolatos' appellavit sibi que non dubium esse professus est, quin omnes illae lectiones, quibus codices classis α a codicibus classis β differrent, exemplari ei, unde interpolata familia originem duxit, 'a grammatico sint ascripta, qui commentarios non enarrabat solum discipulis, sed etiam Caesaris verbis in aliam formam convertendis

alere copiam atque elegantiam discentium cupiebat.' Hoc utrum recte vir doctissimus statuerit necne si quaerimus, primum eruendum est, quo tempore illa familiarum α et β separatio facta esse videatur. Hoc ante saeculum p. Chr. sextum evenisse certe demonstrari potest. Nam Paulum Orosium, qui ineunte saeculo quinto in libro VI historiarum bellum Gallicum Caesaris libros secutus enarravit, exemplari classis β usum esse R. Schneiderus l. c. p. 154 docuit. Contra Priscianus, qui circa annum quingentesimum Constantinopoli scripsit, cum in Institutionum grammaticarum libro septimo (c. 75 H.) haec Caesaris verba adferret: 'paulo latiores quam quibus in reliquis utimur maribus', (B. G. V, 1), classem α secutus est; nam codices classis β illo loco exhibent: 'paulo altiores, quam quibus in reliquis maribus uti adsueverant'. Prisciani igitur temporibus iam duae Caesaris librorum recensiones exstabant. Hoc eo confirmatur, quod singulis belli Gallici libris in codicibus classis α ¹⁾ subscriptum est: IVLIVS CELSVS CONSTANTINVS VC LEGI; praeterea in eiusdem classis codicibus in fine libri secundi FLAVIVS LICERIVS FIRMINVS LVPICINVS LEGI. Hi viri, Celsus et Lupicinus, cum novam textus Caesariani recensionem se fecisse subscriptione testentur, quin iidem sint, quibus altera utra recensio sive α sive β debeatur, quis dubitet? Lupicinum autem veri

---

1) In T subscriptiones adpictae sunt a secunda manu, quae totum codicem ex libro classis α correxit; in U subscriptio non exstat nisi in fine libri octavi: FELICITER IULIUS CELSUS CONSTANTINUS RELEGI TANTUM. Quae cum desit in codice Riccardiano, qui ex Ursiniano transcriptus est, fortasse in Ursiniano ipso quoque a manu secunda addita est. Erravit de hac re Waltherus, qui compendium VC mirum in modum interpretatus est.

est simillimum Euprepiae, sororis Ennodii, qui inde ab anno 473 usque ad annum 521 Ticini episcopatum tenebat, filium fuisse, quippe cuius avis nomina Firmino et Licerio essent. Ne Constantinum quidem Celsum ante saeculum quartum vixisse ex nominibus eius intellegitur. Iam cum viderimus ineunte saeculo quinto Orosium usum esse exemplari classis β , exeunte saeculo eodem vel ineunte saeculo sexto Priscianum exemplari classis α , nonne concedendum est aut intra hoc spatium aut non ita multo antea novam illam recensionem a Lupicino et Celso factam esse? Habemus igitur in recensione β veterem vulgatum, multis sane locis corruptum textum, in recensione α novum quendam, a grammaticis illis, doctis certe et prudentibus, purgatum ac perpolitum. Sed ubi nunc statuamus manum magistri Nipperdeiani grassatam esse, in codicibus classis β an α ? Quid? cum Iuvenalis recensionem Nicaeanam vel Servianam, Terentii recensionem Calliopianam interpolatum textum exhibere minorisque illas esse quam textus codicum Pithoeani vel Bembini inter omnes constet, cur in Caesaris libris recensendis aliud statuimus Celsique ac Lupicini recensionem pro vera habemus, alteram abicimus? An quod Nipperdeius, subtili sane vir ingenio praeditus, classem β despexit, nobis postquam Duebneri, Frigellii, Holderi, nostra ipsius collatione lectiones contemptae illius classis accuratius perspectae sunt, per auctoritatem viri doctissimi non licebit opinionem eam, quam verum propius accedere cognovimus, sequi?

Atque codices classis β permultis mendis foedatos esse neque Meuselius aut R. Schneider negat neque ipse nego: de industria vel animi causa a magistro quodam Caesaris verba mutata aut additamentis aucta esse non concedo. Si qui suo ingenio confisi textus

Caesariani locos corruptos emendaverunt, hi certe ii fuerunt, quorum operae textus classis α debetur. Hunc constat temporum infortunio atque negligentia librariorum multo magis laborasse, quam textum β . Non paucae sunt illius lacunae. Quae cum codicibus classis β pleraeque optime suppleantur, nonne sequitur, ut hi testes fide digni habeantur idemque honor eis tribuatur atque codicibus α ? Quid? Nipperdeius cum non raro lectiones classis β in textum reciperet, nonne ipse in his aliquid boni esse agnovit? At non desunt loci, qui in codicibus β corrupti sint, recte traditi legantur in codicibus α . Sed hi omnes ita comparati sunt, ut negligentia librariorum, numquam interpolatorum fraude peccatum esse appareat. Restant ii loci innumerabiles, quibus utrum in α an in β genuina lectio servata sit, diiudicatu difficillimum est, interdum diiudicari omnino non potest. De his igitur quid statuamus? Utrum genuina Caesaris verba dicemus in eis codicibus legi, qui manus emendatrices Celsi et Lupicini subierunt, an ibi exstare, ubi negligentiae vestigia deprehenduntur plurima, interpolatorum zizania numquam aut certe rarissime reperiuntur? Non videtur dubium, quid respondeatur.

Dixerit quis me, si ita iudicem, omnibus illis locis dubiis debuisse lectiones classis β sequi. Quod quominus facerem, duabus de causis impeditus sum. Primum enim Lupicinum et Celsum non modo suo ingenio fretos Caesaris libros recensuisse atque emendasse, sed adscitis vetustioribus atque emendatioribus codicibus persuasum habeo. Accedit, quod in hac editione discipulorum usui destinata omnibus eis locis, quibus ullo modo salva veritate lectiones inveteratae retineri posse videbantur, textum mutare dubitabam. Ob eandem causam in verbis collocandis fere semper

secutus sum codices α . Quamquam enim et hac re codices 'interpolatos' persaepe 'integris' praestare puto, tamen priusquam haec quaestio ab omni parte soluta esset, manum abstinere satius existimavi.

Sed haec, quae hucusque exposui, quocumque modo se habent, tamen concedendum est, uter rectum viderit, Nipperdeius an Meuselius, aut utra classis utri praeferenda sit, certo demonstrari non posse, nisi accuratissime ponderatis singulis locis, quibus duarum classium codices inter se discrepant. Quod hic facere longum est; quo commodius tamen huius editionis lectores ipsi de codicum differentia ac virtute iudicare possint, conspectum addidi lectionum, cuius prima columna lectiones classis α eae expressae sunt, quas in textum recepi, altera lectiones classis β ; lectiones, quas improbavi, uncis inclusas adieci. Tertia columna lectiones ex codicibus deterioribus vel coniecturis hominum doctorum ortae continentur. Ita videbar mihi aptissime quasi imagine quadam speciem exhibere rationis, quam inter codices duarum classium intercedere mihi persuasi. Cave tamen credas me apparatus criticum, quem vocant, dare voluisse. Hunc qui desiderat, adeat Frigellii et Holderi editiones vel potius eam, quam a Meuselio mox publici iuris factum iri speramus. Ipse enim in conspectu lectionum nisi graviores discrepantias non notavi; leviores librariorum mendas neglexi. Ne de collocatione quidem verborum adnotavi nisi eis locis, quibus codices classis β secutus sum.

B. G. I.
β

Coniecturae.

1, 2. Garumna A' (Garumna B' β).

5, 7.

garumna T (garumna α U).

Oceano Aldus; oceanum α β.

2, 1.

M. Messala M. Pisone Bonnet; M. Messala et P. M. Pisone α β.

3, 5.

Divitiaci (sic semper legitur in T exceptis divobus locis, quibus Divitiacus exhibetur.)

imperio add. R. Schneider.

7.

praeter (praeterquam).

5, 2.

7, 3. Verucloetius (Verudoetius).

9, 2.

10, 1. renuntiat (renuntiantur).

5.

possent cod. Par. 6106. poterant α β.

oppidum add. R. Schneider.

Segusiavos Nipperdey Sebusianos α β. quo add. Dinter.

11, 4.

12, 2.

4. pagos (partes vel pagos T).

13, 6.

contenderent quam dolo Dinter; quam dolo contenderunt α β.

7. constitissent (constituissent).

14, 1. accidissent A' (acidisset B' β).

3.

Allobroges (Allobrogas A R Allobrogos M).

B. G. I.

 β

Coniecturae.

14. 3. memoriam A' (memoria B' β).

4.

posse B' β (posset A').

16. 5.

intulisse *Prammer*, R. *Schneider*; tullisse α β .
praerat *Nicasius Ellebodus*; praerant α β .17. 1. possint A' (possent B' β).

2.

debeant, praestare *Heller*; praestare debeant α β .

3.

possint *Hotomannus*; possent α β .

4.

dubitare *Dinter*; dubitare debeant α β .

18. 3. licente (dicente).

liceri *Aldus*; licere α , dicere β .10. in quaerendo α U (inquirendo T).19. 2. Romanum (*om.* B' β).

3.

Trocillum restituit *Holder collatis inscriptionibus* C. I. L. III 5037, V 7269. 7287. trocillum α β .
eius offensione α β ; eius *delevi*.
hic *addidi*.

5.

cognoscerent *cod. Paris.* 6106; cognosceret α β .

20. 6.

21. 1.

4. P. A' (*om.* B' β).

22. 1.

24. 2.

*Labi*eno. L. *Labi*eno *codd.*
post veteranorum *codices exhibent*:

ita uti supra sed A' B, ita uti supra
se B²R^β. *delevit Oudendorp.*
inflexisset *ed. princ.*; inflixisset αβ.
spatio *add. Dinter.*
ab *add. Meusel.*

raedas *Meiser*; rotas αβ.

orto *Hug*; quarto αβ.

e R²; *om. ceteri.*
parem *Aldus*; partem αβ.

secreto in occulto αβ; in occulto *del.*
ed. princ.

se *add. Oudend.*

unos *dett.* unus αβ.

molimento *Faernus*; emolumento αβ.
relatis *dett.*; legatis αβ.
M. Pisone *Glandorp. L. Pisone αβ.*
item *ed. Rom. a. 1469.* idem *vel id*
est codd. αβ.

circumvenere A B R T U²
(circumvenire M U).

nisi (*om. α*).

conditionem T (condi-
cione *cet*)

nisi β A R (nisi si M B
R²A²).

25, 3.
5.
6.

26, 3.
4. filia (filiae).
5.

28, 4.
5.

31, 1.

12. Ariovistum (Ariovistus R^β).
13.
14.

32, 2.
5. tamen B' (tantum A' β B²).
33, 2. ditione (deditione).
34, 3.
35, 1. 4.
36, 1.

B. G. I.

 β

Coniecturae.

- α
 36, 2. iniuria (iniuriis).
 5. 7.
 38, 1. 3.
 4. 5.
 39, 1. dum (cum).
 2. magnum R (magnum periculum miserabantur quod non magnum β A').
 5. 6. ipsos (eos).
 7.
 40, 1. consilio (concilio).
 3. conditionum (et condicione).
 5. 6. 7.
 8. suis (suis scdibus) illorum (suis).
- se (sese A').
 a suis (suis).
 processisse (profecisse).
 eius (om. α).
 quique (ut quisque).
 disciplina, quam (disciplina, quae).
 inermes (inermos).
 Germanos (om. α).
- intra B² Voss. inter α β .
 facultas *ed. a.* 1473. difficultas α β .
 Dubis *Valesius.* Alduas dubis α β .
 MDC *Napoleon;* DC α β .
- nuntiant *ed. princ.;* renuntiant β , nuntiant α .
 posse *ed. Rom. a.* 1469. posset α β .

superassent (superarint).
 hos (hoc).
 repperire TB² (repperiri α U).
 defatigatis β M (defatigatis AB, defatigatis RB²).

hac Arioivstum *scripsi*, ac $\alpha\beta$.
 rem frumentariam *scripsi*; rei frumentariae $\alpha\beta$.

simulatione (simulationem).
 conferret U (conferret T α).
 auderent (viderentur).

iniunctam *Oudendorp*; coniunctam AB¹ β , convinctam M.
 perpetua vita, felicitatem *Ricius*;
 perpetua vitae felicitate AB¹T
 perpetuam vitae felicitatem U.

plus (om. α).

8.

9.
 10.

11. Lingones (Lingonas B²U, Lingonas T¹).

12.

13. fuisset (esset).

14. et indulserat (indulserat).
 41, 3. cum tribunis (per tribunos).
 centurionibus (centuriones).
 uti (uti per eos).

4.

ex Gallis *Ciacconius*; ex aliis $\alpha\beta$.

B. G. I.

 β

Coniecturae.

ab nostris; a nostris *codd.*maxime *Charlevis*; quam maxime βR ,
quod maxime αR^2 .

existimaret (existimare).

facere (ei facere).

a (ab).
utriusque (Ariovisti et
Caesaris).
devexerat (vexerat).
adducerent (adduceret).a Romanis pro maximis
(pro magnis).sui (suis).
deinde (*om. α*). α 41, 5.
42, 1.
5.6. se (esse).
cohortis (cohortis se).

43, 1.

2. 3. 4. ubi (ut).
commemoravit (praedicavit).
amplissime (tam amplissima).5. cum (quando).
6. docebat (dicebat T; referebat vel
dicebat B²U²).8. 9. 2. 3. 4. pulsas (fusas).
velint (vellent).
pace uti velint (pacem mallerent).arcessitum; accersitum $\alpha \beta$.

dependerint (pende-
rint).

testimonio (testimoni-
um).

ut (sicut).

ipsos T (ipsis U α).
pro hoste (hoste).

a T (ab).
neque suam (et neque s.).

fecit (facit).
misit (mittit).
ex(e).

ex(e).

potuerant *Scaliger*, poterant α β.

6. impugnandae (oppugnandae).

7. finibus (fines).
egressum (ingressum).

8.
9.

11.
13. discessisset (decessisset).
45, 1.

3. antiquissimum (antiquissimum esse
in Gallia imperium).
iustissimum esse in Gallia im-
perium (iustissimum).

46, 2.
47, 1.

2.
3.

4. et propter fidem et propter linguae
Gallicae scientiam, qua multa
iam Ariovistus longinqua con-
suetudine utebatur (quorum

B. G. I.

β

Coniecturae.

α

amicitia iam ariovistus longinqua consuetudine utebatur et propter fidem et propter linguae gallicae scientiam).

una (*om.* α).
utebatur (usus erat).

- 47, 6. conantes (conantis).
48, 2. qui α U (quod TB²).
4. continuit (continsens T).
7.

- 49, 1. esse (sese tenere).
2. Hic (is).

sese (se).

hominum (hominum numero).
perterrent (terrent).
reliquis legiones (reli-
quas).
ex (e).

- 50, 1. maioribus castris (maioribus).

hostibusque (hostibus).
praesidio (praesidium).

3. et inlatis (inlatis).
4. ea (*om.* β).
51, 1.

sublevati equorum *Meusel*; equorum
sublevati αβ.

quod *Mantius*; quo αβ.

2. demum (vero).
paribus (paribusque).

3. in (ad).
proficiscentes (proficiscentes mi-
lites).
52, 4. reiectis (relictis).
5. milites (*om*, β).

6. a sinistra (scuta).
a sinistro (sinistro).

7. tertiam aciem (tertiam partem).
53, 1.

2.

3.

4. domo (a domo).

harum (earum).

Tribocos (Triboces).
Marcomannos (Marco-
manos).

phalangem *Vasconius*; phalangas α
phalangam β .

coniecta (conversa).
intra (inter).

pervenerunt U (pervene-
rent T pervenerint α).
tranatare (tranare).

consecuti equites (equi-
tatu consecuti).

eduxerat (duxerat).
utraque (utraeque).
perit (perierunt).

pepererunt *Heinsius*; reppererunt $\alpha\beta$.

B. G. I.

 β

Coniecturae.

53, 5. α
hostis (hostium).
equitatu R (equitatum A' B β).

6.

videbat (viderat).
Hic (is).

7.

ter sortibus (tergoribus).

54, 1.

Ubi *Rhenanus*; ubi $\alpha\beta$.
insecuti *Rhenanus*; senserunt insecuti $\alpha\beta$.

B. G. II.

in hibernis *del. Goerlitz*.

1, 1.

3. ut M (*om. A B β*).
noluerant (nolent).

2, 1.

inīta (ineunte).

ulteriozem (interiozem).

4.

exercitum (exercitus).
eos (eos duodecimo die).

5.

comparata (provisa).
diebusque (et diebus).

3, 1.

omnium *Floardus*, omni $\alpha\beta$.
Andecombogium Holder; andocomborium α U. andebrogium T.

2.

qui dicerent (*om. β*).
in potestatem (potestatem).

3.

omnino (*om. α*).

4.

cis Rhenum incolant (ripas rheni incolunt).

civitatī suae (civitatī).

5. imperium unumque (*om. β*).
 ipsi (illis).
 4, 2. prohibuerint (prohibuisent).
 4. esset cognoverant (sit cognoverint).
 5. milia sexaginta (sexaginta).
 6. fines (*om. α*).
 7. summam totius belli (summam totius belli summam).
 8. habeantur (habebantur).
 10. Paenanos (Caemanos).
 5, 3, 5. possent (posset).
 6. Q. (*om. β*).
 6, 1. his (ipsis).
 2. haec B' (ac A'; at β).
 3. Nam cum — coicerent — erat (namque — coiciebant ut — esset).
 4. submittatur (mittatur).
 7, 3. fumo (ex fumo).
 4. 1. periclitabatur (solicitationibus exquirebat).

a Germanis (ab G).

esset cognoverant (sit cognoverint).
 milia sexaginta (sexaginta).

fines (*om. α*).
 summam totius belli (summam totius belli summam).

datis *add. R. Schneider.*

erant (essent).

altitudinem *Aldus*; altitudine *αβ*.

quo (quos A' B, quod R).
 poterant (potuerant).

B. G. II.

β

Coniecturae.

α

- 8, 2. occupare (tenere).
 in frontem (frontem).
 3. obduxit (duxit).
 5. item (item et).
 10, 1.
 3. primos (primosque).
 5.
 11, 3. T. (om. β).
 6.
 12, 1. terrore (pavore).
 14, 1. reverterat (reversus erat T).
 2.
 4.
 15, 1. hominum (omnes).
 3. Caesar (om. β).
 4.

aperti *addidi*.fastigatus *Aldus*; castigatus β; castigatus castratus α.

redibat T (rediebat).

Caesar *add. Flodoardus*.
 ponte *R. Schneider*. pontem αβ.quoque (om. α).
 Eique (his).

sequi (om. α).

confecto *del. Nipperdey*.

a Caesare (ad Caesarem).

clementia (sua clementia).

et quod (quod).

ad luxuriam pertinentium (om. α).

eorum del. *Morus*.

5. magnaecque (magnaec)
16, 1. tridium (triduo).
- 2.
4. inutiles (inutiles esse).
17, 4.
- enatis (om. β).
- 5.
- 18, 2. adclivitate (declivitate).
19, 2. quod (quoad).
5. sex quae primae (quae ante).
dimenso (dimisso).
6. silvis (silva).
7. et ad (ad).
- a (ab).
Atrebatibus (Atrebatis).
Viromanduis (Veromanduis).
- adiuvabat (adiuvabant).
cum equitatu (equitatu).
infelix crebrisque (om. α).
- munimentum T (munimentis).
posset (possit).
omittendum sibi (omittendum).
- hostibus *Frygell*. hostis $\alpha \beta$.
prospectus *Schlee*; porrecta $\alpha \beta$.
- ita ut (ut . . . ita constituerant).
perturbatis (proturbatis).

B. G. II.

 β

Coniecturae.

19, 7. et iam (ct).

20, 1.

2.

3. praescribere (magis praescribere).

4. expectabant (spectabant).

21, 1. decucurrit (decurrit).

2. cohortatus (est cohortatus).

3.

5.

6. in quaerendis suis (inquirendo suos)

23, 1. acie α T (acie UB²).

vulneribusque (vulneribus).

2.

coniecerunt (dederunt).

4.

ab ea (ab U, om. T).

5.

24, 2.

4.

nostris rebus (nostris).

quod-dandum *delevi*.

incurtus (successus).

detrahenda (detrudenda).

regressos ac (om. α).

at totis (attonitis).

a T (ab).

cum (quo).

ab decumana (decumana).

transire (transisse).

a (ab).

adigi *Civae*. adiei α , abiei β .
induendas R²T², *recc.* induendas $\alpha\beta$ .ab *add. Meusel*.

- 25, 1. primipilo (primo pilo).
 3. Cuius (huius)
 26, 2. aversi (adversi).
 27. 2.
 5. magnitudo (magnitudo).
 28, 1. dederunt (dederunt).
 29, 1. scripsimus (diximus).
 3.
- signifero (signiferoque).
 in extremis (extremis).
 aliis alii ferrent T. (alius alii ferret).
 calones (tum calones).
 occurrerent (occurrerunt).
 pugnae (pugnant quo).
 ausi quod essent *codd. Ox. Ham. I. Vind. I.* aut si quod essent β , ausos esse α .
 coniectos *Glandorp.* collectos $\alpha \beta$.
 deiectusque *Vielhaber*; despectusque $\alpha \beta$.
 latitudinem (altitudinem).
 collocaverunt (collocabant).
 praesidio (praesidium).
4. in provinciam (per provinciam).
 custodiam (custodiae).
- desertores *Herzog*; desertos MB' β , deserto A.

34. Venellos *Glück*; Unellos $\alpha\beta$. *Sic semper.*
35. 1. qui (quae).
 2. inita proxima aestate (initio proximae aestatis).
 3. ditionem (deditionem).
 4. hiberna (hibernacula).
 5. Turonos *Dittenb.*; Turones $\alpha\beta$.
 quaeque *Frigell.* que quae $\alpha\beta$.
 6. dierum *Duebner, Wesenberg*; dies $\alpha\beta$.
 7. B. G. III.
 8. flumine (flumen).
 9. Varagros *Mommsen*; Veragros $\alpha\beta$.
 10. ad hiemandum post cohortibus *collocavit Hotomannus*; in *codd. legitur post Gallos.*
 11. eam (tam).
 12. absentibus (*om. α*)
 13. his (illis).
 14. 1. opus (tempus).
 2. consilio (concilio).
 3. huius modi (eiusmodi).
 4. reservato (servato).
 15. 1. administrandis (ministrandis).
 2. lapides (in pedes).
 16. casum *add. Paul.*
 17. iis (his T)rebus (rebus α).
 18. propugnare (repugnare)
cf. Oros. VI 8, 4.

B. G. III.

 β

Coniecturae.

4, 2. ut quaeque (et quaecumque).

5, 1.

2. adcurrunt (occurrunt).

6, 3.

7. 1. ita inita (inita).

2. in Andibus (qui in Andibus).

3.

4. Esubios (Unellos).

8, 1.

2.

4.

5. 1. in Oceanum (Oceanum).

3.

6. acciderent M, acciderant AB' (accederent).

intra munitiones suas (in castra munitionesque).

hiemabat Paul; hiemarat $\alpha\beta$ .commeatusque petendi (om. α).

rerum nauticarum ceteros (nauticarum reliquos).

et si quos intercipere potuerunt (om. α).

recuperaturos (reciperaturos).

acceperint (acceperant).

malint (mallent).

recuperare (recipere).

Ligeri (ligere).

adventu certiores facti $\alpha\beta$; certiores facti del. Aldus.

quam Romanos $\alpha\beta$; quam *del. vett. edd.*

novisse (nosse).
7. perspiciebant (respiciebant).
8.

primum bellum (primum
esse bellum).
Ambianos (Ambiliatos).
Diablintes (Diablintres).

9.

auxilia-arcessunt (*om. β*).
10, 2. iniuriae (iniuria).
civitatum (civium).
3. libertati studere (libertatis studio-
se incitari).

11, 1. flumini (*om. β*).

2. ab Belgis (a Gallis).

3. P. (*om. β*).

5. praeficit (praefecit).

12, 1.

2. mari (pro mari T).

13, 3.

4. inscientiam (inscientia).
eo (*om. β*).

posse (*om. β*).

5. remorum (remorum incitatione).

6.

adigebatur (adiciebatur).

7. saevire-et (*om. β*).

copulis *Hotomannus*; scapulis $\alpha\beta$.

cotidie *addidi*.

accidit (accedit).

ex pedalibus (pedalibus).

sustineri (sustinere).

Coniecturae.

 α

13, 7. cautes (cotes).

14, 4.
6.praerumpébantur (prorumpeban-
tur).7.
15, 1.praecisis (abscisis).
defectis T (disiectis).
circumsisterent (circum-
steterant).
contendebant (conten-
derunt).

2.

3. quo (in quam).

4.

pervenerint (pervenirent).
16, 3. se suaque (sua).
17, 2.

5.

18, 2. et quid (quid).

7. arma uti capiant (ut copiam fa-
ciant).B. ζ . III.
 β erant extimescendi (erat
extimescendus).destinabant T. (disti-
nebant A B'U, desti-
nebant M).adigi *Madvig*; adici $\alpha\beta$ .movere (commovere).
maximae fuit oportuni-
tati (maxime fuit oportu-
tuna).his (iis).
duorum (duum).

- 19, 1. armandosque (*om. β*).
 4. impeditos (*om. β*).
 5.
 20, 1. fere (*om. β*).
 2.

Tolosa, Carcasone et
 Narbona (et *delevi*;
 Tolosa et narbonae B,
 tolosae et narbo-
 nae A').

finitimae his *Ciacconius*; finitimae
 ex his αβ.

Sotiatium (Sontiatum);
item 20, 3. 21, 1; 2.

3. quo (quod).

- 21, 1.
 22, 1. Adiatunus (Adeatunus, *item* § 3).
 3.
 4. munitionis (eruptionis).

tandem *cod. Vind.*; tamen αβ.

- 23, 7.
 8. consilium (concilium).

diduci *ed. Flor. a. 1514*; deduci αβ.

coniectis T (collectis).

iam firmiore *scripsi*; infirmiore α,
 inferiore β.

4. ab (a).
 5.

timoris *Stephanus*; timidiore αβ.

- 25, 1. ibi (ubi).
 effecisset (effecisset).

mortem (mori).

a (ab).

B. G. III.

 β

Coniecturae.

 α

25, 1. alii fossas (alii *om. β*).
ad aggerem (aggerem).

26, 1.
2.

3.
4.
5.

6. misit (obtulit).

27, 1. Tarbelli - Cocosates (trabelli. be-
rones. saniua. catesta. rusates
aut scisi bulates. cossates T).

28, 1.

gerere coeperunt (agere institue-
runt).

2. nam (*om. β*).
paludes (paludes quas).

29, 1. diebus (*om. β*).
3. Caesar (*om. β*).

acciderent (accederent
R, accedere A¹B).

vellet (velit).

intritae *And. Ox.* intritae α T², iniri-
tae U.
prorutis *Faernus*; proruptis $\alpha\beta$.

nostri (nihil AB pr. M).

contenderunt *R. Schneider*; intende-
runt $\alpha\beta$.

recepit (recipit).

duxit (adduxit).

reduxit (perduxit).
in civitatibus (civitatibus).
proxime T (maxime)

B. G. IV.

1, 1.

C. IULIUS CAESAR.

Cn. Pompeio M. Crasso; Gneo Pom-
peo Marco Crasso α , Pompeio et
Crasso β .

quo (cui).

4.

causa suis ex finibus (ex
causa ex finibus).

5.

remanserunt U (reman-
serint T, manserunt α).
colendi (incolendi).

7.

efficit (efficiat U, facit T).

10.

quicquam (*om.* β).

2, 2.

Galli delectantur (Gallia delec-
tatur).
inpenso (immenso).

lavantur *Nipperdey*; lavantur $\alpha\beta$.

3.

adsufecerunt (adsuefaciunt).

est (poscit).

non (his non).

4.

inertius (incercius).

5.

ephiappiatorum (ephippiorum).

paciuntur (sinunt).

3, 1.

vacare (vagari).

agros (*om.* β).

civitatum (civitatem).

posse (potuisse).

2.

suevis (suis).

3.

C (sescentos).

quamquam *Ukert*; quam $\alpha\beta$.

B. G. IV.

 β

Coniecturae.

sunt *Chr. Schneider*; et $\alpha\beta$.
quod Gallicis $\alpha\beta$; quod *del. Vascosamus*.

adventu (aditu).

rumoribus (rebus).
rumoribus (moribus).
latius iam (latius).

evocatis (vocatis).

se *add. Kraffert*.

se ubiis *Leid. I.* (se ab ubiis β ; suebis α).
insulam efficit Batavorum neque longius ab eo m. p. LXXX in Oceanum influit *Aldus*; insulamque efficit Bat. in Oceanum influit neque longius ab Oceano m. p. LXXX in Rhenum influit $\alpha\beta$.

Mediomatricorum (Me-
diomatricum).

 α

3, 3.

4, 2. et (Hi).

3.

6. remigraverant (remigraverunt).

7. citra (circa T').

erat (qui in suis sedibus erat).

cogant (cogat).

5, 2.

3.

6, 4.

fines (finibus).

5.

7, 3. sit A (haec sit B' β).

4.

8, 3. petant (querant T').

imperaturum α T (impetraturum U).

10, 2.

3.

4. appropinquat (adpropinquavit).
diffuit (defluit).
5. ovis (qui ovis).
11, 1. progredieretur (procederet).
12, 1. DCCC (CCCC T, MCCC U).
2. erant trans Mosam profecti (ierant trans Mosam).
iis (*om. α*).
subfossisque (subfossis).
3. conspectum (conspetu).
4. ab (a M β).
5. ex periculo (periculo).
6. cecidisset (decidisset).
13, 4.
6. oportunitissima (oportunitissime).
gavissus (gravius).
educere (ducere).
6. eadem et perfidia et simulatione (eadem simulatione et perfidia).
14, 2. consilii (consilium).
5. nam (namque).
16, 1. ut (quod).
5. legatos (*om. β*).
6. nomen (nomen apud eos).
7. eius exercitus (exercitus Romani).
17, 1. transire (transire se).
- ad addidit Aldus.

B. G. IV.
β

Coniecturae.

festucis; fistucis α, festuculis β.

- α
- 17, 2. faciendi (faciundi).
4. flumen (flumine).
5. iuncta (diuncta).
7. inligata (ligata).
8. materia (materie).
10.
- 18, 1. opere (ponte).
2. contendit (intendit).
3.
4.
- 19, 1. succisis M *sup. lin.*; succensis
A B' β.
4. profectum B' (perfectum A' β).
20, 2. defeceret (defecerat).
3. illo (ad illos).
4. navium (navigium).
multitudinem (multitudinis T²U,
multitudines U).
21, 1. navi (nave).
4. effecerat (fecerat)
- causa (*om. α*).
- respondet (respondit).
At (*om. α*).
- XVIII (decem et octo).
- genus (et genus).
- ad id T (adiri U, adiit α).
evocatis (vocatis).
- maiolem *vett. edd.*; maiorum α β.

5. polliceantur (pollicerentur).
 8. horteturque A'RUB² (hortatur-
 que TB¹).
 9. seque (se).
 22, 1.
2. hoc (haec).
3. eius insulae (insulae).
 ex nave (navi).
 pollicerentur (pollicen-
 tur).
 tantularum (tantarum).
 sibi (om. α).
 LXXX (octingentis oc-
 toginta).
 quidquid (quod).
 id (om. α).
 constratisque quot E. Hofmann; con-
 tractisque quod αβ.
- quaestori (quaestoribus).
 distribuit (tribuit).
 5. Q. (om. β). L. (om. β).
 ducendum (deducendum).
 6. Publium (om. β).
 23, 1.
 2.
3. atque ita (adeo).
 4. ad egrediendum (adgrediendum).
 5. et quae (quae).
- naves (om. α).
 diei circiter (circiter
 diei).

B. G. IV.

 β

maximeque (maxime).

aperto (*om. α*).erat (*om. α*).

At (atque).

commilitones (milites).

perturbabantur (perturbantur).

sese facturos (facturos esse).

contulerunt (coniecerunt),
accessitam (accessitam). α

23, 5.

6.

24, 2. oppressis (pressis).
de navibus (navibus).

25, 1.

2. et remorum (remorum).

3.

5. desilierunt (desilierunt).

6.

26, 1.

2. navi (nave).

5.

27, 1.

3. deferret (perferret).
vincula (vincla).

4. In petenda (et in petenda).

6.

Coniecturae.

ut quae *Lipsius*; ut quam $\alpha\beta$ .obtestatus; obtestatur β , contestatus α .proximis primis $\alpha\beta$; primis *del. Hotomann.*potuerant *Lipsius*; potuerunt $\alpha\beta$.

paucis post diebus (paucis diebus).

7. sese daturos (se daturos esse).
convenire (convenerere).
commendare coeperunt (commendarunt).

28, 2. petierunt (petiverunt).

29, 2. cum (*om.* β).
3. id (*om.* β).

4.

30, 1.

3. navigari (navigare).
31, 2. 3.

32, 1. nuntiaverunt (renuntiaverunt).
2. novi (novum).

33, 1. stationem cohortes (stationem pedibus (pedites)).
2. paulatim (paulum).
34, 1. currus (se).

suo *Whitte*; sui αβ.

complebat (compleverat).

eas usui sunt (naves erant usui).
hiemari (hiemare).
factum ad ea quae iussurat Caesar faciendat (ad Caesarem).
et equites (equites).
et (aut).
comparari (comportari).

satis *add.* R. *Schneider*.

novitate pugnae *del. Kraffert*.

B. G. IV.

Coniecturae.

β

laccessendum hostem (laccessendum).

hostes *addidit* A. Hugius.

demonstraverunt β A' (demonstraverant B').
ut si (et si).

α

- 34, 2. ad committendum (committendum).
3. quantum (quanto).
5. ante (antea).
- 35, 1. ad (in).
- 36, 2. sed (*om.* β).
- 37, 1. quos reliqui portus (portus quo reliqui).
2. si sese (se si).
- 38, 1. celeriter (et celeriter).
2. iis (*om.* β).
- 39, 1. Qui (et).
2. siccitates (siccitatem).
- 40, 1. omnes fere (*om.* β).
- 41, 3. aedificiis (aedificisque).

B. G. V.

1, 1. consuerat (instituerat).
 curarent (eurent).
 demonstrat (monstravit).

2.

latiores (altiores).
 utimur maribus α . *Prisc.* VII 75.
 (maribus uti adsueverant).
 3. adiuuat (adiuabat).

5.

Ipse (ita).

Pirustis (piratis).

8. Percepta oratione (accepta ratione).

2, 2.

futuros (futuros confirmat).

3, 3.

Sed (et).

5.

privatim (privatis).

subductionisque *Ciac.* subductiones-
 que $\alpha\beta$.

ac multitudinem (ad m.)

circumitis (circuitis).

auctoritate (familiari-
 tate).

possent *codd.* *And. Ox. Cui. Leid. I.*
 posset $\alpha\beta$.

Indutiomarus veritus ne
 ab omnibus deserere-
 tur (veritus n. a. o. d.
 Indutiomarus).

perpaucos B' β (paucos
 A').

4, 3.

tum (tamen).

5, 4.

B. G. V.

β

Coniecturae.

α

6, 1. ante ab nobis (a nobis antea).

eum (*om.* β).

2. in (iam in).

4. sevocare B (revocare A'Rβ).

5. metu territare (*om.* β).

conspetu (conspetum).

7, 1. tribuebat (tribuerat).

3.

4. mittit (misit).

6. imperat (imperavit βT).

7. hunc (eum).

8.

8, 1.

rem frumentariam R. (rei frumentariae β; re frumentaria A'B).
gererentur (fierent).

2.

astu (est).

4. adaequarunt (adaequaverint).

6. cognovit (comperit).

tempore (timore).

9, 1. de (*om.* β).

his locis (iis).
naves (in naves).

vero *Paul*; enim αβ.

continenti (continente).

relinquebat (reliquerat).
solis occasu (ad solis
occasum).

causa (*om.* α).

2. circiter (*om. β*).
 6. et (*om. β*).
 10, 1.
 2.
 11, 1.
2. litterisque (litteris).
 circiter (*om. β*).
 3. deligit (deligi).
 4.
7. quas ante praesidio navibus (quae ante p. n. fuerant).
 8. iam (*om. β*).
 12, 1. interior (inferior).
 2.
3. pecorum magnus numerus (pecoris numerus ingens).
 4. aureo (aereo).
- anchors (ancoram).
 navibusque *Nipperdey*; navibus $\alpha\beta$.
 adacto *Claec.*; adiecto $\alpha\beta$.
 milites (milite).
 litus (litore).
 itinere desistere (in itinere resistere).
 possit (posset).
 ipsa (ipsi).
 transierunt(transierant).
 remanserunt (permanserunt).
 aut aere *dcl. Momms.*
 aut taleis T (aut aliis αU).
- sint *Oberlin*; *Dittenb.*; sunt $\alpha\beta$.

B. G. V.

Coniecturae.

β

examinatis (examinatis
pro nummo).

α

12, 4.

eius (*om. β*).
voluptatisque (voluntatisque).

13, 1.

pertinet (latus tenet U, locus
tenet T).

2.

3.

4. videbamus (*om. β*).

5. fert illorum (eorum fert).

6. ad (*om. β*).

hoc (huic).

7.

14, 1.

2.

5. quo primum virgo quaeque.
deducta est (quibus primum vir-
gines quaeque ductae sunt).

15, 1.

4.

5. Laberius (Labienus).
submissis (inmissis).

triquetra *ed. Rom. 1469*; triquadra T
triquarta U utriusque α.

insula (*om. α*).
obiectae (subiectae).

centenum *Hotom.*; centum αβ.

a. (*om. α*).
vitro (ultro).
horribiliores (horridio-
res).

ita tamen (tamen).
perterritis (peremptis).

16, 1. armorum (armaturae).
2. proelio (*om. β*).

Equestris-inferebat *om. editio princeps*.

3.
4. alii (*om. β*).
17, 1. lenius (lentius).
2.

omnibus partibus (*omnibus*).

quoad *codd. Ox. Cui.*; quod A'U,
quo BT.

3.

post se (post).

4. essedis (equis).
18, 3. praefixis B' (praefixisque A'β).
5. eo (*om. β*).
19, 2. eiecerat (effunderet).
omnibus viis (omnes viis notis).
iis (*his*).

20, 1. Mandubracius (Mandrubicus).
pater α T (pater iniannuetitius U).
obtinuerat (tenuerat).

4. frumentumque (frumentaue).

21, 3. incursionis hostium vitandae (*incursiones hostium vitandi T*).

dum (eum).

22, 1.

2. Lugotorige (Cingetorige).

3. civitatum (civitatum).

4. constituisset (statuisset).

hiemare (hiemem . . agere).

quid (quod).

B. G. V.

β

Coniecturae.

α

22, 5. noceat (bellum faciat).
 23, 2. reportare instituit (deportare con-
 stituit).

3. ulla (nulla).

4.

reicerentur (reficeren-
 tur).

navigazione (a navig.).

et prioris αβ. et *del. Ellebodius.*

5. inita (*om. β*).
 6. 1. in Gallia (Gallia).
 2.

Bellovacis *Thomann. Belgis α, Belgio β*.
 quaestorem *dett.*; quintum α, *om. β*.

3. praeesse (esse).
 5. 6.

rei frumentariae *R. Schneider* (fru-
 mentariae).

8. conlocatas (conlocasset).

25, 1.

3.

cuius (huius).
 inimici (inimicis iam).
 palam multis (multis
 palam).

auctoribus (et iis auc-
 toribus eum).

res *addidit Puygers.*

4. cognoverat (cognoverit).
 5.

legatis quaestoribusque *delevit Viel-
 haber.*

hibernis esse $\alpha\beta$; hibernis *del.* *Viel-*
haber.

26, 1. Catuvulco (Patulco T; Patuulco U).

oppugnanda (oppugna-
tum).

4. quae (quod).

eos (eos colloquendi
causa).

27, 1.

carpineius (Arpinius).

consequerant (consecu-
rat A B, consuerunt R).

ad hunc modum (in h. m.).

2. et filius (filius).

a (ab)

remissi MB (missi A R β).

3. fecerit (fecerint).

4. superari (se superare).

alteri (alterae).

9. aut ad Ciceronem (ad Ciceronem).

ab iis (*om.* β).

se iter per suos fines
(iter per fines).

audierant (audierunt).

10.

28, 1. existit (orta est).

2. existimabant (docebant).

4.

copias etiam *Chr.* *Schneid.*; etiam
magnas copias $\alpha\beta$.

esse (esset).

6.

B. G. V.

β

Coniecturae.

α

29, 2. Italian (italia).

cum contempzione U (cū-
tentatione T. contem-
tatione *vel* contem-
tatione α).

4. superiore gloria-exstincta (supe-
riorem gloriam-exstinctam).

spe (re).

utramque partem (utra-
que parte).

sit (esset).

consentiat (consentiret).

habere *Steph.* (haberet).

7.

longinqua (longa).

30, 2. periculo (in periculo).

3.

31, 4. posset (possit).

6.

32, 1. eorum (eius).

a (ad T).

duobus (duorum).

et cum (cum).

maior (*om.* β).

amicissimo Ambiorige αβ, Ambiorige
del. Tittler.

demisisset; dimisisset αβ.

nostris (nostrorum).
ut qui (qui).

33, 1.

atque ut (utque T, atque U),
iis (*om. β*).
2. cogitasset (cogitasse videretur).
3. Cum (quod).

providere (scire).

5. hostes (hostem).

alacriores effecit (alacriorem fecit).

6. 34, 1. reservari (servari).

2.

procurerat (procurreret).
3. neu (nec T ne U).

35, 1. quaeipiam (*om. β*).
2.
3. rursus (rursus et).

non facile per se omnia
(minus facere omnia
per se).

pronuntiari U (pronun-
tiare T α).

pugnam β A' (pugnan-
dum B').

quaeque β B' (quae A').
pronuntiari (pronuntiare).

posita esse (posita).

tamen etsi T (tametsi
edd.)

ex his (his).

recipere (recipi).
progressi (egressi).

genere *Kraffert*; numero $\alpha\beta$.

confidant *supplevi*.

B. G. V.

β

Coniecturae.

α

- 35, 4. conferti vitare (α confertis vitari).
 5. tot (tam multis).
 6. pugnaretur (pugnassent).
 8. duxerat (deduxerat).
 36, 2. in adversum os (adversus hos).
 nihil (non).
 inque eam (in quam).
 3. perseverat (constitit).
 37, 5. Lucius (om. β).
 6. noctu (nocte).
 7.
 38, 3.
 4. interfici (interfici posse).
 39, 1. sunt (continebantur).
 cogunt (cogant).
 2. interciperentur (interficerentur).
 40, 1.
 2. ex (ea).
 comportaverant (comportaverunt).
 3. ab (a).
 41, 1. Tunc (tum).
 4.
 5. Ciceronem (Cicerone).

sperare se (sperare).

elapsi (lapsi).
duos (duo).

a (ab).

faciendae (faciundae).

inveterascere (inveterescere).

6. in partes (partes).
 7. ullam (om. α).
 8. sperare se (sperare).
 42, 1. pedum X (pedum IX AB';
 pedum XI M)
2. ab nobis (a nostris).
 cognoverant (cognoverunt).
3. nulla (nulla his).
 cespites (cespitem).
 sagulisque (sagulis).
4. passuum *supplevi*.
5. reliquisque (reliquis).
 altitudinem (latitudinem).
 43, 1. fundis (om. β).
 2. hae (haec).
 3. sicuti (insecuti quasi).
 4. at *deitt.* (ac αβ).
- undique (ubique).
- iam (om. α).
 uter alteri (quinam).
 loco (locis).
6. et contingente (contingentes).
 44, 1.
 2.

Coniecturae.

44, 3. munitiones (munitionem).

α

4.

expectas (spectas).
cum (dum).
extra (ex castris).
hostium pars (parti
hostium).

5.

tum vallo (vallo);
mediocri (tum mediocri).

6.

immittit (mittit).

exanimatoque (et exanimato).

hostes in illum universi
tela (in hostem tela
universi).

progrediendi (regrediendi).

hic (huic).

veruto transfixum arbitrantur (vero obscurantur occisum).

intra munitiones se (sese intra munitiones).

8.

10.

12.

45, 2.

probandae virtutis tuae *codd. Cuiac.*
And. Oxon. pro laude virtutis αβ.

ea *Meusel.* eā β. om. α.

summam *Paul;* suam αβ.

4. effert (infert T adfert U).
 cognoscitur (cognoscit).
 46, 1. quæstorem (om. β).
 3. Atrebatum (Atrebatium).
4. iter faciendum sciebat
 (iter sit [om. AB']
 faciendum).
 possit facere T. (facere
 posset).
5. exspectandam (exercendam).
- 47, 1. procedit (progrreditur).
 2. et caede (caede).
 4. venissent (convenissent).
5. ab (a).
 48, 1. communis salutis (communi sa-
 lute).
 3. persuadet (suadet).
 5. amentum (amentum).
 munitiones (munitionem).
8. turrim (turrem).
 ab (a).
- iaculo (in iaculo).
- cogit (colligit).
 est factus (factus est).
- ei attribuit (attribuit).
- ne si *Oudend.*; ne α si β .
- hostium (ut hostium).
 remittit (dimittit).

Coniecturae.

B. G. V.

β

hae βB' (haec A).

reperit *cod. Petavianus*; reperit *cetti*.

α

49, 1. ab eodem Verticone (eundem
Verticonem).4. deferat (referat).
5. media nocte (mediam noctem).6. tum (tunc).
7. contemptionem (contentionem).
8. omnes partes (omnem partem).
commodissime (commodissimo).

possit (posset):

50, 1. sese (se in).
3. efficere (fieri).
5. minore cum (minore).
1. muniri (munire).51, 1. de (e U a T).
2.3. 52, 1. prosequi veritus (prosequi noluit
veritus).
locum (locum eos).postero (postera).
magnam (*om. α*).
cum tantis (tantulis).

vallem (valles).

quis Romanus T (Roma-
nus).
ea (eas).

incolumibus (incolumibus copiis).

2. quemque (quemquam).
reliquum (relictum).
3. quanta cum (quanta).
- 6.

53, 1. circiter LX (om. T, XL U).

3. cum sua legione remittit in hiberna
(cum legione remittit in sua
hiberna).

- et quod (quod).
4. explorabant (explorant).
- 5.
- 6.

7. afluise (fuisse).
- 54, 1. evocatis. (vocatis).
se scire quae fierent (sciret de-
ficere).
- denuntiaret (om. β).

Galliae (Gallorum).

4. omnibus voluntatum (omnium vo-
luntatis).

ferendum (ferendum).
laetitia (laetatio).

oriretur (oreretur).

Samarobrivam R² (Samarobrium).

conciliis (consiliis).
legato (quaestore).

Aremoricae Glück (Armoricae).

denuntiaret post fierent collocavit
Aldus; post cohortando legitur in α.

tantumque Clarkius; tantum αβ.

B. G. V.

β

Coniecturae.

α

54, 5. cum compluribus (compluribus).

ei qui (qui).

55, 4. Gallia (Galliam).

56, 1. instigare B' (instigare A' β).

indicit (indixit).

2. quo (quod).

3. discessisse (cessisse).

5. huc iturum (hunc iter facturum).

57, 2.

3.

58, 1. civitatum (civitatum).

4.

Indutiomarum (om. β).

armati (et armati).
coguntur . (consuerunt).
venit (convenit).iudicandum curat (iudi-
cat).

bona (bonaque).

praecipit (praecepit).
circummittit (nuntios
mittit).

certam (certum).

arcessendos (accersen-
dos).perterritis (proterritis).
petant (peterent).eminus I. Lange in *Flecksis. annalib.*
145, 595. omnes α β.

quisquam alium (quis quem).

Galliam quietiorem (quietiorem Galliam).

B. G. VI.

sarciri (resarciri).

Menapios (ac Menapios).

contenturum (concertaturum).
Germanis (Germanos).

celeriter (celeriterque).
adit (adiit).

viderit (videret).
deprehensus (depressus).
7.

1, 1. dilectum (delectum).
2. remaneret (remanebat).
3.

4. augeri (adaugeri).
dilectu (delectu).
2, 3.

Senones (Senonas).
a (ab T abs U).
3, 4. Senones, Carnutes (Senonas et Carnutas).

6. Senones (Senonas).
4, 1. conantibus (et conantibus).
3. arbitratur (arbitrabantur T).
5, 2. aut ex (ex).
3.

4. Menapios (Menapiis).
5. legato (om. β).
6, 1.

3. numero (in numero T).

Coniecturae.

B. G. VI.

β

hiemabat (hiemaverat).
equitatus (equitum).
Gallicis (Gallos Gallicis).

efficit (effecit).

paucis (et paucis).

derigi; dirigi *codd.*
modo *ante* fugere *collocavit Hartzius;*
in codicibus legitur ante ferre.

excesserunt (excesse-
rant).

oriretur (oreretur A' B).

velit dari (vellet, dare).

Ubiorum *codd. And. Ox. Vind. I.;*
ubi horum αβ.

sunt (sint).

α

- 7, 1.
7. convocatīs (coactis).
8. noctu (nocte).
8, 4. atque illum adesse (adesse eum).
5.
6. viderunt (videre).
7. recepit (recipit).
8. receperunt (contulerunt).
9, 1. una erat (erat altera).
5.
6. Ubiī (Ubi hi *vel* ubi ii).
sui (*om.* β).
7. ut sibi parcat (parcat sibi).
8.
10, 1.
2. ad iniquam (in aliquam).

hanc (ac).
 in singulis (singulis).
 idque (itaque).

infecta (imperfecta).

nulli — concilio (nullo
 — consilio).
 aere (aut aere).

decernunt T (discernunt
 α U).

Quibus (Quibus ita).

eorum (om. α).
 contagione (cogita-
 tione).

deligitur *White*. adlegitur β. om. α.

militiae — immunitatem, *del. Paul*.

vicanos (XX).

- 5.
- 11, 2.
- 4.
- 12, 2. erant (om. β).
4. occupatam (occupatum).
- 5.
6. dignitateque (dignitate).
7. qui (om. β).
- 13, 1. aliquo (in aliquo).

2.

5.

6. privatus (privati).

7.

his (ab his).

9.

11. translata esse (translata).

14, 1.

una (umquam).

3.

4. discunt (discant).

5.

hoc maxime (hoc).

quibus *suppl. Dinter*.

B. G. VI.

β

Coniecturae.

α

14, 6. immortalium (*om.* β).

15, 1.

2. copiisque (copiis).
circum (circa).
habet (habent).

16, 1.

3.

non posse (non posse aliter).

5.

17, 3. ceperint (ceperunt).

5. apud se (*om.* β).
ei rei supplicium (ibi supplicium
horum delictorum).

18, 1. ab druidibus (ex druid.).

2. spatia (spatium).
dies (ut dies).

19, 1. Viri (virique).

2. uter (ut).

ante Caesaris adventum
fere (fere ante Caesa-
ris adventum).

omnis (omnium).

nisi U (*om.* T, non nisi α).

latrocinio (in latrocinio).

deficit β *Apr.* (defecit).

reliquas (reliquasque).

alia qua *scripsi.* aliqua *codd.*cum superaverunt *Clarkius* (quae
superaverint).superavit *White*, superarit α, supera-
verit β.

fructibus (fructu).
3. igni (igne).
4.

20, 1. si quis quid (si quid).

aut (ac).
acceperit (acceperint).
deferat (deferant).
communicet (communicent).

2.

3. quaeque (quae).

21, 3.

4.

22, 1. lacte, caseo, carne (lacte et caseo
et carne).
2.

3. ne adsidua (quod neque adsidua).
23, 1. latissime (latissimis).
2.

5. nullus B (nullis A' β).

7.

omniaque quae (omnia
quaeque).

imperitos (impeditos).

a parvis (ab parvulis).

hoc vires (vires).

cognitionibus T (cog-
nationibusque U A').
quique una (qui cum una
cf. Leg. Acil. repet. 10.
22).

prope se (prope).

a (ab).

hoc alii staturam α , alii hoc staturam β .
alii *delevi*.
alii *Ald.*; alii *codd.*

B. G. VI.

β

Coniecturae.

23, 9. hospitem violare (hospites violari).

ab iniuria (iniuria).
sanctos (sanctosque).

24, 2. itaque (atque).
quam-notam (quae-nota).
Volgae B (vulgo βR, volgo A').

3. iustitiae (iustitiam).

4.

5. et (*om.* β).

25, 1. hercyniae (hircaniae).

2.

3.

4.

5. memoriae (memoria).

26, 1.

ramique (rami quam).
diffunduntur (diffundunt).

27, 1.

sed magnitudine (magnitudine).

quacunque (quaque).

quoniam (quod).

ante *add.* Heller.

usum (usus).

rauracorum (tauriaco-
rum).

a (ab).

a (ab).

derectum (directum).

alces (altes).

articulisque (articlisque).

aut adisse *codd.* *And. Ox. Hamb.*
aut audisse aut adisse αβ.

2. aut (ac).
 28, 2. neque homini (et neque hom.)
 conspexerunt (conspexerint).

a nostrorum (nostrorum).

homines *Davisius*; omnes $\alpha\beta$.

29, 1. turrim (turrem).
 3. Tullum (*om.* β).
 4. ab (a U, *om.* T).
 Minutium (Munitium).

Basilium *Jungermann*; *codd.* Basilium.
 sicut *add.* *Beroaldus* (*e codicibus?*)

30, 2. hominibus B' (omnibus A' β).

adventus (*om.* α).

hoc (hoc quoque).

3. domicilia (aedificia).
 4. intulit (impulit).
 multum (tumultum).
 31, 1. equitum (equitatus).
 3. qui (qui hinc).
 hi (his).

conseverunt (conserunt).

5. belli (aut belli).

probat (probarat).
 tum (tunc).

praefecit (praefecit).
 ei attribuit (attribuit).

32, 5.

7.

B. G. VI.

 β

Coniecturae.

 α

33, 2. ad Adnatucos (atuatucis).
 3. tribus (VIII).

5.

34, 2. locus silvestris aut (locis silvestri-
 bus).
 praesidii aut (praesidiave).

3.

4. occultisque (occultatisque in).

5.

contineri (continere).
 vellet (vellent).

6.

omitteretur (praetermit-
 teretur).

7.

evocat (ad se vocat).

8.

periclitetur (periclitaretur).

35, 6.

7.

8.

fortunatissimos A' β (for-
 tunatissimis B').

ne murus T (numerus
 α U).

9.

36, 1. omnes (per omnes).

Scaldim (Scaldem).

eam (eum).

possint (possent).

ubi cuique (ubicumque).

ab *codd.* *And.* *Ox*; *om.* $\alpha\beta$.

vellet *codd.* *And.* *Ox*; vellent $\alpha\beta$.

paludes *Prammer*; palus *codd.*

summa (cum summa).

- longius eum (longius).
 in castris (*om. c*).
 subsederat (subsederant).
 decumana (decimana).
 possint (possent).
- in praesidio (cum pr.).
- apud (ad).
 Sequuntur (Consequuntur).
 deficiens (*om. c*).
 tam fortis (fortis).
- potuerunt (potuerant).
- in (ad).
2. mittit (misit).
 3.
 4.
 37, 1.
 4. eodem (eo).
 8. timore (tempore).
 9. confirmatur (adfirmatur).
 10. ex (e).
 38, 1. Publius (*om. β*).
3.
 4.
 39, 3.
 40, 1. proximum (primum).
 6. at ii qui (atqui T, atque ii U).
 constituerant (constiterunt).
 prodesse (profuisse).
- in locum (locum).
 7. partam rei militaris laudem (partem laudis militaris T, laudem rei militaris U).
- 41, 2.

B. G. VI.

Coniecturae.

β

omnium (omnino).
occupaverat (praeoccu-
paverat).
tantum (*om.* α).
casu (casu).

equitum *add. Madvig.*

pecora interficiebantur
(*om.* α).
a tanta (tanta).

modo *codd. And. Ox.*; non modo αβ.

α

41, 3.

42, 1.

43, 1.

2.

3.

etiam (*om.* β).

4.

circumspicerent (conspicerent T).

5.

6.

et noctu (ut noctu).

occultatus (occupatus).

44, 1. vastatis regionibus (factis religi-
onibus).

1, 1.

dilectum (delectum).

4.

5.

6.

B. G. VII.

de *recentiores pauci, Ald.*; *om.* αβ.

conciis (consiliis).
initium (initia).
faciat (faciant).
vindictet (vindident).
Eius (*om.* α).

a (ab).

aut silvis (*om.* α).

possit (posset).
 acceperint (acceperant).
 possint (possent).
 at (aut).
 quo (quod).
 gravissimae caerimo-
 niae continentur (gra-
 vissima caerimonia
 continetur).

*Cenabum semper scripsi contra codd.
 auctoritatem Glückium secutus.*

ubi quae *Chr. Schneid.*; ubique α U;
 ubi T.
 hunc *codd. Petav. And. Ox.* (hanc α,
 hinc β).

7.
 8.
 2, 2.
- 3, 1. concilio (consilio).
 3, 1. Conconnetodumno (Conetodūmo).
 frumentariae (frumentariae causa).
 2.
- 4, 1. facile incendit (facere intendit).
 2. Gobannitione (Gobannitio U, go-
 bannitino T).
 dilectum (delectum).
 3. quoque versus (quoquo versus).
 5. Turonos (Tursonos U, tursimos T).
 6. Auleucros (Aulucros).
 adiungit (adiungunt).

a (ab).

desistit (destitit).

Coniecturae.

B. G. VII.

β

iubet (iussit).
 igni (igne).
 pronuntiaverint (pronuntiarint).
 ponendum (proponendum).
 se cum Arvernīs coniungunt (cum Arv. iunguntur).
 arcesseret (arcerseret).
 qui eo tempore pacati (eo tempore qui quieti).
 Lucretius (Lucretius).

Arecomicis *Vascosamus*; aretomicis.

mons Cevenna (Cevenna).

possint β' B (possent A').
 ut quam max. (et quam m.).

nuntiis *Aldus*; nuntii αβ.

α

- 4, 7.
 10.
 5, 6.
- 7.
- 6, 3.
- 7, 1.
 2. accipit (accepit).
 3. Narbonem (Narbonam; sic semper in hoc capite).
4.
 8, 2. discussa (discissa).
 sudore (labore).
 3. quidem (om. β).
4. ac (om. β).
 perferuntur (perferunt).

5. neu se (neve).
 9, 1. diripi patiatur (diripi-
 2. antur).
 3. in (per).
 4. usu T (usus α U).
 5. a (ab).
 6. omnibus suis (suis).
 7. nactus (nactus).
 8. reduxit (reducit).
 9. quos ibi (quod sibi).
 10, 1. eoque (idque).
 2. proferri (conferri).
 3. conficeret (faceret).
 4. diem *add. Pluygers.*
 5. continebat (contine-
 6. bat).
 7. Caesar (Caesari).
 8. multitudini (multitudi-
 9. nis).
 10, 1. Ligerim (Ligerem).
 2. desistit (destitit).
 3. Bituricum positum in via
 Noviodunum (*om. α*).
 4. proferri (conferri).
5. Gorgobinam (gortonam).
 6. cuncti (vivi).
 7. oppugnatione (ab oppugnatione).
 8. Bituricum positum in via
 Noviodunum (*om. α*).
 9. proferri (conferri).

B. G. VII.

 β

Coniecturae.

 α

12, 4. administrarentur (administrantur).
antecesserat (antecesserant).

6.

13, 1.

districtis $\beta B'$ (districtis A').

proeliumque (proelium).
secum habere (habere
secum).

2.

prodixerunt (perduxerunt).

3.

quibus rebus (quibus).

et (aut).

14, 2.

quod (ut).

3.

equitatu (equitibus).
deleri (diligere).

4. secari (secare).
hos (om. β).

5.

quoque versus (quoquo versus).

7.

cum (om. α).

9.

ne (neu).

aestimari debere (aestimare).

10.

fit (om. α).

quod se prope (om. α).

15, 2.

communis add. Prammer.

3. sperabant (confidebant).
deliberatur (dicebatur).
placeat (placeret).
et praesidio (praesidio).
4. gererentur (agerentur).
- 16, 2. palude (a paludibus).
desistit (destitit).
- 17, 1. infecta (incepta).
2. praestare (praestaret).
3. vox est ab iis (ex iis vox est).
5. 7.
8. deferrentur (deferantur T. deferruntur U).
- 18, 1. turres adpropinquassent (turris adpropinquasset).
- 19, 1. eo (om. β).
2. leniter *Codd. And. Ox. Pet.*; leviter α? β.
in civitates *del. Paul.*
atque aditus *B. Müller.* ac saltus αβ.
3. videret (viderent).
existimaret (existimarent).
4. indignantes milites (indignatis militibus T).
- certis custodiis (om. α).
- ferre (perferre).
- parentare *Ciacc.* parentarent *codd.*
- insidiandi (insidiarum).

B. G. VII.

 α 19, 4.
5.
6.videat (videret).
consolatus (consolatos).
reliquaque quae (reliqua
quaeque).

Coniecturae.

quot *edd. vet.* quod αT , quid U.20, 3.
4.
5.illie (illis).
impelleretur (impelle-
tur).
intervenerint (interveni-
rent).ipse sine *Bentley.* ipsum $\alpha \beta$.

7.

posset (possit).

remittere *Stephan.* remitteret *codd.*9. vinculisque (vinculisque).
10. Hi iam ante edocti (hic iam
docti).

possent (possint).

profecisset (profecis-
sent).paene (*om. \alpha*).
hac (*om. \alpha*).

21, 1. consuerunt (consueverant).

2.

copiis (locis).
submittantur (mittan-
tur).consueverunt *scripsi.*

22, 1. cuiusque (huiusce).

traduntur (tradantur T).

23, 1. Muri autem omnes Gallici haec fere forma sunt (muris autem omnibus Gallicis haec fere forma est).

2.

4. expleatur (completebatur).
24, 1. frigore (luto frigore).

4.

5. excubabant (excubarunt).

25, 2.

3. alteri (altero).

4.

26, 1. ceperunt (fecerunt).
2. sperabant (putabant).

3. procurerunt (procurerant).

4.

27, 1. derectis (perfectis T).

(efficienda *codd.*, effingenda *Paul*; *sed*
cf. Quintil. 12, 10, 9. *Macrob. Sat.*
II 10, 12.)

a T (ab).

derectae (directae).
introrsus T. (extrorsus
 α U).

materiam (materiem).
occurreret(ur) (curreret(ur)).

qui (*om.* α).

ex parte *Ciac.*; ea parte α , parte β .

Vercingetorix habebat
(Vercingetorigis ab-
erant).

petiverunt (petierunt).
perstare (praestare).

B. G. VII.

Coniecturae.

 α

27, 1.

imbri (imbre).
arbitratus (arbitratus
est).

2.

suos quoque (suosque).
legiones intra vineas in
oculto expeditas co-
hortatur β , *sed* in oc-
culto *om.* T. (legioni-
busque extra vineas
[extra castra vineas
B] in occulto expe-
ditis cohortatus α).

ascendissent (excendissent).

28, 1. patentioribus (patentibus).

2.

continenti impetu (continuo).

4.

Cenabensi (Genabi).

5.

eo numero (numero).
eiecerant (eiecerunt).

6. silentio ex fuga (sic).

ex eorum consursu (concursu eorum).

oriretur T. (oreretur α U).
sustinere possent (susti-
nerent).

29, 7.

contra veniretur α β . contra *del.*

Faermus.
dimittere; dimittere α β .

- se *ed. Rom. a. 1469; om. αβ.*
- 30, 1. et maxime (maxime).
- 4.
- 31, 1. et perferenda (*om. α.*)
 earum principes (eas).
 donis pollicitationibus-
 que (bonis pollicita-
 tionibus).
 capi (capere A', *om. B'*).
 diminutae (diminutae).
- 32, 1. Avarici (Avarico).
 refecit βA' (refecit B').
 annuam (annum).
2. descenderet (discede-
 ret).
 sibi (*om. α.*)
 de legibus aut iure (de
 iure aut de legibus).
 dissensionum (dissen-
 sionis).
 iis U (hi is T., his α).
3. Vercingetorix (a Vercingetorige).
 fluminis (Elaveris).
- 33, 1. creatum esse (creatum).
 2. a bello (bello).
 3.
- 34, 1. 2.
3. eaque quae *edd.* atque q̄T. ea que
vel ea quae *codd. cet.*

B. G. VII.

 β

Coniecturae.

utrique esset exercitus *Stephanus*;
utrique esset exercitui β , utrimque
exisset exercitus α .

poneret (ponebant).
Caesari (Caesaris).
positis (sitis).

postero die (postridie).

progredi (egredi).

caperet (ceperat).
traductis (*om. α*).
de oppugnatione despe-
ravit, de obsessione
(de expugnatione).
in monte (*om. α*).
civitatum A' β (civita-
tium B').

civitatum (civitatum).

periclitaretur (perspice-
retur).

cotidie (*om. β*).

7. veniri posset (venire possent).

correptis *scripsi*; captis *codd.*

dispici *Paul*; despici *codd.*

tamen tenebatur *Oudendorp.* (tene-
batur. Tamen).

35, 1.

2.

3.

4.

5.

6.

36, 1.

2.

3.

4.

6.

- 37, 1. adiudicatum (adsignatum).
 2.
 3.
- 38, 1. reliquas (reliquos).
 XXX (XL).
 3.
 5.
 9. interficit (intercipit).
 10. permanet B¹. (permonet *cet.*).
 39, 1. loco (*om.* β).
 2. et in (in).
 magistratum (magistrat' T, magistratū U).
3. fere (*om.* T).
 4. provideat (B, providerat A' β).
- 40, 2.
 3. appellare (appellari).
 5. appellare (appellari).
 6.
 7.
- deiecto βM (deiecti A, deiectus B').
 eos T. (*om.* α).
 destineat T (destineat MU; dedistineat AB').
- his (ipsis).
 omnes (multos).
 Continuo (*om.* α).
 in eodem (eodem).
- pugnauerat (pugnauerant).
- si se A' β (ne se B').
 C. Fabium (Fabium).
 profugisse (fugisse).
 et deditionem (et *om.* α).
 perfrigit (profugit).

B. G. VII.

 β Coniecturae.
noctis *del. v. Goeler.*

- 41, 1. α
 movit (movet).
 3. omnis generis (omni genere).
 4.
- 42, 1. primis (trinis).
 2.
 4. proclinatam (inclinatam).
 plebemque (plebem).
 6.
- 43, 3.
 5. civitatibus (*om. β*).
 a Gergovia (Gergovia).
- 44, 1.
 3.
 4. ab (a).
 quin (non dubitari quin).
 5.

vallo $\beta A'$ (valle B').
 similem ad casum pa-
 rare (similemque ca-
 sum apparare).

habeant A' β (habent B').

ad arma (armatorum).
 et timore (timore).

a timore (ab timore).
 similisque T (similis α).
 gerendae rei (rei ge-
 rendae).
 silvestre (hunc silve-
 stem).

locum (*om. α*).

in *ed. Rom. 1469. om. $\alpha\beta$* .

eo de *codd. And. Scalig.*; eodē β (*et Ox.*), eis dē α .

deque *Davis*; neque β .

his (*om. α*). π (vagarentur α , pervagarentur U).

molorumque produci neque hiis stramenta (*om. α*).

vagentur (vagarentur). ad munitionem (munitionum). ne (qui).

velit $\beta A'$ (vellet B'). vitari (mutari). murus (muros). a (ab).

huc *Nipperd.*; huic $\alpha\beta$.

longitudinem (longitudine).

nostrorum *edd. vett.*; nostrum *codd.*

45, 1.

2.

3. latius (cautius).

6.

7. animadverterentur (animadverteretur).

9.

46, 1.

mille cc (cc).

2.

circuitus (circūitui). spatium — augebat (spatio — augebatur).

3.

qui (quo).

B. G. VII.

 β

Coniecturae.

46, 3. tardaret (tardarent).
5.

 α

47, 1. cani (canere).

2. exaudito (audito).

3. sibi esse (sibi).
existimaverunt (existimabant).
adpropinquarunt (adpropinquarent).

4. hostem (hostes).
5.

6. muris (muro).

7. centurio (om. β).
iis (his).

nuda (nudata).

legionisque (legionique).

constiterunt (constituit).
At (Ac).

magnae (magna).
intercedeabant (intercede-
debat).
a (ab).

mulieribus (a mulieri-
bus).

dimissae (dimissae).
L. Fabius (Labijs).

Teutomatus *Ald.* uotomatus *A* β . voto-
mapatus *B*'.

continuo *v. Göler.* contionatus α β .

B. G. VII.

β

Coniecturae.

α

- 52, 4. et continentiam (*om β*).
 53, 1. ad extremam orationem (ad extremum oratione).
 virtuti hostium (hosti).
 ex (e). 2.
4. eo (*om. α*).
 Elaver (laber).
 pontem (pontes).
 refecit (effecit U; fecit T).
 eoque exercitum traducit (exercitumque traduxit).
 54, 1. ipsos (et ipsos). 2.
3. Caesar (*om. α*).
 maturari U, maturandi T (adaturari).
 censuit TU² (constituit α U¹).
 daret (dare).
 compulsos (et compulsos).
4. copiis (sociis).
 quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset (in

nihilo magis *Vasconius*; nihilominus α β.

pervenit *add. Dittenb.*

eam fortunam amplitudinemque
duxisse).

dimisit (dimittit).

55, 3.

4.

amicitia (de amicitia).

5.

civitatum (civitatum).

7.

9. ab (*om.* β).

expellere (excludere).

transiri (transire).

10.

56, 2.

3.

refringeret (refringent).

5. in Senones (inter Senonas).

eduxisset *Madvig*; deduxisset α .

coemptum β A' (coemptus
B').

Bibracte (Bibracti).
Convictolitavem (Con-
victolitabim).

instans (*om.* α).
aut itineris (*om.* α).

ab (a).
neui β A (nequo MB').

in provinciam *Nicasius Hellebodus*;
provincia β , ex provincia α .

ne *Elberling*. ut $\alpha\beta$.
nemo non tunc *Ciacconius*. nemo
tunc β . ne metu α .

faciendum (faciundum).
abiuncto T (adiuncto U α).
Ligerim (Ligerem)

B. G. VII.

 β

Coniecturae.

57, 1. quod positum est (positum).
58, 2.

 α

3.
4. circiter quinquaginta (*om.* β).
6. incendi (incendunt).

- 59, 1. a Gergobia (Gergovia).
et secundo (secundo).
Ligeri B' (Ligere A' β).
2. autem (*om.* β).
3.
5. Namque (Nam cum).
alteram (altera).

60, 1. consilio (concilio).

Metiosedum (Mellodunum). *sic semper.*
insula β M (insula silva AR.pr. B).
deprehensis (deprensis).
impositis (iniectis).
profugerant (fugerant).
profecti a (prospecta).
in ripa T (in ripas U, ad ripas α).

tum (cum)

tum (cum).
Itaque (*om.* α).

feri scripsi cum *cod. Ashb.*; conferi
A' β . cumferi B'.

exspectare *Clarkius cum cod. Vin-*
dobonensi I. exspectari cett.

4. paulo post T (post paulo
 α U).
- 61, 3. exaudiri (audiri).
5. e regione A' β (regione B').
progrederetur (progre-
diatur).
tot (*om.* α).
- 62, 2. praesentem (*om.* β).
ab (a).
hostes pelluntur atque B' (*om.* A' β).
4. cohortabatur A' (hortabatur β , co-
hortatus B').
5. duodecima A' β (quinta
decima B').
pilis (telis).
6. At A' β (*om.* B').
etiam nunc A' β (nunc
etiam B').
septimae legionis (a sep-
tima legione).
in praesidio T (praesi-
dio *cett.*).
castra Labieni (Labi-
enum).
victorum (victorumque).
8. inde die III *Whitte*; in diem α , inde β .
- 10.

B. G. VII.

 β

Coniecturae.

 α

63, 1. augetur (augebatur).
5.

6.

Re in controversiam de-
ducta (et rem in c.
deduci).
Conveniunt (Eodem con-
veniunt).

7.

neutris (neutri)

8.

ferunt β M (fuerunt AB').
in se indulgentiam (in-
dulgentiam in se).

ab (a).

ille (ipse).

64, 1.

acie (in acie).
se (om. α).

2.

3.

4.

5.

Eporedorigis (Eporedi-
geris).
inferre (inferri).

6. Rutenos (in Rutenos).

7.

Allobroges (Allobro-
gas).

multitudinis *codl. And. Ox.*; multitu-
dines α . β .

itemque *Deiter*; denique $\alpha\beta$.
huc omnes $\alpha\beta$; huc *del. Nipperd.*

finitimi; finitimae T, finitimi ei U α .

- ab (a).
- 65, 1. Caburi filio (duumviro).
 2. ac muros (murosque).
 3.
 5. quod (ut).
- 66, 1. toti Galliae (tota gallia).
 2. in sequanos (*om. β*).
4. facere (confici).
 5. confidat (confidebat).
 6. modo (*om. β*).
- hostibus futurum (hostium non defuturum).
7. bis B' (*om. A' β*).
- 67, 1. iure iurando (ad ius iurandum).
 2. una (una tunc).
 3.
- coacta A' β (*om. B'*).
- cum β B' (*om. A'*).
- sed et equibus Romanis α β. sed et *omiserunt vett. edd.*
- ferre (ferri).
in codd. And. Ox.; om. α β.
- ne ipsos quidem (et ipsos quidem non).
 quo (quod).
- uxores (uxorem).
- perequitarit (perequittasset).
- a (*om. α*).
- consistit (constitit).
intra Nipperd. inter codd.

B. G. VII.

Coniecturae.

β
 converti (constitui).

α

- 67, 4. fugientes (fugientesque).
 5. circumirentur AB' (circumveni-
 rentur M β).
 68, 1. ex (e).
 2.
 3.
 69, 1.
 3. muro quae (muroque).
 5. solem (om. β).
 fossamque (fossam).
 praeduxerant (produxerant).
 6. XI milia (X milia).
 7. quibus in castellis (in quibus).
- eductis *Madv.* deductis $\alpha\beta$.
 hostes A β (om. MB').
 milibus (milibus hosti-
 um α).
 maxime (maxima parte
 exercitus).
 confidebant (confidebat).
 Alesiam (om. α).
 oppidum (oppidum Ale-
 sia).
 oppidum (id oppidum).
 maceriam (materiam);
 sic semper.
 positum *add. R. Schneider.*

tenebantur (detinebantur).

70, 1.

in longitudinem (*om.* β).

3. nostris (et nostris)

hostes (et hostes sunt).

4.

6.

71, 1. ab Romanis (a Romanis).
ab se (a se).

2. omnesque (omnes).

3. obtestaturque (obtestatur).

una (*om.* β).

4. tollerari B'M (tolerare A β).

5. datis mandatis (dictis).

7.

disponebantur (pone-
bantur).

a *add.* Nitsche.

animus (animis).

coartantur (coacervati
tum).

muros persequuntur
(munitiones sequun-
tur).

veniri β R (venire A'B).

dimittere (demittere).

possint (possent).

qua erat nostrum opus
(quam opus erat B',
quia opus erat AM).
dimittit (mittit).
a (ab).

B. G. VII.

Coniecturae.

 α β 71, 8.
72, 1.

recipit T (recepit α U).
eius (eius fossae).
solum β B' (om. A').
summa (summae fossae).
distabant (distarent); cf.
V 19, 3.

2. pedes quadringentos (pedibus
CCCC).
reduxit (deduxit)

spatium necessario esset
(esset necessario spa-
tio).

opus T (corpus α ; om. U)

ad AR.² (aut MB', in β).

posset (possent).
dimissis T (dimissis
U α).

3.

4. post eas (postea).

qui (ut).

73, 1.

aggeris (aggeres).

eodem (eo).

a (ab).

dimissi U (dimissi α T).
quini erant (quini).
complicati (implicati).

3.

4.

tueri *Chr. Schneid.* feri *codd.*

Ante hos obliquis (Quos obliquos).
in altitudinem pedum trium (tres in altitudinem pedes).

virgultis (vinculis).
integebatur (tegebatur
A. impediēbatur B').
ducti (iuncti).
infixis (infixae).

pares (pari).

ad (apud).
omnes (omnes hos).
civitati (ex civitate).
frumentandi rationem (frumentationem).

ne autem *Hand.* aut $\alpha T.$ ut **U.**

2. atque (et).

Ambivaretis Steph.; *Ambluaretis codd.*
senā Andibus Em. Hoffm.; *Senonibus codd.*

V (quina milia).

quaterna scripsi. IIII $\alpha\beta$.

5.

6. ex terra (e terra **U**; contra **T**).
7. pedes (pedes **III**).

8.

9. infodiebantur mediocribusque (efodiebantur. mediocribus).

74, 1.

2.

75, 1.

3. duodena milia (**XII**).

α

B. G. VII.

β

Coniecturae.

75, 3.

Lexoviis (Lixoviis et
Aulercis).et *delevi*.Eburonibus (Eburonibus
terna).III milia *scripsi*; XXX αβ.

4.

Veneti (*om. α*).contulerunt (compleve-
runt).
esse gesturos (gesturos).
dicerent (d cebant).
II (una, A, XX una RB²;
MM una B').Ebuovices *scripsi*; Iemovices αβ.

5.

76, 1. ut antea (ita ut ante).
quibus ille pro (pro quibus).atque ipsi Morinos (quae
ipse morinis A'; quae
ipsi morinos B').

2. Tamen tanta (tanta tamen).

moveretur *Krafft*; moveretur αβ.

CCL (CCXXXX).

3.

Commio Atrebatum, Viridomarus et
Eporedorigi haeduis (Commus
Atrebas, Viridomarus et Epore-
dorigi hedui).

5. fiduciae (fiducia).
neque (nec).
modo (*om. β*).
- 77, 2. quarum (quorum).
3. et magnae (ac magnae).
5. sustineri A' β (sustinere B').
Apud quos (ac).
mollitia (molestia).
repperiuntur (reperiantur).
6. tantum apud me (nam apud me tantum).
8. hominum (in hominum).
LXXX (LXXXX).
9. hoc (hos).
eos (*om. α*).
10. Romanos (Romanorum animos).
animine (sine).
11. si (*om. β*).
praesepto (praerepto).
13. Cuius-iudicarem (*om. β*).
14. petiverunt (petierunt).
unquam (ulla).
15. qui (hi qui).
sint (sunt).
- 78, 1.

B. G. VII.

β

Coniecturae.
 experienda arbitrantur *J. Lange*; ex-
 periantur α, expeditantur β.
 ad Critognati sententiam descendant
Ald. Junt.; ab Critognati senten-
 tia αβ, discedant α, descendant β.

α

- 78, 1. tamen (tamen tempore).
 2. orabant (orant).
 4. Romanorum (*om.* β).
 5. custodiis (custodibus).
 79, 1. reliquique (et reliqui).
 mille passibus ab nostris muni-
 tionibus (a nostris munitioni-
 bus quam mille passibus).
 2. longius (longe).
 3. tria (quattuor).
 concurritur (concur-
 runt).
 80, 1. omnium militum intenti
 animi (omnes milites
 intenti).
 2. fit (et).
 1. munitionum (munitionis).
 educi (educit).
 2. pugna (pugnae).
 4. et ii (hi).

ii A' (hi B' β).

5.

6. hostes (hostem).

8.

insecuti (consecuti).

10. ii (hi).

ab alesia (alesie).

81, 1. media nocte (om. β).

2.

parant (parent).

4.

delati (delapsi).

3.

4.

83, 1. ex (ab).

2. poterant (poterant).

necessario (necessarioque).

factum (om. α).
poterat (om. α).

usque ad *vett. edd.* usque in α, ad β.

reliquaque quae T (re-
liqua quaeque).

suis cuique T (ut cuique).
ac gallos Gallos
(gallos glandibus).
ab munitione (ad muni-
tionem).
ipsi (om. α).

interibant (interiebant).

revertuntur T (reverte-
runt).

leniter T (leviter α U).
fecerant (fecerunt).

praeparata erant *Ald.* praeparaverant
α β.

B. G. VII.

Coniecturae.

β

regionibus (legionibus).
civitatum A' β (civita-
tium B').

α

83, 4.

5. quid (qui).
quoque M (quoquo *cett.*).
meridies M (meridie *cett.*).
8. meridies (ad meridiem).

84, 1. arce (parte).

musculos A' (mulculos B' β).

2. locis (locis occurrit).
visa pars firma est (pars firma
esset).

3.

85, 1.

2. tempus (tempus praedicat).
4. Vercassivellaunum (Vercassilau-
num).

6. munitionem (munitione).

86, 2.

crates *Ursin.* castris α, a castris β.

reliquaque quae T (re-
liqua quaeque).
paraverat (paraverant).

existit (extitit).
virtute (salute).
quaque T' (qua).
in (ex).

Exiguum (Iniquum).

pugnet (pugnaret).

3. ipse adit (At id T id U).
 4.
- 87, 1. Mittit (Caesar mittit).
 primo B' (primum TA').
 Caesar (om. β).
 integros (integro).
 2.
 3. vim (vim una).
- 88, 1. turmisque (turmis).
 2. vallo (valle).
 3. omissis (emissis).
 gerunt (agunt).
4. Vercassivellaunus (Cassivellau-
 nus).
 Arvernus (Arvernorum).
 89, 1. id (et).

excensu *Madvig.* ex adscensu α .
 atque ex adscensu β .

se sequi (sequi).

una XI *Vielhaber.* una XL B'; una
 de XL A'. de XL β .

consequerat (consequerat).

appropinquant (adpro-
 pinquabant).
 vertunt T (verterunt α U).
 Sedulius (Asedullus).
 Lemovicum (remustum).

necessitatum A' β (ne-
 cessitatum B').

B. G. VII.

β

Coniecturae.

89, 5. atque (et).

90, 3. legiones (legionem).
mittit (mitti).
reddit (reddidit).

4.

Marcum (om. β).
legatum (om. β).
Basilum (om. β).

8.

Praef. 2.

novissimumque (novissimeque).
ab (ad).

3.

4. operose (operosum).
5. rerum (rerum gestarum).

9.

vale (om. β).

toti *White*; toto αβ.

cum duabus (duabus
cum).

huius anni rebus (his
litteris).

B. G. VIII.

conspirantibus *Landgraf*. comparan-
tibus MB' β comparentibus A. cf.
Cic. nat. deor. 2, 19; 3, 28. (*Acad. pr.* 28).

legent βB' (legerent A')
possint βB' (possent A').

deesset (desit).
ipso (ipsum).

Romanis *cod. Jadrensis*. a Romanis $\alpha\beta$.

1, 2. exercitum populi Romani (populum R).

incommodi β A (incommode M incommodae B').

praeficit T (praefecit). cum equitatus (equitum) *cf.* 35, 2.

XIII *Glareanus*. XII $\alpha\beta$.

2. tuenda (*om.* β).

potuerant (potuerint AB; potuerunt MR).

3, 1.

erat (id erat).

3. hospitibus (auspicibus T aut spatibus U).

5. fidem (fide).

4, 1. ducentos (ducentos T, CC U).

disiectis *Vasconius*; deiectis $\alpha\beta$.

L milia *scripsi* (1000); tot milia $\alpha\beta$. condonaturum *Vielhaber*. condonata $\alpha\beta$.

recipit A' (recepit B' β).

XL (XXXX A B, XXX B²R).

XVIII (X et VIII). Arari (Arare).

3.

B. G. VIII.

 β

Coniecturae.

 α

- 4, 3. educit M (ducit A β reducit B').
 explicandae (explicandi).
 5, 1. constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis (ad necessitatem repente exigua constituerant aedificia).
 2. dimiserant (amiserant).
 tentoriorum (tentorium).
 6, 1. ne quod (quod).
 esset (esse).
 2.
 3.
 4. Ita (Itaque).
 7, 1. cognosceret (cognoscerent).
 2. speculandi causa (spec. gratia).
 3. inveniebat (cognoscebat).
 4.
 7. plebis (plebei).
 8.

collectis *Weissenborn*, v. *Göler*. coniectis $\alpha\beta$.

compegit *Hoffmann*; contegit $\alpha\beta$.

Correo (corbeo); *sic sem-*

per.
 a (ab).

T. *Junt*; L. β , Lucio α .

aulercos (aulurcos).

sese offerre (offerrent se).
 adduceret (adduceret et).
 permanere (permaneret).

7, 8. pabulatione (pabulationem).

8, 1.

rebus (*om. β*).

suorum A' (suorum B'; sua β).

2. delectaeque (electaeque).

iam (*om. β*).

stipendio (stipendio functa).

in conlatione (conlocatione).

4. VII (*om. β*).

5. paene (*om. β*).

conspectum (conspectu).

9, 1.

fiduciae (fiducia).

3. loriculum pro hac ratione eius
altitudinis (coronis).

ab hostibus duplici fossa, duplici
propugnatorum ordine defen-
derentur (hostis a duplici pro-
pugnatorum ordine depellere-
tur. Fossa duplici).

cognovisset (cognosset).

prodirent (prodiret).

irent (iret).

Quas legiones .. acce-
dere galli cum viderent
(Cum .. legiones acce-
dere galli viderent).

muniri (munire).

portione *Madvig*; hac ratione α.

quinum denum (denum
quinum).

B. G. VIII.

β

Coniecturae.

- 9, 4. quo tutior (III T).
^{or.} α
 permitteret tela (tela permitteret
 U, tela permitterentur T).
- 10, 2. acriusque hostes (acriusque nostri).
 aut vicissim (ac vicissim).
3. eadem (eodem).
 dispersi (dispersis).
 pabulatores (pabulato-
 ris).
4. tamen (sed tamen).
 5. inflabantur (nitebantur).
 loci T (locis U α).
 oppugnari (oppugnare).
 nisi a maiore — XII, 2
 adgrederentur (om. α).
2. quorum; quarum β.
 12, 1. minueretur; inveniretur β.
 delecta; delecta β.
 eodemque; eademque β.
 nostros insidiae β. insidiae del. Whitte.
2. mali (mala).
 3. dies (locus).
 a peditibus (peditibus).

aut Gallorum α β. aut om. cod. Ox.

4. proelii se (proeliis se U, se proeliiis T).
Vertisco (Vertisco Verutio).

6.
13, 1.

2. equitibus (*om.* β).

in resistendo B' (in resistentib.
T; resistentibus A'U).
ii (hi).

4.

parvulis (minimisque).
adversis mediocribus
(adverso mediocri
casu).

14, 1.

in castris *codd. And. Oxon. Voss. II.*
castris αβ.
pro *cod. Ciaccioni*, in αβ.

2.
3.

neque cedentes (*om.* α).

adgrediundos (laccessendos).
eo (*om.* β).
4. cum B' (*om.* A'β).

castra a castris quae dimitteren-
tur *scripsi*; castra castrisque di-
mitterent β. a castris castra α.
dividi videret *Nipperdey*; dum di-
videret MB^{pp.} β. dum videret A;
divideret RB^{corr.}

B. G. VIII.

 β

Coniecturae.

transeundi que *scripsi*; quae transeundi
 α , transeundi β .

 α

14, 4.

tardare (tardari).

ab (a)

5. Ibi B' (ubi A' β).

15, 1.

perturbarentur (turbarentur).

2.

3.

4.

5.

paulatimque (paulatim).
auderent (possent).

Menapios (*om.* α).
munire A' β (muniri B').
absolutis T (absolutos U
ac solutis α).
stationibus (statione).
remanere T (permane-
re).
ubi conserderant (ut con-
sueverant).

considerare *Lauer*; sedere $\alpha\beta$.

commentariis (commen-
tariis Caesaris).
collocaverunt (conloc-
runt).

turmas mittit (*om.* α).
fumum (summiugum).
simulque calliditatis T
(simul calliditatisque).

16, 1.

2.

3.

- 17, 1. quem in locum (in quem).
 2. solebat (soleret).
 praemittit (praemisit T).
 18, 1. dispositi (positi).
 3. adventu (aditu).
 4. incursum (impetum).
 timorem (*om.* T).
 19, 1. circumveniri (circumvenire).
 2. missos (missos esse).
 4. crebrique (crebrisque).
 et nostris (nostris).
 nuntii adferuntur (nuntia deferruntur).
 6. iis ipsi (ipsi).
 7. conlocaret A'β (conlocarat B').
 pabulatum (*om.* α).
 Caesar (*om.* α).
 ineditissimis aut flumine altissimo (aut ineditissimo flumine).
 primum A'β (primus B').
 iniretur A'β (inirentur B').
 cogit (coegit).
 interpositi (interpositis).
 itineribus (in itineribus).
 quo fors tulerat (*om.* α).

B. G. VIII.

 β

Coniecturae.

- α
- 19, 7. α (*om. β*).
 8. elatos (*om. β*).
 20, 1.
 2. obsidesque (et obsides).
- 21, 1. confugit (per fugit β , profugit T²).
 id bellum (bellum).
 3. adfictas (adfectas).
 4. esse consecutos (consecutos).
 concitator (conciliator).
 23, 1. insequenti (insequente T).
- eventum (eventus).
 3. Titus (*om. β*).
 4. ei (*om. β*).
- 5.
- mittantur A' β (mittuntur B').
- magnum tamen (tamen magnum).
- civitatum T (civitatium).
- delectos (delectos idoneos).
- tradidit (tradit).
 et centurio (centurio).
 vellet (vel).
- passuum *Frigell.*; plus minus $\alpha\beta$.
 cognita calamitate *del. Dittenb.*

Commium conficere a familiaribus prohibitus (a familiaribus prohibitus commii conficere hominem). vulneravit (caput percussit).

24, 1. devictis (victis). iam (*om. β*). sed (*et*).

2. in illis regionibus erat (illis regionibus praeerat).

3. legionem autem (legionemque).

acciderat (accidisset).

4. depopulandosque (oppugnandosque).

25, 1. aut legiones (legiones). atque (*om. β*).

2. Caninius (Rebilus).

dimittere A' β (dimitteret B').

XV *Nipperd.* duodecimam α. XII β.

impetu Istrorum *Madev.*; impetu eorum β. impetu incolae illorum α.

finium A' β (fines B').

exercitata (exercita).

Romanorum permanserat (manserat Romanorum).

B. G. VIII.

β

α

26, 1. cum pars B' (pars A' β).
2.

4. oppugnatione (oppugnationem).

27, 1. Gai Canini Rebili (Canini).
Quibus (his).

2.

traduxisset (transduxisset).

3.

Caninio (cum Caninio).
perterritos (terrivos).

petebant (petebat).

4. procedere (praeedere).

28, 1.

Coniecturae.

Donnacus scripsi *secutus codices TU,*
qui plerumque exhibent Donnacus,
et Orosium; Dumnacus α.
Lemoni *Oudend.*; Lemonū β; Limonem α.

Lemonum (limonem).

Duratio; Durati α β.
et Romanum *del. Frigell.*

flumen Ligerim (flumine Ligeri).

hostium venerat UT²
omnium hostium venerat T. venerat hostibus α.

cum (non eum).

defatigatione (defatigatione).
Insequenti (insequente).

2. omne (*om. β*).
3. *Atius Ursin. Titatius αβ.*
parte *Nipperdey*; partim *αβ.*
superatis Ciacconius; *superatisque αβ.*
4. *subistentes (subsistentibus).*
- 29, 1. cum (tum).
2. ac (*om. β*).
perterritae (perterrita).
magno (*om. β*).
4. *milibus (milibus passuum).*
timore (tempore).
- 30, 1. *adscitis A' β (om. B').*
latronibus A' β (latrocinis B').
duobus milibus e fuga (duobus milibus ex fuga quinque A' milibus ex fuga quinque B').
4. *aut armatorum (armatorum).*
- 30, 1. *drappetem (draptem); sic semper.*
civitatium (civitatium).
4. *commeatus (comitatus).*
- in provinciam (in provincia).
2. *Caninius (C. Antonius).*
31, 1. *accisas (accitas).*
2. *instigante (instante).*

B. G. VIII.

Coniecturae.

β

Oceanoque (Oceano).

- 31, 4. libere vagandi latrociniorumque
 32, 1. faciendorum (liberam vagandi
 latrocinandi)que).
 finibus (agris).
 2. novorum (novorum esset).

suis (*om.* β).

33, 1.

quo (quod)
 excelssimo U (excel-
 lentissimo T celsissi-
 mo α).

Gaius (*om.* β).

34, 4.

moratur (conatur).

plurimis in (pluribus).

35, 2.

ad (in).

4. cum (*om.* β).

5. viderunt (videre).

6.

36, 1.

2.

Uxellodunum R² (Auxiliodunum).

possit (posset).

resistit *Nitsche*; restitit αβ.

facit (fecit).

Effugit (profugit).
 amplius (longe amplius).
 qua re A' β (qua B').
 perterri T. (perteri-
 tos α, perterriti U).

et opprimi (opprimi).

ex caede refugisse (excedere fugere U. excedere refugere T).

3.

4.

in trina (intra).
hostes (hostis).

demissa (dimissa).
equitesque B' (equites A' β).
omnibus (hominibus).

5. equitesque B' (equites A' β).

37, 1. antea (om. β).

38, 1. XV B' (XII A'; XVI β).

reliquit A' β (relinquit B').

capiendorum Belgis (ad capiendum bellum).

3. quorum (quorum consilio).
esse ortum (exortum esse T).
timore (metu).

Cotuatum *Frigell.*; gutruatum A;
gutuatum B' M; guttruatum U;
guttruatum T.

deposcit B (deposcit A' β).

4. suis B' (om. A' β).

5. supplicium (supplicio).

ei A' β (om. B').

a Gutruato accepta αβ. a Gutruato
del. Oudend.

accepta A' β (accepto B').

39, 1. quoque in (et in quo).

B. G. VIII.

β

Coniecturae.

α

- 39, 2. esse (*om. β*).
 3. notum esse (notum).
 4. Q. (*om. β*).
 subsequetur B' (se subsequere-
 tur A' β)).
- 40, 1. Uxellodunum (Velodunum T Ule-
 donum U).
2. 3. praeruptum undique oppidum
 uxellodunum. Hoc avertere loci
 natura prohibebat: in infimis enim
 sic (velodunum. Flumen averti loci
 natura praeruptum undique oppi-
 dum prohibebat. Sic enim imis).
- 41, 1.
2. adversus (contra).
3. magno cum labore (cum magna).
 decurrunt et eminus sine periculo
 procliabuntur (decurrentes sine pe-
 riculo procliabuntur).

cognovisset (cognosset).

aquatam T (aquatorum).
 ipsius (ipsum).
 enim (*om. α*).
 magnus (ubi magnus).
 a fluminis (fluminis).

aggerem exstruere *scripsi*. aggerem
 instruere α; aggeres struere β.

vulnerant. Non deterrentur tamen milites nostri (vulnerabant ut tamen milites nostri non terrentur).

et labore (*om. β*).

4.

et sine (*sine*).

pedum *A'β* (*pedes B'*).

5.

quidem (*om. β*).

adaequaret *A'β* (*aequaret B'*).

superaret fastigium fontis (*superare fontis fastigium posset*).

6. aditum (*aditus*).
possent aquari (*adaequarentur*).
magna hostium (*hominum*).

42, 1. perterriti (*terrīti*).

sebo (*sevo*).

eodemque (*eodem*).
dimicationis periculo deterrent
romanos (*dimicatione et periculo romani deterrentur*).

4.

ad venas *scripsi*; ad vineas *αβ*, ad vineas *R pp*.

LX U² *Orosius*; VI *αβ*.

Itaque prout quisque erat *scripsi*; ita quam (*quam om. B'*) quisque poterat *αβ*.

B. G. VIII.

 β

Coniecturae.

in *add. Forchhammer.*suspensi B' β (ignari A').suorum siti amissa
(amissa siti suorum).
permanerent A' β (per-
manebant MB' A *corr.*). α

43, 2. perterriti (territi).

4.

5. perennis exaruit fons. Tantamque
(fons perennis exaustus tantam).
44, 1. consiliorum suorum (consilii sui).
consilia inissent (rebellare coe-
pissent).

2.

3. et dolore (*om. β*).

4. Epasnaeti (Epasneti).

5. mutandis (mutatis T).

6. Epasnactus (Epasnetus).

45, 1. compluribusque (compluribusque
etiam).

2.

46, 1. geri (gestas).

vitam (vitamque).

haberet Caesarem T (de-
beret Caesarem ha-
bere).nulli (nullis).
virtutis A' β (virtutem
B').

ipse adisset sed A' β
(adisset B').

Galliae (om. β).
ut ibi (ubi).

2. celeriter feliciterque (feliciter et
celeriter).
Caesarem (eum).

cum praesidio equitum
[equitatū T]; (equi-
tum praesidio α).

4. Narbonem B' (Narbonam A' β).
M. B' (om. A' β).
Vatinio (Vatinio Tullio).
legatis B (legato A' β).

duas (duas legiones).

Turonis (Turones).

deduxit (constituit).

illam (om. β).
finibus (fines).

Ipsae paucos dies (Pau-
cos dies ipse).

cognovisset (cognos-
set).

habuerat, qualis quisque
animo in rem publi-
cam fuisset (habebat
quali quisque fuisset
animo in).

5.

6.

B. G. VIII.

Coniecturae.

 α β

recepit hibernavitque
A' β (recipit hibernat-
que B').

maneret (esset).

quo A' β (quod B').

omnium (om. α).

per fidem imposita *Grater*.; per fidem
interpositam B', perfidia interpo-
sita A' β .

46, 7.

47, 2. Atrebatum (Atrebatium).

commemoravi (commemoravimus;
memoravimus T).
48, 2. virtutem (partam virtutem U,
partem virtutem T).

id (om. β).
saepius (saepe).

3.

paterentur impunita (inulta pa-
terentur).

4. hoc (om. β).

5. coniungit (iungit).
a magnis viribus medium femur
traicit Voluseni (medium femur
eius magnis viribus traicit).

6. conversis equis (conversi).

7. fuga (fugam).

quod *cod. Norvic*.; quod ubi $\alpha\beta$.

ac si (sic *cod. Norvic.*) proelio
secundo B' (*om. A' β*).

adeo *White.* ab eo B'. *om. A' β.*

8. et ibi (ibi).

datis A' β (*om. B'*).

9. Cuius (quam).

10. propterea (*om. β*).

L. *Aldus.* T. αβ.

C. (et C).
11. fuissent (fuisset).

pauca (pauca esse).

49, 1. continere (continerendi).
2.

decessum suum (des-
cessu suo B', discessu
suo A').

susciperet (susciperent).

nova βM (*om. AB'*).

3. iniungendo (imponendo).

commendaret (commen-
daverat).

50, 1.

2. M. (*om. β*).

3. in (ut in T).

audierat (audivit).

4. simulque se et (simul se et U,
simul et T).

insequentis (sequentis).

insolenter (*om. β*).

L. (*om. β*).

C. (*om. β*).

B. G. VIII.

 β

Coniecturae.

 α

- 50, 4. suffragiisque (suffragii).
 51, 1. Exceptus est (Exceptus).
 atque amore (*om. β*).
 2. erat (esset).
 3.
 praecipì (percipi).
 humiliores A'U (meliores B' opu-
 lentiores T').
 52, 1. celeritate (cum celeritate UT³).
 2.
 3. adduci potuit (potuit abduci).
 4.
 5.
 53, 1. necessitudine (consuetu-
 dine).
 tum (cum).
 spectatissimi *Nipperd.* expectatissimi
 $\alpha\beta$.
 maior ei commendatio *Kraffert*; ma-
 iore commendatione $\alpha\beta$.
 minorem *scripsi*; minimum $\alpha\beta$.
 inferret *Aldus*; inferret $\alpha\beta$.
 senatusconsultum per *Mommsen*; per
 se β ; per α .
 evicerunt *Jurn.*; iusserunt $\alpha\beta$.
 morando discusserunt *Jurn.*; mode-
 rando discusserunt $\alpha\beta$.
 M. *addidit Prammer.*
 discessionem (dissensi-
 onem α ; discensio-
 nem M).

transiit A; *edit. vett.* transit $\alpha\beta$.

parent (sperarent).

hae (*om.* α).

Caesaris (Caesari).

tueatur (tueretur).

et (*om.* α).
missas (remissas).
bellum Parthicum (Par-
thicum bellum).

2. necessitates (necessitudines).

54, 1. Cn. (*om.* β).

C. (*om.* A' β).

uni (Caesari).

2. Cn. (*om.* β).

3. minime dubium esset adversari-
orum suorum B' (adversariorum
se spoliari nemini dubium esset
A' β).

Pompeio (CN. Pompeio).

deducebatur (ducebatur).

5.

55, 1.

Cn. (*om.* β).

Restat, ut qua ratione in rebus orthographicis et grammaticis usus sim, breviter exponam. Nam in edendis scriptis eius, qui ipse in libris, quos de analogia composuit, de sermone accuratissime egerat linguasque hominum non casu quodam, sed certis legibus regi atque formari exposuerat, non licere putabam codicum auctoritatem atque adeo librariorum negligentiam sequi, qui singulis locis singula verba varie scripserunt. Itaque eas formas, quas ex aliqua causa Caesari in usu fuisse cognovissemus vel coniceremus, eis quoque locis, quibus codices vel omnes repugnant, in textum recipere non dubitavi. Nec tamen quam difficile sit de hac re recte iudicare, me fugit. Plerumque enim usum Caesaris aliunde cognoscere iam non possumus, nisi ex iisdem codicibus, quibus fidem habendam esse modo negavimus. Nimirum quanta cum socordia librarii officio functi sint, cum ex conspectu mendarum a Frigellio composito licet intellegere, tum ex nominibus gentium Gallicarum apparet, pro quibus saepissime monstra quaedam in libris manuscriptis reperiuntur. Itaque in nominibus propriis quidem scribendis fortasse rectius erat codicum fide neglecta eas formas restituere, quas a Glueckio, Holdero aliisque, qui harum rerum periti essent, genuinas esse demonstratum est. Sed cum etiam eorum opinioni, qui Caesarem ipsum fortasse in nominibus nonnullis scribendis erravisse vel Romanorum magis quam Gallorum consuetudini commoditatisque inserviisse ex numero testimoniorum manu scriptorum abundanti et copioso efficerent, aliquid tribuendum esse censerem, mediam quandam viam ingressus sum. Etenim quamquam contra codicum testimonia Mommsenum (C. I. L. XII) secutus *Varagri*, quam formam ipsi Caesari probatam esse ex Dione apparet (39, 5, 2), semper pro

Veragri restitui, tamen cum codicibus plurimis ubique *Haedui* pro *Aedui*, *Rauraci* pro *Raurici*, *Divitiacus* pro *Diviciacus* scripsi. Hac in re si forte erravi, tamen eo, quod non sine ratione consilioque egi, me excusatum iri spero.

Fortunae nomen locis plerisque a littera maxima incipiendam curavi, propterea quod Caesarem, sicuti postea Wallensteinium, huic numini imprimis confisum esse cum ex notissima Plutarchi narratiuncula (vit. Caes. 36), tum ex ipsis commentariis cognoscimus, quibus *Fortuna* quid valeat, saepe exponitur. — In scribenda praepositione *a* vel *ab* regulam secutus sum a Meuselio constitutam (Fleckeisen. Annal. 1885; J. B. XI, 184), ut ante consonantes *b*, *c*, *f*, *g*, *m*, *p*, *q*, *t*, (*v*) semper scripserim *a*. Atque hoc certe recte fecisse mihi videor. Sed quod ante consonantes *d*, *j*, *l*, *n*, *r*, *s* admisi unam formam *ab*, in eo forte ultra progressus sum, quam fas erat, praesertim cum neque in monumento Ancyrano neque in Digestorum libris ante consonantes forma *ab* inveniatur (exceptis paucissimis Digestorum locis). Sed quo magis oculi animique discipulorum usui constanti adsuescerent, praeceptis grammaticorum potius quam librariorum fide dubia niti licere arbitratus sum. — *Vinculum*, quae vox quater in his commentariis occurrit I 4, 1; III 9, 3; IV 27, 3; VII 20, 9, duobus locis in *α*, duobus in *β* per syncopen mediae *u* exaratum est. Mihi quidem forma *vincla* sermoni vulgari conveniens, Caesaris stilo limato indigna videbatur. Ob eandem causam VI 27, 1 cum *β* scripsi *articulisque*. (Meus. J. B. XII 275).¹⁾ —

---

1) In Monumento Ancyrano legitur sane *periculum*, *saeclaris*, *spectaculum*. Sed quis in scriptis Caesarianis *periculum* tolerari posse concedat?

Verba cum praepositione *de* composita *deminuere* et *derigere* semper per *e* scripsi, quamquam in omnibus codicibus VI 8, 5 legitur *dirigi* nec praeterea huius verbi formae aliae nisi participium *derectus* in scriptis Caesarianis reperiuntur. Sed formam *derigere* Caesaris temporibus usitatam fuisse et C. F. W. Mueller ad Cic. p. Qu. Rosc. § 11, pro Caec. § 22, pro Mur. §§ 3; 77 et Ribbeckius in Prolegomenis ad Vergilium scriptis p. 401 demonstraverunt. — Quod V 40, 7; VII 78, 1 *valetudo* scripsi obstantibus aliquot codicibus, in quibus *valitudo* exaratum est, in eo Caesaris usum constantem servavi. — Semper scripsi *defatigare*, *defatigatio*, quae forma bis in omnibus codicibus legitur VII 41, 2; 85, 5, sed *effercire* VII 23, 2 praetuli contra codicum α testimonia propter analogiam formarum *confercire*, *refercire* (Meusel J. B. XII 275). — Voci *harpagonem* VII 81, 1 aspirationem addidi codicibus obstantibus, itemque voci *humeri* VII 50, 2; 56, 4 codicibus priore loco omnibus adsentientibus, posteriore solo M repugnante. — Semper scripsi *coicere* (cf. Lachm. ad Lucr. p. 136, Ribb. Prol. ad Verg. p. 393), *circumire* (quamquam Vergilius Aen. XI, 761 *circuit* dixit; cf. Chr. Schneid. ad B. G. V 2, 2, Jord. ad Cic. p. Caec. p. 280, Neue II p. 736), *animadvertere*, *arcessere*. Nam forma *accersitum* semel tantum I 44, 2 in omnibus libris legitur, contra forma *arcessere* quater vel quinquies: II 20, 1; III 11, 2; 23, 3; VII 65, 4; praeterea III 9, 10, qui locus tamen in β omissus est. Accedit, quod *accerso* vetustior forma ob eamque causam a Caesare non admissa esse videtur. — Formas *volgus*, *volnus*, *volnerare*, quae raro ac ne in omnibus quidem codicibus leguntur, abieci. Caesar ipse quomodo scripserit, dubitari potest, quoniam Quintiliani praeceptores ‘seruom ceruomque’, *u* et *o* litteris scripserunt (Quint. I 7, 26). Sed *optimus*,

maximus ut mediam *i* litteram, quae veteribus *u* fuerat, acciperent, Gai primum Caesaris inscriptione factum esse Quintiliani testimonio (I 7, 21) constat; idem Cassiodorius de orthogr. 150, 10 Varrone auctore confirmat, cum scribit: '*Lacrumae* an *lacrimae*, *maxumus* an *maximus*, et si qua similia sunt, scribi debeant, quaesitum est. Terentius Varro tradidit Caesarem per *i* eiusmodi verba solitum esse enuntiare et scribere, inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam.' His certissimis testimoniis efficitur, ut etiamsi codices non adstipularentur, tamen omnes formae per *u* scriptae expungendae sint. Nec tamen codices dissentiunt. Legitur enim Meuselio teste *finitimus* in omnibus libris II 32, 2; VI 2, 3; 43, 1¹⁾, sed tricies quinques *finitimus*; sexies vel septies decies codices discrepant; *maritimus* in omnibus III 8, 1; 5. IV 20, 3; V 11, 8, septies in bello Gallico codices discrepant; *maximus* sexagies ter in omnibus, quater codices discrepant; *optumus*, *plurimus* omnino non reperiri videntur in codicibus; *acerrime* legitur in omnibus VII 50, 1; 62, 4; *acerrume* V 43, 5; 44, 3 in AB_{pr.}; *audacissime* in α et β II 10, 3, *audacissime* V 15, 4 in A'B_{pr.}; *fortissimus* quater in omnibus, *fortissumi* V 44, 1 in B; *gravissimus* quater in α et β , *gravissume* IV 31, 2 in B¹, V 54, 5 in A'. V 30, 2 in B; *munitissimum* VII 13, 3 in omnibus, *munitissumis* V 57, 1 in A'B; *aestimare* semper excepto uno loco V 1, 9, ubi *aestumare* exstat in α ; *existumare* octies legitur in quibusdam codicibus classis α , semel V 13, 2 in T; ter, VII 40, 5; 47, 4; 77, 8, in Holderi editione expressum est *existumare* nulla scripturae discrepantia indicata, sed his quoque locis in T exaratum

1) Sed in T his quoque locis exaratum est *finitimis*.

est *existimare*. Ceteris locis *existimare* in omnibus codicibus legitur.

Nonne eo, quod fere semper in codicibus classis α formas obsoletas invenimus, manum grammatici deprehendimus, qui suo ingenio fretus libro recensendo formas vetustas, quas a Caesare improbatas esse aliunde scimus, adspargere studebat? Quem quod Holder omnibus locis modo enumeratis secutus est, probari non potest. Equidem ne *tegmentum* quidem admisi, quod VI 21, 5 in B' exaratum est, cum *tegmentum* II 21, 5 videatur exstare in omnibus libris manuscriptis. Sed semper scripsi *recuperare*, quae forma bis, V 27, 6 et VII 76, 2, exstat in omnibus codicibus, *reciperare* semel, VII 15, 2; ceteris quinque locis codices discrepant, sed ita ut in codicibus classis β forma *recuperare* praevaleat. Videtur Caesar propter nomen tritissimum, quo recuperatorum munus significatur, formam vetustam et vulgarem *recuperare* admisisse, quamquam in monumento Ancyrano exaratum est *reciperare* V 34. 39. Item fortasse sermoni castrensi in eo cessit, quod *porta decumana* — uno loco VI 37, 1 in α legitur *decimana* — scripsit, cum formam *decumus* certe vitaverit. — *Planicies* forma per c scripta, quamquam Holdero teste saepe in codicibus classis α legitur, tamen optimo iure a Meuselio damnata est nec videtur in codicibus classis β exstare.¹⁾ — *Amentum* exhibetur a codicibus β , *ammentum* a codicibus α . Equidem illos secutus sum, propterea quod quomodo *exagimen* contractum est in *exāmen*, item *exagimentum* factum est *āmentum*. Dubitanter tamen scripsi *quoqueversus*, vereorque magnopere, ne errave-

1) VII 69, 3 per errorem in textum huius editionis inrepsit.

rim ac debuerim scribere *quoquoversus*, quod in codicibus β bis, VII 4, 5 et 14, 5, traditum est, cum tertio loco, III 23, 2, in β quoque exstet *quoqueversus*. In codicibus classis α *quoquoversus* non legitur, sed aut *quoqueversus* aut *quoqueversum*.

Sequitur, ut de nominum et verborum flexione pauca adnotemus. Caesarem igitur sicut forma *luxuries* abstinuit, ita eum ne *mollities* quidem vel *materies* dixisse putaverim. Quamquam enim *mollitiem* exaratum est VII 20, 5 in omnibus codicibus, *materiem* in α VII 24, 4, ablativus *materie* in β IV 17, 8, tamen *mollitia* legitur in β VII 77, 5 (*molestia* α), nominativus *materia* quinquies, genetivus *materiae* bis, ablativus *materia* ter in omnibus codicibus, ut nesciam an VII 20, 5 *mollitiem* emendandum sit. Id quoque, quod VI 14, 4 accusativum *vulgum* admisi, vereor ne male fecerim. Nam quamquam *vulgus* et masculini et neutrius generis esse a Diomede, Charisio, Probo, Nonio, Servio, Cledonio, Consentio, Pompeio, Prisciano traditur (loci a Neuio I 653 compositi sunt), tamen num Caesar masculino usus sit, dubium est, quoniam accusativum *vulgus* I 46, 4 consensus codicum α et β tuetur, utramque autem formam is, qui analogiae deditus erat, amplexus esse non credendus est. Rectius igitur fortasse erat VI 14, 4 cum Harrio scribere *vulgus*. Etiam in bello civili 3, 29, 3 legitur: *quae opinio edita erat in vulgus*. Neque magis credendum est eum formam *dorsus* probavisse, quippe quae Prisciano teste (I p. 170, 4) vetustissimis in usu fuerit. Itaque ob hanc quoque causam VII 44, 3 lectionem codicum α improbavi. Nominativo quoque *valles* Caesar liberandus esse videbatur; scripsi igitur *vallis* VI 34, 2 omnibus codicibus obstantibus; VII 47, 2 lectionem codicum β *satis magnae valles intercedebant* recepi

itemque V 49, 8 *vallem transire*. — Accusativos in *im* terminatos probavi hos: *turrim Ararim Ligerim Sabim Scaldim* (Scaldem α) *Tamesim*. Ac de *turrim* nescio an aliter iudicaturus fuerim, si ultimus Lexici Meuseliani fasciculus mihi iam praesto fuisset. Nam cum in commentariis de bello Gallico scriptis *turrim* numquam legatur in β , fortasse ii, qui textum in α traditum constituerunt, suae aetatis grammaticorum praecepta secuti (cf. Charis. Diom. Priscianum ap. Neuium I p. 196 sq.) formam *turrim* Caesari invito inculcaverunt. — Ablativos per *i* terminavi hos: *igni* (sic septies traditum est in omnibus, bis *igne* in α), *imbri* VII 27, 1 (sic β , *imbre* α), *navi* (sic quater in omnibus, ter *nave* in β), *turri* (sic semper in omnibus), *Arari*, *Ligeri*; contra *Bibracte* cf. Neuium I p. 232. — Genetivi pluralis terminationem *-ium* abieci in vocibus *civitas*, *necessitas* (Meusel. J. B. XI, 181). — Accusativis pluralis tertiae declinationis omnibus dedi terminationem — *es* (cf. Frigell. III, 1 p. 41), ut scripserim *conantes* (I 47, 6 *conantis* β), *continentes* (VI 31, 2 *continentis* U), *timentes* (VII 7, 4 *timentis* β), *altiores* (VIII 9, 4 *altiorisque* U), *campestres* (VII 83, 8 *campestris* β), *complures* (*compluris* I 18, 3 in omnibus, VII 32, 1 in T; 18^{ies} *complures* in omnibus), *omnes* (*omnis*: III 8, 3; VII 16, 3; 29, 3 in α et β . VII 9, 2 α T. VI 34, 1 A' β . I 51, 1; VI 43, 4; 18, 3 α . VII 14, 4 A' T. VII 10, 2; 36, 1 BT¹. II 14, 3 M. II 5, 4 B²T¹. V 53, 2 B¹. II 3, 4; V 2, 3 β . IV 13, 6; VI 27, 4; 35, 4; VII 17, 7; 45, 3 T. II 1, 1 U. I 44, 3 B². Caes. in Anticat. prior. ap. Prisc. VI 36 p. 227, 3 K. Reliquis 64 locis in omnibus codicibus exstare videtur *omnes*), *pedestres* (III 20, 4 *pedestris* β), *tres* (*tris* VI 32, 3 A', V 24, 3 T¹), *civitates* (*civitatis* I 44, 3; VII 89, 5 M), *cohortes* (*cohortis* III 1, 4 B²T¹), *crates* (VII 81, 2 *cratis* β),

fines (*finis* I 2, 5 A¹ T¹), *hostes* (*hostis* II 25, 1 in α et U. I 53, 5 α . IV 25, 1 A'. VII 50, 5 B), *legiones* (*legionis* VIII 15, 3 A), *naves* (*navis* IV 25, 1. V 11, 4 T; reliquis 23 locis semper *naves*), *paludes* (*paludis* II 16, 4 A' B¹), *partes* (*partis* VI 34, 1 in α et β Holdero, A' β Frigellio teste. VI 43, 4 α . VI 33, 3 AB, VI 32, 3 A', reliquis 23 locis *partes*), *pellis* (*pellis* IV 1, 10 in α et β), *tempestates* (*tempestatis* III 13, 6 B¹), *testes* (*testis* I 52, 1 α . VII 29, 4 Riccard.), *turres* (*turris* VII 17, 1 Riccard., VIII 9, 3 α), *Alpes* (*Alpis* III 1, 1 T¹, III 1, 2 T¹ B²), *Nantuates* (*Nantuatis* III 1, 1; 6, 5 $\alpha\beta$). — Quod Caesar in libris de analogia docuisse traditur omnes dativos singularis nominum quartae declinationis sine *i* littera dicendos (Gell. 4, 16, 9), hoc in commentariis, cum unum omnino huius rei exemplum exstet VI 42, 1 *casu*, ipse servasse non videtur. Itaque illo quoque loco codices β , quippe qui *casui* exhibeant, rectum, ut saepe, tradidisse mihi persuasum est. Neque aliter iudico nunc de genetivo *acie*, qui II 23, 1 legitur in α T Scalig. Vindob. I, cum in B²U traditum sit *aciei*. Illa quoque forma unicum exemplum est, quo codicibus si minus omnibus, at tamen nonnullis praeceptum confirmatur illud, quo Caesarem *huius die* et *huius specie* dicendum putavisse Gellius narrat (9, 14, 25).

Inermus dixerit Caesar an *inermis* si quaeritur, nos quidem ad eam opinionem propensiores sumus, ut forma *inermis*, quae analogia similium formationum *indemnis*, *imberbis*, *immunis* commendatur, eum usum esse credamus, sive haec vetustior, sive, ut Neuius arbitratur (II³ p. 150), recentior erat altera illa *inermus*. Huic nostrae sententiae codices adstipulantur. Nam e quatuor locis, quibus haec vox in commentariis de b. G. scriptis legitur I 40, 6; II 27, 1; III 29, 1; VI 38, 2,

unus dubius est I 40, 6 quo β *inermes*, α *inermos* exhibet. — Non sibi constitit Caesar, cum III 19, 6 nominativum masculini generis *alacer*, sed II 18, 2 *silvestris* scripsit. Haec eadem forma *silvestris* legitur in α VI 34, 2 *aut locus silvestris aut palus impedita*, ubi β exhibet *aut locis silvestribus palus impedita*. Hic lectionem in α traditam recepi, quae illo altero loco II 18, 2 confirmatur. — Pronominum dativos *altero*, *alterae*, *nullo*, *toto*, quorum quisque semel invenitur, removi, quod codices ter inter se non consentiunt. Legitur enim *altero* VII 25, 3 in β (*alteri* α), *alterae* V 27, 5 in α (*alteri* β), *nullo* VI 13, 1 in α (*nulli* β); uno loco VII 89, 5 in α et β legitur *toto*. Hic igitur codicum auctoritate spreta scripsi *toti*, quod idem facere veritus sum in Hirtii loco VIII 34, 4 *toto oppido munitiones circumdare*. — Accusativum pluralis masculini generis *duo* Caesarem vel dixisse vel scripsisse eo non evincitur, quod VII 33, 3 haec forma in omnibus codicibus legitur; videntur enim numeri in eis libris, ex quibus codices nostri transscripti sunt, non per litteras, sed per signa expressa esse. Ob eandem causam suspecta est forma *duum*, quae III 17, 5 legitur in α , cum in β exaratum sit *duorum*. (Meusel J. B. XII, 275).

De verbis pauca habeo, quae adiciam. Abhorruisse Caesarem a forma tertiae personae pluralis perfecti in *ere* terminatae Neuius (II² p. 391), Schnorr de Carolsfeld (Die Reden bei Sallust p. 35), Wölfflinus (Arch. VIII, 143) viderunt; cf. Chr. Schneid. ad III 21, 2. Legitur I 25, 6 *circumvenire* MU, *circumvenere* AB'TU². I 32, 3 *permanere*; *permansere* A. III 21, 1 *vertere* AB', *vertère* B, *vertē* MU, *verterunt* T¹). IV 27, 7 *convenire* α , *convenere* β . VI 8, 6 *viderunt* α , *videre* β . (VIII 35, 5

1) Hoc in textum recipere debui.

viderunt α , *videre* β). Item Caesarem vitavisse contractas formas perfecti *cognovi* C. Wagener et Meuselius (J. B. XI 113) ostenderunt, cum Hirtius VIII 26, 3 scripserit *cognosset*. Sed perfecti *consuevi* formae breviores, si Meuselius recte numeravit, 26^{ies} in omnibus codicibus exstant. Atque his quidem locis nihil mutavi. Sed ceteris locis, cum altera codicum classis formam integram exhibebat, eam in textum recepi. Nec tamen in editionibus criticis — itaque ne in Meuselii quidem lexico — omnes loci, quibus in T integra forma exarata est, indicati sunt. — Gerundii formas semper per *e*, nunquam per *u* scripsi. Nam Caesarem his vetustis terminationibus — *undi*, — *undum* non magis usum esse credo, quam superlativis in — *umus* desinentibus. Atque codicum quidem lectiones notavi has: *faciundi* I 7, 5 α T (*faciendi* U); IV 17, 2 β (*faciendi* α). *faciundae* V 41, 4 α (*faciendae* β). *faciundum* VII 56, 2 α (*faciendum* β). VII 87, 5 U (*faciendum* α T). *satisfaciundi* V 54, 3 B' (*satisfaciendi* A' β). *ferundum* V 52, 6 α (*ferendum* β). *interficiundi* V 29, 2 in omnibus, ut videtur. *potiundi* II 7, 2 M?BA². (*potiendi* A B² β). *potiundorum* III 6, 2 α (*potiendorum* β). Cf. Jord. ad Cic. pro Caec. c. I. — Verbi *nancisci* participium perfecti apud Caesarem semper sonuisse videtur *nactus*, de qua re satis habeo lectores delegasse ad Meuselii lexicon, qui tamen in eo errat, quod Schneiderum in editione sua semper *nactus* scripsisse dicit. Nam is VII 9, 3 recepit *nactus*. — Imperfecti coniunctivus verbi *oriri* ter legitur in commentariis de b. G. scriptis, nullo loco codicibus inter se consentientibus: V 53, 1 *oreretur* α *oriretur* β A²R²M²; VI 9, 5 *oreretur* A'B *oriretur* RTB²(U?); VII 28, 6 *oreretur* α U *oriretur* TM². Non dubitavi ubique cum T scribere *oriretur*, quam formam Caesari propter analogiam placuisse putarem. — Eieci formas

obsoletas *rediebat* II 8, 3 et *interiebant* VII 82, 1, quae in *a* exstant. — Denique purgavi textum expuncto verbo vulgari *confieri*, quod in editionibus Caesaris legitur plurimis VII 58, 2 *postquam id difficilius confieri animadvertit*. Nam cum in B' traditum sit *cumfieri*, apparet *cum*, ut saepius (bell. Afr. 40, 5; 50, 3. *simul atque — cum* b. Afr. 4, 3) a librario per errorem additum esse post *postquam*, deinde ex *cumfieri* ortum esse *confieri*. Accedit, quod in codice Egmondano et, ut Meuselius benigne mecum communicavit, in Ashburnhamiano legitur *fieri*. Sicut nostro loco, etiam b. c. 1, 62 Caesar dixit *etsi difficulter fiebat*. Verbum *confieri*, quo et Caesar et Cicero abstinerunt, non ante Livium (5, 50, 7; *defieri* 9, 11, 6) in sermonem pedestrem inrepsit.

Haec habui, quae de rebus grammaticis exponerem. Iam subsistamus; nam nimis multa iam huic libello praemisisse mihi videor. Itaque quamquam restant quaedam, quae de elegantia Caesaris atque de verborum delectu disserere in animum induxeramus, tamen haec melius erit in aliud tempus atque alium locum distulisse. Superest igitur, ut iis hominibus doctis, qui me in opere adiuverunt, sicut iam privatim feci, ita etiam hoc publico loco gratias agam, imprimis Meuselio Wölfflinioque, qui semper sciscitanti mihi humanissime responderunt ac multa me docuerunt, praeterea patri meo et Schleeio amico, qui in plagulis corrigendis strenuam operam mihi praestiterunt.

Corrigenda.

Pag. 17,	I 25, 6	scribe	<i>ab</i> .
„ 38,	II 4, 4	„	cogoverant.
„ 66,	III 21, 1	„	verterunt.
„ 74,	IV 7, 4	„	<i>se</i> .
„ 153,	VII 12, 2	„	Noviodunum.
„ 185,	VII 69, 3	„	planities.

I.

C. IULI CAESARIS

COMMENTARII

DE

BELLO GALLICO.

LIBER PRIMUS.

GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum 1
unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui
ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi 2
omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt.
Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona
et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt 3
Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate pro-
vinciae longissime absunt, minimeque ad eos merca-
tores saepe comitantur atque ea, quae ad effeminandos
animos pertinent, important, proximique sunt Germanis,
qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter
bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos 4
Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis
cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos
prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt.
Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, 5
initium capit a flumine Rhodano, continetur Garumna
flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab
Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad sep-
tentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, 6
pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant
in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Ga- 7
rumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem
Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter
occasum solis et septentriones.

1 II. Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et di-
tissimus Orgetorix. Is M. Messala M. Pisone consu-
libus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis
2 fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omni-
bus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus
3 praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc faci-
lius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii
continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo
atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis di-
vidit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est
inter Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno et
4 flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis
dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur
et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua
ex parte homines bellandi cupidi magno dolore ad-
5 ficiebantur. Pro multitudine autem hominum et pro
gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere
arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL,
in latitudinem CLXXX patebant.

1 III. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis
permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum per-
tinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam
maximum numerum coëmere, sementes quam maximas
facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum
proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare.
2 Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse
duxerunt: in tertium annum profectionem lege confir-
3 mant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is
4 sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere
persuadet Castico, Catamantaloedis filio, Sequano, cuius
pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et
ab senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut
regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante
5 habuerat; itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Divitiaci,

qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Per- 6 facile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; sē suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter 7 se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae *imperio* sese potiri posse sperant.

III. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. 1 Moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coëgerunt; damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causae dictionis Orgetorix 2 ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia X, undique coëgit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum civitas 3 ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conaretur multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, 4 ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id, 1 quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati 2 sunt, oppida sua omnia, numero ad XII, vicos ad CCCC, reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut 3 domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent, trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. Persuadent Rauracis 4 et Tulingis et Latovicis finitimis suis, uti eodem usu

consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

- 1 VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur, mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent;
- 2 alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit
- 3 isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus Genava. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur.
- 4 Omnibus rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat a. d. V. Kal. April. L. Pisone A. Gabinio consulibus.

- 1 VII. Caesari cum id nuntiatum esset eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit et ad Genavam pervenit.
- 2 Provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una), pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi.
- 3 Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod

aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat 4
L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo data facultate per provinciam itineris faciendi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium 5
intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum: si quid vellent, ad Id. April. reverterentur.

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, 1
militibusque, qui ex provincia convenerant, ab lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum XIX murum in altitudinem pedum XVI fossamque perducit. Eo opere perfecto praesidia disponit, 2
castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam con- 3
stituerat cum legatis, venit et legati ad eum revertentur, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibitorium ostendit. Helvetii ea spe deiecti navibus 4
iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

VIII. Relinquebatur una per Sequanos via, qua 1
Sequanis invitis propter angustias ire non poterant. His cum sua sponte persuadere non possent, legatos 2
ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione 3
apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matri-

monium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

1 X. Caesari renuntiatur Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Haeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus ab
2 sunt, quae civitas est in provincia. Id si fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet.
3 Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes
4 erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus
5 occupatis itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his proeliis pulsus ab Ocelo, quod est *oppidum* citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

1 XI. Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Haeduorum fines
2 pervenerant eorumque agros populabantur. Haedui cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos
3 ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in

conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitum abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, *quo* Haedui, Ambarri, necessarii et 4 consanguinei Haeduorum, Caesarem certioreni faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhoda- 5 num vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar non 6 exspectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum 1 et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est 2 tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes 3 adgressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas 4 Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus 5 unus, cum domo exisset patrum nostrorum memoria, L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. Ita sive casu sive consilio deo- 6 rum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. Qua in re Caesar non solum publi- 7 cas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

1 XIII. Hoc proelio facto reliquas copias Helvetio-
rum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum
2 curat atque ita exercitum traducit. Helvetii repentino
eius adventu commoti, cum id, quod ipsi diebus XX
aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno
die fecisse intellegerent, legatos ad eum mittunt; cuius
legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux
3 Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare egit: Si pa-
cem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam
partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos
4 Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello
persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incom-
modi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum.
5 Quod improvise unum pagum adortus esset, cum ii,
qui flumen transissent, suis auxilium ferre non pos-
sent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti tri-
6 bueret aut ipsos despiceret. Se ita a patribus maio-
ribusque suis didicisse, ut magis virtute contenderent,
7 quam dolo aut insidiis niterentur. Quare ne commit-
teret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate
populi Romani et interneccione exercitus nomen caperet
aut memoriam proderet.

1 XIII. His Caesar ita respondit: Eo sibi minus
dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii
commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius
ferre, quo minus merito populi Romani accidissent:
2 qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse
difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commis-
sum a se intellegeret, quare timeret, neque sine causa
3 timendum putaret. Quod si veteris contumeliae obli-
visci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo
invito iter per provinciam per vim temptassent, quod
Haeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent,
4 memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam

insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias intulisse admirarentur, eodem pertinere. Con- suesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat, et si Haeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Haeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublatis Helvetii, quod D equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere nonnumquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter XV iter fecerunt, ut inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinque aut senis milibus passuum interesset.

XVI. Interim cotidie Caesar Haeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura

non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia
 3 suppetebat; eo autem frumento, quod flumine Arari
 navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod
 iter ab Arari Helvetii averterant, a quibus discedere
 4 nolebat. Diem ex die ducere Haedui: conferri, com-
 5 portari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit
 et diem instare, quo die frumentum militibus metiri
 oporteret, convocatis eorum principibus, quorum mag-
 nam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et
 Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem vergo-
 bretum appellant Haedui, qui creatur annuus et vitae
 6 necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat,
 quod, cum neque emi neque ex agris sumi possit, tam
 necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis
 non sublevetur; praesertim cum magna ex parte eorum
 precibus adductus bellum susceperit, multo etiam gra-
 vius, quod sit destitutus, queritur.

1 XVII. Tum demum Liscus oratione Caesaris ad-
 ductus, quod antea tacuerat, proponit: Esse nonnullos,
 quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui
 2 privatim plus possint quam ipsi magistratus. Hos
 seditiosa atque improba oratione multitudinem deter-
 3 rere, ne frumentum conferant, quod debeant: praestare,
 si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gal-
 4 lorum quam Romanorum imperia perferre; neque du-
 bitare, quin, si Helvetios superaverint Romani, una
 cum reliqua Gallia Haeduis libertatem sint erepturi.
 5 Ab eisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur,
 6 hostibus enuntiari: hos a se coerceri non posse. Quin
 etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit,
 intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob
 eam causam, quamdiu potuerit, tacuisse.

1 XVIII. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem,
 Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod pluri-

bus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex solo ea, 2
 quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse 3
 vera: Ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum 3
 rerum novarum. Complures annos portoria reliquaque omnia Haeduorum vectigalia parvo pretio redempta 4
 habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse et 4
 facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum 5
 numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere neque solum domi, sed etiam apud finitimas 6
 civitates largiter posse atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac 7
 potentissimo conlocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem 7
 habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates conlocasse. Favere et cupere Helvetiis 8
 propter eam adfinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius 8
 deminuta et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, 9
 summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam 9
 de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam 10
 in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae 10
 factum ab Dumnorige atque eius equitibus (nam equitatus, quem auxilio Caesari Haedui miserant, Dumnorix 10
 praeerat): eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

XVIII. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines 1
 Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter

eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haeduorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animad-
2 verteret aut civitatem animadvertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat: nam ne eius supplicio Divitiaci animum
3 offenderet, verebatur. Itaque priusquam quicquam conaretur, Divitiacum ad se vocari iubet et cotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Troucillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam om-
4 nium rerum fidem habebat, cum eo conloquitur; simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit; petit atque hor-
5 tatur, ut sine offensione animi vel ipse de eo causa cognita statuatur vel civitatem statuere iubeat.

1 XX. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem
2 statueret: Scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam posset, per se crevisset; quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. Sese
3 tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum: quae ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur.
4 Haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat, finem
5

orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se 6 vocat, fratrem adhibet; quae *hic* in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus 1 hostes sub monte consedissee milia passuum ab ipsius castris VIII, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntia- 2 tum est facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de 3 quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Con- 4 sidius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

XXII. Prima luce, cum summus mons ab Labieno 1 teneretur, ipse ab hostium castris non longius MD passibus abesset neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius equo admissio ad eum accurrit, dicit mon- 2 tem, quem ab Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem sub- 3 ducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato

4 nostros exspectabat proelioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Caesar cognovit et montem ab suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi
5 renuntiasset. Eo die, quo consueverat intervallo, hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

1 XXIII. Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Haeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit: iter
2 ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum,
3 hostibus nuntiatur. Helvetii seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros ab novissimo agmine insequi ac lacesere coeperunt.

1 XXIII. Postquam id animadvertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatumque,
2 qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum
3 quattuor veteranarum; in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia conlocari ac totum montem hominibus compleri et interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit.
4 Helvetii cum omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. Caesar primum suo, deinde omnium ex con- 1
 spectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem
 fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit.
 Milites e loco superiore pilis missis facile hostium 2
 phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis dstrictis
 in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam 3
 erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno
 ictu pilorum transfixis et conligatis, cum ferrum se
 inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis
 commode pugnare poterant, multi ut diu iactato 4
 brachio praeoptarent scutum manu emittere et nudo
 corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi et pedem 5
 referre et, quod mons suberat circiter mille passuum
spatio, eo se recipere coeperunt. Capto monte et suc- 6
 cedentibus nostris Boii et Tulingi, qui hominum mili-
 bus circiter xv agmen hostium claudebant et novissi-
 mis praesidio erant, ex itinere nostros ab latere aperto
 adgressi circumvenere, et id conspicati Helvetii, qui
 in montem sese receperant, rursus instare et proelium
 redintegrare coeperunt. Romani conversa signa biper- 7
 tito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac
 summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.

XXVI. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pu- 1
 gnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus
 non possent, alteri se, ut coeperant, in montem rece-
 perunt, alteri ad impedimenta et carros suos se con-
 tulerunt. Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima 2
 ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre
 nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedi- 3
 menta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros
 obiecerant et e loco superiore in nostros venientes
 tela coiciebant et nonnulli inter carros raedasque
 mataras ac tragulas subiciebant nostrosque vulnera-
 bant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis castris- 4

que nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter hominum milia CXXX superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die orto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri nisi triduum morati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvisent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.

1 XXVII. Helvetii omnium rerum inopia adducti
 2 legatos de deditioe ad eum miserunt. Qui cum eum
 in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent
 suppliciterque locuti flentes pacem petissent atque
 eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum ex-
 3 spectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar
 pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent,
 4 poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte
 intermissa circiter hominum milia VI eius pagi, qui
 Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis
 traditis supplicio adficerentur, sive spe salutis inducti,
 quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam
 aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent,
 prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum
 finesque Germanorum contenderunt.

1 XXVIII. Quod ubi Caesar rescit, quorum per
 fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi
 2 purgati esse vellent, imperavit; reductos in hostium
 numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, per-
 3 fugis traditis in deditioem accepit. Helvetios, Tulingos,
 Latovicos in fines suos, unde erant profecti, reverti
 iussit et, quod omnibus frugibus amissis domi nihil
 erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit,

ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime 4 ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus 5 Haeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis conlocarent, concessit; quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXVIII. In castris Helvetiorum tabulae repertae 1 sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. Quarum 2 omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum milium CCLXIII, Tulingorum milium XXXVI, Latovicorum XIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad milia XCII. Summa omnium 3 fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, reperiendus est numerus milium C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto totius fere Gal- 1 liae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt: Intellegere sese, tametsi pro veteribus 2 Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea 3 quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia oportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque civitates sti-

4 pendiaras haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius
 Galliae in diem certam indicere idque Caesaris volun-
 5 communi consensu ab eo petere vellent. Ea re per-
 missa diem concilio constituerunt et iure iurando, ne
 quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio manda-
 tum esset, inter se sanxerunt.

1 XXXI. Eo concilio dimisso idem principes civita-
 tum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petie-
 runtque, uti sibi secreto de suo omniumque salute
 2 cum eo agere liceret. Ea re impetrata sese omnes
 flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non minus se
 id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent,
 enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetra-
 rent, propterea quod, si enuntiatum esset, sum-
 3 mum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est
 pro his Divitiacus Haeduus: Galliae totius factiones
 esse duas: harum alterius principatum tenere Haeduos,
 4 alterius Arvernos. Hi cum tantopere de potentatu
 inter se multos annos contenderent, factum esse, uti
 ab Arvernibus Sequanisque Germani mercede arcesseren-
 5 tur. Horum primo circiter milia xv Rhenum transisse;
 posteaquam agros et cultum et copias Gallorum ho-
 mines feri ac barbari adamassent, traductos plures;
 nunc esse in Gallia ad c et xx milium numerum.
 6 Cum his Haeduos eorumque clientes semel atque
 iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos
 accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem
 7 equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque
 fractos, qui et sua virtute et populi Romani hos-
 pitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuis-
 sent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos
 civitatis et iure iurando civitatem obstringere, sese
 neque obsides repetituros neque auxilium a populo

Romano imploratos neque recusatos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Haeduorum, qui adduci 8 non potuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad 9 senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque iure iurando neque obsidibus teneretur. Sed peius 10 victoribus Sequanis quam Haeduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum XXIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes ex 11 Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut 12 semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos postulare et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit. Ho- 13 minem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse se eius imperia diutius sustinere. Nisi quid in 14 Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque accadat, experiantur. Haec si enuntiata Ariovisto sint, non du- 15 bitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel 16 auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria vel

nomine populi Romani deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

1 XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere
2 coeperunt. Animadvertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius
3 rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesivit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cum ab his saepius quaereret neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Hae-
4 duus respondit: Hoc esse miseriorem et graviorem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si
5 coram adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

1 XXXIII. His rebus cognitis Caesar Gallorum animos verbis confirmavit pollicitusque est sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis
2 facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, in primis quod Haeduos, fratres consanguineosque saepe numero a senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et
3 rei publicae esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam

magnam eorum multitudinem venire populo Romano periculosum videbat neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus 5 tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIII. Quam ob rem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque conloquio deligeret: velle sese de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si 2 quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes 3 Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno com meatu atque molimento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum 4 videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

XXXV. His responsis ad Caesarem relatis iterum 1 ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populique Romani beneficio adfectus, cum in consulatu suo rex atque amicus ab senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in conloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postularet: primum ne 3 quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides, quos haberet ab Haeduis, redderet Sequanisque permetteret, ut,

quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Haeduos iniuria lacesseret neve his sociisque
 4 eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala M. Pisone consulibus senatus censuisset, uti quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo rei publicae facere posset, Haeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Haeduorum iniurias non neglecturum.

1 XXXVI. Ad haec Ariovistus respondit: Ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quem ad modum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescriberet, quem ad modum suo iure uteretur, non oportere se a populo Romano in suo iure impediri. Haeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios
 2 esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Haeduis se obsides redditurum non esse neque his neque eorum sociis iniuria bellum inlaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe his fraternum nomen populi
 3 Romani afuturum. Quod sibi Caesar denuntiaret se Haeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. Cum vellet, congregaretur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatis-
 4 simi in armis, qui intra annos XIII tectum non subsissent, virtute possent.

1 XXXVII. Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, et legati ab Haeduis et a Treveris veniebant: Haedui questum, quod Harudes, qui nuper in

Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse; Treveri autem, pagos c Sueborum 3 ad ripas Rheni consedissee, qui Rhenum transire conarentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres. Quibus rebus Caesar vehementer commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam ce- 5 lerrime potuit, comparata magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Cum tridui viam processisset, nuntiatum 1 est ei Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere triduique viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere sibi praeca- 2 vendum Caesar existimabat. Namque omnium rerum, 3 quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam 4 ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non am- 5 plius pedum MDC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radices eius montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus 6 circumdatus arcem efficit et cum oppido coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus 7 contendit occupatoque oppido ibi praesidium conlocat.

XXXVIII. Dum paucos dies ad Vesontionem rei 1 frumentariae commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant (saepenumero sese cum his congressos

ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque
 2 perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum
 3 habebant: quorum alius alia causa inlata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant.
 4 Hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta
 5 obsignabantur. Horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatu praerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut
 7 satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Caesari nuntiabant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.

1 XXXX. Haec cum animadvertisset, convocato consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus vehementer eos incusavit: primum quod, aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi
 2 quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se consule cupidissime populi Romani amicitiam adpetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi cognitum
 3 suis postulatis atque aequitate condicionum perspecta

eum neque suam neque populi Romani gratiam repudia-
 turum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum 4
 intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua vir-
 tute aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius 5
 hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum
 Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsus non minorem
 laudem exercitus quam ipse imperator meritus vide-
 batur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu,
 quos tamen aliquid usus ac disciplina, quam a nobis
 accepissent, sublevarent. Ex quo iudicari posse, quan- 6
 tum haberet in se boni constantia, propterea quod,
 quos aliquamdiu inermes sine causa timuissent, hos
 postea armatos ac victores superassent. Denique hos 7
 esse eosdem Germanos, cum quibus saepenumero Hel-
 vetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum
 finibus plerumque superassent, qui tamen pares esse
 nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum 8
 proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quae-
 rerent, reperire posse, (diuturnitate belli defatigatis
 Gallis) Ariovistum, (cum multos menses castris se ac
 paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset,) de-
 sperantes iam de pugna et dispersos subito adortum
 magis ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui 9
 rationi contra homines barbaros atque imperitos locus
 fuisset, hac *Ariovistum* ne ipsum quidem sperare
 nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in 10
 rem frumentariam simulatione angustiasque itineris
 conferrent, facere arroganter, cum aut de officio impe-
 ratoris desperare aut praescribere auderent. Haec sibi 11
 esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones
 subministrare, iamque esse in agris frumenta matura;
 de itinere ipsos brevi tempore iudicaturos. Quod non 12
 fore dicto audientes neque signa laturo dicantur, nihil
 se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exer-

citus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta Fortunam defuisse aut aliquo facinore comperto avaritiam esse iniunctam; suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem conlaturus fuisset, repraesentaturum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque officium an timor plus valeret. Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar et indulserat praecipue et propter virtutem confidebat maxime.

XXXXI. Hac oratione habita mirum in modum conversae sunt omnium mentes summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae legiones cum tribunis militum et primorum ordinum centurionibus egerunt, uti Caesari satis facerent: se neque umquam dubitasse neque timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimavisse. Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex Gallis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius L circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias ab nostris milia passuum XXIV abesse.

XXXXII. Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de conloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset seque id sine periculo facere posse existimaret. Non

respuit condicionem Caesar iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem³ veniebat pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia desisteret. Dies conloquio dictus est ex eo die quintus. Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos⁴ mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad conloquium Caesar adduceret; vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur; uterque cum equitatu veniret: alia ratione sese non esse venturum. Caesar⁵ quod neque conloquium interposita causa tolli volebat neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis decimae, cui maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non inridicule quidam ex⁶ militibus decimae legionis dixit plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum ad equum rescribere.

XXXXIII. Planities erat magna et in ea tumulus¹ terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio a castris utriusque aberat. Eo, ut erat dictum, ad² conloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit; item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ario-³vistus, ex equis ut conloquerentur et praeter se denos ut ad conloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ven-⁴tum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset ab senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et ab Romanis pro maxi-

5 mis hominum officiis consuesse tribui docebat; illum,
 cum neque aditum neque causam postulandi iustam
 haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea
 6 praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres
 quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Hae-
 7 dui intercederent, quae senatus consulta quotiens quam-
 que honorifica in eos facta essent, ut omni tempore
 totius Galliae principatum Haedui tenuissent, prius
 8 etiam, quam nostram amicitiam adpetissent. Populi
 Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque ami-
 cos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate,
 honore auctiores velit esse; quod vero ad amicitiam
 populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?
 9 Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis
 dederat: ne aut Haeduis aut eorum sociis bellum
 inferret; obsides redderet; si nullam partem Germa-
 norum domum remittere posset, at ne quos amplius
 Rhenum transire pateretur.

1 XXXXIII. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca
 2 respondit, de suis virtutibus multa praedicavit: Trans-
 isse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et
 arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque
 praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes ha-
 bere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum
 voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod
 3 victores victis imponere consuerint. Non sese Gallis,
 sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae civi-
 tates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra
 habuisse; eas omnes copias a se uno proelio pulsas
 4 ac superatas esse. Si iterum experiri velint, se ite-
 rum paratum esse decertare; si pace uti velint, ini-
 quum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate
 5 ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Romani
 sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse opor-

tere, atque se hac spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam adpetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae causa facere: eius rei testimonio esse, quod nisi rogatus non venerit et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet? Cur in suas possessiones venerit? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod ab senatu Haeduos amicos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Haeduos Romanis auxilium tulisse neque ipsos in his contentionibus, quas Haedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset. Quod si discessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore et periculo confecturum.

1 XXXXV. Multa a Caesare in eam sententiam dicta
 sunt, quare negotio desistere non posset: neque suam
 neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime
 merentes socios desereret, neque se iudicare Galliam
 2 potius esse Ariovisti quam populi Romani. Bello
 superatos esse Arvernos et Rutenos a Q. Fabio Maximo,
 quibus populus Romanus ignovisset neque in provin-
 3 ciam redegisset neque stipendium imposuisset. Quod
 si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret,
 populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium;
 si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere
 esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti
 voluisset.

1 XXXXVI. Dum haec in conloquio geruntur, Cae-
 sari nuntiatum est equites Ariovisti propius tumultum
 accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in
 2 nostros coicere. Caesar loquendi finem fecit seque
 ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino
 3 telum in hostes reicerent. Nam etsi sine ullo periculo
 legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat,
 tamen committendum non putabat, ut pulsus hostibus
 dici posset eos a se per fidem in conloquio circum-
 4 ventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est,
 qua arrogantia in conloquio Ariovistus usus omni
 Gallia Romanis interdixisset impetumque in nostros
 eius equites fecissent, eaque res conloquium ut dire-
 misset, multo maior alacritas studiumque pugnandi
 maius exercitui iniectum est.

1 XXXXVII. Biduo post Ariovistus ad Caesarem
 legatos misit: Velle se de his rebus, quae inter eos
 agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo: uti
 aut iterum conloquio diem constitueret aut, si id
 minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.
 2 Conloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis,

quod pridie eius diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela coicerent. Legatum ex suis sese 3 magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. Commodissimum visum 4 est C. Valerium Procillum, C. Valeri Caburi filium, summa virtute et humanitate adulescentem, cuius pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere et una M. Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur. His mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, 5 cognoscerent et ad se referrent. Quos cum apud se 6 in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: Quid ad se venirent? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit et in catenas coniecit.

XXXVIII. Eodem die castra promovit et milibus 1 passuum VI a Caesaris castris sub monte consedit. Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias 2 traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Haeduis supportaretur, Caesarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V Caesar pro castris 3 suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum 4 castris continuit, equestri proelio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. 5 Equitum milia erant VI, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant: cum his in proeliis versabantur. Ad eos se equites recipiebant: hi, si quid 6 erat durius, concurrebant; si qui graviore vulnere accepto equo deciderat, circumsistebant; si quo erat 7

longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis sublevati equorum cursum adaequarent.

- 1 XXXXVIII. Ubi eum castris sese tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC ab his, castris idoneum locum delegit acieque
 2 triplici instructa ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire
 3 iussit. Hic locus ab hoste circiter passus DC, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum XVI milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros perterrerent et munitione prohiberent.
 4 Nihilo setius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas legiones in castra maiora reduxit.

- 1 L. Proximo die instituto suo Caesar ex castris utrisque copias suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit hostibusque pugnandi
 2 potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae
 3 castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus multis et inlatis et acceptis vulneribus
 4 in castra reduxit. Cum ex captivis quaereret Caesar, quam ob rem Ariovistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familiae eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu
 5 esset necne; eas ita dicere: non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.

LI. Postridie eius diei Caesar praesidio utrisque 1
 castris, quod satis esse visum est, reliquit, omnes
 alarios in conspectu hostium pro castris minoribus
 constituit, quod minus multitudine militum legiona-
 riorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem
 alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad
 castra hostium accessit. Tum demum necessario Ger- 2
 mani suas copias castris eduxerunt generatimque con-
 stituerunt paribus intervallis, Harudes, Marcomannos,
 Tribocos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos, om-
 nemque aciem suam raedis et carris circumdederunt,
 ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres impo- 3
 suerunt, quae in proelium proficiscentes passis manibus
 flentes implorabant, ne se in servitatem Romanis tra-
 derent.

LII. Caesar singulis legionibus singulos legatos et 1
 quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque vir-
 tutis haberet; ipse ab dextro cornu, quod eam partem 2
 minime firmam hostium esse animadverterat, proelium
 commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato 3
 impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque
 procurrerunt, ut spatium pila in hostes coiciendi non
 daretur. Reiectis pilis comminus gladiis pugnatum est. 4
 At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange
 facta impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt 5
 complures nostri milites, qui in phalangem insilirent
 et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent.
 Cum hostium acies ab sinistro cornu pulsa atque in 6
 fugam coniecta esset, ab dextro cornu vehementer mul-
 tudine suorum nostram aciem premebant. Id cum 7
 animadvertisset P. Crassus adulescens, qui equitatu
 praerat, quod expeditior erat quam ii, qui intra aciem
 versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris sub-
 sidio misit.

1 LIII. Ita proelium restitutum est, atque omnes
hostes terga verterunt neque prius fugere destiterunt,
quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco
2 circiter v pervenerunt. Ibi perpauca aut viribus confisi
tranatāre contenderunt aut lintribus inventis sibi salu-
3 tem pepererunt. In his fuit Ariovistus, qui navic-
ulam deligatam ad ripam nactus ea profugit; reliquos
4 omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duae
fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba natione, quam
domo secum eduxerat, altera Norica, regis Voccionis
soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque
in ea fuga periit; duae filiae: harum altera occisa,
5 altera capta est. C. Valerius Procillus cum a custo-
dibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum
6 Caesarem hostes equitatu persequentem incidit. Quae
quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria
voluptatem attulit, quod hominem honestissimum pro-
vinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum
ex manibus hostium sibi restitutum videbat neque
eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quic-
7 quam Fortuna deminuerat. Hic se praesente de se ter
sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur
an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se
8 esse incolumem. Item M. Metius repertus et ad eum
reductus est.

1 LIIII. Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi,
qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt;
quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos
2 insecuti magnum ex his numerum occiderunt. Caesar
una aestate duobus maximis bellis confectis maturius
paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in
Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienum prae-
3 posuit; ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos
profectus est.

LIBER SECUNDUS.

I. Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hibernis], 1
ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores
adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat
omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixe-
ramus, contra populum Romanum coniurare obsidesque
inter se dare. Coniurandi has esse causas: primum 2
quod vererentur, ne omni pacata Gallia ad eos exer-
citus noster adduceretur; deinde quod ab nonnullis 3
Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius
in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exer-
citus hiemare atque inveterascere in Gallia moleste
ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi novis
imperiiis studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia 4
a potentioribus atque iis, qui ad conducendos homines
facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui
minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. His nuntiis litterisque commotus Caesar duas 1
legiones in citeriore Gallia novas conscripsit et in
aestate, in ulteriorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium 2
legatum misit. Ipse, cum primum pabuli copia esse
inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus 3
reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea,
quae apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus
certiorem faciant. Hi constanter omnes nuntiaverunt 4
manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum

vero dubitandum non existimavit, quin ad eos proficis-
 5 ceretur. Re frumentaria comparata castra movet die-
 busque circiter xv ad fines Belgarum pervenit.

1 III. Eo cum de improvise celeriusque omnium opi-
 nione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis
 sunt, ad eum legatos Iccium et Andecombogium, pri-
 2 mos civitatis suae, miserunt, qui dicerent se suaque
 omnia in fidem atque in potestatem populi Romani
 3 neque contra populum Romanum omnino coniurasse
 paratosque esse et obsides dare et imperata facere et
 oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuvare;
 4 reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque,
 qui cis Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse,
 5 tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Sues-
 siones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem
 iure et isdem legibus utantur, unum imperium unum-
 que magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint,
 quin cum his consentirent.

1 IIII. Cum ab his quaereret, quae civitates quan-
 taeque in armis essent et quid in bello possent, sic
 2 reperiebat: Plerosque Belgas esse ortos a Germanis
 Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertili-
 tatem ibi consedissee Gallosque, qui ea loca incolerent,
 expulsi esse solosque esse, qui patrum nostrorum me-
 3 moria omni Gallia vexata Teutonos Cimbroque intra
 fines suos ingredi prohibuerint; qua ex re fieri, uti
 earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem ma-
 4 gnosque spiritus in re militari sumerent. De numero
 eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, prop-
 terea quod propinquitatibus affinitatibusque coniuncti,
 quantam quisque multitudinem in communi Belgarum
 concilio ad id bellum pollicitus esset, cognovissent.
 5 Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctori-

tate et hominum numero valere: hos posse conficere armata milia C; pollicitos ex eo numero electa milia LX, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones 6 suos esse finitimos; fines latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Devitiacum, totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam prudentiamque summam totius belli omnium voluntate deferri; oppida habere 8 numero XII, polliceri milia armata L; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; XV milia Atrebates, Ambianos X milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Veliocasses et Viromandos totidem, Aduatucos XIX milia; Condrusos, Eburones, Caeroesos, Paemanos, 10 qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

V. Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione 1 prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum 2 Haeduum magnopere cohortatus docet, quantopere rei publicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Haedui 3 in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari coeperint. His *datis* mandatis eum a se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum 4 locum coactas ad se venire vidit neque iam longe abesse ab iis, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis 5

fluminis muniebat et, post eum quae erant, tuta ab hostibus reddebat et commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent, 6 efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque XVIII pedum munire iubet.

1 VI. Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat milia passuum VIII. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre 2 eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec: ubi circumiecta multitudine hominum totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta portas succendunt murumque 3 subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela coicerent, in muro consistendi 4 potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntium ad eum mittit nisi subsidium sibi submitatur, sese diutius sustinere non posse.

1 VII. Eo de media nocte Caesar isdem ducibus usus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis 2 mittit. Quorum adventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de 3 causa spes potiendi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati omnibus vicis aedificiisque, quo adire poterant, incensis ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et a milibus passuum minus duobus castra posuerunt;

quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum VIII in latitudinem patebant.

VIII. Caesar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam opinionem virtutis proelio supersedere statuit; cotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam naturam oportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte *aperti* lateris deiectus habebat et in frontem leniter fastigatus paulatim ad planitiem redibat, ab utroque latere eius collis transversam fossam obduxit circiter passuum CCCC et ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta conlocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantibus suos circumvenire possent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

VIII. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes exspectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis partem suarum copiarum traducere conati sunt eo consilio, ut, si

possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent pontemque interscinderent, si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

1 X. *Caesar* certior factus a Titurio omnem equitatum et levis armaturae Numidas, funditores sagittariosque ponte traducit atque ad eos contendit. Acriter
2 in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt;
3 per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum reppulerunt; primos, qui transierant,
4 equitatu circumventos interfecerunt. Hostes ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt atque ipsos res frumentaria deficere coepit, consilio convocato constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti, et quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent et
5 domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum quoque atque Haeduos finibus Bellovacorum adpropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxiliium ferrent, non poterat.

1 XI. Ea re constituta secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut
2 consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim *Caesar* per speculatores cognita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exer-

citum equitatumque castris continuit. Prima luce con- 3
firmata re ab exploratoribus omnem equitatum, qui
novissimum agmen moraretur, praemisit. Ei Q. Pedium
et Aurunculeium Cottam legatos praefecit; T. Labie-
num legatum cum legionibus tribus subsequi iussit.
Hi novissimos adorti et multa milia passuum prosecuti 4
magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt,
cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, con-
sisterent fortiterque impetum nostrorum militum susti-
nerent, priores, quod abesse a periculo viderentur 5
neque ulla necessitate neque imperio continerentur,
exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga
sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo tan- 6
tam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum
fuit diei spatium, sub occasumque solis sequi destite-
runt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie eius diei Caesar, priusquam se hostes 1
ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui
proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere
[confecto] ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex 2
itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensori-
bus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique
altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit.
Castris munitis vineas agere, quaeque ad oppugnandum 3
usui erant, comparare coepit. Interim omnis ex fuga 4
Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte con-
venit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto 5
turribusque constitutis, magnitudine operum, quae
neque viderant ante Galli neque audierant, et celeri-
tate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de dedi-
tione mittunt et petentibus Remis, ut conservarentur,
impetrant.

XIII. Caesar obsidibus acceptis primis civitatis 1
atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque om-

nibus ex oppido traditis in deditionem Suessiones
 2 accepit exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum se
 suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent
 atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia
 passuum v abesset, omnes maiores natu ex oppido
 egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare
 coeperunt sese in eius fidem ac potestatem venire nec
 3 contra populum Romanum armis contendere. Item,
 cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret,
 pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more
 pacem ab Romanis petierunt.

1 XIII. Pro his Divitiacus (nam post discessum
 Belgarum dimissis Haeduum copiis ad eum reverte-
 2 rat) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide
 atque amicitia civitatis Haeduae fuisse; impulsos ab
 suis principibus, qui dicerent Haeduos a Caesare in
 servitutem redactos omnes indignitates contumeliasque
 perferre, et ab Haeduis defecisse et populo Romano
 3 bellum intulisse. Qui eius consilii principes fuissent,
 quod intellexerent, quantam calamitatem civitati in-
 4 tulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum
 Bellovacos, sed etiam pro his Haeduos, ut clementia
 5 ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Hae-
 duorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificatu-
 rum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inci-
 derint, sustentare consuerint.

1 XV. Caesar honoris Divitiaci atque Haeduum
 causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum
 dixit, et quod erat civitas magna inter Belgas aucto-
 ritate atque hominum multitudine praestabat, DC obsi-
 2 des poposcit. His traditis omnibusque armis ex oppido
 conlatis ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui
 3 se suaque omnia sine mora dederunt. Eorum fines
 Nervii attingebant; quorum de natura moribusque

Caesar cum quaereret, sic reperiebat: nullum aditum 4
 esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini reliquarum-
 que rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod iis
 rebus relanguescere animos [eorum] et remitti virtu-
 tem existimarent; esse homines feros magna⁵que vir-
 tutis, increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui
 se populo Romano dedidissent patriamque virtutem
 proiecissent; confirmare sese neque legatos missuros
 neque ullam condicionem pacis accepturos.

XVI. Cum per eorum fines triduum iter fecisset, 1
 inveniebat ex captivis Sabim flumen a castris suis
 non amplius milia passuum X abesse: trans id flumen 2
 omnes Nervios consedissee adventumque ibi Romanorum
 exspectare una cum Atrebatibus et Viromanduis, fini-
 timis suis (nam his utrisque persuaserant, uti eandem
 belli fortunam experirentur); exspectari etiam ab his 3
 Aduatucorum copias atque esse in itinere: mulieres, 4
 quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in
 eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui
 aditus non esset. -

XVII. His rebus cognitis exploratores centurio- 1
 nesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant.
 Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures 2
 Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut
 postea ex captivis cognitum est, eorum dierum con-
 suetudine itineris nostri exercitus perspecta nocte ad
 Nervios pervenerunt atque his demonstrarunt inter
 singulas legiones impedimentorum magnum numerum
 intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima
 legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum
 spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; qua pulsa 3
 impedimentisque direptis futurum, ut reliquae contra
 consistere non auderent. Adiuvabat etiam eorum con- 4
 silium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus,

cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis crebrisque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri hae saepes munimentum praeberent, quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem
 5 posset. His rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

1 XVIII. Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant: collis ab summo aequaliter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat.
 2 Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter CC infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile
 3 introrsus perspici posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

1 XVIII. Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se
 2 habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam quod hostibus adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex
 3 legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta conlocarat; inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant prae-
 4 sidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium
 5 equitatu proelium commiserunt. Cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent neque nostri longius, quam quem ad finem prospectus ac loca aperta pertinebant,

cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso castra munire coeperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui 6 in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii convenerat, ita ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis 7 ac perturbatis incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine et iam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra 8 atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Caesari omnia uno tempore erant agenda: 1 vexillum proponendum, [quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret, signum tuba dandum,] ab opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum 2 magnam partem temporis brevitatis et incursus hostium impediens. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem 4 hostium nihil iam Caesaris imperium exspectabant, sed per se, quae videbantur, administrabant.

XXI. Caesar necessariis rebus imperatis ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit et ad legionem decimam devenit. Milites non 2 longiore oratione cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo

3 hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non
 longius hostes aberant, quam quo telum adigi posset,
 4 proelii committendi signum dedit. Atque in alteram
 partem item cohortandi causa profectus pugnantis
 5 occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas hostiumque
 tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad
 insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas
 6 scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam
 quisque ab opere in partem casu devenit quaeque prima
 signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis
 suis pugnandi tempus dimitteret.

1 XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura
 deiectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei
 militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversis
 legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent sae-
 pibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interiectis
 prospectus impediretur, neque certa subsidia conlocari
 nec, quid in quaque parte opus esset, provideri neque
 2 ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque
 in tanta rerum iniquitate Fortunae quoque eventus
 varii sequebantur.

1 XXIII. Legionis nonae et decimae milites, ut in
 sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac
 lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atre-
 bates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco
 superiore in flumen compulerunt et transire conantes
 insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam in-
 2 terfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et
 in locum iniquum progressi rursus regressos ac resi-
 stentes hostes redintegrato proelio in fugam coniece-
 3 runt. Item alia in parte diversae duae legiones, unde-
 cima et octava, profligatis Viromanduis, quibuscum
 erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis
 4 ripis proeliabantur. At totis fere castris a fronte et

ab sinistra parte nudatis, cum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars *ab* aperto latere 5 legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere coepit.

XXIII. Eodem tempore equites nostri levisque 1 armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant, et calones, 2 qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor 3 fremitusque oriebatur, alique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites 4 Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa a civitate ad Caesarem missi venerant, cum multitudine hostium castra compleri nostra, legiones premi et paene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos 5 superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos civitati renuntiaverunt.

XXV. Caesar ab decimae legionis cohortatione ad 1 dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum conlatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis, signifero interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium

omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et nonnullos ab novissimis desertores proelio excedere ac tela vitare, hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare et rem esse in angusto vidit neque ullum esse subsidium, 2 quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos 3 laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius adventu spe inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

1 XXVI. Caesar cum septimam legionem, quae iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto 2 cum aliis alii subsidium ferrent neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere 3 ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in 4 summo colle ab hostibus conspiciebantur, et T. Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus decimam 5 legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

1 XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio

est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent, calones 2
 perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis occurrerent, equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrent. At hostes etiam in extrema spe 3
 salutis tantam virtutem praestiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent, his deiectis et coacervatis 4
 cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros coicerent et pila intercepta remitterent: ut 5
 non nequiquam tantae virtutis homines iudicari deberent, ausi quod essent transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc proelio facto et prope ad internecionem 1
 gente ac nomine Nerviorum redacto maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrantur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad 2
 Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in commemoranda civitatis calamitate ex DC ad tres senatores, ex hominum milibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Caesar, ut 3
 in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXVIII. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, 1
 cum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis 2
 castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus 3

in circuitu partibus altissimas rupes deiectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius CC pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro conlocaverunt. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati, qui cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis custodiam ex suis ac praesidio VI milia hominum una reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias inlatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilio locum delegerunt.

1 XXX. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis
2 cum nostris contendebant; postea vallo pedum XII in circuitu XV milium *passuum* crebrisque castellis circumniti oppido sese continebant. Ubi vineis actis aggere exstructo turrim procul constitui viderunt, primum inridere ex muro atque increpitare vocibus, quod
3 tanta machinatio a tanto spatio institueretur: quibusnam manibus aut quibus viribus praesertim homines tantulae staturae (nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitata nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muro sese conlocare *posse* confiderent?

1 XXXI. Ubi vero moveri et adpropinquare moenibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad hunc
2 modum locuti: non se existimare Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere possent, se suaque
3 omnia eorum potestati permittere dixerunt. Unum

petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Aduatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti 4 invidere, a quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, 5 quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

XXXII. Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudine sua quam merito eorum civitatem conservaturum, si priusquam murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditiois nullam esse condicionem nisi armis traditis. Se id, quod in Nervii fecisset, 2 facturum finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad 3 suos illi se, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Caesar portas claudi milites- 1 que ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani a militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditioe facta nostros praesidia deducturos aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim sumptis, quae retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem

3 fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperaverat, igni-
 bus significatione facta ex proximis castellis eo con-
 4 cursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est,
 ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco
 contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent,
 pugnari debuit, cum in una virtute omnis spes salutis
 5 consisteret. Occisis ad hominum milibus IV reliqui
 6 in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis
 portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis
 militibus nostris sectionem eius oppidi universam
 7 Caesar vendidit. Ab iis, qui emerant, capitum numerus
 ad eum relatus est milium LIII.

XXXIII. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum
 legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osismos,
 Coriosolitas, Esubios, Aulercos, Redones, quae sunt
 maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior factus
 est omnes eas civitates in dicionem potestatemque populi
 Romani esse redactas.

1 XXXV. His rebus gestis omni Gallia pacata tanta
 huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis
 nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur
 legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata
 2 facturas pollicerentur. Quas legationes Caesar, quod
 in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate
 3 ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonos,
 quaeque civitates propinquae his locis erant, ubi bellum
 gesserat, legionibus in hiberna deductis in Italiam pro-
 4 fectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris dierum
 xv supplicatio decreta est, quod ante id tempus
 accidit nulli.

LIBER TERTIUS.

I. Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Ser. 1
Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in
Nantuatis, Varagros Sedunosque misit, qui a finibus
Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad
summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter 2
per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum
portoriis mercatores ire consueverant, pateferi volebat.
Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in his 3
locis legionem hiemandi causa conlocaret. Galba secun- 4
dis aliquot proeliis factis castellisque compluribus
eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis ob-
sidibusque datis et pace facta constituit cohortes duas
in Nantuatibus conlocare et ipse cum reliquis eius
legionis cohortibus in vico Varagrorum, qui appellatur
Octodurus, hiemare; qui vicus positus in valle, non 5
magna adiecta planitie, altissimis montibus undique
continetur. Cum hic in duas partes flumine divide- 6
retur, alteram partem eius vici Gallis concessit, alteram
vacuam ab his relictam cohortibus ad hiemandum attri-
buit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Cum dies hibernorum complures transissent, 1
frumentumque eo comportari iussisset, subito per ex-
ploratores certior factus est ex ea parte vici, quam
Gallis concesserat, omnes noctu discessisse montesque,
qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et

2 Varagrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut
 subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae
 3 consilium caperent: primum quod legionem, neque
 eam plenissimam detractis cohortibus duabus et com-
 pluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi
 4 erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant; tum
 etiam quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex mon-
 tibus in vallem decurrerent et tela coicerent, ne pri-
 mum quidem posse impetum suum sustineri existima-
 5 bant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos
 obsidum nomine dolebant et Romanos non solum
 itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis cul-
 mina Alpium occupare conari et ea loca finitimae
 provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

1 III. His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus
 hibernorum munitionesque plene essent perfectae neque
 de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum,
 quod deditioe facta obsidibusque acceptis nihil de
 bello timendum existimaverat, consilio celeriter con-
 2 vocato sententias exquirere coepit. Quo in consilio,
 cum tantum repentini periculi praeter opinionem acci-
 disset ac iam omnia fere superiora loca multitudine
 armatorum completa conspicerentur neque subsidio
 veniri neque commeatus supportari interclusis itineri-
 3 bus possent, prope iam desperata salute nonnullae
 huius modi sententiae dicebantur, ut impedimentis
 relictis eruptione facta isdem itineribus, quibus eo
 4 pervenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen
 parti placuit hoc reservato ad extremum *casum* con-
 silio interim rei eventum experiri et castra defendere.

1 IIII. Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas
 constituissent, conlocandis atque administrandis tempus
 daretur; hostes ex omnibus partibus signo dato de-
 2 currere, lapides gaesaeque in vallum coicere. Nostri

primo integris viribus fortiter propugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod 3 diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum rerum ab 4 nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

V. Cum iam amplius horis sex continenter pugna- 1 retur ac non solum vires, sed etiam tela nostros deficerent atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent resque esset iam ad extremum perducta casum, P. Sex- 2 tius Baculus, primi pili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam adcurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. Itaque convocatis centurionibus 3 celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus 1 portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata Fortuna eos, qui in spem potiendorum 2 castrorum venerant, undique circumventos interficiunt et ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coiciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur.

3 Sic omnibus hostium copiis fuis armisque exutis se
 4 intra munitiones suas recipiunt. Quo proelio facto,
 quod saepius Fortunam temptare Galba nolebat atque
 alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis
 occurrisset rebus viderat, maxime frumenti commeatus-
 que inopia permotus postero die omnibus eius vici
 5 aedificiis incensis in provinciam reverti contendit ac
 nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem
 legionem in Nantuatis, inde in Allobroges perduxit
 ibique hiemavit.

1 VII. His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar
 pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis
 Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita
 hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque
 nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum
 2 bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit
 causa: P. Crassus adulescens cum legione septima proxi-
 3 mus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quod
 in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque
 militum complures in finitimas civitates frumenti com-
 4 meatusque petendi causa dimisit; quo in numero est
 T. Terrasidius missus in Esubios, M. Trebius Gallus
 in Coriosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

1 VIII. Huius est civitatis longe amplissima auctoritas
 omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves
 habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare
 consuerunt, et scientia atque usu rerum nauticarum
 ceteros antecedunt et in magno impetu maris atque
 aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi,
 omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vecti-
 2 gales. Ab his fit initium retinendi Sili et Velanii
 et si quos intercipere potuerunt, quod per eos suos
 se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existi-
 3 mabant. Horum auctoritate finitimi adducti, ut sunt

Gallorum subita et repentina consilia, eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent et celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant nihil nisi communi consilio acturos eundemque omnes fortunae exitum esse laturos reliquasque civitates sollicitant, 4 ut in ea libertate, quam a maioribus acceperint, permanere quam Romanorum servitatem perferre malint. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam per- 5 ducta communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recuperare, obsides sibi remittat.

VIII. Quibus de rebus Caesar a Crasso certior 1 factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas aedificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. His rebus celeriter administratis 2 ipse cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquaeque item civitates 3 cognito Caesaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intellegebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare et maxime ea, quae ad usum navium pertinent, providere instituunt, hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, navigationem 4 impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant neque nostros exercitus propter 5 frumenti inopiam diutius apud se morari posse confidebant; ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, 6 tamen se plurimum navibus posse, Romanos neque ullam facultatem habere navium neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse; ac longe aliam esse navigationem in con- 7 cluso mari atque in vastissimo atque apertissimo

8 Oceano perspiciebant. His initis consiliis oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt.

9 Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios, Namnetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

1 X. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum
2 incitabant: iniuriae retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot civitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta
3 reliquae nationes sibi idem licere arbitrarentur. Itaque cum intellegeret omnes fere Gallos novis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et condicionem servitutis odisse, priusquam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

1 XI. Itaque T. Labienum legatum in Treveros, qui
2 proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire
3 conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis XII et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam
4 mittantur ac tantae nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Venellos, Coriosolitas Lexobiosque mittit, qui eam manum disti-
5 nendam curet. D. Brutum adulescentem classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire iusserat, praeficit

et, cum primum posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant eius modi fere situs oppidorum, ut 1
posita in extremis lingulis promunturiisque neque
pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incita-
visset, quod bis accidit *cotidie* semper horarum duo-
denarum spatio, neque navibus, quod rursus minuente
aestu naves in vadis adfluctarentur. Ita utraque re 2
oppidorum oppugnatio impediabatur; ac si quando
magnitudine operis forte superati extruso mari aggere
ac molibus atque his oppidi moenibus adaequatis
suis fortunis desperare coeperant, magno numero
navium adpulso, cuius rei summam facultatem habebant,
sua deportabant omnia seque in proxima oppida reci-
piebant; ibi se rursus isdem oportunitatibus loci defen-
debant. Haec eo facilius magnam partem aestatis facie- 3
bant, quod nostrae naves tempestatibus detinebantur
summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus,
raris ac prope nullis portibus difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum 1
factae armataeque erant: carinae aliquanto planiores
quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum
aestus excipere possent; prorae admodum erectae atque 2
item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempesta-
tumque accommodatae; naves totae factae ex robore 3
ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra
ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clavis
ferreis digiti pollicis crassitudine; ancorae pro funibus 4
ferreis catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque
tenuiter confectae, hae sive propter lini inopiam atque
eius usus inscientiam, sive eo, quod est magis veri
simile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus
ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis
non satis commode posse arbitrabantur. Cum his 5

navibus nostrae classi eius modi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora 6 et adcommodatiora. Neque enim his nostrae rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem 7 de causa minus commode copulis continebantur. Accedebat, ut, cum saevire ventus coepisset et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis consisterent tutius et ab aestu relictæ nihil saxa et cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

1 XIII. Compluribus expugnatis oppidis Caesar ubi intellexit frustra tantum laborem sumi neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse, 2 statuit exspectandam classem. Quae ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae 3 profectae ex portu nostris adversae constiterunt; neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid agerent aut quam rationem pugnae 4 insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adigi possent et missa a 5 Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res praeparata ab nostris, falces praeacutae insertae adfixaeque longuriis non absimili forma muralium falcium. 6 His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato 7 prae rumpebantur. Quibus praecisis antemnae necessario concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis omnis usus

navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat cer- 8
tamen positum in virtute, qua nostri milites facile
superabant atque eo magis, quod in conspectu Cae-
saris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum
paulo fortius factum latere posset: omnes enim colles 9
ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in
mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Deiectis, ut diximus, antemnis, cum singulas 1
binae ac ternae naves circumsisterent, milites summa
vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod 2
postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis
compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur
auxilium, fuga salutem petere contendebant. Ac iam 3
conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat,
tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex
loco movere non possent. Quae quidem res ad nego- 4
tium conficiendum maximae fuit oportunitati: nam
singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucae
ex omni numero noctis interventu ad terram pervene-
rint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum
pugnaretur.

XVI. Quo proelio bellum Venetorum totiusque 1
orae maritimae confectum est. Nam cum omnis iuven- 2
tus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid
consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum, navium
quod ubique fuerat, unum in locum coegerant; quibus 3
amissis reliqui neque, quo se reciperent, neque, quem
ad modum oppida defenderent, habebant. Itaque se
suaque omnia Caesari dediderunt. In quos eo gravius 4
Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reli-
quum tempus a barbaris ius legatorum conservaretur.
Itaque omni senatu necato reliquos sub corona vendidit.

XVII. Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius 1
Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in

2 fines Venellorum pervenit. His praeerat Viridovix ac
summam imperii tenebat earum omnium civitatum,
3 quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias
coegerat; atque his paucis diebus Aulerci Ebuovices
Lexobiique senatu suo interfecto, quod auctores belli
esse nolebant, portas clausurunt seque cum Viridovice
4 coniunxerunt; magnaque praeterea multitudo undique
ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat,
quos spes praedandi studiumque bellandi ab agri cul-
5 tura et cotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo
omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridovix
contra eum duorum milium spatio consedisset coti-
dieque productis copiis pugnandi potestatem faceret,
ut iam non solum hostibus in contemptionem Sabinus
veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non-
6 nihil carperetur; tantamque opinionem timoris prae-
buit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere
7 auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta
multitudine hostium, praesertim eo absente, qui sum-
mam imperii teneret, nisi aequo loco aut oportunitate
aliqua data legato dimicandum non existimabat.

1 XVIII. Hac confirmata opinione timoris idoneum
quendam hominem et callidum delegit, Gallum ex iis,
2 quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis prae-
miis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes trans-
3 eat, et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga
ad eos venit, timorem Romanorum proponit, quibus
4 angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet, neque
longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex
castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi
5 causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant
omnes occasionem negotii bene gerendi amittendam
6 non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad hoc
consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini

cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant. Qua re concessa laeti, ut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XVIII. Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo acclivis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae ferebant, onera subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum est oportunitate loci, hostium inscientia ac defatigatione, virtute militum et superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecuti paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victoria Caesar est certior factus, civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore P. Crassus cum in Aquitaniam pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis

L. Valerius Praeconinus legatus exercitu pulso interfectus esset atque unde L. Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa, Carcasone, Narbone, quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae his regionibus, nominatim evocatis in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cuius adventu cognito Sotiates magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre proelium commiserunt, deinde equitatu suo pulso atque insequentibus nostris subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis conlocaverant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti proelium renovarunt.

XXI. Pugnatum est diu atque acriter, cum Sotiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adulescentulo duce efficere possent, perspicere cuperent; tandem confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus vineas turreaque egit. Illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt, ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata arma tradere iussi faciunt.

XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi soldurios

appellant, quorum haec est condicio, uti omnibus in 2
 vita commodis una cum iis fruantur, quorum se ami-
 citiae dederint, si quid his per vim accidat, aut
 eundem casum una ferant aut sibi mortem consciscant;
 neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, 3
 qui eo interfecto, cuius se amicitiae devovisset, mortem
 recusaret; cum his Adiatunnus eruptionem facere 4
 conatus clamore ab ea parte munitionis sublato, cum
 ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugna-
 tum esset, repulsus in oppidum tamen, uti eadem
 deditionis condicione uteretur, a Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis Crassus in fines 1
 Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero 2
 barbari commoti, quod oppidum et natura loci et
 manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum erat,
 expugnatum cognoverant, legatos quoqueversus dimit-
 tere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare
 coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, 3
 quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae;
 inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu 4
 magna cum auctoritate et magna cum hominum multi-
 tudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deli- 5
 guntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant
 summanque scientiam rei militaris habere existima-
 bantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, 6
 castra munire, commeatibus nostros intercludere insti-
 tuunt. Quod ubi Crassus animadvertit suas copias 7
 propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari
 et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere,
 ob eam causam minus commode frumentum commea-
 tumque sibi supportari, in dies hostium numerum
 augeri, non cunctandum existimavit, quin pugna decer-
 taret. Hac re ad consilium delata ubi omnes idem 8
 sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

1   XXIII. Prima luce productis omnibus copiis, duplici
 acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid
 2 hostes consilii caperent, exspectabat. Illi etsi propter
 multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque
 nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen
 tutius esse arbitrabantur obsessis viis, commeatu inter-
 3 cluso sine ullo vulnere victoria potiri et, si propter
 inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coe-
 pissent, impeditos in agmine et sub sarcinis iam fir-
 4 miore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato
 ab ducibus productis Romanorum copiis sese castris
 5 tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione atque opinione timoris hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent atque omnium voces audirentur exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

1   XXV. Ibi cum alii fossas complerent, alii multis telis coniectis defensores vallo munitionibusque depellerent auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex
 2 loco superiore missa non frustra acciderent, equites circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita facilemque aditum habere.

1   XXVI. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent,
 2 quid fieri vellet, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus, quae praesidio castris relictae intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium

oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt atque his 3 prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero clamore ab ea parte audito nostri 4 redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes 5 undique circumventi desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere et fuga salutem petere contenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consecutus ex 6 milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta multa nocte se in castra recepit.

XXVII. Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedit obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates; paucae ultimae nationes anni 2 tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope 1 exacta iam aestas erat, tamen quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse eo exercitum duxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coeperunt. Nam quod intellegebant 2 maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum 3 initium silvarum cum Caesar pervenisset castraque munire instituisset neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt.

4 Nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas repperunt et compluribus interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

1 XXVIII. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem conlocabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat.

2 Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eius modi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub

3 pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexobiisque, reliquis item in civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis conlocavit.

LIBER QUARTUS.

I. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. 1
Pompeio M. Crasso consulibus, Usipetes Germani et
item Tencteri magna cum multitudine hominum flumen
Rhenum transierunt non longe a mari, quo Rhenus
influit. Causa transeundi fuit, quod ab Suebis com- 2
plures annos exagitati bello premebantur et agri cultura
prohibebantur. Sueborum gens est longe maxima et 3
bellicosissima Germanorum omnium. Hi c pagos 4
habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia
armatorum bellandi causa suis ex finibus educunt.
Reliqui, qui domi remanserunt, se atque illos alunt; 5
hi rursus invicem anno post in armis sunt, illi domi
remanent. Sic neque agri cultura nec ratio atque usus 6
belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud 7
eos nihil est, neque longius anno remanere uno in
loco colendi causa licet. Neque multum frumento, 8
sed maximam partem lacte atque pecore vivunt mul-
tumque sunt in venationibus; quae res et cibi genere 9
et cotidiana exercitatione et libertate vitae, cum a
pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti nihil
omnino contra voluntatem faciant, et vires alit et
immani corporum magnitudine homines efficit. Atque 10
in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigi-
dissimis neque vestitus praeter pelles haberent quic-

quam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et lavarentur in fluminibus.

1 II. Mercatoribus est aditus magis eo, ut quae bello
 ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam
 2 rem ad se importari desiderent. Quin etiam iumentis,
 quibus maxime Galli delectantur quaeque impenso
 parant pretio, Germani importatis non utuntur, sed,
 quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec
 cotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt.
 3 Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus
 proeliantur equosque eodem remanere vestigio adsue-
 fecerunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt;
 4 neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius
 5 habetur quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis nume-
 rum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audent.
 6 Vinum ad se omnino importari non patiuntur, quod
 ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque
 effeminari arbitrantur.

1 III. Publice maximam putant esse laudem quam
 latissime ab suis finibus vacare agros: hac re signifi-
 ficari magnum numerum civitatum suam vim sustinere
 2 non posse. Itaque una ex parte ab Suebis circiter
 3 milia passuum C agri vacare dicuntur. Ad alteram
 partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque
 florens, ut est captus Germanorum. Hi paulo, quam-
 quam sunt eiusdem generis, *sunt* ceteris humaniores,
 propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos
 mercatores ventitant et ipsi propter propinquitatem
 4 Gallicis sunt moribus adsuefacti. Hos cum Suebi
 multis saepe bellis experti propter amplitudinem gravi-
 tatemque civitatis finibus expellere non potuissent,
 tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliores
 infirmioresque redegerunt.

1 IIII. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tencteri,

quos supra diximus, qui complures annos Sueborum vim sustinuerunt, ad extremum tamen agris expulsi et multis locis Germaniae triennium vagati ad Rhenum pervenerunt. Quas regiones Menapii incolebant et ad 2 utramque ripam fluminis agros, aedificia vicosque habebant; sed tantae multitudinis adventu perterriti ex 3 iis aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverunt et cis Rhenum dispositis praesidiis Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti cum neque 4 vi contendere propter inopiam navium neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt et tridui 5 viam progressi rursus reverterunt atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu 6 per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis navibusque 7 eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt atque omnibus eorum aedificiis occupatis reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Caesar certior factus et infir- 1 mitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est enim hoc 2 Gallicae consuetudinis, uti et viatores etiam invites consistere cogant et, quid quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quaerant et mercatores in oppidis vulgus circumstet, quibusque ex regionibus veniant quasque ibi res cognoverint, pronuntiare cogat. His rumoribus atque auditionibus permoti de summis 3 saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio paenitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

1 VI. Qua consuetudine cognita Caesar, ne graviori
2 bello occurreret, maturius, quam consueverat, ad exer-
3 citum proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quae fore
4 suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes ab
5 nonnullis civitatibus ad Germanos invitatosque eos,
6 uti ab Rheno discederent, omniaque, quae postulassent,
7 ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius
8 iam vagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum,
9 qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. Principibus
10 Galliae evocatis Caesar ea, quae cognoverat, dissimu-
11 landa sibi existimavit eorumque animis permulsis et
12 confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis
13 gerere constituit.

1 VII. Re frumentaria comparata equitibusque delectis
2 iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Ger-
3 manos audiebat. A quibus cum paucorum dierum
4 iter abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit
5 oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum
6 inferre neque tamen recusare, si lacesantur, quin
7 armis contendant, quod Germanorum consuetudo sit a
8 maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere
9 neque deprecari. Haec tamen dicere: venisse se invites,
10 eiectos domo; si suam gratiam Romani velint, posse
11 iis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant vel
12 patiantur eos tenere, quos armis possederint; sese unis
13 Suebis concedere, quibus ne di quidem immortales pares
14 esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem,
15 quem non superare possint.

1 VIII. Ad haec, quae visum est, Caesar respondit;
2 sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his ami-
3 citiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque
4 verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos
5 occupare, neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari
6 tantae praesertim multitudini sine iniuria possint; sed

licere, si velint, in Ubiorum finibus considerare, quorum sint legati apud se et de Sueborum iniuriis querantur et ab se auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum.

VIII. Legati haec se ad suos relatueros dixerunt 1 et re deliberata post diem tertium ad Caesarem reversuros; interea ne propius se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit. 2 Cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis 3 aliquot diebus ante praedandi frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam; hos exspectari equites atque eius rei causa moram interponi arbitratur.

X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in 1 finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vacalus, insulam efficit Batavorum, 2 neque longius ab eo milibus passuum LXXX in Oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes 3 incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Treverorum citatus fertur et, ubi Oceano adpropinquat, 4 in plures diffluit partes multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque 5 ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Caesar cum ab hoste non amplius passuum 1 XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur; qui in itinere congressi magnopere, ne longius progrediretur, orabant. Cum id non impe- 2 trassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret eosque pugna prohiberet, sibi ut potestatem faceret in Ubios legatos mit- 3 tendi; quorum si principes ac senatus sibi iureiurando

se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi
 4 tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo
 pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita
 equites eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese
 non longius milibus passuum IV aquationis causa
 5 processurum eo die dixit: huc postero die quam fre-
 quentissimi convenirent, ut de eorum postulatis
 6 cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni
 equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes
 proelio lacerarent et, si ipsi lacerarentur, sustinerent,
 quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

1 XII. At hostes ubi primum nostros equites con-
 spexerunt, quorum erat V milium numerus, cum ipsi
 non amplius DCCC equites haberent, quod II, qui
 frumentandi causa erant trans Mosam profecti, non-
 dum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati
 eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies
 indutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter
 2 nostros perturbaverunt; rursus iis resistentibus con-
 suetudine sua ad pedes desiluerunt subfossisque equis
 compluribusque nostris deiectis reliquos in fugam
 coniecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius
 fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri
 3 venissent. In eo proelio ex equitibus nostris inter-
 4 ficiuntur LXXIV, in his vir fortissimus Piso Aquitanus,
 amplissimo genere natus, cuius avus in civitate sua
 regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appel-
 5 latus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium
 ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo vulnerato
 6 deiectus, quoad potuit, fortissime restitit; cum circum-
 ventus multis vulneribus acceptis cecidisset atque id
 frater, qui iam proelio excesserat, procul animadver-
 tisset, incitato equo se hostibus obtulit atque inter-
 fectus est.

XIII. Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi 1
 legatos audiendos neque condiciones accipiendas arbi-
 trabatur ab iis, qui per dolum atque insidias petita
 pace ultro bellum intulissent; exspectare vero, dum 2
 hostium copiae auferentur equitatusque reverteretur,
 summae dementiae esse iudicabat et cognita Gallorum 3
 infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno proelio
 auctoritatis essent consecuti, sentiebat; quibus ad con-
 silia capienda nihil spatii dandum existimabat. His 4
 constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore
 communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret,
 opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane
 eadem et perfidia et simulatione usi Germani fre-
 quentes omnibus principibus maioribusque natu adhi-
 bitis ad eum in castra venerunt, simul, ut dicebatur, 5
 sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum
 et ipsi petissent, proelium pridie commisissent, simul
 ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent.
 Quos sibi Caesar oblatos gavisus illos retineri iussit; 6
 ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod
 recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen
 subsequi iussit.

XIII. Acie triplici instituta et celeriter VIII milium 1
 itinere confecto prius ad hostium castra pervenit,
 quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui 2
 omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus
 nostri et discessu suorum, neque consilii habendi
 neque arma capiendi spatio dato perturbantur, copi-
 asne adversus hostem educere an castra defendere an
 fuga salutem petere praestaret. Quorum timor cum 3
 fremitu et concursu significaretur, milites nostri pri-
 stini diei perfidia incitati in castra inruperunt. Quo 4
 loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper
 nostris restiterunt atque inter carros impedimenta que

5 proelium commiserunt; at reliqua multitudo puerorum
mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant
Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos
consectandos Caesar equitatum misit.

1 XV. Germani post tergum clamore audito cum
suos interfici viderent, armis abiectis signisque mili-
2 taribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum ad con-
fluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga
desperata, magno numero interfecto reliqui se in
3 flumen praecipitaverunt atque ibi timore, lassitudine,
vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum
omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli
4 fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in
5 castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi
supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros
vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His
Caesar libertatem concessit.

1 XVI. Germanico bello confecto multis de causis
Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum
illa fuit iustissima, quod cum videret Germanos tam
facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque
rebus eos timere voluit, cum intellegerent et posse et
audere populi Romani exercitum Rhenum transire.
2 Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et
Tencterorum, quam supra commemoravi praedandi fru-
mentandique causa Mosam transisse neque proelio
interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in
fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat.
3 Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent,
eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent,
4 responderunt: Populi Romani imperium Rhenum finire:
si se invito Germanos in Galliam transire non aequum
existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut pote-

statis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui 5
 uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant,
 amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere ora-
 bant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suebis
 premerentur; vel, si id facere occupationibus rei 6
 publicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum trans-
 portaret: id sibi *ad* auxilium spemque reliqui tem-
 poris satis futurum. Tantum esse nomen atque opi- 7
 nionem eius exercitus Ariovisto pulso et hoc novissimo
 proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes,
 uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse
 possint. Navium magnam copiam ad transportandum 8
 exercitum pollicebantur.

XVII. Caesar his de causis, quas commemoravi, 1
 Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque
 satis tutum esse arbitrabatur neque suae neque populi
 Romani dignitatis esse statuebat. Itaque etsi summā 2
 difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitu-
 dinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id
 sibi contendendum aut aliter non traducendum exer-
 citum existimabat. Rationem pontis hanc instituit.
 Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo praeacuta 3
 dimensa ad altitudinem fluminis intervallo pedum duo-
 rum inter se iungebat. Haec cum machinationibus 4
 immissa in flumen defixerat festucisque adegerat, non
 sublicae modo directe ad perpendicularum, sed prone ac
 fastigate, ut secundum naturam fluminis procumberent,
 his item contraria duo ad eundem modum iuncta inter- 5
 vallo pedum quadragenam ab inferiore parte contra
 vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Haec 6
 utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quan-
 tum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque
 fibulis ab extrema parte distinebantur; quibus disclusis 7
 atque in contrariam partem revinctis tanta erat operis

firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius inligata tenerentur. 8 Haec directa materia iniecta contexebantur ac longu- 9 riis cratibusque consternebantur; ac nihilo setius publica et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere 10 coniunctae vim fluminis exciperent, et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves deiciendi operis causa essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur ne ponti nocerent.

1 XVIII. Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. 2 Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio 3 relicto in fines Sugambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondet 4 obsidesque ad se adduci iubet. At Sugambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia exportaverant seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

1 XVIIIII. Caesar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque succisis se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab iis 2 cognovit: Suebos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvis deponerent atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum 3 convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suebi obtinerent; hic Romanorum adventum

exspectare atque ibi decertare constituisse. Quod 4
 ubi Caesar comperit, omnibus rebus iis confectis, qua-
 rum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut
 Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur,
 ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII
 trans Rhenum consumptis satis et ad laudem et ad
 utilitatem profectum arbitratus se in Galliam recepit
 pontemque rescidit.

XX. Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in 1
 his locis, quod omnis Gallia ad septentriones vergit,
 maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci
 contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus
 nostris inde subministrata auxilia intellegebat et, si 2
 tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen
 magno sibi usui fore arbitratur, si modo insulam
 adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus,
 aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant in-
 cognita. Neque enim temere praeter mercatores illo 3
 adit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram
 maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gal-
 lias, notum est. Itaque evocatis ad se undique merca- 4
 toribus, neque quanta esset insulae magnitudo neque
 quae aut quantae nationes incolerent neque quem
 usum belli haberent aut quibus institutis uterentur
 neque qui essent ad maiorem navium multitudinem
 idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad haec cognoscenda, priusquam periculum 1
 faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum cum
 navi longa praemittit. Huic mandat, ut exploratis 2
 omnibus rebus ad se quam primum revertatur. Ipse 3
 cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod
 inde erat brevissimus in Britanniam traiectus. Huc 4
 naves undique ex finitimis regionibus et, quam supe-
 riore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem,

5 iubet convenire. Interim consilio eius cognito et per
 mercatores perlato ad Britannos a compluribus eius
 insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui pollice-
 antur obsides dare atque imperio populi Romani ob-
 6 temperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus hortat-
 usque, ut in ea sententia permanerent, eos domum
 7 remittit et cum iis una Commium, quem ipse Atre-
 batibus superatis regem ibi constituerat, cuius et vir-
 tutem et consilium probabat et quem sibi fidelem esse
 arbitrabatur cuiusque auctoritas in his regionibus magni
 8 habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat
 civitates horteturque, ut populi Romani fidem sequan-
 9 tur, seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus
 perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultatis
 dari potuit, qui ex navi egredi ac se barbaris commit-
 tere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur,
 quaeque ibi perspexisset, renuntiat.

1 XXII. Dum in his locis Caesar navium paranda-
 rum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad
 eum legati venerunt, qui se de superioris temporis
 consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae
 consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent,
 2 seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. Hoc
 sibi Caesar satis oportune accidisse arbitratus, quod
 neque post tergum hostem relinquere volebat neque
 belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat
 neque has tantularum rerum occupationes sibi Bri-
 tanniae anteponendas iudicabat, magnum iis numerum
 obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit.
 3 Navibus circiter LXXX onerariis coactis constratisque,
 quot satis esse ad duas transportandas legiones existi-
 mabat, quidquid praeterea navium longarum habebat,
 4 id quaestori, legatis praefectisque distribuit. Huc
 accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco a

milibus passuum VIII ventō tenebantur, quo minus in eundem portum venire possent; has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum, a quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit; P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

XXIII. His constitutis rebus nactus idoneam ad navigandum tempestatem tertia fere vigilia naves solvit equitesque in ulteriorem portum progredi et naves conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis navibus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci haec erat natura atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis, et quae ex Voluseno cognovisset et quae fieri vellet, ostendit monuitque, ut rei militaris ratio maximeque ut maritimae res postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis et ventum et aestum uno tempore nactus secundum dato signo et sublatis ancoris circiter milia passuum VII ab eo loco progressus aperto ac plano litore naves constituit.

XXIII. At barbari consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has

causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum oppressis simul et de navibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus
 3 erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum in aquam progressi omnibus membris expeditis, notissimis locis audacter tela coicerent et equos insue-
 4 factos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consuerant, utebantur.

1 XXV. Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac submoverti iussit; quae res magno usui
 2 nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem rettulerunt. At nostris militibus cunctantibus maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, obtestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret, 'Desilite', inquit, 'commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum rei publicae atque
 4 imperatori officium praestitero.' Hoc cum voce magna dixisset, se ex navi proiecit atque in hostes aquilam
 5 ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum
 6 dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt. Hos item ex proximis navibus cum conspexissent, subsecuti hostibus adpropinquarunt.

1 XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare neque firmiter

insistere neque signa subsequi poterant atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se adgregabat, magnopere perturbabantur; hostes vero notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur, plures paucos circumstiebant, alii ab latere aperto in universos tela coiciebant. Quod cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. Nostri simul in arido constiterunt, suis omnibus secutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

XXVII. Hostes proelio superati simulatque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt, obsides daturos, quaeque imperasset, sese facturos polliciti sunt. Una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemisum. Hunc illi navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret, comprehenderant atque in vincula coniecerant; tum proelio facto remiserunt. In petenda pace eius rei culpam in multitudinem contulerunt et, propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quod cum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque imperavit; quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquiore locis arcessitam paucis post diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt principesque undique convenire et se civitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

1 XXVIII. His rebus pace confirmata post diem
 quartum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII,
 de quibus supra demonstratum est, quae equites sus-
 2 tulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quae
 cum adpropinquarent Britanniae et ex castris vide-
 rentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla
 earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde
 erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem
 insulae, quae est propius solis occasum, magno suo
 3 cum periculo deicerentur; quae tamen ancoris iactis
 cum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte
 in altum provectae continentem petierunt.

1 XXVIII. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena,
 qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere
 2 consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita uno
 tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum
 transportandum curaverat quasque in aridum sub-
 duxerat, aestus complebat, et onerarias, quae ad ancoras
 erant deligatae, tempestas afflictabat, neque ulla nostris
 facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur.
 3 Compluribus navibus fractis reliquae cum essent funi-
 bus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad navi-
 gandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere,
 4 totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim
 naves erant aliae, quibus reportari possent, et omnia
 deerant, quae ad reficiendas eas usui sunt, et, quod
 omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, fru-
 mentum his in locis in hiemem provisum non erat.

1 XXX. Quibus rebus cognitis principes Britanniae,
 qui post proelium factum ad ea, quae iusserat Caesar,
 facienda convenerant, inter se conlocuti, cum et equites
 et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent
 et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cogno-
 scerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine

impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum 2
 factu esse duxerunt rebellione facta frumento com-
 meatuque nostros prohibere et rem in hiemem produ-
 cere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem
 postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum
 confidebant. Itaque rursus coniuratione facta pau- 3
 latim ex castris discedere et suos clam ex agris dedu-
 cere coeperunt.

XXXI. At Caesar etsi nondum eorum consilia 1
 cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex
 eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod
 accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia 2
 comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in
 castra conferebat et, quae gravissime adflictae erant
 naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas
 utebatur et, quae ad eas res erant usui, ex continenti
 comparari iubebat. Itaque cum summo studio a 3
 militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis
 ut navigari *satis* commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine 1
 una frumentatum missa, quae appellabatur septima,
 neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita,
 cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in
 castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in sta-
 tione erant, Caesari nuntiaverunt pulverem maiorem,
 quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in
 partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspi- 2
 catus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes,
 quae in stationibus erant, secum in eam partem pro-
 ficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succe-
 dere, reliquas armari et confestim sese subsequi iussit.
 Cum paulo longius a castris processisset, suos ab 3
 hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione
 ex omnibus partibus tela coici animadvertit. Nam 4

quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse
 5 venturos noctu in silvis delituerant; tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti paucis interfectis reliquos incertis ordinibus perturba-
 verant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

1 XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnes partes perequitant et tela coiciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines ple-
 rumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeli-
 2 antur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus conlocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum
 3 habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant ac tantum usu cotidiano et exerci-
 tatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se
 inde in currus citissime recipere consuerint.

1 XXXIIII. Quibus rebus perturbatis nostris [novitate pugnae] tempore oportunitissimo Caesar auxilium tulit; namque eius adventu hostes constiterunt, nostri
 2 se ex timore receperunt. Quo facto ad lacessendum hostem et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus suo se loco continuit et brevi tem-
 3 pore intermisso in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis *hostes*, qui erant in
 4 agris reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque
 5 nostrorum militum suis praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi

facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudo 6 peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt.

XXXV. Caesar etsi idem, quod superioribus diebus 1 acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsī, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso proelio diutius nostrorum mili- 2 tum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu 3 et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt, deinde omnibus longe lateque aedificiis incensis se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad 1 Caesarem de pace venerunt. His Caesar numerum 2 obsidum, quem ante imperaverat, duplicavit eosque in continentem adduci iussit, quod propinqua die aequinoctii infirmis navibus hiemi navigationem subiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem nactus 3 paulo post mediam noctem naves solvit; quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex iis onerariae duae eosdem, quos reliqui, portus capere non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus cum essent expositi 1 milites circiter CCC atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi orbe facto 2 sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia VI convenerunt. Qua re nuntiata Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim 3 nostri milites impetum hostium sustinuerunt atque

amplius horis quattuor fortissime pugnaverunt et paucis
 4 vulneribus acceptis complures ex his occiderunt. Postea
 vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes
 abiectis armis terga verterunt magnusque eorum
 numerus est occisus.

1 XXXVIII. Caesar postero die T. Labienum legatum
 cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in
 2 Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum
 propter siccitates paludum, quo se reciperent, non
 haberent, quo perfugio superiore anno erant usi,
 3 omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At
 P. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines
 legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, fru-
 mentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se
 omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem
 4 receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna
 constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia
 5 obsides miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus
 gestis ex litteris Caesaris dierum XX supplicatio ab
 senatu decreta est.

LIBER QUINTUS.

I. L. Domitio Ap. Claudio consulibus discedens 1
ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere con-
suerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat,
uti, quam plurimas possent, hieme naves aedificandas
veteresque reficiendas curarent. Earum modum for-
mamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi sub- 2
ductionisque paulo facit humiliores, quam quibus in
nostro mari uti consuevimus, atque id eo magis, quod
propter crebras commutationes aestuum minus magnos
ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera ac multitudinem
iumentorum transportandam paulo latiores, quam quibus
in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias 3
imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adiuvat.
Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania 4
apportari iubet. Ipse conventibus Galliae citerioris 5
peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis
finitimam partem provinciae incursionibus vastari audie-
bat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat cer- 6
tumque in locum convenire iubet. Qua re nuntiata 7
Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant nihil
earum rerum publico factum consilio, seseque paratos
esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satis-
facere. Percepta oratione eorum Caesar obsides imperat 8
eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint,
sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad 9

diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment poenamque constituent.

1 II. His confectis rebus conventibusque peractis in
 2 citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum
 3 proficiscitur. Eo cum venisset, circumitis omnibus
 4 hibernis singulari militum studio in summa omnium
 5 rerum inopia circiter DC eius generis, cuius supra
 demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instruc-
 6 tas neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus
 7 deduci possint. Conlaudatis militibus atque iis, qui
 8 negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque
 9 omnes ad portum Itium convenire iubet, quo ex portu
 10 commodissimum in Britanniam traiectum esse cogno-
 11 verat, circiter milium passuum XXX transmissum a con-
 12 tinenti; huic rei quod satis esse visum est militum, reli-
 13 quit. Ipse cum legionibus expeditis quattuor et equi-
 14 tibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod hi
 15 neque ad concilia veniebant neque imperio parebant
 Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

1 III. Haec civitas longe plurimum totius Galliae
 2 equitatu valet magnasque habet copias peditum Rhe-
 3 numque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civi-
 4 tate duo de principatu inter se contendebant, Indutio-
 5 marus et Cingetorix; ex quibus alter, simulatque de
 6 Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum
 7 venit, se suosque omnes in officio futuros neque ab
 8 amicitia populi Romani defecturos confirmavit, quaeque
 9 in Treveris gererentur, ostendit. At Indutiomarus
 10 equitatum peditatumque cogere iisque, qui per aetatem
 11 in armis esse non poterant, in silvam Arduennam
 12 abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines
 13 Treverorum a flumine Rheno ad initium Remorum
 14 pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam non-
 15 nulli principes ex ea civitate et auctoritate Cingetorigis

adducti et adventu nostri exercitus perterriti ad Caesarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent, Indutiomarus veritus, ne ab omnibus desereretur, legatos ad Caesarem mittit: Sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur; itaque esse civitatem in sua potestate seseque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, suas civitatisque fortunas eius fidei permissurum.

III. Caesar etsi intellegebat, qua de causa ea dicerentur quaeque eum res ab instituto consilio detereretur, tamen, ne aestatem in Treveris consumere cogeretur omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum CC obsidibus venire iussit. His adductis, in iis filio propinquisque omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio maneret; nihilo tamen setius principibus Treverorum ad se vocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit, quod cum merito eius ab se fieri intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

V. His rebus constitutis Caesar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX naves, quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cursum tenere non potuisse atque eodem, unde erant profectae, revertisse; reliquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equi-

tatus totius Galliae convenit numero milium IV prin-
 4 cipesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpauca,
 quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia,
 reliquos obsidum loco secum ducere decreverat, quod
 cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

1 VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Haeduus, de
 quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere
 in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nova-
 rum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter
 2 Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod
 in concilio Haeduorum Dumnorix dixerat sibi a Caesare
 regnum civitatis deferri; quod dictum Haedui graviter
 ferebant neque recusandi aut deprecandi causa legatos
 3 ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis
 hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo
 precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur,
 partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim
 4 quod religionibus impediri sese diceret. Posteaquam
 id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi
 adempta principes Galliae sollicitare, sevocare sin-
 gulos hortarique coepit, uti in continenti remanerent;
 5 metu territare: non sine causa fieri, ut Gallia omni
 nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut
 quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos
 6 omnes in Britanniam traductos necaret; fidem reliquis
 interponere, ius iurandum poscere, ut, quod esse ex
 usu Galliae intellexissent, communi consilio adminis-
 7 trarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

1 VII. Qua re cognita Caesar quod tantum civitati
 Haeduae dignitatis tribuebat, coërcendum atque deter-
 rendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem sta-
 2 tuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat,
 prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicae nocere
 3 posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commo-

ratus, quod Corus ventus navigationem impediēbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen setius omnia eius consilia cognosceret; tandem idoneam nactus tempestatem milites equitesque conscendere naves iubet. At omnium impeditis animis Dumnorix cum equitibus Haeduorum a castris insciente Caesare domum discedere coepit. Qua re nuntiata Caesar intermissa profectioe atque omnibus rebus postpositis magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat; si vim faciat neque pareat, interfici iubet nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. Ille vero revocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem implorare coepit saepe clamitans liberum se liberaeque esse civitatis. Illi, ut erat imperatum, circumstant hominem atque interficiunt; at equites Haedi ad Caesarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continenti cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam provideret, quaeque in Gallia gererentur, cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit et leni Africo provectus media circiter nocte vento intermisso cursum non tenuit et longius delatus aestu orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus aestus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis non intermisso remigandi labore longarum

5 navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Bri-
 6 tanniam omnibus navibus meridiano fere tempore,
 Caesar ex captivis cognovit, cum magnae manus eo con-
 venissent, multitudine navium perterritae, quae cum
 annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causa
 fecerat, amplius DCCC uno erant visae tempore, ab
 litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

1 VIII. Caesar exposito exercitu et loco castris
 idoneo capto ubi ex captivis cognovit, quo in loco
 hostium copiae consedissent, cohortibus X ad mare
 relictis et equitibus CCC, qui praesidio navibus essent,
 de tertia vigilia ad hostes contendit eo minus veritus
 navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas
 ad ancoras relinquebat, et praesidio navibusque Q.

2 Atrium praefecit. Ipse noctu progressus milia pas-
 3 suum circiter XII hostium copias conspicatus est. Illi
 equitatu atque essedis ad flumen progressi ex loco
 superiore nostros prohibere et proelium committere
 4 coeperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt
 locum nacti egregie et natura et opere munitum, quem
 domestici belli causa, ut videbatur, iam ante praepa-
 raverant; nam crebris arboribus succisis omnes introitus
 5 erant praeclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant
 6 nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At
 milites legionis septimae testudine facta et aggere ad
 munitiones adacto locum ceperunt eosque ex silvis
 7 expulerunt paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes
 longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci naturam
 ignorabat, et quod magna parte diei consumpta muni-
 tioni castrorum tempus relinquere volebat.

1 X. Postridie eius diei mane tripertito milites equi-
 tesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant,
 2 persequerentur. His aliquantum itineris progressis,

cum iam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent superiore nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves adfictas atque in litus eiectas esse, quod neque ancorae funesque subsisterent neque nautae gubernatoresque vim tempestatis pati possent; itaque ex eo concursu navium 3 magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis Caesar legiones equita- 1 tumque revocari atque itinere desistere iubet, ipse ad naves revertitur; eadem fere, quae ex nuntiis litterisque 2 cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter XL navibus reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex 3 continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit, ut quam 4 plurimas possit, iis legionibus, quae sint apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac 5 laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes naves subduci et cum castris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis 6 quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus castrisque egregie munitis easdem 7 copias, quas ante, praesidio navibus reliquit, ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, maiores 8 iam undique in eum locum copiae Britannorum convenerant summa imperii bellicae administrandi communi consilio permissa Cassivellauno, cuius fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic 9 superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Britannii hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos 1 natos in insula ipsa memoria proditum dicunt, maritima 2 pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex

Belgio transierunt (qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt) et bello inlato ibi remanserunt atque agros
 3 colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum
 4 magnus numerus. Utuntur [aut aere] aut nummo aureo aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est
 5 copia; aere utuntur importato. Materia cuiusque generis, ut in Gallia, est praeter fagum atque abietem.
 6 Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant; haec tamen alunt animi voluptatisque causa.
 7 Loca sunt temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus.

1 XIII. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves adpelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum D. Alterum
 2 vergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia insula, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc
 3 medio cursu est insula, quae appellatur Mona; complures praeterea minores obiectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt dies continuos
 4 XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse quam in continenti noctes videbamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum
 5 opinio, DCC milium. Tertium est contra septentriones; cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat.

Hoc milia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu viciens centum milium passuum.

XIII. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horribiliores sunt in pugna adspectu; capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum superius. Uxores habent denique duodenique inter se communes et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed qui sunt ex iis nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

XV. Equites hostium essedariiue acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in silvas collesque compulerint; sed compluribus interfectis cupidius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris conlocati, acriter pugnaverunt duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare atque his primis legionum duarum, cum hae perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris per medios audacissime per-ruperunt seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnae cum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est

nostros propter gravitatem armorum, quod neque inse-
 2 qui cedentes possent neque ab signis discedere aude-
 3 rent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites
 autem magno cum periculo dimicare, propterea quod
 illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum
 ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent
 4 et pedibus dispari proelio contenderent. [Equestris
 autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par
 4 atque idem periculum inferebat.] Accedebat huc, ut
 numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proe-
 liarentur stationesque dispositas haberent atque alios
 alii deinceps exciperent integrique et recentes defati-
 gatis succederent.

1 XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus
 constitenterant rarique se ostendere et lenius quam pridie
 2 nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed meridie
 cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem
 equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente
 ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic
 3 uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri
 acriter in eos impetu facto reppulerunt neque finem
 sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cum
 post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt
 4 magnoque eorum numero interfecto neque sui conli-
 gendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facul-
 5 tatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quae undique
 convenerant, auxilia discesserunt, neque post id tem-
 pus umquam summis nobiscum copiis hostes conten-
 derunt.

1 XVIII. Caesar cognito consilio eorum ad flumen
 Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit; quod
 flumen uno omnino loco pedibus atque hoc aegre
 2 transiri potest. Eo cum venisset, animadvertit ad
 alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium

instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefixis 3
 munita eiusdemque generis sub aqua defixae sudes
 flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis per- 4
 fugisque Caesar praemisso equitatu confestim legiones
 subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu 5
 milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent, ut
 hostes impetum legionum atque equitum sustinere non
 possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

XVIII. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, 1
 omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus
 copiis, milibus circiter IV essedariorum relictis itinera
 nostra servabat paulumque ex via excedebat locis-
 que impeditis ac silvestribus sese occultabat atque
 iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat,
 pecora atque homines ex agris in silvas compellebat
 et, cum equitatus noster liberius praedandi vastandique 2
 causa se in agros eiecerat, omnibus viis semitisque
 essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo
 nostrorum equitum cum iis confligebat atque hoc metu
 latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque 3
 longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur,
 et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis
 hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legio-
 narii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum 1
 regionum civitas, ex qua Mandubracius adulescens
 Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam
 venerat, cuius pater in ea civitate regnum obtinuerat
 interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem
 vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque
 sese ei dedituros atque imperata facturos; petunt, ut 2
 Mandubracium ab iniuria Cassivellauni defendat atque
 in civitatem mittat, qui praesit imperiumque obtineat.
 His Caesar imperat obsides XL frumentumque exer- 3

4 citui Mandubraciumque ad eos mittit. Illi imperata
celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentumque
miserunt.

1 XXI. Trinobantibus defensis atque ab omni mili-
tum iniuria prohibitis Cenimagni, Segontiaci, Anca-
lites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Caesari
2 dedunt. Ab iis cognoscit non longe ex eo loco oppi-
dum Cassivellauni abesse silvis paludibusque munitum,
quo satis magnus hominum pecorisque numerus con-
3 venerit. Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas
impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis
4 hostium vitandae causa convenire consuerunt. Eo
proficiscitur cum legionibus; locum reperit egregie
natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex
5 partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati
militum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia
6 ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris
reperitus multique in fuga sunt comprehensi atque
interfecti.

1 XXII. Dum haec in his locis geruntur, Cassivel-
launus ad Cantium, quod esse ad mare supra demon-
stravimus, quibus regionibus quattuor reges praeerant,
Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nuntios
mittit atque iis imperat, uti coactis omnibus copiis
castra navalia de improvviso adorianur atque oppugnent.
2 Ii cum ad castra venissent, nostri eruptione facta multis
eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige
3 suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus hoc proelio
nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus,
maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos
per Atrebatem Commium de deditioe ad Caesarem
4 mittit. Caesar cum constituisset hiemare in continenti
propter repentinos Galliae motus neque multum
aestatis superesset atque id facile extrahi posse intel-

legeret, obsides imperat et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit; interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandu- 5
bracio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis exercitum reducit ad 1
mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et 2
captivorum magnum numerum habebat et nonnullae
tempestate deperierant naves, duobus com meatibus
exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex 3
tanto navium numero tot navigationibus neque hoc
neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites
portaret, desideraretur, at ex iis, quae inanes ex 4
continenti ad eum remitterentur prioris com meatus
expositis militibus et quas postea Labienus faciendas
curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reli-
quae fere omnes reicerentur. Quas cum aliquamdiu 5
Caesar frustra expectasset, ne anni tempore navi-
gatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, neces-
sario angustius milites conlocavit ac summa tran- 6
quillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia,
prima luce terram attigit omnesque incolumes naves
perduxit.

XXIII. Subductis navibus concilioque Gallorum 1
Samarobrivae peracto, quod eo anno frumentum in
Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus
est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis
conlocare legionesque in plures civitates distribuere.
Ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato 2
dedit, alteram in Nervios Q. Ciceroni, tertiam in Esu-
bios L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in
confinio Treverorum hiemare iussit; tres in Bellovacis
conlocavit; his M. Crassum quaestorem et L. Munatium 3
Plancum et C. Trebonium legatos praefecit. Unam 4
legionem, quam proxime trans Padum conscripserat,

et cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuvolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus facillime inopiae rei frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus passuum C continebantur. Ipse interea, quoad legiones conlocatas munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Caesar pro eius virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici palam multis ex civitate auctoribus interfecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cognoverat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus [legatis quaestoribusque], quibus legiones tradiderat, certior factus est in hiberna perventum locumque esse munitum.

XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Catuvolco; qui cum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis impulsus suos concitaverunt subitoque oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppu-

gnanda venerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent 3
vallumque ascendissent atque una ex parte Hispanis
equitibus emissis equestri proelio superiores fuissent,
desperata re hostes suos ab oppugnatione reduxerunt.
Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris 4
ad conloquium prodiret: habere sese, quae de re com-
muni dicere vellent, quibus rebus controversias minui
posse sperarent.

XXVII. Mittitur ad eos C. Arpineius eques Ro- 1
manus, familiaris Q. Titurii, et Q. Iunius ex Hispania
quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem
ventitare consueverant; apud quos Ambiorix ad hunc
modum locutus est: Sese pro Caesaris in se beneficiis 2
plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio
liberatus esset, quod Aduatucis, finitimis suis, pendere
consuesset, quodque ei et filius et fratris filius a
Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero
missos apud se in servitute et catenis tenuissent; neque 3
id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudicio
aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis, suaque
esse eius modi imperia, ut non minus haberet iuris
in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati 4
porro hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gal-
lorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile
ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit
imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum
superari posse confidat. Sed esse Galliae commune 5
consilium: omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc
esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio
venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse, 6
praesertim cum de recuperanda communi libertate con-
siliium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate 7
satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro bene-
ficiis Caesaris; monere, orare Titurium pro hospitio,

8 ut suae ac militum saluti consulat. Magnam manum
 Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc adfore
 9 biduo. Ipsorum esse consilium, velintne prius, quam
 finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad
 Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter
 milia passuum circiter L, alter paulo amplius ab iis
 10 absit. Illud se polliceri et iure iurando confirmare,
 11 tutum se iter per suos fines daturum. Quod cum
 faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur,
 et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac
 oratione habita discedit Ambiorix.

1 XXVIII. Arpineius et Iunius, quae audierant, ad
 legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab
 hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existima-
 bant maximeque hac re permovebantur, quod civitatem
 ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo
 Romano bellum facere ausam vix erat credendum.
 2 Itaque ad consilium rem deferunt, magnaue inter eos
 3 existit controversia. L. Aurunculeius compluresque
 tribuni militum et primorum ordinum centuriones
 nihil temere agendum neque ex hibernis iniussu Cae-
 4 saris discedendum existimabant; quantavis copias
 etiam Germanorum sustineri posse munitis hibernis
 docebant; rem esse testimonio, quod primum hostium
 impetum multis ultro vulneribus inlatis fortissime
 5 sustinuerint; re frumentaria non premi; interea et ex
 proximis hibernis et a Caesare conventura subsidia;
 6 postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore
 hoste de summis rebus capere consilium?

1 XXVIII. Contra ea Titurius sero facturos clami-
 tabat, cum maiores manus hostium adiunctis Germanis
 convenissent aut cum aliquid calamitatis in proximis
 hibernis esset acceptum. Brevem consulendi esse
 2 occasionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam;

neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse. Non ³ hostem auctorem, sed rem spectare; subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias; ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium redactam superiore gloria rei militaris extincta. Postremo quis ⁵ hoc sibi persuaderet, sine certa spe Ambiorigem ad eius modi consilium descendisse? Suam sententiam ⁶ in utramque partem esse tutam: si nihil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem atque ⁷ eorum, qui dissentirent, consilium quem habere exitum? in quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset timenda.

XXX. Hac in utramque partem disputatione habita ¹ cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, 'Vincite', inquit, 'si ita vultis', Sabinus, et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret; 'neque is sum', ² inquit, 'qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient; si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui, si per te liceat, perendino die cum ³ proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant, non reiecti et relegati longe a ceteris aut ferro aut fame intereant.'

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt ¹ utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant; facilem esse rem, ² seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullum se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem ³ perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus, superat

4 sententia Sabini. Pronuntiatur prima luce ituros.
 Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque
 miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid
 5 ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia
 excogitantur, quare nec sine periculo maneatur et
 6 languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima
 luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset per-
 suasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo
 consilium datum, longissimo agmine maximisque impe-
 dimentis.

1 XXXII. At hostes posteaquam ex nocturno fremitu
 vigiliisque de profectione eorum senserunt, conlocatis
 insidiis bipertito in silvis oportuno atque occulto loco
 a milibus passuum circiter duobus Romanorum adventum
 2 expectabant, et cum se maior pars agminis in magnam
 convallem demisisset, ex utraque parte eius vallis
 subito se ostenderunt novissimosque premere et primos
 prohibere ascensu atque iniquissimo nostris loco proe-
 lium committere coeperunt.

1 XXXIII. Tum demum Titurius, ut qui nihil ante
 providisset, trepidare et concursare cohortesque dispo-
 nere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia
 deficere viderentur; quod plerumque iis accidere con-
 suevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur.
 2 At Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere accidere
 atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset,
 nulla in re communi saluti deerat: et in appellandis
 cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis
 3 officia praestabat. Cum propter longitudinem agminis
 non facile per se omnia obire et, quid quoque loco
 faciendum esset, providere possent, iusserunt pronun-
 tiari, ut impedimenta relinquerent atque in orbem
 4 consisterent. Quod consilium etsi in eius modi casu
 reprehendendum non est, tamen incommode accidit;

nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad 5
 pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore
 et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidit, 6
 quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis dis-
 cederent, quaeque quisque eorum carissima haberet,
 ab impedimentis petere atque arripere properaret, cla-
 more et fletu omnia complerentur.

XXXIII. At barbaris consilium non defuit. Nam 1
 duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis
 ab loco discederet; illorum esse praedam atque illis
 reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde
 omnia in victoria posita esse existimarent. Erant et 2
 virtute et genere pugnandi pares. Nostri tamen etsi
 ab duce et a Fortuna deserebantur, tamen omnem spem
 salutis in virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors
 procurrerat, ab ea parte magnus numerus hostium
 cadebat. Qua re animadversa Ambiorix pronuntiari 3
 iubet, ut procul tela coiciant neu propius accedant, et
 quam in partem Romani impetum fecerint, cedant;
 levitate armorum et cotidiana exercitatione *confidant*; 4
 nihil ex his noceri posse; rursus se ad signa reci-
 pientes insequantur.

XXXV. Quo praecepto ab iis diligentissime obser- 1
 vato, cum quaequam cohors ex orbe excesserat atque
 impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim 2
 eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto
 tela recipere. Rursus cum in eum locum, unde erant 3
 progressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et
 ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin 4
 autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinque-
 batur neque a tanta multitudine coniecta tela conferti
 vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati 5
 multis vulneribus acceptis resistebant et magna parte
 diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam

pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, com-
 6 mittebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno
 primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctori-
 7 tatis, utrumque femur tragula traicitur; Q. Lucanius,
 eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento
 8 filio subvenit, interficitur; L. Cotta legatus omnes
 cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda
 vulneratur.

1 XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius cum
 procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset,
 interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit rogatum,
 2 ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit:
 Si velit secum conloqui, licere; sperare a multitudine
 impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat;
 ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam
 3 fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat,
 si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una
 conloquantur: sperare se ab eo de sua ac militum
 salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem
 iturum negat atque in eo perseverat.

1 XXXVII. Sabinus, quos in praesentia tribunos
 militum circum se habebat, et primorum ordinum cen-
 turiones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem
 accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suis-
 2 que, ut idem faciant, imperat. Interim dum de con-
 ditionibus inter se agunt longiorque consulto ab
 Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus
 3 interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant
 atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto
 4 ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur
 cum maxima parte militum. Reliqui se in castra
 5 recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus L. Petro-
 sidius aquilifer cum magna multitudine hostium pre-
 meretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris

fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem 6
 oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes despe-
 rata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio 7
 elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum
 legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus
 gestis certiore faciant.

XXXVIII. Hac victoria sublatus Ambiorix statim 1
 cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno fini-
 timi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit
 peditatumque sese subsequi iubet. Re demonstrata 2
 Aduatucisque concitatis postero die in Nervios per-
 venit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi atque
 ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, iniuriis
 occasionem dimittant; interfectos esse legatos duos 3
 magnamque partem exercitus interisse demonstrat; nihil 4
 esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum
 Cicerone hiemet, interfici. Se ad eam rem profitetur
 adiutorem. Facile hac oratione Nervii persuadet.

XXXVIII. Itaque confestim dimissis nuntiis ad 1
 Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos,
 qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas
 manus possunt, cogunt et de improvviso ad Ciceronis
 hiberna advolant nondum ad eum fama de Titurii
 morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, 2
 ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa
 in silvas discessissent, repentino equitum adventu inter-
 ciperentur. His circumventis magna manu Eburones, 3
 Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes
 legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma
 concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies susten- 4
 tatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant
 atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore
 victores confidebant.

XXXX. Mittuntur ad Caesarem confestim a Cicerone 1

litterae magnis propositis praemiis, si pertulissent;
 2 obsessis omnibus viis missi intercipiuntur. Noctu ex
 materia, quam munitionis causa comportaverant, turres
 admodum CXX excitantur incredibili celeritate; quae
 3 deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero
 die multo maioribus coactis copiis castra oppugnant,
 fossam complent. Eadem ratione, qua pridie, ab
 4 nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit
 5 diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem inter-
 mittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis
 6 datur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem
 opus sunt, noctu comparantur; multae praeustae sudes,
 magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres
 contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur.
 7 Ipse Cicero cum tenuissima valetudine esset, ne noc-
 turnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat,
 ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere
 cogeretur.

1 XXXXI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui
 aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum
 2 Cicerone habebant, conloqui sese velle dicunt. Facta
 potestate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat,
 3 commemorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos
 Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna
 4 oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte; Ambiorigem
 5 ostentant fidei faciendae causa. Errare eos dicunt, si
 quicquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffi-
 dant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque
 Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque
 6 hanc inveterascere consuetudinem nolint; licere illis
 incolumibus per se ex hibernis discedere et, quascum-
 7 que in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad
 haec unum modo respondit: non esse consuetudinem
 populi Romani ullam accipere ab hoste armato con-

dicionem; si ab armis discedere velint, se adiutore 8
 utantur legatosque ad Caesarem mittant; sperare se
 pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos.

XXXII. Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum 1
 X et fossa pedum XV hiberna cingunt. Haec et supe- 2
 riorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant
 et quosdam de exercitu nacti captivos ab his doce-
 bantur, sed nulla ferramentorum copia, quae sunt ad 3
 hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere, mani-
 bus sagulisque terram exhaurire cogebantur. Qua 4
 quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit;
 nam minus horis tribus X milium *passuum* in circuitu
 munitionem pedum XV perfecerunt; reliquisque diebus 5
 turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas
 idem captivi docuerant, parare ac facere coeperunt.

XXXIII. Septimo oppugnationis die maximo coorto 1
 vento ferventes fusili ex argilla glandes fundis et ferve-
 facta iacula in casas, quae more Gallico stramentis
 erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter ignem 2
 comprehenderunt et venti magnitudine in omnem locum
 castrorum distulerunt. Hostes maximo clamore, sicuti 3
 parta iam atque explorata victoria, turres testudinesque
 agere et scalis vallum ascendere coeperunt. At tanta 4
 militum virtus atque ea praesentia animi fuit, ut, cum
 undique flamma torrerentur maximaque telorum multi-
 tudine premerentur suaque omnia impedimenta atque
 omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo demi-
 grandis causa de vallo decederet nemo, sed paene ne respi-
 ceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime fortissi-
 meque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus 5
 fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus
 numerus hostium vulneraretur atque interficeretur, ut
 se sub ipso vallo constipaverant recessumque primis
 ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma 6

et quodam loco turri adacta et contingente vallum
 tertiae cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco
 recesserunt suosque omnes removerunt, nutu vocibusque
 hostes, si introire vellent, vocare coeperunt; quorum
 7 progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapi-
 dibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

1 XXXXIII. Erant in ea legione fortissimi viri, cen-
 turiones, qui iam primis ordinibus adpropinquarent,
 2 T. Pullo et L. Voreus. Hi perpetuas inter se con-
 troversias habebant, uter alteri anteferretur, omnibusque
 3 annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex
 his Pullo, cum acerrime ad munitiones pugnaretur,
 'Quid dubitas', inquit, 'Vorene? aut quem locum pro-
 bandae virtutis tuae exspectas? hic dies de nostris
 4 controversiis iudicabit.' Haec cum dixisset, procedit
 extra munitiones, quaeque hostium pars confertissima
 5 est visa, ea inrumpit. Ne Voreus quidem sese tum
 vallo continet, sed omnium veritus existimationem
 6 subsequitur. Mediocri spatio relicto Pullo pilum in
 'hostes immittit atque unum ex multitudine procurren-
 tem traicit; quo percusso exanimatoque hunc scutis
 protegunt hostes, in illum universi tela coiciunt neque
 7 dant progrediendi facultatem. Transfigitur scutum
 8 Pulloni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic
 casus vaginam et gladium educere conanti dextram
 moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt.
 9 Succurrit inimicus illi Voreus et laboranti subvenit.
 10 Ad hunc se confestim a Pullone omnis multitudo
 11 convertit; illum veruto transfixum arbitrantur. Voreus
 gladio cominus rem gerit atque uno interfecto reli-
 quos paulum propellit; dum cupidius instat, in locum
 12 deiectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento
 subsidium fert Pullo, atque ambo incolumes complu-
 ribus interfectis summa cum laude intra munitiones

se recipiunt. Sic Fortuna in contentione et certamine 13
 utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salu-
 tique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtute
 anteferendus videretur.

XXXXV. Quanto erat in dies gravior atque aspe- 1
 rior oppugnatio, et maxime, quod magna parte militum
 confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum per-
 venerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Caesarem
 mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu 2
 nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus
 intus Nervius nomine Vertico, loco natus honesto, qui
 a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat summam-
 que ei fidem praestiterat. Hic servo spe libertatis 3
 magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesarem
 deferat. Has ille iaculo inligatas effert et Gallus inter 4
 Gallos sine ulla suspicione versatus ad Caesarem
 pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque
 cognoscitur.

XXXXVI. Caesar acceptis litteris hora circiter XI 1
 diei statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum
 quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia
 passuum XXV; iubet media nocte legionem proficisci 2
 celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio Crassus. 3
 Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atre-
 batum fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum
 sciebat. Scribit Labieno, si rei publicae commodo 4
 possit facere, cum legione ad fines Nerviorum veniat.
 Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, 5
 non putat exspectandam; equites circiter CCCC ex
 proximis hibernis cogit.

XXXXVII. Hora circiter tertia ab antecursoribus 1
 de Crassi adventu certior est factus. Eo die milia
 passuum XX procedit. Crassum Samarobriuae praeficit 2
 legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exer-

citus, obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis causa devexerat, 3 relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum 4 moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum omnes ad eum Treverorum copiae venissent, veritus, ne si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti 5 victoria efferi sciret, litteras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omnes peditatus equitatusque copias Treverorum III milia passuum longe ab suis castris consedisse.

1 XXXXVIII. Caesar consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. 2 Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur 3 quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Cicero- 4 nem epistulam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistula nostra ab hostibus 5 consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistula ad amentum deligata intra 6 munitiones castrorum abiciat. In litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter adfore; hortatur, ut 7 pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, 8 ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad turrim adhaesit neque ab nostris biduo animadversa tertio die a quodam milite conspicitur, dempta ad 9 Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum 10 recitat maximaque omnes laetitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XXXXVIII. Galli re cognita per exploratores obsi- 1
dionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis conten-
dunt. Hae erant armatae circiter milia LX. Cicero data 2
facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra
demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem defe-
rat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat; per- 3
scribit in litteris hostes ab se discessisse omnemque
ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris cir- 4
citer media nocte Caesar adlatis suos facit certiores
eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die 5
luce prima movet castra et circiter milia passuum
IV progressus trans vallem magnam et rivum mul-
titudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi 6
res cum tantis copiis iniquo loco dimicare; tum, quo-
niam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo
animo remittendum de celeritate existimabat; consedit 7
et, quam aequissimo loco potest, castra communit
atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum
miliam VII, praesertim nullis cum impedimentis, tamen
angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit,
eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus
veniat. Interim speculatoribus in omnes partes di- 8
missis explorat, quo commodissime itinere vallem trans-
ire possit.

L. Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam 1
factis utrique sese suo loco continent: Galli, quod 2
ampliores copias, quae nondum convenerant, exspecta-
bant, Caesar, si forte timoris simulatione hostes in 3
suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris
proelio contenderet; si id efficere non posset, ut explo-
ratis itineribus minore cum periculo vallem rivumque
transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra 4
accedit proeliumque cum nostris equitibus committit.
Caesar consulto equites cedere seque in castra recipere 5

iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris iubet.

1   LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias
traducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris
vero etiam de vallo deductis propius accedunt et tela
2 intra munitionem ex omnibus partibus coiciunt prae-
conibusque circummissis pronuntiari iubent, seu quis
Gallus seu quis Romanus velit ante horam tertiam ad
se transire, sine periculo licere; post id tempus non
3 fore potestatem; ac sic nostros contempserunt, ut
obstructis in speciem portis singulis ordinibus cae-
spitum, quod ea non posse introrumpere videbantur,
alii vallum manu scindere, alii fossas complere inci-
4 perent. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta
equitatuque emisso celeriter hostes in fugam dat, sic
uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque
ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

1   LII. Longius prosequi veritus, quod silvae palu-
desque intercedebant neque etiam parvulo detrimento
illorum locum relinquere videbat, omnibus suis incolu-
2 mibus eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas
turre, testudines munitionesque hostium admiratur;
legione producta cognoscit non decimum quemque
3 esse reliquum militem sine vulnere; ex his omnibus
iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum vir-
4 tute res sint administratae. Ciceronem pro eius merito
legionemque conlaudat; centuriones singillatim tribu-
nosque militum appellat, quorum egregiam fuisse vir-
tutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini
5 et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero die
contione habita rem gestam proponit, milites conso-
6 latur et confirmat: quod detrimentum culpa et teme-

ritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetitia neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili 1
celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter LX eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treveros per- 2
lata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes in Treveros reducit. Caesar Fabium cum sua legione 3
remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incom- 4
modo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret, explorabant nocturnaue in locis desertis concilia habebant. Neque 5
ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roscio 6
legato, quem legioni tertiae decimae praefecerat, certior factus est magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Aremoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse neque longius milia passuum VIII ab hibernis 7
suis afuisse, sed nuntio adlato de victoria Caesaris discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur.

LIIII. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad 1
se evocatis alias territando, cum se scire, quae fierent,

denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae
2 in officio tenuit. Tamen Senones, quae est civitas in
primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cava-
rinum, quem Caesar apud eos regem constituerat,
cuius frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris
cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico
consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset,
usque ad fines insecuti regno domoque expulerunt
3 et missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum
is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes
4 non fuerunt. Tantumque apud homines barbaros valuit
esse aliquos repertos principes inferendi belli tantamque
omnibus voluntatum commutationem attulit, ut praeter
Haeduos et Remos, quos praecipuo semper honore
Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga
populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici
belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta
5 nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit cum
compluribus aliis de causis, tum maxime quod ei, qui
virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum
se eius opinionis deperdidisse, ut a populo Romano
imperia perferrent, gravissime dolebant.

1 LV. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis
nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum
legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias polli-
cerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo
2 minorem superesse dicerent partem. Neque tamen
ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum
transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello
et Tencterorum transitu, non esse amplius fortunam
3 temptaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo
minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare,
exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad
4 se adlicere coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in

Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit ultro ad se veniri, altera ex 1 parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli; quo 2 lege communi omnes puberes armati convenire coguntur; qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necatur. In eo concilio 3 Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat, bona eius publicat. His rebus confectis in concilio 4 pronuntiat arcessitum se ab Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibus; huc iturum 5 per fines Remorum eorumque agros populaturum ac, priusquam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri velit, praecipit.

LVII. Labienus cum et loci natura et manu muni- 1 tissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat, ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige 2 atque eius propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, circummittit ad finitimas civitates equitesque undique evocat: his certam diem conveniendi dicit. Interim prope cotidie cum omni equitatu 3 Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias conloquendi aut territandi causa; equites plerumque eminus tela intra vallum coiciebant. Labienus suos intra munitionem continebat timo- 4 risque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

1 LVIII. Cum maiore in dies contemptione Indutio-
marus ad castra accederet, nocte una intromissis equi-
tibus omnium finitimarum civitatum, quos arcessendos
curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra
2 ad Treveros perferri posset. Interim ex consuetudine
cotidiana Indutiomarus ad castra accedit atque ibi
magnam partem diei consumit; equites tela coiciunt
et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam
3 evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum
est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt.
4 Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit;
praecipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in
fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, videbat)
unum omnes petant Indutiomarus, neu quisquam alium
prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod
5 mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat;
magna proponit iis, qui occiderint, praemia; submittit
6 cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis con-
siliium Fortuna, et cum unum omnes peterent, in ipso
fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur
caputque eius refertur in castra; redeuntes equites,
7 quos possunt, consecantur atque occidunt. Hac re
cognita omnes Eburonum et Nerviorum, quae con-
venerant, copiae discedunt pauloque habuit post id
factum Caesar Galliam quietiorem.

LIBER SEXTUS.

I. Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum 1
exspectans per M. Silanum, C. Antistium Reginum,
T. Sextium legatos dilectum habere instituit; simul a 2
Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem
cum imperio rei publicae causa remaneret, quos ex
Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad
signa convenire et ad se proficisci iuberet, magni 3
interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae
existimans tantas videri Italiae facultates, ut, si quid
esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi
tempore sarciri, sed etiam maioribus augeri copiis
posset. Quod cum Pompeius et rei publicae et ami- 4
citiae tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu
tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis
legionibus duplicatoque earum cohortium numero, quas
cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit,
quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius 1
propinquos a Treveris imperium defertur. Illi fini-
timos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non
desistunt. Cum a proximis impetrare non possent, 2
ulteriores temptant. Inventis nonnullis civitatibus
iureiurando inter se confirmant obsidibusque de pecu-
nia cavent; Ambiorigem sibi societate et foedere
adiungunt. Quibus rebus cognitis Caesar, cum undique 3

bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, Menapios adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treveris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum putavit.

1 III. Itaque nondum hieme confecta proximis quat-
 2 tuor coactis legionibus de improvise in fines Nerviorum
 3 contendit et, priusquam illi aut convenire aut profugere
 4 possent, magno pecoris atque hominum numero capto
 5 atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris
 6 in deditionem venire atque obsides sibi dare coëgit.
 7 Eo celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones
 8 reduxit. Concilio Galliae primo vere, ut instituerat,
 9 indicto cum reliqui praeter Senones, Carnutes Tre-
 10 verosque venissent, initium belli ac defectionis hoc
 11 esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, con-
 12 cilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant
 13 hi Senonibus civitatemque patrum memoria coniunxe-
 14 rant, sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac
 15 re pro suggestu pronuntiata eodem die cum legioni-
 16 bus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo
 17 pervenit.

1 IIII. Cognito eius adventu Acco, qui princeps eius
 2 consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem convenire.
 3 Conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos
 4 nuntiatur. Necessario sententia desistunt legatosque
 5 deprecandi causa ad Caesarem mittunt; adeunt per
 6 Haeduos, quorum antiquitas erat in fide civitas.
 7 Libenter Caesar petentibus Haeduis dat veniam excu-
 8 sationemque accipit, quod aestivum tempus instantis
 9 belli, non quaestionis esse arbitratur. Obsidibus impe-
 10 ratis c hos Haeduis custodiendos tradit. Eodem
 11 Carnutes legatos obsidesque mittunt usi depreca-

toribus Remis, quorum erant in clientela; eadem ferunt responsa. Peragit concilium Caesar equitesque imperat 6 civitatibus.

V. Hac parte Galliae pacata totus et mente et 1 animo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci 2 iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus existat. His rebus 3 constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem proelio non esse contenturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Ebu- 4 ronum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treveros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia 5 existimabat, quam ipsum bello lacesseret, ne desperata salute aut se in Menapios abderet aut cum Transrhenanis congregari cogeretur. Hoc inuito consilio totius 6 exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit duasque ad eum legiones proficisci iubet; ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci praesidio freti in silvas 7 paludesque confugiunt suaque eodem conferunt.

VI. Caesar partitis copiis cum C. Fabio legato et 1 M. Crasso quaestore celeriter effectis pontibus adit tripertito, aedificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti 2 Menapii legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero 3 confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos finibus suis recepissent. His confirmatis rebus Commium 4 Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit, ipse in Treveros proficiscitur.

- 1 VII. Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis
 coactis peditatus equitatusque copiis Labienum cum
 una legione, quae in eorum finibus hiemabat, adoriri
 2 parabant; iamque ab eo non longius bidui via aberant,
 cum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt.
 3 Positis castris a milibus passuum xv auxilia Germa-
 4 norum exspectare constituunt. Labienus hostium
 cognito consilio sperans temeritate eorum fore aliquam
 dimicandi facultatem, praesidio quinque cohortium impe-
 dimentis relicto cum xxv cohortibus magnoque equi-
 5 tatu contra hostem proficiscitur et mille passuum
 atque hostem difficili transitu flumen ripisque prae-
 ruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo
 neque hostes transituros existimabat. Augebatur
 6 auxiliorum cotidie spes. Loquitur in consilio palam,
 quoniam Germani adpropinquare dicantur, sese suas
 exercitusque fortunas in dubium non devocaturum et
 7 postero die prima luce castra moturum. Celeriter
 haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum
 equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura
 8 cogeat. Labienus noctu tribunis militum primisque
 ordinibus convocatis, quid sui sit consilii, proponit et,
 quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore
 strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consue-
 tudo, castra moveri iubet. His rebus fugae similem profec-
 9 tionem efficit. Haec quoque per exploratores ante lucem
 in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.
- 1 VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones
 processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam
 praedam ex manibus dimitterent — longum esse perter-
 ritis Romanis Germanorum auxilium exspectare neque
 suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam
 manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri

non audeant — flumen transire et iniquo loco committere proelium non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus, 2 ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris placide progrediebatur. Tum praemissis paulum 3 impedimentis atque in tumulo quodam conlocatis, ‘Habetis’, inquit, ‘milites, quam petistis, facultatem; hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate 4 eandem nobis ducibus virtutem, quam saepenumero imperatori praestitistis, atque illum adesse et haec 5 coram cernere existimate.’ Simul signa ad hostem converti aciemque derigi iubet; paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in 6 hostes immittunt. Illi ubi praeter spem, quos modo fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum ferre non potuerunt ac primo concursu in fugam coniecti proximas silvas petiverunt. Quos 7 Labienus equitatu consecutus magno numero intercepto, compluribus captis paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treverorum fuga sese domum receperunt. Cum his 8 propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excesserunt. Cingetorigi, quem 9 ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

VIII. Caesar postquam ex Menapiis in Treveros 1 venit, duabus de causis Rhenum transire constituit; quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris 2 miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. His constitutis rebus paulum supra eum locum, quo 3 ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione magno militum studio 4 paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treveris ad 5 pontem praesidio relicto, ne quis ab his subito motus

6 oriretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubii,
 qui ante obsides dederant atque in deditionem vene-
 rant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui
 doceant neque auxilia ex sua civitate in Treveros
 7 missa neque ab se fidem laesam; petunt atque orant,
 ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum inno-
 centes pro nocentibus poenas pendant; si amplius
 8 obsidum velit dari, pollicentur. Cognita Caesar causa
 reperit ab Suebis auxilia missa esse; Ubiorum satis-
 factionem accipit, aditus viasque in Suebos perquirat.

1 X. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior
 Suebos omnes in unum locum copias cogere atque iis
 nationibus, quae sub eorum sunt imperio, denuntiare,
 2 ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis
 rebus rem frumentariam providet, castris idoneum
 locum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant sua-
 que omnia ex agris in oppida conferant, sperans bar-
 baros atque imperitos homines inopia cibariorum
 adductos ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci;
 3 mandat, ut crebros exploratores in Suebos mittant,
 4 quaeque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata
 faciunt et paucis diebus intermissis referunt: Suebos
 omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Roma-
 norum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis,
 quas coëgissent, penitus ad extremos fines se recepisse;
 5 silvam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur
 Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo
 muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque a
 Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere; ad eius
 initium silvae Suebos adventum Romanorum expectare
 constituisse.

1 XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non
 alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus
 2 et, quo differant hae nationes inter sese, proponere. In

Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt, earumque factionum principes 3 sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque eius rei 4 causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiores auxilium egeret; suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Haec 5 eadem ratio est in summa totius Galliae; namque omnes civitates in partes divisae sunt duas.

XII. Cum Caesar in Galliam venit, alterius fac- 1 tionis principes erant Haedui, alterius Sequani. Hi 2 cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Haeduis magnaue eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis 3 atque omni nobilitate Haeduorum interfecta tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium 4 ab Haeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum filios acciperent et publice iurare cogere nihil se contra Sequanos consilii inituros et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent Galliaeque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus 5 Divitiacus auxilium petendi causa Romam ad senatum profectus infecta re redierat. Adventu Caesaris facta 6 commutatione rerum, obsidibus Haeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis, quod hi, qui se ad eorum amicitiam adgregaverant, meliore condicione atque aequiore imperio se uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum 7

locum Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Haeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur; ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Haedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet per se, nulli adhibetur concilio. Plerique, cum aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitatem dicant nobilibus, quibus in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur; ad eos magnus adulescentium numerus disciplinae causa concurrit, magnoque hi sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt, et si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controversia est, idem decernunt, praemia poenasque constituunt; si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicitur. Haec poena apud eos est gravissima. Quibus est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque his petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur. His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit aut, si sunt

plures pares, suffragio druidum deligitur, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni 10 tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudiciisque parent. Disciplina in 11 Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

XIII. Druides a bello abesse consuerunt neque 1 tributa una cum reliquis pendunt [militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem]. Tantis exci- 2 tati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. 3 Itaque annos nonnulli videnos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis litteris utantur. Id mihi duabus de causis 4 instituisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriae studere, quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, 5 non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis neglecto. Multa praeterea de 6 sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt.

XV. Alterum genus est equitum. Hi, cum est 1 usus atque aliquod bellum incidit, quod ante Caesaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent aut inlatas propulsarent, omnes in

2 bello versantur, atque eorum ut quisque est genere
 copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos
 clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque
 noverunt.

1 XVI. Natio est omnis Gallorum admodum dedita
 2 religionibus, atque ob eam causam, qui sunt adfecti
 gravioribus morbis quique in proeliis periculisque ver-
 santur, aut pro victimis homines immolant aut se
 immolatuos vovent administrisque ad ea sacrificia
 3 druidibus utuntur, quòd, pro vita hominis nisi hominis
 vita reddatur, non posse deorum immortalium numen
 placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent
 4 instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simu-
 lacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis
 hominibus complent; quibus succensis circumventi
 5 flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui
 in furto aut latrocinio aut alia qua noxia sint com-
 prehensi, gratiora dis immortalibus esse arbitrantur;
 sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium
 supplicia descendunt.

1 XVII. Deum maxime Mercurium colunt; huius sunt
 plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium
 ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad
 quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam
 arbitrantur; post hunc Apollinem et Martem et Iovem
 2 et Minervam. De his eandem fere, quam reliquae
 gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere,
 Minervam operum atque artificiorum initia tradere,
 Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella regere.
 3 Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea, quae
 bello ceperint, plerumque devovent; cum superaverunt,
 animalia capta immolant, reliquas res in unum
 4 locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum
 exstructos tumulos locis consecratis conspici licet;

neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione ⁵
aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet,
gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu con-
stitutum est.

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos ¹
praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. Ob ²
eam causam spatia omnis temporis non numero dierum,
sed noctium finiunt; dies natales et mensium et anno-
rum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur.
In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, ³
quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus
militiae sustinere possint, palam ad se adire non
patiuntur filiumque puerili aetate in publico in con-
spectu patris adsistere turpe ducunt.

XVIII. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis ¹
nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione
facta cum dotibus communicant. Huius omnis pecu- ²
niae coniunctim ratio habetur fructusque servantur;
uter eorum vita superavit, ad eum pars utriusque cum
fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in ³
uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent pote-
statem; et cum pater familiae inlustriore loco natus
decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res
in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum
quaestionem habent et, si compertum est, igni atque
omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera ⁴
sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa;
omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem
inferunt, etiam animalia, ac paulo supra hanc memo- ⁵
riam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse con-
stabat, iustis funeribus confectis una cremabantur.

XX. Quae civitates commodius suam rem publicam ¹
administrare existimantur, habent legibus sanctum, si
quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama

acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo
 2 alio communicet, quod saepe homines temerarios atque
 imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli
 et de summis rebus consilium capere cognitum est.
 3 Magistratus, quae visa sunt, occultant, quaeque esse
 ex usu iudicaverunt, multitudini produnt. De re publica
 nisi per concilium loqui non conceditur.

1 XXI. Germani multum ab hac consuetudine diffe-
 runt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis
 2 praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero
 eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus
 iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne
 3 fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus
 atque in studiis rei militaris consistit; a parvis labori
 4 ac duritiae student. Qui diutissime impuberes per-
 manserunt, maximam inter suos ferunt laudem; hoc
 staturam ali, hoc vires nervosque confirmari putant.
 5 Intra annum vero vicesimum feminae notitiam ha-
 buisse in turpissimis habent rebus. Cuius rei nulla
 est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perlu-
 untur et pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur
 magna corporis parte nuda.

1 XXII. Agri culturae non student, maiorque pars
 2 eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque
 quisquam agri modum certum aut fines habet proprios,
 sed magistratus ac principes in annos singulos gen-
 tibus, cognationibus hominum quique una coierunt,
 quantum et quo loco visum est agri, attribuunt atque
 3 anno post alio transire cogunt. Eius rei multas
 adferunt causas: ne adsidua consuetudine capti studium
 belli gerendi agri cultura commutent; ne latos fines
 parare studeant potentioresque humiliores possessio-
 nibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus
 vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas,

qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi 4
aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes
cum potentissimis aequari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est quam latissime 1
circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc 2
proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos
cedere neque quemquam prope se audere consistere;
simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incur- 3
sionis timore sublato. Cum bellum civitas aut inlatum 4
defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint,
ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In 5
pace nullus est communis magistratus, sed principes
regionum atque pagorum inter suos ius dicunt contro-
versiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infa- 6
miam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque
ea iuventutis exercendae ac desidiaie minuendae causa
fieri praedicant. . Atque ubi quis ex principibus in 7
concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint, pro-
fiteantur, consurgunt ii, qui et causam et hominem
probant, suumque auxilium pollicentur atque a multi-
tudine conlaudantur; qui ex his secuti non sunt, in 8
desertorum ac proditorum numero ducuntur, omnium-
que his rerum postea fides derogatur. Hospitem 9
violare fas non putant; qui quaecunque de causa ad
eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent,
hisque omnium domus patent victusque communicatur.

XXIII. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli 1
virtute superarent, ultro bella inferrent, propter homi-
num multitudinem agrisque inopiam trans Rhenum
colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima Ger- 2
maniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam
Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse
video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tecto-
sages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens 3

ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque
 4 habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc,
 quoniam in eadem inopia, egestate, patientia, qua
 5 *ante*, Germani permanent, eodem victu et cultu cor-
 poris utuntur, Gallis autem provinciarum propinquitas
 et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam
 6 atque usum largitur, paulatim adsuefacti superari mul-
 tisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis vir-
 tute comparant.

1 XXV. Huius Hercyniae silvae, quae supra demon-
 strata est, latitudo novem dierum iter expedito patet:
 non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum
 2 noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et
 Rauracorum finibus rectaque fluminis Danuvii regione
 3 pertinet ad fines Dacorum et Anartium; hinc se
 flectit sinistrorsus diversis a flumine regionibus multa-
 4 rumque gentium fines propter magnitudinem attingit;
 neque quisquam est huius Germaniae, qui se aut
 adisse ad initium eius silvae dicat, cum dierum iter
 LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit;
 5 multaque in ea genera ferarum nasci constat, quae reli-
 quis in locis visa non sint, ex quibus quae maxime
 differant a ceteris et memoriae prodenda videantur,
 haec sunt.

1 XXVI. Est bos cervi figura, cuius a media fronte
 inter aures unum cornu existit excelsius magisque
 directum his, quae nobis nota sunt, cornibus; ab eius
 2 summo sicut palmae ramique late diffunduntur. Eadem
 est feminae marisque natura, eadem forma magnitu-
 doque cornuum.

1 XXVII. Sunt item, quae appellantur alces. Harum
 est consimilis capris figura et varietas pellium, sed
 magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus
 2 et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis

causa procumbunt neque, si quo adffictae casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt 3 arbores pro cubilibus; ad eas se adplicant atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. Quarum 4 ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores, tantum ut summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se con- 5 suetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere adffigunt atque una ipsae concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui uri appellan- 1 turl. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum 2 est et magna velocitas; neque homini neque ferae, quam conspexerunt, parcut. Hos studiose foveis 3 captos interficiunt; hoc se labore durant adulescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed adsuescere 4 ad homines et mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum et figura et species 5 multum ab nostrorum boum cornibus differt. Haec studiose conquisita ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXVIII. Caesar postquam per Ubios exploratores 1 comperit Suebos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime homines Germani agri culturae student, constituit non progredi longius; sed ne omnino metum reditus sui 2 barbaris tolleret atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium XII pontis

tuendi causa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque C. Volcacium
 4 Tullum adulescentem praefecit. Ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet milibusque amplius D in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque oportunitate
 5 temporis proficere posset; monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua eius adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit.

1 XXX. Basilus, ut imperatum est, facit. Celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis
 2 equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus tum in re militari potest Fortuna. Nam *sicut* magno accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque imparatum incideret priusque eius adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nuntius adventus adferretur, sic magnae fuit fortunae omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, raedis equisque
 3 comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc factum est, quod aedificio circumdato silva, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus causa plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco paulisper equitum
 4 nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus illum in equum quidam ex suis intulit; fugientem silvae texerunt. Sic et ad subeundum periculum et ad vitandum multum Fortuna valuit.

1 XXXI. Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimarit, an

tempore exclusus et repentino equitum adventu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. Sed certe dimissis per agros nuntiis sibi 2 quemque consulere iussit. Quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit; qui 3 proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas aestus efficere consueverunt; multi ex suis finibus 4 egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt. Catu- 5 volcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, cum laborem belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Amborigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniae copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero 1 Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam iudicaret; nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar explorata re quaestione captivorum, si qui ad 2 eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit; si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distri- 3 butis impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis 4 Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hie- mandii causa consederant. Hunc cum reliquis rebus 5 locum probabat, tum quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem sublevaret. Praesidio impedimentis legionem quartam decimam 6 reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium 7 Ciceronem praefecit CCque equites ei attribuit.

1 XXXIII. Partito exercitu T. Labienum cum legi-
 2 onibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae
 3 Menapios attingunt, proficisci iubet, C. Trebonium cum
 pari legionum numero ad eam regionem, quae ad
 4 Aduatucos adiacet, depopulandam mittit, ipse cum
 reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in
 Mosam, extremasque Arduennae partes ire constituit,
 quo cum paucis equitibus profectum Amborigem
 5 audiebat. Discedens post diem septimum sese rever-
 surum confirmat, quam ad diem ei legioni, quae in
 praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat.
 6 Labienum Treboniumque hortatur, si rei publicae com-
 modo facere possint, ad eam diem revertantur, ut
 rursus communicato consilio exploratisque hostium
 rationibus aliud initium belli capere possint.

1 XXXIII. Erat, ut supra demonstravimus, manus
 certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod se
 armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multi-
 2 tudo. Ubi cuique aut vallis abdita aut locus silves-
 tris aut palus impedita spem praesidii aut salutis
 3 aliquam offerebat, consederat. Haec loca vicinitatibus
 erant nota, magnamque res diligentiam requirebat
 non in summa exercitus tuenda — nullum enim poterat
 universis a perterritis ac dispersis periculum accidere —
 sed in singulis militibus conservandis; quae tamen ex
 4 parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et
 praedae cupiditas multos longius evocabat et silvae
 incertis occultisque itineribus confertos adire prohi-
 5 bebant. Si negotium confici stirpemque hominum
 sceleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus
 6 diducendique erant milites; si contineri ad signa mani-
 pulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus
 Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris,
 neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi

singulis deerat audacia. Ut in eius modi difficultatibus, 7
 quantum diligentia provideri poterat, providebatur, ut
 potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium
 animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo
 militum detrimento noceretur. Dimittit ad finitimas 8
 civitates nuntios Caesar; omnes evocat spe praedae
 ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum
 vita quam legionarius miles periclitetur, simul ut
 magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps
 ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus 9
 celeriter convenit.

XXXV. Haec in omnibus Eburonum partibus gere- 1
 bantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem
 Caesar ad impedimenta legionemque reverti constituerat.
 Hic, quantum in bello Fortuna possit et quantos 2
 adferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perter- 3
 ritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla,
 quae parvam modo causam timoris adferret. Trans 4
 Rhenum ad Germanos pervenit fama diripi Eburones
 atque ultro omnes ad praedam evocari. Cogunt equi- 5
 tum duo milia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a
 quibus receptos ex fuga Tencteros atque Usipetes
 supra docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibus- 6
 que xxx milibus passuum infra eum locum, ubi pons
 erat perfectus praesidiumque a Caesare relictum; pri-
 mos Eburonum fines adeunt; multos ex fuga dispersos
 excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidis-
 simi barbari, potiuntur. Invitati praeda longius pro- 7
 cedunt. Non hos paludes in bello latrociniisque natos,
 non silvae morantur. Quibus in locis sit Caesar, ex
 captivis quaerunt; profectum longius reperiunt omnem-
 que exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus 8
 ex captivis, 'Quid vos', inquit, 'hanc miseram ac
 tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse for-

9 tunatissimos? Tribus horis Aduatucam venire potestis; huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit; praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit neque quisquam egredi extra munitiones audeat.’
 10 Oblata spe Germani, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt usi eodem duce, cuius haec indicio cognoverant.

1 XXXVI. Cicero, qui omnes superiores dies praeceptis Caesaris summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens de numero dierum Caesarem fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat neque ulla de reditu
 2 eius fama adferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam paene obsessionem appellabant, [si quidem ex castris egredi non liceret,] nullum eius modi casum exspectans, quo novem oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac paene deletis hostibus in milibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter et castra unus omnino collis inter-
 3 erat. Complures erant in castris ex legionibus aegri relictis; ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant,
 4 circiter CCC, sub vexillo una mittuntur; magna praeterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederat, facta potestate sequitur.

1 XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra inrumpere
 2 conantur; nec prius sunt visi obiectis ab ea parte silvis, quam castris adpropinquarent, usque eo ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione

sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, 4
 si quem aditum reperire possint. Aegre portas nostri 5
 tumentur; reliquos aditus locus ipse per se munitioque
 defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio 6
 causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur,
 neque quam in partem quisque conveniat, provident.
 Alius castra iam capta pronuntiat, alius deleto exer- 7
 citu atque imperatore victores barbaros venisse con-
 tendit; plerique novas sibi ex loco religiones fingunt 8
 Cottaëque et Titurii calamitatem, qui in eodem occi-
 derint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus 9
 perterritis confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo
 audierant, nullum esse intus praesidium. Perrumpere 10
 nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam
 ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius 1
 Baculus, qui primum pilum apud Caesarem duxerat,
 cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem
 iam quintum cibo caruerat. Hic diffusus suae atque 2
 omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit; videt
 imminere hostes atque in summo esse rem discrimine;
 capit arma a proximis atque in porta consistit. Sequuntur 3
 hunc centuriones eius cohortis, quae in statione
 erat; paulisper una proelium sustinent. Relinquit 4
 animus Sextium gravibus acceptis vulneribus deficiens;
 aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio inter- 5
 posito reliqui sese confirmant tantum, ut in muni-
 tionibus consistere audeant speciemque defensorum
 praebeant.

XXXVIII. Interim confecta frumentatione milites 1
 nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites; quanto
 res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio 3
 est, quae perterritos recipiat; modo conscripti atque
 usus militaris imperiti ad tribunum militum centurio-

nesque ora convertunt; quid ab his praecipiat, expec-
 3 tant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate pertur-
 4 betur. Barbari signa procul conspicati oppugnatione
 desistunt; redisse primo legiones credunt, quas longius
 discessisse ex captivis cognoverant; postea despecta
 paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.

1 XXXX. Calones in proximum tumultum procurrunt.
 Hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque coi-
 2 ciunt; eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo
 facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam
 propinqua sint castra, et si pars aliqua circumventa
 3 ceciderit, at reliquos servari posse confidunt; alii, ut
 in iugo consistant atque eundem omnes ferant casum.
 4 Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo
 una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati
 duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat prae-
 positus, per medios hostes perrumpunt incolumesque
 5 ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsequuti
 calones equitesque eodem impetu militum virtute ser-
 6 vantur. At ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam-
 nunc usu rei militaris percepto neque in eo, quod
 probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore
 defenderent, neque eam, quam prodesse aliis vim cele-
 ritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra
 7 recipere conati iniquum in locum demiserunt. Cen-
 turiones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus
 reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant
 ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei
 militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes con-
 8 ciderunt. Militum pars horum virtute submotis hos-
 tibus praeter spem incolumis in castra pervenit, pars
 a barbaris circumventa periit.

1 XXXXI. Germani desperata expugnatione castrorum,
 quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant,

cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post 2 discessum hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu in castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesarem exercitu. Sic omnium animos timor occupaverat, ut paene alie- 3 nata mente deletis omnibus copiis equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent. Quem timorem Caesaris adventus sustulit. 4

XXXII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, 1 unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus — ne minimo quidem casui locum relinqui debuisse — multum Fortunam in repentino hostium adventu potuisse iudicavit, multo etiam am- 2 plius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime 3 admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XXXIII. Caesar rursus ad vexandos hostes pro- 1 ductus magno coacto *equitum* numero ex finitimis civitatibus in omnes partes dimittit. Omnes vici atque 2 omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendiabantur, pecora interficiebantur, praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta non solum a tanta multitudine 3 iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnes 4 partes diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi nec plane etiam

abisse ex conspectu contenderent, ut spe consequendi inlata atque infinito labore suscepto, qui se summam a Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio vincerent semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris, aut silvis aut saltibus, se eriperet et noctu occultatus alias regiones partesque peteret non maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

1 XXXXIII. Tali modo vastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium veriti
2 profugerunt. Quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in hibernis conlocavit frumentoque exercitui proviso,
3 ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

LIBER SEPTIMUS.

I. Quieta Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam 1
ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de
Clodii caede; *de* senatusque consulto certior factus, ut
omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota pro-
vincia habere instituit. Eae res in Galliam Trans- 2
alpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et adfingunt
rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri
urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus
ad exercitum venire posse. Hac impulsu occasione, 3
qui iam ante se populi Romani imperio subiectos
dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire
incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis 4
silvestribus ac remotis locis queruntur de Acconis
morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; 5
miserantur communem Galliae fortunam; omnibus polli-
citationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium
faciat et sui capitis periculo Galliam in libertatem
vindictet. Eius in primis rationem esse habendam dicunt, 6
priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut
Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod 7
neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis
egredi neque imperator sine praesidio ad legiones per-
venire possit. Postremo in acie praestare interfici 8
quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam
a maioribus acceperint, recuperare.

1 II. His rebus agitatis profitentur Carnutes se
 nullum periculum communis salutis causa recusare
 principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur
 2 et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non
 possint, ne res efferatur, at iure iurando ac fide sanc-
 ciatur, petunt conlatis militaribus signis, quo more
 eorum gravissimae caerimoniae continentur, ne facto
 3 initio belli ab reliquis deserantur. Tum conlaudatis
 Carnutibus, dato iure iurando ab omnibus, qui aderant,
 tempore eius rei constituto a concilio disceditur.

1 III. Ubi ea dies venit, Carnutes Cotuato et Con-
 connetodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum
 signo dato concurrunt civesque Romanos, qui negoti-
 andi causa ibi constiterant, in his C. Fufium Citam,
 honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae
 iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum
 2 diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama
 perfertur. Nam ubi quae maior atque inlustrior incidit
 res, clamore per agros regionesque significant; hunc
 alii deinceps excipiunt et proximis tradunt; ut tum
 3 accidit. Nam quae Cenabi oriente sole gesta essent,
 ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum
 audita sunt, quod spatium est milium passuum cir-
 citer CLX.

1 IIII. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius,
 Arvernus, summae potentiae adulescens, cuius pater
 principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam cau-
 sam, quod regnum adpetebat, a civitate erat interfectus,
 2 convocatis suis clientibus facile incendit. Cognito eius
 consilio ad arma concurritur. Prohibetur a Goban-
 nitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc
 temptandam fortunam non existimabant, expellitur ex
 3 oppido Gergovia; non desistit tamen atque in agris
 habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta

manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit; hortatur, ut communis libertatis causa 4
 arma capiant, magnisque coactis copiis adversarios suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoque 5
 versus legationes; obtestatur, ut in fide maneat. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Andos reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit; omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet, armorum 8
 quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat, constituit; in primis equitatus studet. Summae 9
 diligentiae summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam maiore commisso delicto igni atque omnibus tormentis necat, levio de causa auribus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. Eius adventu Bituriges ad Haeduos, quorum 2
 erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Haedui de 3
 consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim venissent, 4
 quod Bituriges ab Haeduis dividit, paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi domum revertuntur 5
 legatisque nostris renuntiant se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera

6 Arverni se circumstiterent. Id eane de causa, quam
 legatis pronuntiaverint, an perfidia adducti fecerint,
 quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse
 7 ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum
 Arvernīs coniungunt.

1 VI. His rebus in Italiam Caesari nuntiatis cum
 iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem
 in statum pervenisse intellexeret, in Transalpinam
 2 Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna diffi-
 cultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire
 3 posset. Nam si legiones in provinciam arcesseret, se
 absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si
 ipse ad exercitum contenderet, ne his quidem, qui eo
 tempore pacati viderentur, suam salutem recte com-
 mitti videbat.

1 VII. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus
 2 eam civitatem Arvernīs conciliat. Progressus in Nitio-
 broges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna
 coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem
 3 facere contendit. Qua re nuntiata Caesar omnibus
 consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem pro-
 4 ficisceretur. Eo cum venisset, timentes confirmat,
 praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis,
 Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus
 5 erant finitima, constituit, partem copiarum ex pro-
 vincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat,
 in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, conve-
 nire iubet.

1 VIII. His rebus comparatis represso iam Lucterio
 et remoto, quod intrare praesidia periculosum putabat,
 2 in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cevenna, qui
 Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni
 altissima nive iter impediēbat, tamen discussa nive
 sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis

summo militum sudore ad fines Arvernorum pervenit. 3
 Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut
 muro munitos existimabant ac ne singulari quidem
 umquam homini eo tempore anni semitae patuerant,
 equitibus imperat, ut quam latissime possint vagentur,
 ut quam maximum hostibus terrorem inferant. Cele- 4
 riter haec fama ac nuntiis ad Vercingetorigem per-
 feruntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt
 atque obsecrant, ut suis fortunis consulat neu se ab
 hostibus diripi patiatur, praesertim cum videat omne
 ad se bellum translatum. Quorum ille precibus per- 5
 motus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

VIII. At Caesar biduum in his locis moratus, 1
 quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione prae-
 ceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi
 ab exercitu discedit, Brutum adulescentem his copiis
 praeficit; hunc monet, ut in omnes partes equites quam 2
 latissime pervagentur; daturum se operam, ne longius
 triduo a castris absit. His constitutis rebus omnibus 3
 suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus,
 Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, 4
 quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno
 neque nocturno itinere intermisso per fines Haeduorum
 in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant,
 ut, si quid etiam de sua salute ab Haeduis iniretur con-
 siliis, celeritate praecurreret. Eo cum pervenisset, ad 5
 reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum
 cogit, quam de eius adventu Arvernus nuntiari posset.
 Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exer- 6
 citum reduxit atque inde profectus Gorgobinam, Boio-
 rum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar
 conlocaverat Haeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam haec res Caesari difficultatem ad con- 1
 silium capiendum adferebat, si reliquam partem hiemis

uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Haeduum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse; si maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est tamen omnes difficultates perpeti quam tanta contumelia accepta omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Haeduos de supportando comeatu praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneat atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agedinci legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit eoque biduo circumvallavit; tertio die missis ex oppido legatis de deditioe arma proferri, iumenta produci, DC obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit; ipse, ut quam primum iter conficeret, Cenabum Carnutum proficiscitur; qui tum primum adlato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit. Castris ante oppidum positis diei tempore exclusus in posterum *diem* oppugnationem differt, quaeque ad eam rem usui sint, militibus imperat et, quod oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Cenabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores nuntiata Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit

atque oppido potitur perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus 9 donat, exercitum Ligerim traducit atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix ubi de Caesaris adventu cogno- 1 vit, oppugnatione desistit atque obviam Caesari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via 2 Noviodonum oppugnare instituerat. Quo ex oppido 3 cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam 4 obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaue conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem 5 simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in 6 oppido cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis dstrictis portas occupaverunt suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Caesar ex castris equitatum educi iubet proe- 1 liumque equestre committit; laborantibus iam suis Germanos equites circiter CCCC submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli susti- 2 nere non potuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem produxerunt seseque ei dederunt. Quibus rebus con- 3

fectis Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

1 XIII. Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Cenabi, Novioduni acceptis suos ad concilium convocat. Docet longe alia ratione esse bellum
2 gerendum atque antea gestum sit; omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et com meatu Ro
3 mani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi
4 abundant et quod anni tempore sublevantur. Pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis petere; hos omnes cotidie ab equitatu deleri
5 posse. Praeterea *communis* salutis causa rei familiaris commoda neglegenda; vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio a † Boia quoqueversus, quo pabu
6 landi causa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod quorum in finibus bellum
7 geratur, eorum opibus sublevantur; Romanos aut inopiam non laturos aut magno cum periculo longius a
8 castris processuros; neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri
9 non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo
tuta, ne suis sint ad detrectandam militiam receptacula neu Romanis proposita ad copiam com meatus
10 praedamque tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimari debere, liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

1 XV. Omnium consensu hac sententia probata uno
2 die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus

incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solacii proponebant, quod se prope explorata victoria celeriter amissa recuperaturos sperabant. Deliberatur de Avarico in com- 3
muni concilio, incendi placeat an defendi. Procumbunt 4
omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae et praesidio et orna-
mento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur; facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex 5
omnibus partibus flumine et palude circumdata unum habeat et perangustum aditum. Datur petentibus 6
venia dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus 1
subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque munitum ab Avarico longe milia passuum XVI. Ibi 2
per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Avaricum gererentur, cognoscebat et, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes fru- 3
mentationesque observabat dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incom-
modo adficiebat, etsi quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, 1
quae intermissa a flumine et palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit; nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria 2
Boios atque Haeduos adhortari non desistit; quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiu-
vabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, con-

3 sumpserunt. Summa difficultate rei frumentariae adfecto
 exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Haeduorum,
 incendiis aedificiorum, usque eo ut complures dies
 frumento milites caruerint et pecore ex longinquiribus
 vicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen
 4 vox est ab iis audita populi Romani maiestate et
 superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar cum
 in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius
 inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret,
 5 universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se com-
 plures annos illo imperante meruisse, ut nullam igno-
 6 miniam acciperent, nusquam infecta re discederent; hoc
 se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem
 7 reliquissent; praestare omnes perferre acerbitates quam
 non civibus Romanis, qui Cenabi perfidia Gallorum
 8 interissent, parentare. Haec eadem centurionibus tri-
 bunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem
 deferrentur.

1 XVIII. Cum iam muro turres adpropinquassent,
 ex captivis Caesar cognovit Vercingetorigem consumpto
 pabulo castra movisse propius Avaricum atque ipsum
 cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari
 consuissent, insidiandi causa eo profectum, quo nostros
 2 postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus
 rebus cognitis media nocte silentio profectus ad
 3 hostium castra mane pervenit. Illi celeriter per explo-
 ratores adventu Caesaris cognito carros impedimen-
 taque sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnes
 4 in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua re
 nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expe-
 diri iussit.

1 XVIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis.
 Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque
 impedita cingebat non latior pedibus L. Hoc se

colle interruptis pontibus Galli fiducia loci contine- 2
 bant generatimque distributi [in civitates] omnia vada
 atque aditus eius paludis certis custodiis obtine-
 bant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani 3
 perrumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco
 superiore, ut qui propinquitatem loci videret, paratos
 prope aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui
 iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione
 sese ostentare cognosceret. Indignantibus milites Caesar, 4
 quod conspectum suum hostes ferre possent tantulo
 spatio interiecto, et signum proelii exposcentes edocet,
 quanto detrimento et quot virorum fortium morte
 necesse sit constare victoriam; quos cum sic animo 5
 paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum
 recusent, summae se iniquitatis condemnari debere,
 nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic 6
 milites consolatus eodem die reducit in castra reli-
 quaque, quae ad oppugnationem pertinebant oppidi,
 administrare instituit.

XX. Vercingetorix cum ad suos redisset, prodi- 1
 tionis insimulatus, quod castra propius Romanos mo-
 visset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine
 imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu
 Romani tanta oportunitate et celeritate venissent; non 2
 haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse;
 regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam
 ipsorum habere beneficio — tali modo accusatus ad haec 3
 respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli
 etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos acces-
 sisset, persuasum loci oportunitate, qui se ipse sine
 munitione defenderet; equitum vero operam neque in 4
 loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem,
 quo sint profecti. Summam imperii se consulto nulli 5
 discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad

dimicandum impelleretur; cui rei propter animi molli-
 tiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre
 6 non possent. Romani si casu intervenerint, Fortunae,
 si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam,
 quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere
 et virtutem despiciere potuerint, qui dimicare non ausi
 7 turpiter se in castra receperint. Imperium se a Caesare
 per proditorem nullum desiderare, quod habere victo-
 ria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis
 explorata; quin etiam ipsis remittere, si sibi magis
 honorem tribuere quam ab se salutem accipere vide-
 8 antur. 'Haec ut intellegatis', inquit, 'a me sincere pro-
 9 nuntiari, audite Romanos milites.' Producit servos,
 quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et
 10 fame vinculisque excruciaerat. Hi iam ante edocti,
 quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legio-
 narios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris
 exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire
 11 possent; simili omnem exercitum inopia premi nec
 iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem
 posse; itaque statuisset imperatorem, si nihil in oppug-
 natione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere.
 12 'Haec', inquit, 'a me,' Vercingetorix, 'beneficia habetis,
 quem proditoris insimulatis; cuius opera sine vestro
 sanguine tantum exercitum victorem fame paene con-
 sumptum videtis; quem turpiter se ex hac fuga reci-
 pientem ne qua civitas suis finibus recipiat, a me pro-
 visum est.'

1 XXI. Conclamat omnis multitudo et suo more
 armis concrepat, quod facere in eo consueverunt, cuius
 orationem approbant; summum esse Vercingetorigem
 ducem nec de eius fide dubitandum nec maiore ratione
 2 bellum administrari posse. Statuunt, ut X milia homi-
 num delecta ex omnibus copiis in oppidum submit-

tantur, nec solis Biturigibus communem salutem com- 3
mittendam censent, quod penes eos, si id oppidum
retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia 1
cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae
genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda,
quae a quoque traduntur, aptissimum. Nam et laqueis 2
falces avertebant, quas cum destinaverant, tormentis
introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahe-
bant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferra-
riae atque omne genus cuniculorum notum atque usi-
tatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus 3
contabulaverant atque has coriis intexerant. Tum 4
crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri
ignem inferebant aut milites occupatos in opere adorie-
bantur et nostrarum turrium altitudinem, quantum
has cotidianus agger expresserat, commissis suarum 5
turrium malis adaequabant et apertos cuniculos prae-
usta et praeacuta materia et pice fervefacta et maximi
ponderis saxis morabantur moenibusque adpropinquare
prohibebant.

XXIII. Muri autem omnes Gallici hac fere forma 1
sunt. Trabes derectae perpetuae in longitudinem pari-
bus intervallis distantes inter se binos pedes in solo
conlocantur. Hae revinciuntur introrsus et multo 2
aggere vestiuntur, ea autem, quae diximus, intervalla
grandibus in fronte saxis efferciuntur. His conlocatis 3
et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem
illud intervallum servetur neque inter se contingant
trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae sin-
gulis saxis interiectis arte contineantur. Sic deinceps 4
omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo exple-
atur. Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme 5
non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis

suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet oportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

1   XXIII. His tot rebus impedita oppugnatione milites, cum toto tempore frigore et adsiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt et diebus XXV aggerem † latum pedes CCCXXX,
 2 altum pedes † LXXX extruxerunt. Cum is murum hostium paene contingeret et Caesar ad opus consuetudine excubaret militesque hortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem
 3 cuniculo hostes succenderant, eodemque tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroquo latere
 4 turrium eruptio fiebat; alii faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo primum occurreretur aut cui rei ferretur
 5 auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen quod instituto Caesaris semper duae legiones pro castris excubabant pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

1   XXV. Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertabant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspec- tantibus nobis, quod dignum memoria visum prae-

tereundum non existimavimus. Quidam ante portam 2
 oppidi Gallus, qui per manus sebi ac picis traditas
 glaebas in ignem e regione turris proiciebat, scorpione
 ab latere dextro traiectus exanimatusque concidit. Hunc 3
 ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo
 munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis
 exanimato alteri successit tertius et tertio quartus,
 nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus 4
 locus, quam restincto aggere atque omni ex parte sub-
 motis hostibus finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla suc- 1
 cesserat, postero die consilium ceperunt ex oppido pro-
 fugere hortante et iubente Vercingetorige. Id silentio 2
 noctis conati non magna iactura suorum sese effec-
 tuos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido
 castra Vercingetorix habebat et palus, quae perpetua
 intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iam- 3
 que hoc facere noctu apparabant, cum matres familiae
 repente in publicum procurrerunt flentesque proiectae
 ad pedes suorum omnibus precibus petiverunt, ne se et
 communes liberos hostibus ad supplicium dederent,
 quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas
 impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, 4
 quod plerumque in summo periculo timor misericor-
 diam non recipit, conclamare et significare de fuga
 Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne 5
 ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, con-
 silio destiterunt.

XXVII. Postero die Caesar promotam turri derec- 1
 tisque operibus, quae facere instituerat, magno coorto
 imbri non inutilem hanc ad capiendum consilium
 tempestatem arbitratus, quod paulo incautius custo-
 dias in muro dispositas videbat, suos quoque languidius
 in opere versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit.

2 Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent, iis, qui primi murum ascendissent, 3 praemia proposuit militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque celeriter compleverunt.

1 XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turribusque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt hoc animo, ut si qua ex parte obviam 2 veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi 3 partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta. 4 Nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Cenabensi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus perpercerunt. 5 Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter milium XL, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. 6 Quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur, ut procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum disparandos deducendosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

1 XXVIII. Postero die concilio convocato consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent neu perturbarentur incommodo. Non virtute neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti. 3 Errare, si qui in bello omnes secundos rerum proven-

tus exspectent. Sibi numquam placuisse Avaricum 4
 defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum
 imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reli-
 quorum, uti hoc incommodum acciperetur. Id tamen 5
 se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam 6
 quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua
 diligentia adiuncturum atque unum consilium totius
 Galliae effecturum, cuius consensui ne orbis quidem
 terrarum possit obsistere; idque se prope iam effectum
 habere. Interea aequum esse ab iis communis salutis 7
 causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo
 facilius repentinos hostium impetus sustinere possent.

XXX. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et 1
 maxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto
 incommodo neque se in occultum abdiderat et con-
 spectum multitudinis fugerat; plusque animo providere 2
 et praesentire existimabatur, quod re integra primo
 incendendum Avaricum, post deserendum censuerat.
 Itaque ut reliquorum imperatorum res adversae auc- 3
 toritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas in-
 comodo accepto in dies augebatur. Simul in spem 4
 veniebant eius adfirmatione de reliquis adiungendis
 civitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire
 instituerunt et sic sunt animo consternati homines
 insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi
 patienda et perferenda exstimarent.

XXXI. Nec minus, quam est pollicitus, Vercinge- 1
 torix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret,
 atque earum principes donis pollicitationibusque adli-
 ciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum 2
 quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime
 capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, 3
 armandos vestiendosque curat; simul ut deminutae 4
 copiae redintegrarentur, imperat certum numerum mili-

tum civitatibus, quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, 5 expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrogum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et quos ex Aquitania conduxerat ad eum pervenit.

1 XXXII. Caesar Avarici complures dies commoratus summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus 2 nactus exercitum ex labore atque inopia reficit. Iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum principes Haeduorum veniunt oratum, ut maxime neces- 3 sario tempore civitati subveniat; summo esse in periculo rem, quod cum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annuam obtinere consuessent, duo magistratum gerant et se uterque eorum 4 legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et inlustrem adulescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. Civitatem esse omnem in armis; 5 divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controversia, fore uti pars cum parte civitatis confligat; id ne accidat, positum in eius diligentia atque auctoritate.

1 XXXIII. Caesar etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas,

quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque arma descenderet atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arceseret, huic rei praevertendum existimavit et, quod ² legibus Haeduorum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de legibus aut iure eorum deminuisse videretur, ipse in Haeduos proficisci statuit senatumque omnem et quos inter controversia esset ad se Decetiam evocavit. Cum ³ prope omnis civitas eo convenisset docereturque paucis clam convocatis alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duos ex una familia vivo utroque non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum imperium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iussit.

XXXIII. Hoc decreto interposito cohortatus Haeduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur atque omnibus omissis iis rebus huic bello servirent eaque, quae meruissent, praemia ab se devicta Gallia expectarent equitatumque omnem et peditum milia x sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae causa disponeret, exercitum in duas partes divisit: quattuor legiones in Senones Parisiosque ² Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua ³ re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.

XXXV. Cum uterque utrique esset exercitus in ¹ . conspectu fereque e regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Caesari difficulta- ²

tibus res, ne maiorem aetatis partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado
 3 transiri solet. Itaque ne id accideret, silvestri loco
 castris positis e regione unius eorum pontium, quos
 Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum
 4 duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias
 cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit correptis quibusdam cohortibus, uti numerus legionum
 5 constare videretur. His, quam longissime possent, progredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam caperet in castra perventum, isdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit.
 6 Celeriter effecto opere legionibusque traductis et loco
 7 castris idoneo delecto reliquas copias. revocavit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

1 XXXVI. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit equestrique eo die proelio levi facto, perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit, de obsessione non prius agendum constituit,
 2 quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix castris prope oppidum in monte positis mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatum copias conlocaverat atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua dispici poterat, horribilem speciem
 3 praebebat principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce cotidie ad se convenire iubebat, seu quid communicandum, seu
 4 quid administrandum videretur, neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri proelio interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum,
 5 periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus atque ex omni parte

circumcisus; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibitori hostes videbantur. Sed is locus praesidio ab his, non nimis firmo tamen, tenebatur. Silentio noctis Caesar ex castris egressus, priusquam subsidio ex oppido venire posset, deiecto praesidio potitus loco duas ibi legiones collocavit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu singuli commeari possent.

XXXVII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Con- victolitavis Haeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecunia cum quibusdam adolescentibus conloquitur, quorum erat princeps Litavicus atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum his praemium communicat hortaturque eos, ut se liberos et imperio natos meminerint. Unam esse Haeduorum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam distineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta locum consistendi Romanis in Gallia non fore. Esse nonnullum se Caesaris beneficio adfectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Haedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Haeduos veniant? Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus x illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur atque ea ducenda curaret fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat, constituunt.

1 XXXVIII. Litaviccus accepto exercitu cum milia
 passuum circiter xxx a Gergovia abesset, convocatis
 2 subito militibus lacrimans, 'Quo proficiscimur', inquit,
 'milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas
 interiit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus,
 insimulati proditionis ab Romanis indicta causa inter-
 3 facti sunt. Haec ab his cognoscite, qui ex ipsa caede
 fugerunt; nam ego fratribus atque omnibus meis
 propinquis interfectis dolore prohibeor, quae gesta
 4 sunt, pronuntiare.' Producentur hi, quos ille edocuerat,
 quae dici vellet, atque eadem, quae Litaviccus pronun-
 5 tiaverat, multitudini exponunt: omnes equites Haeduo-
 rum interfectos, quod conlocuti cum Arvernibus dice-
 rentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse
 6 atque ex media caede fugisse. Conclamant Haedui et
 7 Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. 'Quasi vero',
 inquit ille, 'consilii sit res ac non necesse sit nobis
 Gergoviam contendere et cum Arvernibus nosmet con-
 8 iungere. An dubitamus, quin nefario facinore admissio
 Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde
 si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem,
 qui indignissime interierunt, atque hos latrones inter-
 9 ficiamus.' Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii
 fiducia una erant. Continuo magnum numerum frum-
 menti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excru-
 10 ciatos interficit. Nuntios tota civitate Haeduorum
 dimittit, in eodem mendacio de caede equitum et prin-
 cipum permanet; hortatur, ut simili ratione, atque
 ipse fecerit, suas iniurias persequantur.

1 XXXVIII. Eporedorix Haeduus, summo loco natus
 adulescens et summae domi potentiae, et una Virido-
 marus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem
 Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad
 summam dignitatem perduxerat, in equitum numero

convenerant nominatim ab eo evocati. His erat inter 2
 se de principatu contentio et in illa magistratuum
 controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto
 summis opibus pugnaverat. Ex his Eporedorix cognito 3
 Litavici consilio media fere nocte rem ad Caesarem
 defert; orat, ne patiatur civitatem pravis adulescentium
 consiliis ab amicitia populi Romani deficere; quod 4
 futurum provideat, si se tot hominum milia cum hosti-
 bus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui
 neglegere neque civitas levi momento aestimare posset.

XXXX. Magna adfectus sollicitudine hoc nuntio 1
 Caesar, quod semper Haeduorum civitati praecipue
 indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expe-
 ditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit;
 nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, 2
 quod res posita in celeritate videbatur; C. Fabium
 legatum cum legionibus duabus castris praesidio relin-
 quit. Fratres Litavici cum comprehendi iussisset, 3
 paulo ante repperit ad hostes profugisse. Adhortatus 4
 milites, ne necessario tempore itineris labore permo-
 veantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum
 xxv, agmen Haeduorum conspicatus immisso equitatu
 iter eorum moratur atque impedit interdicitque om-
 nibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et 5
 Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter
 equites versari suosque appellare iubet. His cognitis 6
 et Litavici fraude perspecta Haedui manus tendere
 et deditionem significare et proiectis armis mortem
 deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, 7
 quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema
 fortuna deserere patronos, Gergoviam perfugit.

XXXXI. Caesar nuntiis ad civitatem Haeduorum 1
 missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos
 iure belli interficere potuisset, tribusque horis [noctis]

exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit.
 2 Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res
 in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra
 oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis
 succederent nostrosque adsiduo labore defatigarent,
 quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset
 3 isdem in vallo permanendum. Multitudine sagittarum
 atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad
 4 haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium
 discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras
 pluteosque vallo addere et se in posterum diem simi-
 5 lem ad casum parare. His rebus cognitis Caesar summo
 studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

1 XXXXII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Haedui
 primis nuntiis ab Litavico acceptis nullum sibi ad
 2 cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avari-
 tia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi
 hominum generi est innata, ut levem auditionem
 3 habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum
 diripiunt, caedes faciunt, in servitatem abstrahunt.
 4 Adiuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque
 ad furorem impellit, ut facinore admissio ad sanitatem
 5 reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum iter
 ad legionem facientem fide data ex oppido Cavi-
 lono educunt; idem facere cogunt eos, qui negotiandi
 6 causa ibi constiterant. Hos continuo *in* itinere adorti
 omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noc-
 temque obsident; multis utrimque interfectis maiorem
 multitudinem ad arma concitant.

1 XXXXIII. Interim nuntio adlato omnes eorum
 milites in potestate Caesaris teneri concurrunt ad
 Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant;
 2 quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavicci fra-
 trumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui pur-

gandi gratia mittunt. Haec faciunt recuperandorum 3
suorum causa; sed contaminati facinore et capti com-
pendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos per-
tinebat, et timore poenae exterriti consilia clam de
bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus
sollicitant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen, 4
quam mitissime potest, legatos appellat; nihil se
propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civi-
tate iudicare neque de sua in Haeduos benevolentia
deminuere. Ipse maiorem Galliae motum exspectans, 5
ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia
inibat, quem ad modum a Gergovia discederet ac rursus
omnem exercitum contraheret, ne profectio nata a
timore defectionis similisque fugae videretur.

XXXIII. Haec cogitanti accidere visa est facultas 1
bene gerendae rei. Nam cum in minora castra operis
perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui
ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui supe-
rioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat.
Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnus 2
ad eum cotidie numerus confluebat. Constabat inter 3
omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cogno-
verat, dorsum esse eius iugi prope aequum, sed silvestre
et angustum, qua esset aditus ad alteram partem
oppidi; vehementer huic illos loco timere nec iam 4
aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato si
alterum amisissent, quin paene circumvallati atque
omni exitu et pabulatione interclusi viderentur; ad hunc 5
muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

XXXV. Hac re cognita Caesar mittit complures 1
equitum turmas eo de media nocte; imperat his, ut
paulo tumultuosius omnibus locis pervagentur. Prima 2
luce magnum numerum impedimentorum ex castris
mulorumque produci deque his stramenta detrahi

mulionesque cum cassidibus equitum specie ac simu-
 3 latione collibus circumvehi iubet. His paucos addit
 equites, qui latius ostentationis causa vagentur. Longo
 4 circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec
 procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia
 despectus in castra, neque tanto spatio, certi quid
 5 esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo
 mittit et paulum progressam inferiore constituit loco
 6 silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio atque
 7 omnes illo ad munitionem copiae traducuntur. Vacua
 castra hostium Caesar conspicatus tectis insignibus
 suorum occultatisque signis militaribus raros milites,
 ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus castris
 in minora traducit legatisque, quos singulis legionibus
 8 praefecerat, quid fieri velit, ostendit; in primis monet,
 ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe
 9 praedae longius progrediantur; quid iniquitas loci
 habeat incommodi, proponit; hoc una celeritate posse
 10 vitari; occasionis esse rem, non proelii. His rebus
 expositis signum dat et ab dextra parte alio ascensu
 eodem tempore Haeduos mittit.

1 XXXXVI. Oppidi murus a planitie atque initio
 ascensus recta regione, si nullus anfractus intercederet,
 2 MCC passus aberat; quicquid huc circuitus ad mol-
 liendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat.
 3 A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis
 ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui
 nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque
 inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem
 collis usque ad murum oppidi densissimis castris com-
 4 plexerant. Milites dato signo celeriter ad munitionem
 perveniunt eamque transgressi trinis castris potiuntur;
 5 ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teuto-
 matus, rex Nitiobrogum, subito in tabernaculo oppressus,

ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nuda, vulnerato equo vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

XXXXVII. Consecutus id, quod animo proposuerat, 1
Caesar receptui cani iussit legionisque decimae, quacum
erat, continuo signa constiterunt. At reliquarum 2
legionum milites non exaudito tubae sono, quod satis
magnae valles intercedebant, tamen a tribunis militum
legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur;
sed elati spe celeris victoriae et hostium fuga et supe- 3
riorum temporum secundis proeliis nihil adeo arduum
sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi
possent, neque finem prius sequendi fecerunt, quam
muro oppidi portisque adpropinquarunt. Tum vero ex 4
omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius
aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostem intra
portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt.
Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant 5
et pectore nudo prominentes passis manibus obtesta-
bantur Romanos, ut sibi parcerent neu, sicut Avarici
fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abs-
tinerent; nonnullae de muris per manus demissae sese 6
militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis 7
octavae, quem inter suos eo die dixisse constabat
excitari se Avaricensibus praemiis neque commissurum,
ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus
manipulares atque ab iis sublevatus murum ascendit,
hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

XXXXVIII. Interim hi, qui ad alteram partem 1
oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa con-
venerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris
nuntiis incitati oppidum ab Romanis teneri praemissis
equitibus magno cursu eo contenderunt. Eorum ut 2
quisque primus venerat, sub muro consistebat suorum-

3 que pugnantium numerum augebat. Quorum cum magna multitudo convenisset, matres familiae, quae paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare
4 liberosque in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec loco nec numero aequa contentio; simul et cursu et spatio pugnae defatigati non facile recentes atque integros sustinebant.

1 XXXXVIII. Caesar cum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium
2 constitueret, ut si nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnae expectabat.

1 L. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Haedui visi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio ascensu manus distinendae causa
2 miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris humeris exsertis animadvertabantur, quod insigne pacatorum esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab
3 hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio quique una murum ascenderant, circumventi atque interfecti de muro praecipitabantur.
4 M. Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans multis iam vulneribus acceptis manipularibus suis, qui illum secuti erant, 'Quoniam', inquit, 'me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus

in periculum deduxi. Vos data facultate vobis con- 5
sulte.’ Simul in medios hostes inrupit duobusque
interfectis reliquos a porta paululum submovit. Conan- 6
tibus auxiliari suis ‘Frustra’, inquit, ‘meae vitae sub-
venire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt.
Proinde abite, dum est facultas, vosque ad legionem
recipite.’ Ita pugnans post paulum concidit ac suis
saluti fuit.

LI. Nostri cum undique premerentur, XLVI cen- 1
turionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius
Gallos insequentes legio decima tardavit, quae pro
subsidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc rursus 2
tertia decimae legionis cohortes exceperunt, quae ex
castris minoribus eductae cum T. Sextio legato cepe-
rant locum superiorem. Legiones ubi primum plani- 3
tiem attigerunt, infestis contra hostes signis constite- 4
runt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra
munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus
DCC desiderati.

LII. Postero die Caesar contione advocata teme- 1
ritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi
ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid agendum
videretur, neque signo recipiendi dato constitissent
neque a tribunis militum legatisque retineri potuissent.
Exposuit, quid iniquitas loci posset, quod ipse ad Ava- 2
ricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu depre-
hensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne
parvum modo detrimentum in contentione propter ini-
quitatem loci accideret. Quantopere eorum animi 3
magnitudinem admiraretur, quos non castrorum muni-
tiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare
potuisset, tantopere licentiam arrogantiamque repre-
hendere, quod plus se quam imperatorem de victoria
atque exitu rerum sentire existimarent; non minus se 4

a milite modestiam et continentiam quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

1 LIII. Hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectioe cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit
2 aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque eo secundo in castra exercitum
3 reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans in Haeduos movit
4 castra. Ne tum quidem insecutis hostibus tertio die ad flumen Elaver *pervenit*; pontem reficit eoque exercitum traducit.

1 LIIII. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Haeduis appellatus discit cum omni equitatu Litaviccum ad sollicitandos Haeduos profectum; opus esse ipsos ante
2 cedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Haeduorum Caesar perspectam habebat atque horum discessu maturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non censuit, ne aut inferre iniuriam videretur aut daret timoris aliquam
3 suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Haeduos merita exposuit, quos et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum con-
4 tumelia extortis, et quam in fortunam quamque in amplitudinem eduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

1 LV. Noviodunum erat oppidum Haeduorum ad

ripas Ligeris oportuno loco positum. Huc Caesar 2
 omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam,
 suorum atque exercitus impedimentorum magnam par-
 tem contulerat; huc magnum numerum equorum huius 3
 belli causa in Italia atque Hispania coemptum miserat.
 Eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de 4
 statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracte ab
 Haeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae
 auctoritatis, Convictolitavem magistratum magnamque
 partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercin-
 getorigem de pace et amicitia concilianda publice
 missos, non praetermittendum instans tantum com-
 modum existimaverunt. Itaque interfectis Novioduni 5
 custodibus quique eo negotiandi aut itineris causa
 convenerant pecuniam atque equos inter se partiti
 sunt, obsides civitatum Bibracte ad magistratum dedu- 6
 cendos curaverunt, oppidum, quod ab se teneri non
 posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incen- 7
 derunt, frumenti quod subito potuerunt, navibus 8
 avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruerunt.
 Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia 9
 custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque
 omnibus locis iniciendi timoris causa ostentare coe-
 perunt, si ab re frumentaria Romanos excludere aut
 adductos inopia in provinciam expellere possent. Quam 10
 ad spem multum eos adiuvabat, quod Liger ex nivibus
 creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum 1
 sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus pericli-
 tandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae
 copiae, dimicaret. Nam ne commutato consilio iter 2
 in provinciam converteret, ut nemo tunc quidem neces-
 sario faciendum *non* existimabat, cum infamia atque
 indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque

difficultas impediēbat, tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. Itaque admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis contra omnium opinionem ad Ligerim venit vadoque per equites invento pro rei necessitate oportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis incolumem exercitum traduxit frumentumque in agris et pecoris copiam nactus repleto his rebus exercitu iter in Senones facere instituit.

1 LVII. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio, cum quattuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula fluminis
2 Sequanae. Cuius adventu ab hostibus cognito magnae
3 ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus aetate tamen propter singularem scientiam rei
4 militaris ad eum est honorem evocatus. Is cum animadvertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit.

1 LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur.
2 Postquam id difficiliter fieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus eodem, quo venerat,
3 itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanae positum, ut paulo ante
4 de Lutetia diximus. Deprehensis navibus circiter L celeriterque coniunctis atque eo militibus impositis et

rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. Hostes re cognita ab iis, qui Metiosedo profugerant, Lutetiam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude in ripa Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni castra considunt.

LVIII. Iam Caesar a Gergovia discessisse audiebatur, iam de Haeduorum defectione et secundo Galliae motu rumores adferebantur Gallique in conloquiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti coactum in provinciam contendisse confirmabant. Bellovacii autem defectione Haeduorum cognita, qui iam ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum commutatione longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intellegebat neque iam, ut aliquid acquireret proelioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovacii, quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant, alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Itaque sub vesperum consilio convocato cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit et prima confecta vigilia III milia passuum secundo flumine silentio progredi ibique se exspectare iubet. Quinque cohortes,

quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat,
 3 castris praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis
 reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis
 adverso flumine magno tumultu proficisci imperat.
 4 Conquirit etiam lintres; has magno sonitu remorum
 incitatas in eandem partem mittit. Ipse paulo post
 silentio egressus cum tribus legionibus eum locum
 petit, quo naves adpelli iusserat.

1 LXI. Eo cum esset ventum, exploratores hostium,
 ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes,
 quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris
 2 opprimuntur; exercitus equitatusque equitibus Romanis
 administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter
 3 transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus
 nuntiat in castris Romanorum praeter consuetu-
 dinem tumultuari et magnum ire agmen adverso
 flumine sonitumque remorum in eadem parte exaudiri
 4 et paulo infra milites navibus transportari. Quibus
 rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire
 legiones atque omnes perturbatos defectione Haeduum
 fugam parare, suas quoque copias in tres partes distri-
 5 buerunt. Nam praesidio e regione castrorum relicto
 et parva manu Metiosedum versus missa, quae tantum
 progredereetur, quantum naves processissent, reliquas
 copias contra Labienum duxerunt.

1 LXII. Prima luce et nostri omnes erant trans-
 2 portati et hostium acies cernebatur. Labienus milites
 cohortatus, ut suae pristinae virtutis et tot secundissi-
 morum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum
 Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent,
 praesentem adesse existimarent, dat signum proelii.
 3 Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio
 constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coiciun-
 4 tur; ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat,

cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant nec dabat suspicionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat atque eos cohortabatur. At incerto etiam nunc exitu victoriae, cum septimae legionis tribunis esset nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui in praesidio contra castra Labieni erant relictis, cum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti, quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant; inde die *tertio* cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

LXIII. Defectione Haeduorum cognita bellum augeatur. Legationes in omnes partes circummittuntur; quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur; nacti obsides, quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes teritant. Petunt a Vercingetorige Haedui, ut ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur. Re in controversiam deducta totius Galliae concilium Bibracte indicitur. Conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur; ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treveri afuerunt, illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur, Treveri, quod aberant longius et a Germanis premebantur, quae fuit causa, quare toto

8 abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Haedui ferunt se deiectos principatu, queruntur fortunae commutationem et Caesaris in se indulgentiam requirunt neque tamen suscepto bello suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summae spei adulescentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent.

1 LXIII. Ille imperat reliquis civitatibus obsides itemque ei rei constituit diem; omnes equites, XV
2 milia numero, celeriter convenire iubet. Peditatu, quem antea habuerat, se fore contentum dicit neque fortunam temptaturum aut acie dimicaturum, sed quoniam abundet equitatu, perfacile esse frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere, aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus Haeduis Segusianisque, qui sunt finitimi provinciae, X milia peditum imperat; huc addit
3 equites DCCC. His praeficit fratrem Eporedorigis bellumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomi-
4 corum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedissee sperabat.
5 Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciae pollicetur.

1 LXV. Ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohortium XXII, quae ex ipsa coacta provincia ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio congressi pelluntur et C. Valerio Domnotauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis inter-

fectis intra oppida ac muros compelluntur. Allobroges 3
 crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum
 cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar quod 4
 hostes equitatu superiores esse intellegebat et inter-
 clusis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque
 Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam
 mittit ad eas civitates, quas superioribus annis paca-
 verat, equitesque ab his arcessit et levis armaturae
 pedites, qui inter eos proeliari consueverant. Eorum 5
 adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tri-
 bunis militum reliquisque equitibus Romanis atque
 evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae 1
 ex Arvernibus equitesque, qui toti Galliae erant impe-
 ratum, conveniunt. Magno horum coacto numero cum 2
 Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter
 faceret, quo facilius subsidium provinciae ferre posset,
 circiter milia passuum X ab Romanis trinis castris
 Vercingetorix consedit convocatisque ad concilium prae- 3
 fectis equitum venisse tempus victoriae demonstrat;
 fugere in provinciam Romanos Galliaeque excedere. Id 4
 sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse;
 ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici;
 maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem
 bellandi facturos. Proinde *in* agmine impeditos adori-
 antur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo 5
 morentur, iter facere non posse; si, id quod magis
 futurum confidat, relictis impedimentis suae saluti
 consulant, et usu rerum necessariorum et dignitate
 spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo 6
 eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos
 quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo,
 copias se omnes pro castris habiturum et terrori
 hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo 7

iure iurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxores aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitarit.

1 LXVII. Probata re atque omnibus iure iurando
adactis, postero die in tres partes distributo equitatu
2 duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a
Caesar suum quoque equitatum tripertito divisum contra
hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus.
3 Consistit agmen; impedimenta intra legiones recipiun-
4 tur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi
videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque converti
iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat
5 et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani
ab dextro latere summum iugum nacti hostes loco
depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix
cum pedestribus copiis consederat, persequuntur com-
6 pluresque interficiunt. Qua re animadversa reliqui, ne
circumirentur, veriti se fugae mandant. Omnibus locis
7 fit caedes. Tres nobilissimi Haedui capti ad Caesarem
perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui contro-
versiam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat,
et Cavarillus, qui post defectionem Litavicii pedestri-
bus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante
adventum Caesaris Haedui cum Sequanis bello con-
tenderant.

1 LXVIII. Fugato omni equitatu Vercingetorix copias
suas, ut pro castris conlocaverat, reduxit protinusque
Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere
coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se
2 subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum
collem eductis, duabus legionibus praesidio relictis
secutus hostes, quantum diei tempus est passum, cir-
citer III milibus ex novissimo agmine interfectis

altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis 3
 situ perterritisque hostibus, quod equitatu, quo maxime
 confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites
 Alesiam circumvallare instituit.

LXVIII. Ipsum erat oppidum *positum* in colle 1
 summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expu-
 gnari non posse videretur; cuius collis radices duo 2
 duabus ex partibus flumina subbluebant. Ante oppidum 3
 planicies circiter milia passuum III in longitudinem
 patebat; reliquis ex omnibus partibus colles mediocri 4
 interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cin-
 gebant. Sub muro quae pars collis ad orientem solem 5
 spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum com-
 plexerant fossamque et maceriam sex in altitudinem
 pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Ro- 6
 manis instituebatur, circuitus XI milia passuum tenebat.
 Castra oportunis locis erant posita ibique castella 7
 XXIII facta, quibus in castellis interdum stationes dis-
 ponebantur, ne qua subito eruptio fieret; haec eadem
 noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto fit equestre proelium in ea 1
 planitie, quam intermissam a collibus III milia pas-
 suum in longitudinem patere supra demonstravimus.
 Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus 2
 nostris Caesar Germanos submittit legionesque pro
 castris constituit, ne qua subito inruptio ab hostium
 peditatu fiat. Praesidio legionum addito nostris ani- 3
 mus augetur; hostes in fugam coniecti se ipsi multi-
 tudine impediunt atque angustioribus portis relictis
 coartantur. Germani acrius usque ad muros perse- 4
 quuntur. Fit magna caedes; nonnulli relictis equis 5
 fossam transire et maceriam transcendere conantur.
 Paulum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat,
 promoveri iubet. Non minus, qui intra munitiones 6

erant, perturbantur Galli; veniri ad se confestim existimantes ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum inrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis Germani sese recipiunt.

1 LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant neu se optime de communi libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod si indigentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat. Ratione inita exigue dierum se habere xxx frumentum, sed paulo etiam longius tolerari posse parcendo. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit. Frumentum omne ad se referri iubet, capitis poenam iis, qui non paruerint, constituit; pecus, cuius magna erat copia a Mandubiis compulsa, viritim distribuit, frumentum parce et paulatim metiri instituit. Copias omnes, quas pro oppido conlocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliae exspectare et bellum parat administrare.

1 LXXII. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam pedum xx directis lateribus duxit, ut eius solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes cccc reduxit, id hoc consilio, quoniam tantum spatium necessario esset complexus nec facile totum opus corona militum cingeretur, ne de improvise aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret aut interdium

tela in nostros operi destinatos coicere posset. Hoc 3
intermisso spatio duas fossas xv pedes latas eadem
altitudine perduxit; quarum interiorem campestri-
bus ac demissis locis aqua ex flumine derivata
complevit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum 4
extruxit. Huic loricam pinnasque adiecit grandibus
cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque
aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres
toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se
distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari et fru- 1
mentari et tantas munitiones tueri necesse deminutis
nostris copiis, quae longius a castris progrediebantur;
ac nonnumquam opera nostra Galli temptare atque
eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere
conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum 2
Caesar putavit, quo minore numero militum muni-
tiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut
admodum firmis ramis abscisis atque horum delibratis
ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos
pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et 3
ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis emi-
nebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque 4
complicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis
vallis induebant. Hos cippos appellabant. Ante hos 5
obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes
trium in altitudinem pedum fodiebantur paulatim
angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites 6
feminis crassitudine ab summo praeacuti et praeusti
demittebantur ita, ut non amplius digitis quattuor ex
terra emerent; simul confirmandi et stabiliendi causa 7
singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur;
reliqua pars scrobris ad occultandas insidias viminibus
ac virgultis integebatur. Huius generis octoni ordines 8

ducti ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris liliū appellabant. Ante haec taleae pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant.

1 LXXIII. His rebus perfectis regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura XIII milia passuum complexus pares eiusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorē hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat † eius discessu, munitionum praesidia circumfundi possent; 2 *ne autem* cum periculo ex castris egredi cogatur, dierum xxx pabulum frumentumque habere omnes coniectum iubet.

1 LXXV. Dum haec ad Alesiam geruntur, Galli concilio principum indicto non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum, ne tanta multitudine confusa nec moderari nec discernere suos nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Haeduis atque eorum clientibus, Segusiavis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Blannoviis, milia xxxv; parem numerum Arvernīs adiunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellaviis, qui sub imperio 3 Arvernorum esse consuerunt; Sequanis, Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellovacis x; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; sena Andibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nervii, Morinis, Nitiobrogibus; v Aulercis Cenomanis; totidem Atrebatibus; quaterna Veliocassis, Lexoviis, Eburoni- 4 bus, Rauracis [et] Bois; III milia universis civitatibus, quae Oceanum attingunt quaeque eorum consuetudine Aremoricae appellantur, quo sunt in numero Corioso-

lites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, Veneti, Eburovices, Venelli. Ex his Bellovaci suum numerum 5 non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum esse gesturos dicerent neque cuiusquam imperio obtemperaturos; rogati a Commio pro eius hospicio II milia miserunt.

LXXVI. Huius opera Commii, ut antea demon- 1 stravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque red- 2 diderat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque benefi- 3 ciis neque amicitiae memoria moveretur omnesque et animo et opibus in id bellum incumbereut. Coactis 3 equitum VIII milibus et peditum circiter CCL haec in Haeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur, praefecti constituebantur. Commio Atrehati, Virido- 4 maro et Eporedorigi Haeduis, Vercassivellauno Arverno, consobрино Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum con- 5 silio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiae obsidebantur, prae- 1 terita die, qua auxilia suorum exspectaverant, consumpto omni frumento inscii, quid in Haeduis gere- 2 retur, concilio coacto de exitu suarum fortunarum consultabant. Apud quos variis dictis sententiis, qua- 2 rum pars deditioem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebat, non praetereunda oratio Critognati

videtur propter eius singularem et nefariam crudeli-
3 tatem. Hic summo in Arvernīs ortus loco et magnae
habitus auctoritatis, 'Nihil', inquit, 'de eorum sententia
dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditio-
4 neque ad concilium adhibendos censeo. Cum his mihi
res sit, qui eruptionem probant; quorum in consilio
omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis
5 memoria videtur. Animi est ista mollitia, non virtus,
paulisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti
offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patien-
6 ter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem
— tantum apud me dignitas potest — si nullam praeter-
7 quam vitae nostrae iacturam fieri viderem; sed in con-
silio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad
8 nostrum auxilium concitavimus. Quid hominum milibus
LXXX uno loco interfectis propinquis consanguineisque
nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cada-
9 veribus proelio decertare cogentur? Nolite hoc vestro
auxilio exspoliare eos, qui vestrae salutis causa suum
periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate
vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam pro-
10 sternere et perpetuae servituti subicere. An quod ad
diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubi-
tatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus
munitionibus animine causa cotidie exerceri putatis?
11 Si illorum nuntiis confirmari non potestis omni aditu
praesaep- to, his utimini testibus adpropinquare eorum
adventum, cuius rei timore exterriti diem noctemque
12 in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere,
quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum
Teutonumque fecerunt; qui in oppida compulsi ac
simili inopia subacti eorum corporibus, qui aetate ad
bellum inutiles videbantur, vitam toleraverunt neque

se hostibus tradiderunt. Cuius rei si exemplum non 13
 haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris
 prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi simile 14
 bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri magnaue inlata
 calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt
 atque alias terras petiverunt; iura, leges, agros, liber-
 tatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt 15
 aliud aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama
 nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris
 civitatibusque considerare atque his aeternam iniungere
 servitatem? Neque enim umquam alia condicione bella
 gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis nationibus 16
 geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quae
 in provinciam redacta, iure et legibus commutatis
 securibus subiecta perpetua premitur servitute.

LXXVIII. Sententiis dictis constituunt, ut qui valedi- 1
 tudine aut aetate inutiles sint bello, oppido excedant,
 atque omnia prius *experienda arbitrantur*, quam ad Cri- 2
 tognati sententiam descendant; illo tamen potius uten-
 dum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam
 aut deditionis aut pacis subeundam condicionem. Man- 3
 dubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque
 uxoribus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Ro- 4
 manorum accessissent, flentes omnibus precibus ora-
 bant, ut se in servitatem receptos cibo iuvarent. At 5
 Caesar dispositis in vallo custodiis recipi prohibebat.

LXXVIII. Interea Commius reliquique duces, qui 1
 bus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis
 ad Alesiam perveniunt et colle exteriori occupato non
 longius M passibus ab nostris munitionibus consi- 2
 dunt. Postero die equitatu ex castris educto omnem
 eam planitiem, quam in longitudinem milia passuum
 III patere demonstravimus, complent pedestresque copias
 paulum ab eo loco abditas in locis superioribus con-

3 stituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum.
 Concurritur his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos
 4 atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Itaque
 productis copiis ante oppidum considunt et proximam
 fossam cratibus integunt atque aggere explent seque
 ad eruptionem atque omnes casus comparant.

1 LXXX. Caesar omni exercitu ad utramque partem
 munitionum disposito, ut si usus veniat, suum quisque
 locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et
 2 proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris,
 quae summum undique iugum tenebant, despectus
 atque omnium militum intenti animi pugnae proventum
 3 exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios
 expeditosque levis armaturae interiecerant, qui suis
 cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum
 impetus sustinerent. Ab his complures de improvise
 4 vulnerati proelio excedebant. Cum suos pugna superiores
 esse Galli confiderent et nostros multitudine premi
 viderent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus
 continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, cla-
 5 more et ululatu suorum animos confirmabant. Quod
 in conspectu omnium res gerebatur neque recte ac
 turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupi-
 6 ditas et timor ignominiae ad virtutem excitabat. Cum
 a meridie prope ad solis occasum dubia victoria
 pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in
 7 hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; quibus
 in fugam coniectis sagittarii circumventi interfectique
 8 sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque
 ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dede-
 9 runt. At ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope
 victoria desperata se in oppidum receperunt.

1 LXXXI. Uno die intermisso Galli atque hoc spatio
 magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto

media nocte silentio ex castris egressi ad campestris munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua 2 significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates proicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo proturbare reliquaque, quae ad oppugnationem pertinent, parant administrare. Eodem tempore clamore exaudito dat 3 tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suis cuique erat locus 4 attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. Prospectu tenebris adempto multa 5 utrimque vulnera accipiuntur. Complura tormentis tela coiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius 6 legati, quibus hae partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longius a munitione aberant Galli, 1 plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut ex vallo ac turribus traiecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis nulla munitione 2 perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores dum ea, quae a 3 Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus 4 administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus adpropinquarent. Ita re infecta in oppidum revertuntur.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, 1 quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent; ex his superiorum castrorum situs munitionesque cogno-

2 scunt. Erat ab septentrionibus collis, quem propter
 magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant
 nostri; necessario paene iniquo loco et leniter declivi
 3 castra fecerant. Haec C. Antistius Reginus et C. Cani-
 nius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant.
 4 Cognitis per exploratores regionibus duces hostium LX
 milia ex omni numero deligunt earum civitatum, quae
 5 maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque
 pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi
 6 tempus definiunt, cum meridies esse videatur. His
 copiis Vercassivellaunum Arvernum, unum ex quattuor
 7 ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille
 ex castris prima vigilia egressus prope confecto sub
 lucem itinere post montem se occultavit militesque ex
 8 nocturno labore sese reficere iussit. Cum iam meridies
 adpropinquare videretur, ad ea castra, quae supra
 demonstravimus, contendit; eodemque tempore equi-
 tatus ad campestris munitiones accedere et reliquae
 copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

1 LXXXIII. Vercingetorix ex arce Alesiae suos con-
 spicatus ex oppido egreditur; crates, longurios, mus-
 culos, falces reliquaque, quae eruptionis causa para-
 2 verat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis
 atque omnia temptantur; quae minime visa pars firma
 3 est, huc concurritur. Romanorum manus tantis muni-
 tionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit.
 Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post
 tergum pugnantibus existit, quod suum periculum in
 4 aliena vident virtute constare; omnia enim plerumque,
 quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

1 LXXXV. Caesar idoneum locum nactus, quid qua-
 que in parte geratur, cognoscit; laborantibus submittit.
 2 Utrisque ad animum occurrit unum esse illud tempus,
 3 quo maxime contendere conveniat: Galli, nisi perfregerint

munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maxime 4 ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii 5 tela coiciunt, alii testudine facta subeunt; defatigatis invicem integri succedunt. Agger ab universis in 6 munitiorem coniectus et ascensum dat Gallis et ea, quae in terra occultaverant Romani, contegit; nec iam arma nostris nec vires suppetunt.

LXXXVI. His rebus cognitis Caesar Labienum cum 1 cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; imperat, 2 si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet; id nisi necessario ne faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores desperatis campestribus 4 locis propter magnitudinem munitiorem loca praerupta excensu temptant; huc ea, quae paraverant, conferunt. Multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, 5 aggere et cratibus fossas explent, falcibus vallum ac lorica rescindunt.

LXXXVII. Mittit primo Brutum adolescentem cum 1 cohortibus Caesar, post cum aliis C. Fabium legatum; postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto proelio ac repulsis hostibus 2 eo, quo Labienum miserat, contendit; cohortes III ex proximo castello deducit, equitum partem se sequi, partem circumire exteriores munitiones et a tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres 3 neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis una XI cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuntios facit certiozem, quid faciendum existimet. Accelerat Caesar, ut proelio intersit.

1 LXXXVIII. Eius adventu ex colore vestitus cognito,
 quo insigni in proeliis uti consueverat, turmisque equi-
 tum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut
 2 de locis superioribus haec declivia et devexa cerne-
 bantur, hostes proelium committunt. Utrisque cla-
 more sublato excipit rursus ex vallo atque omnibus
 3 munitionibus clamor. Nostri omissis pilis gladiis rem-
 gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur;
 cohortes aliae adpropinquant. Hostes terga vertunt;
 4 fugientibus equites occurrunt. Fit magna caedes. Sedu-
 lius, dux et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassi-
 vellaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur;
 signa militaria LXXIII ad Caesarem referuntur; pauci
 ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt.
 5 Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum despe-
 rata salute copias a munitionibus reducunt. Fit pro-
 tinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. Quod
 nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent
 7 defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De
 media nocte missus equitatus novissimum agmen con-
 sequitur; magnus numerus capitur atque interficitur,
 reliqui ex fuga in civitates discedunt.

1 LXXXVIII. Postero die Vercingetorix concilio
 convocato id bellum se suscepisse non suarum neces-
 2 sitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, et
 quoniam sit Fortunae cedendum, ad utramque rem se
 illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere seu
 3 vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Cae-
 sarem legati. Iubet arma tradi, principes produci.
 4 Ipse in munitione pro castris consedit; eo duces pro-
 ducuntur. Vercingetorix deditur, arma proiciuntur.
 5 Reservatis Haeduis atque Arvernīs, si per eos civitates
 recuperare posset, ex reliquis captivis toti exercitui
 capita singula praedae nomine distribuit.

LXXXX. His rebus confectis in Haeduos profici- 1
scitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernīs missi, 2
quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat ma-
gnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. 3
Captivorum circiter XX milia Haeduis Arvernisque
reddit. T. Labienum cum duabus legionibus et equi- 4
tatu in Sequanos proficisci iubet; huic M. Sempronium
Rutilum attribuit. C. Fabium legatum et L. Minucium 5
Basilum cum legionibus duabus in Remis conlocat, ne
quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. 6
Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in
Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum sin-
gulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. 7
Sulpicium Cavilloni et Matiscone in Haeduis ad Ara-
rim rei frumentariae causa conlocat. Ipse Bibracte
hiemare constituit. Huius anni rebus cognitīs Romae 8
dierum XX supplicatio redditur.

LIBER OCTAVUS.

---

1 Coactus adsiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana
mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae
videretur deprecationem habere, rem difficillimam
2 suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum
Galliae non conspirantibus superioribus atque insequentibus
eius scriptis contexui novissimumque imperfectum ab rebus
gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis
dissensionis, cuius finem
3 nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam, qui
legent, scire possint, quam invitus susceperim scribendos,
quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine,
qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis.
4 Constat enim inter omnes nihil tam operose ab aliis
esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum
superetur. Qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum
scriptoribus desset, adeoque probantur omnium iudicio,
5 ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur.
Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio;
6 ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile
atque
7 celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Caesare
cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima
scientia suorum consiliorum explicandorum.
8 Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano
bello interesset; quae bella quamquam ex

parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter
audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos
capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi.
Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas col- 9
ligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipso crimen arro-
gantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem
posse cum Caesare comparari. Vale.

CAP. I. Omni Gallia devicta Caesar cum ab supe- 1
riore aestate nullum bellandi tempus intermisisset
militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus
vellet, complures eodem tempore civitates renovare
belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere.
Cuius rei veri similis causa adferebatur, quod Gallis 2
omnibus cognitum esset neque ulla multitudine in
unum locum coacta resisti posse Romanis nec, si
diversa bella complures eodem tempore intulissent
civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habi-
tutum exercitum populi Romani ad omnia persequenda;
non esse autem alicui civitati sortem incommodi recu- 3
sandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in
libertatem.

II. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar 1
M. Antonium quaestorem suis praeficit hibernis; ipse
cum equitatus praesidio pridie Kal. Ianuarias ab
oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam
non longe a finibus Haeduorum conlocaverat in finibus
Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima
fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis 2
reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum
inducit, qui cum latos fines et complura oppida habe-
rent, unius legionis hibernis non potuerant contineri,
quin bellum pararent coniurationesque facerent.

III. Repentino adventu Caesaris accidit, quod impa- 1
ratis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore

ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur,
 2 quam confugere in oppida possent. Namque etiam
 illud vulgare incursionis hostium signum, quod incen-
 diis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris erat inter-
 dicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si
 longius progredi vellet, deficeretur aut hostes incen-
 3 diis terrerentur. Multis hominum milibus captis per-
 territi Bituriges, qui primum adventum potuerant
 effugere Romanorum, in finitimas civitates aut privatis
 hospitiiis confisi aut societate consiliorum confugerant.
 4 Frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis
 occurrit nec dat ulli civitati spatium de aliena potius
 quam de domestica salute cogitandi; qua celeritate et
 fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad con-
 5 ditiones pacis adducebat. Tali condicione proposita
 Bituriges cum sibi viderent clementia Caesaris redi-
 tum patere in eius amicitiam finitimasque civitates
 sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas
 esse, idem fecerunt.

1 III. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia,
 qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus
 intolerandis studiosissime permanserant in labore, duce-
 nos sestertios, centurionibus L milia nummum praedae
 nomine condonaturum pollicetur legionibusque in
 2 hiberna remissis ipse se recipit die XL Bibracte. Ibi
 cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt
 auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bel-
 3 lum sibi querebantur. Qua re cognita cum dies non
 amplius XVIII in hibernis esset moratus, legiones XIII
 et VI ex hibernis ab Arari educit, quas ibi conlocatas
 explicandae rei frumentariae causa superiore commen-
 4 tario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus
 ad persequendos Carnutes proficiscitur.

1 V. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata,

calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant — nuper enim devicti complura oppida dimiserant — dispersi profugiunt. Caesar erumpentes eo maxime tempore 2 acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Cenabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quae collectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant inaedificata, milites compegit. Equites tamen et auxiliarios 3 pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes; nec frustra: nam plerumque magna praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes 4 hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas civitates.

VI. Caesar tempore anni difficillimo cum satis 1 haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflari, C. Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hibernis Cenabi conlocavit; ipse cum crebris legationibus Remorum 2 certior fieret Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, 3

litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suesionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus a T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum oportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore invicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

VII. His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur castrisque in eorum finibus positis equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant paucos in aedificiis esse inventos atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent — namque esse undique diligenter demigratum — sed qui speculandi causa essent remissi. A quibus cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Veliocasses, Atrebates; locum castris excelsum in silva circumdata palude delegisse, impedimenta omnia in ultiores silvas contulisse. Complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua et multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus veniret, sese offerre ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea condicione cum toto exercitu decertare cogarentur; si maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent, pabulatione autem, quae propter anni tempus cum exigua tum disiecta esset,

et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

VIII. Quae Caesar consentientibus pluribus cum 1
cognovisset atque ea, quae proponerentur, consilia
plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum
remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum
statuit, quo celerius hostes contempta suorum pauci- 2
tate prodirent in aciem. Singularis enim virtutis
veterrimas legiones VII, VIII, VIII habebat, summae
spei delectaeque iuventutis XI, quae octavo iam sti-
pendio tamen in conlatione reliquarum nondum eandem
vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque con- 3
silio advocato rebus iis, quae ad se essent delatae,
omnibus expositis animos multitudinis confirmat. Si 4
forte hostes trium legionum numero posset elicere ad
dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio
VII, VIII, VIII ante omnia irent impedimenta, deinde
omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat
mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret
XI, ne maioris multitudinis species accidere hostibus
posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione paene 5
quadrato agmine instructo in conspectum hostium
celerius opinione eorum exercitum adducit.

VIII. Quas legiones repente instructas velut in 1
acie certo gradu accedere Galli cum viderent, quorum
erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, sive
certaminis periculo sive subito adventu sive expectatione
nostri consilii copias instruunt pro castris nec loco supe-
riore decedunt. Caesar etsi dimicare optaverat, tamen 2
admiratus tantam multitudinem hostium valle intermissa
magis in altitudinem depressa quam late patente castra
castris hostium confert. Haec imperat vallo pedum 3
duodecim muniri, loriculam pro portione eius altitudinis
inaedificari, fossam duplicem pedum quinum denum

lateribus deprimi directis, turres excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis contrastisque coniungi, quorum frontes viminea loricula munirentur, ut ab hostibus duplici fossa, duplici pro-

4 pugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permetteret tela, alter, qui propior hostem in ipso vallo conlocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

1 X. Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris adlaturum, et cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi.

2 Interim crebro paucis utrimque procurrentibus inter bina castra palude interiecta contendebatur; quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes insequabantur aut vicissim hostes eadem transgressi

3 nostros longius submovebant. Accidebat autem cotidianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquiretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circum-

4 venirentur; quae res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac servorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui

5 tametsi numero non amplius erant D, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

1 XI. Caesar cum animadverteret hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa nec locum munitionibus claudi nisi a maiore

exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret; ipse equites invicem Remorum ac Lingonum reli-² quarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas incursiones hostium sustinerent.

XII. Quod cum cotidie fieret ac iam consuetudine¹ diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci delecta manu peditum cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum silvestribus locis insidias disponunt eodemque equites² postero die mittunt, qui primum elicerent nostros, deinde circumventos adgrederentur. Cuius mali sors incidit Remis, quibus³ ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque hi cum repente hostium equites animadvertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti a peditibus undique sunt circumdati. Quo⁴ facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum; qui cum vix equo propter⁵ aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat neque dimicari sine se voluerat. Inflan-⁶ tur atque incitantur hostium animi secundo proelio principe et praefecto Remorum interfecto nostrique detrimento⁷ admonentur diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittunt interim cotidiana proelia¹ in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Ger-² mani, quos propterea Caesar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius

universi paludem transissent paucisque in resistendo interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut cominus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam, 3 qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt nec prius finem fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent 4 aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis parvulis rebus insolentiores an adversis mediocribus timidiores essent.

1 XIII. Compluribus diebus isdem in castris consumptis cum propius accessisse legiones et C. Trebonium legatum cognovissent, duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes 2 habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen — magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit — oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum 3 processisset. At Caesar neque resistentes neque cedentes adgrediendos tanto collis ascensu iudicabat neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. 4 Ita cum palude impedita castra a castris, quae dimitterentur, dividi videret transeundique difficultas celeritatem insequendi tardare posset atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animadverteret, pontibus palude constrata legiones traducit celeriterque in summam planitiem iugi pervenit, quae 5 declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi

legionibus instructis ad ultimum iugum pervenit aciem-
que eo loco constituit, unde tormento missa tela in
hostium cuneos coici possent.

XV. Barbari confisi loci natura cum dimicare non 1
recusarent, si forte Romani subire collem conarentur,
paulatimque copias distributas dimittere non auderent,
ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quo- 2
rum pertinacia cognita Caesar XX cohortibus instructis
castrisque eo loco metatis Menapios munire iubet
castra. Absolutis operibus pro vallo legiones instructas 3
conlocat, equites frenatis equis in stationibus disponit.
Bellovaci cum Romanos ad insequendum paratos vide- 4
rent neque pernoctare aut diutius remanere sine peri-
culo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi
ceperunt. Fasces ubi consederant — namque in acie 5
considerare Gallos consuesse superioribus commentariis
declaratum est — per manus stramentorum ac virgul-
torum, quorum summa erat in castris copia, inter se
traditos ante æciem conlocaverunt extremoque tem-
pore diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt.
Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu 6
textit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehe-
mentissimo cursu refugerunt.

XVI. Caesar etsi discessum hostium animadvertere 1
non poterat incendiis oppositis, tamen id consilium
cum fugae causa initum suspicaretur, legiones pro-
movet, turmas mittit ad insequendum; ipse veritus
insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis
atque elicere nostros in locum conaretur iniquum,
tardius procedit. Equites cum intrare fumum et flam- 2
mam densissimam timerent ac, si qui cupidius intra-
verant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent
equorum, insidias veriti liberam facultatem sui reci-
piendi Bellovacis dederunt. Ita fuga timoris simulque 3

calliditatis plena sine ullo detrimento milia non amplius
 X progressi hostes loco munitissimo castra posuerunt.
 4 Inde cum saepe in insidiis equites peditesque dispo-
 nerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus
 inferebant.

1 XVII. Quod cum crebrius accideret, ex captivo
 quodam comperit Caesar Correum, Bellovacorum ducem,
 fortissimorum milia VI peditum delegisse equitesque
 ex omni numero M, quos in insidiis eo loco con-
 locaret, quem in locum propter copiam frumenti ac
 2 pabuli Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo
 cognito consilio Caesar legiones plures, quam solebat,
 educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus
 mittere praesidio consuerat, praemittit; huic interponit
 3 auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus, quam
 potest maxime, adpropinquat.

1 XVIII. Hostes in insidiis dispositi cum sibi dele-
 gissent campum ad rem gerendam non amplius paten-
 tem in omnes partes passibus M,* silvis undique
 impeditissimis aut flumine altissimo munitum, velut
 2 indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato
 hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque
 armis parati cum subsequentibus legionibus nullam
 dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deve-
 3 nerunt. Quorum adventu cum sibi Correus oblatam
 occasionem rei gerendae existimaret, primum cum
 paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum
 4 fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidia-
 torum neque plures in unum locum conveniunt; quod
 plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem
 timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum
 accipitur.

1 XVIII. Cum dispositis turmis invicem rari proe-
 liarentur neque ab lateribus circumveniri suos paterentur,

erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis. Fit magna contentione diversum proelium. Quod cum diutius 2 pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros cogit cedere equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeliantur. Pugnatur 3 aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones crebrique eodem 4 tempore et nostris et hostibus nuntii adferuntur imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt. Nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi 7 tamen percussique maiore parte amissa, quo fors tulerat, consternati profugiunt partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga ab nostris acriter insequentibus conficiuntur, cum interim nulla calamitate victus 8 Correas excedere proelio silvasque petere aut invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissime proeliando compluresque vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela coicere.

XX. Tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis 1 ingressus Caesar cum victos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum relictuos, quae non longius ab ea caede abesse passuum VIII milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu traducto progreditur.

2 At Bellovaci reliquaeque civitates repente ex fuga paucis atque his vulneratis receptis, qui silvarum beneficio casum évitaverant, omnibus adversis, [cognita calamitate] interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

1 XXI. Hoc omnibus probato consilio Commius Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id
2 bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate
3 numquam profecto esset inlaturus. Afflictas opes equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis.
4 Magnum tamen, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correas, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus; numquam enim senatum tantum in civitate illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse.

1 XXII. Haec orantibus legatis commemorat Caesar: Eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem reliquorum deditioe esse perductos. Scire atque
2 intellegere se causam peccati facillime mortuis delegari. Neminem vero tantum pollere, ut invitibus principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

1 XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum

civitatum legati, quae Bellovacorum speculabantur
 eventum. Obsides dant, imperata faciunt excepto 2
 Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam
 committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus 3
 Caesare in Gallia citeriore ius dicente cum Commium
 comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra
 Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia
 iudicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur 4
 vocatum in castra venturum, ne temptando cautio-
 rem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per
 simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad
 eam rem delectos ei tradidit centuriones. Cum in 5
 colloquium ventum esset et, ut convenerat, manum
 Commii Volusenus adripuisset et centurio velut in-
 sueta re permotus vellet celeriter Commium conficere,
 a familiaribus prohibitus non potuit; graviter tamen
 primo ictu gladio vulneravit. Cum utrimque gladii 6
 districti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi
 fuit utrorumque consilium, nostrorum, quod mortifero
 vulnere Commium credebant adfectum, Gallorum, quod
 insidiis cognitis plura, quam videbant, extimescebant.
 Quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in 7
 conspectum cuiusquam Romani venire.

XXIII. Bellicosissimis gentibus devictis Caesar 1
 cum videret nullam iam esse civitatem, quae bellum
 pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis
 demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium
 evitandum, plures in partes exercitum dimittere con-
 stituit. M. Antonium quaestorem cum legione duo- 2
 decima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohorti-
 bus XXV mittit in diversissimam partem Galliae, quod
 ibi quasdam civitates in armis esse audiebat neque
 C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus
 erat, satis firmas duas legiones habere existimabat.

3 T. Labienum ad se evocat; legionem autem XV,
 quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam
 mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne
 quod simile incommodum accideret decursione barbaro-
 rum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui
 4 repentino latrocinio atque impetu Istrorum erant
 oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines
 Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem
 cum redigi posse in suam potestatem desperasset,
 proximum suae dignitatis esse ducebat adeo fines eius
 vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum
 Ambiorix, si quos Fortuna reliquos fecisset, nullum
 reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

1 XXV. Cum in omnes partes finium Ambiorigis
 aut legiones aut auxilia dimisisset atque omnia caedi-
 bus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero homi-
 num interfecto aut capto Labienum cum duabus
 2 legionibus in Treveros mittit, quorum civitas propter
 Germaniae vicinitatem cotidianis exercitata bellis cultu
 et feritate non multum a Germanis differebat neque
 imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat.

1 XXVI. Interim C. Caninius legatus cum magnam
 multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum
 litteris nuntiisque Duratii cognosceret, qui perpetuo in
 amicitia Romanorum permanserat, cum pars quaedam
 civitatis eius defecisset, ad oppidum Lemonum con-
 2 tendit. Quo cum adventaret atque ex captivis certius
 cognosceret multis hominum milibus ab Domnaco,
 duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari
 neque infirmas legiones hostibus committere auderet,
 3 castra posuit loco munito. Domnacus cum adpro-
 pinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legi-
 ones conversis castra Romanorum oppugnare instituit.
 4 Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset

et magno suorum detrimento nullam partem munitio-
num convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemo-
num redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus com- 1
plures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat
litterisque C. Caninii Rebili fit certior, quae in Picto-
nibus gerantur. Quibus rebus cognitis proficiscitur
ad auxilium Duratio ferendum. At Domnacus adventu 2
Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem co-
actus esset [et Romanum] et externum sustinere hostem
et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco
cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur,
nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudi-
nem transeundum, copias traduxisset. Fabius etsi 3
nondum in conspectum hostium venerat neque se
Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum
noverant naturam, potissimum credidit hostes perter-
ritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque 4
cum copiis ad eundem pontem contendit equitatumque
tantum procedere ante agmen imperat legionum, quan-
tum cum processisset, sine defatigatione equorum in
eadem se reciperet castra. Consequuntur equites 5
nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Domnaci
agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in
itinere adgressi magna praeda multis interfectis poti-
untur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites prae- 1
mittit sic paratos, ut confligerent atque omne agmen
morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis 2
ut res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum,
singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur
agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis
locis disponit, parte equitum proelium committit.
Confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi 3

peditibus; qui toto agmine subsistentes equitibus suis
 4 contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine. Namque nostri contemptis pridie superatis hostibus cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi proelii fortissime
 5 contra pedites proeliantur, hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

1 XXVIII. Cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Domnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus invicem praesidio, cum repente confertae
 2 legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis percussae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore
 3 discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum
 4 valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus XII aut armatorum aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis omnis multitudo capitur impedimentorum.

1 XXX. Qua ex fuga cum constaret Drappetem Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulis omnium civitatum adscitis, receptis latronibus impedimenta et commeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum duobus milibus e fuga collectis provinciam petere unaque consilium cum eo
 Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario prima defectione Galliae facere in provinciam
 2 voluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum

legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore provinciae magna infamia perditorum hominum latrociniis caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes 1 ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Domnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submis- 2 siores essent futurae, dato vero spatio ac tempore eodem instigante Domnaco possent concitari. Qua in 3 re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe 4 vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in deditionem ceteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus Oceanoque coniunctae, quae Aremoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum adventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Domnacus suis finibus expulsus errans lati- 5 tansque solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

XXXII. At Drappes unaque Lucretius cum legi- 1 ones Caniniumque adesse cognoscerent nec se sine certa pernicie persequente exercitu putarent provinciae fines intrare posse nec iam libere vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. Ibi cum Lucretius apud suos 2 cives quondam integris rebus multum potuisset semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

XXXIII. Quo cum confestim C. Caninius venisset 1 animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen

armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus
 2 divisis trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

1 XXXIII. Quod cum animadverterent oppidani miserimaque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis
 2 ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt. Hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum,
 3 qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quominus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant, nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum
 4 adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

1 XXXV. Magna copia frumenti comparata considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido x milibus, unde paulatim frumentum in oppidum
 2 supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum resistit,
 3 Lucterius agmen iumentorum ad oppidum ducit. Dispositis ibi praesidiis hora noctis circiter decima silvestribus angustisque itineribus frumentum importare
 4 in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles ca-

strorum cum sensissent exploratoresque missi, quae gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum facit. Hi repentino malo 5 perterriti diffugiunt ad sua praesidia; quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum 6 paucis Lucterius nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta Caninius ex captivis com- 1 perit partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non amplius XII. Qua re ex compluribus 2 cognita cum intellegeret fugato duce altero perterreri reliquos facile et opprimi posse, magnae felicitatis esse arbitrabatur neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti perferret. Sed in experiundo cum periculum nullum videret, equi- 3 tatum omnem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra hostium praemittit; ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostes acces- 4 sisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo est, relictis locis superioribus ad ripas esse fluminis demissa, at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improvise advolasse proeliumque commisisse. Qua 5 re cognita legionem armatam instructamque adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque signis legionis visis vehementissime proeliantur. Con- 6 festim cohortes undique impetum faciunt omnibusque aut interfectis aut captis magna praeda potiuntur. Capitur ipse eo proelio Drappes.

XXXVII. Caninius felicissime re gesta sine ullo 1 paene militis vulnere ad obsidendos oppidanos rever-

titur externoque hoste deleto, cuius timore antea dividere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

1 XXXVIII. Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus xv in Bellovacis reliquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas
2 daretur. Ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat.
3 Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertibat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitorem belli Cotuatum
4 ad supplicium depoposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura
5 quaesitus in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

1 XXXVIII. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent quoque
2 in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse adficiendam iudicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates locorum
3 oportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret reliquam esse unam aestatem suae provinciae, quam si sustinere potuissent,
4 nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus duabus reliquit, qui iustis

itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

XXXX. Caesar cum contra expectationem omnium 1
Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum
animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret
ulla condicione posse, magna autem copia frumenti
abundare oppidanos ex perfugis cognovisset, aqua pro-
hibere hostem temptare coepit. Flumen infimam 2
vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat,
in quo positum erat praeruptum undique oppidum
Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat; 3
in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut
nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat 4
autem oppidanis difficilis et praeruptus eo descensus,
ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac periculo
vitae neque adire flumen neque arduo se recipere
possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita Caesar 5
sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam
quibusdam locis contra facillimos descensus conlo-
catis aqua fluminis prohibebat oppidanos.

XXXI. Quorum omnis postea multitudo aquatum 1
unum in locum conveniebat; sub ipsius enim oppidi
morum magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte,
quae fere pedum CCC intervallo a fluminis cir-
cuiu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos 2
cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione
eius vineas agere adversus montem et aggerem ex-
struere coepit magno cum labore et continua dimica-
tione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et 3
eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter
succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites
nostri vineas proferre et labore atque operibus loco-
rum vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos 4
tectos ad venas agunt et caput fontis, quod genus

operis sine ullo periculo et sine suspicione hostium
 5 facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum
 LX, conlocatur in eo turris decem tabulatorum, non
 quidem quae moenibus adaequaret — id enim nullis
 operibus effici poterat — sed quae superaret fastigium
 6 fontis. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis
 aditum nec sine periculo possent aquari oppidani,
 non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna
 hostium multitudo siti consumebatur.

1 XXXXII. Quo malo perterriti oppidani cupas sebo,
 pice, scandulis complent; eas ardentem in opera pro-
 volvunt eodemque tempore acerrime proeliantur, ut
 ab incendio restinguendo dimicationis periculo deter-
 2 reant Romanos. Magna repente in ipsis operibus
 flamma exstitit. Quaecumque enim per locum prae-
 cipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa
 3 comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites
 contra nostri quamquam periculoso genere proelii
 locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo
 4 sustinebant animo. Res enim gerebatur excelso loco
 et in conspectu exercitus nostri magnusque utrimque
 clamor oriebatur. Itaque prout quisque erat maxime
 insignis, quo notior testatiorque virtus esset eius,
 telis hostium flammaeque se offerebat.

1 XXXXIII. Caesar cum complures suos vulnerari
 videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem
 ascendere et simulatione moenium occupandorum cla-
 2 morem undique iubet tollere. Quo facto perterriti
 oppidani cum, quid ageretur in locis reliquis, essent
 suspensi, revocant ab impugnandis operibus armatos
 3 in murisque disponunt. Ita nostri fine proelii facto
 celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt,
 4 partim interseindunt. Cum pertinaciter resisterent
 oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa in

sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae fontis intercisae sunt atque aversae. Quo facto repente 5 perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. Itaque se necessitate coacti tradiderunt.

XXXVIII. Caesar cum suam lenitatem cognitam 1 omnibus sciret neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui 2 arma tulerant, manus praecidit, vitam concessit, quo testatior esset poena improborum. Drappes, quem 3 captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore vinculorum sive timore gravioris supplicii paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. Eodem tem- 4 pore Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni — crebro 5 enim mutandis locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum haberet Caesarem — hunc Epasnactus Arvernus, ami- 6 cissimus populo Romano, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem deduxit.

XXXV. Labienus interim in Treveris equestre 1 proelium facit secundum compluribusque Treveris interfectis et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit in suam potestatem atque in his Surum Haeduum, qui et vir- 2 tutis et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Haeduis ad id tempus permanserat in armis.

XXXVI. Ea re cognita Caesar cum in omnibus 1 partibus Galliae bene res geri videret iudicaretque

superioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut ibi
 2 extremum tempus consumeret aestivorum. Quam rem, sicuti cetera, celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem mise-
 3 runt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis ipse cum praesidio equitum Narbonem profectus est,
 4 exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in Belgio conlocavit cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio legatis, duas in Haeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam regionem coniunctam Oceano continerent, duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernibus, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset.
 5 Ipse paucos dies in provincia moratus cum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias
 6 cognovisset, bene meritis praemia tribuisset — cognoscendi enim maximam facultatem habuerat, qualis quisque animo fuisset in rem publicam, totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque
 7 auxiliis provinciae illius — his confectis rebus ad legiones in Belgium se recepit hibernavitque Nemetocennae.

1 XXXVII. Ibi cognoscit Commium Atrebatem
 2 proelio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset civitasque Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuisset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate cum suis equitibus latro-

ciniis se suosque alebat infestisque itineribus com- 3
meatus complures, qui comportabantur in hiberna
Romanorum, intercipiebat.

XXXVIII. Erat attributus Antonio praefectus 1
equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiber-
naret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum
hostium mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae 2
singularis erat in eo, magnum odium Commii adiunge-
bat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Ita-
que dispositis insidiis saepius equites eius adgressus
secunda proelia faciebat. Novissime cum vehementius 3
contenderetur ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii
cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset,
ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset lon-
gius, inimicus homini repente omnium suorum invocat
fidem atque auxilium, ne sua vulnera per fidem impo-
sita paterentur impunita, conversoque equo se a ceteris
incautius permittit in praefectum. Faciunt hoc idem 4
omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque
insequuntur. Commius incensum calcaribus equum 5
coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis
viribus medium femur traicit Voluseni. Praefecto vul- 6
nerato non dubitant nostri resistere et conversis equis
hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium 7
magno nostrorum impetu percussi vulnerantur ac partim
in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod
malum dux equi velocitate evitavit, ac sic proelio
secundo graviter adeo vulneratus praefectus, ut vitae
periculum aditurus videretur, refertur in castra. Com- 8
mius autem sive expiato suo dolore sive magna parte
amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et
ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae
imperarit, obsidibus datis firmat; unum illud orat, ut
timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuius-

9 quam Romani. Cuius postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

---

10 Scio Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse; quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus L. Paulo C. Marcello consulibus nullas habet magnopere Galliae res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda coniungendaque huic commentario statui.

1 XXXXVIII. Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum habebat continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam sub decessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. Itaque honorifice civitates appellando, principes maximis praemiis adficiendo, nulla onera nova iniungendo defessam tot adversis proeliis Galliam condicione parendi meliore facile in pace continuit.

1 L. Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quaestoris sui, commendaret sacerdotii petitionem.

2 Contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis

3 gratiam convellere cupiebant. Hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat,

tamen non minus iustam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent, simulque se et honorem suum insequentis 4 anni commendaret, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum, cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

LI. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus 1 municipiis et coloniis incredibili honore atque amore. Tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum por- 2 tarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari poterat. Cum liberis omnis multitudo 3 obviam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel spectatissimi triumphii laetitia praecipii posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar 1 percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae praefecit togatae, 2 quo maior ei commendatio conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat Labienum 3 ab inimicis suis sollicitari certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de

Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret, adduci potuit. Iudicabat enim liberis sententiis patrum conscriptorum causam
 4 suam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat ⁱⁿsenatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris ^{laederet}, quoniam Pompei dominatio atque arma non minorem terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret;
 5 fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam senatus consultum per discessionem facere coepit; quod ne fieret, consules amicique Pompei evicerunt atque ita rem morando discussuerunt.

1 LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat universi conveniensque superiori facto. Nam M. Marcellus proximo anno cum impugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompei et Crassi rettulerat ante tempus ad senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris invidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

1 LIIII. Fit deinde senatus consultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur; neque obscure hae duae legiones uni
 2 detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat confectam ex dilectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit.
 3 Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset adversariorum suorum, Pompeio legionem remisit et suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore

habuerat, ex senatus consulto iubet tradi; in eius locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueatur, ex quibus praesidiis quinta decima deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Tre- 4 bonium cum legionibus quattuor in Belgio conlocat, C. Fabium cum totidem in Haeduos deducit. Sic 5 enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, et Haedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

LV. Quo cum venisset, cognoscit per C. Marcel- 1 lum consulem legiones duas ab se missas, quae ex senatus consulto deberent ad bellum Parthicum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. Hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam 2 contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia pati-
ae conquis
 enda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi quam belligerandi.

trium

INDEX NOMINUM.

- Acco VI 4, 1. 44, 2. VII 1, 4.
 Adiatunnus III 22, 1; 4.
 Admagetobriga I 31, 12.
 Aduatuca VI 32, 3. 35, 9; 10.
 Aduatuci II 4, 9. 16, 3. 29, 1.
 31, 3. V 27, 2. 38, 1; 2. 39, 3.
 56, 1. VI 2, 3. 33, 2.
 Aemilius, L. I 23, 2.
 Africanum bellum VIII pro-
 oem. 8.
 Africus, *ventus* V 8, 2.
 Agedincum VI 44, 3. VII 10, 4.
 57, 1. 59, 4. 62, 10.
 Alesia (*Alise Ste. Reine*) VII
 68, 1; 2; 3. 75, 1. 76, 5. 77, 1.
 79, 1; 3. 80, 9. 84, 1.
 Alexandria VIII proem. 2.
 Alexandrinum bellum VIII pro-
 oem. 8.
 Allobroges I 6, 2; 3. 10, 5. 11, 5.
 14, 3. 28, 3; 4. 44, 9. III 1, 1.
 6, 5. VII 64, 5; 7. 65, 3.
 Alpes I 10, 3. III 1, 1; 2. 2, 5.
 7, 1. IV 10, 3.
 Ambarri I 11, 4. 14, 3.
 Ambiani (*Amiens*) II 4, 9. 15, 2.
 VII 75, 3. VIII 7, 4.
 Ambibarii VII 75, 4.
 Ambiorix V 24, 4. 26, 1. 27, 1;
 11. 29, 5. 31, 6. 34, 3. 36, 1; 3.
 37, 1; 2. 38, 1. 41, 2; 4. VI 2, 2.
 5, 1; 3; 4. 6, 3. 9, 2. 29, 4. 30, 1.
 31, 1; 5. 32, 1. 33, 3. 42, 3.
 43, 4.
 Ambivareti VII 75, 2. 90, 6.
 Ambivariti IV 9, 3.
 Anartes VI 25, 2.
 Ancalites V 21, 1.
 Andecombogius II 3, 1.
 Andes *sive* Andi (*Angers*) II
 35, 3. III 7, 2. VII 4, 6. 75, 3.
 VIII 26, 2.
 Antistius, C. Reginus VI 1, 1.
 VII 83, 3. 90, 6.
 Antonius, M. VII 81, 6. VIII 2. 1.
 24, 2. 38, 1. 46, 4. 47, 2. 48, 1;
 8; 9. 50, 1; 2; 3.
 Apollo VI 17, 2.
 Aquileia I 10, 3.
 Aquitani I 1. 1; 2. III 21, 3.
 Aquitania I 1, 7. III 12, 3. 20, 1.
 21, 1. 23, 3. 26, 6. 27, 1.
 Arar (*Saône*) I 11, 1; 2. 13, 1.
 16, 3. VII 90, 7. VIII 4, 3.
 Arduenna V 3, 4. VI 29, 4. 31, 2.
 33, 3.
 Arecomici VII 7, 4. 64, 6.
 Aremoricae civitates V 53, 6.
 VII 75, 4. VIII 31, 4.
 Ariovistus I 31, 10; 12; 15; 16.
 32, 4; 5. 33, 1; 2; 5. 34, 1; 2.
 36, 1. 37, 2; 4; 5. 38, 1. 39, 6.
 40, 2; 8; (9). 41, 5. 42, 1; 4. 43, 1;
 2; 3. 44, 1. 45, 1. 46, 1; 4. 47, 1;
 4; 5; 6. 48, 3; 4. 49, 3. 50, 2;
 3; 4. 53, 3; 4. IV 16, 7. V 29, 3.
 VI 12, 2.
 Aristius, M. VII 42, 5. 43, 1.
 Arpineius, C. V 27, 1. 28, 1.
 Arverni (*Auvergne*) I 31, 3; 4.

- 45, 2. VII 3, 3. 5, 5; 6. 7, 1; 5. 8, 2; 4; 5. 9, 5. 34, 2. 37, 1. 38, 5; 7. 64, 6. 66, 1. 75, 2. 76, 4. 77, 3. 83, 6. 88, 4. 89, 5. 90, 2; 3. VIII 44, 4. 46, 4. Arvernus VII 4, 1.
- Atius, Q. Varus VIII 28, 2.
- Atius, T. Labienus *v.* Labienus.
- Atrebas IV 27, 2. 35, 1. V 22, 3. VI 6, 4. VII 76, 4. VIII 6, 2. 7, 6. 21, 1. 47, 1.
- Atrebatas (*Arras*) II 4, 9. 16, 2. 23, 1. IV 21, 7. V 46, 3. VII 75, 3. VIII 7, 4. 47, 2.
- Atrius, Qu. V 9, 1. 10, 2.
- Auaricum VII 13, 3. 15, 3. 16, 1; 2. 18, 1. 29, 4. 30, 2. 31, 3; 4. 32, 1. 47, 5. 52, 2.
- Aulerci II 34. III 29, 3. VII 4, 6. VIII 7, 4. *v.* Brannovices, Ebuovices, Cenomani, Diablintes.
- Aulercus VII 57, 3.
- Aurunculeius, L. Cotta II 11, 3. IV 22, 5. 38, 3. V 24, 5. 26, 2. 28, 3. 29, 7. 30, 1. 31, 3. 33, 2. 35, 8. 36, 3. 37, 4. 52, 4. VI 32, 4. 37, 8.
- Ausci (*Auch*) III 27, 1.
- Axona (*Aisne*) II 5, 4. 9, 3.
- Bacenis** VI 10, 5.
- Baculus *v.* Sextius.
- Balbus VIII proem. 1.
- Baleares II 7, 1.
- Balventius, T. V 35, 6.
- Basilus *v.* Minucius.
- Batavi IV 10, 1.
- Belgae I 1, 1; 2; 3; 5; 6. II 1, 1. 2, 3; 5. 3, 1; 2; 4. 4, 2; 4. 5, 4. 6, 1; 2. 14, 1; 5. 15, 1; 5. 17, 2. 19, 1. III 7, 1. 11, 2. IV 38, 4. VIII 6, 2. 38, 1. 54, 4; 5.
- Belgium V 12, 2. 25, 4. VIII 46, 4; 7. 49, 1. 54, 4.
- Bellovaci (*Beauvais*) II 4, 5. 5, 3. 10, 5. 13, 1. 14, 2; 4. V 46, 1. VII 59, 2; 5. 75, 3; 5. 90, 5. VIII 6, 2. 7, 1; 3; 4; 7. 12, 1. 14, 1. 15, 4. 16, 2. 17, 1. 20, 2. 21, 3. 22, 1. 23, 1. 38, 1.
- Bibracte I 23, 1. VII 55, 4; 6. 63, 5. 90, 7. VIII 2, 1. 4, 1.
- Bibrax II 6, 1.
- Bibroci V 21, 1.
- Bigerriones (*Bagnères de Bigorre*) III 27, 1.
- Bituriges (*Berry*) I 18, 6. VII 5, 1; 2; 3; 4; 5; 7. 8, 5. 9, 6. 11, 9. 12, 2. 13, 3. 15, 1; 4. 21, 3. 29, 4. 75, 3. 90, 6. VIII 2, 1; 2. 3, 3; 5. 4, 2. 11, 2.
- Blannovii VII 75, 2.
- Boduognatus II 23, 4.
- Boii I 5, 4. 25, 6. 28, 5. 29, 2. VII 9, 6. 10, 3; 4. 17, 2; 3. 75, 3.
- Brannovices VII 75, 2.
- Bratuspantium II 13, 2.
- Britanni IV 21, 5, V 11, 8; 9. 14, 2. 21, 3.
- Britannia II 4, 7. 14, 4. III 8, 1. 9, 9. IV 20, 1. 21, 3. 22, 2. 23, 2. 27, 2. 28, 1; 2. 30, 1; 2. 37, 1. 38, 1; 4. V 2, 3. 6, 5. 8, 2; 5. 12, 1. 13, 2. 22, 4. VI 13, 11. VII 76, 1.
- Britannicum bellum V 4, 1.
- Brutus, D. III 11, 5. 14, 3. VII 9, 1. 87, 1.
- Cabillonum** (*Châlons sur Saône*) VII 42, 5. 90, 7.
- Caburus *v.* Valerius (a.).
- Cadurci (*Cahors*) VII 4, 6. 5, 1. 64, 6. 75, 2. VIII 32, 1.
- Cadureus VII 7, 1. VIII 30, 1.
- Caerosi II 4, 10.
- Caesar *v.* Iulius.
- Calenus VIII 39, 4.
- Caletes *vel* Caleti (*Calais?*) II 4, 9. VII 75, 4. VIII 7, 4.
- Camulogenus VII 57, 3. 59, 5. 62, 5; 7.

- Caninius, C.-Rebilus VII 83, 3.
 90, 6. VIII 24, 2. 26, 1; 3. 27. 1.
 30, 2. 32, 1. 33, 1. 34, 4. 35, 4.
 36, 1. 37, 1. 39, 1; 4. 44, 3.
 Cantabri III 26, 6.
 Cantium (*Kent*) V 13, 1. 14, 1.
 22, 1.
 Carcasso (*Carcasson*) III 20, 2.
 Carnutes II 35, 3. V 25, 1; 4.
 29, 2. 56, 1; 4. VI 2, 3. 3, 4.
 4, 5. 13, 10. 44, 1. VII 2, 1;
 3. 3, 1. 11, 3. 75, 3. VIII 4, 2;
 4. 5, 1; 2; 4. 31, 1; 4. 38, 3.
 46, 4.
 Carvilius V 22, 1.
 Cassianum bellum I 13, 2.
 Cassius, L. I 7, 4. 12, 5; 7.
 Cassivellaunus V 11, 8. 18, 1.
 19, 1. 20, 1; 2. 21, 2. 22, 1; 3; 5.
 Casticus I 3, 4.
 Catamantaloedes I 3, 4.
 Caturiges I 10, 4 (*Chorges, dép.*
Hautes-Alpes, Dauphinée).
 Catuvolcus V 24, 4. 26, 1. VI
 31, 5.
 Cavarillus VII 67, 7.
 Cavarinus V 54, 2. VI 5, 2.
 Celtæ I 1, 1.
 Celtillus VII 4, 1.
 Cenabenses VII 11, 7. Cena-
 bensis caedes VII 28, 4.
 Cenabum (*Orléans*) VII 3, 1; 3.
 11, 4; 6. 14, 1. 17, 7. VIII 5, 2.
 6, 1.
 Cenimagni V 21, 1.
 Cenomani VII 75, 3.
 Ceutrones a) I 10, 4. b) V 39, 1.
 Cevenna VII 8, 2; 3. 56, 2.
 Cherusci VI 10, 5.
 Cicero *v.* Tullius.
 Cimberius I 37, 3.
 Cimbri I 33, 4. 40, 5. II 4, 2.
 29, 4. VII 77, 12; 14.
 Cingetorix a) V 3, 2; 5. 4, 3.
 56, 3. 57, 2. VI 8, 9. b) V 22, 1.
 Cisalpinga Gallia *v.* Gallia.
 Cisrhenani Germani *v.* Ger-
 mani.
 Claudius, Ap. V 1, 1.
 Clodius VII 1, 1.
 Cocosates III 27, 1.
 Commius Atrebas IV 21, 7. 27, 2.
 35, 1. V 22, 3. VI 6, 4. VII
 75, 5. 76, 1; 3. 79, 1. VIII 6, 2.
 7, 6. 10, 4. 21, 1. 23, 2; 3; 5;
 6; 7. 47, 1; 2. 48, 2; 3; 5; 8.
 Conconnetodumnus VII 3, 1.
 Condrusi II 4, 10. IV 6, 4. VI
 32, 1.
 Considius, P. I 21, 4. 22, 2; 4.
 Convictolitavis VII 32, 4. 33, 3.
 37, 1. 39, 2. 42, 4. 55, 4. 67, 7.
 Coriosolites II 34. III 7, 4. 11, 4.
 VII 75, 4.
 Correus VIII 6, 2. 7, 5. 17, 1.
 18, 3. 19, 1; 8. 20, 2. 21, 4.
 Corus V 7, 3.
 Cotuatus VII 3, 1. VIII 38, 3; 5.
 Cotus VII 32, 4. 33, 3. 39, 2.
 67, 7.
 Crassus, M. a) (*pater*) I 21, 4.
 IV 1, 1. VIII 53, 1. b) (*filius*
maior) V 24, 3. 46, 1; 3. 47, 1;
 2. VI 6, 1.
 Crassus, P. (*filius antecedentis*
minor) I 52, 7. II 34. III 7, 2.
 8, 2; 5. 9, 1. 11, 3. 20, 1. 21, 2;
 3. 22, 4. 23, 1; 7. 24, 5. 25, 1;
 2. 26, 1. 27, 1. VIII 46, 1.
 Cretes II 7, 1.
 Critognatus VII 77, 2. 78, 1.
 Curio, C. VIII 52, 4.
 Daci VI 25, 2.
 Danuvius VI 25, 2.
 Decetia (*Decize dép. Nièvre*)
 VII 33, 2.
 Devitiacus II 4, 7.
 Diablintes III 9, 9.
 Dis pater VI 18, 1.
 Divico I 13, 2. 14, 7.

- Divitiacus, a.) I 3, 5. 16, 5.
 18, 1; 8. 19, 2; 3. 20, 1. 31, 3.
 32, 1; 3. 41, 4. II 5, 2. 10, 5.
 14, 1. 15, 1. VI 12, 5. VII 39, 1.
 Domitius, L. V 1, 1.
 Domnacus VIII 26, 2. 27, 2; 5.
 29, 1. 31, 1; 2; 5.
 Drappes, etis, VIII 30, 1. 32, 1.
 35, 1; 2. 36, 1; 2; 6. 44, 3.
 Dubis (*Doubs*) I 38, 4.
 Dumnorix, rigis I 3, 5. 9, 2; 3.
 18, 1; 3; 10. 19, 4. 20, 6. V
 6, 1; 2. 7, 1; 3; 5.
 Duratius VIII 26, 1; 2. 27, 1.
 Durocortorum (*Reims*) VI 44, 1.
- Eburones II 4, 10. IV 6, 4. V
 24, 4. 28, 1. 29, 2. 39, 3. 47, 5.
 58, 7. VI 5, 4. 31, 5. 32, 1; 2;
 3; 4. 34, 8. 35, 1; 4; 6. VII 75, 3.
 Eburovices III 17, 3. VII 75, 4.
 Elaver (*Allier*) VII 34, 2. 35, 1.
 53, 4.
 Eleuteti VII 75, 3.
 Elusates III 27, 1.
 Epasnactus VIII 44, 5; 6.
 Eporedorix, rigis, a) VII 38, 2.
 39, 1; 3. 40, 5. 54, 1. 55, 4.
 63, 9. 64, 5. 76, 4. b) VII 67, 7.
 Eratosthenes VI 24, 2.
 Esubii II 34. III 7, 4. V 24, 2.
- Fabius, C. V 24, 2. 46, 3. 47, 3.
 53, 3. VI 6, 1. VII 40, 2. 41, 2;
 4. 87, 1. 90, 5. VIII 6, 3. 24, 2.
 27, 1; 2; 3. 28, 1. 31, 1; 3; 4.
 37, 2. 54, 4.
 Fabius, L. VII 47, 7. 50, 3.
 Fabius, Q. I 45, 2.
 Fortuna I 40, 12. 53, 6. II 22, 2.
 III 6, 4. 8, 3. VI 30, 2; 4. 35, 2.
 42, 1. V 44, 13. 34, 2. 55, 2.
 58, 6. VII 20, 6. 63, 8. 89, 2.
 Fufius, C. Cita VII 3, 1.
- Gabali VII 7, 2. 64, 6. 75, 2.
 Gabinus, A. I 6, 4.
 Galba a) II 4, 7. 13, 1.
 Galba, Ser. III 1, 1; 4. 3, 1. 5, 2.
 6, 4; 5. VIII 50, 4.
 Galli I 1, 1; 2; 4; 5. 17, 3. 19, 4.
 25, 3. 31, 5; 12; 14. 33, 1. 39, 1.
 40, 8. 42, 5. 44, 2; 3. II 1, 3.
 2, 3. 6, 2. 17, 2. 24, 4. 30, 4.
 III 2, 1; 2. 8, 3. 10, 3. 14, 4.
 18, 6. 19, 6; 28, 1. IV 2, 2.
 5, 1. 13, 3. 15, 5. 20, 2. V 6, 1.
 24, 1. 27, 4; 6. 49, 1. 50, 1.
 53, 5; 6. 54, 2. 56, 2. VI 8, 1.
 16, 1. 18, 1. 19, 4. 24, 1; 5. 30, 3.
 34, 8. VII 1, 2. 12, 6. 13, 2.
 17, 7. 19, 2. 20, 7. 22, 1. 26, 1;
 5. 29, 6. 30, 1. 40, 7. 45, 6.
 46, 3. 51, 1. 59, 1. 69, 5. 70, 6.
 73, 1. 75, 1. 80, 3; 4. 82, 1.
 83, 1. 85, 3; 6. 88, 6. VIII 1, 2.
 2, 1. 5, 2. 6, 2. 10, 2. 12, 5.
 39, 3.
 Galli equites I 23, 2. 42, 5. II
 24, 4 (*Treveri*). V 48, 3. VI
 7, 7.
 Gallia I 1, 1; 6. 2, 2. 3, 6; 7. 16, 2.
 17, 3; 4. 30, 1; 2; 4. 31, 3; 5;
 7; 10; 11; 16. 33, 3; 4. 34, 3; 4.
 35, 3. 37, 2. 43, 7. 44, 2; 3; 6;
 7; 8; 10; 13. 45, 1; 3. 46, 4. 53, 4.
 II 1. 2, 1. 3, 1. 4, 2; 7. 35, 1.
 III 7, 1. 11, 3. 17, 4. 28, 1. IV
 6, 5. 8, 1; 2. 16, 1; 3; 4. 19, 4.
 20, 1; 3. (*plur.*) 29, 4. V 5, 3;
 4. 6, 3—6. 8, 1. 12, 5. 13, 1; 2.
 20, 1. 22, 4. 24, 1; 8. 27, 5. 29,
 4; 6. 53, 3; 4. 54, 1; 2. 55, 3; 4.
 56, 4. 58, 7. VI 1, 1; 3. 3, 4.
 5, 1. 11, 1; 2; 5. 12, 1; 4. 13, 1;
 10; 11. 31, 5. 44, 1. VII 1, 1;
 4; 5. 3, 2. 4, 1. 20, 2. 25, 1.
 29, 6. 31, 4. 34, 1. 37, 3. 43, 5.
 55, 2. 59, 1; 5. 66, 1; 3. 71, 9.
 76, 2. 77, 7; 9; 14. VIII pro-
 oem. 2. 1, 1. 22, 1. 24, 2. 30, 1.

- 31, 4; 5. 39, 2. 46, 1; 4; 6. 48, 10.
49, 2; 3. 51, 1. 54, 5.
- Gallus III 18, 1. V 45, 4. 48, 7.
49, 2. 51, 3. VII 25, 2.
- Gallia provincia I 19, 3. 28, 4.
35, 4. 44, 7. 53, 6. III 20, 2.
- Gallia citerior I 24, 3. 54, 3.
II 1, 1. 2, 1. V 1, 5. 2, 1. VIII
23, 3. 54, 3.
- Gallia Cisalpina VI 1, 2.
- Gallia togata VIII 24, 3. 52, 1; 2.
- Gallia ulterior I 7, 1; 2. 10, 3,
sive Transalpina VII 1, 2. 6, 1.
- Gallicus, a, um I 22, 2 (arma,
insignia). 31, 11 (ager). 47, 4
(lingua). III 11, 5. 14, 7 (naves).
IV 3, 3. V 43, 1. VII 48, 3
(mores, mos). IV 5, 2. V 14, 1
(consuetudo). IV 20, 1. V 54, 4
(bella, bellum). VI 7, 7 (res,
pl.). VII 23, 1 (muri). 53, 3
(ostentatio).
- Garumna I 1, 2; 5; 7.
- Garumni III 27, 1.
- Gates III 27, 1.
- Geidumni V 39, 1.
- Genava (*Genf*) I 6, 3. 7, 1; 2.
- Gergovia VII 4, 2. 34, 2. 36, 1.
37, 1. 38, 1; 7. 41, 1. 42, 1.
43, 5. 45, 4. 59, 1.
- Germani I 1, 3; 4. 27, 4. 28, 4.
31, 4; 10; 11; 14; 16. 33, 2; 3.
36, 7. 39, 1. 43, 9. 44, 6. 47, 2;
4. 48, 5. 49, 1. 50, 4; 5. 51, 2.
52, 4. II 1, 3. 3, 4. 4, 2; 10.
III 7, 1. 11, 2. IV 1, 1; 3. 3, 3.
4, 3; 6. 6, 3; 4; 5. 7, 1; 3.
13, 4. 14, 1. 15, 1. 16, 1; 4; 7.
19, 4. V 27, 8. 28, 4. 29, 1; 3;
6. 55, 2. VI 2, 3. 5, 4. 7, 3; 6.
8, 1; 7. 9, 7. 12, 2. 21, 1. 24, 1;
4. 29, 1. 32, 1. 35, 4. 37, 1.
41, 1; 3. 42, 3. VII 63, 7. 65, 5.
67, 5. 70, 4; 7. 80, 6. VIII 7, 6.
10, 2; 4. 13, 2. 25, 2. 36, 2; 3;
4. 45, 1.
- Germani, Cisrhenani VI 2, 3.
- Germani, Transrhenani V 2, 4,
sive Transrhenani (*subst.*) IV
16, 5. VI 5, 5.
- Germani equites VII 13, 1.
- Germania IV 4, 1. V 13, 6. VI
11, 1. 24, 2. 25, 4. 31, 5. VII
65, 4. VIII 25, 2.
- Germanicum bellum IV 16, 1.
- Gobannitio VII 4, 2.
- Gorgobina VII 9, 6.
- Graeci VI 24, 2.
- Graecae litterae I 29, 1. V 48, 4.
VI 14, 3.
- Graioceli I 10, 4.
- Grudii V 39, 1.
- Haedua civitas II 14, 2. V 7, 1.
- Haedui I 10, 1. 11, 1; 2; 4. 12, 1.
14, 3; 6. 15, 1. 16, 1; 4; 5. 17, 4.
18, 3; 10. 19, 1. 23, 1. 28, 5. 31, 3;
6; 8; 10. 32, 3. 35, 3; 4. 36, 3;
5; 6. 37, 1; 2. 43, 6; 7; 9. 44, 9.
48, 2. II 5, 3. 10, 5. 14, 1; 2; 5.
15, 1. V 6, 2. 7, 5; 9. 54, 4. VI
4, 2; 3; 4. 12, 1; 2; 3; 4; 6; 7; 9.
VII 5, 2; 3; 4. 9, 4; 6. 10, 1; 3. 17,
2; 3. 32, 2. 33, 2. 34, 1. 37, 3;
5. 38, 5; 6; 10. 40, 1; 4; 6. 41, 1.
42, 1. 43, 4. 45, 10. 50, 1. 53, 3.
54, 1; 2; 3. 55, 1; 4. 59, 1; 2.
61, 4. 63, 1; 4; 8. 64, 4. 67, 7.
75, 2. 76, 3. 77, 1. 89, 5. 90, 1;
3; 7. VIII 45, 2. 46, 4. 54, 4; 5.
- Haedus I 3, 5. 9, 2. 31, 3. 32, 3.
II 5, 2. V 6, 1. VII 37, 1. 39, 1.
54, 1. 67, 7. 76, 3.
- Harudes I 31. 10. 37, 2. 51, 2.
- Helvetii I 1, 4; 5. 2, 3. 3, 6.
4, 1; 4. 5, 1. 6, 2; 3. 7, 3; 4.
8, 1; 4. 9, 3; 4. 10, 1. 11, 1; 6.
12, 1; 2. 13, 1; 2; 3; 4. 14, 7.
15, 2; 3. 16, 3. 17, 4. 18, 7; 8;
9. 19, 1. 22, 4. 23, 1; 3. 24, 4.
25, 6. 26, 6. 27, 1; 4. 28, 3; 4. 29,

- 1; 2. 30, 1; 2; 3. 40, 7; 12. IV
10, 3. VI 25, 2. VII 75, 3.
Helvetia civitas I 12, 4; 6.
Helvetius, ager I 2, 3.
Helveticum proelium VII 9, 6.
Helvii VII 7, 5. 8, 1; 2. 64, 6.
65, 2.
Hercynia silva VI 24, 2. 25.
Hibernia (*Irland*) V 13, 2.
Hispani equites V 26, 3.
Hispania I 1, 7. V 1, 4. 13, 2.
27, 1. VII 55, 3.
Hispania citerior III 23, 3.
- Iccius II 3, 1. 6, 4. 7, 1.
Illyricum II 35, 2. III 7, 1. V
1, 5.
Indutiomarus V 3, 2; 4; 5. 4, 1;
2; 4. 26, 2. 53, 2. 55, 1; 3. 57,
2; 3. 58, 1; 2; 4; 6. VI, 2, 1. 8, 8.
Italia I 10, 3. 40, 5. II 35, 2; 3.
VI 1, 3. VII 1, 1. 7, 5. 55, 3.
57, 1. VIII 54, 3; 5. 55, 1.
Itius portus V 2, 3. 5, 1.
Iulius a) C. Caesar, *passim*. b)
L. Caesar VII 65, 1.
Iunius, Q. V 27, 1. 28, 1.
Iupiter VI 17, 2.
Iura, mons I 2, 3. 6, 1. 8, 1.
- Laberius, Q. Durus V 15, 5.
Labienus, P. Atius I 10, 3. 21, 2.
22, 1; 2; 3. 54, 3. II 1, 1. 11, 3.
26, 4. III 11, 1. IV 38, 1; 2.
V 8, 1. 11, 4. 23, 4. 24, 2. 27, 9.
37, 7. 46, 4. 47, 4. 53, 1; 2.
56, 5. 57, 1; 4. 58, 4. VI 5, 6.
7, 1; 4; 5; 8. 8, 2; 7. 33, 1; 5.
VII 34, 2. 56, 2. 57, 1. 58, 1; 6.
59, 3. 61, 5. 62, 2; 8; 10. 86, 1.
87, 2; 3. 90, 4. VIII 6, 3. 23, 3.
24, 3. 25, 1. 45, 1. 52, 2; 3.
Latovici I 5, 4. 28, 3. 29, 2.
Lemannus, lacus I 2, 3. 8, 1.
III 1, 1.
- Lemonum VIII 26, 1; 2; 4.
Lemovices (*Limoges*) VII 4, 6.
75, 3. 88, 4. VIII 46, 4.
Lentulus, L. VIII 50, 4.
Lepontii IV 10, 3.
Leuci I 40, 11.
Levaci V 39, 1.
Lexobii III 9, 9. 11, 4. 17, 3.
29, 3. VII 75, 4.
Liger (*Loire*) III 9, 1. VII 5, 4.
11, 6; 9. 55, 1; 9; 10. 56, 3.
VIII 27, 2.
Lingones (*Langres*) I 26, 5; 6.
40, 11. IV 10, 1. VI 44, 3. VII
9, 4. 63, 7. 66, 2. VIII 11, 2.
Liscus I 16, 5. 17, 1. 18, 1.
Litavicus VII 37, 1; 7. 38, 1;
4; 6. 39, 3. 40, 3; 6; 7. 42, 1.
43, 2. 54, 1. 55, 4. 67, 7.
Lucianus, Q. V 35, 7.
Lucterius VII 5, 1. 7, 1. 8, 1.
VIII 30, 1. 32. 34, 1; 2. 35, 1;
2; 6. 39, 1. 44, 4.
Lugotorix, rigis V 22, 2.
Luna VI 21, 2.
Lutetia VI 3, 4. VII 57, 1. 58,
3; 5; 6.
- Mallius, L. III 20, 1.
Mandubii VII 68, 1. 71, 7. 78, 3.
Mandubracius V 20, 1; 2; 3.
22, 5.
Marcellus, C. a) VIII 48, 10.
55, 1. b) VIII 50, 4.
Marcellus, M. VIII 53, 1.
Marcomanni I 51, 2.
Marius, C. I 40, 5.
Mars VI 17, 2.
Matisco (*Mâcon*) VII 90, 7.
Matrona (*Marne*) I 1, 2.
Mediomatrici (*Metz*) IV 10, 3.
VII 75, 3.
Meldi (*Meaux*) V 5, 2.
Menapii II 4, 9. III 9, 9. 28, 1.
IV 4, 2; 4; 5; 7. 22, 5. 38, 3.

- VI 2, 3. 5, 4; 5; 6. 6, 2. 9, 1.
33, 1. VIII 15, 2.
Mercurius VI 17, 1.
Messala, M. I 2, 1. 35, 4.
Metiosedum (*Melun*) VII 58, 2;
6. 60, 1. 61, 5.
Metius, M. I 47, 4. 53, 8.
Minerva VI 17, 2.
Minucius, L. Basilus VI 29, 4.
30, 1. VII 90, 5.
Mona (*Anglesea*) V 13, 3.
Morini II 4, 9. III 9, 9. 28, 1.
IV 21, 3. 22, 1; 5. 37, 1. 38, 1.
V 24, 2. VII 75, 3. 76, 1.
Moritasgus V 54, 2.
Mosa (*Maas*) IV 9, 3. 10, 1; 2.
12, 1. 15, 2. 16, 2. V 24, 4.
VI 33, 3.
Munatius, L. Plancus V 24, 3.
25, 4.
- Nammeius I 7, 3.
Namnetes (*Nantes*) III 9, 9.
Nantuates III 1, 1; 4. 6, 5. IV
10, 3.
Narbo III 20, 2. VII 7, 2; 4.
VIII 46, 3.
Nasua I 37, 3.
Nemetes I 51, 2. VI 25, 2.
Nemetocenna VIII 46, 7. 52, 1.
Nervii II 4, 8. 15, 3. 16, 2. 17,
2; 4; 5. 19, 1. 23, 4. 28, 1. 29, 1.
32, 2. V 24, 2. 38, 2; 4. 39, 3.
41, 1. 42, 1. 46, 4. 48, 2. 56, 1.
58, 7. VI 2, 3. 3, 1. 29, 4. VII 75, 3.
Nervius V 45, 2.
Nervicum proelium III 5, 2.
Nitiobrogēs VII 7, 2. 31, 5. 46, 5.
75, 3.
Noreia I 5, 4.
Norica Ariovisti uxor I 53, 4.
Noricus ager I 5, 4.
Noviodunum oppidum Bituri-
gum VII 12, 2. 14, 1.
Noviodunum oppidum Haeduor-
um (*Nevers*) VII 55, 1; 5.
- Noviodunum oppidum Suessio-
num II 12, 1.
Numidae II 7, 1. 10, 1. 24, 4.
- Oceanus I 1, 5; 7. III 7, 2. 9, 1;
7. 13, 4. IV 10, 2; 4; 5. 29, 1.
VI 31, 3. 33, 1. VII 4, 6. VIII
46, 4.
Ocelum I 10, 5.
Octodurus III 1, 4.
Ollovido VII 31, 5.
Orcynia silva VI 24, 2.
Orgetorix, rigis I 2, 1. 3, 1; 3.
4, 1; 3; 4. 9, 3. 26, 4.
Osismi II 34. III 9, 9. VII 75, 4.
- Padus (*Po*) V 24, 4.
Paemani II 4, 10.
Parisii VI 3, 4. VII 4, 6. 34, 2.
57, 1. 75, 3.
Parthicum, bellum VIII 54, 1.
55, 1.
Paulus, L. VIII 48, 10.
Peditus, Q. II 2, 1. 11, 3.
Petrocorii (*Périgord*) VII 75, 3
Petronius, M. VII 50, 4.
Petrosidius, L. V 37, 5.
Pictones (*Poitou*) III 11, 5. VII
4, 6. 75, 3. VIII 26, 1. 27, 1.
Pirustae V 1, 5; 7.
Piso, L. a) I 6, 4. b) 12, 7.
Piso, M. I 2, 1. 35, 4.
Piso Aquitanus IV 12, 4.
Plancus v. Munatius.
Pleumoxii V 39, 1.
Pompeius, Cn. a) IV 1, 1. VI
1, 2; 4. VII 6, 1. VIII 52, 4; 5.
53, 1. 54, 1; 2; 3. 55, 1. b) V
36, 1.
Ptianii III 27, 1.
Pullo, T. V 44, 1; 3; 6; 7;
10; 12.
Pyrenaei montes I 1, 7.
- Rauraci I 5, 4. 29, 2. VI 25, 2.
VII 75, 3.

- Redones (*Rennes*) II 34. VII 75, 4.
- Remi (*Reims*) II 3, 1. 4, 4. 5, 1; 4; 5. 6, 1. 7, 2; 3. 9, 5. 12, 1; 5. III 11, 2. V 3, 4. 24, 2. 53, 1. 54, 4. 56, 5. VI 4, 5. 7, 1. 12, 7; 9. 29, 4. 44, 1. VII 63, 7. 90, 5. VIII 6, 2. 11, 2. 12, 3; 6.
- Remus II 6, 4.
- Rhenus (*Rhein*) I 1, 4; 5; 6. 2, 3. 5, 4. 27, 4. 28, 4. 31, 5; 11; 16. 33, 3. 35, 3. 37, 3. 43, 9. 44, 2. 53, 1. 54, 1. II 3, 4. 4, 1. 29, 4. 35, 1. III 11, 1. IV 1, 1. 3, 3. 4, 1; 3; 6; 7. 6, 3. 10, 2; 3. 14, 5. 15, 2. 16, 1; 2; 4; 6. 17, 1. 19, 4. V 3, 1; 4. 24, 4. 27, 8. 29, 3. 41, 3. 55, 1; 2. VI 9, 1. 24, 1. 29, 4. 32, 1. 35, 4; 6. 41, 1. 42, 3. VII 65, 4. VIII 13, 2.
- Rhodanus (*Rhone*) I 1, 5. 2, 3. 6, 1; 2; 4. 8, 1; 4. 10, 5. 11, 5. 12, 1. 33, 4. III 1, 1. VII 65, 3.
- Roma I 31, 9. VI 12, 5. VII 90, 8.
- Romani I 17, 3; 4. 18, 8; 9. 23, 3. 25, 7. 44, 9. 46, 4. 51, 3. II 10, 4. 12, 5. 13, 3. 16, 2. 24, 5. 31, 2. III 2, 5. 8, 4. 9, 6. 18, 3; 8. 19, 1. 24, 3; 4. IV 7, 4. 19, 3. 24, 1. 30, 1. 34, 5. V 32, 1. 34, 1; 3. 38, 2. 56, 1. VI 4, 1. 8, 1. 10, 4; 5. 35, 9. 42, 3. VII 14, 2; 7; 9. 19, 2. 20, 1; 3; 6. 26, 2; 4; 5. 29, 2. 35, 1. 37, 3; 5. 38, 2; 8. 44, 4. 47, 5. 48, 1; 3; 4. 55, 7; 9. 61, 2. 63, 7. 64, 2. 66, 2; 3. 69, 6. 71, 1. 75, 5. 77, 10; 15. 78, 4. 84, 3. 85, 3; 6. 89, 2. VIII 1, 2. 3, 3. 7, 8. 14, 2. 15, 1; 4; 7. 19, 6. 26, 1; 3. 30, 1. 39, 2. 42, 1. 45, 1. 47, 2.
- Romanus V 51, 3. VIII 23, 7. 48, 8.
- Romanus, populus I 3, 4. 6, 3. 8, 3. 10, 2. 11, 3. 12, 6. 13, 3; 4; 7. 14, 1; 7. 18, 9. 19, 2. 30, 2. 31, 7; 14; 16. 33, 2; 3. 34, 4. 35, 2; 4. 36, 1; 2; 5. 40, 2; 3. 42, 3. 43, 8. 44, 5; 7; 9; 12. 45, 1; 2; 3. II 1, 1; 3. 3, 2. 13, 2. 14, 2. 15, 5. 31, 5. 32, 2. 34. III 23, 6. IV 7, 3. 16, 1; 4; 7. 17, 1. 21, 5; 8. 22, 1. V 3, 3. 22, 4. 27, 4. 28, 1. 29, 4. 41, 5; 7. 54, 4; 5. VI 1, 4. 7, 8. VII 1, 3. 17, 3. 33, 1. 39, 3. VIII 1, 2. 44, 6.
- Romani, cives VII 3, 1. 17, 7. 38, 9. 42, 3. VIII 24, 3.
- Romani, equites III 10, 2. VII 60, 1. 65, 5; *sing.* V 27, 1. VI 40, 4. VII 3, 1.
- Romanus, exercitus IV 16, 7. VI 34, 6.
- Romani, milites VII 20, 8.
- Roscius, L. V 24, 2; 7. 53, 6.
- Ruteni I 45, 2. VII 5, 1. 7, 1; 4. 64, 6. 75, 3. 90, 6.
- Sabinus *v.* Titurius.
- Sabis (*Sambre*) II 16, 1. 18, 1.
- Samarobriva V 24, 1. 47, 2. 53, 3.
- Santoni (*Saintes*) I 10, 1. 11, 6. III 11, 5. VII 75, 3.
- Scaldis (*Schelde*) VI 33, 9.
- Sedulius VII 88, 4.
- Seduni (*Sion, Sitten*) III 1, 1. 2, 1. 7, 1.
- Sedusii I 51, 2.
- Segni VI 32, 1.
- Segontiaci V 21, 1.
- Segovax V 22, 1.
- Segusiavi I 10, 5. VII 64, 4. 75, 2.
- Sempronius, M., Rutilus VII 90, 4.
- Senones (*Sens*) II 2, 3. V 54, 2. 56, 1; 4. VI 2, 3. 3, 4—6. 5, 2.

- 44, 1; 3. VII 4, 6. 11, 1. 34, 2.
56, 5. 58, 3. 75, 3. VIII 30, 1.
Sequana (*Seine*) I 1, 2. VII 57,
1; 4. 58, 3; 6.
Sequani I 1, 5. 2, 3. 3, 4. (*sing.*
et pl.) 6, 1. 8, 1. 9, 1—4. 10, 1.
11, 1. 12, 1. 19, 1. 31, 4; 7; 10.
32, 4; 5. 33, 2; 4. 35, 3. 38, 1.
40, 11. 44, 9. 48, 2. 54, 2. IV
10, 3. VI 12, 1; 4; 6. VII 66, 2.
67, 7. 75, 3. 90, 4.
Sequanus, ager I 31, 10.
Sertorius, Q. III 23, 5.
Sextius, P. Baculus II 25, 1.
III 5, 2. VI 38, 1; 4.
Sextius, T. VI 1, 1. VII 49, 1.
51, 2. 90, 6. VIII 11, 1.
Sibuzates III 27, 1.
Silanus, M. VI 1, 1.
Silius, T. III 7, 4. 8, 2.
Sol VI 21, 2.
Sotiates (*Sôs, dép. Gers*) III
20, 2—21, 2.
Suebi I 37, 3; 4. 51, 2. 54, 1.
IV 1, 2; 3. 3, 2; 4. 4, 1. 7, 5.
8, 3. 16, 5. 19, 1—3. VI 9, 8.
10, 1; 3; 4; 5. 29, 1.
Sueba uxor Ariovisti I 53, 4.
Suessiones (*Soissons*) II 3, 5.
4, 6. 12, 1; 4. 13, 1. VIII 6,
2; 3.
Sugambri IV 16, 2. 18, 2; 4.
19, 4. VI 35, 5.
Sulla. L. I 21, 4.
Sulpicius, P. Rufus IV 22, 6.
VII 90, 7.
Surus VIII 45, 2.

Tamesis (*Themse*) V 11, 8. 18, 1.
Tarbelli (*Tarbes, dép. Hautes-*
Pyrénées) III 27, 1.
Tarusates (*Tartas, dép. Landes*)
III 23, 1. 27, 1.
Tasgetius V 25, 1; 4. 29, 2.
Taximagulus V 22, 1.
Tectosages *v.* Volcae
Tencteri IV 1, 1. 4, 1. 16, 2.
18, 4. V 55, 2. VI 35, 5.
Tergestini (*Triest*) VIII 24, 3.
Terrasidius, T. III 7, 4. 8, 3.
Teutomatus VII 31, 5.
Teutoni I 33, 4. 40, 5. II 4, 2.
29, 4. VII 77, 12.
Tigurini I 12, 4; 7.
Titurius, Q. Sabinus II 5, 6.
9, 4. 10, 1. III 11, 4. 17, 1; 5.
18, 4; 6. 19, 2; 5. IV 22, 5.
38, 3. V 24, 5. 26, 2. 27, 1; 7.
29, 1. 30. 31, 3. 33, 1. 36, 1.
37, 1. VI 1, 4. 32, 4. 37, 8.
Tolosa (*Toulouse*) III 20, 2.
Tolosates I 10, 1. VII 7, 4.
Trebius, M. Gallus III 7, 4. 8, 3.
Trebonius, C. a) VI 40, 4. b)
V 17, 2. 24, 3. VI 33, 2; 5. VII
11, 3. 81, 6. VIII 6, 1. 11 1.
14, 1. 46, 4. 54, 4.
Treveri (*Trier*) I 37, 1; 3. II
24, 4. III 11, 1. IV 6, 4. 10, 3.
V 2, 4. 3, 3; 4. 4, 1; 3. 24, 2. 26, 2.
47, 4; 5. 53, 2. 55, 1. 58, 1. VI
2, 1; 3. 3, 4. 5, 1; 4; 6. 6, 4.
7, 1. 8, 7. 9, 1; 2; 5; 6. 29, 4. 32, 1.
44, 3. VII 63, 7. VIII 25, 1.
45, 1. 52, 1.
Triboces *sive* Triboci I 51, 2.
IV 10, 3.
Trinobantes V 20, 1. 21, 1. 22, 5.
Tulingi I 5, 4. 25, 6. 28, 3. 29, 2.
Tullius, Q. Cicero V 24, 2. 27, 9.
38, 4. 39, 1. 40, 1; 7. 41, 1; 5;
7. 45, 2; 5. 48, 2; 3; 8. 49, 2; 6.
52, 1; 4. 53, 1. VI 32, 6. 36, 1.
VII 90, 7.
Turoni (*Tours*) II 35, 3. VII
4, 6. 75, 3. VIII 46, 4.

Vacalus (*Waal*) IV 10, 1.
Valerius, C. Caburus I 47, 4.
VII 65, 2.
Valerius, C. Domnotaurus VII
65, 2.

- Valerius, C. Flaccus I 47, 4.
 Valerius, C. Procillus I 47, 4.
   53, 5.
 Valerius, C. Troucillus I 19, 3.
 Valerius, L. Praeconinus III
   20, 1.
 Valetiacus VII 32, 4.
 Vangiones I 51, 2.
 Varagri III 1, 1; 4. 2, 1.
 Vatinius, P. VIII 46, 4.
 Vbii I 54, 1. IV 3, 3. 8, 3. 11, 2.
   16, 5. 19, 1; 4. VI 9, 6. 10, 1;
   2. 29, 1; 2.
 Velanius, Q. III 7, 4. 8, 2.
 Velicassas II 4, 9. VII 75, 3.
   VIII 7, 4.
 Vellaunodunum VII 11, 1; 4.
   14, 1.
 Vellavii VII 75, 2.
 Venelli II 34. III 11, 4. 17, 1.
   VII 75, 4.
 Veneti II 34. III 7, 4. 8, 1. 9, 3.
   11, 5. 16, 1. 17, 1. 18, 4. VII
   75, 4.
 Venetia III 9, 8.
 Veneticum bellum III 18, 6. IV
   21, 4.
 Verbigenus pagus I 27, 4.
 Vercassivellaunus VII 76, 3. 83, 6.
   85, 4. 88, 4.
 Vercingetorix, rigis VII 4, 1.
   8, 4. 9, 1; 6. 12, 1; 4. 14, 1.
   15, 5. 16, 1. 18, 1. 20, 1; 12.
   21, 1. 26, 1; 2. 28, 5. 31, 1. 33, 1.
   34, 3. 35, 3; 7. 36, 2. 44, 5.
   51, 4. 53, 2. 55, 4. 63, 4; 6; 9.
   66, 2. 67, 5. 68, 1. 70, 7. 71, 1.
   75, 1. 76, 3. 81, 3. 82, 3. 83, 6.
   84, 1. 89, 1; 4.
 Vertico V 45, 2. 49, 2.
 Vertiscus VIII 12, 4.
 Verucloetius I 7, 3.
 Vesontio (*Besançon*) I 38, 1.
   39, 1.
 Vienna (*Vienne*) VII 9, 3.
 Viridomarus VII 38, 2. 39, 1.
   40, 5. 54, 1. 55, 4. 63, 9. 76, 3.
 Viridovix, vicis III 17, 2; 3; 5.
   18, 7.
 Viromandui (*Vermandais, Pi-
 cardie*) II 4, 9. 16, 2. 23, 3.
 Vocates III 23, 1. 27, 1.
 Voccio I 53, 4.
 Vocontii I 10, 5.
 Volcae Arecomici VII 7, 4.
   64, 6.
 Volcae Tectosages VI 24, 2.
 Volcacius, C. Tullus VI 29, 3.
 Volusenus, C. Quadratus III
   5, 2. IV 21, 1; 9. 23, 5. VI
   41, 2. VIII 23, 4; 5. 48, 1; 3; 5.
 Vorenius, L. V 44, 1; 3; 5; 9; 11.
 Vosegus, mons (*Vogesen*) IV
   10, 1.
 Vsipetes IV 1, 1. 4, 1. 16, 2.
   18, 4. VI 35, 5.
 Vulcanus VI 21, 2.
 Vxellodunum VIII 32, 2. 40, 1; 2.

*Herrn Professore Dr. Dittenberger
in vorzüglicher Hochachtung überreicht
vom Herausgeber.*

C. IULII CAESARIS
COMMENTARII

CUM

A. HIRTII ALIORUMQUE SUPPLEMENTIS

EX RECENSIONE

BERNARDI KÜBLERI.

VOL. II.
COMMENTARII DE BELLO CIVILI.

EDITIO MAIOR.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCIV.

871
C 21873
v. 2

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

HENRICO MEUSEL

GRATISSIMI ANIMI TESTIFICANDI CAUSA

HUNC LIBRUM

D. D. D.

EDITOR.

~~116272~~

PRAEFATIO.

Memoria commentariorum, quos de bello civili C. Julius Caesar scripsit, uno solo codice manuscripto nunc deperdito, quem littera β significabo, nobis videtur servata esse. Ex hoc enim quin omnes codices, qui adhuc hominibus doctis innotuerunt, fluxerint, dubitari nequit; nam omnes iisdem lacunis, omnes iisdem mendis gravissimis foedati sunt. Inde apparet ne archetypum quidem illum codicem bonae indolis fuisse, ut hic illic folium abreptum, aliquot folia aut blattis tineisque corrosa aut alia qua causa in margine lacerata deprehendantur. Quod autem W. Mueller in dissertatione „de Caesaris quod fertur belli Africi recensione“¹⁾ accuratissime scripta, quam mihi humaniter dono misit, archetypum litteris maiusculis scriptum fuisse contendit, id utrum recte iudicetur necne, priusquam recensionem commentariorum de bello Alexandrino, Africano, Hispaniensi absolverim, diiudicare non audeo, quamquam in eam sententiam propensiosem me esse confiteor, ut eum litteris minusculis scriptum esse putem.

Codices autem, qui inter ceteros ita excellunt, ut nullum eorum impune liceat editori negligere, sunt hi:
S = codex Ashburnhamianus nunc Laurentianus, inter libros Laurentianos-Ashburnhamianos numero 33 signatus. Qui quando scriptus sit, inter homines huius rei peritos nondum satis constat

---

1) Rostochii 1893, p. 54.

Paolus¹⁾ enim, cui Rostagnus assentitur, eum saeculo nono, Dziatzko²⁾ saeculo decimo ineunti, Delislius³⁾ et Chatelainius saeculo undecimo attribuant. Accuratissime descriptus est a Rostagno in Studiorum Italicorum Philologiae classicae tomo secundo (p. 321 sq.). Simulacrum scripturae habes in Woelfflinii editione belli Africi⁴⁾ atque in Chatelainii collectionis tabula 50 A. Collationem huius codicis in usum proprium diligentissime confectam ut mihi transcriberem, Meuselius singulari quadam liberalitate permisit. Inde iucundissimum mihi est officium etiam hoc loco viro doctissimo, qui publice privatimque aliorum usui prodesse ac servire nunquam desinit, gratias agere quam maximas.

W = codex Mediceus-Laurentianus 8 plut. 68, descriptus a Bandinio in Catal. codd. lat. II 840, qui eius partem saec. XI, partem saec. XII exaratam esse censuit.⁵⁾ Initio belli civilis mutilus est, sed quae desunt (Bell. civ. I, 1—33, 3), supplentur alio codice Laurentiano. Is est

Y = codex Mediceus-Laurentianus 6 plut. 68, saeculo XI (?) ex codice *W* transcriptus. Huius codicis, de quo Bandinius agit in Catal. codd.

---

1) Indici e Cataloghi del Minist. della Publ. Istit. VIII: I codici Ashburnhamiani etc. vol. I fasc. 1, p. 7 (Romae 1887).

2) Apud W. Muellerum l. c. p. 7.

3) Notice sur les Manuscrits du fonds Libri conservés à la Laurentienne etc. Paris 1886 pp. 24, sq.

4) Lips. ap. Teubner. 1889.

5) Docuit me Felix Ramorinus, professor nunc Florentinus, amicus carissimus, saeculo XII vel XIII scriptas esse libri III partes has: inde a verbis cap. 4, 6 *aut gratia* usque ad cap. 78, 6 *sarciretur* et inde a cap. 106, 3 *dubitaverat* usque ad finem libri.

lat. II 839, imago exstat apud Chatelainium tab. 49. Codicem *W* antea ab nullo editore adhibitum Meuselius cum Florentiae versaretur maximi pretii esse cognovit statimque conferre coepit, sed temporis angustiis laborem ultra libri II caput septimum proferre prohibitus est. Contulerat autem iam antea initium libri primi in *W* deperditum cum codice *Y*, omniaque quae adnotaverat mihi utenda permisit. Librorum secundi et tertii collationem codicis *W* in usum meum rogatu meo Rudolfus Helm amicus, qui sumptu publico in Italiam profectus est, confecit.¹⁾ Huic adulescenti de me optime merito gratissimum me esse, hoc publico quoque loco libenter profiteor.

$\left. \begin{array}{l} F = \text{codex Riccardianus 541; de quo cum Felix Ramorinus in Actis, quae dicuntur Rivista di Filologia e d'istruzione Classica, a. 1889 copiose ageret, eum saeculo XII aut XI scriptum esse iudicavit atque huius sententiae adstipulatorem Caesarem Paolum adhibuit. Eodem illo loco collationem primi libri Belli Civilis ab Rostagno confectam publici iuris fecit. Qua usi sumus; lectiones libri alterius et tertii ex Duebneri editione sumpsimus.} \\ U = \text{codex Vaticanus 3374 saec. XII (Ursinianus).} \end{array} \right\} q =$

1) De aliquot locis, quibus num Helmius recte legisset, dubitabam, sciscitantem me Ramorinus et Rostagnus Florentini certiores fecerunt.

2) De hoc codice haud recte me iudicavisse, cum in praef. belli Gallici p. VII ex Ursiniano eum transcriptum esse contenderem, ex eis apparet, quae Ramorinus exposuit Riv. d. filol. t. XIX p. 129.

- $\pi = \left\{ \begin{array}{l} T = \text{codex Parisinus Lat. 5764 (Thuaneus)} \\ \text{saec. XI, cuius simulacrum exstat apud} \\ \text{Chatelainium tab. 48. Hunc librum ipse} \\ \text{exeunte anno 1891 atque ineunte 1892} \\ \text{Berolini contuli, quo qui praesunt biblio-} \\ \text{thecae Parisiensi precibus meis morem} \\ \text{gerentes eum miserant.} \\ V = \text{codex Vindobonensis 95 (Hist. prof. 594)} \\ \text{Endl. LXV. saec. XII exeuntis vel ineuntis} \\ \text{XIII. Imaginem scripturae praebet Cha-} \\ \text{telainius tab. 50.} \end{array} \right.$

Codicum *U* et *V* lectiones ex Duebneri apparatu critico excerpsi; sed quotienscunque de aliqua lectione dubitabam aut Duebneri silentium suspicionem mihi movebat, Meuselium, qui hos quoque codices contulit, consului neque unquam frustra me eum adisse, vix est quod moneam.

Inferioris notae, sed tamen hic illic adhibendi sunt codices hi:

- L* = codex Leidensis 38 *D* saec. XII. Hunc ex Thuaneo transcriptum esse nunc inter omnes constat; librarius erat homo eruditus, sermonis non solum latini, sed Caesariani peritus, qui nonnumquam suo ingenio confisus verba tradita optime emendavit.
- D* = codex Dresdensis n. 122 membr. saec. XIV scriptus et ab altero librario supparis fere aetatis correctus. Huius codicis lectiones priores ex *W*, correcturas ex *S* fluxisse *W*. Mueller l. c. recte exposuit.
- δ = codex Dresdensis n. 83 chartac. saec. XIV, quem a codice *S* pendere *W*. Mueller primus vidit.

Restat, ut quo modo codices illos sex, quos principem locum tenere vidimus, inter se cognati sint, perspiciamus. Ac primum quidem hoc tenendum est nullum eorum ex ipso archetypo β transscriptum esse. De qua re aliter iudicavit W. Mueller. Nam cum non semel per *S* voces servatas esse videret, quae desunt in *FUTVW* (b. Afr. 2, 4 *mandatis*; 19, 3 *equoque*; 61, 5 *frumentandi gratia*; 76, 1 *ad*; 2 *vigilia*), inde illum ex ipso fonte manasse, ceteros per canalem quendam derivatos esse collegit (p. 55; 82). Sed ipse sibi diffidere videtur, cum in adnotatione addiderit: „Quod si quis neget, tunc nihil restat, nisi ut lectiones illas ex alio codice ab nostris alieno in A (nobis *S*) pervenisse credamus“. Atque ego quidem nego propter ea, quae Rostagnus l. c. p. 326 sq. exponit de codice *S*. Huius folium 90^v, quaternionis XIII secundum, incipit a verbis „*rei inquirebat ut cum eius modi locis etc.*“ (1, 79, 4); linea tertia eiusdem folii finitur verbis „*eo sūmoto repente incitati cursu*“. Inde quae sequuntur apud Caesarem, leguntur in folio 103^v. Sed post lineam tertiam folii 90^v leguntur haec „*vigilias in turribus muroque etc.*“ b. c. 2, 19, 3 atque ita narratio Caesaris continuatur usque ad imum folium 102^v, quaternionis XIV ultimum, quod finitur verbis „*circūvallare pompeium instituit*“ b. c. 3, 43, 2. Inde a folio 103^v reliquam partem libri I, qui in folio 90^v interruptus erat, continuari iam vidimus. Sequitur igitur extremus liber primus atque libri secundi capita 1—18, 6 usque ad imum folium 108^v, quaternionis XV sex tantum foliis constantis, duobus privati, ultimum. Sequuntur inde a f. 109^v verba „*ut spem eorum minuerent. iamque frumenta etc.*“ b. c. 3, 48, 2; 49, 1. Desunt igitur in codice loci hi: b. c. 2, 18, 6—19, 3, *fave]re cognoverat. In insula — Varroni clausit, custodias, et*

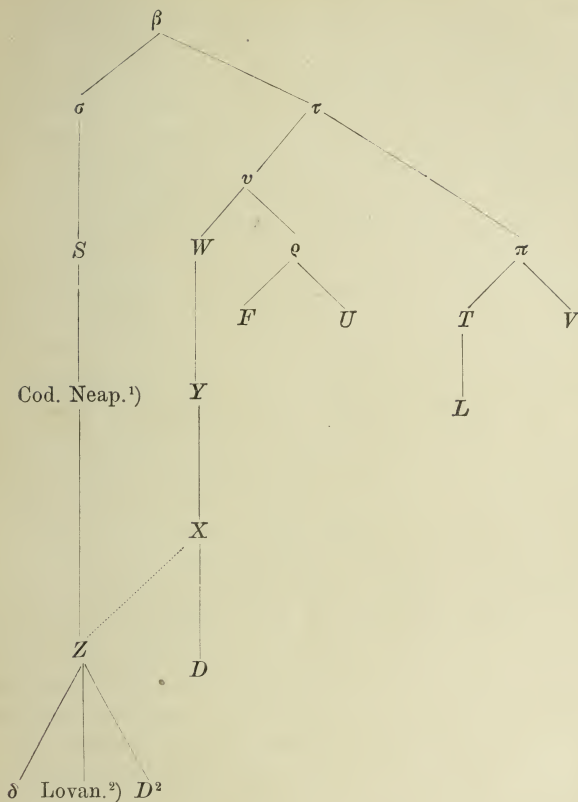
3, 43, 2—3, 48, 2 *haec spectans quod angusta — in eos iaciebat.*¹⁾

Haec aliter explicari non posse videntur, quam ut in codice eo, ex quo *S* transscriptus est, unum aut duos quaterniones non suo loco conglutinatos esse statuamus. Iam cum in ceteris codicibus verba Caesaris recto ordine tradita sint, putemusne illorum codicum librariorum proprio ingenio ordinem foliorum in codice archetypo disturbatum restituuisse? Quod etiamsi concedamus Muellero, tamen quaeritur unde lacunas, quas ut in codice *S*, sic in archetypo quoque fuisse, si recta esset Muelleri sententia, statuendum est, expleverint. Hoc certe facere non potuerunt nisi alio quo codice adsumpto. Nec vero talia cogitare licet. Quae cum ita sint, sequitur, ut codex *S* ex ipso archetypo transscriptus non sit.

Altera quaestio est, num emendationes, quae in codice *W* ab altera manu additae sunt, ex bono fonte, diverso ab archetypo, fluxerint. De qua re tum demum certo iudicabimus, cum totam corporis Caesariani editionem absolverimus. Ceterum recte Mueller observavit saepissime *W* consentire cum *U* et *F*. Codices autem *T* et *V* ex uno eodemque fonte manasse itemque codices *U* et *F* propius inter se cognatos esse iam pridem cognitum est. Imagine igitur si, ut ab editoribus fieri solet, codicum cognationem pingere studeamus, hoc fortasse stemma non nimis a vero abhorrrere speramus:

---

1) Plane eodem modo ordo videtur turbatus esse in codice Londiniensi Addit. 10084 saec. XI, Ashburnhamiani simillimo, cuius scripturae simulacrum pinxit Chatelainius tab. 50 A. Qui quod adhuc nondum conlatus est, magnopere dolendum est.

1) Cod. Mus. Borb. IV c. II (B) saec. XII, de quo cf. Muellerrum p. 89.

2) Cod. Lovaniensis, de quo vide Duebn. T. I p. XXIII. Fluxisse eum ex codice S Muellerrus vidit et luce clarius patet ex iis, quae adnotavimus ad 3, 43, 2 et 3, 63, 6; sed fortasse ei locus superior in stemmate tribuendus est.

Hoc stemma num ab omni parte recte constitutum sit, lectionibus, quas in adnotatione critica congesimus, accurate examinatis cognoscetur. Hoc tamen constat codices *SWFUTV* ad ponendum fundamentum, in quo textus extruatur, satis firmum suppeditare. Horum igitur lectiones adnotare satis habuimus; codicum *LDδ*, nisi res postulare videbatur, mentionem non fecimus. Res orthographicas commemorare plerumque omisimus.

Sed si forte multis locis nobis contigit, ut lectionibus, quae codicibus traditae sunt, severe castigatis et rugosa fronte perponderatis, quid in archetypo scriptum esset, erueremus, multum tamen abest, ut hoc opere feliciter peracto ipsa Caesaris verba resuscitarimus. Nam illum librum β tristissimum in modum corruptum fuisse iam supra diximus optimeque ab Hellero liber lacunosus appellatus est. Quis igitur est, qui sperare audeat umquam futurum esse, ut omnia damna, quae his commentariis per librariorum negligentiam atque monachorum incuriam inflicta sunt, sarciantur? Hoc, nisi in latebris coenobii aut sepulchri alicuius codex si non integer, at tamen melior quam β casu quodam felici detegatur, fieri non potest. Haud pauci tamen loci sollertia hominum doctorum sanati sunt. Horum exempla aliquot adferre liceat in usum eorum, qui philologos nugis chartam implere, de lana caprina rixari, ridiculos mures parere clament. Scriptum erat in β 1, 52, 2 *ad XL*; restituit Aldus *ad denarios L. 1, 57, 4 pastores indomiti* β ; *pastores Domitii* E. Hoffmann. 1, 58, 4 *cum iis quae sunt captae* β , *Domitiique sunt captae* VI Paul. 1, 65, 2 *montes intra se recipiebant* β , *montes intrare cupiebant* Nipperdeius; 3, 10, 5 *detrimento Africani exercitus tanto militumque deditione ad Curictam* β , *detrimento Afri-*

cani exercitus, Antonii militumque deditioe ad C. Kraner; 3, 17, 5 rem illis esse impedimento loco. neque legatos β, rem illi esse impedimento. Libo neque legatos Madvigius; 3, 18, 3 rursus β, e re visum est Elberlingius. 3, 24, 2 veterani in portum β, ut erat imperatum nos; 3, 68, 3 pro ut is β prorutis Ciacconius; 3, 70, 1 propriam expeditam β, prope iam exploratam R. Schneider; 3, 86, 5 ne usu manu β, neu suam neu Elberlingius. 3, 92, 3 existimarentur quod β, exanimarentur Aldus; 3, 95, 5 huius urbis β, in viis urbis Madvigius; 3, 107, 1 sunt adversissimi β, flant adversissimi Paul; 3, 108, 2 conscii (vel consciis) suis β, consilii sui Stephanus. Pauca exempla elegi ex magna copia emendationum earum, quas pro certis habere licet.

Atque utinam etiam multo largiorem messem coniecturarum tam bonarum homines critici conguessissent! Sed haud parvus est numerus locorum, quibus in restituendis adhuc frustra sudaverunt ii, qui Caesari operam dabant. Nihilominus cum editoris diligentis sit omnia perscrutari atque in iudicium vocare, quaecunque ante eum ab aliis temptata sint, maxima gratia debetur Meuselio, quod omnes coniecturas, quae ad commentarios Caesaris emendandos inde ab renascentibus litteris ab ullo homine ullo loco excogitatae sunt, summa cum industria per tredecim annos investigavit et in appendice lexici Caesariani accuratissime enumeravit. Heu quantum temporis absumpsissemus, quantus coniecturarum numerus nos fugisset, nisi Meuseli conspectus nobis praesto fuisset! Inter eos autem homines doctos, qui post Duebneri editionem his commentariis emendandis operam dederunt, summa cum laude qui commemoretur dignus est Guil. Paul; nam in editione eius, quae Vindobonae anno 1889 prodiit, multa vitia sermonis, quae priores

editores latuerant, patefacta, multae coniecturae speciosae prolatae sunt. Ac ne Novakii quidem editio spernenda est, quae anno proximo Pragae prodiit. Quid autem praeterea boni ab hominibus doctis in Caesaris libros emendandos conlatum sit, suo loco commemorabitur. Iam sequantur adnotationes nostrae.

ADNOTATIO CRITICA.

LIBER I.

1. 1. *Initio nonnulla intercidisse vidit Glandorpius.* — a fabio β ; *del. Vossius.* — C. Caesaris ϱSVY ; cum Caesare *T.* — 2. in civitate β ; *del. Faernus.* — reique publicae se *codd. rec.*; rei publicae se $\pi \varrho Y$, se ipse *S.* — ac ϱSV ; aut *TY.* — 3. receptum ϱSY ; recepturum π .

2. 1. aberat *Victorius*; aderat β . — 2. ut $\pi \varrho Y$; *om. S.* — primum *Meusel*; primo β . — tutus *Meusel*; tuto et β . — 3. nequa *vett. editt.*; neque β . — ereptis *Nipperdeius*; correptis β . — ut $\pi \varrho Y$; at *S.* — verbis *vett. edd.*; rebus β . — 6. inviti πY ; inulti ϱ , multi *S.* — 8. crudelissimeque $\pi \varrho Y$; *om. S.* — quam *del. Kindscher.*

3. 1. promptos *add. Pantagathus.* — seniores *vett. edd.*; seniores β . — 3. et ius committum *ST*; et ius comitium ϱ ; ad ius comitium *Y*; vulgo militum? — tribunis, centurionibus, evocatis *Oudendorp*; trös. pl. centurio evocat (evocati *F*) β , ad ius comitorum trös plebis turio evocat Y^2 .

4. 1. omnibusque rationibus auctoritas *scripsi*; omnibusque oratio ϱSVY ; omnibusque *T.* *sed post* omnibusque *magnum spatium in rasura vacuum relictum est.* — opponitur $\pi \varrho Y$; apponitur *S.* — 3. atque ostentatio sui et adulatio *scripsi* (*similiter Koechly et Vielhaber*); adulatio atque ostentatio sui et β . — 4. Caesari ϱY ; Caesar πS .

5. 1. raptim π ; ruptim ϱSY . — intercessionis *Heller*; intercessione β . — 2. post *add. Dinter.* — octo variarum $\pi \varrho Y$; orto suarum *S.* *Lectionem codicis S defendit Karo.* Toto denique emenso spatio suarum actionum *coni. Th. Mommsen.* *Ego temptavi* peracto denique immenso variarum actionum numero. — consueverant *F*; consuerant *Y*, consuerat πSY . — 3. et in summa sceleratorum audacia *scripsi aliorum vestigia premens*; latorum audacia β . — descensum *Kohl*; discessum β . — pro consulibus *Pantagathus*; cons. *vel con-*

sules β . — sint *Nipperd.*; sunt ρSY , *om.* π . — 4. quo ex die *Meusel*; qua ex die β . — 5. lenissimis *Beroald.*; levissimis β .

6. 1. Pompeius ... agit; senatus $\pi \rho Y$; *om.* *S.* — 2. saltem πUY ; statim *F.*, *om.* *S.* — 3. habeantur *ed. princ.*; habeatur $\pi \rho Y$ (*in S verba tota Italia ... Refertur omissa sunt*). — 4. consul *Madvig*; non β . — passurum $\pi \rho S$; passurum se *Y.* — 7. locum miserabilem in modum corruptum sanare non ausus sum. *Mommsenus*, qui quid de hac paragrapho sentiret, per litteras mecum benigne communicavit, *Caesarem ita fere scripsisse suspicatus est*: consules, quod ... numquam, <antequam> ex urbe proficiscuntur, lictores habent in urbe et Capitolio paludatos contra omnia vetustatis exempla. — et Capitolio *Manutius*; ex Capitolio β . — privati *S.*; privatim $\pi \rho Y$.

7. 1. deductum β ; seductum? — depravatum $\rho(V?)$; deprivatam *STY*. — 2. in rem publicam *cod. Petav., Stephanus*; in re publica β . — potestas *Ciacconius*; intercessio β . — sine armis *Hotomannus*; armis β . — 3. nudata (non data *V*) omnibus rebus tribunicia potestate tamen intercessionem liberam $\pi \rho Y$; nudatum o. r. tribuniciam tamen potestatem intercessione liberam *S.* — 4. bona *Victorius*; dona β . — habuerint $\pi \rho Y$; abuerit *S.* — 6. ne *TY*; nec ρSV . — nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta *del. Nipperdeius* — 8. convenerant ρSVY ; venerant *T.*

8. 2. habere se ρST ; habere *VY*. — 3. ne *Y*; ut *T.*, *om.* ρSV . — 4. verbis *Clarkius*; rebus β .

9. 2. primam fuisse dignitatem ρSVY , primam P. R. fuisse dignitatem *T cod. Petav. cf. Cic. ad Att. VII 11, 1.* — populi Romani beneficium *Aldus*; pro beneficio β . — per contumeliam $\pi \rho$; contumelia *SY*. — 3. impetravisse *Y*; impetravisset $\pi \rho S$. — 5. in Italia omnes πSY ; omnes in Italia ρ . — e civitate $\pi \rho$; a civitate *SY*.

10. 1. cum *Caesare* ρSVY ; a *Caesare* *T.* — 2. deliberata re *Gruter*; re *om.* β . — per eosdem remittunt *Hotomannus*; per eos remittunt ρSVY , permittunt *T.*

11. 1. erat iniqua condicio $\pi \rho Y$; iniqua conditione *S.* — ipsum *addidi.* — 2. quam diem *Paul*; quem diem β . — si peracto *Caesaris* cōs. *S.*; si peracto cōs. *Caesaris* cons. $\pi \rho Y$; in *Y supra* cons. *suprascriptum est Pompeius.* — non profectus esset *Nipperdeius*; profectus esset *Y*, praefectus esset $\pi \rho S$. — 4. cum duabus legionibus β ; legionibus *del. Davis.*

12. 1. *Iguvium Aldus nepos*; tiguivium β . — *Arimini D.*; *Arimino* β . — 2. voluntati *Vascosanus*; voluntatis β .

13. 4. L. Pupius *S*; sl. pupius $\pi\rho Y$. — 5. At Caesar β ; at *del. Iurin.* — Auximatibus *S**Y*; auximabus $\pi\rho$.

14. 1. ad pecuniamque ρSY ; ad pecuniam π . — Pompeio πS ; Pompeii ρ , Pompei *Y*. — et adesse ρSTY ; adesse *V*. — 4. circa *Nipperd.*; contra $\pi\rho S$, intra *Y*. — omnibus $\pi\rho Y$; *om. S.* — sese confirmant *vett. edd.*; esse confirmant β . — spe libertatis *Nipperd.*; libertatis *F* πS , libertati *UY*. — atque $\pi\rho Y$; *om. S.* — 5. familias *Rubenus*; familiares β . patres familiarum? *cf. Cic. ad Attic. VII 14, 2.*

15. 1. Auximo *S*; Maximo $\pi\rho Y$. — progressus *S*; progressu $\pi\rho Y$. — omnibus rebus $\pi\rho Y$; omnibus *S*. — 3. a magna parte *vett. edd*; magna parte β . — 4. uibullium *Aldus*; bibullium πS (*sed in sequente paragrapho S recte uibullius*) *Y*, bubillium ρ . — 5. fugientem *D*; fugiente β . — Lucilium Hirrum *Glandorpius*; ucillum hyrrum $\pi\rho Y$, ulcillum Hiram *S*.

16. 1. recepto Firmo β . *cf. Stoffelium I p. 218 et O. E. Schmidtium in libro, qui inscribitur „der Briefwechsel des Tullius Cicero“ (Lips. 1893), p. 387 traditam lectionem optime defendentem et explicantem.*

17. 4. quaterna *Glarean.*; *XL* β .

18. 2. legionis XIII *Voss.*; leg (legione *F*) VIII β . — 4. finitimis $\pi\rho Y$; finitumis *S*. — 5. praeficit *Paul*; praefecit β . — 6. circummunire *cod. Petav.*; circumvenire β . — ad Pompeium ρSVY ; a Pompeio *TF*².

19. 5. circummunitione oppidi *Meusel*; oppidi circummunitione β .

20. 1. primo vespere *Apitz*; primo vesperi *V*, prima vesperi ρSTY . — tribunos *Beroald.*; tribunum β . — 5. itaque $\pi\rho Y$; atque *S*. — in eius potestatem ρSY ; eius potestati π .

21. 3. in iis *Forchhammer*; his β . — atque *TY*; aequae ρSV . — 4. observent ρ ; adservent πSY . — 5. Neque vero *Faernus*; neque eo β . — 6. summae *Lipsius*; summa β .

22. 2. prius $\pi\rho Y$; *om. S.* — 3. agit *add. Th. Bentleius.* — 4. ab eo *add. Aldus.* — 5. iniuria *Lipsius*; in ea re β . — factione πSY ; pactione ρ . — in libertatem $\pi\rho S$; libertati *Y*. — 6. conentur *Gruter*; cogantur β .

23. 1. illuxit *Y*; luxit $\pi\rho S$. — 2. quinque ordinis senatorii *Nipperdeius*; quinquaginta ($\cdot|\cdot F$) ordines β . — L. Caecilium Rufus *F. Hofmann*; L. cecilius spinther rufus β . — 3. a parte *Vascos.*; aperte β . — 4. ab duumviris *Aldus*; ab iis viris (ad *I*s viris *F*) β . — publicam esse πFSY ; esse publicam *U*. — 5. eodem die *Meusel*; eo die β .

24. 3. Alba *S*; Albam $\pi\rho Y$. — quae *Y*; *om.* $\pi\rho S$. — atque $\pi\rho Y$; & *S*. — 4. aliae SF^1 ; aliam πUF^2 , alias *Y*. — deprehensus *F*; deprensus $\pi SU Y$. — N. Magius *Perizonius*; Cn. Magius β . — 5. atque ipse *Ciaccon.*; atque ad se β . — et communis salutis *Y*; ut communis salutis $\pi\rho$, ut communis salutis causa *S*. — neque enim *Paul*; neque vero β .

25. 1. veteranis III $\pi\rho Y$; veteranis IIII *S*. — et reliquis *cod. Petavianus*; at reliquis ρY , ut reliquis π , cum reliquis *S*. — 3. ex ultimis *S*; extremis $\pi\rho Y$. — 4. non β ; *delevit Paul*. — 5. moles $\rho ST Y$; molem *V*. — 9. ne aditus *vett. edd.*; et re aditus *S*, aditus $\pi\rho Y$, ne aditus et reditus *codd. Dorvill. et Lovan.*

27. 3. in oppidum *Paul*; oppidum β . — inaedificat, fossas *edit. princ.*; inaedificatae fossas *S*, inaedificat ac fossas $\pi\rho Y$. — 5. cum sagittariis *Koechly*; sagittariis β .

28. 2. ne quam $\pi\rho$; ne quem *Y*, neque *S*. — dimittat $\pi\rho Y$; dimittant *S*. — 3. notisque *vett. edd.*; noctisque β . — 4. deprehendunt, deprehensas *Dδ, Frigell*; reprehendunt, reprehensas β .

29. 1. ille sese transmarinis auxiliis confirmaret $\pi\rho Y$; ille transm. aux. confirmaretur *S*. — 3. erat altera ρV ; erat alter $ST Y$.

30. 3. simulatque *Brutus*; simul β . — intellegebat $\pi\rho Y$; intellegit *S*. — 5. imparatissimis *Beroald.*; imperatissimis β .

31. 1. provincias *S*; *om.* $\pi\rho Y$. — 2. ex praetura $D^2\delta$; et praetura β . — 3. cum navibus *vett. edd.*; navibus β . — in terra β ; in terram Y^1 .

32. 3. Catone .. repugnante .. extrahente *Aldus*; Catonem .. repugnantem .. extrahentem β (extrahens *S*). — passus esset si *SV*; passus esset et si ρT^2 , passus et si T^1 , *om.* *Y*. — cur se VF^2 ; cursu ρT , cur suo *S*, se *Y* (ferri ... cur *om. Y^1*). — 4. ultro FS ; ultra $\pi U Y$. — 5. qui quod ab altero V^2 ; quid quod ab altero *S*, quid quod alterorum $T Y$, quid quod ab altero non ρ . — 6. legionibus *Aldus*; legibus β . — 7. orat *Y*; hortatur $\pi\rho S$. — illi, se oneri non defuturum *Y*, *Oudend.*; illis se oneri non futurum $\pi\rho S$. — 8. attribui *Y*, *vett. edd.*; attribuit $\pi\rho S$. — significari *Y*; significare $\pi\rho S$. — 9. se vero $S Y$; si vero $\pi\rho$. — operibus *Y corr., vett. edd.*; opibus β . — anteire *codd. Petav. Cuiac. Scalig.*; anteiri $\pi\rho Y$, ante *S*.

33. 4. dimittat *Paul*; mittat $\pi\rho S W^1$, omittat W^2 .

34. 1. in Hispaniam *add. Aldus*. — 2. profectum *Beroald.*; praefectum β . — Igili *Ciacconius*; sigili $\pi\rho W$, sigillii *S*. — Cosano *P. Victorius.*; Casano β . — 4. Albicos FS ; Albiccos

πUW . — evocaverant *Paul*; vocaverant β . — 5. omnibus *F*; ex omnibus πUW . — classem *V*; classem *TUW*, clausim *S*, clausu *F*¹.

35. Massilia *SVW*; Massiliam ρT . — a *Meusel*; ab β . — 3. senatus *add. Mengius*. — Romanum *add. vett. edd.*; *om. \beta*. — partes duas ρSVW ; duas partes *T*. — 4. Helviorum *Lipsius*; iluorum ρSVW , iluorum *T*. — victos Sallyas *Glandorpius*; victas Gallias ρSW , victas Galliae π . — 5. aut portibus *S*; an portibus $\pi \rho W$ ¹, ac portibus *W*².

36. 1. cum navibus *Paul*; navibus β . — 2. imperio classem *ST*² *W*; classem imperio $\pi \rho$. — 3. urbis, si ita accidat *R. Schneider*; urbis si accidat *S*, urbis accidant $\pi \rho W$. — 5. armatisque diebus πSW ; *om. \rho*. — a πSW ; *om. \rho*. — quo *Meusel*; qua β . — praeficit $\pi \rho$; praefecit *SW*.

38. 1. Vibullii *Aldus*; Vibuli *SVW*, iubuli ρT . — Hispaniam *Aldus*; Hispania β . — tribus legionibus, alter ulteriorem *add. Nipperdeus*. — 3. toti *F*¹ *Vasconanus*; totius β . — 4. ad Ilerdam *W*²; ad Ilerdam *S*, ad Igerdam *TW*², ad certam *U*, ad certam *F*, ad Ylerdam *V*.

39. 2. praemiserat *VI Ciacconius*; praemiserat ad *VI milia \beta*. — peditum *X milia Stoffel*; peditum nulla β . — quae *cod. Cuiacian.*; *om. \beta*. — quem ipse paraverat *D*; quam (quamquam *W*) ipse pacaverat (peccaverat *S*) β . — et fortissimo *S*; *om. \pi \rho W*. — huc *cod. Achill. Statii*; huic β . — adiecerat *add. Heldius*.

40. 1. civitatum $\pi \rho W$; civitatum *S*. — Sicori *Daehnius*; Sicore β . — diebus *SW*²; *om. \pi \rho W*¹. — 3. egressae *Iurinius*; congressae β . — propiore ponte legiones *Nipperdeus*; proprio legiones $\pi \rho S$, proprio religionis *W*¹. — vi ventorum *cod. Norvicensis*; iumentorum β . — 4. suo πUW ; suos *F*, *om. S*. eo? — legiones *IV \rho SVW*; legiones *III T*. — 5. cuius . . . legionibus *om. S*.

41. 1. quos sibi *D*; quos ibi β . — noctu ρSV ; notu *W*, nocte *T*. — 2. sex cohortes *vett. edd.*; ex cohortis $\pi \rho S$, & cohortis *W*. — relinquit ρSW ; reliquit π . — consistit *ed. princ.*; constitit β . — potestatem $\pi \rho W$; *om. S*. — 3. per Afranium *vett. edd.*; Afranium β . — 4. faciendo δ ; faciundo β . *Cf. ad 73, 4. 2, 11, 1; 39, 2. 3, 2, 1*. — vetuit ρW ; metuit πS . — a fronte contra *S*; a fronte castra contra $\pi \rho W$. — 5. post hos *vett. edd.*; post hoc β . — perfectum opus *S*; perfectum $\pi \rho W$, sed in *V* opus legitur post omne.

42. 1. in praesentia *S*; in praesentiam $\pi \rho W$. — 4. ad se $\pi \rho W$; *om. S*.

43. 1. inter oppidum Ilerdam et proximum collem *Sulpitius Verulanus*; in oppido Ilerda et proximo colle β . — planities SV ; planitia ϱTW . — 2. contulerant SV^2 ; contulerat $\pi\varrho W$. — 3. instructa *Beroaldus*; structa β . — 5. submissis ϱSV ; summis TW . — subsidiis $\pi\varrho W$; praesidiis S .

44. 1. procurrerent πSW ; concurrerent ϱ . — 2. continenter bellum gerentes *addidi Novakium secutus*; cf. *B. G. I, 1, 3*. — barbaro *add. Kraner*. — 4. non tenuit *Ald.*; continuit β .

45. 2. nonae ϱSW ; novae π . — sub montem W ; sub monte $\pi\varrho S$. — 4. directus ϱSV ; directus TW . — ab lateribus ϱW ; a lateribus π . — 5. declivis $\pi\varrho$; declicus W^1 , editus W^2 (*quae inde a verbis nostros premebant 45, 3 usque ad 47, 3 leguntur, in S desiderantur*). — in longitudinem πW ; in longitudine ϱ . — passus W , *Meusel*; pass. T , passuum $V\varrho?$ — 7. augebantur illis copiae ϱW ; augebatur illis copia π .

46. 1. hoc cum $\pi\varrho$; hoc locum W^1 , hoc locum cum W^2 , — deiectis W ; dilectis π , disiectis U , diiectis F . — 3. summa in *Forchhammer*; summum β .

47. 2. et initio . . . tenuissent *om. \varrho*. — 3. congressi numero π ; congressi numero quod ϱW . — 4. muniverunt ϱSTW ; muni-erunt V . — et praesidium S ; praesidium πW , praesidiumque ϱ .

48. 1. maiores VS ; maioris ϱTW^1 . — 2. proluit ϱSTW ; profluit V . — ambos $SF^2 V$; ambo $F^1 TUW$. — 3. Sicorim πFW ; Sicorum SU . — 4. supportare neque ϱSW ; supportarent quod π . — commeatus *Beroald.*; comitatus β . — 5. erat autem πSW ; autem erat ϱ . — in acervis *F. Hofmann*; in hibernis β . — et civitates L ; at civitates ϱW , a civitate π , ac civitates S . — 6. inopiae L ; in opere β . — 7. utribus L , *Aldus*; utrisque β .

50. 2. tum quod ϱW ; quod πS .

51. 1. commeatus *Nipperdeius*; comitatus β . — habebant πS ; habeant ϱW . — 2. usi S ; usu $\pi\varrho W$. — superiorum $\pi\varrho W$; superiore S . — 5. ii dum W ; id dum $\pi\varrho S$. — sustinuerunt *Novak.*; *vid. praef. B. G. p. CXXVIII*; sustinere β , sustinere $F^1 Steph$.

52. 1. His tum *Nicasius*; his tamen β . — rebus *add. Paul*. — praesenti *Davisius*; praesentis β . — 2. ad denarios $L Aldus$; ad $XL \beta$. — 4. quod *Vascosanus*; quo β . — tutabatur β ; sed tutabantur T^1 , putabatur S^1 . sublevabat?

53. 1. multa rumor adfingebat *Stephanus*; multorūora fingeabant S , multa rumor fingeabat ϱ , multarum rumore orat fingeabant T , multa rumore fingeabant V , multarum fingeabant W^1 ,

multa rumor fingebat W^2 . — 2. magnaëque $\pi\varrho W$; magnaë S . — aut ex TW^2 ; ut ex ϱVW^1S .

54. 1. docuerat πS ; docuerant ϱW . — 2. ac prima *Nipperdeius*; ac primum β . — ex levi π ; et levia ϱSW . — 4. traicit *Vascosanus*; transiecit β . — institutum ϱSVW ; instituit T . — perficit $\pi\varrho W$; perfecit S . — 5. recipit $\pi\varrho$; recepit SW . — frumentandi causa *cod. Petavianus, Paul.*; frumenti causa β . *B. G. III 7, 3 genuina lectio in β tradita est.*

55. 1. magnum *Nipperdeius*; iam magnum πS , quam magnum ϱW . — cetratis *Manutius*; centuriatis β .

56. 2. huc $\pi\varrho S$; hic W . — 3. adduxerat $\pi\varrho S$; eduxerat W . — 4. hae π ; haec ϱSW .

57. 4. digressi W^2 , *vett. edd.*; degressi β . — a Massiliensibus *vett. edd.*; Massiliensibus β . — eorum U^2F^2 ; eodem $\pi\varrho S$, eorum eodem W . — Domitii *E. Hoffmann*; indomiti β . — domini πS ; dominis ϱW .

58. 1. aut spatio W ; ut spatio $\pi\varrho$, spatio S . *cf. B. G. IV 12, 5.* — detergere WU^2F^2 ; deterrere $\pi\varrho S$. — 2. erat ventum necessario *Landgrafius*; erat necessario ventum β . — artificiiis T^2 ; artificis ϱSW , artificum V . — 3. Nostri *add. Aldus*; *om. β .* — cum minus *Elberlingius*; quo minus πS , qui minus ϱW . — armamentorum π ; armentorum ϱSW . — habebant *Aldus*; habuerant β . — 4. comminus *Aldus*; communis β . — partem π ; partim ϱSW . — 5. Domitiique sunt captae *VI Paul*; cum is quae sunt captae W , cum his quae sunt captae $\pi\varrho S$.

59. 1. proelium *Ciacconius*; primum $\pi\varrho W$, primum cum S . — 2. alii — alii S ; alias — alias $\pi\varrho W$. — longo S ; longe $\pi\varrho W$. — pabulabantur D ; pabulantur β . — at *Paul*; ut S , aut $\pi\varrho W$. — refugiebant S ; fugiebant $\pi\varrho W$. — 3. instituerant *Meusel*; constituerant β .

60. 1. tum *Kindscher*; cum β . — 2. *Tarraconenses πSW ; Terraconenses ϱ .* — *Iacetani β ; Iacetani scripserunt Aldus, Vascosanus, Stephanus; quae forma etsi apud plerosque scriptores Latinos, Sallustium, Livium, Plinium, legitur, tamen nostro loco in tradita lectione adquiescere praestat, propterea quod apud Strabonem et Ptolemaeum gentis nomen sonat Ἰακκητανοί. Docte de hac re disseruit Huebner in primo tomo Hermae Bero-linensis, nec tamen de omnibus rebus satis caute iudicasse videtur tacuitque de loco Caesaris.* — *Illurgavonenses β ; quoniam et hic et in paragrapho 4 haec nominis forma unisono codicum testimonio confirmatur, eam mutare ausus non sum, quamquam R. Schneider non sine iusta quadam causa postulat, ut restituatur*

Ilergaones, quae forma et in nummis et apud ceteros omnes scriptores legitur. — sequuntur U^2 Meusel; insequuntur β . — 5. Magna celeriter commutatio rerum $\pi\varrho W$; magna celeritate commutationem *S. del. Paul.*

61. 1. pedes πSU ; pedum FW . — 2. illis locis *Novakius*; ipsi locis β . — 3. Sertorio DL ; L. Sertorio (Sestorio π) β . — absentis Pompei timebant, quae in amicitia manserant *Davisius*; absentis timebant, quae in amicitia manserant Pompei β . — 4. hic β ; hinc D . *An paragraphus quarta collocanda est ante tertiam?* — 5. conquiri et Octogesam *Vascosanus*; conquirere totogesma $\pi\varrho SW^1$, conquirere et totogesma W^2 . — miliaque *Aldus*; mil. V β . — XXX v. *Göler*; XX β . — 6. traducunt; transducunt β . — castraque SVW ; castra ϱT . — muniunt S ; muniuntur $\pi\varrho W$.

62. 1. deduxerat *Achilles Staius*; duxerat β . — 2. extarent et cum *Davisius*; extare et cum β . — impedirentur W ; non impedirentur $\pi\varrho$, non impedirentur nuntiabatur S .

63. 1. traduxerant S ; traduxerunt $\pi\varrho W$. — coniungunt ϱSVW ; iungunt T . — 2. pons W ; post $\pi\varrho S$.

64. 1. cernebatur πFW ; cernebantur SU . — non numquam πSW ; nunquam ϱ . — subsistere *Vascosanus*; sustinere β . — inferri δ , *edit. princ.*; ferri β . — impetu W^2 , *vett. edd.*; impetum β . — conversos W^2 ; converso $\pi\varrho SW^1$. — 2. dolere $\pi\varrho$; dolore SW^1 . — non necessario S ; necessario $\pi\varrho W$. — centurionesque ϱSVW ; centuriones T . — ea $\pi\varrho W$; *om. S.* — 3. tantae magnitudini fluminis π . *cf. Novakium ad h. l.*; tantae magnitudinis flumini FW^2 , tantae magnitudinis fluminis W^1 . — 5. relinquit $\pi\varrho W$; reliquit S . — 6. pauci ex his militibus ablati flumine *Duebner*; paucis ex his militibus arma in flumine (fluminis F) $\pi\varrho W$, paucis ex his militibus arma in flumine arrepta S . — excipiuntur $\pi\varrho W$; excipit S . — 7. ad vadum post fluminis transposui; in codicibus legitur post addito.

65. 1. consistit *Ciacconius*; constitit β . — 2. refecit $T^1 L$, *Beroaldus*; refecit $\varrho ST^2 VW$. — 4. intrare cupiebant *Nipperdeius*; intra se recipiebant β . — 5. sed F ; et πUSW *testibus Meuselio (tab. coniect.) et Ramorino sive Rostagno; Duebner in UF legi sed contendit.*

66. 1. aquandi *Kindscher*; adaquandi β . — correptis ϱW ; correpti πS . — militari *vett. editt.*; militaria β . — 3. Saxa $\pi\varrho W$; Saxo S ; *cf. de eo Cic. in Phil. saepius; Flor. 4, 9, 4; Cass. Dion. 48, 25; Porph. ad Hor. Od. 3, 6, 9; Liv. Epit. 127; App.*

Syr. 51; *b. c.* IV 87; 102; 103. — 4. intercedere *vett. edd.*; interciderere β . — prohiberi *W²L*, *ed. princ.*; prohibere β .

67. 1. a Petreio *SVW*; ab Petreio ρT . — sentiretur *codex Scaliger.*; sentirentur β . — 2. in Caesaris castris *Nipperdeius*; Caesaris castris $\pi \rho W$, a Caesaris castris *S*. — 3. obsidere $\pi \rho$; obsideri *W*, obsidiis *S*. — 4. At *vett. edd.*; ad β . — luce *Ciacconius*; lucem β . — posse *Kindscher*; per se β . — sub *add. Paul.* — praesentiam *vett. edd.*; praesentium β . — 6. vincit *S*; evincit $\pi \rho W$.

68. 1. exercitum ducit *Beroaldus*; exercitum educit β . — namque itinera quae *S*; nam quae itinera *vel* namque itinera $\pi \rho W$. — 2. ipsi $\pi \rho W$; ipsa *S*. — ac difficillimae $\pi \rho W$; difficillima *S*. — ut arma *S*; arma $\pi \rho W$. — inermes *SV*; inermis *T*, inermi ρ , inhermi *W*; *cf. B. G. praef. p. CXXVII.* — 3. frumento *W*; frumentum $\pi \rho S$.

69. 1. nostros *Morus*; nos *W*, nec *F π* , nos nec *U¹*, *om. S*. — in partem ρSW ; partem π . — iri $\pi \rho$; muri *S*, *om. W*. — videbatur $\pi \rho$; videbantur *SW*. — 2. se ρW ; *om. πS* . — ab *Ilerda Paul.*; ad iter β . — posse ρW ; possent πS . — sustinere β ; sustineri? — 3. dextram ρ ; dexteram πSW .

70. 1. utri $\pi \rho W$; utti *S*. — 2. *Affranianis V*; *Afraniis ρSTW^2* , *Afranis W¹*. — 3. in hac *Vascosanus*; in hanc β . — et ante se *S*; aute se $\pi \rho W$. — 4. hunc π ; huc ρSW . — 5. facit ρW ; *f** it (duae litterae erasae) S*, fecit *in margine S²*, *om. π* . — minimam ρSW ; nimiam π .

71. 1. neque vero id *S*; neque vero idem $\pi \rho W$. — praesertim $\pi \rho W$; praesertim cum *S*. — equitatu ρW ; equitatum πS . — cum $\pi \rho W$; tum *S*. — ex omnibus πSW ; omnibus ρ . — 3. summi timoris *Pauly*; sui timoris β . — misisse quod *UVW*; missis eidem *F¹*, misis quod *S*, misis sed quod *T*. — decederent *D δ* , *ed princ.*; recederent β . — quod vix π ; quod vis ρS ; quod suis *W*. — 4. datum iri *W*; datum ire $\pi \rho S$. — alio quo *scripsi*; aliquo β . *cf. B. G. VI 16, 5. b. c. 3, 47, 2. Commentat. Woelfflin. p. 209 sq.*

72. 2. amitteret *D² δ* , *vett. edd.*; mitteret β . — meritos de se ρSVW ; cur vulnerari ... milites *om. T*. — 5. in montibus *codd. recec.*; montibus β . — intercluso πU ; interclusos *FSW*.

73. 3. et sine timore ρW ; sine timore *SV*, ut sine timore *T*. — 4. perficiendi *VW*; perficiundi ρS (*in quo perfitiundi*) *T. cf. ad 41, 4 et B. G. praef. p. CXXIX.*

74. 2. dein de imperatoris fide *Ciacconius*; deinde impera-

toris fidem β . — fecerint (fecerunt *W*) β ; pacem fecerint *Paul*; ita fecerint? — armaque quod *Oudendorpius*; arma .l. quod *USW*¹, arma enim quod *W*², arma. Quod *F*, arma qui *T*, arma *V*. — 3. provocati *ST*; provocatis ρ *VW*. — 4. Interim . . . adducunt $\pi\rho$ *W*; *om. S*. — abducuntur *S*; abducunt *V*, adducuntur ρ *TW*. — et centuriones *D*³ δ ; centuriones β . — 5. illi ρ *VSW*; *om. T*.

75. 1. Afranius *Kindscher*; Afranio β . — 2. praetoria cohorte ρ *VW*; praetoriam cohortem *ST*. — deprehendit *V*; deprendit ρ *STW*. — 3. statione *SW*²; stationes $\pi\rho$ *W*¹.

76. 1. neu se β ; ne se? *cf. 74, 3; 2, 28, 2 et saepius*. — absentem ρ *SVW*; *om. T*. — 2. postulat *S*; postulant $\pi\rho$ *W*. — iurent ρ *W*; venirent π *S*. — 4. producat $\pi\rho$ *SW*¹; producant *W*². — 5. terror oblatus *Aldus*; terror ablatus *S*, terrore oblato $\pi\rho$ *W*.

77. 1. qui milites adversariorum π *SW*; milites adversariorum qui ρ . — 2. in priores ordines *Ciacconius*; ampliores ordines β (amplioris ordinis *S*).

78. 1. copiam π ; copia ρ *SW*. — nonnullam *cod. rec.*; nonnulli β . — dierum *XVII scripsi*; dierum *XXII* β . *cf. R. Schneider. J. B. XIX p. 284*. — nullam β , *sed in W linea subducta deletum est*. — ad parandum *vett. edd.*; ad prandium β . — 2. explicitius *W*², *vett. edd.*; explicitus β . — 3. *Tarraco vett. edd.*; terraco *vel terra quo codd.* — 4. carperet ρ *ST*; carperet *VW*.

79. 1. pluresque β ; *lectio corrupta necdum sanata; an pluresque <pauci> . . . sustinebant? cf. 1, 51, 5*. — 2. suos $\pi\rho$ *W*; desuper *S*, desuper suos *codd. rec.* — 3. aversos *Aldus nepos*; aversos β . — in periculo $\pi\rho$ *S*¹; periculo *WS*². — 4. relinquebatur *Cellarius*; rei inquirebatur β . — equitum vim *S*; equitatum π , equitatu ρ *W*. — demitterent *Vascosanus*; dimitterent β .

80. 4. impedimentis cum *add. Dinter*. — praesidio paucas *Dinter*; praesidio impedimento paucas β . — equitesque π *SU*; equites *FW*.

81. 2. demonstratae amplius *W*²; demonstratemplius *W*¹, demonstratae $\pi\rho$ *S*. — at eo die *scripsi*; et eo die $\pi\rho$ *W*, ex eo die *S*; eo die tamen? — 3. convertunt $\pi\rho$ *W*; convenerunt *S*. — 6. suppliciiis *L*; supplices β . — Caesar et π ; Caesar *UW*, Caesari *FS*. — 7. ad iter *Faernus*; ad id β .

82. 1. tertio ρ *TW*; tertia *SV*. — impediendae reliquae munitiois causa *Forchhammer*; impediendae rei quae muni-

tionis causa fiebat (fiebat causa π) β . — educunt *Aldus*; ducunt β . — 2. proelium defugisse *Hotomannus*; proelio diffugisse β . — 3. summam $\pi\varrho W$; summa *S*. — 4. a castris *Vascoanus*; ab castris β . — vacabat π ; vagabat *W*, vagabatur ϱS . — 5. resistere *vett. edd.*; desistere β .

83. 1. tertium *Ciacconius*; tertia β . — alariae $\pi\varrho W$; aliae *S*. — cohortes obtinebant πS ; cohortis obtinebat ϱW . — 2. et rursus aliae $\varrho S W$; *om.* π . — 3. tali β . tali modo? *cf.* 2, 4, 3. — ut nisi coactus proelium non committeret *vett. edd.*; nisi coactis proelium non committeret *W*, nisi coactus proelium non committere ϱ , nisi coactus proelium committere πS .

84. 1. lignorum π ; ligno *S*, ligni ϱW . — conloquium $\varrho S W$; conloquia π . — 3. voluerint *D*²; voluerunt β . — 4. feras *Vossius*; feminas β . — 5. habeant π ; habeat $\varrho S W$.

85. 2. se, qui *Aldus*; qui β . — noluerit *S*¹; noluerint $\pi\varrho W$. — 4. hominibus *S*; hominum $\pi\varrho W$. — 5. humilitate *Aldus*; humanitate β . — 8. ad portas urbanis praesideat rebus *Aldus*; adportās urbanis praesidiat rebus *W*, ad portas urbanū presidia (p *in rasura*) rebus *S*, ad portas urbanis praesidia rebus $\pi\varrho$. — absens $\pi\varrho W$; abse *S*. — annos $\varrho S W$; annis π . — 9. ut semper sed *Aldus*; ut semper sit $\varrho S W$ ¹, ut semper fit πW ². — in se aetatis $\varrho S V W$; in se etiam aetatis *T*. — quin *Iurinius*; quod β (quā *S*). — 12. si id sit factum *Aldus*; sed si id sit factum $\varrho S T W$, sed id si factum *V*. — se nociturum $\pi\varrho W$; nociturum se *S*.

86. 1. aliquid *T W*; aliqui $\varrho S V$. — iusti π ; victi $\varrho S W$. — 2. de tempore β . — 3. possessionem $\pi\varrho W$; possessiones *S*. — in Hispania *W*; in Hispaniam $\pi\varrho S$. — 4. ne cui de his *W*; ne quid eis $\pi\varrho S$. — sacramentum π ; sacramento $\varrho S W$. *cf.* 1, 23, 5: 2, 28, 2.

87. 1. quae quisque *Paul*; quid quisque β . — qui amiserint *V*; qui amiserant $\varrho S T W$. — restituantur *Paul*; restituat β . — rebus dissolvit $\pi\varrho S$; rebidissolvit *W*¹, rebus solvit *W*². — 2. in ius *Guilielmus*; intus β . — 3. flagitarentur *Aldus*; flagitaretur β . — 4. Fufum *V*; Fufeium $\varrho S T W$. — praefecit *vett. edd.*; praeficit β .

LIBER II.

1. 1. Dum . . . legatus *om. S.* — ad $\pi\varrho W$; *om. S.* — 2. portui ϱ ; portu πS , oportuit *W.* — ad portam *Iurinius*; ad partem β . — qua *FSW*; quae *TUV.* — ex Gallia atque Hispania $\pi\varrho W$; ad Galliam atque Hispaniam *S.* — adiacet *Nipperdeius*; adigit β . — 3. habet *W corr.*; habeat $\pi\varrho SW^1$. — a terra *scripsi*; ab terra $\pi\varrho W^1$, ad terram SW^2 . — 4. evocat *Ciacconius*; vocat β .

2. 2. in terra *vett. edd.*; in terram β . — 4. convoluta π ; evoluta ϱW , aevoluta *S.* — 6. crebrae etiam *Nipperdeius*; crebro tamen *S*, crebrae tamen $\pi\varrho W$.

3. 1. a Cn. Pompeio *Vascosanus*; ab Cn. Pompeio β . — freto β ; *sed dubito, num scribendum sit* fretum; *nam quae F. Hofmannus ad 1, 40, 1 ad stabiliendam lectionem traditam conguessit, ab nostro loco paulum differunt.* — 2. navem unam deducit *Oudendorpius*; unam deducit W^2 , navem deducit *codd. Petavianus et Norvic.*, deducit $\pi\varrho S$.

4. 4. enim ϱSW ; etiam π . — invisitatis atque incognitis *Elberlingius*; invisitatis atque incognitis $\pi\varrho W$, invisitatis atque inlatis cognitis *S.*

5. 1. Massiliensium $\pi\varrho W$; amassiliensibus *S.* — 2. eos π ; eas ϱSW . — 3. publicis custodiisque *del. F. Hofmannus.* — in muro *F. Hofmannus*; muro β . — 4. in eius diei SW ; eius diei $\pi\varrho$. — 5. amplissimi πSW ; amplissima ϱ . — si superavissent . . . confiderent $\pi\varrho S$; *om. W.*

6. 1. accideret δ ; accidere *S*, acciderat $\pi\varrho$, accederat *W.* — 2. et artificio $\pi\varrho S$; artificio *W.* — et mobilitati S^2 ; mobilitati β . — navem ϱSW ; navim π . — 3. Albici *Heller*; Albicis $\pi\varrho W$, vero coniuncti Albicis cominus pugnando (pugna ϱW) deficiebant neque *om. S.* — inferebat *Vascosanus*; inferebant β . — 4. navem ϱSW ($V^?$); navim *T.* — ex insigni $D\delta$; ex igni β . — incitaverunt *Meusel*; incitaverant β . — tantum $\pi\varrho W$; tanta *S.* — enisus $\pi\varrho W^2$; enim W^1 , usus *S.* — 5. laboraret *Paul*; laborarent β . — praefracto ϱSW ; praefecto *T*, praesepto *V.*

7. 1. nulli usui *W*; nullo usui $\pi\varrho S$. *cf. praef. ad B. G. p. CXXVIII.* — 3. ad cognoscendum ϱSW ; *om. \pi.* — et re cognita $\pi\varrho W$; at re cognita *S.* — 4. ad defensionem $\pi\varrho$; ad defensiones SW .

8. 1. sibi esse πSW ; sibi ϱ . — ibi π ; *om. \varrho SW.* —

turrim $\pi \rho W$; turrem S . — 2. referebant πW^2 ; referant ρW^1 , ferebant S . — quoqueversus S ; quoqueversus πW , versus π .

9. 1. ubi ρ ; ibi πSW . — ad contabulationem, eam *Aldus*; ut contabulationis causa β (ad cont. causa W). — instruxerunt πSW ; instruxerant ρ . — 2. duo *om. W*. — iniecerunt non *Beroaldus*; iniecerunt ut non β (*in W tamen ut expunctum est*). — suspenderent ρSW ; suspenderunt π . — derecto πS ; directo W , directa ρ . — easque *cod. Cuiac.*; eaque β . — 3. has trabes ρSVW ; has *T*. — effecerunt ρSVW ; effecerant *T*. — intra eam contignationem *Vascosanus*; interea contignationem $\pi \rho W$, inter eam contignationem S . — 4. constraverunt ρSW ; castraverunt π . — insuper $\pi \rho W$; *om. S*. — missa ρSVW ; immissa *T*. — 5. in eminentibus *Paul*; eminentibus πSW , imminetibus ρ . — turrim π ; turrem ρSW . — 6. turris quae erat $\pi \rho W$; turris quam erat S , turris qua erat *codd. recc.* — abduxerunt $\pi \rho WS^2$; aduxerunt S^1 . — pressionibus π ; prensionibus ρW , praensionibus S . — 7. elevarant *Kraner*; elevabant β . — pressione *Lipsius*; prensione (praeensione S) β . — 8. summam πW ; summa ρS . — contabulationem $\pi \rho W$; contabulatione S . — 9. in struendo ρW ; instruendo πS .

10. 1. sunt confisi $\pi \rho$; confisi sunt S , confisi W . — pedes S ($W?$); ped. ρT , pedum V . — quem a *edit. princ.*; quae a $\pi \rho S$, qua ex W . — turrim $\pi(F?)$; turrem SUW . — 2. aequae longae T ; aequae longe ρVW , aequa lege S . — 3. ponantur *scripsi*; ponant β . — 4. tectum ρSW ; tectique π . — trabesque ρSVW ; trabes T . — IV β ; quaternos? — musculo *Manutius*; musculos β . — 5. trabes quae erant W^2 , arabes quae erant S ; ut trabes erant $\pi \rho W^1$. — lateribus lutoque *Aldus*; in lateribus luto β — conteguntur *Ed. Flor. (ap. Brut.)*; contegitur β . — 6. diluere possit L ; diluere posset β . — 7. ipsam turrim $\pi(F?)$; ipsam turrem SUV . — machinatione navali *del. Paul*. — ad turrim $\pi(F?)$; ad turrem SUW .

11. 1. de muro *Paul*; muro β . — delabitur W ; elabitur $\pi \rho S$. — 2. ab lateribus ρSVW ; a lateribus T . — 3. defendendi πS ; defendundi ρW . — 4. compluribus W ; cum pluribus $\pi \rho S$. — ex illa $\pi \rho S$; ex ea W . — subductis πSW ; *om. \rho*. — infulis se $\rho S^2 W$; infulsisse πS^1 .

12. 3. captam ρSW ; captant π . — turrim $\pi(F?)$; turrem SUW . — subrutam $\pi \rho SW^2$; subruptam W^1 . — nullam $\pi \rho S$; nulli W . — posse SW ; posset $\pi \rho$. — facerent SW ; faceret π ; *de codicum \rho lectione aliud Duebner adnotat, aliud Meuselius*. — 4. spe U^2 ; se β .

13. 1. deducunt S ; diducunt $\pi\varrho W$. — 2. misericordia $\pi\varrho W$; misericordiae S . — 3. contemptione *edit. princ.*; contentione β . — 4. tum *Paul*; tunc β . — in oppidum *Meusel*; oppidum β . — videbatur ϱSW ; videbantur π .

14. 1. se dedisset ϱW ; dedisset πS . — foras erumpunt *Stephanus*; se foras rumpunt β (*in S ante foras littera una erasa est*). — 2. flammam πW ; flamma ϱS . — conciperent $\pi\varrho S$; inciperent W . — 3. de muro *E. Hoffmannus*; muro β . — 4. turrimque β , *ut videtur*. — mensium πW^2 ; mensum ϱSW^1 . — 5. maiore $\pi\varrho S^1$; maiori $S^2 W^1$. — turrim π ; turrem ϱSW . — 6. superiore tempore *Ciacconius*; superioris temporis β . — contentionem πW^2 ; contemptionem ϱSW^1 . — reppulerunt ϱSTW ; repulerunt V .

15. 1. contignatione *Nipperdeius*; contignationem β . — aequa ϱS ; aequae πW . — 2. et quidquid ϱW ; ut quicquid π , at quidquid S . — lutoque crates *Paul*; crates luto π , crates lutoque ϱSW . — 3. tecto πS ; texto ϱW . — tectus πS ; textus ϱW . — obiectu *Aldus*; obiecto β . — 4. detrimentum πSW ; detrimento ϱ . — portae $\pi\varrho W$; postea S .

16. 1. nullus perfidiae δ ; nullius perfidiae β . — neque SW ; nec $\pi\varrho?$ — eruptioni β ; eruptionis W^2 . — telis *Forchhammer*; eis β (*vis W^2*). — igni β ; ignis W^2 . — noceri β ; nocere W^2 . — posset $\pi\varrho W$; possit S . — 2. a terra *scripsi*; ab terra β (*ab terna W*). — turribusque $\pi\varrho W$, turribus S . — circummuniri *Aicardus*; circumiri β . — inaedicata in muris $\pi\varrho W$; aedificata in muris S . ipsis muris? — tela manu coicerentur (*sic, non conicerentur*) S ; telum manu coiceretur $\pi\varrho W$, *sed coicerentur (sic!) V^1* . — 3. superavissent W ; speravissent $\pi\varrho S$. — spatii propinquitate *Madvig*; spatio propinquitatis β .

17. 2. a Cn. Pompeio *scripsi*; ab Cn. Pompeio β . — ne]cessitudinem ... ignorare *om. W*. — 4. Postea vero quam *Marklandius*; postea vero cum β . *cf. B. G. IV 37, 4. Cic. ad fam. XV 1, 1; ad Att. 4, 8^a, 2.* — exspectatione *Aldus*; exspectari β . — elatius *Ciacconius*; latius β . — perscribebat S ; praescribebat $\pi\varrho W$. — ad motum fortunae S ; ad motus fortunae $\pi\varrho W$.

18. 1. item quod $\pi\varrho S$; item W . — Petreioque *edit. princ.*; Pompeioque β . — Hispali *Manutius*; in Hispali β . — 3. se certis π ; secretis ϱSW . — 4. perterritos *edit. princ.*; perterritus ϱSVW , perterritis T . — HS *Aldus*; ch β . — modium *Hotomannus*; modios β . — 5. Caesari ϱSW ; Caesaris π . — praesidia ... reddebat *om. W*. — 6. autem ϱSW ; enim π . — se cum II legionibus $\pi\varrho W$; secum II leg. is S . — 7. in

Italiam *W*; in Italia $\pi\rho$ (*in S deest extremum caput 18 inde a verbis fave]re cognoverat. In insula atque prima pars capitulis 19 usque ad verba Varroni clausit, custodias. cf. supra pag. IX et Rostagnum l. c. p. 327*).

19. 1. ipse cum ρ *W*; ipse π . — praegreditur ρ *TW*; progreditur *V*. — 2. quin β ; quae non *W*². — 4. eiecit *D*² δ ; iniiecit β .

20. 3. excederet π *SW*; excedere et ρ . — se sibi *Faermus*; ibi β (sibi *W*²). — timore $\pi\rho$ *W*; itinere *S*. — 4. ipso ρ *SW*; ipse π . — *Hispalim cod. Petavianus*; *Hispali* β . — 6. *Italicam Rhellicanus*; *Italiam* β . — praemisisset *vir doctus ap. Ouden-dorpium*; promississet β . — 7. se esse ρ *SW*; sese esse π . — 8. ac navium ρ *SW*; et navium π .

21. 1. *Hispanis* ρ *TW*; *Hispaniis* *V*, *Hispalis* *S*. — vindicavissent *FS*; vindicassent π *UW*. — confirmavissent *FSW*; confirmassent π *U*. — 2. *Varroni cives* $\pi\rho$; *Varronitium* *S*¹, *Varronitus* *S*², *Varroni cium* *W*. — polliciti $\pi\rho$ *S*¹; pollicitius *S*², pollicita *W*. — remittit ρ *SW*; remitti π . — hanc poenam $\pi\rho$ *W*; ac poenam *S*. — 3. publicis π *SW*²; populis ρ *W*¹. — monumentaque $\pi\rho$ *W*; monumentaque *S*. Cf. *Praef. B. G. p. CXXIV*. — 5. quibusdam *S*; quibus quaedam $\pi\rho$ *W*. — legem de dictatore ρ *SW*; legem dedictionis π .

22. 1. *Massilienses* *SW*; *Massiliensibus* $\pi\rho$. — defessi ρ *SW*²; defessis *TW*¹, *V*? — proelio navali ρ *SVW*; navali proelio *T*. — ad huiusmodi π *SW*; huiusmodi ρ . — 2. *Massiliensium* ρ *SW*; *Massiliensibus* π . — profectus est π *S*; est profectus *W*, profectus ρ . — 3. missu $\pi\rho$ *W*; iussu *S*. — 4. tempestatis ρ *SW*; *om. pi*. — abiit π *S*; abit ρ *W*. — 5. pecuniam π *SW*; pecunia ρ . — 6. relinquit ρ *SW*; relinquit π .

23. 1. *Vari* ρ *W*; *Varri* π *S*. — IIII quas a Caesare acceperat *SW*; IIII quas acceperat a Caesare ρ , IIII acceperat quas a Caesare π . — in navigatione *Ciacconius*; navigatione β . — 2. incommodam *edit. princ.*; incommoda β . — promontoriis *scripsi*; promuntoriis *SU*, promunturiis *FW*, promunctoriis π . — 3. *Clupea UW*²; *Clipea FVW*¹, *Clippea S*, *Clippeam T*; *utrum in beta Clupea an Clipea scriptum fuerit, diiudicare non ausim; hoc tamen constat, in beta solam formam pluralem exstitisse, praesertim cum in forma Clupeis § 2 codices consentiant omnes. Itaque quamquam ceteri scriptores Latini fere omnes formam singularem praeferunt, tamen Caesar solam pluralem videtur adgnosuisse. Aliter iudicant Paulus ad h. l. et Woelfflinius ad b. Afr. 3, 1.* — praestolans $\pi\rho$; praestolantibus *S*. — veritus *codd. recc.*; veritusque β (veritatisque *W*¹). — refugerat π *SW*;

refugeret ρ . — Hadrumetum ρS ; Adrumetum π . — profugerat VW ; perfugerat ρST . — 4. cognita *add. R. Schneider.* — 5. Marcius *Nipperdeius*; m. β . — Rufus $\pi \rho S$; Rufus W . — remulco *edit. princ.*; remulgo β .

24. 1. tridique *scripsi*; bidique β . — 2. relinquit *Vasconanus*; reliquit β . (le)gatum . . . exploran[da *om. W.*) — Cornelia W ; Corneliana ρS , Caidiana T , Canidiana V . — 3. directum $\pi F W^1$; directum $S U W^2$. — leniore $\rho S W$; levioire π . — 4. directo $\pi \rho W$; *in S enuntiatum* abest directo . . . passus mille *non legitur.* — hoc in itinere *Meusel, Mengius*; hoc itinere β . — quo W^2 ; quod β . — si qui $\rho S W$; sibi π . — voluerit S ; voluerunt $\pi \rho W$. — pervenit πS ; perveniunt ρW .

25. 1. substructionibus *edit. princ.*; subtractionibus $\rho S V$, subtractionibus W , subtractionibus T . — 2. conferebantur *edit. princ.*; conferantur β . — 6. pronuntiari *vett. editt.*; pronuntiare β . — ex vestigio β . — castra Cornelia naves traduxisset *Meusel*; castra Corneliana vestra duxisset S , castra Corneliana vela duxisset ρW , castra Corneliana traduxisset π . — 7. relinquunt $\rho S W$; reliquerunt π .

26. 1. recipit $\pi \rho$; recepit $S W$. — Uticam exercitum $\rho S W$; exercitum Uticam π . — 4. explicari et $\pi \rho W$; explicaret ut S . — coiciunt *Elberlingius*; se coiciunt $\rho S W$, coiciunt se π . — recipit $\pi \bar{U}$; recepit $F S W$.

27. 1. Curionis VW ; centurionis ρT , centū rī S . — 2. ea credimus *Paul*; et credimus β . — quidem $\rho S W$; quidam π . — in conspectum L ; in conspectu β . — exercitus *Meusel*; exercitum β . — venire et $\rho S W$; venire π . — 3. postero die S ; postera die $\pi \rho W$. — suas uterque copias instruit $\pi \rho W$; *om. S.*

28. 1. erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus $\pi \rho W$; *om. S.* — a Caesare $\pi \rho S$; a C. Caesare W . — Curio quas *Aldus*; quas Curio $\pi \rho W$, quas S . — 2. circumire $\rho S W$; circuire π . — primi *Scaliger*; prima $\rho T S$, primam VW . — memoriam $\pi \rho W$; memoria S . — per contumeliam *scripsi*; contumeliam S , contumelia $\pi \rho W$. *Cf. 1, 9, 2.*

29. 1. At *Manutius*; atque β . — animis *Apitzius*; nam β . — 3. 4. *Totum locum miserabiliter corruptum ita scripsi, ut legitur in S, nisi quod pro vellet S exhibet vel et pro Paelignis pelignis. Ceteri codices dissentiunt ab S his verbis: liceret πW ; vel pro vellet π ; duab; pro dubia W. Ea quae homines docti temptaverunt, legat qui ludis delectatur in Meuseli tabula coniecturarum.*

30. 1. convocato $\rho S V W$; vocato T . — 2. in huiusmodi *Clarkius*; huiusmodi β . — militum consiliis otium $\pi \rho W$; con-

silium militum sotium *S*. — otium maxime contrarium esse corrupta; initio maxime contraveniendum esse? cf. ad 3, 1, 4. — 3. perpeti. Erant π ; proiecerant U^1SW^1 , pati porro erant U^2W^2 , p . . . proiecerant *F*.

31. 1. alteri sententiae ρSW ; sententiae π . — 3. non et felicitas *TU*; et non felicitatis *V*, non felicitas *FSW*. — concilient ρSW^2 ; colligent π , conlient W^1 . — 4. prudentes *codd. rec.*; prudentis (prudentes *S*) β . — noster his πS ; nostris *FW*, nostris his *U*. — suspicio addidit *Ciacconius*. — deminuat ρSW^1 ; diminuat π , diminuant W^2 . — 5. aut omnino *om. S*. — dissimulari *F^1*; dissimulare β . — occultari $\pi\rho W$; occultare *S*. — 6. *Verba* an non . . . sunt tegenda *om. S*. — 7. At etiam *Beroaldus*; aut etiam β . — ut ρTW ; *om. SV*. — 8. uti spe *Meusel*; ut ipse β . — magnaue $\pi\rho W$; magna *S*.

32. 2. inquit omnia ρSVW ; omnia inquit *T*. — gravissime ρS ; gavisissime πW . — 3. provincias *Paul*; provinciam $\pi\rho S$, provinciamque *W*. — 4. at sunt *Paul*; adsunt ρW , assunt *S* adsunt nobis π . — aut quid $\pi\rho W$; at quid *S*. — quam ut $\pi\rho W$; quam aut *S*. — 6. incerta victoria *Aldus*; certa victoria β . — sequamini $\pi\rho W$; sequimini *S*. — 8. non sibi ρSW ; nonne sibi π . — non proditi ρSW ; nonne proditi π . — 11. si *delevit Ciacconius*. — in me *cod. Petav.*; iam me β . — praedicaturus *Aldus*; praeiudicaturus β . — res πSW ; *om. \rho*. — fortunam πSW ; fortuna ρ . — 12. abduxerim *codd. rec.*; adduxerim β . — 13. Italiae fugam, Hispaniarum deditionem — Africi belli praeiudicia — *Kraffert*; in Italiae fuga (fugam *F*, *om. S*) an Hispaniarum deditione in Africi (africa *V*) belli (bellum *T*) praeiudicia β . — 14. restituite nomen ρSW ; nomen restituite π .

33. 1. dicentem *om. T*. — qua oratione . . . dicentem *om. \rho*. — necubi *T*; ne ubi ρSW , nec ibi *V*. — 2. suorum *Stephanus*; suo β . — 3. Ne ρS ; nec π , nam *W*. — Attius *del. Meusel*. — milites *SW*; milites π ; sive sollicitandi milites *om. \rho*.

34. 1. magna *Ciacconius*; magno β . — at difficili *codd. rec.*; aut difficili β . — 2. levis armaturae *Aldus*; levis armatura et β . — demitterent *Vasconanus*; dimitterent β . — 3. admissis equis *Faernus*; amissis equis β . — armaturae *W*; armatura $\pi\rho S$. — 4. Tum ρSW ; tunc π . — 6. timore ρ ; tempore πS , timore tempore *W*. — iam se ρSW ; se iam π . — adigi *Faernus*; abici β .

35. 1. esse ex ρSW ; esset ex π . — ac dicere $\pi\rho W$; accidere *S*. — 2. respexit *Meusel*; aspexit β . — appetiit *Davisius*; appetit β . — 3. at fugientium *Paul*; ac fugientium πFS , hac fugientium *UW*. — 4. aditum prohibebant (pro-

hibebat *Manutius*), tum *codd. rec.*; adiri tunc β . — 5. ac eo (*id est* ∞ sive mille) *W*; *idem* (∞) in *UF* a prima manu additum est; ac πS . — 6. et terrore $\pi \rho W$; ex terrore *S*. — tabernaculis *edit. princ.*; tabernaculi β .

36. 1. in oppido *VW*²; in oppidum ρSTW ¹. — is qui *Gruter*; si qui β . — 2. iam palam *Vossius*; in palam β (inpalando *W*¹).

37. 2. ac litteris ρVW ; et litteris *ST*. — omnibus rebus ρSV ; rebus omnibus *TW*. — ausurum *D*; nisurum β . — 3. longe *del. Ciacconius*. — 4. castra munire *del. Meusel*. — 5. natura loci et munitione *Iurinius*; natura et loci munitione β . — eo ρSW ; ea π .

38. 1. et Saburram *S*; Saburram $\pi \rho W$. — 2. magnitudo animi, superioris temporis *codd. rec.*; magnitudo superioris animi (anni *W*²) temporis β . — 3. cum omnibus ρSW ; omnibus π . — sequebatur *Meusel*; insequiebatur β . — ab Saburra *SUW*²; Saburra π (*F*?), ad Saburra *W*¹. — 4. imprudentesque *F*; prudentesque *S*, prudentisque π , prudentes *U*, imprudentis *W*. — atque ρW ; ad πS . — Numidae enim ρSW ; Numidae autem π .

39. 1. milia passu *VI W*¹; milia passu $\bar{v}$ *VI W*², mil. passus *VI TF*, mille passus *VI V*, mille pass. *VI U*, mil. pass. $\cdot V$. *S*. — ex captivis *W*; et captivos *S*, e captivis $\pi \rho$? — 2. conficiendi *F*? πW ; conficiundi *U*, confitiundi *S*. *Cf. ad 1, 41, 4*. — potuerint $\pi \rho W$; potuerunt *S*. — 4. ut de suis homines laudibus $\pi \rho W$; ude suas homines laudes *S*. — 5. proferebantur *Meusel*; praeferebantur β . — equique *Ciacconius*; equitesque β . — hoc omne *S*; hoc omni π , hoc homini ρW . — victoriam *edit. princ.*; victoria β . — videretur *S*; uteretur $\pi \rho W$. — 6. ne ρSW ; nec π . — res ρSW ; *om. \pi*.

40. 1. quos ρS ; quos quod *W*¹, quotquot *W*², quod *T*, quae *V*. — submittit ρSW ; submitit π . — 2. ex *add. Paul.* — 3. praesenti timoris *scripsi*; praesentis temporis β . *Error haud infrequens in codicibus cf. ad B. G. V 8, 6. VI 37, 9. VIII 29, 1. B. C. 2, 34, 6.* — deducit ρSVW ; ducit *T*.

41. 2. immittit β ; mittit *T*¹. — 3. ponant *scripsi*; reponant β . — et labore ρSW ; labore π . — 4. Hi ρ ; *L W*, $\cdot 1$. *S*, $\cdot 1$. hi *T*, Hi ducenti *V*², in *V*¹ post hi spatium erat vacuum. — 4. neque vehementius *Meusel*; nec vehementius *W*²; vehementius β . — 5. circumire *SUW*; circuire *F\pi*. — aversos ρSW ; adversos π . — 6. procurrissent $\pi \rho S$; procurrissent *W*. — circumibant *SUW*; circuiebant *F*, circuiebant π . — servare neque ρSW ; ser-

varent Quae π . — 7. nostros ϱVW ; nostris ST . — 8. ex eo ϱSW ; ex suo π .

42. 1. signa ferri *Paul*; signa inferri β . — 3. se $\pi\varrho W$; *om. S*. — 4. suae *add. Manutius*. — acceperit πFSW^1 ; acceperat UW^2 .

43. 1. in castris ϱSW ; in castra π . — 4. hoc timore πSW ; ob timorem ϱ .

44. 1. ad naves *Ciacconius*; naves β . — 2. quorum cohortes militum ϱW ; quarum cohortes militum S , quarum cohortes milites militum π . — suam ϱSW ; sua π . — praedam ϱSW ; praede T , praedae V . — 3. diebus *del. Nipperdeius*.

LIBER III.

1. 1. consulem fieri *improbare videtur Madvigius Opusc. II 29, sed cf. B. G. VI 35, 8*. — 2. tota Italia ϱSW^1 ; totam Italiam π , tota Italiae W^2 . — 3. minuendumve *Duebner*; minuendumque β . — fere W^2 ; ferre β . — bella $\pi\varrho W$; bellum S . — 4. item $SUVW$; itemque $T (F?)$. — in urbe W^2 ; in urbem β . — qui se $\pi\varrho W^2$; quis S^1 , quia S^2 , quis se W^1 . — initio *Vascosanus*; in otio $\pi\varrho S$, hotio W^1 , otio W^2 . — sui fecissent *scholia, quae Hedicke edidit in programmate Quedlinburg. 1879*; suffecissent β . — 5. hos W^2 ; hoc β . — receptos πSW ; receptas ϱ . — in praeripiendo (praeciipiendo F) populi beneficio ϱSW ; in beneficio praeripiendo (praeciipiendo V) populi π .

2. 1. his rebus $\pi\varrho S$; *om. W*. — perficiendis $F?$; perfaciendis π , perficiundis SUW . *Cf. ad 1, 41, 1*. — 2. D equites $W(?)$; D milites $\pi\varrho S$. — transportari *Vascosanus*; transportare β . — inopia navium *del. Ciacconius*. — 3. infrequentiores *codd. rec.*; infrequentiores copiae β . — Gallicis *vett. edd.*; Galli β . — (magnum *del. Meusel*.) — deminuerat ϱS^2 (deminuerant S^1) W ; diminuerat π . — valetudine W ; valitudine $\pi\varrho S$.

3. 1. annum $\pi\varrho W^1$; annum S , anni W^2 . — 2. magnam societates *Aldus*; magnas societates β .

4. 1. Cilicia *Ciacconius*; Sicilia β . — conscribendas $\pi\varrho W$; scribendas S . — 2. Boetia *Aldus*; boetia β . — Epiroque W^2 ; epirosque β . — 3. Sagittariorum *Vascosanus*; sagittarios β . — equitum $\pi\varrho$; equites SW . — 4. Cotys *Ciacconius*; Cotus *vel Cottus* β . — Sadalam *N. Heinsius*; sasalam ϱSTW , sadalum V .

cf. Luc. Phars. V 54. — 4. Rhasecypolis *Oudendorpius*; rascipolis β . *cf. Luc. Phars. V 55.* — DCCC $\pi\varrho W$; DCCC quos *S.* — numero *add. Clarkius.* — 5. Tarcondarius (*Tarcondarus F*) β . Saocondarius? *cf. Strab. p. 568.* — Gallograecia dederant $\pi\varrho W$; gallo *S.* — tribuerat *Meusel*; tribuit β . — 6. Bessos ϱSW ; Beissos π . — mercennarios $\pi SW^2 U$; mercenarios $W^1 (F?)$. *cf. Cic. ad fam. 3, 11, 3.* — civitatum ϱVW ; civitatum *ST.* — ita *addidi. cf. 2, 28, 4; 42, 4.*

5. 2. Dyrrachii *Vascosanus*; Dyrrachium β . — Apolloniae *W*; Apollonia $\pi\varrho S$. — maritima *UVW (F?)*; maritima *ST.* — 3. Laelius πFW ; Lebus *U*, Lahelius *S.* — Triarius *SUW*; trianus π , traiarius *F.* — Coponio *Glandorpius*; Pomponio $\pi\varrho$ (*Pompeio U*) *W*; in *S verba Rhodiis ... Achaeciae classi omissa sunt.* — classi *Scribonius V*; classis scribonius *T*, classis cribonius ϱW^1 , classi cribonius W^2 , chrobonius *S.* — 4. maritimo *UVW (F?)*; maritimo *ST.*

6. 1. pridie *vett. edd.*; II β . — Impositae ... legiones VII *del. Dederich.* — 3. postridie *edit. princ.*; post pridie β . — Cerauniorum inter saxa *Köchly*; germiniorum (*germaniorum* ϱW) saxa inter β (*in S post germiniorum tres fere litterae erasae sunt*). — arbitrabatur *W corr. (utrum littera n a prima an ab altera manu expunctum sit, incertum est)*; arbitrabantur β . — appellatur W^2 ; appellabatur β . — Palaeste *Glandorpius*; pharsalia β .

7. 1. erat ϱSV ; erant *TW.* — Vespillo *Glandorpius*; bispillo β . — praeerant *Manutius*; praeerat β . — 2. neque hi *S*; neque IIII π , neque quattuor ϱ , neque IIII ^{or} *W.* — constratae IIII *Ursinus*; constratae ille πS , constratae illi ϱ , constructae illi *W.* — impeditis ϱSW ; impedimentis π . — visus est *SW*; usus est $\pi\varrho$.

8. 3. indiligentiae *codd. recc.*; diligentiae β . — ac doloris $\pi\varrho W$; hoc doloris *S.* — iracundiam *Faernus*; iracundia $\pi\varrho W$, iracundiae *S.* — igni *scripsi*; igne β . — deterreri *cod. Scaliger.*; deterrere ϱW , terreri π , *om. S.* — 4. Curici *Mommsen*; corici $\pi\varrho W$, coricy *S.* — conspectum *Vascosanus*; complexum β . — conantes impedire *add. Novakius.*

9. 1. Issam *Manutius*; hissam β . — 2. Salonarum *Vascosanus*; Salonis β . — denuntiatione πSW ; denuntiationibus ϱ . — erat *Iurinius*; est β . — opere *Ciacconius*; colle β . — parum *addidit Iurinius.* — 3. turribus *S*; turribus his $\pi\varrho W$. — 5. cui rei missis *Nipperdeius*; cui remissis *S*, qui remissis $\pi\varrho W$. —

legatis $\pi\varrho S$; nuntiis W . — incommoda per se $\pi\varrho S$; per se incommoda W . — 6. dispositis $F S V W$; depositis $T U$. — nuper maxime $S V^2$; nuper maximi $\pi\varrho W$. — 7. Hic fuit oppugnationis exitus *omittunt codd. rec.* — acceptis ϱ ; receptis $\pi S W$. — recepit $S W^2$; recipit $\pi\varrho(F?) W^1$.

10. 1. Vibullium *Aldus*; uibullum S , bibulum $\pi\varrho$, bibulum W . — 4. possent $\varrho S W$; possint π . — 5. in Italia *Vascosanus*; Italia β . — se morte L ; morte β . — Africani $\pi S U$; Afraniani $F W U$ var. — et Antonii *Kraner*, *Mengius*; tanto β . — Curictam *Ruben*; Corcyram β . — 6. cum quantum *Nipperdeius*; quantum β . — 7. modo $\pi\varrho W$; modum S . — aequa $\pi\varrho W$; eaque S^1 , ea S^2 . — 9. interesse id *Mengius*; interea et β . — 10. depositis $\pi\varrho S$; depositisque W . — 11. haec $\pi\varrho W$; hae S . — omnes suas terrestres copias urbiumque praesidia statim se dimissurum *Dinter*; omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum (dimissurus πU ; dimissurums S) β .

11. 1. Vibullius *Aldus*; bibulius W , bibulus $\pi\varrho S$. — expositus *Madvig*; his expositis β . — inciperetur *Nipperdeius*; inciperet β . — atque ideo *edit. princ.*; atque eidem β . — noctem ac diem *Paul*; nocte ac die $\pi\varrho S$, nocte et die W . — oppidis *Lipsius*; copiis β . — ut adesse V ; et adesse $\varrho S T W$. — 2. maritimae $U V(F?) W$; maritumae $S T$. — 3. Oricum $V W$; orsecum $\varrho S T$. — Parthinorum *Beroaldus*; Partinorum $\pi\varrho S$, paranorum W . — 4. oppidani etiam $D^2\delta$; oppidani autem etiam $\pi\varrho S W^2$, oppidani etiam autem W^1 .

12. 1. Eius $S U V$; cuius $F T W$. — Staberius L ; Straberius β . — 4. hos $F?$ *edit. princ.*; hoc $\pi S U W$. — Byllidenses $S U W$; billidenses πF^2 , bellidenses F^1 . — et Amantini *Ciacconius*; et *om.* β . — Amantini *Glareanus*; ama(t)t(h)ini β . — facturos se *codd. rec.*; facturos β .

13. 1. gestae $S W$; gesta $\pi\varrho$. — 2. simul *codd. rec.*; simul ac $\pi\varrho W$, in S simul ... incidit *desiderantur*. — exercitui W^2 ; exercitus β (exercius S^1). — ex Epiro *Iurinius*; in Epiro β . — finitimisque $S^2 U V(F?) W$; finitumisque $S^1 T$. — 3. metari $\pi\varrho S$; metiri W . — ei fortuna πW^2 ; et fortuna $\varrho S W^1$. — 4. hos $\varrho S W$; *om.* π . — 5. praecoccupato *Aldus*; praefecto occupato β . — Apsum ponit *Aldus*; habus (habet W) subponit β . — in finibus $\varrho V W$; ut finibus $S T$. — ut castellis vicisque bene meritae civitatis esset praesidio *Ciacconius*; ut castellis vigiliisque bene meritae civitatis tutae (tue S) essent praesidio β . — 6. Apsum *Aldus*; t(h)apsum β .

14. 1. quantam *Vossius*; quantum β . — accepit $F S V W$

(sed ab eadem manu correctum in accipit); accipit *TU*. — portus ϱW ; portum π , portu *S*. — 3. in exiguo *SV*; exiguo ϱTW . — constitit $\pi\varrho W$; constituit *S*.

15. 1. cum classe edit. *princ.*; classe β . — 2. atque aquandi πSUW ; neque aquandi *F*. — deligandi *Pluygers*; religandi β . — 3. *Coreyra V*; *Coreyram* ϱSTW . — 4. rorem $\pi\varrho S$; rerum W^1 , zephirum W^2 . — 6. *M. Acilio Ursinus*; *M. Acilio* β . — sibi eius ϱSW ; ei *T*, *om. V*. — 8. aliquid *SVW*; aliquod ϱT . — *Vibullii Canter*; *bibuli* β .

16. 1. angusta *Kindscher*; anguste β . *cf. 3, 43, 3*. — *Buthrotum Vascosanus*; *butrotum* ϱS , *burtotum* π , *brutotum* *W*. — oppositum addidit *Vascosanus*. — 2. ibi ϱSW ; ubi π . — 3. atque excusat *L correct.*, *Aldus*; neque excusat β . — maximae spei $\pi\varrho W$; *om. S*. — 4. *Summam suam Kraner*; *Pompei summam* β . — componeretur *D*; componerentur β . — *summam belli* πU ; *summa belli* *FSW*.

17. 3. classe ϱW ; classem πS . — 4. si hoc πS ; et si hoc ϱW . — rem illi esse impedimento. *Libo Madvig*; rem illis esse impedimenti loco β . — 6. quem ubi W^2 ; quae ubi β .

18. 2. rediit *codd. rec.*; redit β . — 3. e re visum est *Elberlingius*; rursus β . — *Libone S*; *librone* $\pi\varrho W$. — *Luceio Manutius*; *luceio* β . — quibuscum *Gronovius*; quibus β . — *Pompeius* $\pi\varrho S$; *om. W*. — consueverat πUW ; consuerat *FS*. — 4. *Post profectus sum aliquid excidisse suspicor*.

19. 1. inter bina *S*; ut inter bina $\pi\varrho W$. — *Apsus Aldus*; *t(h)apsus* β . — *traiciebatur* $\pi\varrho W$; *iaciebatur* *S*. — 2. *tuto Vossius*; duo vel duos β . — praesertim cum $\pi\varrho W$; praesertim ut *S*. — 3. locutus est *cod. Norvic.*; locutus β . — 4. altero die *Meusel*; altera die β . — visurum quem ad modum *Elberlingius*; vis utrumque admodum β . — 6. sed missa oratione de pace loqui elate *Dinter*; summissa oratione loqui de pace β . — 7. mediam orationem πW ; media orationem *S*, media oratione ϱ . — 8. relato $\pi\varrho W$; lelato *S*. — nulla $\pi\varrho S$; non *W*.

20. 1. inito magistratu *Hotom.*; initio magistratus β . — se *add. O. Seyffert*. — 2. *Trebonii S*; *trebani* $\pi\varrho W$. — his *ed. princ.*; *om. \beta*. — moderate ius W^2 ; moderata ius W^1 , moderat eius *S*, moderata eius $\pi\varrho$. — possent *Vascosanus*; posset β . — 5. At *Davisius*; et β . — sexenni die *Manutius*; sexies seni dies $\pi\varrho W$, se exisse indies *S*. — solverentur *Meusel*; solvantur β .

21. 1. efficeret *VW*, efficere ϱST . — 3. retulit *TW*; rettulit *S*. — 4. eo nomine *Scaliger*; eius nomine β . — re-

liquias VW ; reliquas ρST . — 5. comprehensa W^1 ; comprehensa $S\pi$, compressa ρW^2 . — visa atque proditio *Beroaldus*; visaque proditio (prodicionem W) β . — appareret SW^2 ; apparere $\pi \rho W^1$. — ab *add. Meusel*.

22. 1. se *add. Kellerbauer*. — Vibullium *Ursinus*; vibullium β . — 2. Compsam *Davisius*; Cosam β . *cf. Vell. Pat. II 68*. — Hirpino *Glandorpius*; thurino β . — periit D^2 ; perit β . — 3. praesidii *Manutius*; praedandi β (praedicandi W^1). — 4. legitimorum *scripsi*; et temporum β . *cf. 3, 108, 6 et quae adnotavi ad 2, 40, 3*.

23. 1. omnia litora *Nicasius*; omnium litora β . — 2. in terra $F\pi$; in terram SUW .

24. 1. is *addidit Daehnius*. — 2. adpropinquassent *codd. recec.*; propinquassent β . — ut erat imperatum *scripsi*; veterani in portum β . *cf. ad 93, 3*. — 3. quadriremibus *Meusel*; quadriremem β . — 4. per oram maritimam W ; per ora maritima ST , per ora maritima $UV(F?)$. — obsidionemque VW ; obsessionemque ρST .

25. 1. transierant $D^2\delta$; erant β (*in S menses in rasura est*). — 2. venientem $\pi \rho S$; advenientem W . — at *Kraffert*; ut β . — exitus *Paul*; exercitus β . — successurum *addidi. cf. 49, 5*. — 3. sive ad Labeatum *addidit F. Hofmannus*. — derigere; dirigere β . — eicere *Aldus*; eligere β (dirigere eligere W). — 4. custodiis *Ciacconius*; custodibus β . — a portibus *Vossius*; portibus β . — audebant V ; auderent ρSTW .

26. 1. Dyrachiumque *vett. edd.*; Dyrachium β . — 2. C. Coponius *Ciacconius*; Q. Coponius SU , Coponius πFW . — nostris W^2 ; nostri β . — adpropinquasset *Vascosanus*; adpropinquassent β . — increbruit FV ; increbuit $STUW$. — 3. se W ; et $\pi \rho S$. — tempestatis $\pi \rho W$; potestatis S . — superare W ; superari $\pi \rho S$. — 4. mil. pas. III ρST ; mille passus V , mille passibus W . — existimaverunt *codd. recec.*; aestimaverunt β . *Cf. L. Traubii indicem verborum ad Mommseni Cassiodorum s. h. v.*

27. 1. recipiebat δ ; reiciebat β . — 2. ut *om. S*. — contratae $\pi \rho W$; contrate S . — detraheretur *codd. recec.*; distraheretur β . — remisit ρSTW ; dimisit V .

28. 2. suis missis *Paul*; submissis ρSV , summis W^1 , sumptis W^2 , summisso talicius T . — Otacilius *Manutius*; octacilius UFW , talicius ST , T. Acilius V . — 4. hic cognoscere L ; his cognosci β . — firmitudine $\pi \rho S$; fortitudine W , *sed superscriptum ab eadem manu* firmitudine. — Tirones enim multitudine navium $\pi \rho S$; nam cum W . — salo

nauseaque V ; salona usiaque ρST , salo nausiaque W . — conspectu *edit. princ.*; conspectum β . — 5. item W^2 ; idem β . — et tractandis *Morus*; sed tractandis β . — 6. maritimae $UV(F?)W$; maritumae ST . — observabant W ; adservabant $\pi\rho S$.

29. 1. recepit V ; recipit ρSTW . — ex oppido *Nipperdeius*; oppido β . — 2. expositis *Achilles Staius*; ex β . — 3. relinquit πSUW ; reliquit F . — et quid ρSW ; et qui π .

30. 1. terra W (*cf. Duebneri adnotationem*); terras $\pi\rho S$. — derexerant *scripsi*; direxerant β . — eae ρST ; heae W , *om. V*. — 2. opponeret si *Davisius*; opponeret et si $\pi\rho S$, opponeret et sic W . — 3. Apso *Aldus*; thapso β . — 4. Caesari $\pi\rho W$; a cesari S . — flumen ei $\pi\rho W$; flumine S . — 5. ubi eum ρSW ; eum ubi π . — ibi ρSW ; sibi π . — castris ρSVW ; in castris T . — 6. per Graecos . . . pervenit *om. S*.

31. 4. summamque in sollicitudinem ac timorem V ; summaque in sollicitudine ac timore ρSTW . — provincia ρSVW ; provintiam T .

32. 2. cuius modo rei VW ; cuius modi rei (cuius rei modi rei S) β . — singuli *addid. Oehler*. — 4. erat $\pi\rho S$; erat praeterea W , *sed praeterea expunctum*. — apparitorum *Forchhammer*; imperiorum β . — praedicatoribus *scripsi*; praeceptis β . *Simili modo 22, 3 codices pro praesidii exhibent praedandi*. — compendio $\pi\rho S$; imperio compendio W^1 . — 6. illas ex senatusconsulto *Aldus*; ex illo se consulto β . — in Syria W^2 ; in sorta W^1 , in sorte $\pi\rho$, in forte S . — praeceptum est mutuum *scripsi*; promutuum (promotuum S) β .

33. 1. iubebat ρW ; audebat S . — tolli iubebat . . . advocaverat Scipio ρSW ; *om. π* . — certaue ei rei die *Achilles Staius*; ceteraque eius diei β . — ordinis senatorii ρW ; senatorii ordinis πS . — omniaque posthaberet *Aldus*; omniaque postea quae haberet $\pi\rho S$, omniaque quae haberet W .

34. 1. maritimae $UV(F?)W$; maritumae T , maritudine S . — ibi *addidi*. — 2. in Thessaliam *Aldus*; in thessaliam ire VW^2 , in thessalum ire ρSTW^1 . — eos quod $\pi\rho S$; eo quod W .

35. 1. deiectis *Ciacconius*; relictis β (*in W litterae li in rasura exstant*). — 2. civitatum FV ; civitatum $TUSW$. — Petraeus *Ciacconius*; Petreius $\pi\rho W$, praeteus S .

36. 1. civitatum FV ; civitatum TUW , civitacium S . — legationes V ; legiones ρSTW . — cum legionibus *Glareanus*; cum legione β . — rem *add. Ciacconius*. — 2. contendit *D, vett. edd.*; tendit πS , tetendit ρW . — 3. hoc adeo δ , *codd. rec.*; hoca eo S , hoc ideo $\pi\rho W$. — ut SVW ; *om. ρT* . —

simul $\pi\varrho W$; *om. S.* — Favonium *edit. princ.*; Fabonium β . — Haliacmonem *Aldus*; alcomonem β . — legionum *Glareanus*; legionis β . — 4. Cotyis *Nipperdeius*; Cottis β . — 5. tum timore ϱW ; cum timore πS . — 6. se $\pi\varrho W$; *om. S.* — posse $\pi\varrho W$; *om. S.* — 7. ferre $\pi\varrho S$; facere *W.* — 8. diem ac noctem *Paul*; die ac nocte β .

37. 1. in *add. vett. edd.* — Haliacmonem *Aldus*; Alisacam $\pi F W$, Alisaicam *U*, Alysacam *S.* — instruit *L, codex Ursini*; struit β . — 2. quoque tum *scripsi*; tum quoque β . — a vallo *edit. princ.*; a valle β . — discedere $\pi\varrho W$; descendere *S.* — 3. Ac tamen *Nipperdeius*; At tamen β . *cf. 87, 4.* — 4. cum exspectatione *edit. princ.*; exspectatione β . — ne conclamatis quidem *codd. recc.*; neque conclamatis quidem β . — transiit πS ; transit ϱW . — rediit *V*; redit $\varrho S T W$. — 5. consueverant $\varrho V W$; consuerant *ST*. — 6. impetum eorum $\pi\varrho S$; eorum impetum *W.* — rediit *VW*; redit ϱT , reddit *S.*

38. 1. angustiis $\pi S W$; in angustiis ϱ . — in loco *W*; loco $\pi\varrho S$. — 2. equitum magnam partem *Nipperdeius*; equitatum magnamque (magnam *V*) partem β . — 3. turmae $\varrho S W$; turbae π . — 4. per exploratores *addidi*. — quarum perpauci fuga se ad suos receperunt *addidit Kraner*.

39. 1. *M. Acilius Achaintre*; caninis *S*, caninianus $\pi\varrho W$. — 2. nostras $\varrho S W$; nostri π . — portum *Ciacconius*; partem β . — super quam *Kraffert*; super quas β . — turrim *TW*; turrem *SUV*; *F?*

40. 1. navem *STUVW(F?)*. — abduxit *vett. eddit.*; adduxit β . — superiore *Kreyssig*; superiori $\pi\varrho W$, superi *S.* — semper $\pi\varrho S$; *om. W.* — diduceret $\pi\varrho W$; deduceret *S.* — deiectisque *Aldus*; defectisque β . — eam πS ; etiam ϱW . — 2. ex altera parte *V*; et altera parte $\varrho S T W$. — obiectam $\pi\varrho W$; obiectum *S.* — efficit et *Mengius*; effecerat β . — portum *Ciacconius*; partem β . — 3. inanes $\pi\varrho W$; inaves *S.* — abduxit *V*; adduxit $\varrho S T W$. — 4. relinquit *Paul*; reliquit β . — *Byllide Stephanus*; *biblide vel byblide* β . — *Amantia Glareanus*; *mantinea* β . — prohibeat *Nipperdeius*; prohibebat β . — 5. frustra *addidi*. — oppugnatione $\pi\varrho S$; expugnatione *W.*

41. 1. in itinere *SUV*; itinere *FTW (in W itinere linea subducta expunctum est)*. — *Parthinorum V*; *Partinorum* $\varrho S T W$. — *Macedoniam delevit Forchhammer*. — fecit $\pi\varrho W$; dedit *S.* — 3. aut ab eo $\varrho S W$; ut ab eo π . — 4. enim $\pi\varrho W$; *om. S.* — 5. parvam partem *Hotomanuus*; parva parte β .

42. 3. ductum iri *VW*; ductu iri ϱT , ducturū *S.* — le-

gatos V ; legatum ρSTW . — descripsit S ; descripsit $\pi \rho W$. — 4. ex omnibus *Mengius*; et omnibus β . — 5. loca $\pi \rho S$; *om. W*. — et montuosa W ; ac montuosa $\pi \rho S$; *cf. quae Novakius ad h. l. adnotat.* — utuntur $\pi \rho W$; utitur S . — providerat *Aldus*; providebat β . — comportarat $F?$; in porta comportarat πSUW .

43. 1. communiit V ; communit S , communit ρTW . — 3. *quae inde a verbis haec spectans leguntur usque ad c. 48, 2 in eos iaciebant, omittit S (eandem lacunam esse in codice Lovaniensi Duebnerus testatur).* — spectans *Vascosanus*; expectans β . — percrebuisset V ; percrebuisset ρTW .

44. 1. faciendum non esse statuerat ρ ; statuerat non esse faciendum πW . — 3. in circuitu *codd. recc.*; circuitu β . — manu sata, quibus FW ; manus · at a quibus U^1 , manus atque a quibus π . — 4. habebant *Morus*; videbant β ; instituebant? — perductas ex castellis in proxima castella *del. Kochius.* — quod *add. E. Hoffmann.* — ne quo loco W ; neque loco $\pi \rho$. — adorirentur $F\pi W^2$; adorerentur UW^1 . — ne quem locum W^1 ; neque locum $\pi \rho$, nequo loco W^2 . — 5. quam quae *Kraffert*; quae cum β . — 6. Quem *addidi.* *cf. B. G. VII 15, 2.* — aut totis copiis *scripsi*; totis copiis et β . — funditoresque V ; funditores ρTW .

45. 1. nitebatur *codd. Petav. et. Cuiac.*; videbatur β . — 4. receptus *edit. princ.*; receptum β .

46. 1. fossam tectis militibus obduci iussit β ; *haec verba corrupta esse demonstravit Paul; sed quae ingeniose excogitavit fossas II interiectis stipitibus obduci iussit, in textum recipere non ausus sum, praesertim cum ipse auctor coniecturae verba tradita mutare veritus sit.* — 2. confectis *Marklandius*; completis β . — legionem *Faernus*; legiones β . — 5. conspirati $\pi \rho$; conspicati W . — clivum *Stephanus*; pilum β . — egerunt V ; gerunt ρTW . — derectae ρ ; derete T , directae VW . — obiecti *edit. princ.*; obiecti β . — 6. se receperunt V ; receperunt ρTW . — citra πUF^2 ; circa WF^1 .

47. 2. alia qua *scripsi*; aliqua β . *cf. ad 1, 71, 5.* — 3. Caesar inferiore V ; Caesari inferiores ρT , Caesar inferiores W . — haberent L , *Vascosanus*; haberet β . — 5. eadem se VW^2 ; eandem se ρTW^1 .

48. 1. etiam ρW ; autem π . — qui fuerant valeribus β ; *an consimile fungis aut tuberibus? cf. Plin. N. H. 25, 95 inter nobilissimas aristolochiae nomen dedisse gravidae videntur, quoniam esset ἀρίστη λεχούσαις.* nostri malum terrae vocant et quattuor genera eius servant; unum tuberibus radicis

rotundis etc. 115 a nostris tuber terrae vocatur. — lacte ρW ; lacti π . — ad similitudinem $\pi\rho$; similitudinem W . — efficiebant $\pi\rho$; efficiebat W (effingebant *Meusel*, sed cf. quae adnotavi ad *B. G. VII 22, 1* atque adde *Cic. nat. deor. I 65. Bell. Afr. 37, 4* a *Woelfflinio* recte emendatum esse puto).

49. 1. ex arboribus πSU ; et arboribus FW . — 2. aegre addidi. — non bona ... multitudine ρSW ; om. π . — 3. ut erant πSW ; erant ρ . — instar specuum *Freudenberg*; ad specus β . — demissis W ; dimissis $\pi\rho S$. — adgesserat ρSVW ; adiecerat T . — continerent ρSW ; contineret π . — 4. ita $\pi\rho W$; ut S . — demissa FS ; dimissa πUW . — 5. cum *add. Dinter*. — angustiis *addidit Novakius*. — succedere *F. Hofmann*; subter(r)ere β .

50. 1. adgressi WU^2 ; adversi $\pi\rho S$. — in multitudinem S ; inter multitudinem πFW , intra multitudinem U . — 2. alio excubarent *add. Manutius*.

51. 2. reliqui se verterunt $\pi\rho S$; reliquos everterunt W . — 3. finire ρS ; finire πW . — reprehendendum non πSW ; non reprehendendum ρ . — 4. omnia $\pi\rho W$; om. S . — 5. praesidio *add. Dinter*. — 6. magnam *Manutius*; magna β . — temporis supererat STU ; supererat temporis F , supererat VW . — duxerant W ; deduxerant $\pi\rho S$. — 7. tormento SV ; tormentum T , tormentumve ρW . Cf. *Solin. 32, 24*. — atque $\pi\rho S$; at W .

53. 1. ad duo milia numero T^1 ; ad duo milia V , ad duorum milia numero $\rho ST^2 W$. — 3. quin ρT ; qui non V , qui S (sed. corr. in quin), W . — ex una cohorte centuriones $\pi\rho S$; ex una centurione (corr. in legione) milites W . — 4. periculique VW ; periculi ρST . — renuntiaverunt *codd. recc.*; remuneraverunt β . — *CXX codd. recc. Val. Max. 3, 2, 23, Suet. I 68, Flor. 4, 2, 40, Appian. b. c. II 60; CXXX Plut. Caes. 16, 2, CCXX πSW , CCXXX ρ* . — 5. conlaudatumque *Dinter*; atque β . — primum pilum S^2 *Ciacconius*; primipilum $\pi\rho S^1 W$. — opera edit. princ.; ope β . — veste cibariis *Cuiacius*; vespecariis πS , vespetariis ρW . — militaribusque $\pi\rho S$; militaribus W .

54. 1. partem castrorum πSU ; partem FW . — obstruc-tis V ; obstruxit ST , extractis ρW . — 2. ericiis *add. Freudenberg*.

55. hoc caput ante insequens collocandum esse vidit *Duebner*, in codicibus caput quod nobis 55 est, post nostrum 56 legitur. — 1. diebus $\pi\rho S$; om. W . — subiceret VW^2 ; subicere ρTW^1 , subiere S . — ut in eam $D\delta$; ut in eum S , uti ne $\pi\rho W$. — telum tormento *Vossius*, cf. ad 51, 7; telo tormentove β . — 2. sic VW ; si ρT , om. S . — proiectis T ; abiectis ρSVW .

56. 1. et ρSW ; *om.* π . — 2. eo Q. *FV* (*Duebnero teste; aliter Meusel T. C. p. 80*); eoq. *TUS*, eo *W*. — eique Sabinum *Glandorpius*; et Q. Sabinum β . — adiunxit *Paul* (*Clarkius*); adiungit β . — 3. Isthmum *Aldus*; sthumum πW , stumum ρS . — 4. Thebas *Scaliger*; Thebas et β . — Orchomenum *Aldus*; orcomeneum β . — civitatum πW ; civitatum ρST^2 . — amicitiae Caesaris *V*; amicitia Caesaris ρSTW . — conciliare $\pi \rho S$; reconciliare *W*.

57. 2. quorum πSW ; quarum ρ . — expertum W^2 ; experta β . — effecisse; id *addid. Madvig*. — 3. compellere ρSTW ; compellere *V*. — 4. imperii *Vascosanus*; imperio β . — 5. defert *Paul*; refert β .

58. 2. diebus $\pi \rho W$; *om.* *S*. — rursus *S*; rursum $\pi \rho W$. — 3. ex arboribus $\pi \rho W$; arborum *S*. — teneris ρVW ; tenera *ST*. — 4. Cogebantur $\pi \rho W$; et cogebantur *S*. — a *Corcyra L, Marklandius*; *Corcyra* β . — quodque *codd. rece.*; quoque β . — copia $\pi \rho W$; *om.* *S*. — equitatum $\pi \rho W$; *om.* *S*. — 5. desectae β . *An desectae sunt? In mutatione temporum non est quod offendas; cf. 3, 60, 5. Liv. 25, 33 extr. B. Afr. 79, 1.* — frons *Cellarius*; fructus β .

59. 1. in equitum *V*; ex equitum ρW , equitum *ST*. — roucillus ρS ; raucillus π , rolcillus *W*. — in civitate *VW*; in civitatem ρST . — Gallicis *VS*; Gallis ρTW .

60. 1. monuitque $\pi \rho S$; monuitque equites *W*. — 3. ab nobis *SVW*; a nobis ρT . — 5. id difficilius *SV^2*; id facinus ρW , id facilius *T*. — quam maximas πSUW ; qui maximas *F*. — si suis *Paul*; suis $\pi \rho W$, suis * * (su?) *S*. — cum iis quos sui consilii participes habebant $\pi \rho W$; *om.* *S*.

61. 1. Quos Pompeius quod erant $\pi \rho W$; *om.* *S*. — fuerant *VW*; fuerunt ρST . — id *add. Meusel*. — 2. nonnulli *addidi*. — 3. et custodiarum varia W^2 ; et custodiarum viria W^1 , in custodiarum varia *V*, in custodiarum iuria *T*, in custodiarum vera *S*, in custodiarum viriam ρ . — detulerunt *S*; detulerant $\pi \rho W$.

62. 2. pertinebat S^1 ; pertinebant $\pi \rho WS^2$. — aberat *SW*; aberant $\pi \rho$. — 3. naves $\pi \rho S$; *om.* *W*. — velit ρW ; vellet πS . — 4. legione IX ρVW^2 ; legiones IX *ST*, legiones octo W^1 .

63. 1. pedum XV *edit. princ.*; pedes XV β . — vallus *Aldus*; vallum β (et vallum . . . pedum X *om.* W^1). — agger in latitudinem *edit. princ.*; agger in altitudinem β . — 3. quo *W*; quod π , quot ρS . — milium passuum in circuitu XVII munitiones *Oudendorp. Meusel*; mil. pass. in circuitu XVII (XVIII ρ) munitiones β . — erat πSU ; erant *FW*. — perficiendi $\pi \rho W$;

ac perfendi *S*. — 5. Allobroges *L*; Allobrogas β . — 6. quae cohortes *scripsi*; $\text{n}\eta$ cohortes β . — excubuerant $\pi\varrho W$; excubaverant *S*, *cod. Lovan.* — abscesserunt *scripsi* *Hartzium secutus*; accessere β . — in exteriorem πS ; in interiorem ϱ , interiorem *W*. — tormentis telisque cuiusque generis *Paul*; tormentis cuiusque generis telisque β . — 8. expositi *Faernus*; expositis β . — aversos *Faernus*; adversos β .

64. 1. ex castris; quae *Heldius*; ex castrisque β . — neque ipsae $\pi S W$; neque ipsi ϱ . — 2. subsidio $\varrho S T W$; subsidii *V*.

65. 1. Marcellini $\pi\varrho W$; Macedoniae *S*. — 3. ponere *add. Iurinius*. — pabulari *V W*; fabulari $\varrho S T$. — muniri *Iurinius*; munire β .

66. 2. atque opere πS ; atque opera ϱW . — 3. passibus CCC $\pi\varrho S$; passibus CCCC *W*. — 4. quibusdam $\pi\varrho W$; quibus *S*. — eadem haec $\varrho S W$; eadem π . — plures erat $\varrho V W^2$; plures erant *ST*, plures occupaverant *W*¹. — 5. inclusa $\pi\varrho W$; clausa *S*. — castelli *FSVW*²; castellis *TUW*¹. — 6. passuum *Meusel*; pass. *W* (*vel* passus?) $\pi\varrho$, *om. S*. — ac sine periculo $\varrho S W$; a periculo π . — 7. vacua *add. Ciacconius*.

67. 1. signa legionis lata *Paul*; signo legionis inlato β . — confirmaverunt *V*; confirmaverant $\varrho S T W$. — ab novis *scripsi*; a novis *codd. rec.*, novis β . — 3. nona multis ϱW ; non multis πS . — centurionibus ϱW ; centum πS . — deminuto *V*; diminuto $\varrho S T W$. — priora *Hugius*; minora β . — 4. et tametsi ϱW ; etiam etsi πS . — 5. obiectus $\pi\varrho W$; obiectis *S*. — fortissime *codd. rec.*; fortissimeque β . — Pullone *scripsi*; Pulione *T*, Puleione $\varrho S V W$. *cf. B. G. V, 44 et ad b. c. 1, 87, 4.* — eo loco *V*; e loco $\varrho S T W$. — 6. ac nonnullos *scripsi* *Paulum* (*qui proposuit et nonn.*) *secutus*; nonnullos β .

68. 1. tum ϱW ; dum π , *om. S*. — 2. enim *add. codd. rec.* — quam *SVW*; quae ϱT . — pertinere πS ; pertingere ϱW . — cornus ϱ ; cornu $\pi S W$. — castrorumque $\pi\varrho W$; castrorum quod *S*. — 3. Quam *Davisius*; quod β . — coniunctam *S*; coniuncta $\pi\varrho W$. — prorutis *Ciacconius*; pro ut(h)is β . — eas $\pi\varrho W$; eo *S*.

69. 1. *V* legiones ab opere deductas *Nipperdeius*; *V* (*V*^{ta} π) legione ab opere deducta πS , *V* (*vel* *V*^{tam}) legionem ab opere deductam ϱW . — 2. Pompeiana legio $\varrho S W$; legio Pompeiana π . — celeris *Faernus*; celeri β . — decumana $\pi\varrho$; decimana *SW*. — conabatur *Stephanus*; conatur β . — timens $\pi\varrho W$; tenens *S*. — 3. ea parte quam proruerat *Nipperdeius*; ex parte quam (qua *V*; *q id est* qui *W*) proruebat β . — de *add. Oehler*. — munitione

Nipperdeius; munitio β . — praecipitabant *Manutius*; praecipitant. — 4. sinistro ϱSTW ; sinistri *V*. — receptu *Vasconanus*; receptui β . — plena *VW* (*F?*); plenum *STU*. — prenderet $\pi\varrho SW$ corr.; reprimeret *W pr.* — eundem cursum confugerent β . ad eundem confugerent? — extremo *scripsi*; ex β . — dimitterent $\pi\varrho S$; amitterent *W*

70. 1. a Caesaris ϱSVW ; ad Caesaris *T*. — 2. prope iam exploratam *scripsi R. Schneideri vestigia premens*; propriam expeditam (propriam expeditamque *T*¹) β .

71. 1. Caesar *SV*; Caesaris ϱTW . — equites *CC add. Nipperdeius*. — in his *addidi*. — flegmatē Tuticanum Gallum, senatoris filium, notos equites Romanos *C. Fleginatem W*; flegmatem *del. Nipperdeius*; et notos eq. $\bar{r}$. fleginatem (flecmatem *V*) tuticanum gallum senatoris filium, c. flegmatem (flecmatem π ; felginatem *S*) $\pi\varrho S$. — tribunos militum $\pi\varrho W$; tribunos militum *L S*. — XXXII $\pi\varrho W$; XXX *S*. — 2. interiit *SVW*; interit ϱT . — 3. Hoc $\pi\varrho W$; hunc *S*. — passus est sed neque *vett. edd.*; passus sed β . — praescribere *Paul*; quae scribere β . — 4. At *Lavienus S*; ad *Labienum* $\pi\varrho W$. — omnes productos *Stephanus*; omnes (omnis *W*) reductos $\pi\varrho W$, omnesque ductos *S*. — interfecit $\pi\varrho W$; interficit *S*.

72. 1. sibi viderentur ϱSW ; viderentur π . — 2. angustias ϱSW ; in angustias π . — altera alteri *codd. recce.*; alter alteri β . — 3. concursu *Morus*; ex concursu β . — acri *edd. vett.*; agri β . — 4. communes ϱVW ; communi *ST*. — quam $\pi\varrho W$; quorum *S*. — in exercitu *SVW*; in exercitum ϱT . — concelebrabant *STUFcorr. W*²; concelebrant *Fpr. VW*¹.

73. 1. ab ϱS ; a πW — 3. cepissent πSUW ; recepissent *F*. — felicitate πWU ; facilitate *FW*, in *U a prima manu inter versus, a secunda in margine adscriptum*. — essent transportati. si non *W*; essent transportatis. in ϱT , essent transportati sin *SV*. — 4. fortunam esse industria sublevandam *V*; fortuna esse industriam sublevandam ϱW , fortuna esset (esse *T*) industria sublevanda *ST*. — 5. se aecum *P. Victorius*; secum ϱSTW , se eis *V*. — potitum se $\pi\varrho W$; potis *S*. — 6. futurum *add. Meusel*. — ut $\pi\varrho S$; *om. W*. — ei qui ϱSTW ; qui *V*.

74. 2. centurionis *SV*; centuriones ϱTW . — cupiditate ϱSW ; in cupiditate π . — nonnulli $\pi\varrho S$; nonnulla *W*. — 3. et receptis *scripsi*; relictis β .

75. 1. impedimenta *SW*; *om. \pi\varrho*. — omnia πS ; omni ϱW . — et *W*; haec *S\pi*, ac ϱ . — confectum ϱST ; effectum *V*,

fectum *W*. — 2. quam serissime *Scaliger*; quam suetissime β . — 3. haec eadem *scripsi*; eadem β . — in itinere *L*; itinere β . — et perterritos *vett. edd.*; perterritos β . — 5. ipsique πSWF ; ipsi *U*.

76. 1. in castris ρVW ; castris *ST*. — intra (inter W^1) vallum castrorum ρSW , intra vallum *V*, intra castrorum *T*. — decumana ρVW ; decimana *ST*. — 3. alii lignandi . . . progrediebantur $\pi \rho S$; *om. W*. — alii quod *TS*; alii quid W^1 , alii qui W^2 , aliquot *V*, aliquod ρ . — 4. quod fore providerat Caesar *Meusel*; Caesar quod fore providerat (provideret *W*) β .

77. 3. enim ρSW ; *om. \pi*. — praegressos $\pi \rho S$; progressos *W*. — quarto die *Morus*; quarta die β .

78. 2. ad eum $\pi \rho W$; *om. S*. — 3. frumento ac (a πS) comteatu *del. R. Schneider*. — transiret *W*; transire $\pi \rho S$. — oppugnare ρSTW ; expugnare *V*. — se omni *Aldus*; si omni β . — maritima *UV (F?)*; maritima *STW*. — 4. Caesar scripsit ρSW ; Caesari scripsit *T*, Caesar ei scripsit *V*. — relicto *Paul*; relictis β . — Athamaniam *Drumannus*; Acarnaniam β . — 5. maritima *UV (F?)*; maritima *STW*. — Oricoque *Nipperdeius*; Oriciaque *codd. rec.*, coriciaque $\pi \rho W$, macorytiaq. *S*. — exspectaret *W*; spectaret $\pi \rho S$. — ipse $\pi \rho S$; et ipse *W*.

79. 1. et ad opprimendos *Aldus*; ad opprimendos β . — occasione ρV ; occasio *S*, occasione *TW*. — 2. Apollonia ρSVW ; Apolloniam *T*. — a directo UW^1 ; ad erecto *T*, a directo $V(F?)$, a recto *S*. — 3. etiam ρSVW ; autem *T*. — cum *add. Paul*. — Heracliam *Cellarius*; Heracliam Senticam β . — 4. dimissis *SVW*; demissis ρT . — de proelio *Scaliger*; proelio β . — elatius *Ciacconius*; latius β . — percrebruerat *F'SV*; percrebuerat *TUW*. — reddiderat ρV ; rediderat *TW*, crediderat *S*. — 5. pluribus dimissi *Rhellicanus*; pluribus dimissis $\pi \rho W$, plurimi dimissis *S*. — 6. Roucilli *cod. Petav.*; rouici ρSTW , rogilli *V*. — Egi *V*; Eci ρSTW . — in itinere *edit. princ.*; itinere β . — 7. Aeginium *STW*; Eginium ρV . — adiectum *Madvig*; abiectum *S*, obiectum $\pi \rho W$. — appositumque *Madvig*; oppositumque $\pi \rho S$, prepositumque *W*.

80. 1. Gomphos *V*; gonphos ρTW , gimphos *S*. — 2. praecurrerat STU^1W ; praecucurrerat FU^2V . — auxerat *S*; auxerant $\pi \rho W$ (*non recte Duebn.*). — 3. Androsthene *edit. princ.*; Androstene β . — Caesaris $\pi \rho W$; *om. S*. — succurratur $\pi \rho W$; succurrat *S*. — 4. exercituum *VW*; exercitum *TU*, exercitus *F'S*. — 7. nuntios *W*; nuntius $\pi \rho S$. — expugnati ρVS ; expugnanti *T*, expugnatio *W*. — famaque π (famam *V*) ρW ; fama que *S*.

81. 1. primo T^1 ; primum ϱSVW . — Gomphensis *Ciacconius*; comprensis SW (*sed in W linea subducta deletum*), compressis $T\varrho$, compresse V . — 2. Metropolitanum *Vascosanus*; Metropolitanum β . — *pareret editt. vett.*; *parerent* β . — *faceret editt. vett.*; *facerent* β . — 3. quo W ; quae $\pi\varrho S$. — matura erant πU^1 ; matura erat $U^2 FSW$. — *frumenta add. Dinter.*

82. 1. paucis $\pi\varrho W$; *om. S.* — 3. provinciis *Kraffert*; praemiis β . — de sacerdotiis $\pi\varrho W$; sacerdotiis SU^1 . — 4. Lucili Hirri *Nipperdeius*; Luci Hirri ϱT , Luci Hyrri W , L. Hirri π , lurrichi S . — cum eius $\pi\varrho S$; cuius W . — recepisset ϱSTW^1 ; precepisset VW^2 .

83. 2. Acutius πS ; Actius ϱW . — 3. fuissent $\pi\varrho S$; *om. W.* — pecunia UVW ; pecuniam FST . — 4. inimicis S ; inimicitiiis $\pi\varrho W$. — neque *Meusel*; ne ϱSTW^1 , nec VW^2 .

84. 1. animum *codd. rec.*; *om. \beta.* — Caesar W^2 ; *om. \beta.* — 2. primum L ; primus ϱSVW , primo T . — a castris $\pi\varrho S$; castris W . — 3. electos mutatis *Madvig*; electis milites β . — 4. equites W^2 ; equitum β . — 5. unum S ; uncum ϱTW^1 , unicum (*vel unicum?*) W^2 , Egum V .

85. 1. qui $\pi\varrho W$; quia S . — habebat $\pi\varrho S$; habitat W^1 , habita W^2 . — se subiceret $\pi\varrho W$; *om. S.* — 2. Caesar W^2 ; *om. \beta.* — haec $\pi\varrho W$; hoc S . — spectans *Vascosanus*; sperans β . — commodiore re frumentaria *Nipperdeius*; commodiore frumentaria (*frumentarie* W^1) re ϱSVW^2 , commodiore frumentariae T . — 4. Tum V ; tunc ϱSTW . — sicut SW^2 ; si ut $\pi\varrho$, sicu W^1 . — simus *Manutius*; sumus $\pi\varrho W$, suus S .

86. 2. in proelium W^2 ; proelium πSW^1 , proelio ϱ . — 3. a tergo *scripsi*; ab tergo β . — 5. denunciavit $\pi\varrho S$; demum auit W^1 , demum ait W^2 . — diem *Cobetius*; et β . — neu suam neu *Elberlingius*; ne usu manu β . ne suam neu?

87. 2. pronuntio πSW ; pronuntiatio ϱ . — 4. audistis U ; exaudistis πFSW . — 4. dilectibus L ; dilectis ϱT , delectis VW^2 , dilec S , delictis W^1 . — coloniis V ; colonis ϱSTW . — Ac tamen $\pi\varrho S$; at tamen $U^2 W$. — 7. tum *Madvig*; cum β . — magnaue *Madvig*; magna β . — et laetitia omnium discessum est ac iam animo victoriam praecipiebant (*percipiebant* S) $\pi\varrho S$; ciebant W^1 , ciebantur W^2 . — a tam $\pi\varrho W$; de tam S .

88. 2. una πW^2 ; *om. \varrho SW^1.* — 3. Ciliciensis *Lipsius*; Cilicensis β . — cum cohortibus πSW ; *om. \varrho.* — Afranio *Aldus*; aeranio ϱSW , aeronio T , *om. V.* — 4. aciem ϱW ; acies πS . — mediam ϱTW ; medias V , media S . — interiecerat ϱVW ; interiecerant ST . — 5. numero milia ϱ ; milia πSW . — con-

venerant *S*; converterant $\pi\varrho W$. — disperserat β ; dispersae erant W^2 . — cohortes *SV*; cohortis *TU(F?)W*. — 6. adiecerat *Meusel*; obiecerat β . *Sed vide Bell. Afr. 13, 2.*

89. 1. erat ϱW ; erant πS . — adtenuata ϱW ; adtenuatae πS . — adiunxit ϱW ; ad πS . — unam πSW ; *om. \varrho*. — 2. cohortes VII *Moehringius*; cohortes II β . — 3. mediae aciei *Meusel*; mediae acie β . — 4. ex tertia acie πS ; ex terna acie ϱW . — 5. concurrerent *Vascosanus*; concurreret β .

90. 1. A. Clodium *Vascosanus*; Aulum Claudium β .

91. 4. voluntarii πS ; voluntariae ϱW .

92. 2. ut πS ; ne ϱ , ne ut W . — neve se πSW ; neque se ϱ . — dicebatur πSW ; videbatur ϱ . — in suis ordinibus $\pi\varrho W$; suis ordinibus *S*. — adorirentur πSW ; adorerentur ϱ . — 3. occurrissent ϱSVW ; occurrissent *T*. — fore $\pi\varrho W$; forte *S*. — Caesaris $\pi\varrho S$; *om. W*. — exanimarentur *Aldus*; existimarentur *S*, existimarentur quod $\pi\varrho W$. — 4. videtur ϱSW ; videretur π . — quae studio pugnae incenditur $\pi\varrho W$; qui studio pugnae incenduntur *S*.

93. 1. pilis πSW ; *om. \varrho*. — procurrissent πSUW ; procurrissent *F*. — concurri $\pi\varrho S$; curri W . — cursum $\pi\varrho W$; *om. S*. — ne $\pi\varrho S$; non W^1 , ut non W^2 . — 2. ordines πW ; ordinem *S*, ordines suos ϱ . — 3. ut erat imperatum $\pi\varrho W$; intenti imperatum *S*; *cf. ad 24, 2.* — procurrerunt πSUW ; procurrerunt *F*. — 4. paulatim *codd. rec.*; paulum π (paulo T^1) ϱW , paulam *S*. — ab latere *scripsi*; a latere β . — 5. sex cohortium numero *Ursinus*; ex cohortium numero ϱSW , ex cohortibus π . — 6. Illae $U(F?)$; ille πSW^1 , illi W^2 . — procurrerunt $\pi\varrho$; procurrunt W , procurr' *S*. — 8. sinistrum cornu $\pi\varrho W$; sinistro cornu *S*. — pugnantibus ϱSW^1 ; oppugnantibus W^2 , impugnantibus π . — adortae *Meusel*; adorti β .

94. 1. procurrere *edit. princ.*; precurrere W , praecurrere $\pi\varrho S$. — 2. adorirentur πSUW^2 ; adorerentur $F W^1$. — 3. oriretur πSW^2 ; oreretur $U F^1 W^1$. — 4. ab isdem factae... funditorum *om. W*. — erat *del. Vascosanus*. — 5. aliis *Novakius*; aliisque πS , aliisque (aliis W) quam maxime ϱW . — ad praetoriam portam ϱSW ; ad praetorium π . — praesidia $\pi\varrho S$; contulit W^1 , *del. W^2*.

95. 1. intra vallum *edit. princ.*; inter vallum β . — dari *Vascosanus*; dare β . — 2. magno aestu fatigati nam $F W$; magno aestu nati *corr. in magno aestu nam U*, magno aestu nam π , magno est nam *S*. — 3. a cohortibus $\pi\varrho W$; cohortibus *S*. — industrie $\pi\varrho$; industriae W , industriosae *S*. — 4. ex acie *Vascosanus*; acie β .

96. 1. structas *Salmasius*; stratas β . — etiam Lentuli $\pi\varrho W$; *om. S.* — multaque $\pi\varrho S$; multa *W.* — 2. patientissimo *Aldus*; potentissimo β . — exercitui W^2 ; exercitu β . — luxuriam *scripsi*; luxuriam β . *cf. Praef. B. G. p. CXXV.* — imperatoris W^2 ; imperatoris β . — 4. tantum se $\pi\varrho S$; tantum *W.*

97. 2. iugis *Wassius*; iuris β . — se recipere *codd. recc.*; recipere β . — 3. qua re animadversa *codd. recc.*; qua spe animadversa β . — 4. cohortatus etsi *Vascosanus*; cohortatus est etsi β . — munitione ϱSW ; munitionem π . — 5. de deditioe $\pi\varrho W$; deditioem *S.* — coeperunt SW^2 ; coeperant $\pi\varrho W^1$.

98. 1. arma $\pi\varrho S^1 W$; ad terram arma S^2 (*supra lineam additum*). — 2. ad terram $\pi\varrho W$; ad palmam *S.*

99. 2. supra fecimus $\pi\varrho W$; saprafetat *S. quae inde sequuntur usque ad verba proficiscens dixerat om. S.*

100. 4. ignominia πSW ; ignominiam ϱ .

101. 1. C. Cassius *Ursinus*; Cassius β . — Vibone *Aldus*; vibonem β . — 2. et stupa (stuppa) $\pi\varrho S$; stuppa *W.* — apta ϱW ; *om. \pi S.* — Pomponianam *codd. recc.*; pompeianam β . — constrictae *FSV*; rostris constrictae TUW^1 , rostratae W^2 . — 3. per dispositos $\pi\varrho S$; *om. W.* — 4. est defensum *Nipperdeius*; fuit defensum β . — nostri *Oudendorpius*; nostris β . — Cassius $\pi\varrho W$; Cassiusque *S.* — comprehensa *S*; compressa $\pi\varrho W$. — sunt combustae ϱW ; combustae πS . — 6. quinquereemes *S*; quinque remis $\pi\varrho W$. — refugit $U^1 VW^2$; refugiit $FSTU^2 W^1$. — depressae *Vascosanus*; de presente *T*, deprensae $USVW$, deprehensae *F*.

102. 1. quascunque in partes ϱTW ; quamcunque in partem *S*, quacunque in parte *V*. — 4. unam noctem *Meusel*; una nocte β . — cognito *Aldus*; cognitoque β . — Mytilenas *codd. recc.*; mithilas $\pi\varrho$, mythylas *S*, mythilas *W.* — 6. ibi $\pi\varrho W$; ubi *S.* — cognovit *scripsi*; cognoscit β . — arcem *U in mg., F*; aram πSU , arcem aram *W.* — captam esse $\pi\varrho W$; capta esset *S.* — in finitimas civitates *L*; in finitimas β . — id si fecissent πW^2 ; ipsi fecissent W^1 , ipsi si fecissent ϱ , si fecissent *S.* — 7. qui cum *W*; quicumque $\pi\varrho S$. — ut ex his VW^2 ; ex his ϱTW^1 , et his *S.* — suam naves *edit. princ.*; suas naves β . — solverant *Vascosanus*; solverunt ϱW , solverent πS . — 8. ad eas civitates *Nitschius*; ad civitates β .

103. 1. a societatibus *Nitschius*; societatis β . — a quibusdam ϱSW ; quibusdam π . — quos ex suis *Madvig*; quosque ex suis β . — 2. Ptolomaeus *K. Keil*; ptolomeus sive ptholomeus β . *Sic semper.* — 3. Alexandriam *Paul*; Alexandria β .

— pro hospitio $\pi\rho$; pro hos spitio S , probos hospitio W^1 , pro eius hospitio W^2 . — 4. qui $\pi\rho W^2$; quia SW^1 . — praestarent *codd. recc.*; praestaret $\pi\rho W$, praestare S . — despicerent SW ; despiceret $\pi\rho$. — 5. in Syria *edit. princ.*; in Syriam β . — Gabinius *edit. princ.*; Gavinius $\pi\rho W$, Gaunius S .

104. 1. tum *Paul*; tunc β . — procuratione ρSVW ; curatione T . — sollicitato exercitu regio ne β ; ne sollicitato exercitu regionem W^2 . — ab eo missi $\pi\rho$; abemissi S , missi W . — 2. praefectum regium singulari *edit. princ.*; in praefectum regium singium (si agrum (?) W^1 , *delevit* W^2) singulari β . — 3. bello praedonum apud eum $\pi\rho S$; bellum (ad bellum W^2) praedonum W . — ibi $\pi\rho S$; *om. W*.

105. 1. Ampium ρW^1 ; Apium π , Appium SW^2 . — evocavisse (evocasse U) ρSW ; evocavisset T , evocasset V . — in summam ρSW ; in summa π . — 2. *Lacunam esse post tulit cognovit Glandorpius*. — 3. spectavisset $\pi\rho S$; exspectavisset W . — 5. Pergamique $\pi\rho W$; Pergami S . — reconditis ρW ; reconditis S , recognitis π . — templi *codd. recc., Lambinus*; templis β . — 6. Item $\pi\rho W$; *om. S*. — Trallibus *Beroaldus*; trailibus ρS , trahilibus W . — sub tecto *scripsi*; in tecto β .

106. 1. Achaia a Q . π ; Achaia atque ρW , Achaia aquae S . — Fufio S ; fusio $\pi\rho W$. — 2. potuerant $\pi\rho S$; potuerunt W . — 3. aequae *Nipperdeius*; atque β . — existimans πS ; existimabat ρW . — 4. navi S ; nave $\pi\rho W$. — 5. in viis *Madvig*; huius β .

107. 1. duas *R. Schneider*; alias β . — etesiis S ; ethesiis $\pi\rho$, ethessiis W . — flant *Paul*; fiunt β .

108. 2. consilii sui *Stephanus*; conscios sui ρW , conscii suis π , consciiis suis S . — ex regis $\pi\rho W$; regis S . — a Pelusio SW^2 ; a pulesio $\pi\rho W^1$. — Alexandriam $\pi\rho W$; *om. S*. — praefecit ρW ; praeficit πS . — 3. suis et regis $\pi\rho S$; suis regis W . — 4. scripti πSW ; scriptis ρ . — ex duabus filiabus L ; ex duabus $\pi\rho S$, *om. W*. — 5. perque W ; per quae $\pi\rho$, per quem S . — Romae W ; Romam $\pi\rho S$. — 6. unae ρVW ; una $T S$.

109. 5. audiret S ; adiret $\pi\rho W$. — cognosceret $\pi\rho S$; recognosceret W . — occupatus ρSW ; *del. Madvig. An occupatis (in caede alterius hostibus)? in π verba ab accepto vulnere usque ad alter ommissa sunt.* — 6. effecit *vett. edd.*; efficit β . — magnam *codd. recc.*; magnamque β . — potius $\pi\rho S$; *om. W*.

110. 1. cum Achilla eae copiae *Paul*; cum Achillae copiae πSUW , cum Achilla copiae F . — ac licentiae ρSVW^2 ; ac clientelae W^1 , ac licentia T^2 , ac consuetudine T^1 . — 2. dederant W^2 ; didicerant β . — 4. essent numero W ; esset

numero πS , esse numero ϱ . — quorum si ϱSW ; si π . — prehenderetur ϱST ; comprehenderetur V , premeretur W . — quod in simili ϱST ; qui in simili W , in simili V . — pro suo periculo $\pi \varrho S$; suo periculo W . — 5. regum amicos ad mortem W ; rerum amicos ad morem $\pi \varrho S$. — stipendii πW ; stipendia ϱS . — alios *add. vett. edd.* — erant praeterea πS ; praeterea ϱW . — 6. Hinc *Nitschius*; hunc β .

111. 1. praeter eam *codd. rec.*; praeterea β . — 2. maximam $\pi \varrho W$; maxime S . — 3. quadriremes *Paul*; illae triremes β . — rebus $\pi \varrho$; *om. S*. — 4. sperabant, fore ut *addidi*. — *Caesari Lipsius*; *Caesaris* β . — 5. quanta agi $\pi \varrho W$; quanto accidere S . — illi V ; ille $\varrho ST W$. — 6. reliquas $\pi \varrho S$; reliqua W . — navalibus $\pi \varrho S$; navibus W . — poterat $\pi \varrho S$; potuerat W .

112. 1. ab insula cepit $V W$; ab insula coepit $\varrho(V)$, ab insulacepit S , ab insula accepit T . — 2. ab *scripsi*; ad S , a $\pi \varrho? W$. — regibus W^2 ; regionibus β . — 3. in hac $\pi \varrho S$; in hac una W . — vicus $\pi \varrho S$; vici W . — quaeque ubique $\varrho S W^1$; quae qui ubique π , quaeque ibi W^2 . — 6. dimisit *Scaliger*; deauxit β , deduxit W^2 . — 7. praemuniit W ; praemunit $\pi \varrho$, praemuniti ST , muniti V . — 8. in eo tractu *E. Hoffmann* atque eadem lectio latet in ductibus codicis S (et π), in quo legitur praemuniti neattattu; nec tractu $\pi \varrho W$. — coniunctum $\pi \varrho S$; quod erat coniunctum W . — 9. insequentibus $\pi \varrho S$; in reliquis sequentibus W , sed reliquis *linea subducta deletum*. — 10. ad Achillam $\pi S W$; Achillan U , Achillam F . — 12. indicatis ϱW ; et indicatis πS . — Haec initia belli Alexandrini fuerunt ϱST ; *om. W*, in V rubricata sunt velut titulus libri sequentis.

II.
C. IULII CAESARIS
C O M M E N T A R I I
DE
BELLO CIVILI.

COMMENTARIUS PRIMUS.

I. . . . Litteris [a Fabio] C. Caesaris consulibus 1
redditis aegre ab his impetratum est summa tribunorum
plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut vero
ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit.
Referunt consules de republica [in civitate]. L. Len- 2
tulus consul senatui rei publicae se non defuturum
pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint;
sin Caesarem respiciant atque eius gratiam sequantur, 3
ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium
capturum neque senatus auctoritati obtemperaturum;
habere se quoque ad Caesaris gratiam atque amicitiam
receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pom- 4
peio esse in animo reipublicae non deesse, si senatus
sequatur; si cunctetur atque agat lenius, nequiquam
eius auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.

II. Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe 1
habebatur Pompeiusque aberat, ex ipsius ore Pompei
mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, 2
ut primum M. Marcellus, ingressus in eam orationem,
non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam
dilectus tota Italia habiti et exercitus conscripti essent,
quo praesidio tutus libere senatus, quae vellet, decer-
nere auderet; ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius 3
in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum
causa; timere Caesarem ereptis ab eo duabus legioni-

bus, ne ad eius periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur; ut M. Rufus, qui sententiam
 4 Calidii paucis fere mutatis verbis sequebatur. Hi omnes
 convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur.
 5 Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino
 negavit, Marcellus perterritus conviciis a sua sententia
 6 discessit. Sic vocibus consulis, terrore praesentis exer-
 citus, minis amicorum Pompei plerique compulsi inviti
 et coacti Scipionis sententiam sequuntur: uti ante certam
 diem Caesar exercitum dimittat; si non faciat, eum
 7 adversus rempublicam facturum videri. Intercedit M.
 Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim
 8 de intercessione tribunorum. Dicuntur sententiae graves;
 ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita [quam]
 maxime ab inimicis Caesaris conlaudatur.

1 III. Misso ad vesperum senatu omnes, qui sunt
 eius ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat *promptos*
 Pompeius atque in posterum confirmat, segniores casti-
 2 gat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompei
 exercitibus spe praemiorum atque ordinum evocantur,
 multi ex duabus legionibus, quae sunt traditae a Cae-
 3 sare, arcessuntur. Completur urbs † et ius comitium tri-
 4 bunis, centurionibus, evocatis. Omnes amici consulum,
 necessarii Pompei atque eorum, qui veteres inimicitias
 5 cum Caesare gerebant, in senatum coguntur; quorum
 vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii con-
 firmantur, plerisque vero libere decernendi potestas
 6 eripitur. Pollicetur L. Piso censor sese iturum ad Cae-
 sarem, item L. Roscius praetor, qui de his rebus eum
 doceant; sex dies ad eam rem conficiendam spatii po-
 7 stulant. Dicuntur etiam ab nonnullis sententiae, ut
 legati ad Caesarem mittantur, qui voluntatem senatus
 ei proponant.

1 IIII. Omnibus his resistitur omnibusque *rationibus*

auctoritas consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Cato-
nem veteres inimicitiae Caesaris incitant et dolor repulsae.
Lentulus aeris alieni magnitudine et spe exercitus ac 2
provinciarum et regum appellandorum largitionibus
moveretur seque alterum fore Sullam inter suos gloria-
tur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem 3
spes provinciae atque exercituum impellit, quos se pro
necessitudine partituros cum Pompeio arbitratur, simul
iudiciorum metus atque ostentatio sui et adulatio po-
tentium, qui in republica iudiciisque tum plurimum 4
pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Caesaris incitatus
et, quod neminem dignitate secum exaequari volebat,
totum se ab eius amicitia averterat et cum communi-
bus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam
partem illo adfinitatis tempore iniunxerat Caesari;
simul infamia duarum legionum permotus, quas ab 5
itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam domina-
tumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

V. His de causis aguntur omnia raptim atque tur- 1
bate. Nec docendi Caesaris propinquis eius spatium
datur nec tribunis plebis sui periculi deprecandi neque
etiam extremi iuris intercessionis retinendi, quod L.
Sulla reliquerat, facultas tribuitur, sed de sua salute 2
septimo die cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi
superioribus temporibus tribuni plebis *post* octo deni-
que menses variarum actionum respicere ac timere con-
suerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum 3
senatusconsultum, quo nisi paene in ipso urbis incendio
atque in desperatione omnium salutis *et in summa scele-*
ratorum audacia numquam ante descensum est: dent
operam consules, praetores, tribuni plebis, quique *pro*
consulibus sint ad urbem, ne quid respublica detrimenti
capiat. Haec senatusconsulto perscribuntur a. d. VII. 4
Id. Ian. Itaque v primis diebus, quibus haberi sena-

tus potuit, quo ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitali et de imperio Caesaris et de amplissimis viris, tribunis plebis, gravissime acerbissimeque
 5 decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum aequitate res ad otium deduci posset.

1 VI. Proximis diebus habetur extra urbem senatus. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque conlaudat; copias
 2 suas exponit: legiones habere sese paratas X; praeterea cognitum compertumque sibi alieno esse animo in Caesarem milites neque iis posse persuaderi, uti eum defendant aut sequantur saltem. De reliquis rebus ad senatum refertur: tota Italia dilectus habeantur; Faustus Sulla prope in Mauretanium mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur; refertur etiam de rege Iuba,
 4 ut socius sit atque amicus. Marcellus consul passurum in praesentia negat; de Fausto impedit Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus senatusconsulta perscribuntur. Provinciae privatis decernuntur, duae consulares, reliquae praetoriae. Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Cotta privato consilio praetereuntur, neque eorum sortes deiciuntur. In reliquis provincias praetores mittuntur. Neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur, paludatique votis nuncupatis exeunt.
 7 Consules, quod ante id tempus accidit nunquam, † ex urbe proficiscuntur lictoresque habent in urbe et Capitolio privati contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia divina humanaque iura permiscuntur.

VII. Quibus rebus cognitis Caesar apud milites 1
contionatur. Omnium temporum iniurias inimicorum
in se commemorat; a quibus deductum ac depravatum
Pompeium queritur invidia atque obtrectatione laudis
suae, cuius ipse honori et dignitati semper faverit adiu-
torque fuerit. Novum in rempublicam introductum 2
exemplum queritur, ut tribunicia potestas armis nota-
retur atque opprimeretur, quae superioribus annis *sine*
armis esset restituta. Sullam nudata omnibus rebus 3
tribunicia potestate tamen intercessionem liberam reli-
quisse; Pompeium, qui amissa restituisset videatur bona, 4
etiam, quae ante habuerint, ademisse. Quotiescumque 5
sit decretum, darent operam magistratus, ne quid res-
publica detrimenti caperet, qua voce et quo senatus-
consulto populus Romanus ad arma sit vocatus, factum
in perniciosis legibus, in vi tribunicia, in secessione
populi, templis locisque editioribus occupatis; atque 6
haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini atque
Gracchorum casibus docet; quarum rerum illo tempore
nihil factum, ne cogitatum quidem [nulla lex promul-
gata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta].
Hortatur, cuius imperatoris ductu VIII annis rempubli- 7
cam felicissime gesserint plurimaque proelia secunda
fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut
eius existimationem dignitatemque ab inimicis defen-
dant. Conclamant legionis XIII, quae aderat, milites 8
— hanc enim initio tumultus evocaverat, reliquae non-
dum convenerant — sese paratos esse imperatoris sui
tribunorumque plebis iniurias defendere.

VIII. Cognita militum voluntate Ariminum cum 1
ea legione proficiscitur ibique tribunos plebis, qui ad
eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hiber-
nis evocat et subsequi iubet. Eo L. Caesar adulescens 2
venit, cuius pater Caesaris erat legatus. Is reliquo

sermone confecto, cuius rei causa venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: 3 velle Pompeium se Caesari purgatum, ne ea, quae reipublicae causa egerit, in suam contumeliam vertat. Semper se reipublicae commoda privatis necessitudinibus habuisse potiora. Caesarem quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam reipublicae dimittere neque adeo graviter irasci inimicis, ne cum 4 illis nocere se speret, reipublicae noceat. Pauca eiusdem generis addit cum excusatione Pompei coniuncta. Eadem fere atque eisdem verbis praetor Roscius agit cum Caesare sibi que Pompeium commemorasse demonstrat.

1 VIII. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias pertinere videbantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompei mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre, si parvo labore magnas controversias tollere atque omnem 2 Italiam metu liberare possint. Sibi semper primam fuisse dignitatem vitaque potioem. Doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur ereptoque semenstri imperio in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi 3 proximis comitiis populus iussisset. Tamen hanc iacturam honoris sui reipublicae causa aequo animo tulisse; cum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitiis 4 discederent, ne id quidem impetravisse. Tota Italia dilectus haberi, retineri legiones II, quae ab se simulatione Parthici belli sint abductae, civitatem esse in armis. Quonam haec omnia nisi ad suam perniciem 5 pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum atque omnia pati reipublicae causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus dimittant, discedant in Italia omnes ab armis, metus e civitate tollatur,

libera comitia atque omnis respublica senatui populo-
que Romano permittatur. Haec quo facilius certisque 6
condicionibus fiant et iureiurando sanciantur, aut ipse
propius accedat aut se patiaturs accedere; fore, uti per
conloquia omnes controversiae componantur.

X. Acceptis mandatis Roscius cum Caesare Capuam 1
pervenit ibique consules Pompeiumque invenit; postu-
lata Caesaris renuntiat. Illi deliberata *re* respondent 2
scriptaque ad eum mandata per eosdem remittunt,
quorum haec erat summa: Caesar in Galliam rever- 3
teretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret; quae
si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, 4
quoad fides esset data Caesarem facturum, quae
polliceretur, non intermissuros consules Pompeiumque
dilectus.

XI. Erat iniqua condicio postulare, ut Caesar Ari- 1
mino excederet atque in provinciam reverteretur, ipsum
et provincias et legiones alienas tenere; exercitum Caes-
saris velle dimitti, *ipsum* dilectus habere; polliceri se 2
in provinciam iturum neque, ante quam diem iturus sit,
definire, ut, si peracto Caesaris consulatu *non* profectus
esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus vide-
retur; tempus vero conloquio non dare neque accessu- 3
rum polliceri magnam pacis desperationem adferebat.
Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v 4
Arretium mittit; ipse Arimini cum duabus subsistit
ibique dilectum habere instituit; Pisaurum, Fanum, An-
conam singulis cohortibus occupat.

XII. Interea certior factus Iguvium Thermum prae- 1
torem cohortibus v tenere, oppidum munire, omnium-
que esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem,
Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri et Ari-
mini habebat, mittit. Cuius adventu cognito diffusus 2
municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe reducit

et profugit. Milites in itinere ab eo discedunt ac domum
 3 revertuntur. Curio summa omnium voluntate Iguvium
 recipit. Quibus rebus cognitis confisus municipiorum
 voluntatibus Caesar cohortes legionis XIII ex praesidiis
 deducit Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius
 cohortibus introductis tenebat dilectumque toto Piceno
 circummissis senatoribus habebat.

1 XIII. Adventu Caesaris cognito decuriones Auximi
 ad Attium Varum frequentes conveniunt; docent sui
 iudicii rem non esse; neque se neque reliquos municipes
 pati posse C. Caesarem imperatorem, bene de republica
 meritum, tantis rebus gestis oppido moenibusque pro-
 2 hiberi: proinde habeat rationem posteritatis et periculi
 3 sui. Quorum oratione permotus Varus praesidium,
 3 quod introduxerat, ex oppido educit ac profugit. Hunc
 ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites con-
 4 sistere coëgerunt. Commisso proelio deseritur a suis
 Varus; nonnulla pars militum domum discedit; reliqui
 ad Caesarem perveniunt, atque una cum iis deprehensus
 L. Pupius, primi pili centurio, adducitur, qui hunc eundem
 5 ordinem in exercitu Cn. Pompei antea duxerat. Caesar
 milites Attianos conlaudat, Pupium dimittit, Auximatibus
 agit gratias seque eorum facti memorem fore pollicetur.

1 XIII. Quibus rebus Romam nuntiatis tantus re-
 pente terror invasit, ut cum Lentulus consul ad aperien-
 dum aerarium venisset ad pecuniamque Pompeio ex
 senatusconsulto proferendam, protinus aperto sanctiore
 aerario ex urbe profugeret. Caesar enim adventare
 iam iamque et adesse eius equites falso nuntiabantur.
 2 Hunc Marcellus collega et plerique magistratus con-
 3 secuti sunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe
 profectus iter ad legiones habebat, quas a Caesare
 4 acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat. Di-
 lectus circa urbem intermittuntur; nihil citra Capuam

tutum esse [omnibus] videtur. Capuae primum sese confirmant et colligunt dilectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, ad forum productos Lentulus *spe* libertatis confirmat atque iis equos attribuit et se sequi iussit; quos postea monitus 5 ab suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conventus Campaniae custodiae causa distribuit.

XV. Auximo Caesar progressus omnem agrum Pi- 1
cenum percurrit. Cunctae earum regionum praefecturae libentissimis animis eum recipiunt exercitumque eius omnibus rebus iuvant. Etiam Cingulo, quod oppidum 2 Labienus constituerat suaque pecunia exaedificaverat, ad eum legati veniunt, quaeque imperaverit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat; mittunt. 3 Interea legio XII Caesarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat; qui Caesaris adventu cognito profugit ex oppido cohortesque secum abducere conatus a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium 4 Rufum missum a Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa. A quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, 5 quas potest, contrahit cohortes ex dilectibus Pompeianis; in his Camerino fugientem Lucilium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit; quibus coactis XIII efficit. Cum his ad Domitium 6 Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit Caesaremque adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis 7 et Paelignis, finitimis ab regionibus coegerat.

1 XVI. Recepto Firmo expulsoque Lentulo Caesar
 conquiri milites, qui ab eo discesserant, dilectumque
 institui iubet; ipse unum diem ibi rei frumentariae
 2 causa moratus Corfinium contendit. Eo cum venisset,
 cohortes v praemissae a Domitio ex oppido pontem
 fluminis interrumpabant, qui erat ab oppido milia
 3 passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Caesaris
 proelio commisso celeriter Domitiani a ponte repulsi
 4 se in oppidum receperunt. Caesar legionibus traductis
 ad oppidum constitit iuxtaque murum castra posuit.

1 XVII. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apu-
 liam peritos regionum magno proposito praemio cum
 litteris mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat;
 Caesarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile
 2 intercludi posse frumentoque prohiberi. Quod nisi fe-
 cerit, se cohortesque amplius xxx magnumque numerum
 senatorum atque equitum Romanorum in periculum esse
 3 venturum. Interim suos cohortatus tormenta in muris
 disponit certasque cuique partes ad custodiam urbis
 4 attribuit; militibus in contione agros ex suis posses-
 sionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera, et pro
 rata parte centurionibus evocatisque.

1 XVIII. Interim Caesari nuntiatur Sulmonenses,
 quod oppidum a Corfinio VII milium intervallo abest,
 cupere ea facere, quae vellet, sed a Q. Lucretio sena-
 tore et Attio Paeligno prohiberi, qui id oppidum VII
 2 cohortium praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium
 cum legionis XIII cohortibus v. Sulmonenses simulat-
 que signa nostra viderunt, portas aperuerunt universi-
 que, et oppidani et milites, obviam gratulantes Antonio
 3 exierunt. Lucretius et Attius de muro se deiecerunt.
 Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Caesarem
 mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem
 4 die, quo profectus erat, revertitur. Caesar eas cohortes

cum exercitu suo coniunxit Attiumque incolumem dimisit. Caesar primis diebus castra magnis operibus munire et ex finitimis municipiis frumentum comportare reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit cohortesque ex novis Galliae dilectibus XXII equitesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit; his castris Curionem praeficit. Reliquis diebus oppidum vallo castellisque circummunire instituit. Cuius operis maxima parte effecta eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur.

XVIII. Litteris perlectis Domitius dissimulans in consilio pronuntiat Pompeium celeriter subsidio venturum hortaturque eos, ne animo deficient, quaeque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis conloquitur consiliumque fugae capere constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non consentiret atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuisset, multumque cum suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem conloqueretur, concilia conventusque hominum fugeret, res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua fuisset facultas, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione atque circummunitione oppidi fiebat.

XX. Divulgato Domitii consilio milites, qui erant Corfinii, primo vespere secessionem faciunt atque ita inter se per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis conloquuntur: obsideri se a Caesare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia per-

manserint, proiectis omnibus fugae consilium capere;
 3 debere se suae salutis rationem habere. Ab his primo
 Marsi dissentire incipiunt eamque oppidi partem, quae
 munitissima videretur, occupant, tantaque inter eos
 4 dissensio existit, ut manum conserere atque armis dimi-
 care conentur; post paulo tamen internuntiis ultro
 5 citroque missis, quae ignorabant, de L. Domitii fuga
 cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium pro-
 ductum in publicum circumstant et custodiunt lega-
 tosque ex suo numero ad Caesarem mittunt: sese
 paratos esse portas aperire, quaeque imperaverit, facere
 et L. Domitium vivum in eius potestatem tradere.

1 XXI. Quibus rebus cognitis Caesar, etsi magni
 interesse arbitrabatur quam primum oppido potiri
 cohortesque ad se in castra traducere, ne qua aut lar-
 gitionibus aut animi confirmatione aut falsis nuntiis
 2 commutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello par-
 vis momentis magni casus intercederent, tamen veritus,
 ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppi-
 dum diriperetur, eos, qui venerant, conlaudat atque in
 oppidum dimittit, portas murosque adservari iubet.
 3 Ipse *in* iis operibus, quae facere instituerat, milites
 disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat supe-
 riorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis sta-
 tionibusque, ut contingant inter se atque omnem muni-
 4 tionem expleant; tribunos militum et praefectos cir-
 cummittit atque hortatur, non solum ab eruptionibus
 caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus
 5 observent. Neque vero tam remisso ac languido animo
 quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit.
 6 Tanta erat summae rerum exspectatio, ut alius in aliam
 partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Cor-
 finiensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis
 accideret, qui quosque eventus exciperent.

XXII. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de 1
 muro cum vigiliis custodibusque nostris conloquitur:
 velle, si sibi fiat potestas, Caesarem convenire. Facta 2
 potestate ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domi-
 tiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris
 deducatur. Cum eo de salute sua *agit*, orat atque 3
 obsecrat, ut sibi parcat, veteremque amicitiam comme-
 morat Caesarisque in se beneficia exponit, quae erant
 maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat, 4
 quod provinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod
 in petitione consulatus *ab eo* erat sublevatus. Cuius 5
 orationem Caesar interpellat: se non maleficii causa
 ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimi-
 corum defenderet, ut tribunos plebis iniuria ex civitate
 expulsos in suam dignitatem restitueret et se et popu-
 lum Romanum factione paucorum oppressum in liber-
 tatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, 6
 ut in oppidum reverti liceat, petit: quod de sua salute
 impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solacio;
 adeo esse perterritos nonnullos, ut suae vitae durius
 consulere conentur. Facta potestate discedit.

XXIII. Caesar, ubi inluxit, omnes senatores senato- 1
 rumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos
 ad se produci iubet. Erant quinque ordinis *senatorii*, 2
 L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Caecilius Rufus,
 Sex. Quintilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea
 filius Domitii aliique complures adulescentes et magnus
 numerus equitum Romanorum et decurionum, quos ex
 municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos 3
 a contumeliis militum conviciisque prohibet; pauca
 apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia
 relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis; di-
 mittit omnes incolumes. HIS LX, quod advexerat Do- 4
 mitius atque in publico deposuerat, adlatum ad se ab

duumviris Corfiniensibus Domitio reddit, ne continentior in vita hominum quam in pecunia fuisse videatur, etsi eam pecuniam publicam esse constabat datamque a
 5 Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet atque eodem die castra movet iustumque iter conficit VII omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinatorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit.

1 XXIII. Pompeius his rebus cognitis, quae erant ad Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium
 2 atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis dilectibus ad se cogi iubet; servos, pastores armat atque iis equos attribuit; ex his circiter CCC equites
 3 conficit. L. Manlius praetor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus praetor Tarracina cum tribus; quae procul equitatum Caesaris conspicatae, cui praeerat Vibius Curius, relicto praetore signa ad Curium
 4 transferunt atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere N. Magius Cremona, praefectus fabrum Cn. Pompei.
 5 Quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas conloquendi non fuerit atque ipse Brundisium sit venturus, interesse reipublicae et communis salutis se cum Pompeio conloqui; neque enim idem profici longo itineris spatio, cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus condicionibus disceptetur.

1 XXV. His datis mandatis Brundisium cum legionibus VI pervenit, veteranis III et reliquis, quas ex novo dilectu confecerat atque in itinere compleverat; Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Repperit consules Dyrrachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brun-

disii cum cohortibus XX; neque certum inveniri poterat, 3
 obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius
 omne Hadriaticum mare ex ultimis Italiae partibus
 regionibusque Graeciae in potestate haberet atque ex
 utraque parte bellum administrare posset, an inopia 4
 navium ibi restitisset, veritusque, ne ille Italiam dimit-
 tendam [non] existimaret, exitus administrationesque 5
 Brundisini portus impedire instituit. Quorum operum
 haec erat ratio: Qua fauces erant angustissimae portus,
 moles atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, 6
 quod his locis erat vadosum mare. Longius progressus,
 cum agger altiore aqua contineri non posset, rates
 duplices quoquoersus pedum XXX e regione molis
 conlocabat. Has quaternis ancoris ex IV angulis desti- 7
 nabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis conloca- 8
 tisque alias deinceps pari magnitudine rates iungebat.
 Has terra atque aggere integebat, ne aditus atque in- 9
 cursus ad defendendum impediretur; a fronte atque ab
 utroque latere cratibus ac pluteis protegebat; in quarta 10
 quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat,
 quo commodius ab impetu navium incendiisque defen-
 deret.

XXVI. Contra haec Pompeius naves magnas onera- 1
 rias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adorna-
 bat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat easque
 multis tormentis et omni genere telorum completas ad
 opera Caesaris adpellebat, ut rates perrumperet atque
 opera disturbaret. Sic cotidie utrimque eminus fundis,
 sagittis reliquisque telis pugnabatur. Atque haec Caes- 2
 ar ita administrabat, ut condiciones pacis dimittendas
 non existimaret; ac tametsi magnopere admirabatur
 Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat,
 ad se non remitti, atque ea res saepe temptata etsi
 impetus eius consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus

3 in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebi-
 lum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libo-
 nis, mittit ad eum conloquii causa; mandat, ut Libonem
 de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum
 4 Pompeio conloqueretur, postulat; magnopere sese con-
 fidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore
 ut aequis condicionibus ab armis discedatur; cuius rei
 magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem
 perventuram, si illo auctore atque agente ab armis sit
 5 discessum. Libo a conloquio Caninii digressus ad Pom-
 peium proficiscitur. Paulo post renuntiat, quod con-
 sules absint, sine illis non posse agi de compositione.
 6 Ita saepius rem frustra temptatam Caesar aliquando
 dimittendam sibi iudicat et de bello agendum.

1 XXVII. Prope dimidiâ parte operis a Caesare effecta
 diebusque in ea re consumptis IX, naves a consulibus
 Dyrrachio remissae, quae priorem partem exercitus
 2 eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius
 sive operibus Caesaris permotus sive etiam, quod ab
 initio Italia excedere constituerat, adventu navium pro-
 3 fectionem parare incipit, et quo facilius impetum Cae-
 saris tardaret, ne sub ipsa profectioe milites *in* oppi-
 dum inrumperent, portas obstruit, vicos plateasque
 inaedificat, fossas transversas viis praeducit atque ibi
 4 sudes stipitesque praeacutos defigit. Haec levibus
 cratibus terraque inaequat; aditus autem atque itinera
 duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis
 5 defixis trabibus atque eis praeacutis praesepit. His
 paratis rebus milites silentio naves conscendere iubet,
 expeditos autem ex evocatis *cum* sagittariis funditoribus-
 6 que raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo
 revocare constituit, cum omnes milites naves conscen-
 dissent, atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

1 XXVIII. Brundisini Pompeianorum militum iniuriis

atque ipsius Pompei contumeliis permoti Caesaris rebus favebant. Itaque cognita Pompei profectioe concurrantibus illis atque in ea re occupatis vulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita Caesar scalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiae causa conlocati, eo signo, quod convenerat, revocantur notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites positis scalis muros ascendunt, sed moniti a Brundisinis, ut vallum caecum fossasque caveant, subsistunt et longo itinere ab his circumducti ad portum perveniunt duasque naves cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribusque deprehendunt, deprehensas excipiunt.

XXVIII. Caesar etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat coactis navibus mare transire et Pompeium sequi, priusquam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret, tamen eius rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod omnibus coactis navibus Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiore regionibus Galliae Picenique et a freto naves essent exspectandae. Id propter anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum erat altera maximis beneficiis Pompei devincta, auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque temptari se absente nolebat.

XXX. Itaque in praesentia Pompei sequendi rationem omittit, in Hispaniam proficisci constituit, duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem pro praetore cum legionibus III; eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere

exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato; Africam sorte Tubero obtinere debebat.

3 Caralitani, simulatque ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia sua sponte Cottam ex oppido eiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intellegebat, ex Sardinia in Africam profugit.

4 Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis Bruttisque per legatos suos civium Romanorum dilectus habebat, equitum peditumque certum

5 numerum a civitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene perfectis adventu Curionis cognito queritur in contione sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimis non necessarium bellum suscepisset et ab se reliquisque in senatu interrogatus omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset. Haec in contione questus ex provincia fugit.

1 XXXI. Nacti vacuas provincias ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt.

2 Tubero cum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam pervenerat atque eam sua sponte vacuam occupaverat dilectuque habito duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu eius provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis

3 ex praetura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberone portu atque oppido prohibet neque adfectum valetudine filium exponere in terra patitur, sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit.

1 XXXII. His rebus confectis Caesar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima

2 municipia deducit; ipse ad urbem proficiscitur. Coacto

senatu iniurias inimicorum commemorat. Docet se nullum extraordinarium honorem adpetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret. Latum ab x tribunis plebis contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante et pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio; qui si improbasset, cur ferri passus esset? si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, cum de exercitiis dimittendis ultro postulavisset, in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui; quod ab altero postularent, in se recusarent atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Iniuriam in eripendis legionibus praedicat, crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis; condiciones a se latas, expetita conloquia et denegata commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, ut rempublicam suscipiant atque una secum administrent. Sin timore defugiant illi, se oneri non defuturum et per se rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere, neque se reformidare, quod in senatu Pompeius paulo ante dixisset, ad quos legati mitterentur, his auctoritatem attribui timoremque eorum, qui mitterent, significari. Tenuis atque infirmi haec animi videri. Se vero, ut operibus anteire studuerit, sic iustitia et aequitate velle superare.

XXXIII. Probat rem senatus de mittendis legatis; sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat eodem se habiturum loco, qui Romae remansissent et qui in castris Caesaris fuissent. Sic triduum

disputationibus excusationibusque extrahitur. Subicitur etiam L. Metellus tribunus plebis ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat reliquasque res, quascumque
 4 agere instituerit, impediat. Cuius cognito consilio Caesar frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus dimittat, infectis iis, quae agere destinaverat, ab urbe proficiscitur atque in ulteriorem Galliam pervenit.

1 XXXIII. Quo cum venisset, cognoscit missum in
Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis
 2 ante diebus Corfinio captum ipse dimiserat; profectum item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actuariis VII, quas Igilii et in Cosano a privatis coactas
 3 servis, libertis, colonis suis compleverat; praemissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adulescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in
 4 eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Caesari clausurant; Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam incolebant, ad se evocaverant;
 5 frumentum ex finitimis regionibus atque omnibus castellis in urbem convexerant, armorum officinas in urbe instituerant, muros, portas, classem reficiebant.

1 XXXV. Evocat ad se Caesar Massilia XV primos. Cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur; debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius quam unius hominis voluntati obtemperare.
 2 Reliqua, quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem legati domum referunt atque ex *senatus* auctoritate haec Caesari renuntiant: Intellegere se divisum esse populum
Romanum in partes duas. Neque sui iudicii neque suarum esse virium discernere, ultra pars iustio-
 4 habeat causam. Principes vero esse earum partium

Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos civitatis, quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit, alter bello victos Sallyas attribuerit vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum 5 beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere et neutrum eorum contra alterum iuvare aut urbe aut portibus recipere.

XXXVI. Haec dum inter eos aguntur, Domitius 1 cum navibus Massiliam pervenit atque ab iis receptus urbi praeficitur; summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquoersus dimittunt; 2 onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt, parum clavis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur; frumenti quod inventum est, in 3 publicum conferunt; reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si *ita* accidat, reservant. Quibus 4 iniuriis permotus Caesar legiones tres Massiliam adducit; turrets vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere instituit. Qui 5 bus effectis armatisque diebus XXX, a quo die materia caesa est, adductisque Massiliam iis D. Brutum praeficit, C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit.

XXXVII. Dum haec parat atque administrat, C. Fabius 1 legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam praemittit celeriterque saltus Pyrenaeos occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis tenebantur. Reliquas legiones, quae longius hiemabant, 2 subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita 3 celeritate praesidium ex saltu deiecit magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

XXXVIII. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pom- 1

peio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro, legati Pompei, quorum unus Hispaniam citeriorem *tribus legionibus*, *alter ulteriorem* a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur, Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis equites auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio, Celtiberiae, Cantabris barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit, constituuntque communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci oportunitatem gerere.

XXXVIII. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petrei duae, praeterea scutatae citerioris provinciae et cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter LXXX equitumque utriusque provinciae circiter v milia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat VI; auxilia peditum X milia, equitum III milia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato; huc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt, *adiecerat* . . . . audierat Pompeium per Mauretanium cum legionibus iter in Hispaniam facere confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit; has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit et largitione militum voluntates redemit.

XXXX. Fabius finitimarum civitatum animos lit-

teris nuntiisque temptabat. In Sicori flumine pontes effecerat duos distantes inter se milia passum IV. His pontibus pabulatum mittebat, quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc 2 idem fere atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. Huc cum cotidiana consuetudine egres- 3 sae pabulatoribus praesidio propiore *ponte* legiones Fabianae duae flumen transissent impedimentaue et omnis equitatus sequeretur, subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio 4 et Afranio ex aggere atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem traiecit duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius adventu nuntiato L. Plancus, qui legio- 5 nibus praecerat, necessaria re coactus locum capit superiorem diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita congressus 6 impari numero magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio signa legio- 7 num duarum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio Fortunae ad nostros opprimendos uterentur. Quarum adventu proelium dirimitur ac suas uterque legiones reducit in castra.

XXXI. Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, 1 quos sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat reffectus; hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum natura 2 ponti castrisque praesidio sex cohortes relinquit atque omnia impedimenta et postero die omnibus copiis

triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur et sub castris Afranii consistit et ibi paulisper sub armis moratus facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate facta Afranius copias educit et in medio colle
 3 sub castris constituit. Caesar ubi cognovit per Afranium stare, quominus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermissis circiter passibus CCCC castra
 4 facere constituit et, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat, sed a fronte contra hostem
 5 pedum XV fossam fieri iussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat; post hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius est perfectum opus, quam intellexeretur ab Afranio castra muniri. Sub vesperum Caesar intra hanc
 6 fossam legiones reducit atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit.

1 XXXXII. Postero die omnem exercitum intra fossam continet et, quod longius erat agger petendus, in praesentia similem rationem operis instituit singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet; reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit.
 2 Afranius Petreiusque terrendi causa atque operis impediendi copias suas ad infimas montis radices producunt et proelio lacesunt, neque idcirco Caesar opus intermittit confisus praesidio legionum trium et munitione fossae. Illi non diu commorati nec longius ab
 3 infimo colle progressi copias in castra reducunt. Tertio die Caesar vallo castra communit, reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimenta
 4 ad se traduci iubet.

1 XXXXIII. Erat inter oppidum Ilerdam et proxi-

mum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum CCC, atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paulo editior; quem si occupavisset Caesar et communisset, ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans legiones III ex castris educit acieque in locis idoneis instructa unius legionis antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare iubet. Qua re cognita celeriter, quae in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviori itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur atque aliis submissis subsidiis terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

XXXIII. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrere, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent, si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris *continenter bellum gerentes barbaro* quodam genere pugnae adsuefacti; quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, ut multum earum regionum consuetudine moveatur. Haec tum ratio nostros perturbavit insuetos huius generis pugnae; circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare neque ab signis discedere neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

XXXV. Caesar paene omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit; hostem in-

solenter atque acriter nostros insequentem supprimit
rursusque terga vertere seque ad oppidum Ilerdam
2 recipere et sub muro consistere cogit. Sed nonae le-
gionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detri-
mentum volunt, temere insecuti longius fugientes in
locum iniquum progrediuntur et sub montem, in quo
3 erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se re-
cipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros
4 premebant. Praeruptus locus erat, utraque ex parte
derectus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres
instructae cohortes eum locum explerent, ut neque
subsidia a lateribus submitti neque equites laboranti-
5 bus usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus
tenui fastigio vergebat in longitudinem passus circiter
6 cccc. Hac nostris erat receptus, quod eo incitati
studio inconsultius processerant; hoc pugnabatur loco
et propter angustias iniquo et, quod sub ipsis radici-
bus montis constiterant, ut nullum frustra telum in
eos mitteretur. Tamen virtute et patientia nitebantur
7 atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis
copiae, atque ex castris cohortes per oppidum crebro
8 submittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc
idem Caesar facere cogeatur, ut submissis in eundem
locum cohortibus defessos reciperet.

1 XXXXVI. Hoc cum esset modo pugnatum conti-
nenter horis quinque nostrique gravius a multitudine
premerentur, consumptis omnibus telis gladiis destituti
impetum adversus montem in cohortes faciunt paucis-
2 que deiectis reliquos sese convertere cogunt. Submotis
sub murum cohortibus ac nonnulla parte propter ter-
rorem in oppidum compulsis facilis est nostris recep-
3 tus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere,
etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen
summa in iugum virtute conitur atque inter duas

acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris
receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri 4
in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q.
Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui propter
eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum
locum pervenerat; vulnerantur amplius DC. Ex Afra- 5
nians interficiuntur T. Caecilius, primi pili centurio,
et praeter eum centuriones IV, milites amplius CC.

XXXXVII. Sed haec eius diei praefertur opinio, ut 1
se utrique superiores discessisse existimarent: Afra- 2
niani, quod cum esse omnium iudicio inferiores viden-
rentur, comminus tam diu stetissent et nostrorum
impetum sustinuisent et initio locum tumulumque te- 5
nuissent, quae causa pugnandi fuerat, et nostros primo
congressu terga vertere coëgissent; nostri autem, quod 3
iniquo loco atque impari congressi numero quinque horis
proelium sustinuisent, quod montem gladiis dstrictis
ascendissent, quod ex loco superiore terga vertere ad-
versarios coëgissent atque in oppidum compulissent. Illi 4
eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operi-
bus muniverunt et praesidium ibi posuerunt.

XXXXVIII. Accidit etiam repentinum incommodum 1
biduo, quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas
cooritur, ut numquam illis locis maiores aquas fuisse
constaret. Tum autem ex omnibus montibus nives 2
proluit ac summas ripas fluminis superavit pontesque
ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interruptit. Quae 3
res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra
enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter
flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium xxx, neu-
trum horum transiri poterat, necessarioque omnes his
angustiis continebantur. Neque civitates, quae ad Cae- 4
sar's amicitiam accesserant, frumentum supportare
neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, inter-

clusi fluminibus reverti neque maximi commeatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus erat autem difficillimum, quo neque frumenta in acervis erant neque multum a maturitate aberant, et civitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris adventum Ilerdam convexerat, reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat; pecora, quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitimae civitates longius removerant. Qui erant pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturae Lusitani peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniae consecabantur; quibus erat proclive tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

1 XXXXVIII. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus, multum ex omni provincia comportabatur; magna copia pabuli suppetebat. Harum omnium rerum facultates sine ullo periculo pons Ilerdae praebebat et loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

1 L. Hæc permanserunt aquae dies complures. Conatus est Caesar reficere pontes, sed nec magnitudo fluminis permittebat neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum perfici patiebantur; quod illis prohibere erat facile cum ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

1 LI. Nuntiatur Afranio magnos commeatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica

consuetudo. Erant praeterea cuiusque generis homi- 2
num milia circiter VI cum servis liberisque; sed nullus
ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque con-
silio uteretur atque omnes sine timore iter facerent
usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant 3
complures honesti adulescentes, senatorum filii et ordi-
nis equestris; erant legationes civitatum; erant legati
Caesaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos 4
opprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus
Afranius de nocte proficiscitur imprudentesque ante
missis equitibus adgreditur. Celeriter sese tamen Galli
equites expediunt proeliumque committunt. Ii, dum 5
pari certamine res geri potuit, magnum hostium nu-
merum pauci sustinuerunt; sed ubi signa legionum ad-
propinquare coeperunt, paucis amissis sese in proximos
montes conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attu- 6
lit nostris ad salutem momentum; nacti enim spatium
se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo
die sagittarii circiter CC, equites pauci, calorum atque
impedimentorum non magnus numerus.

LII. His tum omnibus *rebus* annona crevit; quae 1
fere res non solum inopia praesenti, sed etiam futuri
temporis timore ingravescere consuevit. Iamque ad 2
denarios L in singulos modios annona pervenerat, et
militum vires inopia frumenti deminuerat, atque in-
commoda in dies augebantur; et tam paucis diebus 3
magna erat rerum facta commutatio ac se Fortuna
inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariorum rerum
conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus superio-
resque haberentur. Caesar iis civitatibus, quae ad eius 4
amicitiam accesserant, quod minor erat frumenti copia,
pecus imperabat; calones ad longinquoiores civitates
dimittebat; ipse praesentem inopiam, quibus poterat sub-
sidiis, tutabatur.

1 LIII. Haec Afranius Petreiusque et eorum amici
 pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscri-
 bebant. Multa rumor adfingebat, ut paene bellum
 2 confectum videretur. Quibus litteris nuntiisque Romam
 perlatis magni domum concursus ad Afranium magna-
 que gratulationes fiebant; multi ex Italia ad Cn. Pom-
 peium proficiscebantur, alii, ut principes talem nuntium
 attulisse, alii, ne eventum belli exspectasse aut ex om-
 nibus novissimi venisse viderentur.

1 LIIII. Cum in his angustiis res esset atque omnes
 viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur
 nec pontes perfici possent, imperat militibus Caesar,
 ut naves faciant, cuius generis eum superioribus annis
 2 usus Britanniae docuerat. Carinae ac prima statumina
 ex levi materia fiebant; reliquum corpus navium vimi-
 3 nibus contextum coriis integebatur. Has perfectas car-
 ris iunctis devehit noctu milia passuum a castris XXII
 militesque his navibus flumen transportat continen-
 4 temque ripae collem improvise occupat. Hunc celeriter,
 priusquam ab adversariis sentiatur, communit. Huc
 legionem postea traicit atque ex utraque parte pontem
 5 institutum biduo perficit. Ita commeatus et, qui fru-
 mentandi causa processerant, tuto ad se recipit et rem
 frumentariam expedire incipit.

1 LV. Eodem die equitum magnam partem flumen
 traiecit. Qui inopinantes pabulatores et sine ullo dissi-
 patos timore adgressi magnum numerum iumentorum
 atque hominum intercipiunt cohortibusque cetratis sub-
 sidio missis scienter in duas partes sese distribuunt,
 alii ut praedae praesidio sint, alii ut venientibus resi-
 2 stant atque eos propellant, unamque cohortem, quae
 temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam
 ab reliquis circumveniunt atque interficiunt incolumesque
 cum magna praeda eodem ponte in castra revertuntur.

LVI. Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses 1
 usi L. Domitii consilio naves longas expediunt numero
 XVII, quarum erant XI tectae. Multa huc minora navi- 2
 gia addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur.
 Magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum,
 de quibus supra demonstratum est, imponunt atque
 hos praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi 3
 deposcit naves Domitius atque has colonis pastoribus-
 que, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus 4
 rebus instructa classe magna fiducia ad nostras naves
 procedunt, quibus praeerat D. Brutus. Hae ad insulam,
 quae est contra Massiliam, stationes obtinebant.

LVII. Erat multo inferior numero navium Brutus; 1
 sed electos ex omnibus legionibus fortissimos viros,
 antesignanos, centuriones, Caesar ei classi attribuerat,
 qui sibi id muneris depoposcerant. Hi manus ferreas 2
 atque harpagones paraverant magnoque numero pilo-
 rum, tragularum reliquorumque telorum se instruxerant.
 Ita cognito hostium adventu suas naves ex portu edu-
 cunt, cum Massiliensibus configunt. Pugnatum est 3
 utrimque fortissime atque acerrime; neque multum
 Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et mon-
 tani et exercitati in armis; atque hi modo digressi a 4
 Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis
 continebant, pastoresque Domitii spe libertatis excitati
 sub oculis domini suam probare operam studebant.

LVIII. Ipsi Massilienses et celeritate navium et 1
 scientia gubernatorum confisi nostros eludebant impe-
 tusque eorum excipiebant et, quoad licebat, latiore aut
 spatio producta longius acie circumvenire nostros aut
 pluribus navibus adoriri singulas aut remos transcur-
 rentes detergere, si possent, contendebant; cum propius 2
 erat ventum, necessario ab scientia gubernatorum atque
 artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. *Nostris* 3

cum minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant producti nequedum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam tarditate et gravitate navium impediabantur; factae enim subito ex humida materia
 4 non eundem usum celeritatis habebant. Itaque dum locus comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis navibus obiciebant atque iniecta manu ferrea et retenta utraque navi diversi pugnabant atque in hostium naves transcendebant et magno numero Albi-
 corum et pastorum interfecto partem navium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum
 5 compellunt. Eo die naves Massiliensium Domitiique sunt captae VI, intereunt IX.

1 LVIII. Hoc proelium Caesari ad Ilerdam nuntia-
 tur; simul perfecto ponte celeriter Fortuna mutatur.
 2 Illi perterriti virtute equitum minus libere, minus audacter vagabantur; alii non longo a castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur, alii longiore circuitu custodias stationesque equitum vitabant, at aliquo accepto detrimento aut
 3 procul equitatu viso ex medio itinere proiectis sarcinis refugiebant. Postremo et plures intermittere dies et praeter consuetudinem omnium noctu instituerant pabulari.

1 LX. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant tum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos
 2 seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarracenses et Iacetani et Ausetani et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Hiberum attingunt, se-
 3 quuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuvent. Pollicentur atque omnibus undique conquisitis iumen-
 4 tis in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum cognito civitatis consilio et signa ex

statione transfert. [Magna celeriter commutatio rerum.] 5
 Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauretanium venire dicebantur, multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt et Caesaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus perterritis animis adversariorum 1
 Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis magnum in 2
 timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur, quod multum Caesar equitatu valebat. Itaque constituunt illis locis excedere et in Celtiberiam bellum transferre. Huic 3
 consilio subfragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus quae superiore bello cum Sertorio steterant civitates, victae nomen atque imperium absentis Pompei timebant, quae in amicitia manserant, magnis adfectae beneficiis eum diligebant, Caesaris autem erat in barbaris nomen obscurius. Hic magnos 4
 equitatus magnaue auxilia exspectabant et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inuito consilio 5
 toto flumine Hiberio naves conquiri et Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Hiberum miliaque passuum a castris aberat xxx. Ad eum locum 6
 fluminis navibus iunctis pontem imperant fieri legionesque duas flumen Sicorim traducunt castraque muniunt vallo pedum xii.

LXII. Qua re per exploratores cognita summo 1
 labore militum Caesar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo huc iam deduxerat rem, ut equi-

tes, etsi difficulter atque aegre fiebat, possent tamen
 2 atque auderent flumen transire, pedites vero tantum-
 modo humeris ac summo pectore exstarent et cum
 altitudine aquae tum etiam rapiditate fluminis ad trans-
 3 eundum impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore
 pons in Hiberno prope effectus nuntiabatur et in Sicori
 vadum reperiebatur.

1 LXIII. Iam vero eo magis illi maturandum iter
 existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus
 Ilerdae praesidio relictis omnibus copiis Sicorim trans-
 eunt et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus
 2 traduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Caesari
 nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male habe-
 ret et carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum
 habebat, ut multo brevior itinere illi ad Hiberum
 3 pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt
 et, cum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra
 movissent, repente sese ad novissimum agmen osten-
 dunt et magna multitudine circumfusa morari atque
 iter impedire incipiunt.

1 LXIII. Prima luce ex superioribus locis, quae
 Caesaris castris erant coniuncta, cernebatur equitatus
 nostri proelio novissimos illorum premi vehementer
 ac nonnumquam subsistere extremum agmen atque
 interrumpi, alias inferri signa et universarum cohortium
 impetu nostros propelli, dein rursus conversos
 2 insequi. Totis vero castris milites circulari et dolere
 hostem ex manibus dimitti, bellum non necessario lon-
 gius duci, centurionesque tribunosque militum adire
 atque obsecrare, ut per eos Caesar certior fieret, ne
 labori suo neu periculo parceret; paratos esse sese,
 posse et audere ea transire flumen, qua traductus esset
 3 equitatus. Quorum studio et vocibus excitatus Caesar,
 etsi timebat tantae magnitudini fluminis exercitum

obicere, conandum tamen atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi 4 iubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione una praesidio castris 5 relinquit; reliquas legiones expeditas educit magnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra constituto traducit exercitum. Pauci ex his militibus 6 ablati flumine ab equitatu excipiuntur ac sublevantur; interit tamen nemo. Traducto incolumi exercitu copias instruit triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum 7 fuit in militibus studii, ut milium VI ad iter addito circuitu magnaue fluminis ad vadum mora interposita eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei IX consequerentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio 1 conspexit, nova re perterritus locis superioribus consistit aciemque instruit. Caesar in campis exercitum 2 reficit, ne defessum proelio obiciat; rursus conantes progredi insequitur et moratur. Illi necessario matu- 3 rius, quam constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes atque a milibus passuum V itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos montes intrare 4 cupiebant, ut equitatum effugerent Caesaris praesidiisque in angustiis conlocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Hiberum copias traducerent. Quod fuit illis conandum atque omni 5 ratione efficiendum; sed totius diei pugna atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.

LXVI. Media circiter nocte iis, qui aquandi causa 1 longius a castris processerant, ab equitibus correptis fit ab his certior Caesar duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito signum dari iubet et vasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore 2

veriti ne noctu impediti sub onere conflagrare cogeren-
 tur aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis teneren-
 tur, iter supprimunt copiasque in castris continent.
 3 Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad
 exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris
 Caesaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui
 4 loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renuntiat:
 v milia passuum proxima intercedere itineris campe-
 stris, inde excipere loca aspera et montuosa; qui prior
 has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi
 nihil esse negotii.

1 LXVII. Disputatur in consilio a Petreio atque
 Afranio et tempus profectionis quaeritur. Plerique cen-
 sebant, ut noctu iter facerent; posse prius ad angustias
 2 veniri, quam sentiretur. Alii, quod pridie noctu con-
 clamatum esset in Caesaris castris, argumenti sumebant
 3 loco non posse clam exiri. Circumfundi noctu equi-
 tatum Caesaris atque omnia loca atque itinera obsi-
 dere; nocturnaque proelia esse vitanda, quod perterri-
 tus miles in civili dissensione timori magis quam
 4 religioni consulere consueverit. At luce multum posse
 pudorem omnium *sub* oculis, multum etiam tribunorum
 militum et centurionum praesentiam adferre; quibus re-
 5 bus coerceri milites et in officio contineri soleant. Quare
 omni ratione esse interdum perrumpendum; etsi aliquo
 accepto detrimento, tamen summa exercitus salva locum,
 6 quem petant, capi posse. Haec vincit in consilio sen-
 tentia, et prima luce postridie constituunt proficisci.

1 LXVIII. Caesar exploratis regionibus albente caelo
 omnes copias castris educit magnoque circuitu nullo
 certo itinere exercitum ducit. Namque itinera, quae
 ad Hiberum atque Octogesam pertinebant, castris ho-
 2 stium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendae
 valles maximae ac difficillimae, saxa multis locis prae-

rupta iter impediabant, ut arma per manus necessario traderentur militesque inermes sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Hiberno intercludere et frumento prohibere potuissent.

LXVIII. Ac primo Afraniani milites visendi causa laeti ex castris procurrebant contumeliosisque vocibus prosequerentur nostros: necessarii victus inopia coactos fugere atque ad Ilerdam reverti. Erat enim iter a proposito diversum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum consilium suum laudibus ferebant, quod se castris tenuissent; multumque eorum opinionem adiuwabatur, quod sine iumentis impedimentisque ab Ilerda profectos videbant, ut non posse inopiam diutius sustinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt iamque primos superare regionem castrorum animadverterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiae paucis praesidio relictis cohortibus exeunt rectoque ad Hiberum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent; sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant, Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque in castris relictas servare non possent; quibus interclusis exercitu Caesaris auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar atque ex magnis rupibus nactus planitiem in hac contra hostem aciem

instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen premeretur et ante se hostem videret, collem quendam
 4 nactus ibi constitit. Ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excel-
 sissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis
 5 niret. Hunc cum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris in cohortes impetum facit; nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt omnesque ab eis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

1 LXXI. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero id Caesarem fugiebat tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique equitatu, cum in loco aequo atque aperto confligeretur; idque ex omnibus
 2 partibus ab eo flagitabatur. Concurrerant legati, centuriones tribunique militum: ne dubitaret proelium committere. Omnium esse militum paratissimos animos.
 3 Afranianos contra multis rebus summi timoris signa misisse: quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent conlatisque in unum locum signis conferti neque ordines
 4 neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen alio quo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio nec sine aqua permanere posset.

1 LXXII. Caesar in eam spem venerat se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse, quod re
 2 frumentaria adversarios interclusisset. Cur etiam secundo proelio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur denique Fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus

esset imperatoris consilio superare quam gladio. Move- 3
 batur etiam misericordia civium, quos interficiendos
 videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere
 malebat. Hoc consilium Caesaris plerisque non pro- 4
 babatur; milites vero palam inter se loquebantur, quo-
 niam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam cum
 vellet Caesar, sese non esse pugnaturus. Ille in sua
 sententia perseverat et paulum ex eo loco degreditur,
 ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afra- 5
 nius oblata facultate in castra sese referunt. Caesar
 praesidiis in montibus dispositis omni ad Hiberum
 intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris,
 castra communit.

LXXIII. Postero die duces adversariorum pertur- 1
 bati, quod omnem rei frumentariae fluminisque Hiberi
 spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat 2
 unum iter, Ilerdam si reverti vellent, alterum, si Tarra-
 conem peterent. Haec consiliantibus eis nuntiantur
 aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita 3
 crebras stationes disponunt equitum et cohortium ala-
 riarum legionariasque intericiunt cohortes vallumque
 ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra muni-
 tionem et sine timore et sine stationibus aquari pos-
 sent. Id opus inter se Petreius atque Afranius par- 4
 tiuntur ipsique perficiendi operis causa longius progredi-
 untur.

LXXIII. Quorum discessu liberam nacti milites 1
 conloquiorum facultatem vulgo procedunt, et quem
 quisque in castris notum aut municipem habebat, con-
 quirit atque evocat. Primum agunt gratias omnes om- 2
 nibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent; eorum
 se beneficio vivere. Dein de imperatoris fide quaerunt,
 rectene se illi sint commissuri, et, quod non ab initio
 fecerint armaque quod cum hominibus necessariis et

- 3 consanguineis contulerint, queruntur. His provocati sermonibus fidem ab imperatore de Petrei atque Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus se statim signa translaturus confirmant legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt.
- 4 Interim alii suos in castra invitandi causa adducunt, alii ab suis abducuntur, adeo ut una castra iam facta ex binis viderentur; compluresque tribuni militum et centuriones ad Caesarem veniunt seque ei commendant.
- 5 Idem hoc fit a principibus Hispaniae, quos illi evocaverant et secum in castris habebant obsidum loco. Hi suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem.
- 6 Afranii etiam filius adulescens de sua ac parentis sui salute cum Caesare per Sulpicium legatum agebat.
- 7 Erant plena laetitia et gratulatione omnia et eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur, magnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat, consiliumque eius a cunctis probabatur.
- 1 LXXV. Quibus rebus nuntiatis Afranius ab instituto opere discedit seque in castra recipit, sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc
- 2 quieto et aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese. Armatur familiam; cum hac et praetoria cohorte cetratorum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consueverat, improvise ad vallum advolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit a castris, quos deprehendit, in-
- 3 terficit. Reliqui coeunt inter se et repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt gladiosque destringunt atque ita se a cetratis equitibusque defendunt castrorum propinquitate confisi seque in castra reci-

piunt et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI. Quibus rebus confectis flens Petreius manipulos circumit militesque appellat, neu se neu Pompeium absentem imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat, ut iurent omnes se exercitum ducesque non deserturos neque prodituros neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps haec verba iurat ipse; idem iusiurandum adigit Afranium; subsequuntur tribuni militum centurionesque; centuriatim producti milites idem iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris miles, ut producat: productos palam in praetorio interficiunt. Sed plerisque ii, qui receperant, celant noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio iurisiurandi spem praesentis deditionis sustulit mentesque militum convertit et rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXXVII. Caesar, qui milites adversariorum in castra per tempus conloqui venerant, summa diligentia conquiri et remitti iubet. Sed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt. Quos ille postea magno in honore habuit; centuriones in priores ordines, equites Romanos in tribunicium restituit honorem.

LXXVIII. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur aegre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum xvii ab Herda frumentum iussi erant efferre, cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae et corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum cotidie numerus ad Caesarem perfugiebat. In his erat angustiis res. Sed ex propositis consiliis duobus explicitius vide-

batur Ilerdam reverti, quod ibi paulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius; quo spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato consilio ex castris proficiscuntur. Caesar equitatu praemisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur.

1 LXXVIII. Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes novissimum agmen claudebant † pluresque in
2 locis campestribus subsistebant. Si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos
3 ascendentes protegebant; cum vallis aut locus declivis suberat neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in aversos
4 tela coiciebant, tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut cum eiusmodi locis esset adpropinquatum, legionum signa consistere iuberent magnoque impetu equitum vim repellerent, eo submoto repente incitati cursu sese in valles universi demitterent atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent.
5 Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos superioribus perterritos proeliis in medium reciperent agmen ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur.

1 LXXX. Tali dum pugnatur modo, lente atque paulatim proceditur crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt; ut tum accidit. Milia enim progressi iv vehementiusque peragitati ab equitatu montem excelsum capiunt ibique una fronte contra hostem castra muniunt
2 neque iumentis onera deponunt. Ubi Caesaris castra posita tabernaculaque constituta et dimissos equites

pabulandi causa animadverterunt, sese subito proripiunt hora circiter sexta eiusdem diei et spem nacti morae discessu nostrorum equitum iter facere incipiunt. Qua⁴ re animadversa Caesar relictis *impedimentis cum* legionibus subsequitur, praesidio paucas cohortes relinquit; hora X subsequi, pabulatores equitesque revocari iubet. Celeriter equitatus ad cotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo⁵ ut paene terga convertant, compluresque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Caesaris atque universum imminabat.

LXXXI. Tum vero neque ad explorandum idoneum¹ locum castris neque ad progrediendum data facultate consistunt necessario et procul ab aqua et natura iniquo loco castra ponunt. Sed isdem de causis Caesar,² quae supra sunt demonstratae, amplius proelio non lacessit; at eo die tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumperent. Illi animadverso vitio castrorum³ tota nocte munitiones proferunt castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt totumque in ea re diem consumunt. Sed quantum⁴ opere processerant et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et praesenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur⁵ ex castris; proximo die praesidio in castris relicto universas ad aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo. His eos suppliciis male haberi Caesar et necessariam⁶ subire deditionem quam proelio decertare malebat. Conatur tamen eos vallo fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat. Illi et⁷ inopia pabuli adducti et quo essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

1 LXXXII. In his operibus consiliisque biduum consumitur; tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae reliquae munitionis causa
 2 hora circiter IX signo dato legiones educunt aciem que sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire iubet, aciem instruit; contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugisse magnum detrimen-
 3 tum adferebat. Sed eisdem de causis, quae sunt cognitae, quominus dimicare vellet, movebatur, atque hoc etiam magis, quod spatii brevitatem etiam in fugam coniectis adversariis non multum ad summam victo-
 4 riae iuvare poterat. Non enim amplius pedum milibus duobus a castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant duae; tertia vacabat ad incursum atque impetum militum relictam. Si proelium
 5 committeretur, propinquitatem castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior proelio non lacessere.

1 LXXXIII. Acies erat Afraniana duplex legionum v, tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant; Caesaris triplex; sed primam aciem quaternae cohortes ex v legionibus tenebant, has subsidiariae ternae et rursus aliae totidem suae cuiusque legionis subsequebantur; sagittarii funditoresque media continebantur acie, equitatus latera cingebat. Tali instructa acie tenere uterque propositum videbatur: Caesar, ut nisi coactus proelium non committeret, ille, ut opera Caesaris impediret. Producitur tamen res aciesque ad solis occasum continentur; inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris temptare, si transire possent. Qua re animadversa Caesar Germanos

levis armaturae equitumque partem flumen traicit crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIII. Tandem omnibus rebus obsessi quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum, frumenti inopia, conloquium petunt et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Caesare negatum et, palam si conloqui vellent, concessum est, datur obsidis loco Caesari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Caesar delegit. Audiente utroque exercitu loquitur Afranius: Non esse aut ipsis aut militibus suscensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint. Sed satis iam fecisse officio satisque supplicii tulisse perpressos omnium rerum inopiam; nunc vero paene ut feras circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem neque animo ignominiam ferre posse. Itaque se victos confiteri; orare atque obsecrare, si qui locus misericordiae relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Haec quam potest demississime et subiectissime exponit.

LXXXV. Ad ea Caesar respondit: Nulli omnium has partes vel querimoniae vel miserationis minus convenisse. Reliquos enim omnes officium suum praestitisse: se, qui etiam bona condicione et loco et tempore aequo configere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui iniuria etiam accepta suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, conservavit et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium suorum vitae consulendum putarint. Sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse, ipsos duces a pace abhorruisse; eos neque conloquii neque indutiarum iura servasse et homines imperitos et per conloquium deceptos crudelissime interfecisse.

4 Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia
 pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo re-
 currant et id cupidissime petant, quod paulo ante
 5 contempserint. Neque nunc se illorum humilitate neque
 aliqua temporis oportunitate postulare, quibus rebus
 opes augeantur suae; sed eos exercitus, quos contra se
 6 multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim
 VI legiones alia de causa missas in Hispaniam septi-
 mamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes
 paratas neque submissos duces rei militaris peritos.
 7 Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum
 provinciae provisum, quae propter diurnitatem pacis
 8 nullum auxilium desiderarit. Omnia haec iam pridem
 contra se parari; in se novi generis imperia constitui,
 ut idem ad portas urbanis praesideat rebus et duas
 bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat;
 9 in se iura magistratuum commutari, ne ex praetura et
 consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi
 in provincias mittantur; in se aetatis excusationem
 nihil valere, quin superioribus bellis probati ad obti-
 10 nendos exercitus evocentur; in se uno non servari,
 quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus
 feliciter gestis aut cum honore aliquo aut certe sine
 ignominia domum revertantur exercitumque dimittant.
 11 Quae tamen omnia et se tulisse patienter et esse latur-
 rum; neque nunc id agere, ut ab illis abductum exer-
 citum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit,
 12 sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde,
 ut esset dictum, provinciis excederent exercitumque
 dimitterent; si id sit factum, se nociturum nemini.
 Hanc unam atque extremam esse pacis condicionem.
 1 LXXXVI. Id vero militibus fuit pergratum et iu-
 cundum, ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut,
 qui aliquid iusti incommodi expectavissent, ultro prae-

mium missionis ferrent. Nam cum de loco et de tempore eius rei controversia inferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis cum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur, ut ei, qui habeant domicilium aut possessionem in Hispania, statim, reliqui ad Varum flumen dimittantur; ne cui de his noceatur neu quis invitus sacramentum dicere cogatur, a Caesare cavetur.

LXXXVII. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut quae quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituantur; militibus aequa facta aestimatione pecuniam pro his rebus dissolvit. Quasumque postea controversias inter se milites habuerunt, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius cum stipendium ab legionibus paene seditione facta flagitentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulatum est, eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eique negotio Q. Fufium Calenum legatum praefecit. Hoc eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

COMMENTARIUS SECUNDUS.

---

1 I. Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius
legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat,
2 duabus ex partibus aggerem, vineas turresque ad oppi-
dum agere instituit. Una erat proxima portui nava-
libusque, altera ad portam, qua est aditus ex Gallia
atque Hispania, ad id mare, quod adiacet ad ostium
3 Rhodani. Massilia enim fere tribus ex oppidi partibus
mari adluitur; reliqua quarta est, quae aditum habet
a terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem
pertinet, loci natura et valle altissima munita longam
4 et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda
opera C. Trebonius magnam iumentorum atque homi-
num multitudinem ex omni provincia evocat; vimina
materiamque comportari iubet. Quibus comparatis
rebus aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

1 II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium
rerum ad bellum apparatus tantaque multitudo tormen-
torum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae
2 sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspidi-
bus praefixi atque hi maximis ballistis missi per IV
3 ordines cratium in terra defigebantur. Itaque pedibus
lignis coniunctis inter se porticus integebantur, atque
4 hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat te-
studo pedum LX aequandi loci causa facta item ex
fortissimis lignis, convoluta omnibus rebus, quibus

ignis iactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo 5
operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tor-
mentorum omnem administrationem tardabat. Crebrae 6
etiam per Albicos eruptiones fiebant ex oppido ignes-
que aggeri et turribus inferebantur; quae facile nostri
milites repellebant magnisque ultro inlatis detrimentis
eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reiciebant.

III. Interim L. Nasidius a Cn. Pompeio cum classe 1
navium XVI, in quibus paucae erant aeratae, L. Domi-
tio Massiliensibusque subsidio missus freto Siciliae
imprudente atque inopinante Curione pervehitur adpul- 2
sisque Messanam navibus atque inde propter repen-
tinum terrorem principum ac senatus fuga facta ex
navalibus eorum *navem* unam deducit. Hac adiuncta 3
ad reliquas naves cursum Massiliam versus perficit
praemissaque clam navicula Domitium Massiliensesque
de suo adventu certiores facit eosque magnopere hor-
tatur, ut rursus cum Bruti classe additis suis auxiliis
confligant.

III. Massilienses post superius incommodum ve- 1
teres ad eundem numerum ex navalibus productas naves
refecerant summaque industria armaverant — remigum,
gubernatorum magna copia suppetebat — piscatorias- 2
que adiecerant atque contexerant, ut essent ab ictu
telorum remiges tuti; has sagittariis tormentisque com-
pleverunt. Tali modo instructa classe omnium senio- 3
rum, matrum familiae, virginum precibus et fletu exci-
tati, extremo tempore civitati subvenirent, non minore
animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves con-
scendunt. Communi enim fit vitio naturae, ut invis- 4
tatis atque incognitis rebus magis confidamus vehemen-
tiusque exterreamur; ut tum accidit. Adventus enim
L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem comple-
verat. Nacti idoneum ventum ex portu exeunt et Tau- 5

roënta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt ibique naves expediunt rursusque se ad configendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars attribuitur Massiliensibus; sinistra Nasidio.

1 V. Eodem Brutus contendit aucto navium numero. Nam ad eas, quae factae erant Arelate per Caesarem, captivae Massiliensium accesserant VI. Has superioribus diebus refecerat atque omnibus rebus instruxerat.

2 Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonae atque animi

3 adversus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuventus, quae in oppido remanserat, omnesque superioris aetatis cum liberis atque uxoribus [† publicis custodiisque] aut *in* muro ad caelum manus tenderent aut templa deorum immortalium adirent et ante simulacra proiecti victoriam ab dis

4 exposcerent. Neque erat quisquam omnium, quin in eius diei casu suarum omnium fortunarum eventum

5 consistere existimaret. Nam et honesti ex iuventute et cuiusque aetatis amplissimi nominatim evocati atque obsecrati naves conscenderant, ut si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus vel externis auxiliis de salute urbis confiderent.

1 VI. Commisso proelio Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit; sed memores eorum praeceptorum, quae paulo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset

2 belli fortuna patienda. Diductisque nostris paulatim

navibus et artificio gubernatorum et mobilitati navium locus dabatur, et si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus iniectis navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti 3 Albici comminus pugnando deficiebant neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris de improvise imprudentibus atque impeditis vulnera inferabat. Conspicataeque naves triremes duae navem 4 D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverunt. Sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illae adeo graviter inter se in- 5 citatae conflixerunt, ut vehementissime utraque ex concursu laboraret, altera vero prae fracto rostro tota conlabefieret. Qua re animadversa, quae proximae ei loco 6 ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Nasidianae naves nulli usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt; non enim has aut conspectus patriae aut propinquorum praecepta ad extremum vitae periculum adire cogebant. Itaque ex eo 2 numero navium nulla desiderata est; ex Massiliensium classe v sunt depressae, iv captae, una cum Nasidianis profugit; quae omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una praemissa Massiliam huius 3 nuntii perferendi gratia cum iam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit, et re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen 4 nihilo setius ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt.

VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dextram 1 partem operis administrabant, ex crebris hostium erup-

tionibus magno sibi esse praesidio posse, si ibi pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent. Quam primo ad repentinos incursus humilem
 2 parvamque fecerunt. Huc se referebant; hinc, si qua maior opprasserat vis, propugnabant; hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoquoersus pedes xxx, sed parietum crassitudo
 3 pedes v. Postea vero, ut est rerum omnium magister usus hominum, adhibita sollertia inventum est magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

4 VIII. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne
 2 quid emineret, ubi ignis hostium adhaeresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, latericulo adstruxerunt supraque eum locum II tigna transversa iniecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegimento esset futura, supraque ea tigna derecto transversas trabes iniecerunt
 3 easque axibus religaverunt. Has trabes paulo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegimenta praependere possent ad defendendos ictus ac repellendos, cum intra eam contignationem parietes extruerentur; eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne
 4 quid ignis hostium nocere posset, centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent aut saxa ex catapultis latericium discuterent.
 5 Storias autem ex funibus ancorariis tres in longitudinem parietum turris latas iv pedes fecerunt easque ex tribus partibus, quae ad hostes vergebant, in eminentibus trabibus circum turrim praependentes

religaverunt; quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento traici posse. Ubi vero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque 6 munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris tectum per se ipsum pressionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere coeperunt. Ubi quantum storiarum demissio patiebatur, tantum 7 elevarant, intra haec tegimenta abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant rursusque alia pressione ad aedificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus 8 alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis lateribus instruebant exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiasque ele- 9 vabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac periculo VI tabulata extruxerunt fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

X. Ubi ex ea turri, quae circum essent opera, tueri 1 se posse sunt confisi, musculum pedes LX longum ex materia bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt; cuius musculi haec erat forma. Duae primum trabes in solo 2 aequae longae distantes inter se pedes IV collocantur inque eis columellae pedum in altitudinem V defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, 3 ubi tigna, quae musculi tegendi causa ponantur, conlocentur. Eo super tigna bipedalia iniciunt eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum 4 trabesque extremas quadratas regulas IV patentes digitos defigunt, quae lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim structo 5 trabes, quae erant in capreolis conlocatae, lateribus lutoque, musculus ut ab igni, qui ex muro iaceretur, tutus esset, conteguntur. Super lateres coria inducun- 6 tur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere possit.

Coria autem ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt subitoque inopinantibus hostibus [machinatione navali] phalangis subiectis ad turrim hostium admovent, ut aedificio iungatur.

1 XI. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent praecipitataque *de* muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiae sustinet, et quidquid incidit, fastigio musculi
2 delabitur. Id ubi vident, mutant consilium; cupas taeda ac pice refertas incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutae labuntur, delapsae ab lateribus longuriis furcisque ab opere removentur. Interim
3 sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri latericia a nostris telis tormentisque defenditur; hostes ex muro ac turribus submoventur; non
4 datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex illa, quae suberat, turri subductis repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat, cum hostes urbis direptione perterriti inermes cum infulis se porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt.

1 XII. Qua nova re oblata omnis administratio belli consistit militesque aversi a proelio ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes prociunt; orant, ut adventus Caesaris exspectetur. Captam suam urbem videre, opera perfecta, turrim subrutam; itaque ab defensione desistere. Nullam exoriri moram posse, quominus cum venisset, si imperata non facerent
4 ad nutum, e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin

spe praedae in urbem inrumperent urbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura ut ab hominibus doctis magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati milites ex opere 1 deducunt, oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. Indutiarum quodam genere misericordia 2 facto adventus Caesaris exspectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar enim per lit- 3 teras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent; quod se facturos 4 minabantur aegreque tum sunt retenti, quin *in* oppidum inrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quominus oppido potirentur, videbatur.

XIII. At hostes sine fide tempus atque occasio- 1 nem fraudis ac doli quaerunt interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaue essent, portis foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tem- 2 pore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius haec omnia consumerentur, quam quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri 3 repentina Fortuna permoti arma, quae possunt, adripiunt, alii ex castris sese incitant. Fit in hostes impetus eorum, sed *de* muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt 4 ibique musculum turrimque latericiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia et vi

5 tempestatis puncto temporis interiit. Temptaverunt
hoc idem Massilienses postero die. Eandem nacti tem-
pestatem maiore cum fiducia ad alteram turrim agge-
remque eruptione pugnaverunt multumque ignem intu-
6 lerunt. Sed ut superiore tempore contentionem nostri
omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti omnia
ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis
reliquis infecta re in oppidum reppulerunt.

1 XV. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore
militum studio administrare et reficere instituit. Nam
ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse
viderunt indutiisque per scelus violatis suam virtutem
irrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino
comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arbo-
ribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et
convectis, aggerem novi generis atque inauditum ex
latericiis duobus muris senum pedum crassitudine atque
2 agger. Ubi aut spatium inter muros aut imbecillitas
materiae postulare videretur, pilae interponuntur, tra-
versaria tigna iniciuntur, quae firmamento esse possint,
et quidquid est contignatum, cratibus consternitur, luto-
3 que crates integuntur. Sub tecto miles dextra ac
sinistra muro tectus, adversus plutei obiectu, operi
4 quaecumque sunt usui, sine periculo supportat. Cele-
riter res administratur; diurni laboris detrimentum
sollertia et virtute militum brevi reconciliatur. Por-
tae, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro
relinquuntur.

1 XVI. Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu lon-
goque spatio refici non posse sperassent, paucorum
dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiae
neque eruptioni locus esset nec quicquam omnino re-

linqueretur, qua aut telis militibus aut igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam urbem, 2 qua sit aditus a terra, muro turribusque circummuniri posse, sic ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum paene inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia viderentur ac tela manu coicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi 3 magna superavissent, spatii propinquitate interire parique condicione ex muro ac turribus bellandi data se virtute nostris adaequare non posse intellegunt, ad easdem deditiois condiciones recurrunt.

XVII. M. Varro in ulteriore Hispania initio cogni- 1 tis iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus amicissime de Caesare loquebatur: prae- 2 occupatum sese legatione a Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide; necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere, neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae. Haec omnibus ferebat sermonibus neque 3 se in ullam partem movebat. Postea vero quam Cae- 4 sarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petrei cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectatione et consentire omnem citeriorem provinciam, quaeque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariae accepit, atque haec ad eum elatius atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motum Fortunae movere coepit.

XVIII. Dilectum habuit tota provincia, legionibus 1 completis duabus cohortes circiter xxx alarias addidit. Frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret. Naves longas x Gaditanis ut facerent imperavit, complures

2 praeterea [in] Hispali faciendas curavit. Pecuniam om-
nem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum
Gades contulit; eo VI cohortes praesidii causa ex
provincia misit Gaiumque Gallonium equitem Roma-
num familiarem Domitii, qui eo procurandae heredi-
tatis causa venerat missus a Domitio, oppido Gadibus
3 Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Caesarem con-
tiones. Saepe ex tribunali praedicavit adversa Caesa-
rem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum
ad Afranium perfugisse; haec se certis nuntiis, certis
4 auctoribus comperisse. Quibus rebus perterritos cives
Romanos eius provinciae sibi ad rempublicam admini-
strandam HS CLXXX et argenti pondo XX milia, tritici
5 modium CXX milia polliceri coëgit. Quas Caesari esse
amicas civitates arbitrabatur, his graviora onera iniun-
gebat praesidiaque eo deducebat et iudicia in privatos
reddebat; qui verba atque orationem adversus rempu-
blicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat.
Provinciam omnem in sua et Pompei verba iusiuran-
6 dum adigebat. Cognitis iis rebus, quae sunt gestae
in citeriore Hispania, bellum parabat. Ratio autem
haec erat belli, ut se cum II legionibus Gades conferret,
naves frumentumque omne ibi contineret; provinciam
enim omnem Caesaris rebus favere cognoverat. In in-
sula frumento navibusque comparatis bellum duci non
7 difficile existimabat. Caesar etsi multis necessariisque
rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam
partem belli in Hispaniis relinquere, quod magna esse
Pompei beneficia et magnas clientelas in citeriore pro-
vincia sciebat.

1 XVIII. Itaque duabus legionibus missis in ulte-
riorem Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse
cum DC equitibus magnis itineribus praegreditur

edictumque praemittit, ad quam diem magistratus principesque omnium civitatum sibi esse praesto Cordubae vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato nulla fuit 2 civitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret, non civis Romanus paulo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubae conventus per se 3 portas Varroni clausit, custodias vigiliasque in turribus muroque disposuit, cohortes duas, quae colonicae appellabantur, cum eo casu venissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Isdem diebus Carmonenses, quae est 4 longe firmissima totius provinciae civitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit portasque praeclusit.

XX. Hoc vero magis properare Varro, ut cum 1 legionibus quam primum Gades contenderet, ne itinere aut traiectu intercluderetur; tanta ac tam secunda in Caesarem voluntas provinciae reperiebatur. Progresso 2 ei paulo longius litterae Gadibus redduntur, simulatque sit cognitum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quae essent ibi in praesidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari servarent. Hoc inito consilio denun- 3 tiavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, se sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus altera ex duabus 4 legionibus, quae vernacula appellabatur, ex castris Varronis adstante et inspectante ipso signa sustulit seseque Hispalim recepit atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo eius conventus 5 cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus per- 6 territus Varro, cum itinere converso sese Italicam venturum praemisisset, certior ab suis factus est prae-

7 clusas esse portas. Tum vero omni interclusus itinere
 ad Caesarem mittit paratum se esse legionem, cui
 iusserit, tradere. Ille ad eum Sex. Caesarem mittit
 8 atque huic tradi iubet. Tradita legione Varro Cordu-
 bam ad Caesarem venit; relatis ad eum publicis cum
 fide rationibus, quod penes eum est pecuniae, tradit
 et, quid ubique habeat frumenti ac navium, ostendit.

1 XXI. Caesar contione habita Cordubae omnibus
 generatim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum
 in sua potestate studuissent habere, Hispanis, quod
 praesidia expulissent, Gaditanis, quod conatus adversa-
 riorum infregissent seseque in libertatem vindicavissent,
 tribunis militum centurionibusque, qui eo praesidii
 causa venerant, quod eorum consilia sua virtute con-
 2 firmavissent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni
 cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos
 3 liberius locutos hanc poenam tulisse cognoverat. Tri-
 butis quibusdam publicis privatisque praemiis reliquos
 in posterum bona spe complet biduumque Cordubae
 commoratus Gades proficiscitur; pecunias monimen-
 taque, quae ex fano Herculis conlata erant in privatam
 4 domum, referri in templum iubet. Provinciae Q. Cas-
 sium praeficit; huic IV legiones attribuit. Ipse iis
 navibus, quas M. Varro quasque Gaditani iussu Varro-
 nis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi
 totius fere citerioris provinciae legationes Caesaris
 5 adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac
 publice quibusdam civitatibus habitis honoribus Tar-
 racone discedit pedibusque Narbonem atque inde Mas-
 siliam pervenit. Ibi legem de dictatore latam seseque
 dictatorem dictum a M. Lepido praetore cognoscit.

1 XXII. Massilienses omnibus defessi malis, rei fru-
 mentariae ad summam inopiam adducti, bis proelio
 navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam

pestilentia conflictati ex diutina conclusione et mutatione victus — panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant — deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Massiliensium voluntate navibus III comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem profectus est. Hunc conspicatae naves, quae missu Bruti consuetudine cotidiana ad portum excubabant, sublatis ancoris sequi coeperunt. Ex his unum ipsius navigium contendit et fugere perseveravit auxilioque tempestatibus ex conspectu abiit, duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt, naves ex portu navalibusque educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis Caesar magis eos pro nomine et vetustate quam pro meritis in se civitatis conservans duas ibi legiones praesidio relinquit, ceteras in Italiam mittit; ipse ad urbem proficiscitur.

XXIII. Isdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia et iam ab initio copias P. Attii Vari despiciens duas legiones ex IV, quas a Caesare acceperat, D equites transportabat biduoque et noctibus tribus in navigatione consumptis adpellit ad eum locum, qui appellatur Anquillaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII milia habetque non incommodam aestate stationem et duobus eminentibus promontoriis continetur. Huius adventum L. Caesar filius cum X longis navibus ad Clupea praestolans, quas naves Uticae ex praedonum bello subductas P. Attius reficiendas

huius belli causa curaverat, veritus navium multitudinem ex alto refugerat, adpulsaque ad proximum litus trireme constrata et in litore relicta pedibus Hadrumetum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis praesidio tuebatur. Reliquae Caesaris naves *cognita* eius fuga se Hadrumetum receperunt. Hunc secutus Marcius Rufus quaestor navibus XII, quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in litore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad C. Curionem cum classe redit.

1 XXIII. Curio Marcium Uticam navibus praemittit; ipse eodem cum exercitu proficiscitur triduique iter
2 progressus ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad Castra exploranda Cornelia, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum eminens in mare, utraque ex parte praeruptum atque asperum, sed tamen paulo leniore fastigio ab ea parte, quae ad Uticam vergit.
4 Abest directo itinere ab Utica paulo amplius passus mille. Sed hoc *in* itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat; quem si qui vitare voluerit, VI milium circuitu in oppidum pervenit.

1 XXV. Hoc explorato loco Curio castra Vari conspicit muro oppidoque coniuncta ad portam, quae appellatur bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Utica, altera a theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis,
2 aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quae repentini tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet atque haberet loco praedae; eodemque tempore his rebus

subsidio DC equites Numidae ex oppido peditesque
 CCCC mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Iuba
 paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum 4
 hospitium cum Pompeio et similtas cum Curione inter-
 cedebat, quod tribunus plebis legem promulgaverat,
 qua lege regnum Iubae publicaverat. Concurrunt equi- 5
 tes inter se; neque vero primum impetum nostrorum
 Numidae ferre potuerunt, sed interfectis circiter CXX
 reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim 6
 adventu longarum navium Curio pronuntiari onerariis
 navibus iubet, quae stabant ad Uticam numero circiter
 CC, se in hostium habiturum loco, qui non ex vestigio
 ad Castra Cornelia naves traduxisset. Qua pronuntia- 7
 tione facta temporis puncto sublatis ancoris omnes
 Uticam relinquunt et, quo imperatum est, transeunt.
 Quae res omnium rerum copia complevit exercitum.

XXVI. His rebus gestis Curio se in castra ad 1
 Bagradam recipit atque universi exercitus conclama-
 tione imperator appellatur posteroque die Uticam exer-
 citum ducit et prope oppidum castra ponit. Nondum 2
 opere castrorum perfecto equites ex statione nuntiant
 magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uti-
 cam venire; eodemque tempore vis magna pulveris
 cernebatur, et vestigio temporis primum agmen erat
 in conspectu. Novitate rei Curio permotus praemittit 3
 equites, qui primum impetum sustineant ac morentur;
 ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem in-
 struit. Equitesque committunt proelium et, priusquam 4
 plane legiones explicari et consistere possent, tota
 auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine
 et sine timore iter fecerant, in fugam coiciunt equi-
 tatumque omni fere incolumi, quod se per litora cele-
 riter in oppidum recipit, magnum peditum numerum
 interficiunt.

1 XXVII. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex
 castris Curionis cum manipularibus suis xxii ad Attium
 2 Varum perfugiunt. Hi sive vere quam habuerant opi-
 nionem ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari
 serviunt — nam quae volumus, ea credimus libenter,
 et quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus —
 confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos
 esse a Curione maximeque opus esse in conspectum
 3 exercitus venire et conloquendi dare facultatem. Qua
 opinione adductus Varus postero die mane legiones
 ex castris educit. Facit idem Curio, atque una valle
 non magna interiecta suas uterque copias instruit.

1 XXVIII. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Va-
 rus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic
 dimissus a Caesare in Africam venerat, legionesque
 eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus
 . Corfinio receperat Caesar, adeo ut paucis mutatis cen-
 2 turionibus idem ordines manipuli que constarent. Hanc
 nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem
 Curionis atque obsecrare milites coepit, ne primi sacra-
 menti, quod apud Domitium atque apud se quaestorem
 dixissent, memoriam deponerent neu contra eos arma
 ferrent, qui eadem essent usi Fortuna eademque in
 obsidione perpassi, neu pro his pugnarent, a quibus *per*
 3 contumeliam perfugae appellarentur. Huc pauca ad
 spem largitionis addidit, quae ab sua liberalitate, si
 se atque Attium secuti essent, exspectare deberent.
 4 Hac habita oratione nullam in partem ab exercitu
 Curionis fit significatio, atque ita suas uterque copias
 reducit.

1 XXVIII. At in castris Curionis magnus omnium
 incessit timor animis; is variis hominum sermonibus
 celeriter augetur. Unusquisque enim opiniones finge-
 bat et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris

addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat 2
 atque alius alii tradiderat, plures auctores eius rei
 videbantur. † Civile bellum; genus hominum quod licere 3
 libere facere et sequi quod *vellet*... legiones hae quae
 paulo ante apud adversarios fuerant... nam etiam Cae-
 saris beneficium mutaverat consuetudo qua offerrentur...
 Municipia etiam diversis partibus coniuncta... Ne-
 que enim ex Marsis Paelignisque veniebat ut qui supe-
 riore nocte in contuberniis commilitescerent... nonnulli 4
 graviora sermones militum dubia durius accipiebantur,
 nonnulli etiam ab his, qui diligentiores videri volebant,
 fingebantur †.

XXX. Quibus de causis consilio convocato de 1
 summa rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae 2
 conandum omnibus modis castraque Vari oppugnanda
 censerent, quod *in* huiusmodi militum consiliis otium
 maxime contrarium esse arbitrarentur; postremo prae-
 stare dicebant per virtutem in pugna belli fortunam
 experiri, quam desertos et circumventos ab suis gra-
 vissimum supplicium perpeti. Erant, qui censerent de 3
 tertia vigilia in Castra Cornelia recedendum, ut maiore
 spatio temporis interiecto militum mentes sanarentur,
 simul *ut*, si quid gravius accidisset, magna multitudine
 navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

XXXI. Curio utrumque improbens consilium, quan- 1
 tum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri super-
 esse dicebat; hos turpissimae fugae rationem habere,
 illos etiam iniquo loco dimicandum putare. 'Qua enim,' 2
 inquit, 'fiducia et opere et natura loci munitissima
 castra expugnari posse confidimus? Aut vero quid 3
 proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugna-
 tione castrorum discedimus? Quasi non et felicitas
 rerum gestarum exercitus benevolentiam imperatoribus
 et res adversae odia concilient! Castrorum autem 4

mutatio quid habet nisi turpem fugam et desperationem omnium et alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspicari oportet sibi parum credi neque improbos scire sese timeri, quod illis licentiam timor
5 augeat noster, his *suspicio* studia deminuat. Quod si iam,' inquit, 'haec explorata habeamus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem ego aut omnino falsa aut certe minora opinione esse confido, quanto haec dissimulari et occultari, quam per nos confirmari
6 praestet? An non, uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt, quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Namque huiusmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime adversaria est.
8 Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam, neque tanti timoris, uti spe deficiam, atque omnia prius experienda arbitror magnaue ex parte iam me una vobiscum de re iudicium facturum confido.'

1 XXXII. Dimisso consilio contionem advocat militum. Commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar, ut magnam partem Italiae beneficio
2 atque auctoritate eorum suam fecerit. 'Vos enim vestrumque factum,' inquit, 'omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa et Caesar amicissime de vobis
3 et illi gravissime iudicaverunt. Pompeius enim nullo proelio pulsus vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit; Caesar me, quem sibi carissimum habuit, provincias Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque
4 Italiam tueri non potest, vestrae fidei commisit. At sunt, qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire et vos nefario scelere obstringere? aut quid

irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos
 prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant, in eorum
 potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant?
 An vero in Hispania res gestas Caesaris non audistis? 5
 duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas
 receptas provincias? haec acta diebus XL, quibus in
 conspectum adversariorum venerit Caesar? An, qui 6
 incolumes resistere non potuerunt, perditum resistant?
 vos autem incerta victoria Caesarem secuti diiudicata
 iam belli fortuna victum sequamini, cum vestri officii
 praemia percipere debeatis? Desertos enim se ac pro- 7
 ditos a vobis dicunt et prioris sacramenti mentionem
 faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos Domitius 8
 deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos proie-
 cit ille? non sibi clam vobis salutem fuga petivit?
 non proditi per illum Caesaris beneficio estis conser- 9
 vati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, cum
 proiectis fascibus et deposito imperio privatus et captus
 ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova 10
 religio, ut eo neglecto sacramento, quo tenemini, re-
 spiciatis illud, quod deditioe ducis et capitis deminutione
 sublatum est. At, credo, [si] Caesarem probatis, 11
 in me offenditis. Qui de meis in vos meritis praedi-
 caturus non sum, quae sunt adhuc et mea voluntate
 et vestra expectatione leviora; sed tamen sui laboris
 milites semper eventu belli praemia petiverunt, qui
 qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligen-
 tiam quidem nostram aut, quem ad finem adhuc res
 processit, Fortunam cur praeteream? An paenitet vos, 12
 quod salvum atque incolumem exercitum nulla omnino
 navi desiderata traduxerim? quod classem hostium
 primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per
 biduum equestri proelio superaverim? quod ex portu
 sinuque adversariorum CC naves oneratas abduxerim

eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere neque
 13 navibus, commeatu iuvari possint? Hac vos Fortuna
 atque his ducibus repudiatis Corfiniensem ignominiam,
 Italiae fugam, Hispaniarum deditiōnem — Africi belli
 14 praeiudicia — sequimini! Equidem me Caesaris mili-
 tem dici volui, vos me imperatoris nomine appella-
 vistis. Cuius si vos paenitet, vestrum vobis beneficium
 remitto, mihi meum restituite nomen, ne ad contume-
 liam honorem dedisse videamini.’

1 XXXIII. Qua oratione permoti milites crebro etiam
 dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infide-
 litatis suspicionem sustinere viderentur, discedentem
 vero ex contione universi cohortantur, magno sit animo
 necubi dubitet proelium committere et suam fidem
 2 virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium
 et voluntate et opinione consensu suorum constituit
 Curio, cum primum sit data potestas, proelio rem com-
 mittere, posteroque die productos eodem loco, quo
 3 superioribus diebus constiterat, in acie conlocat. Ne
 Varus quidem [Attius] dubitat copias producere, sive
 sollicitandi milites sive aequo loco dimicandi detur
 occasio, ne facultatem praetermittat.

1 XXXIII. Erat vallis inter duas acies, ut supra
 demonstratum est, non ita magna, at difficili et arduo
 ascensu. Hanc uterque si adversariorum copiae transire
 conarentur, exspectabat, quo aequiore loco proelium
 2 committeret . . . Simul ab sinistro cornu P. Attii
 equitatus omnis et una levis armaturae interiecti com-
 3 plures, cum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad
 eos Curio equitatum et duas Marrucinarum cohortes
 mittit; quorum primum impetum equites hostium non
 tulerunt, sed admissis equis ad suos refugerunt; relictis
 ab his, qui una procurrerant levis armaturae, circum-
 veniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota

Vari conversa acies suos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Caesaris, quem Curio secum ex 4 Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, 'Perterritum,' inquit, 'hostem vides, Curio; quid dubitas uti temporis oportunitate?' Ille unum 5 elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet et praecurrit ante omnes. Adeoque erat impedita vallis, ut in ascensu nisi sublevati a suis primi non facile eniterentur. Sed 6 praeoccupatus animus Attianorum militum timore et fuga et caede suorum nihil de resistendo cogitabat, omnesque iam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque priusquam telum adigi posset aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.

XXXV. Qua in fuga Fabius Paelignus quidam ex 1 infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugientium consecutus magna voce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex eius militibus et monere aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille 2 saepius appellatus respexit ac restitit et, quis esset aut quid vellet, quaesivit, humerum apertum gladio appetiit, paulumque a fuit, quin Varum interficeret; quod ille periculum sublato ad eius conatum scuto vitavit. Fabius a proximis militibus circumventus interficitur. At fugientium multitudine ac turba portae 3 castrorum occupantur atque iter impeditur, pluresque in eo loco sine vulnere quam in proelio aut fuga intereunt, neque multum a fuit, quin etiam castris expellerentur, ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura et munitio 4 castrorum aditum *prohibebat*, tum quod ad proelium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio 5

exercitum in castra reducit suis omnibus praeter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis ac mille vulneratis; qui omnes discessu Curionis multique praeterea per simulationem vulnerum ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt.

6 Qua re animadversa Varus et terrore exercitus cognito bucinatore in castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

1 XXXVI. Postero die Curio obsidere Uticam valloque circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli diuturnitate otii, Uticenses pro quibusdam Caesaris in se beneficiis illi amicissimi, conventus is, qui ex variis generibus constaret, terror ex superioribus proeliis magnus. Itaque de deditioe omnes iam palam loquebantur et cum P. Attio agebant, ne

3 sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Haec cum agerentur, nuntii praemissi ab rege Iuba venerunt, qui illum adesse cum magnis copiis dicerent et de custodia ac defensione urbis hortarentur. Quae res eorum perterritos animos confirmavit.

1 XXXVII. Nuntiabantur haec eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat

2 suarum rerum fiduciam. Iamque Caesaris in Hispania res secundae in Africam nuntiis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus nihil contra se

3 regem ausurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit minus v et xx milibus [longe] ab Utica eius copias abesse, relictis munitionibus sese in Castra Cornelia recepit. Huc frumentum comportare, [castra munire,] materiam conferre coepit statimque in Siciliam

4 misit, uti duae legiones reliquusque equitatus ad se

5 mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima natura loci et munitione et maris propinquitate et

aquae et salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine 6 arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare et bellum ducere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus probatisquē con- 1 siliis ex perfugis quibusdam oppidanis audit Iubam revocatum finitimo bello et controversiis Leptitanorum restitisse in regno et Saburram, eius praefectum, cum mediocribus copiis missum Uticae adpropinquare. His 2 auctoribus temere credens consilium commutat et proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adiuvat adulescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad 3 castra hostium mittit ad flumen Bagradam; quibus praecerat Saburra, de quo ante erat auditum; sed rex cum omnibus copiis sequebatur et VI milium passuum intervallo ab Saburra consederat. Equites missi nocte 4 iter conficiunt imprudentesque atque inopinantes hostes adgrediuntur. Numidae enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. Hos op- 5 pressos somno dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiunt. Quo facto ad Curionem equites revertuntur captivosque ad eum reducunt.

XXXVIII. Curio cum omnibus copiis quarta vigi- 1 lia exierat cohortibus v castris praesidio relictis. Progressus milia passuum VI equites convenit; rem gestam cognovit; e captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit; respondent Saburram. Reliqua studio itineris 2 conficiendi quaerere praetermittit proximaque respiciens signa, 'Videtisne,' inquit, 'milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse

3 copias missas, quae paucis equitibus pares esse non
 potuerint? Proinde ad praedam, ad gloriam properate,
 ut iam de praemiis vestris et de referenda gratia cogi-
 4 tare incipiamus.' Erant per se magna, quae gesserant
 equites, praesertim cum eorum exiguus numerus cum
 tanta multitudine Numidarum conferretur. Haec tamen
 ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines
 5 laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia
 proferebantur, capti homines equique producebantur,
 ut quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam
 morari videretur. Ita spei Curionis militum studia
 6 non deerant. Equites sequi iubet sese iterque acce-
 lerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri
 posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi
 non poterant atque alii alio loco resistebant. Ne haec
 quidem res Curionem ad spem morabatur.

1 XXXX. Iuba certior factus a Saburra de nocturno
 proelio II milia Hispanorum et Gallorum equitum,
 quos suae custodiae causa circum se habere consuerat,
 et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Sabur-
 rae submittit; ipse cum reliquis copiis elephantisque
 2 LX lentius subsequitur. Suspicatus *ex* praemissis equiti-
 bus ipsum adfore Curionem Saburra copias equitum
 peditumque instruit atque his imperat, ut simulatione
 timoris paulatim cedant ac pedem referant; sese, cum
 opus esset, signum proelii daturum et, quod rem po-
 3 stulare cognovisset, imperaturum. Curio ad superio-
 rem spem addita praesenti timoris opinione hostes
 fugere arbitratus copias ex locis superioribus in cam-
 pum deducit.

1 XXXXI. Quibus ex locis cum longius esset pro-
 gressus, confecto iam labore exercitu XVI milium spatio
 2 constitit. Dat suis signum Saburra, aciem constituit
 et circumire ordines atque hortari incipit; sed peditatu

dumtaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem immittit. Non deest negotio Curio suosque hortatur, 3 ut spem omnem in virtute ponant. Ne militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat; sed hi erant numero CC, reliqui in itinere substiterant. Hi 4 quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant, sed neque longius fugientes prosequi neque vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram et aversos proterere incipit. Cum cohortes ex 6 acie procucurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare neque procurrere et casum subire tutum videbatur. Hostium 7 copiae submissis ab rege auxiliis crebro augebantur; nostros vires lassitudine deficiebant, simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, 8 ut extremo vitae tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo Fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

XXXII. Curio ubi perterritis omnibus neque 1 cohortationes suas neque preces audiri intellegit, unam ut in miseris rebus spem reliquam salutis esse arbitratus proximos colles capere universos atque eo signa ferri iubet. Hos quoque praeoccupat missus a Saburra equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri 2 perveniunt et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem 3 Cn. Domitius, praefectus equitum, cum paucis equitibus

circumsistens, ut fuga salutem petat atque in castra
 4 contendat, et se ab eo non discessurum pollicetur. At
 Curio numquam se amisso exercitu, quem a Caesare
suae fidei commissum acceperit, in eius conspectum
 reversurum confirmat atque ita proelians interficitur.
 5 Equites ex proelio perpauca se recipiunt; sed ii, quos
 ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa
 substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus
 procul animadversa sese incolumes in castra conferunt.
 Milites ad unum omnes interficiuntur.

1 XXXXIII. His rebus cognitis Marcius Rufus quae-
 stor in castris relictus a Curione cohortatur suos, ne
 animo deficient. Illi orant atque obsecrant, ut in Si-
 ciliam navibus reportentur. Pollicetur magistrisque
 imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad
 2 litus adpulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror,
 ut alii adesse copias Iubae dicerent, alii cum legioni-
 bus instare Varum iamque se pulverem venientium
 cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alii
 classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur.
 Itaque perterritis omnibus sibi quisque consulebat.
 3 Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga
 navium onerariarum magistris incitabat; pauci lenun-
 4 culi ad officium imperiumque conveniebant. Sed tanta
 erat completis litoribus contentio, qui potissimum ex
 magno numero conscenderent, ut multitudine atque
 onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore pro-
 prius adire tardarentur.

1 XXXXIII. Quibus rebus accidit, ut pauci milites
 patresque familiae, qui aut gratia aut misericordia
 valerent aut *ad* naves adnare possent, recepti in Sici-
 liam incolumes pervenirent. Reliquae copiae missis
 ad Varum noctu legatorum numero centurionibus sese
 3 ei dederunt. Quorum cohortes militum postero die

ante oppidum Iuba conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum remisit, cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur neque resistere auderet. Ipse equo ³ in oppidum vectus prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis [diebus], quae fieri vellet, Uticae constituit atque imperavit diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

COMMENTARIUS TERTIUS.

1 I. Dictatore habente comitia Caesare consules crean-
tur Iulius Caesar et P. Servilius; is enim erat annus,
2 quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus
confectis, cum fides tota Italia esset angustior neque
credita pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri
darentur; per eos fierent aestimationes possessionum
et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset,
3 atque eae creditoribus traderentur. Hoc et ad timo-
rem novarum tabularum tollendum minuendumve, qui
fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad
debitorum tuendam existimationem esse aptissimum
4 existimavit. Item praetoribus tribunisque plebis roga-
tiones ad populum ferentibus nonnullos ambitus Pom-
peia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe
praesidia legionum Pompeius habuerat, quae iudicia
aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus
singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit,
qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera
in bello uti vellet, proinde aestimans, ac si usus esset,
5 quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim prius
hos iudicio populi debere restitui quam suo beneficio
videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia aut
arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

1 II. His rebus et feriis Latinis comitiisque omnibus
perficiendis XI dies tribuit dictaturaque se abdicat et

ab urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit. Eo legio- 2
 nes XII, equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum
 navium repperit, ut angustè xv milia legionariorum
 militum, D equites transportari possent. Hoc unum
 [inopia navium] Caesari ad celeritatem conficiendi belli
 defuit. Atque eae ipsae copiae hoc infrequentiores 3
 imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant,
 longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat,
 et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium
 ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus omnem
 exercitum valetudine temptaverat.

III. Pompeius annum spatium ad comparandas 1
 copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste
 otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis,
 Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoe-
 nice, Aegypto classem coëgerat, magnam omnibus locis
 aedificandam curaverat, magnam imperatam Asiae, Sy- 2
 riae regibusque omnibus et dynastis et tetrarchis et
 liberis Aethiopiae populis pecuniam exegerat, magnam
 societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat,
 sibi numerare coëgerat.

III. Legiones effecerat civium Romanorum IX: 1
 v ex Italia, quas traduxerat; unam ex Cilicia veteranam,
 quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex
 Creta et Macedonia ex veteranis militibus, qui dimissi
 a superioribus imperatoribus in his provinciis consederant;
 duas ex Asia, quas Lentulus consul conscribendas
 curaverat. Praeterea magnum numerum 2
 ex Thessalia, Boeotia, Aethiopia Epiroque supplementi
 nomine in legiones distribuerat; his Antonianos milites
 admiscuerat. Praeter has exspectabat cum Scipione 3
 ex Syria legiones II. Sagittariorum Creta, Lacedaemone,
 ex Ponto atque Syria reliquisque civitatibus III milia
 numero habebat, funditorum cohortes sexce-

narias II, equitum VII milia. Ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et Sadalam filium miserat; ex Macedonia CC erant, quibus Rhascypolis praeerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praesidii causa apud regem Ptolomaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC ex servis suis pastorumque suorum *numero* coëgerat; CCC Tarcondarius Castor et Domnilaus ex Gallograecia dederant — horum alter una venerat, alter filium miserat —; CC ex Syria a Commageno Antiocho, cui magna Pompeius praemia tribuerat, missi erant, in his plerique hippotoxotae. Huc Dardanos, Bessos partim mercennarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedones, Thessalos ac reliquarum gentium et civitatum adiecerat atque *ita* eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

V. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrachii, Apolloniae omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare transire Caesarem prohiberet, eiusque rei causa omni ora maritima classem disposerat. Praeerat Aegyptiis navibus Pompeius filius, Asiaticis D. Laelius et C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio, Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus cuncta administrabat; ad hunc summa imperii respiciebat.

VI. Caesar ut Brundisium venit, contionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, aequo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naves

conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi, omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent, conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet, quodcumque imperavisset, se aequo animo esse facturos, pridie Non. Ian. naves solvit. [Impositae, ut supra ² demonstratum est, legiones VII.] Postridie terram attigit. ³ Cerauniorum inter saxa et alia loca periculosa quietam nactus stationem et portus omnes timens, quod teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Palaeste, omnibus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.

VII. Erat Orici Lucretius Vespillo et Minucius ¹ Rufus cum Asiaticis navibus XVIII, quibus iussu D. Laelii praeerant, M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. Sed neque hi sibi confisi ex portu prodire sunt ausi, ² cum Caesar omnino XII naves longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae IV, neque Bibulus impeditis navibus dispersisque remigibus satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Caesar, quam de eius adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII. Expositis militibus naves eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones equitatusque transportari possent. Huic officio prae- ² positus erat Fufius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectae naves neque usae nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyrae certior factus de ³ adventu Caesaris sperans alicui se parti onustarum navium occurrere posse inanibus occurrit et nactus circiter XXX in eas indiligentiae suae ac doloris iracundiam erupit omnesque incendit eodemque igni nautas dominosque navium interfecit magnitudine poenae reliquos deterreri sperans. Hoc confecto negotio a Saso- ⁴ nis ad Curici portum stationes litoraue omnia longe

lateque classibus occupavit, custodiisque diligentius dispositis ipse gravissima hieme in navibus excubans neque ullum laborem aut munus despiciens neque subsidium exspectans, si in Caesaris conspectum venire *conantes impedire* posset, ...

- 1 VIII. Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris Issam a Caesaris
- 2 amicitia avertit; conventum Salonarum cum neque pollicitationibus neque denuntiatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. Erat autem oppi-
- 3 dum et loci natura et opere *parum* munitum. Sed celeriter cives Romani ligneis effectis turribus sese munierunt et, cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum crebris confecti vulneribus, ad
- 4 extremum auxilium descenderunt servosque omnes pu-beres liberaverunt et praesectis omnium mulierum
- 5 crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia Octavius quinque castris oppidum circumdedit atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere
- 6 coepit. Illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. Cui rei missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo petebant; reliqua, ut poterant, incom-
- 7 moda per se sustinebant. Et longo interposito spatio cum diuturnitas oppugnationis neglegentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis discessu eorum pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid cotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum iis, quos nuper maxime liberaverant,
- 7 in proxima Octavii castra inruperunt. His expugnatis eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta et deinceps reliqua, omnibusque eos castris expulerunt et magno numero interfecto reliquos atque ipsum

Octavium in naves confugere coëgerunt. [Hic fuit oppugnationis exitus.] Iamque hiems adpropinquabat, et tantis detrimentis acceptis Octavius desperata oppugnatione oppidi Dyrrachium sese ad Pompeium recepit. 8

X. Demonstravimus L. Vibullium Rufum, Pompei praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intellegebat. Erat autem haec summa mandatorum: Debere utrumque pertinaciae finem facere et ab armis discedere neque amplius Fortunam periclitari. Satis esse magna utrimque incommoda accepta, quae pro disciplina et praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum Italia expulsus amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum c atque xxx; se morte Curionis et detrimento Africani exercitus et Antonii militumque deditioe ad Curictam. Proinde sibi ac reipublicae parcerent, cum quantum in bello Fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tribuisset Fortuna, non esse usurum condicionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum confideret. Condiciones pacis quoniam antea convenire non potuissent, Romae ab senatu et a populo peti debere. Interesse id reipublicae et ipsis placere oportere, si uterque in contione statim iuravisset se triduo proximo exercitum dimissurum. Depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, 10

necessario populi senatusque iudicio fore utrumque
 11 contentum. Haec quo facilius Pompeio probari pos-
 sent, omnes suas terrestres copias urbiumque *praesidia*
statim se dimissurum.

1 XI. Vibullius [his] expositus Corcyrae non minus
 necessarium esse existimavit de repente adventu Cae-
 saris Pompeium fieri certiore, uti ad id consilium
 capere posset, antequam de mandatis agi inciperetur,
 atque ideo continuato noctem ac diem itinere atque
 2 omnibus oppidis mutatis ad celeritatem iumentis ad Pom-
 peium contendit, ut adesse Caesarem nuntiaret. Pom-
 peius erat eo tempore in Candavia iterque ex Mace-
 donia in hiberna Apolloniam Dyrrachiumque habebat.
 Sed re nova perturbatus maioribus itineribus Apollo-
 niam petere coepit, ne Caesar orae maritimae civitates
 3 occuparet. At ille expositis militibus eodem die Oricum
 proficiscitur. Quo cum venisset, L. Torquatus, qui
 iussu Pompei oppido praeerat praesidiumque ibi Par-
 thinorum habebat, conatus portis clausis oppidum de-
 4 fendere, cum Graecos murum ascendere atque arma
 capere iuberet, illi autem se contra imperium populi
 Romani pugnatos negarent, oppidani [autem] etiam
 sua sponte Caesarem recipere conarentur, desperatis
 omnibus auxiliis portas aperuit et se atque oppidum
 Caesari dedit incolumisque ab eo conservatus est.

1 XII. Recepto Caesar Orico nulla interposita mora
 Apolloniam proficiscitur. Eius adventu audito L. Stabe-
 rius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem
 atque eam munire obsidesque ab Apolloniatis exigere
 2 coepit. Illi vero daturos se negare neque portas con-
 suli praeclusuros neque sibi iudicium sumpturos contra,
 atque omnis Italia populusque Romanus iudicavisset.
 3 Quorum cognita voluntate clam profugit Apollonia
 Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt oppidoque

recipiunt. Hos sequuntur Byllidenses *et* Amantini *et* 4
 reliquae finitimae civitates totaque Epirus *et* legatis
 ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos se polli-
 centur.

XIII. At Pompeius cognitis his rebus, quae erant 1
 Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrachio timens diurnis
 eo nocturnisque itineribus contendit. Simul Caesar 2
 adpropinquare dicebatur; tantusque terror incidit eius
 exercitui, quod properans noctem diei coniunxerat neque
 iter intermiserat, ut paene omnes ex Epiro finitimisque
 regionibus signa relinquerent, complures arma
 proicerent, ac fugae simile iter videretur. Sed cum 3
 prope Dyrrachium Pompeius constitisset castraque metari
 iussisset, perterrito etiam tum exercitu princeps
 Labienus procedit iuratque se eum non deserturum
 eundemque casum subiturum, quemcumque ei Fortuna
 tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati; hos tribuni 4
 militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis
 exercitus iurat. Caesar praecoccupato itinere ad 5
 Dyrrachium finem properandi facit castraque ad flumen
 Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut castellis
 vicisque bene meritae civitatis [tutae] esset praesidio,
 ibique reliquarum ex Italia legionum adventum ex-
 spectare *et* sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem 6
 Pompeius fecit *et* trans flumen Apsum positis castris
 eo copias omnes auxiliaque conduxit.

XIII. Calenus legionibus equitibusque Brundisii 1
 in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare,
 quantam navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque
 a portu progressus litteras a Caesare accepit, quibus est certior
 factus portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri.
 Quo cognito se in portum 2
 recipit navesque omnes revocat. Una ex his, quae
 perseveravit neque imperio Caleni obtemperavit, quod

erat sine militibus privatoque consilio administrabatur,
 3 delata Oricum atque a Bibulo expugnata est; qui de
 servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium
 sumit et ad unum interficit. Ita in exiguo tempore
 magnoque casu totius exercitus salus constitit.

1 XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat *cum*
 classe ad Oricum et, sicuti mari portibusque Caesarem
 prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohi-
 2 bebatur. Praesidiis enim dispositis omnia litora a
 Caesare tenebantur, neque lignandi atque aquandi ne-
 3 que naves ad terram deligandi potestas fiebat. Erat
 res in magna difficultate summisque angustiis rerum
 necessariarum premebantur, adeo ut cogerentur sicuti
 reliquum commeatum ita ligna atque aquam Corcyra
 4 navibus onerariis supportare, atque etiam uno tempore
 accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus ex pellibus,
 quibus erant tectae naves, nocturnum excipere rorem
 5 cogerentur; quas tamen difficultates patienter atque
 aequo animo ferebant neque sibi nudanda litora et
 6 relinquendos portus existimabant. Sed cum essent in
 quibus demonstravi angustiis ac se Libo cum Bibulo
 coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M.
 Acilio et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi
 muris, alter praesidiis terrestribus praeerat: velle se
 de maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi eius
 facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandae
 7 causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim
 postulant, ut sint indutiae, atque ab iis impetrant.
 8 Magnum enim, quod adferebant, videbatur, et Caesarem
 id summe sciebant cupere, et profectum aliquid Vibullii
 mandatis existimabatur.

1 XVI. Caesar eo tempore cum legione una profectus
 ad recipiendas posteriores civitates et rem frumentariam
 expediendam, qua angusta utebatur, erat ad Buthrotum

oppidum *oppositum* Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et 2
 Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bi-
 buli legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo 3
 cum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit
 Libo atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa
 erat inimicitiasque habebat etiam privatas cum Caese
 sare ex aedilitate et praetura conceptas; ob eam causam
 colloquium vitasse, ne res maximae spei maximaeque
 utilitatis eius iracundia impedirentur. Summam *suam* 4
 esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur
 atque ab armis discederetur, sed potestatem eius rei
 nullam habere, propterea quod de consilii sententia
 summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint.
 Sed postulatis Caesaris cognitis missuros ad Pompeium, 5
 atque illum reliqua per se acturum hortantibus ipsis.
 Interea manerent indutiae, dum ab illo rediri posset,
 neve alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa
 et de copiis auxiliisque suis.

XVII. Quibus rebus neque tum respondendum Caese 1
 sar existimavit, neque nunc, ut memoriae prodatur,
 satis causae putamus. Postulabat Caesar, ut legatos 2
 sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret idque
 ipsi fore reciperent aut acceptos per se ad eum per-
 ducerent. Quod ad indutias pertineret, sic belli ratio- 3
 nem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua
 impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet. Si 4
 hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis
 custodiis; si illud tenerent, se quoque id retenturum.
 Nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut haec
 non remitterentur, neque hanc rem illi esse impedi-
 mento. Libo neque legatos Caesaris recipere neque 5
 periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium
 reicere; unum instare de indutiis vehementissimeque
 contendere. Quem ubi Caesar intellexit praesentis pe- 6

riculi atque inopiae vitandae causa omnem orationem instituisse neque ullam spem aut condicionem pacis adferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

1 XVIII. Bibulus multos dies terra prohibitus et
 2 graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, cum
 neque curari posset neque susceptum officium deserere
 3 vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo
 ad neminem unum summa imperii rediit, sed separatim
 suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat.
 4 Vibullius sedato tumultu, quem repentinus Caesaris
 adventus concitaverat, ubi primum e re visum est,
 adhibito Libone et L. Luceio et Theophane, quibus-
cum communicare de maximis rebus Pompeius consue-
 5 verat, de mandatis Caesaris agere instituit. Quem
 ingressum in sermonem Pompeius interpellavit et loqui
 plura prohibuit. 'Quid mihi,' inquit, 'aut vita aut
 civitate opus est, quam beneficio Caesaris habere vide-
 bor? cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam,
 6 ex qua profectus sum ... reductus existimabor.' Bello
 perfecto ab iis Caesar haec facta cognovit, qui sermoni
 interfuerunt; conatus tamen nihilo minus est aliis ra-
 tionibus per colloquia de pace agere.

1 XVIII. Inter bina castra Pompei atque Caesaris
 unum flumen tantum intererat Apsus, crebraque inter
 se colloquia milites habebant, neque ullum interim
 2 telum per pactiones loquentium traiciebatur. Mittit
 P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea,
 quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret
 et crebro magna voce pronuntiaret, liceretne civibus
 ad cives de pace tuto legatos mittere, quod etiam fu-
 gitivis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset, prae-
 sertim cum id agerent, ne cives cum civibus armis
 3 decertarent. Multa suppliciter locutus est, ut de sua
 atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque

militibus auditus. Responsum est ab altera parte 4
 A. Varronem profiteri se altero die ad conloquium
 venturum atque una visurum, quemadmodum tuto le-
 gati venire et, quae vellent, exponere possent; certum-
 que ei rei tempus constituitur. Quo cum esset postero 5
 die ventum, magna utrimque multitudo convenit magna-
 que erat exspectatio eius rei atque omnium animi
 intenti esse ad pacem videbantur. Qua ex frequentia 6
 T. Labienus prodit, sed missa oratione de pace loqui
elate atque altercari cum Vatinius incipit. Quorum 7
 mediam orationem interrumpunt subito undique tela
 immissa; quae ille obtectus armis militum vitavit;
 vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus,
 M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones militesque non-
 nulli. Tum Labienus: 'Desinite ergo de compositione 8
 loqui; nam nobis nisi Caesaris capite relato pax esse
 nulla potest.'

XX. Isdem temporibus M. Coelius Rufus praetor 1
 causa debitorum suscepta inito magistratu tribunal
 suum iuxta C. Trebonii, praetoris urbani, sellam con-
 locavit et *se*, si quis appellavisset de aestimatione et
 de solutionibus, quae per arbitrum fierent, ut Caesar
 praesens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed 2
 fiebat aequitate decreti et humanitate Trebonii, qui his
 temporibus clementer et moderate ius dicendum existi-
 mabat, ut reperiri non possent, a quibus initium ap-
 pellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare et 3
 calamitatem aut propriam suam aut temporum queri
 et difficultates auctionandi proponere etiam mediocris
 est animi; integras vero tenere possessiones, qui se
 debere fateantur, cuius animi aut cuius impudentiae
 est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. 4
 Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior
 inventus est Coelius. At ab hoc profectus initio, ne 5

frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexenni die sine usuris creditae pecuniae solverentur.

1 XXI. Cum resisteret Servilius consul reliquique magistratus et minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia sublata priore lege duas promulgavit, unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit, aliam tabularum novarum, impetuque multitudinis in C. Trebonium facto et nonnullis vulneratis eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius consul ad senatum retulit, senatusque Coelium ab republica removendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu prohibuit et contionari conantem de 4 rostris deduxit. Ille ignominia et dolore permotus palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam nuntiis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto eo nomine erat damnatus, atque eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse cum Casilinum venisset unoque tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprehensa et familia Neapoli visa atque proditio oppidi appareret, patefactis consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus arma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit atque *ab* eo itinere sese avertit.

1 XXII. Interim Milo dimissis circum municipia litteris *se* ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompei, quae mandata ad se per Vibullium delata essent, quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Compsam in agro Hirpino oppugnare coepit. Eo cum a Q. Pedio praetore cum 3 legione . . . . , lapide ictus ex muro periit. Et

Coelius profectus, ut dictitabat, ad Caesarem pervenit Thurios. Ubi cum quosdam eius municipii sollicitaret equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quae 4 occupatione magistratuum legitimorum sollicitam Italianam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIII. Libo profectus ab Orico cum classe, cui 1 praeerat, navium L Brundisium venit insulamque, quae contra portum Brundisinum est, occupavit, quod praestare arbitrabatur unum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnia litora ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino adventu naves onerarias 2 quasdam nactus incendit et unam frumento onustam abduxit magnumque nostris terrorem iniecit, et noctu militibus ac sagittariis in terra expositis praesidium equitum deiecit et adeo loci oportunitate profecit, uti ad Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici iuberet; sua classe auxilia sese Caesaris prohibitorum.

XXIII. Erat eo tempore Antonius Brundisii; is 1 virtute militum confisus scaphas navium magnarum circiter LX cratibus pluteisque contexit eoque milites delectos imposuit atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit navesque triremes duas, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has cum 2 audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse quadriremes v ad eas misit. Quae cum navibus nostris adpropinquassent, nostri, ut erat imperatum, refugiebant, illi studio incitati incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae 3 signo dato se in hostes incitaverunt primoque impetu unam ex his quadriremibus cum remigibus defensori-

busque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus peroram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo discessit a Brundisio obsidionemque nostrorum omisit.

1 XXV. Multi iam menses transierant et hiems praecipitaverat, neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant. Ac nonnullae eius rei praetermissae occasiones Caesari videbantur, quod certe saepe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. Quantoque eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praerant, maioremque fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompei litteris castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, at reliquos eius exitus impedirent, duriusque cotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis *successurum* expectabant. Quibus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apolloniatium *sive ad Labeatium* cursum derigere atque eo naves eicere
3 possent. Haec a custodiis classium loca maxime vacabant, quod se longius a portibus committere non audebant.

1 XXVI. Illi adhibita audacia et virtute administrantibus M. Antonio et Fufio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti Austrum naves solvunt atque altero die Apolloniam Dyrrachiumque praeter
2 vehuntur. Qui cum essent ex continenti visi, C. Coponius, qui Dyrrachii classi Rhodiae praerat, naves ex portu educit, et cum iam nostris remissiore vento adpropinquasset, idem Auster increbruit nostrisque
3 praesidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu

desistebat, sed labore et perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat praetervectosque Dyrrachium magna vi venti nihilo setius sequebatur. Nostri usi Fortunae beneficio tamen impetum 4 classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lissum milia passuum III, eo naves introduxerunt — qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus — leviusque tempestatis quam classis periculum existimaverunt. Quo simulatque intro est itum, incredibili felicitate 5 Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

XXVII. Hic subitam commutationem Fortunae videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque tempore 2 commutato tempestas et nostros texit et naves Rhodias adflixit, ita ut ad unam omnes constratae numero XVI eliderentur et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos adlisa interficeretur, pars ab nostris detraheretur; quos omnes conservatos Caesar domum remisit.

XXVIII. Nostrae naves duae tardius cursu confecto in noctem coniectae, cum ignorarent, quem locum reliquae cepissent, contra Lissum in ancoris constituerunt. Has scaphis minoribusque navigiis compluribus 2 suis missis Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat, expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis 3 CCXX e legione tironum sustulerat, altera ex veterana paulo minus CC. Hic cognoscere licuit, quantum esset 4 hominibus praesidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti et salo nauseaque confecti iureiurando accepto nihil iis nocituros hostes se Otacilio dediderunt; qui omnes ad eum producti contra

religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime
 5 interficiuntur At veteranae legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae vitiiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt et tractandis condicionibus et simulatione deditiois extracto primo noctis tempore gubernatorem in terram navem
 6 eicere cogunt, ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt et luce prima missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae observabant, circiter CCCC, quique eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt et nonnullis eorum interfectis incolumes se ad nostros receperunt.

1 XXVIII. Quo facto conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat muniendumque curaverat, Antonium recepit omnibusque rebus iuivit. Otacilius sibi timens *ex*
 2 oppido fugit et ad Pompeium pervenit. *Expositis* omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum uniusque tironum et equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos
 3 milites equitesque transportandos, pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius vacuum existimans Italiam eo traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet, nuntiosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset et quid militum transvexisset.

1 XXX. Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt. Nam praetervectas Apolloniam Dyrachiumque naves viderant, ipsi iter secundum eas terra derexerant, sed quo essent eae delatae, primis
 2 diebus ignorabant. Cognitaque re diversa sibi ambo consilia capiunt: Caesar, ut quam primum se cum Antonio coniungeret, Pompeius, ut venientibus in iti-

nere se opponeret, si imprudentes ex insidiis adoriri posset; eodemque die uterque eorum ex castris stativis 3 a flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clam et noctu, Caesar palam atque interdium. Sed Caesari circum- 4 cuitu maiore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset; Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit, atque ubi eum adpropinquare 5 cognovit, idoneum locum nactus ibi copias conlocavit suosque omnes castris continuit ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset eius adventus. Haec ad An- 6 tonium statim per Graecos deferuntur. Ille missis ad Caesarem nuntiis unum diem sese castris tenuit; altero die ad eum pervenit Caesar. Cuius adventu cognito 7 Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrachinorum pervenit atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXXI. His temporibus Scipio detrimentis quibus- 1 dam circa montem Amanum acceptis imperatorem se appellaverat. Quo facto civitatibus tyrannisque magnas 2 imperaverat pecunias, item a publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat et ab isdem insequentis anni mutuam praeceperat equitesque toti provinciae imperaverat. Quibus coactis, finitimis hosti- 3 bus Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat. Summamque in sollicitudinem ac timorem Parthici belli 4 provincia cum venisset, ac nonnullae militum voces cum audirentur sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et consulem arma non laturos, deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus maximas largitiones fecit et con-

firmandorum militum causa diripiendas his civitates dedit.

1 XXXII. Interim acerbissime imperatae pecuniae
 tota provincia exigebantur. Multa praeterea generatim
 2 ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum
 ac liberorum tributum imponebatur; columnaria,
 ostiaria, frumentum, milites, arma, remiges, tormenta,
 vecturae imperabantur; cuius modo rei nomen reperiri
 poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur.
 3 Non solum urbibus, sed paene vicis castellisque singulis
singuli cum imperio praeficiebantur. Qui horum
 quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et
 4 civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et apparitorum
 provincia, differta praedicatoribus atque exactoribus,
 qui praeter imperatas pecunias suo etiam privato
 compendio serviebant: dictitabant enim se domo patriaque
 expulsos omnibus necessariis egere rebus, ut
 5 honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant
 ad haec gravissimae usurae, quod in bello plerumque
 accidere consuevit universis imperatis pecuniis; quibus
 in rebus prolationem diei donationem esse dicebant.
 Itaque aes alienum provinciae eo biennio
 6 multiplicatum est. Neque minus ob eam causam civibus
 Romanis eius provinciae, sed in singulos conventus
 singulasque civitates certae pecuniae imperabantur,
 mutuasque illas ex senatusconsulto exigere dictitabant;
 publicanis, ut in Syria fecerant, insequentis anni vectigal
 praeceptum est mutuum.

1 XXXIII. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas
 antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat. Certaue ei
 rei die constituta cum in fanum ventum esset adhibitis
 compluribus ordinis senatorii, quos advocaverat Scipio,
 litterae ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum
 legionibus Caesarem; properaret ad se cum exer-

citu venire omniaque post [ea quae] haberet. His 2
litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit; ipse iter
in Macedoniam parare incipit paucisque post diebus
est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae salutem
attulit.

XXXIII. Caesar Antonii exercitu coniuncto de- 1
ducta Orico legione, quam tuendae orae maritimae causa
ibi posuerat, temptandas sibi provincias longiusque
procedendum existimabat; et cum ad eum ex Thessa- 2
lia Aetoliaque legati venissent, qui praesidio misso
pollicerentur earum gentium civitates imperata factu-
ras, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae
appellabatur XXVII, atque equitibus CC in Thessaliam,
C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V paucisque
equitibus in Aetoliam misit; maxime eos, quod erant
propinquae regiones, de re frumentaria ut providerent,
hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus 3
duabus, XI et XII, et equitibus D in Macedoniam pro-
ficisci iussit; cuius provinciae ab ea parte, quae libera 4
appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum,
missus legatus omnium suorum excellens studium pro-
fitebatur.

XXXV. Ex his Calvisius primo adventu summa 1
omnium Aetolorum receptus voluntate praesidiis ad-
versariorum Calydone et Naupacto deiectis omni Aeto-
lia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione 2
pervenit. Hic cum essent factiones duae, varia volun-
tate civitatum utebatur: Hegesaretos, veteris homo
potentiae, Pompeianis rebus studebat; Petraeus, summae
nobilitatis adulescens, suis ac suorum opibus Caesarem
enixe iuvabat.

XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedo- 1
niam venit; et cum ad eum frequentes civitatum lega-
tiones convenire coepissent, nuntiatum est adesse

Scipionem cum legionibus, magna opinione et fama omnium; nam plerumque in novitate *rem* fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus magno impetu contendit ad Domitium et, cum ab eo milia passuum XX afuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nuntiaretur, et quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedonia a Thessalia dividit, cum cohortibus VIII praesidio impedimentis legionum reliquit castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotyis ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consuerat. Tum timore perterritus Cassius cognito Scipionis adventu visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere coepit. At Scipionem properantem sequi litterae sunt consecutae a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse neque se praesidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque diem ac noctem continuato itinere ad eum pervenit, tam oportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

XXXVII. Scipio biduum *in* castris stativis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado traducit et castris positus postero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius quoque tum sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus proelio decertaret. Sed cum esset inter bina

castra campus circiter milium passuum VI, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit, ille a vallo non discedere perseveravit. Ac tamen aegre retentis Domitianis militibus est factum, ne proelio contenderetur, et maxime, quod rivus difficilibus ripis subiectus castris Scipionis progressus nostrorum impediabat. Quorum studium alacritatemque pugnandi cum cognovisset Scipio, suspicatus fore ut postero die aut invitus dimicare cogeretur aut magna cum infamia castris se contineret, qui magna cum exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum et noctu ne conclamatis quidem vasis flumen transiit atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis noctu insidias equitum conlocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant; et cum cotidiana consuetudine Q. Varus, praefectus equitum Domitii, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter impetum eorum tulerunt celeriterque ad suos quisque ordines rediit atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis in castra se receperunt.

XXXVIII. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse simulavit sese angustiis rei frumentariae adductum castra movere vasisque militari more conclamatis progressus milia passuum III in loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque conlocavit. Scipio ad sequendum paratus equitum magnam partem ad explorandum iter Domitii et cognoscendum praemisit. Qui cum essent progressi primaeque turmae insidias intravissent, ex fremitu equorum inlata suspicione ad suos se recipere coeperunt, quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati

4 restiterunt. Nostri cognitis *per exploratores* hostium insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti turmas exceperunt, *quarum perpauci fuga se ad suos receperunt* — in his fuit M. Opimius praefectus equitum — reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt.

1 XXXVIII. Deductis orae maritimae praesidiis Caesar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit isdemque custodiam navium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic
2 officio oppidoque M'. Acilius legatus praeerat. Is naves nostras interiorem in portum post oppidum reduxit et ad terram deligavit faucibusque portus navem onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit; super quam turrinam effectam ad ipsum introitum portus opposuit et militibus complevit tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit.

1 XXXX. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submersamque navem remulco multisque contendens funibus abduxit atque alteram navem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus adgressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiore pugnans loco integrosque semper defatigatis submittens et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi temptans, uti adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit deiectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, eam
2 navem expugnavit. Eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae paene insulam oppidum efficit, et IV biremes subiectis scutulibus
3 impulsas vectibus in interiorem portum traduxit. Ita ex utraque parte naves longas adgressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes, IV ex his abduxit,

reliquas incendit. Hoc confecto negotio D. Laelium ab 4
 Asiatica classe abductum relinquit, qui commeatus Byl-
 lide atque Amantia importari in oppidum prohibeat.
 Ipse Lissum profectus naves onerarias xxx a M. An- 5
 tonio relictas intra portum adgressus omnes incendit;
 Lissum expugnare *frustra* conatus defendentibus civi-
 bus Romanis, qui eius conventus erant, militibusque,
 quos praesidii causa miserat Caesar, triduum mora-
 tus paucis in oppugnatione amissis re infecta inde
 discessit.

XXXXI. Caesar postquam Pompeium ad Aspara- 1
 gium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus ex-
 pugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pom-
 peius praesidium habebat, tertio die [Macedoniam] ad
 Pompeium pervenit iuxtaque eum castra posuit et
 postridie eductis omnibus copiis acie instructa decer-
 nendi potestatem Pompeio fecit. Ubi illum suis locis 2
 se tenere animadvertit, reducto in castra exercitu aliud
 sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero 3
 die omnibus copiis magno circuitu difficili angustoque
 itinere Dyrrachium profectus est sperans Pompeium
 aut Dyrrachium compelli aut ab eo intercludi posse,
 quod omnem commeatum totiusque belli apparatus
 eo contulisset; ut accidit. Pompeius enim primo igno- 4
 rans eius consilium, quod diverso ab ea regione itinere
 profectum videbat, angustiis rei frumentariae compul-
 sum discessisse existimabat; postea per exploratores
 certior factus postero die castra movit brevior itinere
 se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus 5
 Caesar militesque adhortatus, ut aequo animo laborem
 ferrent, parvam partem noctis itinere intermisso mane
 Dyrrachium venit, cum primum agmen Pompei procul
 cerneretur, atque ibi castra posuit.

XXXXII. Pompeius interclusus Dyrrachio, ubi pro- 1

positum tenere non potuit, secundo usus consilio edito loco, qui appellatur Petra aditumque habet navibus mediocrem atque eas a quibusdam protegit ventis, castra
 2 communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus
 3 regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar longius bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae causa Q. Tillium et L. Canuleium legatos misit, quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea constituit vecturasque fru-
 4 menti finitimis civitatibus discripsit. Item Lisso Parthinisque ex omnibus castellis, quod esset frumenti,
 5 conquiri iussit. Id erat perexiguum cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et montuosa ac plerumque frumento utuntur importato, tum quod Pompeius haec providerat et superioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat frumentumque omne conquistum spoliatis effossisque eorum domibus per equites comportarat.

1 XXXXIII. Quibus rebus cognitis Caesar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompei permulti editi atque asperi colles. Hos primum
 2 praesidiis tenuit castellaque ibi communiit. Inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione circumvallare Pompeium instituit,
 3 haec spectans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset, simul uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret, tertio ut auctoritatem, qua ille maxime

apud exteras nationes niti videbatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset illum a Caesare obsideri neque audere proelio dimicare.

XXXVIII. Pompeius neque a mari Dyrrachioque ¹ discedere volebat, quod omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta ibi conlocaverat frumentumque exercitui navibus supportabat, neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet; quod eo tempore faciendum non esse statuerat. Relinque- ² batur, ut extremam rationem belli sequens quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones praesidiis teneret Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret; idque accidit. Castellis enim XXIV ³ effectis XV milia passuum *in* circuitu amplexus hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret. Atque ⁴ ut nostri perpetuas munitiones habebant [perductas ex castellis in proxima castella], *quod* ne quo loco erumperent Pompeiani ac nostros post tergum adori- rentur timebant, ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quem locum nostri intrare atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi ⁵ operibus vincebant, quod et numero militum praestabant et interiore spatio minorem circuitum habebant, quam quae erant loca Caesari capienda. *Quem* etsi ⁶ prohibere Pompeius aut totis copiis dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur magnusque incesserat timor sagittarum atque omnes fere milites aut ex coactis aut ex centonibus aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XXXXV. In occupandis praesidiis magna vi uter- ¹ que nitebatur: Caesar, ut quam angustissime Pompeium

1 contineret, Pompeius, ut quam plurimos colles quam
 maximo circuitu occuparet; crebraque ob eam causam
 2 proelia fiebant. In his cum legio Caesaris nona prae-
 sidium quoddam occupavisset et munire coepisset, huic
 loco propinquum et contrarium collem Pompeius occu-
 3 pavit nostrosque opere prohibere coepit, et cum una
 ex parte prope aequum aditum haberet, primum sagit-
 tariis funditoribusque circumiectis, postea levis arma-
 turae magna multitudine missa tormentisque prolatis
 munitiones impediabat; neque erat facile nostris uno
 4 tempore propugnare et munire. Caesar cum suos ex
 omnibus partibus vulnerari videret, recipere se iussit
 5 et loco excedere. Erat per declive receptus. Illi autem
 hoc acrius instabant neque regredi nostros patiebantur,
 quod timore adducti locum relinquere videbantur.
 6 Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse:
 non recusare se, quin nullius usus imperator existi-
 maretur, si sine maximo detrimento legiones Caesaris
 sese recepissent inde, quo temere essent progressae.

1 XXXXVI. Caesar receptui suorum timens crates
 ad extremum tumulum contra hostem proferri et ad-
 versas locari, intra has mediocri latitudine fossam tectis
 militibus obduci iussit locumque in omnes partes quam
 2 maxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instru-
 xit, ut praesidio nostris se recipientibus essent. His
 3 rebus confectis legionem reduci iussit. Pompeiani hoc
 insolentius atque audacius nostros premere et instare
 coeperunt cratesque pro munitione obiectas propule-
 4 runt, ut fossas transcenderent. Quod cum animadver-
 tisset Caesar, veritus, ne non reducti, sed deiecti
 viderentur maiusque detrimentum caperetur, a medio
 fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat,
 cohortatus tuba signum dari atque in hostes impetum
 5 fieri iussit. Milites legionis IX subito conspirati

pila coniecerunt et ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu praecipites Pompeianos egerunt et terga vertere coëgerunt; quibus ad recipiendum crates directae longurique obiecti et institutae fossae magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant 6 sine detrimento discedere, compluribus interfectis, v omnino suorum amissis quietissime se receperunt pauloque citra eum locum aliis comprehensis collibus munitiones perfecerunt.

XXXXVII. Erat nova et inusitata belli ratio cum 1 tot castellorum numero tantoque spatio et tantis munitionibus et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt, 2 percussos atque infirmos hostes adorti aut proelio superatos aut alia qua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero equitum militumque praestarent; causa autem obsidionis haec fere esse consuevit, ut frumento hostes prohiberent. At tum integras atque 3 incolumes copias Caesar inferiore militum numero continebat, cum illi omnium rerum copia abundarent; cotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quae commeatum supportarent, neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem consumptis omnibus longe late- 4 que frumentis summis erat in angustiis. Sed tamen 5 haec singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpressos labore et patientia maximum bellum confecisse; meminerant ad Alesiam magnam se inopiam perpressos, multo etiam maiorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non illis hordeum cum 6 daretur, non legumina recusabant; pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

1 XXXXVIII. Est etiam genus radicis inventum ab
iis qui fuerant † valeribus, quod appellatur chara, quod
2 admixtum lacte multum inopiam levabat. Id ad simili-
tudinem panis efficiebant. Eius erat magna copia. Ex
hoc effectos panes, cum in conloquiis Pompeiani famem
nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut spem
eorum minuerent.

1 XXXXVIII. Iamque frumenta maturescere inci-
piebant atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod
celeriter se habituros copiam confidebant; crebraeque
voces militum in vigiliis conloquiisque audiebantur
prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium
2 e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis
cognoscebant equos eorum *aegre* tolerari, reliqua vero
iumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona
cum angustiis loci et odore taetro ex multitudine ca-
daverum et cotidianis laboribus, insuetos operum, tum
3 aquae summa inopia adfectos. Omnia enim flumina
atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Caesar
aut averterat aut magnis operibus obstruxerat, atque
ut erant loca montuosa et instar specuum angustiae
vallium, has sublicis in terram demissis praesepserat
4 terramque adgesserat, ut aquam contineret. Ita illi
necessario loca sequi demissa ac palustria et puteos
fodere cogebantur atque hunc laborem ad cotidiana
opera addebant; qui tamen fontes a quibusdam prae-
sidiis aberant longius et celeriter aestibus exarescebant.
5 At Caesaris exercitus *cum* optima valetudine summa-
que aquae copia utebatur, tum conmeatus omni genere
praeter frumentum abundabat; quibus *angustiis* cotidie
melius succedere tempus maioremque spem maturitate
frumentorum proponi videbant.

1 L. In novo genere belli novae ab utrisque bellandi
rationes reperiebantur. Illi cum animadvertissent ex

ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adgressi universas in multitudinem sagittas coiciebant et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri usu docti haec reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, *alio excubarent*. . . . .

LI. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus; cuius adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt, primisque deiectis reliqui se verterunt et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cuius consilium reprehendendum non videtur. Aliae enim sunt legati partes atque imperatoris; alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sulla a Caesare *praesidio* castris relictus liberatis suis hoc fuit contentus neque proelio decertare voluit, quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem adferebat. Nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant; si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur; neque multum ad solis occasum temporis supererat; spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem duxerant. Ita necessario atque ex tempore capto consilio Pompeius tumulum quendam occupavit, qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormento missum adigi non posset. Hoc consedit loco atque eum communivit omnesque ibi copias continuit.

LII. Eodem tempore duobus praeterea locis pugna-

tum est; nam plura castella Pompeius pariter distinden-
 2 dae manus causa temptaverat, ne ex proximis praesi-
 diis succurri posset. Uno loco Volcacijs Tullus im-
 petum legionis sustinuit cohortibus tribus atque eam
 loco depulit; altero Germani munitiones nostras egressi
 compluribus interfectis sese ad suos incolumes rece-
 perunt.

1 LIII. Ita uno die VI proeliis factis, tribus ad
 Dyrrachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium
 ratio haberetur, ad duo milia numero ex Pompeianis
 cecidisse reperiēbamus, evocatos centurionesque com-
 plures; in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius
 eius, qui praetor Asiam obtinuerat; signaque sunt
 2 militaria sex relata. Nostri non amplius XX omnibus
 3 sunt proeliis desiderati. Sed in castello nemo fuit
 omnino militum, quin vulneraretur, quattuorque ex
 4 una cohorte centuriones oculos amiserunt. Et cum
 laboris sui periculique testimonium adferre vellent,
 milia sagittarum circiter XXX in castellum coniecta
 Caesari renuntiaverunt, scutoque ad eum relato Scaevae
 5 centurionis inventa sunt in eo foramina CXX. Quem
 Caesar, ut erat de se meritis et de re publica, dona-
 tum milibus CC *conlaudatumque* ab octavis ordinibus
 ad primum pilum se traducere pronuntiavit — eius
 enim opera castellum magna ex parte conservatum
 esse constabat — cohortemque postea duplici stipen-
 dio, frumento, veste, cibariis militaribusque donis am-
 plissime donavit.

1 LIV. Pompeius noctu magnis additis munitioni-
 bus reliquis diebus turres exstruxit et in altitudinem
 pedum XV effectis operibus vineis eam partem castro-
 2 rum obtexit, et quinque intermissis diebus alteram
 noctem subnubilam nactus obstructis omnibus castro-
 rum portis et ad impediendum *ericiis* obiectis tertia

inita vigilia silentio exercitum eduxit et se in antiquas munitiones recepit.

LV. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum 1 in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet, ut paene castris Pompei legiones subiceret; tantumque a vallo eius prima acies aberat, ut in eam telum tormento adigi posset. Pom- 2 peius autem, ut famam opinionemque hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo proiectis protegi posset.

LVI. Aetolia, Acarnania, Amphilocheis per Cassium 1 Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis temptandam sibi Achaïam ac paulo longius progrediendum existimabat Caesar. Itaque eo Q. Ca- 2 lenum misit eique Sabinum et Cassium cum cohortibus adiunxit. Quorum cognito adventu Rutilius Lupus, 3 qui Achaïam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaïa Fufium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsa- 4 rum civitatum recepit, nonnullas urbes per vim expugnavit, reliquas civitates circummissis legationibus amicitiae Caesaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

LVII. Haec cum in Achaïa atque apud Dyrrachium 1 gererentur Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio et commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras 2 mandataque ad eum, quorum haec erat summa: sese omnia de pace expertum nihil adhuc *effecisse*; *id* arbitrari vitio factum eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non oportuno

3 tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse
 auctoritate, ut non solum libere, quae probasset, ex-
 ponere, sed etiam ex magna parte compellare atque
 errantem regere posset; praesesse autem suo nomine
 exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque ad
 4 coërcendum haberet. Quod si fecisset, quietem Italiae,
 pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes ac-
 5 ceptam relatueros. Haec ad eum mandata Clodius defert
 ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reli-
 quis ad conloquium non admittitur castigato Scipione
 a Favonio, ut postea confecto bello reperiēbamus, in-
 fectaque re sese ad Caesarem recepit.

1 LVIII. Caesar quo facilius equitatum Pompeianum
 ad Dyrrachium contineret et pabulatione prohiberet,
 aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, mag-
 nis operibus praemunivit castellaque his locis posuit.
 2 Pompeius ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis
 intermissis diebus rursus eum navibus ad se intra
 3 munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli, adeo
 ut foliis ex arboribus strictis et teneris harundinum
 radicibus contusis equos alerent; frumenta enim, quae
 4 fuerant intra munitiones sata, consumpserant. Coge-
 bantur a Corcyra atque Acarnania longo interiecto
 navigationis spatio pabulum supportare, quodque erat
 eius rei minor copia, hordeo adaugere atque his ratio-
 5 nibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo
 hordeum pabulumque omnibus locis herbaeque desectae,
 sed etiam frons ex arboribus deficiebat, corruptis equis
 macie conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione
 existimavit.

1 LVIII. Erant apud Caesarem in equitum numero
 Allobroges II fratres, Roucillus et Egus, Adbucilli filii,
 qui principatum in civitate multis annis obtinuerat,
 singulari virtute homines, quorum opera Caesar omni-

bus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His 2
 domi ob has causas amplissimos magistratus manda-
 verat atque eos extra ordinem in senatum legendos
 curaverat agrosque in Gallia ex hostibus captos prae-
 miaque rei pecuniariae magna tribuerat locupletesque
 ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non solum 3
 apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exer-
 citum cari habebantur; sed freti amicitia Caesaris et
 stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos
 stipendiumque equitum fraudabant et praedam omnem
 domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi 4
 Caesarem adierunt palamque de eorum iniuriis sunt
 questi et ad cetera addiderunt falsum ab his equitum
 numerum deferri, quorum stipendium averterent.

LX. Caesar neque tempus illud animadversionis 1
 esse existimans et multa virtuti eorum concedens rem
 totam distulit; illos secreto castigavit, quod quaestui
 equites haberent, monuitque, ut ex sua amicitia omnia
 exspectarent et ex praeteritis suis officiis reliqua spe-
 rarent. Magnam tamen haec res illis offensionem 2
 et contemptionem ad omnes attulit, idque ita esse
 cum ex aliorum obiectationibus tum etiam ex dome-
 stico iudicio atque animi conscientia intellegebant.
 Quo pudore adducti et fortasse non se liberari, sed in 3
 aliud tempus reservari arbitrati discedere ab nobis
 et novam temptare Fortunam novasque amicitias expe-
 riri constituerunt. Et cum paucis conlocuti clientibus 4
 suis, quibus tantum facinus committere audebant, pri-
 mum conati sunt praefectum equitum C. Volusenum
 interficere, ut postea bello confecto cognitum est, ut
 cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium videren-
 tur; postquam id difficilius visum est neque facultas 5
 perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias
 mutuati, proinde ac *si* suis satisfacere et fraudata

restituere vellent, multis coëmptis equis ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

1 LXI. Quos Pompeius, quod erant honesto loco
nati et instructi liberaliter magnoque comitatu et mul-
tis iumentis venerant virique fortes habebantur et in
honore apud Caesarem fuerant, quodque *id* novum et
praeter consuetudinem acciderat, omnia sua praesidia
2 circumduxit atque ostentavit. Nam ante id tempus
nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium
transierat, cum paene cotidie a Pompeio ad Caesarem
perfugerent *nonnulli*, vulgo vero universi in Epiro at-
que Aetolia conscripti milites earumque regionum
3 omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed hi cognitis
omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum
non erat, seu quid a peritioribus rei militaris deside-
rari videbatur, temporibusque rerum et spatiis loco-
rum et custodiarum varia diligentia animadversa, prout
cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura
aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detu-
lerunt.

1 LXII. Quibus ille cognitis eruptionisque iam ante
capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis
milites ex viminibus facere atque aggerem iubet com-
2 portare. His paratis rebus magnum numerum levis
armaturae et sagittariorum aggeremque omnem noctu
in scaphas et naves actuarias imponit et de media
nocte cohortes LX ex maximis castris praesidiisque
deductas ad eam partem munitionum ducit, quae per-
tinebat ad mare longissimeque a maximis castris Cae-
3 saris aberat. Eodem naves, quas demonstravimus aggere
et levis armaturae militibus completas, quasque ad
Dyrrachium naves longas habebat, mittit et, quid a
4 quoque fieri velit, praecipit. Ad eas munitiones Cae-
sar Lentulum Marcellinum quaestorem cum legione

IX positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem submiserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum XV et vallus 1
 contra hostem in altitudinem pedum X, tantundemque
 eius valli agger in latitudinem patebat; ab eo inter-
 misso spatio pedum DC alter conversus in contrariam
 partem erat vallus humiliore paulo munitione. Hoc 2
 enim superioribus diebus timens Caesar, ne navibus
 nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat val-
 lum, ut si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti.
 Sed operum magnitudo et continens omnium dierum 3
 labor, quo milium passuum in circuitu XVII munitio-
 nes erat complexus, perficiendi spatium non dabat.
 Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas 4
 munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quae res 5
 nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas,
 magnumque nostris attulerat incommodum. Nam ut, 6
 ad mare quae cohortes nonae legionis excubuerant, abs-
 cesserunt, subito prima luce Pompeiani exercitus ad-
 ventus exstitit; simul navibus circumvecti milites in
 exteriorem vallum tela iaciebant fossaeque aggere com-
 plebantur et legionarii interioris munitionis defensores
 scalis admotis tormentis telisque cuiusque generis ter-
 rebant magnaque multitudo sagittariorum ab utraque
 parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapi- 7
 dum, quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta
 galeis imposita defendebant. Itaque cum omnibus rebus 8
 nostri premerentur atque aegre resisterent, animadver-
 sum est vitium munitionis, quod supra demonstratum
 est, atque inter duos vallos, qua perfectum opus non
 erat, per mare navibus expositi in aversos nostros im-
 petum fecerunt atque ex utraque munitione deiectos
 terga vertere coëgerunt.

1 LXIII. Hoc tumultu nuntiato Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus submittit ex castris; quae fugientes conspicatae neque illos suo adventu confirmare potuerunt neque ipsae hostium impetum
 2 tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem et periculum augebat; hominum enim multitudine receptus impedi-
 3 batur. In eo proelio cum gravi vulnere esset adfectus aquifer et a viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, 'Hanc ego,' inquit, 'et vivus multos per annos magna diligentia defendi et nunc moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemque ad eum deferte.'

4 Hoc casu aquila conservatur omnibus primae cohortis centurionibus interfectis praeter principem priorem.

1 LXV. Iamque Pompeiani magna caede nostrorum castris Marcellini adpropinquabant non mediocri terrore inlato reliquis cohortibus, et M. Antonius, qui proximum locum praesidorum tenebat, ea re nuntiata cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius adventus Pompeianos compressit nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent.

2 Neque multo post Caesar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem
 3 venit. Qui cognito detrimento cum animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum castra secundum mare *ponere*, ut libere pabulari posset nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium muniri iussit.

1 LXVI. Qua perfecta munitione animadversum est a speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar

legionis videretur, esse post silvam et in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat: Superioribus 2 diebus nona Caesaris légio cum se obiecisset Pompeianis copiis atque opere, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Haec silvam quandam contin- 3 gebant neque longius a mari passibus CCC aberant. Post mutato consilio quibusdam de causis Caesar paulo 4 ultra eum locum castra transtulit, paucisque intermissis diebus eadem haec Pompeius occupaverat et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra 5 inclusa maioribus castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem 6 ad flumen perduxerat circiter passuum CCCC, quo liberius ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quo- 7 que mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies *vacua* manserant castra; munitiones quidem omnes integrae erant.

LXVII. Eo signa legionis lata speculatores Caesari renuntiarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverunt. Is locus aberat ab novis Pompei castris circiter passus D. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse et cupiens eius diei detrimentum sarcire reliquit in opere cohortes duas, quae speciem munitionis praeberent; ipse 3 diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio nona multis amissis centurionibus deminutoque militum numero, ad legionem Pompei castraque priora duplici acie eduxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit, 4 priusquam Pompeius sentire posset, et tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter adgressus Pompeianos ex vallo

5 deturbavit. Erat obiectus portis ericius. Hic paulisper
est pugnatum, cum inrumpere nostri conarentur, illi
castra defenderent, fortissime T. Pullone, cuius opera
proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, eo
6 loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt
excisoque ericio primo in maiora castra, post etiam
in castellum, quod erat inclusum maioribus castris,
inruperunt, quod eo pulsa legio sese receperat, *ac* non-
nullos ibi repugnantes interfecerunt.

1 LXVIII. Sed Fortuna, quae plurimum potest cum
in reliquis rebus tum praecipue in bello, parvis mo-
mentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum
2 accidit. Munitionem *enim*, quam pertinere a castris
ad flumen supra demonstravimus, dextri Caesaris cor-
nus cohortes ignorantia loci sunt secutae, cum portam
quaerent castrorumque eam munitionem esse arbi-
3 trarentur. Quam cum esset animadversum coniunctam
esse flumini, prorutis munitionibus defendente nullo
transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes
est secutus.

1 LXVIII. Interim Pompeius hac satis longa inter-
iecta mora et re nuntiata v legiones ab opere dedu-
ctas subsidio suis duxit; eodemque tempore equitatus
eius nostris equitibus adpropinquabat, et acies instructa
a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur, omnia-
2 que sunt subito mutata. Pompeiana legio celeris spe
subsidii confirmata ab decumana porta resistere cona-
batur atque ultro in nostros impetum faciebat. Equi-
tatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ascen-
debat, receptui suo timens initium fugae faciebat.
3 Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore
equitum animadverso, ne intra munitionem opprimere-
tur, ea parte, quam prouerat, sese recipiebat, *ac*
plerique ex his, ne in angustias inciderent, *de* x pedum

munitione se in fossas praecipitabant, primisque oppressis reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites cum ex vallo ⁴ Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, cum Caesar signa fugientium manu prenderet et consistere iuberet, alii dimissis equis eundem cursum † confugerent, alii *extremo* metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

LXX. His tantis malis haec subsidia succurrebant, ¹ quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus adpropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius angustiis portis, atque his a Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvae res magnum in utramque ² partem momentum habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductae expugnatis iam castris Pompei prope iam exploratam Caesaris victoriam interpellerunt, eadem res celeritate insequentium tardata nostris salutem attulit.

LXXI. Duobus his unius diei proeliis Caesar desi- ¹ deravit milites DCCCCLX et *equites* CC, in his Tuticanum Gallum, senatoris filium, notos equites Romanos C. Fleginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum et centuriones XXXII; sed horum omnium pars magna in fossis munitionibus- ² que et fluminis ripis oppressa suorum in terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit; signaque sunt militaria amissa XXXII. Pompeius eo proelio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea ³

salutari passus est, sed neque in litteris praescribere est solitus neque in fascibus insignia laureae praetulit.

4 At Labienus cum ab eo impetravisset, ut sibi captivos tradi iuberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit.

1 LXXII. His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed
2 vicisse iam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias praeoccupatis castris et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscisum in duas partes exercitum, cum altera alteri auxilium ferre non posset,
3 causae fuisse cogitabant. Non ad haec addebant non [ex] concursu acri facto, non proelio dimicatum, sibi-
4 que ipsos multitudine atque angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulae saepe causae vel falsae suspicionis vel terroris repentini vel obiectae religionis magna detrimenta intulissent, quotiens vel ducis vitio vel culpa tribuni in exercitu esset offensum; sed proinde ac si virtute vicissent neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius diei concelebrabant.

1 LXXIII. Caesar ab superioribus consiliis depulsus omnem sibi commutandam belli rationem existimavit.
2 Itaque uno tempore praesidiis omnibus deductis et oppugnatione dimissa coactoque in unum locum exercitu contionem apud milites habuit hortatusque est, ne ea, quae accidissent, graviter ferrent neve his rebus terrerentur multisque secundis proeliis unum adversum

et id mediocre opponerent. Habendam Fortunae gra- 3
 tiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent, quod
 duas Hispanias bellicosissimorum hominum peritissimis
 atque exercitatissimis ducibus pacavissent, quod finiti-
 mas frumentariasque provincias in potestatem redegis-
 sent; denique recordari debere, qua felicitate inter
 medias hostium classes oppletis non solum portibus,
 sed etiam litoribus omnes incolumes essent transpor-
 tati. Si non omnia caderent secunda, Fortunam esse 4
 industria sublevandam. Quod esset acceptum detri-
 menti, cuiusvis potius quam suae culpae debere tribui.
 Locum se aequum ad dimicandum dedisse, potitum se 5
 esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes.
 Sed sive ipsorum perturbatio sive error aliquis sive
 etiam Fortuna partam iam praesentemque victoriam
 interpellavisset, dandam omnibus operam, ut acceptum
 incommodum virtute sarciretur. Quod si esset factum, 6
futurum ut detrimentum in bonum verteret, uti ad
 Gergoviam accidisset, atque ei, qui ante dimicare ti-
 muissent, ultro se proelio offerrent.

LXXIII. Hac habita contione nonnullos signiferos 1
 ignominia notavit ac loco movit. Exercitui quidem 2
 omni tantus incessit ex incommodo dolor tantumque
 studium infamiae sarcienidae, ut nemo aut tribuni aut
 centurionis imperium desideraret et sibi quisque etiam
 poenae loco graviores imponeret labores simulque
 omnes arderent cupiditate pugnandi, cum superioris
 etiam ordinis nonnulli ratione permoti manendum eo
 loco et rem proelio committendam existimarent. Contra 3
 ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat
 spatiumque interponendum ad recreandos animos pu-
 tabat, *et* receptis munitionibus magnopere rei frumen-
 tariae timebat.

LXXV. Itaque nulla interposita mora sauciorum 1

modo et aegrorum habita ratione impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit et conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa praesidio est. His explicitis rebus duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus portis eductas eodem itinere praemisit parvoque spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur et quam serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit statimque egressus et novissimum agmen consecutus celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius cognito consilio eius moram ullam ad insequendum intulit, sed haec eadem spectans, si in itinere impeditos et perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit equitatumque praemisit ad novissimum agmen demorandum, neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Caesar. Sed cum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos proelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit expeditosque antesignanos admiscuit CCC, qui tantum profecerunt, ut equestri proelio commisso pellerent omnes compluresque interficerent ipsique incolumes se ad agmen reciperent.

1 LXXVI. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Caesar, traductoque exercitu flumen Genusum veteribus suis in castris contra Asparagium consedit militesque omnes intra vallum castrorum continuit equitatumque per causam pabulandi emissum confestim decumana porta in castra se recipere iussit. 2 Simili ratione Pompeius confecto eius diei itinere in suis veteribus castris ad Asparagium consedit. Eius milites, quod ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur, alii, quod subito consilium profectionis ceperant

magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta, ad haec repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum depositis in contubernio armis vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, quod fore 4 providerat, Caesar meridiano fere tempore signo profectionis dato exercitum educit duplicatoque eius diei itinere VIII milia passuum ex eo loco procedit; quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

LXXVII. Postero die Caesar similiter praemissis 1 prima nocte impedimentis de quarta vigilia ipse egreditur, ut si qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut 2 altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi 3 diei mora inlata et reliquorum dierum frustra labore suscepto cum se magnis itineribus extenderet et praegressos consequi cuperet, quarto die finem sequendi fecit atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

LXXVIII. Caesari ad saucios deponendos, stipen- 1 dium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat 2 properanti necesse; timens Domitio, ne adventu Pompei praeeoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his 3 rationibus explicabat, ut si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrachii comparaverat, [frumento ac commeatu] abstractum pari condicione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; si Apolloniam Oricumque oppugnare et se omni maritima ora excludere conaretur, obsessio Scipione necessario

4 illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque praemissis
 nuntiis ad Cn. Domitium Caesar scripsit et, quid fieri
 vellet, ostendit praesidioque Apolloniae cohortium IV,
 Lissi I, III Orici relicto quique erant ex vulneribus
 aegri depositis per Epirum atque Athamaniam iter
 5 facere coepit. Pompeius quoque de Caesaris consilio
 coniectura iudicans ad Scipionem properandum sibi
 existimabat, si Caesar iter illo haberet, ut subsidium
 Scipioni ferret, si ab ora maritima Oricoque discedere
 nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspecta-
 ret, ipse ut omnibus copiis Domitium adgrederetur.

1 LXXVIII. His de causis uterque eorum celeritati
 studebat, et suis ut esset auxilio, *et* ad opprimendos
 2 adversarios ne occasione temporis deesset. Sed Caesarem
 Apollonia a directo itinere averterat; Pompeius
 per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat.
 3 Accessit etiam ex improvise aliud incommodum, quod
 Domitius *cum* dies complures castris Scipionis castra
 conlata habuisset, rei frumentariae causa ab eo disces-
 serat et Heraciam [Senticam], quae est subiecta Can-
 daviae, iter fecerat, ut ipsa Fortuna illum obicere
 Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caesar igno-
 4 rabat. Simul a Pompeio litteris per omnes provincias
 civitatesque dimissis de proelio ad Dyrrachium facto
 elatius inflatusque multo, quam res erat gesta, fama
 percrebruerat pulsum fugere Caesarem paene omnibus
 copiis amissis. Haec itinera infesta reddiderat, haec
 5 civitates nonnullas ab eius amicitia avertebat. Quibus
 accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Caesare
 ad Domitium et a Domitio ad Caesarem nulla ratione
 6 iter conficere possent. Sed Allobroges, Roucilli atque
 Egi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demon-
 stravimus, conspicati *in* itinere exploratores Domitii,
 seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella

gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt et Caesaris profectionem, adventum Pompei docuerunt. A quibus Domitius certior factus vix IV⁷ horarum spatio antecedens hostium beneficio periculum vitavit et ad Aeginium, quod est adiectum adpositumque Thessaliae, Caesari venienti occurrit.

LXXX. Coniuncto exercitu Caesar Gomphos per-¹ venit, quod est oppidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro; quae gens paucis ante mensibus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, praesidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama iam praecurrerat, quam supra docuimus,² de proelio Dyrrachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthene, praetor Thessaliae, cum se victo-³ riae Pompei comitem esse mallet quam socium Caesaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit portasque praecludit et ad Scipionem Pompeiumque nuntios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur; longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exerci-⁴ tuum ab Dyrrachio cognito Larisam legiones adduxerat; Pompeius nondum Thessaliae adpropinquabat. Caesar⁵ castris munitis scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri et crates parari iussit. Quibus rebus⁶ effectis cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam potiri oppido pleno atque opulento, simul reliquis civitatibus huius urbis exemplo inferre terrorem et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque usus⁷ singulari militum studio eodem, quo venerat, die post horam nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare adgressus ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus concessit statimque ab oppido castra

movit et Metropolim venit, sic ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet

1 LXXXI. Metropolitae primo eodem usi consilio, isdem permoti rumoribus portas clausurunt murosque armatis compleverunt, sed postea casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos Caesar ad murum
2 producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, conlata fortuna Metropolitarum cum casu Gomphensium nulla Thessaliae fuit civitas praeter Larisaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari pareret atque imperata
3 faceret. Ille idoneum locum in agris nactus, quo prope iam matura erant *frumenta*, ibi adventum expectare Pompei eoque omnem belli rationem conferre constituit.

1 LXXXII. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit contionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias, Scipionis milites cohortatur, ut parta iam victoria praedae ac praemiorum velint esse participes, receptisque omnibus in una castra legionibus suum cum Scipione honorem partitur classicumque apud eum cani et alterum illi iubet praetorium tendi.
2 Auctis copiis Pompei duobusque magnis exercitibus coniunctis pristina omnium confirmatur opinio et spes victoriae augetur, adeo ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur, et si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio et consulares praetoriosque servorum habere numero
3 dicerent. Iamque inter se palam de provinciis ac de sacerdotiis contendebant in annosque consulatum definiebant, alii domos bonaque eorum, qui in castris
4 erant Caesaris, petebant; magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne Lucilii Hirri, quod

is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi, cum eius necessarii fidem implorarent Pompei, praestaret, quod proficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus videretur, reliqui, in labore pari ac periculo ne unus omnes antecederet, recusarent.

LXXXIII. Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, 1 Scipio Spintherque Lentulus cotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt, cum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio adfinitate Pompei confideret. Postulavit etiam L. Afranium 2 proditoris exercitus Acutius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit placere sibi bello confecto 3 ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent senatorii belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent quique intra praesidia Pompei fuissent neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent, alteram, qui capitis damnarent, tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis aut de praemiis 4 pecuniae aut de persequendis inimicis agebant, neque, quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

LXXXIII. Re frumentaria praeparata confirmatis 1 que militibus et satis longo spatio temporis a Dyrachinis proeliis intermisso, quo satis perspectum habere militum *animum* videretur, temptandum Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit 2 aciemque instruxit, primum suis locis pauloque a castris Pompei longius, continentibus vero diebus, ut

progredere a castris suis collibusque Pompeianis
 aciem subiceret. Quae res in dies confirmatiorem eius
 3 exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in
 equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut quoniam
 numero multis partibus esset inferior, adulescentes
 atque expeditos ex antesignanis electos mutatis ad
 pernecitatem armis inter equites proeliari iuberet, qui
 cotidiana consuetudine usum quoque eius generis proe-
 4 liorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equi-
 tes mille etiam apertioribus locis VII milium Pompeia-
 norum inpetum, cum adesset usus, sustinere auderent
 5 neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Nam-
 que etiam per eos dies proelium secundum equestre
 fecit atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfu-
 gisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam
 interfecit.

1 LXXXV. Pompeius, qui castra in colle habebat,
 ad infimas radices montis aciem instruebat, semper,
 ut videbatur, exspectans, si iniquis locis Caesar se
 2 subiceret. Caesar nulla ratione ad pugnam elici posse
 Pompeium existimans hanc sibi commodissimam belli
 rationem iudicavit, uti castra ex eo loco moveret sem-
 perque esset in itineribus, haec spectans, ut movendis
 castris pluribusque adeundis locis commodiore re fru-
 mentaria uteretur, simulque in itinere ut aliquam
 occasionem dimicandi nancisceretur et insolitum ad la-
 borem Pompei exercitum cotidianis itineribus defatiga-
 3 ret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato
 tabernaculisque detensis animadversum est paulo ante
 extra cotidianam consuetudinem longius a vallo esse
 aciem Pompei progressam, ut non iniquo loco posse
 4 dimicari videretur. Tum Caesar apud suos, cum iam
 esset agmen in portis, 'Differendum est,' inquit, 'iter
 in praesentia nobis et de proelio cogitandum, sicut

semper depoposcimus. Animo simus ad dimicandum parati; non facile occasionem postea reperiemus.' Confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI. Pompeius quoque, ut postea cognitum 1 est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore uti exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent plerique adm- 2 rati, 'Scio me,' inquit, 'paene incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. Persuasi equitibus no- 3 stris, idque mihi facturos confirmaverunt, ut cum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto adgrederentur et circumventa a tergo acie prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum 4 et paene sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatu valeamus.' Simul denuntiavit, ut essent animo parati in posterum 5 diem, quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe cogitavissent, neu suam neu reliquorum opinionem fallerent.

LXXXVII. Hunc Labienus excepit et, cum Caesa- 1 ris copias despiceret, Pompei consilium summis laudibus efferret, 'Noli,' inquit, 'existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui proeliis neque temere incognitam 2 rem pronuntio. Perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperiit, quod accidere tot proeliis fuit necesse, multos autumnii pestilentia in Italia consumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relictii in continenti. An non audistis ex iis, qui per causam 3 valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? Hae copiae, quas videtis, ex dilectibus horum anno- 4

rum in citeriore Gallia sunt resectae, et plerique sunt ex coloniis Transpadanis. Ac tamen, quod fuit roboris, 5 duobus proeliis Dyrrachinis interiit.' Haec cum dixisset, iuravit se nisi victorem in castra non reversurum 6 reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem iuravit; nec vero ex reliquis fuit 7 quisquam, qui iurare dubitaret. Haec tum facta sunt in consilio magnaue spe et laetitia omnium discessum est; ac iam animo victoriam praecipiebant, quod de re tanta et a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

1 LXXXVIII. Caesar cum Pompei castris adpropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam 2 advertit. Erant in sinistro cornu legiones duae traditae a Caesare initio dissensionis ex senatusconsulto; quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo 3 loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio 4 docuimus, in dextro cornu erant conlocatae. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat numeroque 5 cohortes CX expleverat. Haec erant numero milia XLV, evocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quae tota acie disperserat. Reliquas cohortes VII in castris propin- 6 quisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum cornu eius rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes sinistro cornu adiecerat.

1 LXXXVIII. Caesar superius institutum servans X legionem in dextro cornu, IX in sinistro conlocaverat, tametsi erat Dyrrachinis proeliis vehementer attenuata, et huic sic adiunxit VIII, ut paene unam ex duabus

efficeret, atque alteram alteri praesidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quae summa 2
 erat milium XXII; cohortes VII castris praesidio reli-
 querat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, 3
 mediae aciei Cn. Domitium praeposuerat. Ipse contra
 Pompeium constitit. Simul his rebus animadversis, 4
 quas demonstravimus, timens, ne a multitudine equitum
 dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie
 singulas cohortes detraxit atque ex his quartam insti-
 tuit equitatuque opposuit et, quid fieri vellet, ostendit
 monuitque eius diei victoriam in earum cohortium
 virtute constare. Simul tertiae aciei totique exercitui 5
 imperavit, ne iniussu suo concurrerent; se cum id fieri
 vellet, vexillo signum daturum.

LXXXX. Exercitum cum militari more ad pugnam 1
 cohortaretur suaque in eum perpetui temporis officia
 praedicaret, in primis commemoravit testibus se militi-
 bus uti posse, quanto studio pacem petisset, quae per
 Vatinium in colloquiis, quae per A. Clodium cum Sci-
 pione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone
 de mittendis legatis contendisset. Neque se unquam 2
 abuti militum sanguine neque rempublicam alterutro
 exercitu privare voluisse. Hac habita oratione expo- 3
 scentibus militibus et studio pugnae ardentibus tuba
 signum dedit.

LXXXI. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cae- 1
 saris, qui superiore anno apud eum primum pilum in
 legione X duxerat, vir singulari virtute. Hic signo 2
 dato 'Sequimini me,' inquit, 'manipulares mei qui
 fuistis, et vestro imperatori, quam constituistis, operam
 date. Unum hoc proelium superest; quo confecto et
 ille suam dignitatem et nos nostram libertatem recu-
 perabimus.' Simul respiciens Caesarem, 'Faciam,' in- 3
 quit, 'hodie, imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo

4 gratias agas.' Haec cum dixisset, primus ex dextro
cornu procucurrit atque eum electi milites circiter CXX
voluntarii eiusdem centuriae sunt prosecuti.

1 LXXXII. Inter duas acies tantum erat relictum
spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus.
2 Sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum
exciperent neque se loco moverent aciemque eius distr
trahi paterentur; idque admonitu C. Triarii fecisse
dicebatur, ut primus excursus visque militum infringe
retur aciesque distenderetur, atque in suis ordinibus
3 dispositi dispersos adorirentur; leviusque casura pila
sperabat in loco retentis militibus, quam si ipsi im
missis telis occurrissent, simul fore, ut duplicato cursu
Caesaris milites exanimarentur et lassitudine confice
4 rentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a
Pompeio videtur, propterea quod est quaedam animi
incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus,
5 quae studio pugnae incenditur. Hanc non reprimere,
sed augere imperatores debent; neque frustra antiqui
tus institutum est, ut signa undique concinerent cla
moremque universi tollerent; quibus rebus et hostes
terreri et suos incitari existimaverunt.

1 LXXXIII. Sed nostri milites dato signo cum in
festis pilis procucurrissent atque animadvertissent non
concurri a Pompeianis, usu periti ac superioribus pu
gnis exercitati sua sponte cursum represserunt et ad
medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viri
bus adpropinquarent, parvoque intermisso temporis
spatio ac rursus renovato cursu pila miserunt celeri
terque, ut erat praeceptum a Caesare, gladios strinxer
2 runt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam
et tela missa exceperunt et impetum legionum tulerunt
et ordines conservarunt pilisque missis ad gladios
3 redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro Pompei

cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt, 5
 omnisque multitudo sagittariorum se profudit. Quorum 4
 impetum noster equitatus non tulit, sed paulatim loco
 motus cessit, equitesque Pompei hoc acrius instare et
 se turmatim explicare aciemque nostram ab latere
 aperto circumire coeperunt. Quod ubi Caesar animad- 5
 vertit, quartae aciei, quam instituerat sex cohortium
 numero, dedit signum. Illae celeriter procucurrerunt in- 6
 festisque signis tanta vi in Pompei equites impetum
 fecerunt, ut eorum nemo consisteret omnesque con-
 versi non solum loco excederent, sed protinus incitati
 fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis 7
 omnes sagittarii funditoresque destituti inermes sine
 praesidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sini- 8
 strum cornu pugnantibus etiam tum ac resistantibus
 in acie Pompeianis circumierunt eosque a tergo sunt
 adortae.

LXXXIII. Eodem tempore tertiam aciem Caesar 1
 quae quiescens fuerat et se ad id tempus loco tenuerat,
 procurrare iussit. Ita cum recentes atque integri de- 2
 fessis successissent, alii autem a tergo adorirentur,
 sustinere Pompeiani non potuerunt atque universi terga
 verterunt. Neque vero Caesarem fefellit, quin ab iis 3
 cohortibus, quae contra equitatum in quarta acie con-
 locatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in
 cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim 4
 primum equitatus est pulsus, ab isdem factae caedes
 sagittariorum ac funditorum, ab isdem acies Pompeiana
 a sinistra parte [erat] circumita atque initium fugae
 factum. Sed Pompeius ut equitatum suum pulsum 5
 vidit atque eam partem, cui maxime confidebat, per-
 territam animadvertit, aliis diffusus acie excessit pro-
 tinusque se in castra equo contulit et iis centurio-
 nibus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat,

clare, ut milites exaudirent, 'Tuemini,' inquit, 'castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo et castrorum praesidia confirmo.' Haec cum dixisset, se in praetorium contulit summae rei diffidens et tamen eventum exspectans.

1 LXXXV. Caesar Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis nullum spatium perterritis dari oportere existimans milites cohortatus est, ut beneficio Fortu-
2 nae uterentur castraque oppugnarent. Qui etsi magno aestu fatigati — nam ad meridiem res erat perducta — tamen ad omnem laborem animo parati imperio
3 paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam
4 acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui *ex* acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militari-
5 sione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt, sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes ducibus usi centurionibus tribunisque militum in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

1 LXXXVI. In castris Pompei videre licuit trichilas structas, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta edera multa-
2 que praeterea, quae nimiam luxuriam et victoriae fiduciam designarent, ut facile existimari posset nihil eos de eventu eius diei timuisse, qui non necessarias
3 conquirerent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriam obiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, iam cum intra vallum nostri versarentur, equum

nactus detractis insignibus imperatoriis decumana porta se ex castris eiecit protinusque equo citato Larisam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate 4 paucos suos ex fuga nactus nocturno itinere non intermisso comitatu equitum xxx ad mare pervenit navemque frumentariam conscendit, saepe, ut dicebatur, querens tantum se opinionem fefellisse, ut a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugae facto paene proditus videretur.

LXXXVII. Caesar castris potitus a militibus con- 1 tendit, ne in praeda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata montem 2 opere circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffusi ei loco relicto monte universi iugis eius Larisam versus se recipere coeperunt. Qua 3 re animadversa Caesar copias suas divisit partemque legionum in castris Pompei remanere iussit, partem in sua castra remisit, iv secum legiones duxit commodioreque itinere Pompeianis occurrere coepit et progressus milia passuum vi aciem instruxit. Qua re 4 animadversa Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen sublebat. Caesar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti noxque iam suberat, tamen munitione flumen a monte seclisit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo perfecto opere illi de deditioe missis legatis agere 5 coeperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se cum his coniunxerant, nocte fuga salutem petiverunt.

LXXXVIII. Caesar prima luce omnes eos, qui in 1 monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere atque arma proicere iussit. Quod ubi sine 2 recusatione fecerunt passisque palmis proiecti ad terram flentes ab eo salutem petiverunt, consolatus consurgere iussit et pauca apud eos de lenitate sua locu-

tus, quo minore essent timore, omnes conservavit militibusque suis commendavit, ne qui eorum violaretur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia ex castris sibi legiones alias occurrere et eas, quas secum duxerat, invicem requiescere atque in castra reverti iussit eodemque die Larisam pervenit.

1 LXXXXVIII. In eo proelio non amplius CC milites desideravit, sed centuriones, fortes viros, circiter
 2 XXX amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in
 3 os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Caesar existimabat eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse optimeque eum de se meritum iudicabat.
 4 Ex Pompeiano exercitu circiter milia XV cecidisse videbantur, sed in deditionem venerunt amplius milia XXIV — namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dederunt — multi praeterea in finitimas civitates refugerunt, signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata CLXXX et aquilae
 5 IX. L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

1 C. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Laelianas atque ex his longius productam unam quinqueremem et minores duas in angustiis portus cepit, itemque per equites dispositos aqua prohibere classarios instituit.
 3 Sed Laelius tempore anni commodiore usus ad navigandum onerariis navibus Coreyra Dyrrachioque aquam suis supportabat neque a proposito deterrebat ne-

que ante proelium in Thessalia factum cognitum aut ignominia amissarum navium aut necessariarum rerum inopia ex portu insulaque expelli potuit.

CI. Isdem fere temporibus C. Cassius cum classe 1
Syrorum et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit,
et cum esset Caesaris classis divisa in duas partes,
dimidiae parti praeeset P. Sulpicius praetor Vibone
ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Messanam, prius
Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pompo-
nius de eius adventu cognosceret, perturbatumque eum 2
nactus nullis custodiis neque ordinibus certis, magno
vento et secundo completas onerarias naves taeda et
pice et stupa reliquisque rebus, quae sunt apta ad
incendia, in Pomponianam classem immisit atque om-
nes naves incendit xxxv, e quibus erant xx constratae.
Tantusque eo facto timor incessit, ut cum esset legio 3
praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur, et nisi
eo ipso tempore quidam nuntii de Caesaris victoria
per dispositos equites essent adlati, existimabant ple-
rique futurum fuisse, uti amitteretur. Sed oportunis- 4
sime nuntiis adlatis oppidum est defensum; Cassiusque
ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem,
adplicatisque nostri ad terram navibus propter eundem
timorem pari atque antea ratione egerunt; Cassius se-
cundum nactus ventum onerarias naves circiter xl
praeparatas ad incendium immisit, et flamma ab utro-
que cornu comprehensa naves sunt combustae quinque.
Cumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, 5
qui ex veteribus legionibus erant relictis praesidio na-
vibus ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt,
sed sua sponte naves conscenderunt et a terra sol- 6
verunt impetuque facto in Cassianam classem quinque-
remes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt,
sed Cassius exceptus scapha refugit; praeterea duae

7 sunt depressae triremes. Neque multo post de proelio facta in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret; nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis ex his locis Cassius cum classe discessit.

1 CII. Caesar omnibus rebus relictis persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes se ex fuga recepisset, ne rursus copias comparare alias et bellum renovare posset, et quantumcunque itineris equitatu efficere poterat, cotidie progrediebatur legionemque unam minoribus itineribus subsequi iussit.

2 Erat edictum Pompei nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius provinciae iuniores, Graeci civesque

3 Romani, iurandi causa convenirent. Sed utrum avertendae suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugae consilium occultaret, an novis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam

4 tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad ancoram unam noctem constitit et vocatis ad se Amphipoli hospitibus et pecunia ad necessarios sumptus conrogata cognito Caesaris adventu ex eo loco discessit

5 et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus navibusque aliis additis actuariis in Ciliciam

6 atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognovit consensu omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse excludendi sui causa nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent; id si fecissent, magno eorum capitis periculo

7 futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui cum ex fuga Pompeium sequerentur atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant missisque ad eos nuntiis, ut ex his locis

discederent, contra voluntatem suam naves solverant. Iamque de Caesaris adventu fama ad *eas* civitates per- 8
ferebatur.

CIII. Quibus cognitis rebus Pompeius deposito ad- 1
eundae Syriae consilio pecunia a societatibus sublata
et a quibusdam privatis sumpta et aeris magno pon-
dere ad militarem usum in naves imposito duobusque
milibus hominum armatis, partim quos ex familiis so-
cietatum delegerat, partim a negotiatoribus coëgerat,
quos ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat,
Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolomaeus, puer 2
aetate, magnis copiis cum sorore Cleopatra bellum
gerens, quam paucis ante mensibus per suos propin-
quos atque amicos regno expulerat; castraque Cleopa-
trae non longo spatio ab eius castris distabant. Ad 3
eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia
patris Alexandriam reciperetur atque illius opibus in
calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, con- 4
fecto legationis officio liberius cum militibus regis
conloqui coeperunt eosque hortari, ut suum officium
Pompeio praestarent neve eius fortunam despicerent.
In hoc erant numero complures Pompei milites, quos 5
ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexan-
driam traduxerat belloque confecto apud Ptolomaeum,
patrem pueri, reliquerat.

CIIII. His tum cognitis rebus amici regis, qui 1
propter aetatem eius in procuratione erant regni, sive
timore adducti, ut postea praedicabant, sollicitato exer-
citu regio, ne Pompeius Alexandriam Aegyptumque
occuparet, sive despecta eius fortuna, ut plerumque in
calamitate ex amicis inimici existunt, iis, qui erant
ab eo missi, palam liberaliter responderunt eumque
ad regem venire iusserunt; ipsi clam consilio inito 2
Achillam, praefectum regium, singulari hominem auda-

cia, et L. Septimium, tribunum militum, ad interficien-
 3 dum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse ap-
 pellatus et quadam notitia Septimii productus, quod
 bello praedonum apud eum ordinem duxerat, naviculam
 parvulam conscendit cum paucis suis; ibi ab Achilla
 et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehen-
 ditur ab rege et in custodia necatur.

1 CV. Caesar cum in Asiam venisset, reperiebat T.
 Ampium conatum esse pecunias tollere Epheso ex fano
 Dianae eiusque rei causa senatores omnes ex provincia
 evocasse, ut his testibus in summam pecuniae uteretur,
 2 sed interpellatum adventu Caesaris profugisse. Ita
 duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium
 3 tulit . . . . . Item constabat Elide in templo Miner-
 vae repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium
 secundum Caesar fecisset, simulacrum Victoriae, quod
 ante ipsam Minervam conlocatum esset et ante ad si-
 mulacrum Minervae spectavisset, ad valvas se templi
 4 limenque convertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria
 bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exaudi-
 5 tus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc
 idem Ptolomaide accidit. Pergamique in occultis ac
 reconditis templi, quo praeter sacerdotes adire fas non
 est, quae Graeci adyta appellant, tympana sonuerunt.
 6 Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caesaris sta-
 tuam consecraverant, palma per eos dies sub tecto inter
 coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

1 CVI. Caesar paucos dies in Asia moratus cum
 audisset Pompeium Cypri visum, coniectans eum *in*
 Aegyptum iter habere propter necessitudines regni re-
 liquasque eius loci oportunitates cum legione una,
 quam se ex Thessalia sequi iusserat, et altera, quam
 ex Achaia a Q. Fufio legato evocaverat, equitibusque
 DCCC et navibus longis Rhodiis x et Asiaticis paucis

Alexandriam pervenit. In his erant legionariorum milia 2
 tria CC; reliqui vulneribus ex proeliis et labore ac
 magnitudine itineris confecti consequi non potuerant.
 Sed Caesar confisus fama rerum gestarum infirmis auxi- 3
 liis proficisci non dubitaverat aequae omnem sibi locum
 tutum fore existimans. Alexandriae de Pompei morte 4
 cognoscit atque ibi primum e navi egrediens clamorem
 militum audit, quos rex in oppido praesidii causa re-
 liquerat, et concursum ad se fieri videt, quod fasces
 anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem re-
 giam minui praedicabat. Hoc sedato tumultu crebrae 5
 continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes
 fiebant compluresque milites in viis urbis omnibus
 partibus interficiebantur.

CVII. Quibus rebus animadversis legiones sibi duas 1
 ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus
 confecerat. Ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui
 navigantibus Alexandria flant adversissimi venti. Interim 2
 controversias regum ad populum Romanum et ad se,
 quod esset consul, pertinere existimans atque eo magis
 officio suo convenire, quod superiore consulatu cum
 patre Ptolomaeo et lege et senatusconsulto societas
 erat facta, ostendit sibi placere regem Ptolomaeum
 atque eius sororem Cleopatram exercitus, quos habe-
 rent, dimittere et de controversiis iure apud se potius
 quam inter se armis disceptare.

CVIII. Erat in procuratione regni propter aetatem 1
 pueri nutricius eius, eunuchus nomine Pothinus. Is
 primum inter suos queri atque indignari coepit regem
 ad causam dicendam evocari; deinde adiutores quosdam 2
 consilii sui nactus ex regis amicis exercitum a Pelusio
 clam Alexandriam evocavit atque eundem Achillam,
 cuius supra meminimus, omnibus copiis praefecit. Hunc 3
 incitatum suis et regis inflatum pollicitationibus, quae

4 fieri vellet, litteris nuntiisque edocuit. In testamento
 Ptolomaei patris heredes erant scripti ex duobus filiis
 maior et ex duabus filiabus ea, quae aetate antecede-
 5 bat. Haec uti fierent, per omnes deos perque foedera,
 quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolomaeus
 6 populum Romanum obtestabatur. Tabulae testamenti
 unae per legatos eius Romam erant adlatae, ut in aera-
 rio ponerentur — hae cum propter publicas occupa-
 tiones poni non potuissent, apud Pompeium sunt de-
 positae — alterae eodem exemplo relictæ atque ob-
 signatae Alexandriae proferebantur.

1 CVIII. De his rebus cum ageretur apud Caesarem,
 isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro
 controversias regum componere, subito exercitus regius
 2 equitatusque omnis venire Alexandriam nuntiatur. Cae-
 saris copiae nequaquam erant tantæ, ut eis, extra
 oppidum si esset dimicandum, confideret. Relinqueba-
 tur, ut se suis locis oppido teneret consiliumque Achillae
 3 cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit
 regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos
 haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mit-
 4 teret et, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo
 missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romae
 fuerant magnamque apud patrem Ptolomaeum auctori-
 5 tatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille,
 cum in conspectum eius venissent, priusquam audiret
 aut, cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripere
 atque interfici iussit; quorum alter accepto vulnere
 [occupatus] per suos pro occiso sublatus, alter inter-
 6 fectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate
 haberet, Caesar effecit magnam regium nomen apud
 suos auctoritatem habere existimans, et ut potius pri-
 vato paucorum et latronum quam regio consilio sus-
 ceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achilla *eae* copiae, ut neque numero neque genere hominum neque usu rei militaris contemnendae viderentur. Milia enim XX in armis habebat. Haec constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinae vitae ac licentiae venerant et nomen disciplinamque populi Romani dediderant uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex praedonibus latronibusque Syriae Ciliciaeque provinciae finitimarumque regionum; multi praeterea capitis damnati exulesque convenerant. Fugitivis omnibus nostris certus erat Alexandriae receptus certaue vitae condicio, ut dato nomine militum essent numero; quorum si quis a domino prehenderetur, consensu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendii augendi causa regis domum obsidere, regno expellere *alios*, alios arcessere vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consuerant. Erant praeterea equitum milia duo. Inveteraverant hi omnes compluribus Alexandriae bellis, Ptolomaeum patrem in regnum reducerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptiis gesserant. Hinc usum rei militaris habebant.

CXI. His copiis fidens Achilles paucitatemque militum Caesaris despiciens occupabat Alexandriam praeter eam oppidi partem, quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius inrumpere conatus; sed Caesar dispositis per vias cohortibus impetum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum, ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim diductis copiis pluribus viis pugnabatur et magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur;

quarum erant L auxilio missae ad Pompeium proelio-
 que in Thessalia facto domum redierant, quadriremes
 omnes et quinqueremes aptae instructaeque omnibus
 rebus ad navigandum, praeter has XXII, quae praesidii
 causa Alexandriae esse consuerant, constratae omnes;
 4 quas si occupavissent, *sperabant fore, ut classe Caesari*
erepta portum ac mare totum in sua potestate haberent,
 5 *commeatu auxiliisque Caesarem prohiberent.* Itaque
 tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum
 illi celerem in ea re victoriam, hi salutem suam con-
 6 sistere viderent. Sed rem obtinuit Caesar omnesque
 eas naves et reliquas, quae erant in navalibus, incen-
 dit, quod tam late tueri parva manu non poterat, con-
 festimque ad Pharum navibus milites exposuit.

1 CXII. Pharus est in insula turris magna altitudine,
 mirificis operibus exstructa; quae nomen ab insula
 2 cepit. Haec insula obiecta Alexandriae portum efficit;
 sed ab superioribus regibus in longitudinem passuum
 DCCCC in mare iactis molibus angusto itinere et ponte
 3 cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia
 Aegyptiorum et vicus oppidi magnitudine; quaeque
 ubique naves imprudentia aut tempestate paulum suo
 cursu decesserunt, has more praedonum diripere con-
 4 suerunt. Iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur,
 non potest esse propter angustias navibus introitus
 5 in portum. Hoc tum veritus Caesar hostibus in pugna
 occupatis militibusque expositis Pharumprehendit at-
 6 que ibi praesidium posuit. Quibus est rebus effectum,
 ut tuto frumentum auxiliisque navibus ad eum suppor-
 tari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas
 7 provincias atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi
 partibus sic est pugnatum, ut aequo proelio discede-
 retur et neutri pellerentur — id efficiebant angustiae
 loci — paucisque utrimque interfectis Caesar loca

maxime necessaria complexus noctu praemuniit. In eo 8
tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse
habitandi causa initio erat inductus, et theatrum con-
iunctum domui, quod arcis tenebat locum aditusque
habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has muni- 9
tiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro ob-
iectas haberet neu dimicare invitus cogeret. Interim 10
filia minor Ptolomaei regis vacuum possessionem regni
sperans ad Achillam sese ex regia traiecit unaque bel-
lum administrare coepit. Sed celeriter est inter eos 11
de principatu controversia orta, quae res apud milites
largitiones auxit; magnis enim iacturis sibi quisque
eorum animos conciliabat. Haec dum apud hostes ge- 12
runtur, Pothinus, nutricius pueri et procurator regni,
in parte Caesaris, cum ad Achillam nuntios mitteret
hortareturque, ne negotio desisteret neve animo defi-
ceret, indicatis deprehensusque internuntiis a Caesare
est interfectus. Haec initia belli Alexandrini fuerunt.

INDEX NOMINUM.

- Acarnania **3**, 56, 1. 58, 4.
 Achaia **3**, 3, 2. 4, 2. 56, 1; 3.
 57, 1. 106, 1.
 Achaica classis **3**, 5, 3.
 Achilles **3**, 104, 2; 3. 108, 2.
 109, 2; 3; 4. 110, 1. 111, 1.
 112, 10; 12.
 Acilius, M' Glabrio **3**, 15, 6.
 16, 2. 39. 1. 40, 1.
 Acutius Rufus **3**, 83, 2.
 Adbucillus **3**, 59, 1.
 Aeginium, *oppidum Epiri (aut
 Thessaliae?)* **3**, 79, 7.
 Aegyptia classis **3**, 40, 1.
 Aegyptiae naves **3**, 5, 3.
 Aegyptii **3**, 110, 6. 112, 3.
 Aegyptus **3**, 3, 1. 5, 1. 104, 1.
 106, 1.
 Aetoli **3**, 35, 1.
 Aetolia **3**, 34, 2. 35, 1. 56, 1.
 61, 2.
 Afraniana acies **1**, 83, 1.
 Afraniani **1**, 43, 5. 46, 5. 47, 2.
 70, 2. 71, 3. 78, 1.
 Afraniani milites **1**, 54, 1 (equi-
 tesque). 69, 1.
 Afranius, L. **1**, 37, 1; 3. 38
 39, 1. 40, 4. 41, 2; 3; 5. 42,
 2. 43, 1; 4. 48, 5. 49, 1. 51,
 1; 4. 53. 60, 5. 61, 2. 63, 3.
 65, 1. 67, 1. 70, 1; 3. 71, 4.
 72, 5. 73, 4. 74, 6. 75, 1. 76, 3.
 84, 2; 3. 87, 3. **2**, 17, 4. 18,
 1; 3. **3**, 83, 2. 88, 3.
 Africa **1**, 30, 2; 3. 31, 2. **2**, 23, 1.
 28, 1. 32, 3. 37, 2.
 Africanus exercitus **3**, 10, 5.
 Africum bellum **2**, 32, 13.
 Africus (*ventus*) **3**, 26, 4; 5.
 Alba, *oppidum Marsorum* **1**,
 15, 7. 24, 3.
 Albici, *gens Galliae provinciae*
1, 34, 4. 56, 2. 57, 3. 58, 4.
2, 2, 6. 6, 3.
 Alesia, *oppidum Galliae* **3**, 47, 5.
 Alexandria **3**, 4, 4. 103, 3; 5.
 104, 1. 106, 1; 4. 107, 1.
 108, 2; 6. 109, 1. 110, 4; 6.
 111, 1; 3. 112, 2.
 Alexandrina vita, *licentia* **3**,
 110, 2.
 Alexandrinum bellum **3**, 112, 12.
 Alexandrinus exercitus **3**, 110, 5.
 Allobroges **3**, 59, 1. 63, 5. 79, 6.
 Allobrox **3**, 84, 5.
 Amantia, *oppidum Epiri* **3**, 40, 4.
 Amantini **3**, 12, 4.
 Amanus, *mons Syriae* **3**, 31, 1.
 Ambracia, *oppidum Epiri* **3**,
 36, 5.
 Amphilochoi, *incolae Amphilo-
 chiae, regionis Epiri* **3**, 56, 1.
 Amphipolis, *oppidum Mace-
 doniae* **3**, 102, 2; 4.
 Ampius, T. Balbus **3**, 105, 1.
 Anas, *ae, flumen Hispaniae
 (Guadiana)* **1**, 38, 1.
 Ancona, *oppidum Piceni* **1**, 11, 4.

- Androstheneſes **3**, 80, 3.
 Anquillaria, *oppidum Africae* **2**, 23, 1.
 Antiochenses **3**, 102, 6.
 Antiochia, *caput Syriae* **3**, 102, 6. 105, 4.
 Antiochus (II.) Commagenus *rex Commagenes* **3**, 4, 5.
 Antonianae scaphae **3**, 24, 3.
 Antoniani milites **3**, 4, 2.
 Antonius, C. **3**, 10, 5. 67, 4.
 Antonius, M. **1**, 2, 7. (5.) 11, 4. 18, 2; 3. **3**, 24, 1; 4. 26, 1. 29, 1; 2. 30, 2; 4. 6. 34, 1. 40, 5. 46, 4. 65, 1. 89, 3.
 Apollonia, *oppidum Illyrici* **3**, 5, 2. 11, 2. 12, 1; 3. 13, 1. 26, 1. 30, 1. 75, 1. 78, 1; 3; 4. 79, 2.
 Apolloniates **3**, 12, 1. 13, 5. 25, 3.
 Apsus, *flumen Macedoniae* **3**, 13, 5; 6. 19, 1 (2). 30, 3.
 Apulia **1**, 14, 3. 17, 1. 23, 5 **3**, 2, 3.
 Aquitani **1**, 39, 2.
 Arecomici *v.* Volcae.
 Arelate, *oppidum Galliae (Arles)* **1**, 36, 4. **2**, 5, 1.
 Ariminum, *oppidum Umbriae (Rimini)* **1**, 8, 1. 10, 3. 11, 1; 4.
 Ariobarzanes (III.), *rex Cappadocum* **3**, 4, 3.
 Arretium, *oppidum Etruriae (Arezzo)* **1**, 11, 4.
 Asculum, *oppidum Piceni (Ascoli)* **1**, 15, 3.
 Asia **1**, 4, 5. **3**, 3, 1; 2. 4, 1. 5, 1. 42, 2. 53, 1. 105, 1. 106, 1. 107, 1.
 Asiatica classis **3**, 40, 4.
 Asiaticae navae **3**, 5, 3. 7, 1. 106, 1.
 Asparagium, *oppidum Illyriae* **3**, 30, 7. 41, 1. 76, 1; 2.
 Athamania, *regio Epiri* **3**, 78, 4.
 Athenae **3**, 3, 1.
 Attiani milites **1**, 13, 5. **2**, 34, 6.
 Attius, C. Paelignus **1**, 18, 1; 3; 4.
 Attius, P. Varus **1**, 12, 3. 13, 1—4. 31, 2. **2**, 23, 1; 3. 25, 1; 3. 27. 28, 1; 3. 30, 2. 33, 3. 34, 2; 3; 6. 35, 1; 2; 6. 36, 2. 43, 2. 44, 1; 2.
 Ausetani, *gens Hispaniae citerioris* **1**, 60, 2.
 Auster, *ventus* **3**, 26, 1; 2; 4; 5.
 Auximates **1**, 13, 5.
 Auximum, *oppidum Piceni (Osimo)* **1**, 12, 3. 13, 1 (2). 15, 1. 31, 2.
 Avaricum **3**, 47, 5.
 Bagrada, *flumen Africae* **2**, 24, 1. 26, 1. 38, 3. 39, 1.
 Bessi, *gens Thraciae* **3**, 4, 6.
 Bibulus, M. Calpurnius **3**, 5, 4. 7. 8, 3 (4). 14, 2 (3). 15, 1; 6. 16, 2; 3. 18, 1 (2). 31, 3. 110, 6.
 Bithynia **3**, 3, 1.
 Boeotia **3**, 4, 2.
 Britannia **1**, 54, 1.
 Brundisini **1**, 28, 1; 4.
 Brundisius portus **1**, 25, 4. 26, 1. **3**, 23, 1. 100, 1.
 Brundisium, *oppidum Calabriae (Brindisi)* **1**, 24, 1; 5. 25, 1; 3. 27, 1. 30, 1. **3**, 2, 1; 3. 6, 1. 8, 1. 14, 1. 24, 1; 4. 25, 1; 3. 87, 3. 100, 1; 2.
 Bruttii **1**, 30, 4.
 Brutus, D. Iunius **1**, 36, 5. 56, 4. 57, 1. **2**, 3, 3. 5, 1. 6, 4; 6. 22, 3.
 Buthrotum, *oppidum Epiri (Buthrinto)* **3**, 16, 1 (2).
 Byllidenses **3**, 12, 4.
 Byllis, idis, *oppidum Illyrici* **3**, 40, 4.
 Caecilius, L. Rufus **1**, 23, 2.
 Caecilius, T. **1**, 46, 5.
 Calagurritani, *incolae Calagurris Fibulariae, oppidi Hispaniae citerioris* **1**, 60, 1.

- Calenus *v.* Fufius.
 Calidius, M. **1**, 2, 3; 4; 5.
 Calvinus *v.* Domitius.
 Calvisius, C. Sabinus **3**, 34, 2.
 35, 1. 56, 1.
 Calydon, onis, *oppidum Aetoliae*
3, 35, 1.
 Camerinum, *oppidum Umbriae*
 (*Camerino*) **1**, 15, 5.
 Campania **1**, 14, 5.
 Candavia, *regio Illyrici* **3**, 11, 2.
 79, 2; 3.
 Caninius, C. Rebilus **1**, 26, 3; 5.
 2, 24, 2. 34, 4.
 Cantabri **1**, 38, 3.
 Canuleius, L. **3**, 42, 3.
 Canusium, *oppidum Apuliae*
 (*Canossa*) **1**, 24, 1.
 Capitolium **1**, 6, 7.
 Cappadocia **3**, 4, 3.
 Capua, *caput Campaniae* **1**, 10, 1.
 14, 4. **3**, 21, 5. 71, 1.
 Caralitani, *incolae Caralis sive*
Caralium, capitis Sardiniae
insulae (Cagliari) **1**, 30, 3.
 Carmonenses, *incolae Carmonis,*
oppidi Hispaniae Baeticae **2**,
 19, 4.
 Casilinum, *oppidum Campaniae*
 (*Capoa*) **3**, 21, 5.
 Cassius, C. Longinus **3**, 5, 3.
 101, 1; 4; 6; 7. — *Inde Cas-*
siana classis ib. 101, 6.
 Cassius, L. Longinus *Cai frater*
minor **3**, 34, 2. 35, 2. 36, 2; 4;
 5; 7; 8. 56, 1; 2.
 Cassius, Q. Longinus **1**, 2, 7.
2, 19, 1. 21, 4.
 Castor *v.* Tarcondarius.
 Castra Cornelia *v.* Cornelius.
 Castulonensis saltus, *iugum*
Hispaniae citerioris **1**, 38, 1.
 Cato, M. Porcius **1**, 4, 1. 30,
 2; 4. 32, 3.
 Celtiberia, *pars Hispaniae cite-*
rioris **1**, 38, 3. 61, 2.
 Ceraunia saxa, *promontorium*
Epiri **3**, 6, 3.
 Cilices **3**, 101, 1.
 Cilicia **3**, 3, 1. 4, 1. 102, 5.
 110, 3.
 Ciliciensis legio **3**, 88, 3.
 Cinga, *flumen Hispaniae cite-*
rioris (Cinca) **1**, 48, 3.
 Cingulum, *oppidum Piceni (Cin-*
goli) **1**, 15, 2.
 Cleopatra **3**, 103, 2. 107, 2
 (109, 1).
 Clodius, A. **3**, 57, 1 (2); 5. 90, 1.
 Clodius, P. Pulcher **3**, 21, 4.
 Clupea *sive -ae = Ἀσπίς, op-*
pidum Africae **2**, 23, 2; 3.
 Coelius, M. Rufus **1**, 2, 3. **3**,
 20, 1; 4. 21, 3. 22, 3.
 Commagenus *v.* Antiochus.
 Considius, C. Longus **2**, 23, 4.
 Coponius, C. **3**, 5, 3. 26, 2.
 Corcyra, Κέρκυρα (*Corfu*) **3**, 3, 1.
 7, 1. 8, 3. 11, 1. 15, 3. 16, 1.
 58, 4. 100, 3.
 Corduba, *caput Hispaniae Bae-*
ticae **2**, 19, 1—3. 20, 8. 21, 1; 2.
 Corfinienses **1**, 21, 6.
 Corfinienses duumviri **1**, 23, 4.
 Corfiniensis ignominia **2**, 32, 13.
 Corfinium, *caput Paelignorum*
1, 15, 6. 16, 1. 18, 1. 19, 4.
 20, 1. 23, 5. 24, 1. 25, 1. 34, 1.
2, 28, 1. 32, 1. **3**, 10, 1.
 Cornelius, L. Balbus **3**, 19, 7.
 Castra Cornelia, *sita in sinistra*
(nunc dextra) ripa Bagradae
fl. **2**, 24, 2. 25, (1); 6. 30, 3.
 37, 3.
 Compsa, *oppidum Hirpinorum*
3, 22, 2.
 Cosanum, *situm in litore maris*
Tusci in via Aurelia ad por-
tum Herculis **1**, 34, 2.
 Cotta, L. Aurelius **1**, 6, 5.
 Cotta, M. Aurelius **1**, 30, 2; 3.
 Cotys **3**, 4, 3. 36, 4.

- Crassus, M. Licinius **3**, 31, 3.
 Crastinus, C. **3**, 91 1. 99, 2; 3.
 Cremona, *oppidum Galliae Transpadanae* **1**, 24, 4.
 Creta **3**, 4, 1; 3. 5, 1.
 Curicta, *insula maris Hadriatici* **3**, 10, 5.
 Curicum, *caput Curictae* **3**, 8, 4.
 Curio, C. Scribonius **1**, 12, 1; 3. 18, 5. 30, 2; 5. 31, 1. **2**, 3, 2. 23, 1; 5. 24, 1 (2). 25, 1; 4; 6. 26, 1. 3 (4). 27, 1; 2; 3. 28, 1; 2; 4. 29, 1. (30, 1.) 31, 1. 33, (1); 2. 34, 3 (4). 35, 1; 4; 5. 36, 1. 37, 1; 6. 38, 5. 39, 1; 5; 6. 40, 2; 3. 41, 3. 42, 1; 3; 4 (5). 43, 1. **3**, 10, 5.
 Curius v. Vibius.
 Cyclades insulae **3**, 3, 1.
 Cyprus **3**, 102, 5. 106, 1.
 Cyrenae **3**, 5, 1.
 Dalmatae, *gens Illyrici* **3**, 9, 1.
 Dardani, *gens Moesiae superioris* **3**, 4, 6.
 Decidius, L. Saxa **1**, 66, 3 (4).
 Deiotarus **3**, 4, 3.
 Delphi **3**, 56, 4.
 Diana **3**, 33, 1, 105, 1.
 Dioscorides **3**, 109, 4 (5).
 Domitius, Cn. **2**, 42, 3.
 Domitius, Cn. Calvinus **3**, 34, 3. 36, 1; 2; 6; 8. 37, 1; 2; 5. 38, 1; 2; 4. 78, 2—5. 79, 3; 5 —7. 89, 3. — Domitianus exercitus **3**, 36, 8. — Domitiani milites **3**, 37, 3.
 Domitius, L. Ahenobarbus **1**, 6, 5. 15, 6; 7. 16, 2. 17, 1. 19, 1; 3; 4. 20, 1; 2; 4; 5. 21, 6. 23, 2; 4. 34, 2. 36, 1. 56, 1; 3. 57, 4. 58, 5. **2**, 3, 1; 3. 18, 2. 22, 2. 28, 2. 32, 8. **3**, 83, 1; 3. 99, 5. — Domitiani **1**, 16, 3. — Domitiana cohortes **1**, 25, 1.
 — Domitiani milites **1**, 22, 2. 23, 5.
 Domnilaus, *unus ex tetrarchis Galatae* **3**, 4, 5.
 Dyrrachini **3**, 30, 7.
 Dyrrachinum proelium **3**, 80, 2. 84, 1. 87, 4. 89, 1.
 Dyrrachium = Ἐπίδαυρος, *oppidum Illyrici (Durazzo)* **1**, 25, 2. 27, 1. **3**, 5, 2. 9, 8. 11, 2. 13, 1; 3; 5. 26, 1; 2; 3. 30, 1. 41, 3; 5. 42, 1. 44, 1. 53, 1. 57, 1. 58, 1. 62, 3. 78, 3. 79, 4. 80, 4. 100, 3.
 Egus, *filius Adbucilli, principis Allobrogum* **3**, 59, 1. 79, 6. (84, 5).
 Elis **3**, 105, 3.
 Ephesia pecunia **3**, 33, 2. 105, 2.
 Ephesus **3**, 33, 1. 105, 1.
 Epirus **3**, 4, 2. 12, 4. 13, 2. 42, 3. 47, 6. 61, 2. 78, 4. 80, 1.
 Fabius, C. **1**, 37, 1; 3. 40, 1; 7. 48, 2. Fabianae legiones **1**, 40, 3; 4.
 Fabius, Paelignus **2**, 35, 1; 2; 5.
 Fanum, *oppidum Umbriae (Fano)* **1**, 11, 4.
 Faustus v. Sulla.
 Favonius, M. **3**, 36, 3; 6; 7; 8. 57, 5.
 Firmum, *oppidum Picenum (Fermo)* **1**, 16, 1.
 Fleginas, C. **3**, 71, 1.
 Fortuna **1**, 40, 7. 52, 3. 59, 1. 72, 2. **2**, 14, 3. 17, 4. 28, 2. 32, 11; 13. 41, 8. **3**, 10, 3; 6; 7. 13, 3. 26, 4. 27, 1. 60, 3. 68, 1. 73, 3; 4; 5. 79, 3. 95, 1.
 Frentani, *gens Samnii* **1**, 23, 5.
 Fufius, Q. Calenus **1**, 87, 4 (5). **3**, 8, 2. 14, 1; 2. 26, 1. 56, 2 —4. 106, 1.
 Fulginus, Q. **1**, 46, 4.
 Fulvius Postumus **3**, 62, 4.

- Gabiniani 3, 4, 4.
 Gabiniani milites 3, 110, 2.
 Gabinus, A. 3, 4, 4. 103, 5.
 Gades, ium, *oppidum Hispaniae Baeticae (Cadiz)* 2, 18, 2; 6. 20, 1—3. 21, 3.
 Gaditani 2, 18, 1. 21, 1; 4.
 Gaditani principes 2, 20, 2 (3).
 Galli 3, 4, 4.
 Galli equites 1, 51 (1); 4. 2, 40, 1. 3, 22, 3.
 Galli = Galatae 3, 4, 3.
 Gallia 1, 7, 7. 10, 3. 18, 5. 29, 2; 3. 39, 2. 48, 4. 51, 1. 2, 1, 2. 3, 42, 3. 59, 2. 79, 6. 87, 1.
 Gallia citerior 3, 87, 4.
 Gallia ulterior 1, 33, 4.
 Gallia provincia 1, 39, 2.
 Gallica bella 3, 2, 3. 59, 1.
 Gallica consuetudo 1, 51, 1.
 Gallicae naves 3, 29, 3.
 Gallograecia 3, 4, 5.
 Gallonius, C. 2, 18, 2. 20, 2; 3.
 Genusus, *flumen Illyrici (Chkoumi)* 3, 75, 4. 76, 1.
 Gergovia 3, 73, 6.
 Germani 1, 83, 5. 3, 4, 4. 52, 2.
 Germania 1, 7, 7. 3, 87, 1.
 Gomphenses 3, 81, 2.
 Gomphensis civitas 3, 81, 1.
 Gomphi, *oppidum Thessaliae* 3, 80, 1.
 Gracchi 1, 7, 5.
 Graeci, a) Parthini 3, 11, 4. —
 b) *incolae Illyrici* 3, 30, 6. —
 c) Macedones 3, 102, 2. —
 d) *incolae Graeciae* 3, 105, 5.
 Granus, A. 3, 71, 1.
 Hadriaticum mare 1, 25, 3.
 Hadrumetum, *oppidum Africae* 2, 23, 3; 4.
 Haliacmon, *fluvius Macedoniae* 3, 36, 3. 37, 1.
 Hegesaretos 3, 35, 2.
 Helvii, *gens Galliae ulterioris* 1, 35, 4.
 Heraclia, *oppidum Macedoniae* 3, 79, 3.
 Hercules 2, 18, 2. 21, 3.
 Hiberus, *flumen Hispaniae (Ebro)* 1, 60, 2. 61, 5 (6). 62, 3. 63, 2. 65, 4. 68, 1; 3. 69, 4. 72, 5. 73, 1.
 Hirpinus ager 3, 22, 2.
 Hispalis, *oppidum Hispaniae Baeticae (Sevilla)* 2, 18, 1. 20, 4 (5).
 Hispanae cohortes 3, 88, 3.
 Hispani 2, 21, 1.
 Hispani equites 2, 40, 1. 3, 22, 3.
 Hispania 1, (2, 3. 9, 5. 11, 1; 2). 22, 4. 30, 1. 34, 1. 37, 1. 38, 1. 39, (1 utraque provincia); 2; 3. 74, 5. 85, 6 (8; 12). 86, 3. 87, 5. 2, 1, 1; 2. 32, 5. 37, 2. 3, 2, 3. (3, 2.) 10, 1; 5. 47, 5. 83, 2, *plur. num.* 1, 10, 3. 85, 7. 2, 18, 7. 32, 13, *duae Hispaniae* 1, 29, 3. 3, 10, 5. 73, 3.
 Hispania citerior 1, (29, 3 altera) 38, 1. 48, 7. 2, 7, 2. 18, 6 (citerior provincia 1, 39, 1. 2, 17, 4. 18, 7. 21, 4).
 Hispania ulterior 1, 38, 1; 2. 39, 1. 2, 17, 1. (2. 18, 4—6.) 19, 1 (2—4. 21, 4).
 Iacetani, *gens Hispaniae citerioris* 1, 60, 2.
 Igilium, *insula maris Tusci (Giglio)* 1, 34, 2.
 Iguvini 1, 12, 1.
 Iguvium, *oppidum Umbriae (Gubbio)* 1, 12, 1; 2.
 Ilerda, *oppidum Hispaniae citerioris (Lerida)* 1, 38, 4. 41, 2. 43, 1. 45, 1; 2 (5; 7. 46, 2. 47, 3). 48, 5. 49, 2. 56, 1. 59, 1. 63, 1. 69, 1. 73, 2. 78, 1; 2. 2, 17, 4.

- Illurgavonenses, *gens Hispaniae citerioris* **1**, 60, 2.
 Illurgavonensis cohors **1**, 60, 4.
 Illyricum **3**, 9, 1. 78, 3.
 Issa, *insula Maris Hadriatici (Lissa)* **3**, 9, 1.
 Isthmus **3**, 56, 3.
 Italia **1**, 2, 2. 6, 3; 8. 9, 1; 4; 5. 25, 3; 4. 27, 2. 29, 3. 30, 3. 35, 1. 48, 4. 53, 2. **2**, 17, 1. 18, 7. 22, 6. 32, 1; 3; 13. **3**, 1, 2. 4, 1. 6, 1. 10, 5. 12, 2. 13, 5. 18, 4. 21, 4. 22, 4. 29, 2; 3. 39, 1. 42, 3. 57, 4. 73, 3. 78, 3; 5. 82, 2. 87, 2.
 Italici commeatu **3**, 42, 3.
 Italica, *oppidum Hispaniae ulterioris* **2**, 20, 6.
 Iuba (I.) **1**, 6, 3. **2**, 25, 3; 4. 36, 3. 38, 1 (3. 39, 2). 40, 1. 43, 2. 44, 2 (3).
 Iulia lex **1**, 14, 4.
 Iulius, C. Caesar *passim*.
 Iulius, L. **1**, 8, 2. 10, 1. **2**, 23, 3; 4 (5).
 Iulius, Sex. **2**, 20, 7.
Labeates, gens Illyrici **3**, 25, 3.
 Labienus, T. Atius **1**, 15, 2. **3**, 13, 3. 19, 6; 8. 71, 4. 87, 1.
 Lacedaemon **3**, 4, 3.
 Laelius, D. **3**, 5, 3. 7, 1. 40, 4. 100, 1; 3.
 Laelianae naves **3**, 100, 2.
 Larinates, *incolae agri Larini, oppidi Frentanorum (Larina)* **1**, 23, 5.
 Larisa, *oppidum Thessaliae* **3**, 80, 4. 96, 3. 97, 2. 98, 3.
 Larisaei **3**, 81, 2.
 Latinae feriae **3**, 2, 1.
 Lentulus, L. Cornelius Crus **1**, 1 (1); 2. 2, 4; 5 (6. 3, 4). 4, (1); 2. 5, 4. (6. 7. 10, 1; 4.) 14, 1; 4. **3**, 4, 1. 96, 1. 102, 7. 104, 3.
 Lentulus, P. Cornelius Marcellinus *v.* Marcellinus.
 Lentulus, P. Cornelius Spinter **1**, 15, 3. 16, 1. 21, 6. 22, 1; 6. 23, 2. **3**, 83, 1. 102, 7.
 Lepidus, M. Aemilius **2**, 21, 5.
 Leptitani, *incolae Leptis (minoris) oppidi Africae (Byzacii) siti in ora maris* **2**, 38, 1.
 Libo *v.* Scribonius.
 Liburnae naves **3**, 9, 1.
 Liburnica classis **3**, 5, 3.
 Licinius Damasippus **2**, 44, 3.
 Lissus, *oppidum Illyrici (Alesio sive Ijesch)* **3**, 26, 4. 28, 1; 2. 29, 1; 3. 40, 5. 42, 4. 78, 4.
 Lucani **1**, 30, 4.
 Luceius, L. **3**, 18, 3.
 Luceria, *oppidum Apuliae (Lucera)* **1**, 24, 1.
 Lucilius, C. Hirrus **1**, 15, 5. **3**, 82, 4.
 Lucretius, Q. **1**, 18, 1; 3.
 Lucretius, Q. Vespillo **3**, 7, 1.
 Lusitani **1**, 44, 2. 48, 7.
 Lusitania **1**, 38, 1; 2; 3.
 Macedones **3**, 4, 6.
 Macedonia **3**, 4, 1; 4. 11, 2. 33, 2. 34, 3. 36, 1; 2; 3. [41, 1.] 57, 1. 79, 2. 102, 3.
 Macedonia libera **3**, 34, 4.
 Magius, N. **1**, 24, 4. 26, 2.
 Manlius, L. Torquatus **1**, 24, 3. **3**, 11, 3.
 Marcellus, C. Claudius **1**, (1, 1). 6, 4; (7. 10, 1; 4.) 14, 2. **3**, 5, 3.
 Marcellus, M. Claudius **1**, 2, 2; 5.
 Marcellinus, P. Cornelius Lentulus **3**, 62, 4. 64, 1. 65, 1.
 Marcus Rufus **2**, 23, 5. 24, 1. 43, 1.
 Marrucini, *gens Sabella Italiae mediae* **1**, 23, 5. **2**, 34, 3.
 Marsi, *gens Sabella Italiae mediae* **1**, 15, 7. 20, 3. **2**, 27, 1 (centuriones). 29, 3.
 Massilia, *oppidum Galliae provinciae (Marseille)* **1**, 34, 2; 4.

- 35, 1. 36, 1; 4; 5. 56, 4. **2**, 1, 1;
3. (2, 1; 6. 5, 3.) **7**, 3. 17, 4. 21,
5 (22, 6).
- Massilienses **1**, 34, 4. 35, 1. 56,
1. 57, 2; 4. 58, 1; 5. **2**, 3, 1; 3.
4, 1; 5. 5, 1. 6, 1. 7, 2; 4. 14,
(1; 4;) 5. 15, 1. (16, 3.) 18, 1.
22, 1; 2; 5.
- Massilienses legati **1**, 34, 3.
- Mauretania **1**, 6, 3. 39, 3. 60, 5.
- Menedemus **3**, 34, 4.
- Messana, *oppidum Siciliae (Mes-*
sina) **2**, 3, 2. **3**, 101, 1; 3.
- Metellus, L. Caecilius **1**, 33, 3.
- Metropolis, *oppidum Thessaliae*
3, 80, 7.
- Metropolitae **3**, 81, 1; 2.
- Milo, T. Annius **3**, 21, 4. 22, 1.
- Minerva **3**, 105, 3.
- Minucius Rufus **3**, 7, 1.
- Munatius, L. Plancus **1**, 40, 5.
- Mytilenae, *caput Lesbi insulae*
(Mitilini) **3**, 102, 4.
- Narbo, *oppidum Galliae pro-*
vinciae (Narbonne) **1**, 37, 1.
2, 21, 5.
- Nasidianae naves **2**, 7, 1; 2.
- Nasidius, L. **2**, 3, 1. 4, 4; 5.
- Naupactus, *oppidum Locrorum*
Ozolarum (Lepanto) **3**, 35, 1.
- Neapolis, *oppidum Campaniae*
3, 21, 5.
- Noricus rex **1**, 18, 5.
- Numidae **2**, 25, 3 (equites); 5.
38, 4. 39, 4. 41, 6.
- Nymphaeum, *portus Illyrici* **3**,
26, 4.
- Oceanus **1**, 38, 3.
- Octaviani **3**, 9, 6.
- Octavius, M. **3**, 5, 3. 9, 1; 4;
6; 7; 8.
- Octogesa, *oppidum Hispaniae*
citerioris (nunc Mequinenza)
1, 61, 5. 68, 1. 70, 4.
- Opimius, M. **3**, 38, 4.
- Orchomenos, *oppidum secun-*
dum Boeotiae **3**, 56, 4.
- Oricum, *oppidum maritimum*
Epiri (Ericho) **3**, 7, 1. 11, 3.
12, 1. 13, 1. 14, 2. 15, 1. 16, 2.
23, 1. 34, 1. 39, 1. 40, 1. 78, 3;
4; 5. 90, 1.
- Oscenses, *incolae Oscae, oppidi*
Hispaniae citerioris (Huesca)
1, 60, 1.
- Ota cilius Crassus **3**, 28, 2; 4; 6.
29, 1.
- Paeligni, *gens Sabella Italiae*
1, 15, 7. **2**, 29, 3, *sing. num.*
1, 18, 1. **2**, 35, 1.
- Palaeste, *oppidum Epiri (Pa-*
leassa) **3**, 6, 3.
- Parthi **3**, 31, 3. 82, 4.
- Parthicum bellum **1**, 9, 4. **3**, 31, 4.
- Parthini, *gens Illyrici* **3**, 11, 3.
41, 1. 42, 4; 5.
- Pedius, Q. **3**, 22, 2.
- Pelusium, *oppidum Aegypti in-*
ferioris **3**, 103, 1. 108, 2.
- Pergamum, *caput Mysiae* **3**,
31, 4. 105, 5.
- Petra (Πέτρα), *locus editus ad*
mare Hadriaticum paulo infra
Dyrrachium situs **3**, 42, 1.
- Petraeus **3**, 35, 2.
- Petreius, M. **1**, 38. 39, 1. 40,
4. 42, 2 (3). 43, 1. 53, 1.
61, 2. 63, (1); 3. 65, 1. 66, 3
(4). 67, 1. 72, 5. 73, 4. 74, 3.
75, 2. 76, 1 (3; 5). 87, 3. **2**,
17, 4. 18, 1.
- Pharus, *insula prope Alexan-*
driam sita **3**, 111, 6. 112, 1;
4; 5.
- Philippus, L. Marcius **1**, 6, 5.
- Phoenix **3**, 3, 1.
- Phoenices **3**, 101, 1.
- Picenum **1**, 12, 3. 15, 4. 29, 2.
- Picenus ager **1**, 15, 1; 4.

- Pisaurum, *oppidum Umbriae (Pesaro)* **1**, 11, 4.
 Piso, L. Calpurnius **1**, 3, 6.
 Placentia, *oppidum Galliae Cisalpinae (Piacenza)* **3**, 71, 1.
 Plancus, L. v. Munatius.
 Plotius, M. **3**, 19, 7.
 Pompeia lex **3**, 1, 4.
 Pompeiana acies **3**, 94, 4.
 Pompeiana legio **3**, 69, 2.
 Pompeianae copiae **3**, 66, 2.
 Pompeiani **3**, 42, 3. 44, 4. 46, 3; 5. 48, 2. 51, 1; 6. 53, 1. 65, 1. 67, 4. 72, 1. 84, 4. 93, 1; 2; 8. 94, 2. 95, 1. 97, 2; 3; 4. 101, 7.
 Pompeiani colles **3**, 84, 2.
 Pompeiani dilectus **1**, 15, 5.
 Pompeiani milites **1**, 28, 1. **3**, 107, 1.
 Pompeianus equitatus **3**, 58, 1.
 Pompeianus exercitus **1**, 40, 2. **3**, 63, 6. 99, 4.
 Pompeius, Cn. Magnus **1**, 1, 4. 2, 1; 3; 6. 3, 1; 2; 4. 4, 3; 4. 6, 1; 3. 7, 1; 4. 8, 2—9, 1; 5. 10, 1; 3; 4. 13, 4. 14, 1; 3. 15, 4. 17, 1. 18, 6. 19, 1; 4. 23, 4. 24, 1; 4; 5. 25, 2. 26, 1—3; 5. 27, 2. 28, 1—3. 29, 1; 3. 30, 1; 5. 32, 3; 8. 33, 2. 34, 1; 3. 35, 4. 38, 1. 39, 3. 53, 2. 60, 5. 61, 3. 76, 1. 84, 3. 2, 3, 1. 17, 2. 18, 5; 7. 25, 4. 32, 3. **3**, 1, 4. 3, 1. 4, 5 (6). 5, (1; 2). 9, 8. 10, 1; 2; 11. 11, 1; 2; 3. 13, 1; 3; 6. 16, 4; 5. 17, 2; 5. 18, 3; 4. 19, 1. 22, 1. 23, 2. 25, 2. 29, 1; 3. 30, 1—4; 7. 33, 1. 41, 1; 3—42, 1 (2); 5. 43, 1; 2; 3. 44, 1; 6. 45, 1; 6. 49, 1. 51, 7. 52, 1. 54, 1 (2). 55. 56, 2. 57, 2. 58, 2. 60, 4; 5. 61, 1; 3 (—62, 3). 63, 5. 65, 3. 66, 4 (—7). 67, 1; 3; 4. 69, 1; 4. 70. 71, 2 (3). 75, 3. 76, 2; 4. 77, 3. 78, 2; 3; 5. 79, 2; 2; 4; 6. 80, 3; 4. 81, 3. 82, 1; 2; 4. 83, 1; 2; 3. 84, 1; 2; 5. 85, 1; 2; 3. 86, 1 (—5). 87, 1; 6. 88, 1; 2; 4. 89, 3. 92, 2; 4. 93, 3; 4; 6. 94, 5 (6). 96, 1; 3 (4). 97, 3. 102, 1; 2; 3; 7. 103, 1; 3; 4; 5. 104, 1; 2 (3). 106, 1; 4. 108, 6. 111, 3.
 Pompeius, *Cnei filius maior* **3**, 4, 4. 5, 3. 40, 1.
 Pomponiana classis **3**, 101, 2.
 Pomponius, M. **3**, 101, 1.
 Pontus **3**, 3, 1. 4, 3.
 Pothinus **3**, 108, 1 (2). 112, 12.
 Ptolomaeus XI., *Nothos sive Auletes* **3**, 4, 4. 103, (3); 5. 107, 2. 108, 4. 109, 4. 110, 6. 112, 10.
 Ptolomaeus XII., *Dionysos, superioris filius maior* **3**, 103, 2 (—5. 104, 1. 106, 4). 107, 2 (108, 1—3. 109, 1; 3; 4; 6. 112, 12).
 Ptolomais, *idis, oppidum Phoenices (St.-Jean d'Acre sive Akka)* **3**, 105, 5.
 Pullo, T. **3**, 67, 5.
 Pupius, L. **1**, 13, 4; 5.
 Puteoli, *oppidum Campaniae (Pozzuoli)* **3**, 71, 1.
 Pyrenaei saltus **1**, 37, 1, *et sing. num.* **3**, 19, 2.
 Quintilius, *Sex. Varus* **1**, 23, 2. **2**, 28, 1; 2.
 Ravenna, *oppidum Galliae Cisalpinae* **1**, 5, 5.
 Rebilus v. Caninius.
 Rhascypolis **3**, 4, 4.
 Rhodanus, *flumen Galliae (Rhône)* **2**, 1, 2.
 Rhodia classis **3**, 26, 2.
 Rhodiae naves **3**, 5, 3. 27, 2. 106, 4.
 Rhodus, *insula* **3**, 102, 7.
 Roma **1**, 14, 1. 33, 2. 53, 1; 2. **3**, 10, 8. 83, 3. 108, 5; 6. 109, 4.

- (urbs 1, 2, 1; 3 3, 3, 5, 3; 5, 6, 1; 7, 9, 2, 14, 1; 3; 4. 32, 1. 33, 2; 4. 34, 3. 2, 22, 6. 32, 3. 3, 1, 4. 2, 1).
- Romanus populus 1, 7, 5. 9, 2. 22, 5. 35, 3. 3, 11, 4. 12, 2. 107, 2. 108, 5. 110, 2.
- Romanus senatus populusque 1, 9, 5.
- Romani cives 1, 30, 4. 2, 18, 4. 19, 2 (*sing. num.*). 20, 5. 21, 1; 2. 3, 4, 1. 9, 3. 10, 5. 29, 1. 32, 6. 40, 5. 102, 2; 6.
- Romani equites 1, 17, 2 (et senatores). 23, 1; 2. 77, 2. 2, 18, 2 (*sing. num.*). 3, 71, 1.
- Roscius, L. Fabatus 1, 3, 6. 8, 4. (9, 1.) 10, 1.
- Roucillus, *frater Egi, quem vide* 3, 59, 1. 79, 6.
- Rubrius, L. 1, 23, 2.
- Ruteni, *gens Galliae ulterioris* 1, 51, 1.
- Rutilius, P. Lupus 1, 24, 3. 3, 56, 3.
- Sabinus *v.* Calvisius.
- Saburra 2, 38, 1; 3. 39, 1. 40, 1; 2. 41, 2. 42, 1.
- Sacrativir, M. 3, 71, 1.
- Sadala, *filius Cotyis* 3, 4, 3.
- Sallyes, *gens Ligustica Galliae* 1, 35, 4.
- Salonae, *oppidum Dalmatiae* 3, 9, 1; 2.
- Sardinia 1, 30, 2; 3. 31, 1. 3, 10, 5.
- Sason, onis, *parva insula maris Hadriatici* 3, 8, 4.
- Saturninus, L. Appuleius 1, 7, 6.
- Scaeva 3, 53, 4 (5).
- Scipio, Q. Caecilius Metellus Pius 1, 1, 4. 2, 1; 6. 4, 1; 3. 6, 1; 5. 3, 4, 3. 31, 1. 33, 1. 36, 1; 5—8. 37, 1—4. 38, 1; 2. 57, 1; 3; 5. 78, 3; 5. 79, 3. 80, 4. 81, 2. 82, 1. 83, 1. 88, 3. 90, 1.
- Scribonius Libo 1, 26, 3; 4; 5. 3, 5, 3. 15, 6. 16, 2; 3. 17, 5. 18, 3. 23, 1 (2). 24, 2; 4. 90, 1. 100, 1.
- Septimius, L. 3, 104, 2; 3.
- Serapion 3, 109, 4.
- Sertorius 1, 61, 3.
- Servilius, P. Vatia Isauricus 3, 1, 1. 21, 1; 3.
- Sicilia 1, 25, 1. 30, 2; 4. 31, 1. 2, 23, 1; 5. 30, 3. 32, 3. 34, 4. 37, 4. 43, 1. 44, 1. 3, 10, 5. 42, 3. 101, 1.
- Sicoris, *flumen Hispaniae citerioris (Segre)* 1, 40, 1 (4). 48, (2); 3. 61, 1; 6. 62, 3. 63, 1; (3. 64, 2—7). 83, 4 (5).
- Staberius, L. 3, 12, 1; 3.
- Stadius, L. Murcus 3, 15, 6. 16, 2.
- Sulla, L. Cornelius Felix 1, 4, 2. 5, 1. 7, 3.
- Sulla, P. Cornelius 3, 51, 1; 3; 5. 89, 3. 99, 4.
- Sulla, Faustus 1, 6, 3; 4.
- Sulmonenses, *incolae Sulmonis, oppidi Paelignorum* 1, 18, 1; 2.
- Sulpicianae classis 3, 101, 4.
- Sulpicius, P. Rufus 1, 74, 6. 3, 101, 1.
- Sulpicius, Ser. 2, 44, 3.
- Syri 3, 101, 1.
- Syria 1, 4, 5. 6, 5. 3, 3, 1; 2. 4, 3; 5. 31, 3. 32, 6. 103, 1; 5. 105, 4. 110, 3.
- Syriacae legiones 3, 88, 3.
- Syriacae naves 3, 5, 3.
- Tarcondarius Castor 3, 4, 5.
- Tarracina, *oppidum Latii (Terracina)* 1, 24, 3.
- Tarraco, onis, *urbs Hispaniae citerioris (Tarragona)* 1, 73, 2. 78, 3. 2, 21, 4; 5.
- Tarraconenses 1, 60, 2.
- Taurois, *ëntis, castellum Masiliensium* 2, 4, 5.

- Thebae, *caput Boeotiae* **3**, 56, 4.
 Theophanes **3**, 18, 3.
 Thermus, Q. Minucius **1**, 12, 1; 2.
 Thessali **3**, 4, 6.
 Thessalia **3**, 3, 2. 5, 1. 34, 2.
 35, 2. 36, 2—5. 79, 7. 80, 1; 3; 4.
 81, 2. 82, 1. 100, 3. 101, 7. 106, 1.
 111, 3.
 Thraces **3**, 95, 3.
 Thracia **3**, 4, 3.
 Thurii (Θούριοι), *oppidum Brut-
 tiorum* **3**, 22, 3.
 Thurinum **3**, 21, 4.
 Tiburtius, L. **3**, 19, 7.
 Tillius, Q. **3**, 42, 3.
 Torquatus, L. v. Manlius.
 Tralles, *oppidum Cariae* **3**, 105, 6.
 Transpadanae coloniae **3**, 87, 4.
 Trebonius, C. **1**, 36, 5. **2**, 1, 1; 4.
 5, 3. 13, 3; 4. 15, 1. **3**, 20, 1; 2.
 21, 2.
 Triarius, C. Valerius **3**, 5, 3.
 92, 2.
 Tubero, L. Aelius **1**, 30, 2.
 31, 2; 3.
 Tuticanus Gallus **3**, 71, 1.
 Utica, *oppidum Africae* **1**, 31, 3.
2, 23, 3. 24, 1; 3; 4. 25, 1; 3;
 6. 26, 2 (4). 36, 1 (3). 37, 3.
 38, 1. 44, (2); 3.
 Uticenses **2**, 36, 1 (38, 1 per-
 fugae oppidani).
 Valerius, L. Flaccus **3**, 53, 1.
 Valerius, P. *eius filius* **3**, 53, 1.
 Valerius, Q. **1**, 30, 2; 3. 31, 1.
 Varro, A. Terentius Murena
3, 19, 4.
 Varro, M. Terentius, *Reatinus*
1, 38, 1; 2. **2**, 17, 1. 19, 3; 4.
 20, 1; 4; 6; 8. 21, 2; 4.
 Varus, P. v. Attius.
 Varus, Qu. Attius **3**, 37, 5.
 Varus, *flumen Galliae Trans-
 alpinae (Var)* **1**, 86, 3. 87, 1; 5.
 Vatinius, P. **3**, 19, 2; 6. 90, 1.
 100, 2.
 Vettones, *gens Hispaniae ulte-
 rioris* **1**, 38, 1; 2; 4.
 Vibius Curius **1**, 24, 3.
 Vibo, onis, *oppidum Bruttio-
 rum* **3**, 101, 1; 4.
 Vibullius, L. Rufus **1**, 15, 4.
 34, 1. 38, 1. **3**, 10, 1. 11, 1.
 15, 8. 18, 3. 22, 1.
 Victoria **3**, 105, 3; 6.
 Volcacius, C. Tullus **3**, 52, 2.
 Volcae Arecomici, *gens Gal-
 liae ulterioris* **1**, 35, 4.
 Volusenus, C. Quadratus **3**,
 60, 4.
-

C. IULII CAESARIS
COMMENTARIII

CUM

A. HIRTII ALIORUMQUE SUPPLEMENTIS

EX RECENSIONE

BERNARDI KÜBLERI.

VOL. III PARS PRIOR
COMMENTARIUS DE BELLO ALEXANDRINO.

REC. **B. KÜBLER.**

COMMENTARIUS DE BELLO AFRICO.

REC. **ED. WÖLFFLIN.**

EDITIO MAIOR.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCVI.

871
C2
1898
V3

CONSPECTUS SIGLORUM.

π = { T = cod. Paris. Lat. 5764 (Thuaneus). saec. XI.
V = cod. Vindobon. 65. saec. XII/XIII.

ρ = { F = cod. Riccard. 541. saec. XI/XII.
U = cod. Vatic. 3324 (Ursinianus). saec. XII.

S = cod. Ashburnhamianus nunc Laurentianus. saec. X/XI.

W = cod. Laurentian. 8 plut. 68. saec. XI/XII.

L = cod. Leidensis 38D. saec. XII.

D = cod. Dresdensis n. 122. saec. XIV.

δ = cod. Dresdensis n. 83. saec. XIV.

a b minusculae litterae adiectae ad codicis notam significant lectionem a prima manu positam (a), deinde emendatam ab eadem (b).

1 2 minusculi numeri similiter adiecti ad codicis notam significant lectionem a prima manu positam (1), deinde emendatam a manu diversa (2).

J. B. = Jahresberichte des Berliner philologischen Vereins.

Lectionum nobis probatarum, quibus neque codicis notam neque nomen hominis docti adiecimus, auctorem primum indagare non potuimus.

PRAEFATIO.

In constituendo textu commentariorum, qui feruntur de bellis Alexandrino, Africo, Hispaniensi, satis habuimus eosdem libros manuscriptos adhibere, quibus usi sumus in edendis commentariis de bello civili scriptis; persuasum enim habemus nos etiamsi aliorum codicum sive superstitem sive deperditorum lectiones congessissemus, tamen nihil profecturos fuisse ad codicis archetypi β , quo uno commentarii nobis edendi traditi sunt, lectiones accuratius cognoscendas. Quoniam autem de codicibus ipsis satis dictum est in praefatione tomi secundi editionis nostrae, restat, ut quibus subsidiis adiuti apparatus criticum, quem dicunt, composuerimus, breviter indicemus. Atque ut ordiamur ab eo commentario, qui est de bello Alexandrino, codicum S et W collationem in nostrum usum confecit Henricus Rostagnus, quam publici iuris fecimus in actis hebdomadariis ab Andreseno editis (*Wochenschrift für klassische Philologie* 1895 Nr. 45—47). Praeterea codicem S nobis contulit Rudolphus Helm, codicem W Paulus Hildebrandt. Utriusque igitur libri egregii binas collationes nacti sumus per benevolentiam fidemque amicorum optimorum. Quibus quas gratias egimus privatim, eas nunc publice repetimus cumulatas. Quoniam autem non deerant loci, quibus aliter Rostagnus legisset atque Helmius aut Hildebrandtius, hos omnes vere huius anni Hildebrandtius noster cum iterum Florentiae versaretur denuo inspexit nosque de iis certiores fecit. Codicis V collationem summa cum diligentia confectam debemus Antonio Polaschek (*Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz*

1893). Codicem T ipsi contulimus. Quid in libris F et U scriptum sit, ex Dübneri editione comperimus.

In commentario de bello Africo recensendo summo nobis usui fuit apparatus criticus, quem Werner Müller in dissertatione Rostochiensi a. 1893 nobis iam prius (praef. tom. II p. V) laudata accuratissime composuit. Praeterea nobis praesto fuerunt Rostagni collatio codicis S (Studi italiani di Filologia classica. Vol. II p. 321 sq., Firenze-Roma 1893), Polaschekii collatio codicis V (l. s. s.), nostrae collationes codicum S et T.

Berolini.

B. Kübler.

ADNOTATIO CRITICA.

BELLUM ALEXANDRINUM.

Incipit C. Caesaris Bellum Alexandrinum h^oS. *Add. 2. m.* (*saec. XII*): Liber XI^s. S. 1, 1. Rhodo $\pi\varrho$ W; et ordo S. — arcessit ϱ T; arcesit S, arcersit VW. — Creta $\pi\varrho$; certa S. — Nabataeorum; navataeorum SW; nauata eorum $\pi\varrho$. — Malcho L; Malco β . — 2. operibus *om.* W. — esse videntur $\pi\varrho$ S; esse W¹, essent W². — per ϱ W; *om.* π S. — in tantum β ; in *del.* R. Schneider. — 3. ab addidit H. Müller (*J. B. XIV, 348*). — contignatione $\pi\varrho$ W; cogitatione S. — et structuris $\pi\varrho$ S; structuris W. — ac fornicibus π W; a fornicibus S, et fornicibus ϱ . — 4. reliqua $\pi\varrho$ W; reliqua S. — 5. spectans *Vasconianus*; expectans β . — ut β ; ne *et hoc loco et postea scribendum esse coni. Ihne Hist. Rom. VII, 89, sed cf. Vielhaber Ztschr. f. östr. Gymn. 1869, 550; sua acies Fleischer in Fleckeis. Annal. 1879, 852.* — esset $\pi\varrho$ W; esse S. — urbs ϱ W; urbis π S. — altera $\pi\varrho$ W; ad terra S. — rei copiam exiguam alterius *om.* S. — utrumque $\pi\varrho$ S; utrique W¹, utrinque W². — 2, 1. ab Alexandrinis Larsen. — fines $\pi\varrho$ W¹; fine S, finis W². — regnumque $\pi\varrho$ W; renumque S. — conquisitoresque $\pi\varrho$ S; inquisitoresque W. — *verba magnumque numerum usque ad adduxerant om. SD Lov.* — armatorum *add. Ed. Fischer.* — 2. urbe $\pi\varrho$ W; hurbe S. — armaverant $\pi\varrho$ S; armaverunt W. — 3. Hac $\pi\varrho$ W²; huc W¹, ha S. — semotarum W; semotorum $\pi\varrho$ S. — urbis $\pi\varrho$; hurbis S. in celeberrimis urbis locis *om.* W. — 4. viis *om.* S. — erat autem $\pi\varrho$ W; erant autem S. — partes $\pi\varrho$ W; pater S. — 5. confecerant L; confixerant β . — subiectisque $\pi\varrho$ W; subiectusque S. — funibus $\pi\varrho$ W; finibus S. — obiectis *del. Scaliger;* subiunctis *Cornelissen Mnem. N. S. XVII.* — derectis F π ; directis SUW. — quancumque $\pi\varrho$; quacunque S; $q\bar{c}\bar{u}q$ W. — movebant. Urbs $\pi\varrho$ W; movebatur his S. — 3, 1 fertilissima $\pi\varrho$ W; feralissima S. — imitati $\pi\varrho$ S; imitari WD δ . — effingebant *scripsi*; efficiebant β . *cf. Cic. de orat. 2, 90. 184. 243.*

Quint. X, 1, 108. Senec. ep. 65, 7. Lucan. 5, 713 et quae ad-
notavi ad b. c. 3, 48, 1. — infestabant et suas $\pi\varrho W$; infestabant
suas S. — 3. annis $\pi\varrho W$; animis S. — ante A. Gabinium
R. Schneider; ante^a gabinium T, ante agabin V, antea gabi-
nium ϱSW . — Caesarem $\pi\varrho W$; ac cessarem S. — 4. ex om. V.
— namque eum ϱSVW ; nam^q cum T. — propter om. S. —
4, 1. dissensione ϱSVW ; descensione T. — Achillan ϱSTW ;
achillā V. — exercitu V. — Arsinoen πSW ; Asirnoen ϱ . —
ptolomei sive ptholomei β . — ganimeden ϱST ; ganimedē VW;
sic semper per litteram i β . — atque achillan ϱT ; atque achillam
SVW. — interficit ϱSV ; interfecit TW. — 2. is ϱVW ; his T,
hic S. — militem πS ; milites ϱW . — reliqua SW; et reli-
qua $\pi\varrho$. — pari $\pi\varrho W$; patri S. — 5, 1. subfossa πSU ; suffussa F,
soffossa W. — ad Nilum ϱW ; a Nilo πS . — pertinentes $\pi\varrho S$;
pertingentes W. — ac subsidit hac ϱSTW ; ac subsidet ac V,
subsidet etiam F. — 2. nam quae e scripsi; namque ST, nam
quae ϱVW . — Nilo $\pi\varrho W$; nichilo S. — adeo $\pi\varrho W$; aeo S.
— parte $\pi\varrho W$; pater S. — 3. facto $\pi\varrho W$; facta S. — munitio-
num tuendarum ϱSW ; munitionem tuendarum T, munituen-
darum V. — vicatim ϱSVW ; vacatī hasta, quae litteram m
significat, expuncta T. — aedificiis privatis V. — specibus $\pi\varrho S$;
specubus WF corr. — ac $\pi\varrho W$; a S. — utebantur $\pi\varrho S$; ute-
batur W. — 6, 1. specibus $\pi\varrho S$; specubus W. — ex mari ϱST ;
ex mare V. — aquae usque ad superioribus om. W. — inter-
mittebat $\pi\varrho S$; intermittebant W. — 2. causam $\pi\varrho W$; acussam S.
— salsior $\pi\varrho W$; falsior S. — salsior aqua paulo praeter con-
suetudinem W¹; corr. W². — admirationem praebebat ϱSTW ;
exhibebat admirationem V. — nec $\pi\varrho W$; ne S. — dicerent ϱW ;
digerent πS . — different ϱW ; different π , differrēt S. —
3. vero πSW ; om. ϱ . — 7, 1. morari β ; nihil morari corrector
codicis Bongarsiani 3. — iuberet ϱW ; iuberent πS . — casum
 $\pi\varrho$; cassum S, del. Hauptius; post extimescerent litterae 17
erasae in T. — Alexandrini πS ; Alexandrinis ϱW . — possent
 ϱVW ; possint ST. — apparanda ϱSW ; apparenda π . — cum
tam parvo $\pi\varrho W$; com imitam parvos S. — illis ϱW ; illi πS .
— 2. domiciliis ϱS ; domicilius VW, domicilius T. — moverat
 ϱVSW ; noverat T. — descivisse $\pi\varrho W$; descisse S. — at mihi
si Madvig; ut mihi β . — esse Nipperdeius; essent β . — multa
Manutius; multaque β . — verba ut mihi usque ad nemo potest
del. Gruter et Kraner; ceterum conferatur Cic. p. Rab. Post. § 35.
— 3. ad $\pi\varrho W$; a S. — ad proditionem hoc genus W. —
8, 1. consolatione ϱSVW ; conlatione T. — puteis ϱSVW ;
puteus T. — enim ϱSVW ; om. T. — 2. Aegyptii; Aegypti vel
Aegypti β . — atque $\pi\varrho W$; aquae S. — haberent ϱSVW ; tene-
rent T. — prohiberi D²δ; prohibere β . — posse; possent β . —

navibus cottidie V. — peterent ρ W; petere π S. — a dextra L δ ; dextra β . — praecluderentur $\pi\rho$ S; praecludentur W. — 3. esse $\pi\rho$ W; esset S. — iis qui ρ S; hiis qui π , his qui W. — ne iis quidem U; ne his quidem F π SW. — qui ρ SW; *om.* π . — 4. adversos ex ρ SVW; adversus T. — sustineri $\pi\rho$ W; sustinere S. — pares esse $\pi\rho$ W; paressesse S, pares se esse? — 5. moram $\pi\rho$ W; morem S. — scaphis $\pi\rho$ W; caphis S. — aedificiorum ρ SVW; aedificatorum T. — 6. et loca — occupaturos *om.* W. — ita ρ SVW; ita tamen T. — fuga SWF' *corr.*; fugam $\pi\rho$. — 9, 1. Hac $\pi\rho$ W; haec S. — suos $\pi\rho$ W; uos S. — negotium *om.* W. — fodiendos $\pi\rho$ W; fodiendo S. — 2. vis aquae ρ VW; visaq' ST. — 3. supra ρ SVW; *om.* T. — Alexandriam $\pi\rho$ W; Alexandream W. — 4. Hae $\pi\rho$; hee W, haec S. — 10, 1. nudare π SW; nudari ρ . — 2. accessisset *Aldus*; accessissent β . — appellatur $\pi\rho$ S; appellabatur W. — chersonensis $\pi\rho$ S; chernonensis W. — exposuisset *Aldus*; exposuissent β . — praedatum ρ W; praecedatum S. — 3. nec ullos β . — 4. occurrerunt ρ W; occurrerant π S. — 5. nolebat $\pi\rho$ W; volebant S. — nullos $\pi\rho$ W; nullo S. — et post ρ W; post π S. — allaturam T, allatura W. — noticiam ρ . — quod nulla ρ SW; quo nulla π . — 6. causis $\pi\rho$ W; auis S (aquis *Lovan.*). — successuros ρ SW²; succensuros T¹, succensores T²V, successoros W¹. — existimabat ρ TW; existimabat S, estimabat V. — 11, 1. una navis $\pi\rho$ W; una nanavis S. — cornu Caesaris V. — longe $\pi\rho$ W; longeque S. — collocata $\pi\rho$ S; collata W. — tenuerunt F' *corr.* W; tenuit U, terunt ST, terter V. — 2. coactus $\pi\rho$ W; coatus S. — 3. turpem ρ W; turpe ST, turpiter V *corr.*. — hostium W; *om.* $\pi\rho$ S. — casurum $\pi\rho$ W; caesarum S. — 3. contentione S; contentio $\pi\rho$ W. — culpa π SW; culpam ρ (*in* F' *corr.*). — 4. altera duae omnibus *Turnebus*; altera deinde omnibus $\pi\rho$ W, alteraq' p̄tur deinde omnibus S, altera, alteraque perturbata (perforata *Fr. Gronov.*); deinde omnes *Lovan.* δ . altera, apertae undecim omnibus? — magna ρ SW; magnae π . — 5. potitus $\pi\rho$ W; portitus S. — esset ρ STW; est V. — 6. Hac $\pi\rho$ W; hanc S. — calamitate $\pi\rho$ W; cadamitate S. — flanti S. — remulco; remulgo β . — 12, 1. classiariorum $\pi\rho$ SW²; nauigatorum W¹. — se victos $\pi\rho$ W; sed victos S, se devictos *Lovan. cf. ad 13, 6. 18, 1.* — lacunam post quibus statuit *Nipperdeius*; ut vix ex aedificiis defendi posse se confiderent, quibus et sup. locis sublevabantur *Dinter*. — locis β . temporibus? *cf. ad 72, 2.* — classes V. — 2. confirmavit ρ SW; firmavit π . — et eas ρ W; ut eas π S. — naves *add. H. J. Müller.* — adaucturum ρ SW; adacturum π . — et fiducia $\pi\rho$ W; fidutia S. — 3. CX *Aldus*; ex β . — amiserant *Aldus*; miserant β . — non tamen ρ W; tamen π S. — deposuerunt β ; ^{nō} deposuerant T². — 4. Caesari *Stephanus*; Caesaris β .

— regionis πW ; religionis ρS . — naturale ρW ; naturalem πS . — 13, 1. omnibus β ; in omnibus *Schol. Paris. cf. Hedicke, Progr. Quedlinb. 1879.* — Nili $\pi \rho W$; portorium nili S . — occultis $\pi \rho W$; occulti S . — usi *om. V.* — 4. diebus *om. S.* — apertasque $\pi \rho W$; apertas S . — quid quaeque ρSTW ; quod quaeque V . — efficere $\pi \rho W$; effigere S . — seque $\pi \rho W$; sedque S . — 5. naves VIII ρSVW ; naves VIII T . — decem β ; de decem *Larsen, Studia in libellum incerti auctoris de bello Alex. Hauniae 1886.* — sub *add. Larsen.* — Aegyptio; Aegypto T . — Ponticas $\pi \rho W$; Pontias S . — Syrias *add. R. Schneider.* — Cilicias *R. Schneider*; Lycias β . — quinqueremes et β ; quinqueremes VI *Schneider.* — decem ρST ; et V , in *marg. al. man. decem.* — reliquae $\pi \rho W$; reliqua S . — 6. confisus $\pi \rho W$; consus S . — cognitis $\pi \rho W$; cognitatis S . — se $\pi \rho W$; sed S . — 14, 1. eorum *om. π .* — classe *W teste Hildebrandtio*; classi $\pi \rho S$. — Rhodias; Rhodios β . — collocat W , $\bar{c}$ locat T , conlocat S . — Ponticas inter has; Ponticos inter hos β . — relinquit ρVW ; reliquit T , reliquid S . — esse $\pi \rho W$; esset S . — 2. quae quamque ρSTW ; quae quamcumque V . — 3. instruunt ρSTW ; instituunt V . — collocant TW ; conlocant S . — 4. ipsa $\pi \rho W$; ipsam S . — adferre; afferre SW . — 5. sic enim . . . Africae *om. W.* — transeundi (transecundi S) fieret ρSVW ; fieret transeundi T . — ei qui ρSTW ; et qui V . — impeditiores $W(D\delta)$; expeditiores (expedissores F) $\pi \rho S$. — 15, 2. ob notissimam ρSVW ;
^{no} obtatissimam T , propter optatissimam *Novakius ad b. c. 2, 43, 4.* — est *om. S.* — 3. dubitationem *add. Forchhammer.* — potueris ρSTW ; putaveris V . — 4. dedecor et doloris S . — 5. pugnae ρW ; pugna π (in T ab *recenti manu correctum est pugnae*) S , pugnandi V^2 . — progressas WT^2 ; progressis $\pi \rho S$. — impetum $\pi \rho W$; impetunt S . — 6. sustinent $\pi \rho W$; sustinet S . — arte ρW ; artes S , rate π . — sollertiaqua S . — se $\pi \rho W$; esse S . — remi $\pi \rho W$; remus S . — detergerentur $\pi \rho W$; detergerent S , detegerentur T^2 . — 7. reliquae $\pi \rho W$; reliquiae S^2 , reliquae S^1 . — 8. Alexandriae WT^2 ; Alexandree π , Alexandriae S . — qui aut β ; nisi qui aut *Fleischer*, qui non aut *Larsen. Verba qui aut . . . haberent del. Dübner; sed nihil mutandum, cf. 49, 3.* — in pugna $\pi \rho$; pugna W , in pugnati S , in oppugnatione δ . — quin $\pi \rho W$; qui in S . — *verba* atque ex omni usque ad exposceret *om. S.* — prospectu locum spectaculo ρVT^2 ; prospectu locum spectaculoque T^1 , prospectaculo cum spectaculo W^1 , prospectaculo spectaculum *corr. W^2*, illorum spectacula *Larsen.* — caperet ρTW ; peteret V . — 16, 1. autem $\pi \rho S$; enim W . — par erat $\rho T^2 W$; parebat T^1 , pareat S , appareat V . — victis β ; *del. Gruter.* — pulsus β ; *del. Nipperdeius*, paucis *Landgraf.* — cum *add. Clarkius.* — fortunam $\pi \rho W$; futuram S . — 2. simul $\pi \rho W$;

simulli S. — ac $\pi\varrho$ W; a S. — de summa rerum ac de salute δ ; de summa ac de salute ϱ SVW, ac de summa salute T. — qui $\pi\varrho$ S; quis W. — cavendum β ; cedendum *Io. Bossetus*, *Clarkius*, *Fleischer*, *alii*, cadendum *Aldus*, de summa rerum cavendum *Vielhaber*. — 3. diebus $\pi\varrho$ W; *om.* S. — 4. falleret $\pi\varrho$ S; *om.* W. — 5. maritimis $\pi\varrho$ W; matrimis S. — multitudo ϱ ST; ita multitudo V, multitudo navium W. — electi *Ciacconius*; flecti β . — e $\pi\varrho$ W; & S. — uirtuti π (virtute T¹) ϱ S; uirtutis W. — adaequare ϱ SW; adaequarent π . — 6. defensoribus $\pi\varrho$ S; defensoribus suis W. — nostris ϱ STW; ex nostris V. — 7. propinq W. — addire S. — proprius W. — 17, 1. magna ex ϱ STW; ex magna V. — 2. et insulam et urbem *Iurinius*; et illa in urbem (urbe ϱ W) β . [in oppido] et <in> illa et in urbe uno tempore <fortunam> temptari posse *H. Schiller*. — tempore *om.* T. — temptari $\pi\varrho$ W; temprari S. — 3. levis armaturae $\pi\varrho$ W; levisarum maturae S. — quosque *Lipsius*; quos β . — alteram *Aldus*; in alteram β . — destinendae ϱ SW; destinendae π . — constratis ϱ SW; contractis π , contractis V². — praemiis; praemiisque β . — magnis $\pi\varrho$ W; magnisque S. — 4. primo ϱ SVW; primum T. — Pharitae *R. Schneider*; pariter β . — aedificiorum *erasum in* T. — quo $\pi\varrho$ W; qua S. — mobiliter β ; habiliter *Cornelissen l. c.* — 5. *verba inde a* constiterunt *usque ad* qui in litore *om.* S. — constanterque ϱ , constantemque π W. — institerant π USW, constiterant F. — 6. His (iis S) pulsis $\pi\varrho$ S; hii pulsi W(D). — *Lacunam statuit R. Schneider*. — 18, 1. ea *Davisius*; ex β . — se $\pi\varrho$ W; sed S. — erat non dissimile ϱ STW; dissimile non erat V. — maioribus ϱ W; minoribus π S. — aut cratibus *om.* V. — 2. tum F π SW; tunc U. — 3. aequo loco ϱ STW; loco aequo V. — DCCC W¹D, *H. Schiller, cf. b. c. III 112, 2*; DCCC $\pi\varrho$ SW². — 19, 1. militibus praeda U. — propior π U; prior FSW. — communivit $\pi\varrho$ W; comminuit S. — praesidium ibi V. — 2. fuga Pharitae π SUW; Pharitae fuga F. — fortiorem ϱ W; certiore π S. — quod ϱ W; *om.* π S. — his π SW; iis ϱ . — obtentis $\pi\varrho$; optentis W, optenas S. — sublatum iri $\pi\varrho$ W; sublato iri S. — uidebat *Th. Bentleius*; videbatur ϱ W, videbantur π S. — 4. hostem adversus V. — 5. quorum altero $\pi\varrho$ W; quorum altera S. — eiecerunt $\pi\varrho$ W; iecerunt S. — eodem tempore V. — 6. *Totam hanc paragraphum et ea, quae inde sequuntur usque ad c. 24, 2 verba ut ad, desunt in S folio uno, ut videtur, amisso.* — et ex mole *H. J. Müller, J. B. XIV, 348*; ex mole β . — 20, 1. remigum ϱ VW; remigium T. — 3. sine ratione *del. Forchhammer*. — refugere coeperunt ϱ ; fugere coeperunt T, profugere coeperunt V, receperunt W δ . — 4. perturbatos acrius *Landgrafius*; acrius perturbatos ϱ W, acrius perturbantes π . — 5. in ponte institutam *Bongars. 3*; in pontem institutam β . — 6. quid ϱ VW;

quod T. — adlevatis $\pi\rho$; allevati WD. — 21, 1. continere *Lipsius, Iurinius*; contendere β . — cedere ρ TW; Caesar cedere V. — 2. a terra ρ TW; aeterna V. — 4. ultra *add. Beroaldus*. — 5. multisque tormentis π UW; tormentisque multis F. — confirmarunt π W; confirmaverunt ρ ? — ad mittenda navigia ρ TW; ad navigia mittenda V. — libero sunt usi ponte ad emittenda navigia *legendum proposuerunt Fleischer et Cornelissen; at cf. 8, 2.* — 22, 1. affuerunt ρ W; fuerunt π . — accessiones π U; accensiones FW. — 2. *Lacunas indicaverunt Stephanus, Scaliger, Davisius, Oudendorpius, Nipperdeius, alii.* — 23, 1. Alexandrini cum ρ VW; Alexandri T. — quo UW; qui F π . — regi probatos *Ursinus*; regis probatos β . — 2. omnem ρ VW; *om. T.* — regno ρ VW; *om. T.* — facere id ρ TW; id facere V. — 24, 1. etsi ρ VW; si T. — esse statuit $\pi\rho$ W²; constituit esse W¹. — quo pacto sentirent *Manutius*; quo facto sentiret β . — postularent π U; postularet FW. — esse gesturum ρ T; esset gesturum W, gesturum V. — 2. parceret W; parceret et $\pi\rho$. — 3. contra β ; *del. H. Schiller, Dinter.* — sibi ρ STW; *om. V.* — iucundius S; iocundius ρ TW², iocundus W¹, iocundi V. — 4. compressis $\pi\rho$ S; compressisque W. — 5. equus *ante ex add. Fleischer.* — ex $\pi\rho$ S; e W. — illa β ; ita *R. Schneider, sed cf. § 1 et 54, 3.* — eum secum β ; ei se aequum? *cf. 70, 1.* — conloquio ρ S; cōloquio T, colloquio W. — 6. militesque $\pi\rho$ W; militisque S. — 25, 1. firmiores $\pi\rho$ W; infirmiores S. — animadvertent ρ SVW; adverterent T. — aetatem $\pi\rho$ W; aetate S. — Caesari W²; Caesar β . — *ex add. R. Stephanus.* — Ciliciaque ρ VW; Ciliaque S, Cyliaque T. — commeatum ρ W; commeatumque π S. — 2. commeatuque *Nipperdeius*; commeatu $\pi\rho$ S, commeatū W. *Del. H. Müller J. B. XIV, 348. Fortasse verbum excidit, velut onustis.* — 3. nuntiatum est π SUW; nuntiatum F. — universam *Fleischer*; unam $\pi\rho$ W, nam S. — praeficit $\pi\rho$ S; praefecit W. — Tiberium ρ W²; Tyberium π , Thiberium W¹. — marituma *vel* maritima β ; mari inita *Cornelissen Mnemos. N. S. XVI; sed videntur plura excidisse, velut* suscipi posse videbatur. — 4. quae *om. V¹.* — prosequabatur ρ STW; persequebatur V. — 5. confixisset $\pi\rho$ W; esset confixisset S. — quadriremem *Dübner*; illi tiremem (*ortum ex III remem*) β . — perforasset *codd. recc.*; perforassent β . — demersisset *codd. recc.*; demersissent β . — est W²; *om. β .* — 6. ita qui *Hauptius*; itaque β , itaque qui *H. Müller l. c. sed cf. 40, 3. 4.* — periit *Forchhammer cum deterioribus*; perit β . — 26, 1. Mithridates S; Mitridates $\pi\rho$ W. — Caesaris *om. W.* — missus ρ W; missis π S. — propensissima $\pi\rho$ S; impensissima W. — civitatum ρ ST; civitatum VW. — Aegyptus π ; aegyptus SW, aegyptos ρ . — advenit *Davisius*; adducit β . — 2. idque $\pi\rho$ W; idque quod S. — Achillae VW; Achiliae ρ T, Achile S. —

Aegyptus V; egyptus W, egiptus S, Aegiptos T, Aegyptos ρ . — maritimo ST *corr.* (maritimos T *pr.*); maritimo W. — claustris $\pi\rho$ W; castris S. — magnis circumdatum ρ STW; circumdatum magnis V. — multiplici praesidio *del. Gemoll.* — collocavit W; conlocavit S, $\bar{c}$ locavit T. — ibi suum ρ ST; suum ibi VW. — 3. Alexandriam ρ VW; Alexandream ST. — contendit $\pi\rho$ SW *corr.*; conditendit W¹. — ea ρ ST; *om.* V. — victori $\pi\rho$ W; victoriae S. — pacarat D; placarat β (placaret T¹). — 27, 1. Alexandria ρ VW; Alexandria ST. — cepit FVW; $\bar{c}$ epit S, coepit U, accepit T. — inter se *del. Dübner.* — maius H. J. Müller (J. B. XIV, 348); medium β . — spatium ρ STW; *om.* V. — relinquens $\pi\rho$ W; relinquere S. — 2. delerique ρ STW; deleri V. — 3. autem ρ SVTW¹; *om.* V. — interclusum a $\pi\rho$ W; interdū suma S. — a se ρ STW, se V; *del. Schambach in Fleckeis. Annal. 1879, 869.* — 4. a Delta ρ STW; ad Δ delta V. — 5. prudentia ρ S²T²W; prudentia Mitridates V, potentia S¹T¹; *post prudentia legitur in $\pi\rho$ W*: constantiaque virtutum et Alexandrinorum imprudentia, *quae verba omittit S.* — incaute ρ W; caute π S. — atque ρ STW; et V. — undique $\pi\rho$ S; *om.* W. — facta $\pi\rho$ W; stata S. — 7. adiunctis ρ W; adiuncti π S. — his F π S; iis U, hiis W. — 28, 1. rem $\pi\rho$ W; regem S. — eadem haec π SW; haec eadem ρ . — 2. Celeriore fluminis Nili ρ STW; celeriori Nili fluminis V. — in quo D² δ ; in qua β . — ne $\pi\rho$ W; *om.* S. — circumvectus est TU; circumevectus S, circum vectus FVW. — is $\pi\rho$ S; his W. — 3. considerat U; considerat F π SW. — rex S; .lex π W, ex ρ . — planitie T; planicies S, planitia ρ W, planicia V. — varii generis *Oehler*; varii generum β . — adiectum $\pi\rho$ S; abiectum W. — 29, 1. influebat $\pi\rho$ W; effluebat S. — ab $\pi\rho$ S; a W. — 3. dolore milites equitesque $\pi\rho$ W; dolores milite sequentesque S. — diu pari β ; dispari *cod. Leid. 27.* — certarent F; certarentur SUVW, certarentur T. — 4. Itaque ρ STW; *om.* V. — fluminis δ ; fluminum β . — legionarii $\pi\rho$ W; legionariis S. — excisis ρ STW; abscisis V. — proiectis ρ STW; proiecto V. — iis *inseruit Nipperdeus.* — 5. collocarent W; $\bar{c}$ locarent T, conlocarent S. — 30, 1. re praeclarissime π SW; praeclarissima re ρ . — 2. confertamque ρ STW; consertamque V. — multitudinem $\pi\rho$ W; multitudine S. — collocatam W; $\bar{c}$ locatam T, conlocatam SV. — 3. postero STUW; postero vero FV. — non quo id SUVW; non quod T, non quo F. — castra regis ρ ST; in castra regis W, regis castra V. — 4. eodem R. Schneider; eo β . — 5. una $\pi\rho$ W; unam S. — altera $\pi\rho$ W; alteram S. — 6. proficiebant $\pi\rho$ W; proficiebat S. — vulnerandisque $\pi\rho$ W; vulneratisque S. — regione $\pi\rho$ W; regionem S. — aversi *codex unus Brantii*; mersi β . — 31, 1. animum adverteret ρ ST¹W; animadverteret V. — per se ρ STW; ipse V. — pugnandi partim studio W. —

III *Faernus*; illo β . — circumire ρ STW; circuire V. — iisque S; isque $\pi\rho$, hisque W. — Carfulenum ρ ST; Carfunelum V, calenūm carfulenum W. — virum *om.* S. — 3. adeo *om.* V. — impetus fieret *addidi*; inrumperent *inseruit R. Schneider*. — locum castrorum ρ W; castrorum locum π S. — 4. praecipitaverunt W. — 5. ruina $\pi\rho$ W; vi S. — 6. navem multitudine $\pi\rho$ W; navem et multitudine S. — **32**, 1. magna *Ciacconius*; magnae β . — Alexandriam UVW; Alexandream FST. — introiit π S; introit ρ W. — 2. eum ρ STW; enim V. — fefellit ρ VW; refellit ST. — eo proelio audito nihil ρ STW; audito eo proelio nil V. — 3. magnitudinis ρ SVW; multitudinis T. — precari $\pi\rho$ W; precare S. — 4. ac $\pi\rho$ W; a S. — **33**, 1. quos $W^2D\delta$; ut quos β . — ptolomeus π SW. — 2. maiore ρ TW²; maiorem VSW¹. — rege ρ TW; regem VS. — maiorique $\pi\rho$ W; maiori S. — filius V. — ganimedem impotenter W. — rursus *om.* V. — diurnitate T *corr.* W^a; diurnitates $\pi\rho$ SW^b (diurnitate *restituit* W²). — confirmarentur *om.* F. — regibus *Kraner*; regi π S, regis ρ W. — imperia π SW²; imperio ρ W¹. — 3. Legiones ibi; legione sibi π , legiones sibi S, legione ibi ρ W. — veterana ρ W; veteranas π (*in T s erasum*) S. — quo ρ SVW; quod T. — esset eorum ρ STW; eorum esset V. — regum ρ VW; regnum ST. — permanserant $\pi\rho$; permanserunt S, permanserunt W. — 4. eos nostris esse tutos W²; nostros eos esse ut hos W¹, eos nostris esset ut hos $\pi\rho$ S. — isdem STU; hisdem FVW. — coerceri $\pi\rho$ SW²; ceteri W¹. — 5. collocatis W; clocatis T, conlocatis S. — itinere terrestri (*sic* $\pi\rho$ S; pedestri W) *del. Nipperdeius propt. cap. 66, 2 et Ioseph. Antiq. 14, 8, 3.* — **34**, 1. provincias $\pi\rho$ SW²; regiones W¹. — regnum suum ρ STW; regnum V. — 2. turpe ρ W; turpem π S. — C. Caesari $\pi\rho$ W; Cesari S. — statueret esse W¹. — 3. evocatas $\pi\rho$ W; uocatas S. — altera bello *R. Schneider*; alterā bello S, altera in bello $\pi\rho$ W. — 4. legioni S; leg. ρ TW, legiones V. — atque $\pi\rho$ S; et W. — constitutas ρ STW; constitutos V. — C β ; D *Schambach Progr. Mühlhaus. 1881, p. 13.* — 5. Mittit ρ SV; mittitque T. — Sestium STW; Festium V, Sextium ρ . — Ciliciam TU; Ciliam SW, Ciliciciam F, Siciliam V. — **35**, 1. a $\pi\rho$ W; ad S. — causa integra π SUW; iussa integra F. — statuisset $\pi\rho$ S; statuit W. — 2. Cn. Domitius D; P. Domitius β . — Cappadocia FV; Cappadocie UW, Cappadociae S, cappadotię T. — decessisse ρ VSW; discessisse T. — adductum ρ ; abductum π SW; *cf. 57, 5.* — quod facilius $\pi\rho$ W; quo facilius S. — suo regno ρ SW; regno suo π . — tres legiones ρ STW; legiones tres V. — Domitium ρ STW; dominum V. — putasset $\pi\rho$ S; putaret W. — Armenia $\pi\rho$ S; armeniā W. — substitisset ρ W; substitisset et π (*in T extrema littera vocis substitisset expuncta*) S, substitisse *Th. Bentleius*. — decederet ρ STW;

decret V. — 3. iis copiis; his copiis β . — scripsi π SUW; dixi scripsi F. — a Comanis ρ ST² VW; ex Comanis T¹. — silvestre est *Aldus*; silvestrē π ρ W, silvestrem S. — quo π ρ S; qua W. — vidit *add. Forchhammer*. — 36, 1. ad Domicium V. — ferrent π SUW; deferrent F. — 2. omnia constanter T. — recuperare SVW; recipere ρ T. — 3. ipsum π ρ W; ipso S. — obiectis π ρ S; abiectis W. — castra ρ ; & castra S, ex castra π , sex castra W. — 4. dissipari π ρ S; disperari W. — 4. obversari ρ SW; observari π . — 5. sive amicus *Nipperdeius*; sive amicus sive inimicus β . — eas ρ STW; *om.* V. — animum adverteret ρ ST; animadverteret VW. — versari ρ STW; adversari V. — adventu; sive inimicus *Nipperdeius*; adventus β . — disparentur W. — dispersique π ρ S; dispersisque W. — 37, 1. tamen ρ W; tamen non π S. — ipso ρ STW; ipse V. — 2. veritus ρ W; cum vereretur S, vereretur π . — 3. oppido π SUW; in oppido F. — contulit S; contulit rex π ρ W. — nostri ρ SW; nostris π . — 4. derecta ρ TW; directa SV. — collocabantur W; $\bar{c}$ locabantur T, conlocabantur S. — 5. perfecit ρ STW; praefecit V. — pro uallo *om.* W. — constituta *Nipperdeius*; instituta β . — 38, 1. magno π ρ W; magna S. — ab π ρ S; a W. — Caesari π ρ S; sibi W(D). — Alexandriam π ρ W; Alexandream S. — 2. Domitio ρ ST; domino V, domitium W. — 3. locum *add. R. Schneider*. — derectas π ρ (rectas U¹); directas SW. — IV π SW; *suspicio etiam in ρ IV exstare et quod in Dübneri editione, quam R. Schneider sequitur, legitur V, hoc errore tythothetae ortum esse*. — 4. collocabat W; $\bar{c}$ locabat T, conlocabat SV. — 39, 1. collocavit STW. — 2. mediam π ρ W; media S. — in subsidiis *cod. Norv.*; in insidiis ρ SW, insidiis π . — collocatis W; $\bar{c}$ locatis T, conlocatis S. — 40, 1. XXXVI ρ STW; XXVI V. — equites π ρ W; aequitates S. — 2. ac transcendere *Nipperdeius*; acies secundo β . — ab *addidi*. — primum impetum *Dinter*. — 3. pugnans π ρ W; pugnas S. — orbem ρ SW; urbem V¹T². — 4. Ita π ρ S; et W. — legio U; *om.* F π SW. — se superiora ρ STW; superiora se V. — non amplius *om.* W. — 5. Romani *om.* S. — 41, 1. et victor ρ STW; et ibi victor V. — 2. defendente ρ SW; detendente TV¹. — se recepisse π ρ W; recepisse S. — 42, 1. Illyrico β *fere semper (Illyricum legitur in V 44, 1, Illyrico in T 44, 4)*. — retenta ρ STW; *om.* V. — 2. exercitus alendos FW; exercitum alendos π U, exercitum alendum S. — ne quo ρ SW; neque vero π . — 3. Namque π ρ S; nam W. — praesertim ρ STW; praesertim cum V. — *parta manus recentissima codicis* W; parte β . — in illum β ; in illyricum *R. Schneider*. — Iadertinorum; Iadestinorum β . — posset ρ STW; *om.* V. — 4. reliquii; reliquis β . — contulisse L; compulisse β . — Cornificio π ρ S; Corfinio W. — copiis magnis W¹. — 5. instauraturam π ρ W;

instauratur in S. — 43, 1. sua *om.* W¹, *add. m.* 2. — qua
 π FU²W; quae U¹, que S. — periclitatus π qS; periclitatur W.
 — auspicioque *Lipsius*; ausioque π , ausuque qSW. — sup-
 portare *Nippèrdeius*; supportari β . — 2. crebro π qS; crebra
 WD δ . — contemptus qSV; contentus TW. — 3. Quo UW;
 quod F π S. — Salonam qSVW; Salonem T. — se recepit; se
 receperit π q, rse receperit W, receperit S. — pressus qSW;
 passus π . — 4. Cornificii π qS; Corfinii W. — quae plurimum
 π SUW; quae plerumque plurimum F. — passa non est ver-
 sari W¹. — 44, 1. Brundisii π q; Brundisi S, Brundisium W. —
 Illyrico *Stephanus*; Illiricum (Illyricum V) β . — Octavium qSTW;
 Octavianum V. — classe S; classem π qW. — 2. naves longas
 π SUW; longas naves F. — ad Q. π W; atque qS. — Calenum
 qSVW; Caenum T. — misit *om.* W. — uti qSW; ut π . — *post*
 mitteret *addit* destinavit W² *in marg.* — 3. numerus erat π SUW;
 erat numerus F. — magnitudo nequaquam *Larsen*; magnitudine
 quamquam π , magnitudine quaquam non S, magnitudine quam-
 quam non q, magnitudine quam non W. — iusta qW; iuxta π S.
 — 4. His adiunctis *Vascosanus*; has (*sic etiam* T) adiunctas
 (adiuctas W) β . — classis β ; classiariorum *Cornelissen*. —
 Brundisii π qS; brundisi W. — illiricum qSVW; illyrico T.
 — maritimasque S; maritimasque VW, maritimas T, mari-
 timas q(?). — 45, 1. cum Vatinius qVW; eum Vatinius T,
 eum Vatinium cum S. — classem qSW; classe π . — magna
 π SU; magnam FW. — quo π S; quod qW. — Octavium
 ibi qST; ibi Octavium V, accium ibi W. — 2. dispersis *Nipper-*
deius; dis tersis π , distensis qSW. — adversam *om.* W. —
 demissis π qW; dimissis S. — animum advertit qTS; ani-
 madvertit VW. — 3. demittique; dimittique β . — sublato
 vexillo W¹. — quo pugnandi dabat signum *delevi Philol. 1896, 155*.
 — significabat qW; significabant π S. — 4. parati π qW; *om.* S. —
 ex portu qSTW; de portu V. — 46, 1. animum adverteret qST;
 animadverteret VW. — futurae *vett. editt.*; fortuitae qSVW;
om. T. — tamen quam fugae *addidi*. — maluit qSVW; noluit T.
 — ipsius qSW; issius π . — 2. celerrime fortissimeque qSVW;
 celerrimeque fortissime T. — illo remigante FW; illo remi-
 gantem TU, illum remigantem SV. — concurrerunt π qS;
 cucurrerunt W. — 3. nam cum qSW; nautum π . — 4. magis
 π qW; magnis S. — erant qSW; *om.* π . — dubitabant π qSW²;
 dubitarent W¹. — aequata π qW; aequanta S. — 5. Octaviani
 π qS; octavii W. — 6. adnatat ad suum π SUW; ad suum ad-
 natat F. — 7. velis β ; plenis velis *H. J. Müller (J. B. XIV, 348)*.
 — 47, 1. Vatinius qSVW; Vitius T¹, Vatius T². — ex β ;
del. R. Schneider. — proelio F π SW; periculo U. — 2. pente-
 rem *R. Stephanus*; penteremem qSVW, pentiremem U. *Vox*
hybrida num Romanis unquam in usu fuerit, dubito; certe apud

Isidororum (Orig. 19, 1, 23), quem citant Georges et Quichérat (Addend. Lexic. Latin.), optimi codices exhibent penteres. — triremes ρSVW; trirenes T. — consumpto codd. Petav. Norric.; om. β. — quod eo πρS; quo eo W. — credebatur Octavium ex fuga W¹. — 3. in ea W(LDδ); in eum πρS, Ratineum Larsen. Cf. Dio Cass. 56, 11. Plin. N. H. 3, 142. — oppidum earum W¹. — 5. brevi ρSVW; brevissimo T. — Cornificio πρS; corfinio W. — brundisium W. — 48, 1. iis U; is π, his FSW. — periculi πρS; periculo W. — Q. ρW; Quae π, om. S. — sive consuetudine πρS; sine consuetudine W. — quod vel; quo vel β. — multis πUF²; mutis F¹W, mutus S. — difficulter odia πρW; difficultate rodia S. — animum advertere F; animadvertere W, animum avertere πSU. — 2. conduxit sestertios centenos; conduxit sester. C. ρW, conduxit seste. R. C. S, conduxit se /////. R. C (post se tres litterae erasae) T, conduxisset romanus Cassius V. — post cum; postquam β. — in Lusitania Medobregam SW; illisit aniamedo bregam πρ. — Medobrigenses β. — esset ρW; om. πS. — appellatus πρW; appellatus iterum S. — sestertiis centenis; ihs. c. ρSTW, ihs cesar V. — 3. minuebant; minuebat β. — 49, 1. hiberna ρW; (h)ibernia πS. — in ea β; antea Madvig, ingens Iurinius. — et ut ρSVW; ut et T. — 2. locupletium πρS; locupletum W. — simulationis R. Schneider; simultatium πSUW, simultantium F. — causa πS; causae ρW. — coiciebantur β; conciebantur Landgraf. — quaestus ρSW; quaestius π. — et evidentis ρSVW; aut evidentis deinde tres litterae erasae T. — aut minimi ρSVW; aut minimi T. — et tribunal ρST²VW; at tribunal T¹. — 3. modo πρW; domo S. — quin S; qui πρW. — 50, 1. imperator ρSTW; om. V. — 2. referebant πρW; ferebant S. — 3. novam conscribit ρST²W; scribit novam V, adscribit novam T¹. — legionis ρSW; legiones π. — 51, 1. Mauretiam S; Mauritaniam πρW. — maioraque ρW; maturaque πS. — 2. voluptate Aldus; voluntate β. — esset om. V. — 3. Lusitaniam F; Lusitania πSUW. — arcensendas πρS; arcersendas W. — navesque πρS; naves W. — praepararentur πρW; praeparentur S. — discriberentur F; describerentur STUW. Verba pecuniaeque usque ad imperarentur om. V. — 4. de erat ρW; de ea πS. — 52, 1. iis S; js U, his F, is π, hiis W. — Mauretiam; Mauritaniam β. — sestertios centenos; sestertios (vel sestercios) ρSVW¹, sestertia W², sestertiorum T. — Hispania F; Hispaniam πSUW. — 2. se Cordubam πρS; Cordubam se W¹. — postmeridiano ρSVW; postmeridianam T. — in om. S. — Minucius; Minutius β. — Racilii libellum ρSTW; racili bellum V. — aliquid ab eo πρS; ab eo aliquid W. — tradit ρSW²; tradidit πW¹. — aversum Ouden-dorpius; uersum FST, verso UW, usum V. — 3. universis ρSW;

universus π . — Munatius $\pi\varrho$ SW¹; Minutius W². — 4. ibi T. Vasius ϱ ; ibi tuasius π W, ibit uasius S. — Mercello *Hübner C. I. L. II p. 146.* Mergelio S, Mergilio $\pi\varrho$ W. — At S; Ad $\pi\varrho$ W. — ipsum ϱ STW^b; idsum W^a, *om.* V. — Licinius Squillus ϱ STW; Lucinius quibus V. — 53, 1. compluresque ϱ STW; complures V. — evocatos $\pi\varrho$ SW²; evocatas W¹. — secum $\pi\varrho$ W; & S. — consuerat π SU; consueverat FW. — 2. ceteri ϱ W; ceteris π (V¹)S. — Tusculus ϱ TW; Tuculus V, Tisculus S. — 3. saxa $\pi\varrho$ WS^b; sexa S^a. — iacebant $\pi\varrho$ W; iaciebant S. — fugiens ϱ SW; refugiens π . — confert ϱ STW; se confert V. — 4. L. *codd. recc.*; *om.* β . — militibusque W²D: a militibusque β . — 5. ut vernaculae *Nipperdeius, cuius conjecturam contra Mommsenium (Herm. XIX p. 13 n. 2) defendit Domaszewskius in Annalium Heidelberg. novorum Tom. IV (1894) p. 168 n. 4;* aut vernaculae β . — legionis SW; legiones $\pi\varrho$. — legionem ϱ SVW; legiones T. *cf. 57, 3 et Landgraf ad 60, 5.* — ibi erat ϱ SVW; erat ibi T. — 54, 1 Interim *om.* V. — permotus quam $\pi\varrho$ W; perquam S. — refecit S¹. — celiter S. — 3. secundani $\pi\varrho$ W; secundam S. — quid ϱ ST; quod V. — iudicaretur LD; iudicaretur $\pi\varrho$ W, indicaret S. — delecta π SUW; eiecta F. — 55, 1. legionem U; legioñ T, legiones FSVW; *an scribendum:* legiones in castra remittit V cohortibus XXX (*id est* quinque cohortibus tricesimae) retentis? *cf. ad 57, 3.* — 2. Minucii ϱ S; Minici π , munitii W. — 3. Minucium; Minicium T, Munitium ϱ W, Municium VS. — excrucianandum ϱ STW; cruciandum V. — indicium; indictum β . — 4. Isdem ϱ W; idem π S. — adfectus ST; affectus V, adfecit ϱ , affecit W. — Mercello *Hübner. cf. 52, 4;* Mercelio ϱ STW, Mercellio V. — *lacunam notavit Nipperdeius.* — Squillus ϱ ; scuillus π SW. — iis; his β . — redemerunt $\pi\varrho$ S; redimerunt W. — 5. HS LX *Glandorpius, cf. Val. Max. 9, 4, 2;* $\widehat{sh}$ i X ϱ STW, *om.* V *relicto spatio.* — Sestio $\pi\varrho$ W; sensio S. — Quod si *R. Schneider;* qui si β . — 56, 2. mixtam $\pi\varrho$ W; mixtum S. — dolore π S; dolori ϱ W. — superiorum *add. Fleischer.* — animi *Scaliger;* animis T, animus ϱ SVW. — 4. Equitum autem Romanorum *codd. recc.;* eque autem Rome W, eque autem Romi T, eq. autem Rom. S, equae autem Romae V, aequae autem Romae ϱ . — dilectum V; delectum ϱ STW. — conventibus π SUW; convenientibus F. — coloniisque D; colonisque β . — creabat STU; credebat FVW. — 5. totum D² δ ; notum π SUW, novum F. — Africam F; Africa π USW. — et auxilia SW; & auxilium T¹, & ad auxilium T², et ad auxilia ϱ V. — 6. ut quibus ϱ W; quibus π S. — se ϱ SVW; sed T. — 57, 1. eam a *Iurinius;* fama β . — legione π SUW; legionem F. — quam ϱ SV^bW; *om.* TV^a — legatus $\pi\varrho$ W; legatis S. — Ilipam *Glandorpius;* Leptim β . — seditione facta ϱ STW; facta sedicione V. — non *om.* T. —

ducebatur ρ SW; deducebatur π . — 2. unetvicesimanorum *Lip-sius*; unde(vi(n)ce(n)simanorum β . — mane $\pi\rho$ W; manu S. — Naevam *R. Schneider*; noctu β . — perspiceret $\pi\rho$ W; respiceret S. — moratus $F\pi$ SW; moratur U. — Carmonem *Nipperdeius*; Carbonem β . — 3. legio $\pi\rho$ W; legiones S. — XXX ρ STW; XXXI V. — cohortes ρ SVW; cohortium T. — ex ρ SV; & TW. — quinta legione *cod. Petav.*; V legione $\pi\rho$ S, V legiones W. — Obuculam ρ SVW; Obuculum T. — his V; iis S, is ρ TW. — legionem S; *om.* $\pi\rho$ W. — se *om.* T. — T. Torium S; in-torium $\pi\rho$ W. *cf. C. I. L. II n. 3270.* — Italicensem ρ SW; Italicensum π . — 4. M. Marcellum quaestorem *Forchhammer*; Marcellumque β . — eam in potestate $F\pi$ SW; ean in potestatem U. — Q. ρ SVW; que T (*sic; errat Dübner*). — 5. affer-tur $\pi\rho$ W; ut fertur S. — adductum *Oudendorpius*; abductum β . *cf. 35, 2.* — namque *om.* S. — id varie ρ STW; idurarię V. — 6. Segoviam ρ SVW; Segoniam T. — Singiliense *Nipperdeius*; Siciliense β (*siciliensę V*). — animos $\pi\rho$ W; animo S. — Caesari $\pi\rho$ W; a Cęsari S. — provincia *om.* W. — restitueretur ρ STW; restituerunt V. — 58, 1. Torius; Thorius β , *cf. ad 57, 3.* — veteres legiones ρ W; veterem legiones ST, veterem leg. V. — ut *om.* S. — qui $\pi\rho$ W; que S. — viribus uti videbatur π SUW; uti videbatur viribus F. — recuperare SVW; recipere ρ T. — 2. Caesaris $\pi\rho$ W; Caesaris nomine maioribus viribus S. — Pompei *om.* W. — communis erat coniectura β ; commiserit, coniectura <est> *Cornelissen*. — prae se ρ ST; per se V. — Torius; Thorius β . *cf. ad 57, 3.* — ferebat $\pi\rho$ S; ferebatur W¹, fatebatur W². — 3. milites adeo *om.* W. — infatuabantur *Cornelissen*; fatebantur $\pi\rho$ S; *om.* W. — inscriptum ρ ST; scriptum VW. — 4. *Verba inde a Frequens regionibus usque ad diriperent in textu omissa, in inferiore margine recenti manu addita sunt in V.* — matrum familias $\pi\rho$ W; matrum fidelium familias S. — deprecaturque ρ W; deprecaturque π , deprecatur S. — facere cogere ρ SVW; facerentur T. — 59, 1. opus esse V; opus esset ρ STW. — tamque ρ W; tamquam π S. — *verba inde a posse perducere usque ad causam om.* V. — causam STUW; causa F. — detraxerunt β ; deterserunt *Menge N. phil. Rundsch. 1889, 129*; eraserunt *Cornelissen*. *Sed cf. Ulp. Dig. 3, 2, 2, 2.* — et conventum ρ STW; conventum V. — 2. milia passuum; $\bar{m}$. $\bar{p}$. STW, menses Pompeium V. — Bogudem $F\pi$ S; Boguden $\bar{U}$, bogudę W. — ad M. Lepidum *codd. rec.*?; M. Lepidum β . — provinciaeque ρ W; provinciaeque π S. — veniret β ; *an* venirent? — vastat ρ W; vastata π S. — 60, 1. Marcellum sibi ducem $\pi\rho$ SW²; sibi ducem Marcellum W¹. — concurrerunt $\pi\rho$ S; cucurrerunt W. — orant S; *om.* $\pi\rho$ W. — clarissimaeque *Bruno Keil*; carissimaeque ρ SVW, karissimaeque T, feracissimaeque *Cornelissen*. — 2. victoris ρ W;

victores πS . — potestatis esset *corruptum puto; forsitan ita fere scripserit auctor bell. Alex.*: neque suae potestatis esse videret militibus pugnandi cupidissimis resistere. — 3. Cassium $F\pi SW$; Cassius U . — videret $SD^2\delta$; *om.* $\pi\varrho W$. — is ϱSVW ; his T . — recipiant ϱSVW ; reciperent T . — 4. infirmum πW ; infirmem ϱS . — equitatu $\pi\varrho W$; equitatum S . — ripis *om.* V . — 5. quid STW ; quod V . qui ϱ . — vitii S ; uti πU , usu uti F , usus W . — difficultatisque W ; difficultatesque $\pi\varrho S$. — aciem $F\pi SW$; acie U . — educit ϱTW ; ducit V , educunt S . — **61**, 1. Marcellus *om.* W . — legionum $\pi\varrho W$; legionem S . — 2. conlata *Stephanus*; conlocata (collocata W) β . — quodam ϱSVW ; quoddam T . — cluderetur T^2 . — Uliam *Ciacconius*; Ullam β . *sic semper.* — fidele esse oppidum ϱSTW ; oppidum fidele esse V . — 3. et loci *cod. Lov., Aldus*; est loci β . — et ipsa *Aldus*; ut ipsa β . — ab oppugnatione ϱSW ; ad oppugnationem T , ad oppugnationem V . — 4. deductus *Nipperdeus*; eductus ϱW , edoctus πS . — configeret ϱW ; configere πS . — incitatis $\pi\varrho S$; inciuitatis W . — latius $\pi\varrho SW^2$; longius W^1 . — civitates ea paterentur πSW ; ea paterentur civitates ϱ . — passi UW ; pass(a)e $F\pi S$. — 5. collocatis W ; $\bar{c}$ locatius T , conlocatis S . — 6. magno *Oudendorpius codicibus non indicatis*; $m. S$, *om.* $\pi\varrho W$. — usui $\pi\varrho W$; usu S . — **62**, 1. Paucis diebus Q . Cassii FS ; paucis diebusque Cassi UW , paucisque diebus Cassi π . — legioni . . complures *Iurinius*; legionem . . compluresque β . — auxiliarias S ; auxiliariis $\pi\varrho W$. — 2. plures $\pi\varrho S$; complures WD . — Marcello favebant ϱW ; Marcellum fovebant πS . — 3. Accedit ϱSVW ; accidit T . — Bogus $\pi\varrho W$; Bogas S . — Marcelli *om.* T . — saepe β ; aequae *Cornelissen*. — ad utrumque ϱW ; ad utrumque πS . — transferente FW ; transferentem πSU . — nec unquam tamen T . — **63**, 1. legionariis ϱSTW ; legionaribus V . — 2. Marcellus *om.* W . — se tenet ϱSVW ; se recepit tenetque T . — iuris $STUW$; *in F inter versus legitur*, iuri V . — ne πSW ; nec ϱ . — Lepidi ϱSVW ; Lipidi T . — verebatur $\pi\varrho S$; videbatur W . — 3. eundem ϱSTW ; eundem V . — re omni $\pi\varrho S$; omni re W . — 4. sibi *om.* V . — Lepido ϱSVW ; Lipodo T . — disicerentur V ; dissicerentur ϱSTW . — 5. pace *add. Nipperdeus*. — cum *add. Aldus*. — complanarentur *scripsi*; complanarent β . *an planarentur?* — **64**, 1. castra Marcellus $\pi\varrho S$; castra Metellus W . — Cassius *om.* S . — Carmonem *Hübner*; Narbonem $FSVW$, Narbonam TU . — 2. provinciam obtinendam ϱSTW ; optinendam provinciam V . — venit $SLD^2\delta$; *om.* $\pi\varrho W$. — navem *R. Schneider*; navis $\pi\varrho$, naves SW , navim *Schiller*. — et Marcello ϱSTW ; Marcelloque V . — eius amici V . — pars magna et confecta rapinis *in U signis transposita*. — infinitis ϱSVW ; infinitimis T . — 3. ut *om.* S . — in TU ; *om.* $FSVW$. — hibe-

rum $\pi\varrho$ S; hibernum W. — nihilo S; nihil $\pi\varrho$ W. — navem ϱ SW; navim π . — directam ϱ T; directam VW, indirectam S. — 65, 1. uenisset $\pi\varrho$ S; ueniret W. — iis; his β . — reipublicae FV; reip. W, rep. STU. — commode geri ϱ SW; commoda egeri π . — orientur F²SV; orerentur TUW. — eorum *add. Larsen.* — existimavit $\pi\varrho$ W; existimabat S. — metum ϱ VW; metu T, moctum S. — 2. plus *om.* T. — sibi videbat W. — 3. Non F π SW; Nam U. — Pharnacem F π W; Pharnacen SU. — 4. Commoratus $\pi\varrho$ W; commoratur S. — maiore $\pi\varrho$ W; maiores S. — privatim *R. Schneider*; viritim β . — finitimos *Oudendorpius*; finitimosque β . — concurrerant $\pi\varrho$ S; cucurrerant W. — populo Romano $\pi\varrho$ S; r. p. W. — 66, 1. legioni *Domaszewskius in Annal. Heidelberg. Nov. tom. IV (1894) p 173*; legionibus β . — praefecit SW²; praefecit $\pi\varrho$ W¹. — 2. fere ϱ SVW; est fere T. — fortissimumque β ; fertilissimumque *R. Schneider.* — 3. civitatum ϱ S; civitatum π W. — venit δ D²; *om.* β , *sed plura excidisse suspicor.* — eius *om.* V. — maiestate; magis β . — 4. Bythino UW, Bithino FS, bithinio π . — ortus $\pi\varrho$ W; ortis S. — *verba propter adversam usque ad generis post tamen transposui cum Cornelisseno; post intermisso collocavit H. Schiller. In libris leguntur post ortus.* — mutationemque β ; imminutionem *Cornelissen. cf. Cic. ad fam. III 8, 2.* — sacerdotium π U; sacerdotum S, sacerdotio FW. — 5. Ariarathi $\pi\varrho$ W; Amarathi S. — Ariobarzanen . . . eumque *suppl. Nipperdeius.* — inceptum ϱ VW; ceptum T, ceptum S. — 67, 1. tetrarches V; tetrarches T, tetharces ϱ , thetarces S, tetharces W¹, tetrarches W². — neque moribus neque legibus W¹. — esse $\pi\varrho$ W; esset S. — regiis F²; regis STUF¹W, regibus V. — tantum D δ ; tanto β . — parte *om.* V. — <in> Caesaris habuisset exercitibus *Cornelissen.* — coactus *add. Glandorpius*; excitus precibus imperiisque *Larsen.* — castris $\pi\varrho$ W; crasstris S. — 2. se debuisse iudicem ϱ TW²; se diebus se iudicem V, friudicem debuisse S. — esse *om.* F. — populi Romani; $\bar{p}$. R. ST, publicarum rerum V, *om.* W. — 68, 1. coarguisset *transposui post defensionem eius; in codicibus legitur post recipere. cf. Senec. Rhet. II 1 (9) 38, p. 128, 8 ed. H. J. Müller. et bell. Afr. 64, 2.* — se *addidit Larsen.* — esset quis ϱ SW; esset qui π . — denique *Nipperdeius*; deinde β . — post *om.* S. — C. ϱ STW; quintum V. — consul esset FW² *eademque lectio videtur latere in S, qui exhibet consules se tamen; consules sed W¹, consules π U.* — suis beneficiis π SUW; _beneficiis suis F. — frequentes ϱ TW; frequenter V, frequent S. — concurrissent $\pi\varrho$ S; concucurissent W. — esse dixit ϱ STW; dixit V. — 2. armatura *Cuiacius*; matura π , natura ϱ SW. — 69, 1. abduxerat ϱ SW; abduxerant V, adduxerat T. — deminutam π SU; diminutam FW. — mille D² δ ; cum β . — duae quae TU; duae

quas FSVW. — 2. a Pharnace missi ST; ab pharnace missi W, missi a Pharnace V, missi ad Pharnacē UF¹. — eius adventus ρSTW; adventus eius V. — 70, 1. esset *om.* S. — 2. monuit πρS; monebat W. — gloriarentur ρW; glorientur πS. — 3. libentius facere quisquam πSUW; liberatius quicquam facere F. — quam *om.* S. — iis U; is S, his FπW. — qui *Vascosanus*; qui non β. — 4. quin *Nipperdeius*; quam β. — commemorarent πρW; commemorassent S. — 5. se *om.* π. — magnas πρW; magnas iniurias S. — 6. exsectis πW; exectis UF¹, etectis S. — restituere posse FSTW; restituere non

non

posset U, restituere posset V. — 7. civibusque ρSTW; civibus V. — 8. Id *add. R. Schneider*. — tunc sibi mitteret ρSTW; nunc mitteret sibi V. — enim ei ρW; enim πS. — 71, 1. At πρW; ac S. — liberaliter omnia πρ; omnia legaliter S. — proficisceretur πS; proficisceretur existimabat ρW. — enim *om.* V. causis ρSTW; rebus V. — decedendi ρSTW; decendi V. — diem postulare longiorem πSU; dies postulare longiores F, diem postulare longiores W. — 2. consueverat SW. — 72, 1. velut ρS; velud W, veluti T, sicuti V. — 2. huic W(Dδ); hoc πρS. — multique β; multisque *R. Schneider*. — colles vallibus W. — unus *om.* S. — Triarii; Traiari V. — acceptum temporibus *scripsi*; locis atque itineribus β. *cf. Philolog. 1896, 154.* — magnam in illis partibus habet nobilitatem, *quae verba in β leguntur post oppido, transposui ante paene.* — coniunctus est *Vielhaber*; coniunctus β. — ab Zela ρSTW; Zela V. — 73, 1. sua castra πρW; sua causa S. — munituras ρ; munitura W, munitur V¹, muniturus STV². — ea loca hostes priores STUW; ea priores loca hostes F, ea loca priores hostes V. — non ρW; *om.* πS. — erant πρW; erat S. — 2. conlato UV; clato T, collato SW. — eum πρW; cum S. Triarium SW; Traiarium πρ. — 3. hoc ρSW; Huc π. *cf. Wölfflin, Archiv VII 332. Friedländer Petron. p. 228.* — per *addidi.* — aggeri *scripsi*; agerentur β, agerent *cod. Petav.* — discederet πρSW²; cessaret W¹. — passuum UW; passum πS, pass. F. — mille δ; *om.* β. — vallis SV *corr.*; valles ρTW. — divideret πρW; videret S. — incepto ρSW; incerto π. — 74, 1. tenerentur πSW; tenerentur id fieri credebatur ρ. — 2. opus ρSTW; *om.* V. — *post faceret Cornelissen inserit iuberet.* — 3. illam πρW; illorum S. — veterani *Stephanus*; veterana β. — quem XXII πS; cum legione quem XXII ρ, quem cum legione XXII W. — contemptu πρ; contemptum WS. — in praeruptam vallem *R. Schneider*; praerupta valle β. — 4. inanem *om.* S. — coartationem *Brutus*; cohortationem πSUW, coortationem F. — locum; loco β. — esset subiturus V. — in praeruptam WD; praeruptam in proelium ρ *Lov.*, in plium ST, in bellum V. — discederat S. —

75, 1. oppressus π S; oppressos ρ W. — opere TU; operibus FSVW. — revocat *Iurinius*; vocat β . — 2. configitur *P. Manutius*; configit β . — bellicis *Stephanus*; bellis β . — 3. eis FSW; eius U, om. π . — 76, 1. acri om. W. — veterana legio sexta $\pi\rho$; veterana sexta legio W, veterana religio S. — collocata SW; $\bar{c}$ locata T. — Ab $\pi\rho$ W; ex S. — in proclivi ρ SW *id est facile*. cf. *Plaut. Capt. 336. Naev. com. 93. Ter. Andr. 701. Sall. or. ad. Caes. II, 8*; proclivi π . — eisdem om. S. — mediaque π SW; medieque F¹U. — 2. proiectis $\pi\rho$ W; progiectis S. — transgressi ρ STW; transprogressi V. — inermi β ; inermes F². — 3. subire ρ STW; subiere (re *in rasura*) V. — defendentibus β ; deserentibus *Lipsius*. — iis; his β . — castra quas ρ SW; castris quas T, castra quae V. — 4. suorum aut capta $\pi\rho$ W; aut capta suorum S. — attulisset ρ SW; attribuisset V, om. T. — 77, 1. totiens STW; tociens V. — est laetitia π SUW; laetitia est F. — eoque *scripsi*; quodque β . *an miles quoque?* — 2. decedere $\pi\rho$ W; decere S. — Viniciano ρ V; Vinciano S, Vinitiano TW. — relinquit FVW; reliquit STU. — 78, 1. et statuit $\pi\rho$ S; ac statuit W. — civitates om. F. — 2. Pergamenum $\pi\rho$ S; pergamum W. — a quo rem *Scaliger*; quo rem $\pi\rho$ W, quorū S. — parvulum secum ρ SVW; secum parvulum T. — retinuerat $\pi\rho$ W; retiuerat S. — regnum *add. Larsen*. — interposito F π SW; interposita U. — munivit δ ; munierat β . — 3. Eidem $\pi\rho$ SW²; eodem W¹. — tetrarchiā ρ , tethrarciam W, tetrarchian π , tetarcian S. — legibus *del. Ciacconius*. — possessam ρ STW; obsessam V. — a Deiotaro L δ ; Deiotaro β . — 4. usquam $\pi\rho$ W; nusquam S. — C. Caesaris Belli Alexandrini explicit. Incipit · Belli · Affricani ρ W; C. CAESARIS BELLI ALEXANDRI EXPL LIBER XI^s IVLII · CELSI · CAESARIS · CONSTANTINI · LIBER XII^s · INCIPIT · DE BELLO AFFRICO · S, EXPICIT C. CAESARIS BELLI ALEXANDRINI INCIPIT LIBER BELLI AFFRICE FELICITER T, Explicit lib. II Alexandrini belli. Incipit lib. III · i · e · Bellum Africum V.

PRAEFATIO.

Cum ante hos quattuor annos Teubnero scriberem de Caesaris commentariis denuo edendis, bellum Africum mihi reservavi, non ut novis coniecturis libellum emendarem, sed ut, quae in editione mea (Lips. 1889) minus recte administraveram, et usu edoctus et novis subsidiis instructus ipse corrigerem. Cf. Arch. lex. lat. VIII 608. Ecce habes, lector benevole, commentarium secundum optimos codices editum; neque tamen promisso stetissem, nisi aliis laboribus oppresso commode subvenisset Kübleri industria et comitas.

Monachii.

Ed. Woelfflin.

ADNOTATIO CRITICA.

BELLUM AFRICUM.

1, 1. XIII $\pi\varrho$ S; XIII W. — libeum $\pi\varrho$ W; libicum S. — conscendere velle F. — equites ϱ STW; ϱ que V. — 2. sibi *om.* S. — speraret ϱ STW; spectaret V. — 3. id $\pi\varrho$ S; idem W. — tamen *om.* W. — praetermittere USW; praetermitteret π F. ut nullam praetermitteret *Davisius*. — 4. III $\pi\varrho$ S; III W. — esse *om.* F. — 5. convenire III *R. Schneider J. B. XVII, 247*; convenire in his β . *cf. adnot. critic. ad b. c. 3, 7, 2, b. Al. 31, 1.* — legio $\pi\varrho$ W; religio S. — equitum π S; equitatus ϱ W. — 2, 1. legionibus . . . milibus *om.* W. — equitum ϱ SV; equi T. — milibus ϱ V; milia ST. — 2. abest π F²UW; est S. — Lilybaeo; lilybico eo S, lilybeom T, lilibi eo V, lilibreum W¹, lilibreum ϱ W². — 3. vendit publice S. — 4. mandatis S; *om.* $\pi\varrho$ W. — navem US; naves π F, *om.* W. — 5. certo *om.* S. — petierant *scripsi*; petierunt β . — 6. dein $\pi\varrho$ W; deinde S. — relinquit FVW; reliquit STU. — 3, 1. ad *add. R. Schneider*. — Hadrumetum *cf. b. c. II 23, 3*; Adry(*vel* u)metum β . — praererat $\pi\varrho$ W; praecerat S. — C. ϱ STW; caesar V. — maritimam π SUW; maritumam F. — petens *add. Kiessling*; Hadrumetum *del. Em. Hoffmann*. — Mauris FSW; Mauri U, Mauro π . — tribus milibus ϱ STW; tria milia V. — exponit ϱ STW; ponit V. — milia ϱ V; milium SW, mit T. — considit *scripsi*; consedit β . — 2. portam; portam commoratus S, portum $\pi\varrho$ W. — considunt S; consistent $\pi\varrho$ W. — se ϱ TW; sese S, *om.* V. — defendendum $\pi\varrho$ W; defendum S. — numerus *om.* S. — instar *Walchius*; intus β . — 3. rediit $\pi\varrho$ W; redit S. — 4. praefectisque $\pi\varrho$ W; praefectis S. — omnium *addidit Kübler*; militari *Kiessling*. — superioribus *om.* F. — signata S. — dederat ϱ W; dediderat π S. — his F π W; iis SU. — perlectis ϱ STW; perfectis V. — 5. namque $\pi\varrho$ W; nam neque S. — tutum ab hostium *del. Cornelissen*. — fortuito ϱ TW; fortuitu SV. — 4, 1. petit ϱ STW; peciit V. — uti π UW; ut FS. — Considio F²STUW; consilio F¹V. — 2. Considium F²STUW; consilium F¹V. — 3. litterasque ϱ STW; atque litteras V. — imperatore *Barthius*;

immo β . — 4. tum ρ SVW; tunc T — hoc tempore *om.* V. — pop. Rom.; publicae rei V. — statim *om.* S. — 5. et die *om.* V. *delevit* R. *Schneider J. B. XVII 247.* — reliquae ei V. — equitatu $\pi\rho$ S; equitatus W. — habundabat FTW; habundat S, abundat V. — erat ad oppugnandum V. — accessus $\pi\rho$; ascensus SW. — nuntiabatur π SU; nuntiabantur FW. — et equitatus nuntiabatur magna auxilia V. — re *om.* T. — caesar esset ρ W; caesar est π , est caesar S. — 6, 1. casu erupit succurrit T, *deleto* erupit; *post succurrit spatium vacuum 10 fere litt. in F.* — iter ρ W; et iter π S. — occupant ρ W; occupat π S. — 3. fugarentque S; fugerentque π , refugerentque W¹, refugarentque W², urgerentque ρ . — 4. coniecti erant et repulsi F. — 5. ex ρ VSW; et T. quas ex veteranis R. *Schneider J. B. XVII 246.* — ex parte V. — 6. ita $\pi\rho$ W; itaque S. — Numidae ρ SW; Numidiae π . — 7. et polliceri π U; polliceri FSW. — paratosque ρ SW; paratos (paratas T¹) π . — Ruspinam; usurpinam β . — Kal. Ian. *ad initium capitis sequentis transposuit* R. *Schneider J. B. XVII 247.* — 7, 1. Leptim S; Lepti $\pi\rho$ W. — libenter β ; *an libentes? cf. 90, 2 et Ter. Phorm. 565.* — vellet *om.* T. — polliceretur T. — 3. cursum petere *Cornelissen Mnem. N. S. XVI. cf. Cic. ad Att. III 8, 2.* — 4. ad mari U. — devastarentur V. — portari V. — 5. qui aquatum ρ STW; quia quantum V. — adorti ρ STW; ad ora V. — convulneraverunt V. — 6. inter ρ SVW; in T. — 6. et subito existunt β ; ut subito existant *Em. Hoffmann.* — depugnant *Kübler cum D¹*; depugnet β . — 8, 1. mittenda ρ STW; mittere V. — postumum ρ ; postumium π SW. — 3. C. ρ STW; caesar V. — Crispum $\pi\rho$ W; scripum S. — Cercinam; cerinam $\pi\rho$ W, celerinam S. — frumentum T. — 4. ita praecipiebat ρ ST; praecipiebat VW. — uti $\pi\rho$ W; ut si S. — possent neque; posset necne β . — nullum β ; ullum D² δ . *Cf. quae adnotavi in editione maiore.* — 5. perfugis π UW; profugis FS. — contra se bellum W. — se gerebant $\pi\rho$; segregabat S. — mirari *Novakius*; miserari β . — ex provincia $\pi\rho$; et provincia SW. — regis esse TUW; esse regis FV, regis S. — 9, 1. Lepti; Leptim β . — pridie β ; biduo ante R. *Schneider J. B. XVII 248.* — exercitus U; exercitui F π SW. — frumentatum ρ SW; frumentatumque π . — plostra $\pi\rho$ S; plaustra U²W. — se *addidi.* — 2. invento frumenti S. — rupinam π . — hoc β ; *id est = huc. cf. ad b. Alex. 73, 3.* — idcirco *om.* S — recepisse β . *cf. 18, 2. 25, 5. 34, 6. Arch. X 2 sq.* — ut maritima (maritima T) ... ne π SW(?); ne maritima ρ . — ad classim T; ad classem V, ad classi SU, ad classis FW. — 10, 1. Saserna D δ ; serserna S, seserna $\pi\rho$ W. — fratre $\pi\rho$ W; fratri S. — Lepti; leptim β . Lepti in R. *Schneider. sed cf. 28, 1.* — relinquerat U. — ab *om.* S. — passus V. — 2. exercitum V — insciis $\pi\rho$ W; in-

scitis S. — tristimonia π S; tristicia ρ , tristi W. — 3. equitatum *Moelkenus, in commentarium de bello Africano quaestiones criticae, Argentorati 1892*; equitatumque β . — solatii L; solatium β . — auxilii L; auxilium β . — animum advertabant ρ SUT; animadvertabant VW. — vulgu T. — miserabilique V. — 4. huic ρ W; hic π S. — homines ρ STW; omnes V. — spernabant S¹. — **11**, 1. albescente V. — 2. advenientis T. — expectare $\pi\rho$ S; spectare W. — 3. advectis β ; aductis *R. Schneider J. B. XVII, 246*. — equitumque D²; equitatumque π U²; equitatumque FW, equitatum SU¹. — expeditis *om.* W. — profectus est frumentatum V. — 4. est cognitum $\pi\rho$ W; cognitum est S. — Caesaris $\pi\rho$ W; regis S. — eos F π SW; eo U. — qui *om.* π . — sui *om.* S. — ne *scripsi*; ne nihil S, nihil π , uti nihil ρ W. — metu β ; mente *Funckius Philol. 1890, 673*. — **12**, 1. ei $\pi\rho$ W; et S. — haut T, aut V. — ab se esse *R. Schneider J. B. XVII, 246*; ab sese π SVW, ab se T. — 2. non magnam π F; non magnum SUW. — parvus ex castris exierat numerus ρ W; parvus ex castris numerus SV, parvus numerus ex castris T. — arcessi ρ SW; arcessiri π . *cf. Arch. Lexicogr. VIII, 279*. — se consequi leniter V. — 3. procul conspici hostis S. — eam *om.* S. — cum equitibus δ ; equitibus β . — CCCC β ; MCCCC *vel* MM *Stoffel, MCC ipse conieci*. — sagittariis CL *Oudendorpius*; sagittariis et β . — **13**, 1. hostes S; hostibus $\pi\rho$ W. — Pacidei π SUW; pancidei F. — derigunt; dirigunt β . — mirabili S; mirabilem ρ VW, *om.* T. — longitudinem T¹. — cesareani S. — arbitramur S. — ac $\pi\rho$ W; a S. — equitum SV; equitatum ρ T, equitatum W. — 2. derigit; dirigit β . — opponit $\pi\rho$ W; componit S. — enim se $\pi\rho$ W; se enim S. — cum pedestr. cop. ac. instr. W. — copiis se S. — **14**, 1. sese moveret *Lipsius*; se removeret β . — paucitate suorum V. — equitatus T²V; equitatum ρ SW, equites T¹. — extenuare; extenuari β . — coeperunt L; coeperant β . — 2. turmis ρ STW; turmis castris V. — Numidiae T. — equitibus π SW; equitatu ρ . — coniciunt $\pi\rho$ W; conittunt S. — 3. peditibus $\pi\rho$ WS²; pedites S¹. — succurrent S. — **15**, 1. animadverteret VW. — a signis S. — prosequuntur V?L; persequuntur ρ STW. — nudato *om.* W. — pilum ρ WS; palam π . — militis ρ W; milites π S. — facili V. — 2. conatur ρ W; non conatur π S. — hostis $\pi\rho$ W; hostes S. — 3. temporis S; temporis horae $\pi\rho$ W. — equitatus S. — intra ρ STW; inter V. — *post cancellos U marg.: insolentissima admodum iactantia labieni*. — **16**, 1. equo ρ STW; equite V. — tiro *om.* S. — verbis iste F. — mehercule $\pi\rho$ S; mehercle W, meherculē T². — vestri ρ SW; nrī T¹V. — 2. et veteranus V. — tum . . decumanorum *om.* V. — decemanorum S. — 3. quis $\pi\rho$ W; qui S. — viribus *om.* V. — decumanum; decu(*vel* i)num β . — 4. neque amplius β ; nec quicquam

amplius *conieci*. — 17, 1. in longitudinem quam maximam W; in longitudine quam maxima $\pi\varrho$ S. — altera *Ablancourt*; alteram β . — contenderet *Domaszewskius*; tenderet β . — coronam ϱ W; corona π S. — equitibus π S; equites ϱ , equitesque W. — adortatus T. — ad suos $\pi\varrho$ W; ad uos S. — recepit V. — 2. rebus $\pi\varrho$ W; in rebus S. — sicut $\pi\varrho$ W; ut S. — 18, 1. MDC *cf.* 19, 4; ∞ C ϱ W, CCC π S. — recta ϱ SW; recto π . — subsidio π SW; subsidia ϱ . — occurrunt ϱ TW; procurrant V, concurrunt S. — 2. atque hostes ϱ W; at cohortes π S. — suis ex β ; vix ex *Stangl Philol.* 1892, 246. — coeperunt π SU²W; coeperant ϱ . — se in castra S. — 3. redintegrare S. — 4. hostibus $\pi\varrho$ S; cohortibus W. — nausea; nausia ϱ SW, nausias π . *cf.* 35, 6. — recentis SV. — sitis S. — defatigata vulneribus S; fatigata V. — tardiora ϱ W; tardiorem π S. — esset iam reliqua S. — equitibus *Aldus*; equitatibus S¹, equitatibusque S², equitibusque $\pi\varrho$, equitibusque circumdatis *om.* W. — cohortatur; cohortatus $\pi\varrho$ S, imperat W. — colles $\pi\varrho$ WS^b; fines S^a. — repulsissent W. — eorum ϱ STW; eis V. — 5. cum iam hostes ϱ ; cum hostes iam W, iam hostes iam S, iam hostes π . — languide *om.* S. — tela π SW; tale ϱ . — mitterent ϱ W; mittendi π S — turmasque ϱ W; turmas ST, turma V. — post collemque ϱ W; post collem S, post colle π . — leniterque U². — accepti *om.* W. — 19, 1. perfugere *Gudius*; perfuge β . *cf. ad bell. Hisp.* 18, 6. — complures *scripsi* (W?); plures β . — ex omni genere S; et omni genere $\pi\varrho$ W. — 2. eos *om.* V. — uti TU. — genere ϱ STW; genuini V. — circumventi ϱ SVW; circumdati T. — opprimebantur V. — 3. Labienum *edd. vet.*; Iubam β . — se ϱ STW; sese V. — adversariis ϱ STW; auxiliariis V. — caesaris *om.* S. — ut $\pi\varrho$ W; et S. — vincerentur $\pi\varrho$ W; caederentur S. — qui; quis β . — in illorum ϱ TW; non illorum S, illorum V. — numero *add. Heinsius, Lipsius.* — Romae ϱ SW; ac romae π . — vellem S. — retentos consuetudine *Kraner*; consuetudine (consuetudinem S) retentos β . — autem *om.* S. — equitatum W. — Buthroto *Fröhlich*; Brundisio β . — quosque ibi *scripsi*; ibique β . — equoque S; *om.* $\pi\varrho$ W. — condocefecerat *Oudendorpius*; condidicerat β . — elephantis $\pi\varrho$ W; elefantes S. — ex $\pi\varrho$ W; et S. — genere V. — XXII mil¹ W¹, *eras.* X. — milia V. — 4. Hac $\pi\varrho$ W; haec. — fiducia *Landgrafius*; ea audacia β . — VIII ϱ SW; VII π . — milibus ϱ ; militibus π ¹SW. — equitatibus W. — quater ϱ SVW; quartum T. — hippo taxotisque T. — nonarum S. — VI *Ciacconius*; tertium *vel* III β . — Caesar *add. Dinter.* — purissimisque FSW; plurissimisque U(?), plurimisque π . — 20, 1. muniret S. — maioribus $\pi\varrho$ W; minoribus S. — vallum V. — deducere W. — quo tutius ϱ SVW; quotius T. — commeatus ϱ W; commeare π S. — epibattarumque S. — armatura $\pi\varrho$ W; armaturae S. —

interponeretur ρ W; interponerentur π S. — sagittariisque; sagittarii β . — Syris; sciris S. — ductis ρ STW; diductis V. — frequentare *Novakius*; frequentabat (frequentabant T¹) β . — 2. cuius ρ W; quorum π S. — III milium; tria milia V, III mil W. — nuntiabatur S¹W. — 3. sagittas telaque $\pi\rho$; sagittas tela W, sagittasque telaque S. — ut S. — complura β ; quam plurima *R. Schneider J. B. XVII, 248.* — glandes . . comparare *om.* W. — comparatae S. — congererent S; congeri $\pi\rho$ W. — 4. etiam π S; et W, et ad nimum etiam ρ . — animadvertibat V. — importatio ρ SVW; importato T. — anno enim ρ SVW; enim anno T. — dilectus π ; delectus ρ SW. — stipendiarii ρ SVW; stipendii T. — ipsi π SW; ipsis ρ . — deseri S; deleri $\pi\rho$ W. — vastatos $\pi\rho$ S; vacuatos W. — 21, 1. et eo $\pi\rho$ W; eo S. — utebantur S. — circuire cotidie S. — alternas $\pi\rho$ W; ad terras S. — cohortis T. — 2. numerus maximus S. — plaustris W. — obligatos *Kübler. cf. 88, 4. Plaut. Menaechn. 885*; deligatos π , delegatos ρ W, *om.* S. — 3. vagabantur ρ W; vacabantur π , vacabant S. — singulas UWF²; singulae π SF¹. — incendebant *rec.*; incenderant β . — 4. Caesar *Scaliger*; Caesari β . — subportari $\pi\rho$ W; comportari S. — 22, 1. filium *om.* W. — 2. istuc ρ ST; istius VW. — esset et $\pi\rho$ W; esset S. — nefariis *Em. Hoffmann*; uarduis $\pi\rho$ W, arduis S. — esse *add. Moelkenus.* — paene β ; plane *conieci.* — funditus deletam *post Romanam posuit Kübler; in codd. legitur post oppressam.* — funditus et ρ W. — in *om.* S. — Mauretanium S; Mauritianiam $\pi\rho$ W. *item 23, 1.* — armis *om.* S. — 3. ex $\pi\rho$ W; et S. *An ec?* — gentis π . — 4. gestis patris W¹. — neque . . . parta *om.* T. — tam ρ SW; tum V. — maiorum dignitate W¹. — parte V. — claritate $\pi\rho$ SW²; dignitate W¹. — 5. dignitate et nobilitate S. — per te $\pi\rho$ W; parte S. — proficiscens V. — optimo ρ STW; oppido V. — efflagitatum SW; et flagitatum $\pi\rho$. — 23, 1. gravissime S. — rastratis ρ . — boguã W. — expedito S. — servorum ρ STW; suorum V. — numero LD² δ ; numerum π SUWF², numerorum F¹. *Huc transposuit Moelkenus; in libris legitur post exercitu. Cf. W. Gemoll in Fleckeis. Annal. 1879, 269.* — habuerat armatam FS. — fuit praesidium regium V. — 2. compulerunt $\pi\rho$ W; contulerunt S. — 3. advertit S. — postea naves litus W *deleto* naves. — versus *om.* V. — 24, 1. adrumetici T. — se *om.* β . — milia *om.* W. — passus V. — a Caesaris castris *addidit Kübler. cf. 30, 2; 67, 3 et saepius.* — 2. caesari U. — aut ρ TW; atque SV. — obtinere V. — 3. a sicilia ρ . — sunt commeatus, *deleto* sunt S. — nec amplius V. — milia ρ SVW; similia T. — tenebant ρ W; tenebat π S. — premebantur ρ W; premebatur π S. — 4. multa ρ W; multi π S. — marique $\pi\rho$ W; namque S. — alga W; algam $\pi\rho$ S. — collecta TW; ρ lecta V, collectam ρ S.

— elota S; eluta $\pi\varrho$ W. — datam V. — conducebant T¹. — 25, 1. paucitatem SV. — dare *scripsi* (V¹?); dari ϱ STWV². — sociis *Funckius Phil.* 1890, 674, *Moelkenus*; suis β . sociis suis *Kübler*. — egressus e regno *delet Polaschek*. — 2. Sittius; Sittius β , at 36, 4. 48, 1. 93, 3. 95, 1 Sittius. *Cf. quae adnotavi in praefatione editionis maioris p. XI.* — Bocchus VW; Bochus ϱ ST. — coniunctis suis copiis *om. \varrho*. — praeterea ϱ SW; propterea π . — 3. conditione U, ditionem V. — sibi *om. V*. — traderent $\pi\varrho$ W; cederent S. — conditionēque S, condictionemque V. — 4. capit consilium β ; concepit *conieci*. — 26, 1. esset in provincia F. — quisque V. — circum $\pi\varrho$ W; arcum S. — 3. e stativis U; estati vis π , in stativis W, stativis FS. — accitis S; agitis $\pi\varrho$ W. — hieme gerere *addidi*; iam nunc gerere *Em. Hoffmannus*. — instituit β ; institit litteris . . . ut *Kießlingius, cf. Colum. 12, 3, 9.* — in Siciliam ϱ SVW; in Siciliam missis T. — postumium V. — missis ϱ SVW; mittit T. — imperavit *add. Kübler*. — ac nulla $\pi\varrho$ W; a nulla S. — celerrī T. — provinciam *om. S*. — ne tectum nihil W¹. — illorum $\pi\varrho$ W; eorum S. — 4. erat in tanta S. — in Siciliam *om. T*. — mentemque oculos W¹. — dispositos W; depositos $\pi\varrho$ S. — directosque; directosque β . — 5. animadvertēbat π SW. — enim *om. S*. — trucidare S. — principes ϱ S; principesque π W. — civitatum ϱ . — abripi his se; obripi his se ϱ W², obripuisse W¹. abripuisse π S. — miseris *scripsi*; in miseris S, in miseris $\pi\varrho$ W *cf. 85, 6.* — suamque β ; suam *Moelkenus*. — esse ϱ ; se esse W, sese π S. — non pos T, non post V. — 6. milites enim ϱ . — intermittere β ; intermittit *conieci*. — 27, 1. condocerere ϱ ; condocerere π SW¹, conducere W². — obtineret $\pi\varrho$ W; obtinerent S. — in ordinem W; in ordine $\pi\varrho$ S. — aciem suam V. — hostes T¹W¹. — 2. rudes T; audes SV, audere ϱ W. — 28, 1. dum ϱ STW; cum V. — ministrantur V — Vergilius ϱ ; Virgilius π SW. — praetorius $\pi\varrho$ W; petronius S. — maritimo ϱ SW; maritimo π . — animum advertisset ϱ S; animadvertisset VW, animum adverteret T. — exercitum V. — eidem ϱ SVW; eisdem T. — Caesarianas naves ϱ . — conspectari V. — 2. adortus FSVW; adorsus U¹, id adortus T. — discessissetque S² *marg.*; discessit sed π . — legionis V ϱ STW; legati quinque V. — patrem ϱ STW; partem V. — T. *om. W*. — Salienus S; Sallienus $\pi\varrho$ W. — messalem π . — seditiosissima *Davisius*; et seditiosissima (seditiosima S) β . — has *om. \pi*. — 3. Vergilio SU. — Vergilio SU VW. — scipionum T. — traditi STW; traditis ϱ V. — sunt ante traditi *habet T*. — 4. maior titius T²V; maior titus ϱ T¹W, maiortius S. — 29, 1. stationibus ϱ STW; statione V. — ab utrisque (utris F¹) ducibus *del. Nipperdeius ut repetita ex initio cap. 28.* — etiam *om. V*. — data $\pi\varrho$ W; dicta S. — 2. partem π , — VI *Nipperdeius cf. 9, 1*; III S, III $\pi\varrho$ W. —

vi $\pi\varrho$ W; VI S. — irrupere W. — conabantur S. — 3. eius om. S. — facere $\pi\varrho$ W; stare S. — cum *Iurinius*; et cum β . — ad equum *Daehnius*; ad decuma π SW, ab decuma ϱ . — 30, 1. passus VS. — instruere π SUW; instituere F. — 2. caesaris patientia S. — Iuba del. *Aldus*; Iubae cod. *Petav. probante Frunckio, Philol. 1890, 674*, ipse *Moelkenus*. — turrilis ϱ STW; perterritis V. — latissime $\pi\varrho$ W; mitissime S. — temporis S. — 31, 1. processerant $\pi\varrho$ W; minutatim modeste processerant (*corr. ex successerant*) S. — aut lignandi $\pi\varrho$ W; ligandique S. — muniendi ϱ STW; mutuendi V. — vallum *Aldus*; vallem β . — quaeque *Aldus*; quique β . — desistere V. — 2. praecepit V. — propius $\pi\varrho$ W; prius S. — intra ϱ SVW; in T. — 3. uti om. V. — in suo unusquisque V. — 4. at ϱ W; ad π S. — peritus β ; praeditus *Köhler*. — 5. fugatos T¹. — et concessam ϱ STW; concessam V. — 6. magnaue auctoritas V. — eorum castrorum V. — 7. atque om. S. — quae om. π . — defendum S. — 8. patientem *Ciacconius*; sapientem β . — praebebat ϱ SW; praemebat π . — 9. quod ϱ W; qui π S. — suorum $\pi\varrho$ W; suae S. — confideret W². — cuius modo V. — esset futura $\pi\varrho$ W; erat ventura S. — turpe ϱ S; turbae π W. — existimabant π S. — reliquis copiis β ; reliquiis *conieci*. — 10. constituebat V. — exultionemque W. — 32, 1. terrore suo $\pi\varrho$ W; terrore sua S. — cohortatus suo V. — propria T. — 2. rursus milites F. — 3. Gaetulique; Gaetuli β . *cf. 43, 1. 61, 5.* — et partim ϱ SVW; et parum T. — usi ϱ W²; usu W¹, om. π S. — 4. collectis S. — Gaetulos (*Gaetulus V del. Morus.* — suos $\pi\varrho$ W; suetos S. — 33, 1. *Acylla plerumque* ϱ (*qui hoc loco acilla*) S; acilla π , acilla, achilla, agylla W. *Cf. quae ad h. l. adnotavi in editione maiore.* — civitate SW; ex civitate $\pi\varrho$. — et immuni *Rubenus*; etiam undique β . veniunt libera etiam undique ad caesarem W¹. — et libenti animo facturos et libenti animo pollicentur facturos W¹. — uti ϱ V; ut STW. — sibi ϱ W; si π S. — praedium T. — id et FSTU²W; id U¹V. — eis W; ei $\pi\varrho$ S. — suppeteret β ; suppeterent *conieci*. — 2. C. ϱ STW; caesar V. — aedilicia ϱ STW; ad delicia V. — 3. partem π . — relictam V. — ad Acyllam ϱ STW; adcillam V. *Post Acyllam inserendum esse versus putat Kübler.* — 4. celeriter V. — pervenit cum coh. V. — 5. arcessisset π . — periculum suorum π S; periculo suorum rem ϱ , periculo suo rem W. — paucos post dies V. — a labieno ϱ TW; ab labieno S, ab alieno V. — acyllistanos S, achillistanos T, adcyllitanos V. — 34, 1. id π SUW; idem F. — paucis ante diebus β ; paulo ante *conieci*. — Cercinam; cercinam β . — 2. decimius ϱ ST; decimus VW. — suae om. T. — praesidio praecerat ϱ SV; praecerat praesidio T, praesidio W. — fuga S. — 3. cercinitanis FW; ceronitanis π , cercinianis U, cermatibus S. — invento $\pi\varrho$ W; et vini S. — onerarias U;

onerias W, oneratas FπS. — 4. proconsule V; proconsul e
 ρSW, pro consul T. — lilybeo β; Lilybaei R. *Schneider J. B.*
XVII, 249. — legionem FπSW; legiones U? *cf. 35, 4.* — mille;
 ∞ ρSW, co T, *om. V.* — 6. tandem suis πρW; tam densius S.
 — hilaratus ρW. — annonaeque *Davisius*; annonaeque ρW, an-
 noneumque ST, ac non eumque V. — levatam S. — sollicitu-
 dinem S; sollicitudine πρW. — e navibus V. — egressus T,
 egressis V. — nauseaeque ρWS; nausaeaeque T, nausea eaque V. —
 dimissos β; divisos *Nipperd.* — 35, 1. quique πρW; et qui S. —
 mirari ρW; mirati πS. — 2. Gaetulia F. — pollicitationibus V.
 — pro perfugis ρW; propere fugisse πS. — Caesaris castra V. —
 4. inquit LD²δ; inquit β. — legione πρW; religione S. —
 in tuaque β; intra tua *conieci.* — quo id ρSW; quod id π.
 — ab πρS; a W. — *verba pro speculatoribus m. a. Scipione*
post venimus transposuit Kübler; in codicibus leguntur post
facultate. — eis ρSVW; his T. — 5. a ρW; *om. πS.* —
 6. ex legionibus πρW; et legionibus S. — 36, 1. apud F¹. —
 dilectus TW; delectus ρSV. — sub manum ρSW; summa-
 num π. — scipioni πS; scipionis ρW. — 2. thysdrae SUW;
 thisdrae FT, thisarae V. — quod ρSVW; quo T. — modium
 πSU; modia FW. — comportata ρSTW; comparata V. —
 3. cohortatisque S. — 4. Sittius β. *cf. ad 25, 2.* — numidiae
 FW; numidae πSU. — montis T; montes ρSV₁W. — quod πρS;
 quo W. — expugnando β; pugnando *conieci.* — potitus ρTW;
 potius SV. — 37, 1. exoneratas *scripsi*; sex onerarias β. —
 lilybaeum S. — VI ρSTW; III V. — imperat *om. V.* — 2. extra
 castra ρW; ex castra ST, ex castris V. — ad oppidum at S.
 — eius ρSTW; illius V. — 3. degressus *Kreyssig*; digressus β.
 — 4. passus SV. — XV ρW; XII πS. — efficit speciem πρS;
 efficit planitiem W, effingit in speciem *conieci.* — 5. prae-
 veteres S. — quarum W; quare πρS. — 38, 1. postquam ρW;
 post πS. — atque *del. Vielhaber.* — turrem β; turres δ, tur-
 remque *Nipperdeius.* — castellaque β; speculasque *Vielhaber.*
 — ea minus ρW; eo minus πS, ea omnia *conieci*, eo minus
 semihoram *Vielhaber.* *Ad locum corruptum sanandum quid*
commenti sint viri docti, vide in Preussii Vocabulario s. v.
 castellum. — effecit W¹; efficit πρSW². — 2. et postquam ρW;
 postquam πS. — colle UV; colli FSTW. — docui esse ρW;
 docuisse πS. — paulisper ρW; Caesar paulisper πS. — egressus
 ρSTW; digressus V. — erat πSUW; fuerat F — iubet *om. F.*
 — derigi ρT; dirigi SVWF². — 3. añãũterant T. — mille;
 ∞ ρW, co πS. — pass̄. CCCC ρSVW; CCCC pass̄. T. — a suis
 castris ρVW; a castris suis S, *om. T.* — 39, 2. passus π;
 pass̄. ρSW. — MD πρW; ∞B S. — propius ρSTW; potius V.
 — necesseque ρW; et necesse S, necesse π. — turma S, turbæ
 autem V. — ut ad FW; ut *om. πU, ante turmae est in S.* —

accurrerent ρ W; occurrerent π S. — turbarent T. — eodem F. — subsequi W¹. — 3. missi β ; inmissi *conieci*. — locoque ρ VW; locumque ST. — 4. cornū S. — his F π SW; is U, suis *conieci*. — fugientes V. — 5. iam *om.* V. — 40, 1. instructa V; exstructa ρ STW. — animum avertere T, animadvertere W. — 2. sentit caedi a tergo W¹. — recte V. — 3. postergum π . — resistentes ρ W; restantes π S. — 4. animum adverterent T; animadverterunt W — fugere ρ SVW; fegere T. — 5. esusque W. — eturbatis V. — cum receptui β ; cum *delevi et post me Gardner Hale p. 304. Cf. ad 50, 3.* — anim adverat S. — pollicitationibus β . — curiones V — praebenda *scripsi*; perventa T¹, parcienda V, partienda ρ SWT², pariter tuenda *Em. Hoffmann*, servanda *Nipperdeius*. — 6. ac $\pi\rho$ W; ad S. — 41, 1. eduxit ρ W; deduxit π S. — male acceptis suis V. — occisis β ; concisis *conieci*. — 2. instructa acie ρ W; instructam aciem π S. — infimas $\pi\rho$ SW²; infirmas W¹. — iugira dies S. — accessit leniter T — passus V; pass. ρ S, pa $\bar{s}$ T. — uzita L; uzitta ρ VW, uzytta T, ut xitta S. *Vide adnotationem meam in ed. mai.* — consueverat W. — quadruplici $\pi\rho$ W; qui quadruplici S. — primę equestris S. — dorrecta ρ T; directa WS, eiecta V. — 3. animadvertim. S. — certum T. — qui ρ W¹; *om.* π S, *del.* W². — dextrum ρ SW; dextrumque π . — cornum ST. — conspectu π W²; conspectum ρ SW¹. — patienti D; patienti FW, paciēti π U², paciētia U¹, *om.* S. — 42, 1. iam *om.* V. — animadvertisset; advertisset S. — locoque ρ STW; loco quo V. — magis *om.* V. — ibi $\pi\rho$ W; ipsi S. — texisse et *Nipperdeius*; texissent β . — factu ρ VW; factum ST. — expugnare uno tempore W¹, uno tempore expugnare V. — in cornum dextrum ac sinistrum S. — 2. in castra *om.* V. — acie S. — 43. acyllam S; achyllam U, achillam F π W. — lacunam indicavit *Nipperdeius*; VIII cohortibus et stipendiariis *Fröhlich*. — et VIII ρ WS; et VIII P, et IIII V. — cohortibus stipendiariis *rec.*; cohortes stipendiarias β . — C. ρ STW; caesar V. — cohortibus W; qui cohortibus $\pi\rho$ S, cum tribus ($\bar{c}$ III) cohortibus *Kübler, cf. 29, 2 et ad 69, 2.* — saepe *om.* V. — admotis ρ VW; amotis S, anotis T. — et *om.* S. — proficeret ρ W; proficeretur S, proficisceretur π . — ancylam S, agyllam W, achillam T, agillam ρ V. — obsederat V. — adrimetum π , adrymetum U. — recipit FST. — 44, 1. a Siciliam T. — comminius SW. — ticidea eq. rō ρ W; ticideq. Rō. T, ticideq. Rō. V, ticideq. S. — erravissent T. — delataque; delictaque S¹. — thapson ρ ; thabson π SW. — Vergilio TW; Virgilio ρ SV. — est *om.* V. — ad scipionem deducta W; ad Scipionem adducta ρ , adducta π S. *cf. 46, 3.* — 2. ac $\pi\rho$ S; hac W. — tempestata S¹. — octavii F π W. — veteri T. — fuerunt *om.* ρ . — quas T. — observatos V. — deducendos S; deducendosque $\pi\rho$ W. — 3. eius *om.* T. —

nostra S. — vos *om.* V. — scio *om.* π . — 4. defendetis FTU²W; defenditis SV, debetis U¹. — donari V, dare U¹. — 45, 1. æstimasset VW. — sibi actum iri ρ W; sibi iacturas S, sibi acturis V¹, sibi acturas V², subacturis T. — iis ρ S; is π , his W. — dicundi ρ S; dicendi VW, diēdi T. — 2. ex his W. — te imperatorem ρ W; imperatorem te π S. — uterer isto T. — 3. Ergone T — et ordinem V. — XXXVI annos (annis V, an̄ STW) β ; triens in acie *conieci*. — adversus armatusque W²; adversus armatosque W¹, adversum armatos $\pi\rho$, adversum armato S. — 4. de negotio *om.* V. — nunc ρ STW; non V. — 5. potestate tenēs T. — intelleges ex virtute nostra T. — nostra *om.* F. — 46, 1. eius opinionem locutus est V. — est *om.* T. — percussus V. — innuit V. — vellent S¹. — interficit V. — a tironibus $\pi\rho$ W; atrocibus S¹. — iubens V. — 2. adducite V. — inquit istos ρ . — contaminos S¹. — vallem V. — 3. comminium β . — 4. negligentiae T. — 47, 1. vergiliarum ρ ST; vigiliarum VW. — vigiliam secundam F²V. — saxe S. — 2. temporum *Glandorpius*; imperatorum β . — quartoque β ; quarto quoque *conieci*. — communibat $\pi\rho$ S; communiebat W. — circumspiciendi W²; circumspiciendo β . — habebat T. — 3. ita *om.* π . — et arma *om.* F. — usui π W; usus ρ , usu S. — 4. Africam ST. — quicquam non ρ W; quicquam π S. — 5. quiescebant *scripsi*; adquiescebant (acqu. ρ , aquiesc. V) β . — harundinibus ρ WT²; arundinibus π S. — scopisque *cod. Scal.*; copiisque ST, copiis V, coriisque ρ W, corrigiisque *Kübler*. — contactis V. — 6. imbre $\pi\rho$ S, igne W. — gravatis *Oudendorpius*; gravata β . — pondere π ; pendere ρ SW. — tentoriis *Oudendorpius*; tenebris β . — aquarumque vi subrutis *Oudend.*; aquaque (aquamque π) vel subruta β , vento aquaque subrutis *Vielhaber*. — disiectisque *Oudend.*; disiectaque β . — rebus quae T; rebusque ρ SVW. — pertinent L; partim β . — passim *om.* V. — V ρ SW; II π . — pilorum *om.* V. — 48, 1. vocatusque W¹. — Saburrae β . — contra *om.* S. — Sittius S. — adderet exercitui *Oudend.*; haberet exercitus β , adferret exercitui *conieci*. — ac terrorem *Oudend.*; ac terrore $\pi\rho$ S, a terrore W. — levis *cod. Petav. et Norvic.*; eius β . — elephantis π SW; elephantisque ρ . — 2. eis SW; eius $\pi\rho$. — longe $\pi\rho$ W; lo S. — 3. expectatione *cod. Scal.*; expectatio β . — suspensiore ρ STW; superiore V. — Iubae *om.* S. — commovebantur W¹. — absens antea V. — 4. cuius ρ SW; cuius π . — intellectum (*sic*) L; inlectum π S, illatum (inlatum ρ ?) ρ W. — additumque animum regis adventu fiduciamque W¹. — adventu VWF²; adventum STUF¹. — 5. postera V. — paulo post longius V. — haud SVW; aut ρ T. — recepit W¹; recipit $\pi\rho$ SW². — 49, 1. fere $\pi\rho$ S; fore W. — exspectavisset V. — pugnandi moram V. — fore $\pi\rho$ W; fere S. — cum progredi copiis V. — deducere W. — ne *add. Nipper-*

deius. — occuparent *Nipperd.*; occupaverunt β . — eriperent *Nipperd.*; eriperunt β . — 2. gratia *del. Davisius.* — quo ρ STW; quia V. — 50, 1. erat transgredienda; erant transgrediendae $\pi\rho$ W, erant transgrediendi S. — 2. necesse esse *Ciacconius*; necesse β . — transgredi $\pi\rho$ W; progredi S. — et praeterea $\pi\rho$ W; ut praeterea S. — collesque (collemque S²) *delevi*; [montem] collem[que] *Polascheck.* — subito se Caesari ρ SVW; caesari subito se T. — ostenderet π S; ostenderat et ρ W. — Caesari ... ostenderet *del. Aldus.* — equitatus se W. — et *Manutius*; ut β . — regrediundi ρ SV; regredeundi T, regrediendi W. — procedendi ρ SW; progrediendi T¹V. — ablata S. — 3. cum *del. Gardner-Hale (Cum Constructionen, p. 304, Nr. 1. versionis a Neitzertio factae).* — ad *om.* V. — adversarii sive *Fröhlich*; abusi sive ρ STW, abusive V. — labienis S. — sive *om.* S. — summa ρ W; summam π S. — 4. virorum S. — eum ρ STW; cum V. — equitatus W¹. — 51, 2. Uzitae L; utxyttę S, uzritę V, uzittae T. — planitie L, *Petav.*; planitiem β . — ab ρ ; a π SW. — ducere *Davisius*; duci β . — derigere; erigere β , dirigere *Lipsius.* — sinistrumque W; sinistramque $\pi\rho$ S. — eius *om.* V. — convenirent; conveniret β . — 3. id *Rhellenicus*; L. T. S, .L. i. $\pi\rho$ W. — instruebat ρ STW; instituebat V. — detreretur W, terreretur V. — 4. cum $\pi\rho$ W; tum facile S. — 5. nonnulli *om.* L *Petav.* — complures *om.* V. — utebatur; utebantur β . — 6. legionibus δ ; legione β , *num recte?* — acie $\pi\rho$ S; aciei W. — hostes π . — levique T¹, levis V. — armatura *scripsi*; armaturae β . — dimicabant cominus W¹. — 52, 1. levique ρ W; levisque ST¹, levis V. — armaturae V. — Scipio β ; ac *conieci.* — 2. vi π SW; in ρ . — cesserunt S; accesserunt ρ TW, abcesserunt V. — 3. adversariis aliter V. — reductis β ; deductis *conieci.* — tulit ρ SVW; detulit T. — adventum ST¹. — vulneratos V. — his $\pi\rho$ W; is S. — interfecerunt $\pi\rho$ S; occiderunt W. — 4. nisi π ; ni ρ SW. — elatus *Cornelissen*; flatus β . Cf. *Liv. 4, 33, 8.* — prospectui V; prospectum ρ STW. — efficisset T. — interneccionem ST; internicionem ρ VW. — 5. legione π ; leg. ρ SW. — caesaris verussene, *deleto* verussene S. — in qua S. — regiones poterat V. — regione S. — Curiani β ; Curioniani *Lipsius.* — Scipionis T. — complures ρ STW; quam plures V. — 53. Uzitam L; uxittam S, uzirtam T, cirtam V. — onerarias T. — conspicati ρ ST; conspicatae VW. — Caesarianas naves T. — statione $\pi\rho$ W; sta S. — ut ρ TW; *om.* V, aut S. — insidiandi ρ VW; insidianti T, insiciliandi S. — perveniuntur S. — 54, 1. memor D; meror β . — parvula T. — causulam TUW; casulam S, causalam V, causam F. — nactus *om.* V. — Caesar quod C. Avienus *Stephanus*; quod caesar avienus β . — tribunus $\pi\rho$ W; tribus S. — ex *add. Forchhammer*; pro comteatu *Kübler.* — ab Sicilia π UW; absialia S, a

sicilia F. — 2. inquit vellem V. — aliquando om. V. — rationem . . . constituunt om. S. — 3. ipsi W; ii ρ , usi T, illis usi V. — constituam more militari W¹. — 4. municipias S. — militibus . . . opera om. S. — opera militibus W; opera militibusque (militibus quae T) $\pi\rho$, militibusque S. — pote *Oudendorpius*; peto π (T *int. vers.*)S, potest ρ W. — proficiscii abeo S. — Aule π WS; ale ρ . — trib. S, tribus militibus V. — fuisti malusque civis W¹. — 5. Tite saliene S; tites aliene π , tite isaliene ρ , titei saliene W¹, tutei saliene W². — Clusinas π S; clusianas ρ W. — meo ρ SVW; me T. — paci S. — sedione T, seditionem W. — adversum vestrum imperatorem *Ciacconius*; adversariorum vestrorum imperatoris β . — in meo V; meo ρ STW. — missosque ρ W; missoque π S. — pote S; peto π , potest ρ W. — 6. traditos *Kiesslingius*; tradit eos $\pi\rho$ W, tradidit eos S. — navem V (*teste Müllero; tacet Polaschek*); nave ρ TW, navi S. — 55, 1. deciscunt V. — dubitat T¹. — 2. adduxerant S¹. — sexto V — in finē V. — 56, 1. eo quo VW; eo quod ρ , eo ut S, eo T — adigi *scripsi*; abici β . — contra T; contraque ρ SVW. — eoque ρ W; eosque ST, om. V. — 3. Caesarem non fallebat ρ W; Caesarem non faciebat ST, commonefaciebat V. — nobiliores ρ STW; qui erant nobiliores V. — patres WS²; partes $\pi\rho$ S¹. — meruerant $\pi\rho$ W; manserant S. — Syllae π W; sillae S, *de ρ non constat*. — hiempsalis D; hiemsalis (hyemsalis V, ihemsalis F) β . — erant om. V. — potestatem FVW; potestate STU. — capta $\pi\rho$ S; accepta W. — cum om. V. — locum *del. editt.* — Uzitam *Lipsius*; Uzytte S, uzittae T, scirtae V. — 57, 1. quod U¹V²; quos FSTU²V¹W. — quique $\pi\rho$ W; et qui S. — eo om. S. — cum C. ρ SVW; cum con T *in fine folii*. — sacerna S. — 2. nihil ρ STW; dicens nihil V. — nihilominus $\pi\rho$ W; nihil omnium S¹. — ad Scipionem *Davisius*; ad se β . — restare $\pi\rho$ W; restaret S. *Locum corruptum ita restituendum esse Kübler censet*: nihil adtinere eum cum adversariis conloqui. Cum eius sermonem nuntius [ad se] referret, sed nihilominus (Aquinius) restaret, ut etc. — quae *editt. ab Oudendorpio*; quae si β . — 3. fuit $\pi\rho$ W; fugit S. — populo Romano $\pi\rho$ S; $\bar{r}$. $\bar{p}$. W. — caesis *editt.*; caesaris β . — 4. etiam; etiam et β . — superior V. — novum hominem V; hominem novem novum W. — 5. uti *vett. editt.*; om. β . — 6. est S; om. $\pi\rho$ W. — transferre V. — ineptissimoque *Cornelissen. cf. Hor. Sat. I 3, 49*; inertissimoque β . — 58, 1. postera T. — educunt ρ ; deducunt π SW. — 2. producit copias ρ STW; productis copiis V. — iis ρ ST¹; his VW, hiis T². — ultra V. — adversarios ρ W; adversarias π S. — praediti ρ W; praetio π S. — ante se W; ante secum $\pi\rho$ S. — concursuros SV ρ ²T²; concursores T¹ ρ ¹W. — 3. aucupabatur π SW; occupabatur ρ . — 4. non *add. Aldus*. — uzitte S, uzittae T, cirtae V. — cornum T. — verebaturque (W?)D²; verberaturque ρ (*errare*

videtur Müller), verberatur π S. — eruptione ρ ; quod eruptione W, corruptione π S. — eum adorti; cum adortu T. — 5. eum ρ SW; cum π . — 59, 1. praetermittendum esse V. — derexit S; direxit $\pi\rho$ W. — 2. conlocarat *Novakius*; collocabat (c̄locabat T) β . — post eas *Nipperdeius*; postea β . — directos ρ ; directos π WS. — in cornibus ... existimabatur *del. Nipperdeius*. — 3. armaturas (armatura ρ) leves β ; armaturam levem *conieci*. — auxiliares $\pi\rho$ S; auxiliares W. — substituerat ρ W; substituere ST, posuit V. — 4. enim ρ STW; autem V. — cornum ρ . — oppido $\pi\rho$ W; opposito S. — uzitta ST²; utitta T¹, cirtha V. — erant W. — 5. Propterea W. — passum S, passus V. — et *om.* V. — collis $\pi\rho$ W; colles S. — magis *om.* V. — hoc ρ SVW; quod T. — concurrissent ρ SW; concurrissent π U². — circumventus T¹U¹. — 60, 1. conlocata ρ SVW; conlata T. — ut $\pi\rho$ W; aut S. — ordiar et ad dextrum perveniam ρ S²; ordiar ad dextrum et perveniam W, ordiar et perveniam S¹, ordinaret perveniam π . — X, VIII *Nipperdeius*; VIII et VIII ρ W, VIII VIII π S. — XXIX W; XXVIII $\pi\rho$ S. — XXVIII π WSU²; XXVIII ρ . Cf. *de numeris legionum Nipperdeium praef. p. 216 et Domaszewskium in Novis Annalibus Heidelberg. Tom. IV p. 173*. — aciem T. — 2. in suo *Nipperdeius*; ipsum ρ SVW, fere ipsum T. — dextro cornu *Nipperdeius*; dextrum cornu β . — ex secunda acie *Nipperdeius*; secundum aciem S, secundam autem aciem $\pi\rho$ W. — veteranarum *Oudendorpius*; fere in earum β . — partem L; parte β . — 3. Tertiam autem ρ SVW; autem ad tertiam T. — cornū S, cornu suum V. — contulerat S; contulerant $\pi\rho$ W. — conlocaverat π S; collocarat ρ W. — sinistrum suum cornu; sinistri sui cornu π S, sinistri sui cornu ρ W. — esset triplex L; triplex β . — 4. quod W; ut $\pi\rho$ S. — uti ρ TW; ut V, *om.* S. — resistere S; resisti $\pi\rho$ W. — laborabat W; laborat ρ T² (laboret T¹)V, *om.* S. — equitatē T¹, equitum S. — praesidii W. — 5. locisque T¹. — 61, 1. passum S. — diei ρ SW; die π . — 2. cum *editt.*; dum β . — ab dextra parte *Nipperdeius*; ad dextram (dexteram π W) partem β . — castra $\pi\rho$ SW²; castris W¹. — frenati ... equites W. — distinare ρ SWT²; destinere T¹, destinare V. — 3. Caesaris *om.* W. — iniussi et temere progressi longius V. — transgressi ρ SVW; progressi T. — deserta pulsi *Nipperdeius*; deserta ac T¹, deserti ac ρ SWT²V. — multis π SW; multisque ρ . — 4. in castra laetus T¹, *corr.* T². — 5. proprium ρ T; propium SW, proelium V. — gaudium D δ ; claudium STUW, clau F, dadium V. — fortuna bellantibus W¹. — die *om.* ρ . — partem δ ; parte β . — frumentandi gratia S; *om.* $\pi\rho$ W. — misisset *Clarkius*; misit β . — 6. ducere ρ STW; deducere V. — iter *del. Vascosanus*; ita *Oudendorpius*. — 7. item ρ STW; autem V. — ne T; ni ρ SV, in W. — 8. ita $\pi\rho$ W; ita ut S. — esse *Nipper-*

deius; essent π SU, erant FW. — cotidie *om.* V. — dimicabant β ; dimicarent D² δ . *conieci* dimicare. — 62, 1. X et VIII *scripsi*; VII et VIII π , VII et VIII ρ SW. — ex Sicilia $\pi\rho$ W; excilia S. — insidiantique T. — hadrymetum S², ad adrymetum S¹ *fortasse recte*; hadrimetum T. — 2. adventu S. — l. V; lucium ρ STW. — Cispium ρ STW; scipium V. — XXVII ρ STW²; XXIII V, VII W¹. — praesidiis ρ . — Q. D²; quintum δ , quintium β . — Adrymetum S, hadrimetum T; ad Adrumetum *conieci*. — de *om.* V. — 3. scipius V. — at Aquila ρ W; aquila ST, aquilonis V. — promuncturium W, promuntorium ST, promuntorium V. — se *om.* π . — conspectu V. — 4. egressis SV; egressi ρ T, egressa W. — littoris TUW. — partim LD; parum β . — in oppidum L; in oppido β . — progressus ρ TW. — 5. occasionem S. — Adrymeto S, hadrumeto T. — cothone; cottione S, coitione ρ TW, cohtione V. — cum primo mane Leptim universa classe vectus *om.* V. — primo mane Leptim cum W; *quod rectum esse censet Kübler. cf. 63, 2.* — in salo *om.* S. — a portu in salo W; a portum salo TU, ad portum salo V, a portu salo F. — penteres S; penteremes ρ W, pentyremes V, pentemeres T. *cf. ad bell. Alex. 47, 2.* — cepit nullo repugnante V. — 63, 1. mille passus V. — equo $\pi\rho$ W; eo quod S. — hortatur (ortatur T) π F²; oratur F¹U, moratur SW. — postea *del. Nipperdeius*; p. a S, p^o.a TW. — navigiolum $\pi\rho$ SW²; navigium W¹. — perterritum $\pi\rho$ S; pertritum W. — hostium multitudinem classem T. — 3. mille passibus V. — recuperata SVW; reciperata ρ T. — quinqueremiges T. — cum suis omnibus epibatis *del. W. Gemoll.* — etiam *om.* V. — naves T. — trimem ρ SVW; tyrre $\bar{m}$ T. — 4. promuncturium W, promunctorium V, promuntorium ST. — chotonem ρ , chothonem π SW. — 5. promunturium S, promuntorium T², promuntorium W, promontorium V. — eadem $\pi\rho$ W; ea S. — commoratus $\pi\rho$ W; commemoratus S. — accidit T. — omnibusque $\pi\rho$ S; omnibus W. — ab his V; ab iis SU, ab is T, aliis WF. — 64, 1. hispaniam S. — effugeret S, exfugerat W. — ob perium perfidiamque ρ W; ob periurii perfidiam S, opperi urtum (operiurtum V) perfidiam π . — 2. Vestrio W; vestrium $\pi\rho$ S. — caesaris ea nasidi S; caesaris ea nasidi $\pi\rho$ W. — nullam facultatem V. — transeundi *om.* W. — ignovit ρ SW; ignoravit π . — 65, 1. ut agris S. — clam ρ W; fl $\bar{a}$ m S, fla T, *om.* V. — 2. equitatum S. — a S; ab $\pi\rho$ W. — mille V. — recepit V. — 3. progressis π . — passus S. — locis idoneis insidiaturus V. — considit S; considet T, consedit ρ VW. — 66, 1. interim *ante certior habet* T. — commoraturus V. — ex *addidi*. — de porta cumana V. — III *Nipperdeius*; VIII *vel octo* β . — adortus *add. Dübner.* — levis armaturae *scripsi*; levi armatura β . — 3. iam ρ W; tam S, cum π . — 67, 1. premebantur T. — con-

ducit $\pi\varrho$ S; concludit W. — lepte S. — achillae β . — cispo β . — noctis $\pi\varrho$ W; nocta S. — pervenit $\pi\varrho$ S; venit W. — antea saepe V. — 2. unis *om.* W. — profectus exercitus S, profectus cum parte exercitus F. — invento W; iumento $\pi\varrho$ S. — vini olei V. — paucio ϱ W; paucum π S. — 3. subsequi per iugum Caesarem W¹. — 68, 1. passus V. — XIV L; XVIII ϱ SVW, XVIII T. — huc β ; hoc? *cf. ad 9, 2.* — 2. conlatis *Lipsius*; conlocatis β . — oppido ϱ VW; oppidum ST. — 3. eo π SUW; eous F. — his; is T. — 4. Minucio *Nipperdeius*; biotio SW, biocio ϱ , inocio T, mocio V. — eq. ro. S; eq. prō $\pi\varrho$ W. — Scipionis $\pi\varrho$ W; de conventu S(?). — ei ϱ STW; eius V. — eq. prō V. — abductis *Iurinius*; adductis $\pi\varrho$ W, adductus S. — Oppio SFU²; oppido π WU¹. — 69, 1. quae eum; quae cum ϱ SW, quae tum π . — affranisque W — primis β ; proximis *R. Schneider*. — 2. Caesar *om.* V. — vi SV; III ϱ WT. — sarcinas *om.* S. — legionarias V. — acervum ϱ W; acerbum π S. — celeriter *om.* V. — inferre ϱ SVW; inferri T. — 3. legionum ϱ W; legionō T, legionis S, legiones V. — deiecta ϱ W; defecta π S. — 4. existimaret T¹. — celeriter *om.* V. — qua $\pi\varrho$ S; quae W. — legionarios ϱ STW; legiones V. — armaturae β ; armatura D. — praediti ϱ SW; proditi π . — accurrere β ; occurrere *conieci*. — 5. refugerent $\pi\varrho$ W; et refugerent S. — instantes *cod. Scalig.*; stantes β . — iaculis eos F. — satius T. — aqua S. — a *om.* W. — 70, 1. in horis III ϱ SVW; in horam III T. — esset $\pi\varrho$ S; esse W. — 3. equitum $\pi\varrho$ W; equitatum S. — praecurre W. — coronaeque ϱ W; coronamque π S. — extremum agmen F. — 4. interim ϱ SVW; autem T. — si se β . *Cf. Gardner Hale p. 292.* — infestos ϱ VW; infertos S, infectos T. — duum $\pi\varrho$ W; duo S. — numero $\pi\varrho$ W; numerum S. — conversis equis se ϱ STW; conversi se quisque V. — coiciebant ϱ STW; coniecebant V. — 5. castra *Vascosanus*; castris β . — 6. ac ϱ W; .c. π S, *del. Forchhammer*. — se *om.* W. — 71, 1. victorem V. — condocefacere SU; condocefaceret F π W. — quot W; quod $\pi\varrho$ S. *cf. 15, 1.* — adversariis; adversarios β . — comminarenturque $\pi\varrho$ W; communicarenturque S. — praecipere S; praeciperet ϱ TW, praecepit V. — 2. nostrum $\pi\varrho$ S; vestrum W. — detrebat W. — interficiebat $\pi\varrho$ S; interficiebant W? — armaturae ϱ SW; armatura π . — ab iis ϱ T; alius V, ab his SW. — periculum $\pi\varrho$ S; proelium W. — 72, 1. quod quotienscumque proelium *scripsi*; quodcumque proelium quotiens β . — equitatu suo *om.* V. — sine legionarios milites T, sine legionariis militibus V. — 2. autem β ; etiam *conieci*. — hostium legiones S. — se *om.* SV. — non posset V. — armaturae S. — erant ϱ ST; erat VW. — 3. militum animos S. — in trore W. — 4. uni *om.* ϱ . — ex Italia *Ciacconius*; in Italiam β . — quo; quos ϱ SVW, quod T. — noster *editt.*; nosset ϱ STW, nos V *in fine versus*. — telum ...

eius om. V. — ornatusque S; oneratusque ρTW. — elephas W. — tegmine SVW; tegumine T, tegimine ρ. — tala S. — concicerentur β. — propterea S. — stridoremque T¹; stridorem T². — consuetudine πSUW; consutune F. — *capta cod. Norvic.*; captarum S, capturum πρW. — ne *Novakius*; non β. — reformidarent S; reformidare πρW. — 5. in om. T. — 73, 2. neque πρS; nec W. — consuerunt β; consuerant *conieci*. — cognoscere et; cognosceret U, cognoscerent πS, cognoscere FW. — quod sequi V. — quod vitare πW. — 3. quo ρSW; quod π. — dabat ρW; dabant πS. — rapsaret W; rapsare ρST, repare V. — ab ses T¹; abesse V. — suoque FSW²T²; suosque T¹W¹U, suasque V. — discessuras πS; discesseras ρW¹. — existimabat SW²; existimabant πρW¹. — 4. atque FπSW; aquae U. — hostium ρSVWT²; aciem T¹. — eos abhorrere S — 74, 1. zetae S; zeiae πρW. — petunt et obsecrant *edit.*; petunt obsecrant β. cf. 33, 1. 77, 1. — utiles πSUW; itales F. — subministraturos *Kraner*; administraturos β. — 2. id πFSW; idem U?. — deorum πρW; de eorum S. — transfuga ρW; transfugas πS. *locum corruptum ita emendavit Vielhaber*: per id tempus <nuntiabatur> de eorum voluntate studioque erga Caesarem <per> transfugas [suos cives] factum certiorum lubam etc. — adcurrisse ρSTW; cucurrisse V. — adveniente S. — 75, 1. progressus *codd. Norvic. et Voss.*; processus (processus V)β. — ab (aVW) suis castris om. ρ. — interiecto S; circumiecto πρW. — 2. diu *scripsi*; diuque β. — ad se S. — supersidere W. — iter (it SV) om. T. — 3. plostris ρST; plaustris VW. — sarcinis interceptis S. — atque V. — 4. fellit U¹. — trecenos *Kübler*, cf. 78, 5; tricenos β. — inmissas T¹. — 6. destrorsus V. — 76, 1. sassuram S. — venit V. — p. evocato cornelio W. — praeerat ρSTW; erat V. — interfectoque ρSTW; atque interfecto V. — ad S; om. πρW. — 2. aquae *Lipsius*; atque β. — eius om. V. — perterritus V. — mille passus V; in mil pass S, mil pass T. — quarta vigilia S; quarta T *in rasura*, quarta die FVW, die quarta U. — redit rursus *post habuerat exhibet* W¹. — castra quae ρVW; castra die quae T, castra III die quae S. — 77, 1. thebenenses V, tabennenses W. — consuevissent V. — maritima πρW; matorrima S. — male *delevi*; a se *Vasco-sanus*. — cum de populo Romano *scripsi*; p. r. quod ρW, p. r. πS, populus Romanus quo de *Kiesslingius*. — ferret ρWV; ferrent T¹, ferre S. — 2. tribunum cum cohorte ρW; tribus cum cohortibus S, cum tribus cohortibus V, cum cohortibus tribus T. — et om. V. — thabenam S; thebenam ρW, thenam π. — 3. Eodemque V. — qui ρSTW; quia V. — poterant V. — Africam πρW; in africam S. cf. *Chr. Schneider ad B. G. III 7, 1.* — milia; mille V. — mille; ∞ ρW, eo S,

quo T, cū V. — 4. cum omnibus copiis W¹. — V *Nipperdeius*; VIII β. — ab Scipionis vero W; *om.* πϕS, ab Scipionis novis vero *Heller*. — II milibus; ∞ ∞ *vel* co co πSWF, XX U. — 78, 1. II milium; XX U. — numerum T. — habere *om.* V. — consueverat F. — 2. eo πϕS; et W. — sinistraque V. — directo T¹ϕ; directo T²SVW. — oppidi S; oppido πϕW. — inferiori V. — constituit *Oudendorpius*; consistit β. — 3. leveque W. — 4. Pacideius; pacidius β. — circumfundi ϕSTW; circumfundere V, circumfundendi *Madvig Ursinum secutus. cf. 4, 1. 49, 1. 50, 2. 64, 2.* — 5. animum advertit T; animadvertit ϕVSW. — consueverat FV. — legione quae proxima *Morus*; proxima legione quae β. — succurre VW. — 7. ab levi ϕW; ad levi ST¹, a levi T²V. — minuatimque π. — cedebant ϕSTW; cedebantur V. — quis adagentibus S. — occurrerent β; succurrerent *Nipperdeius*. — 8. sublatis β; sublevati *Polaschek. cf. 41, 2.* — insecti ϕSTW; consecuti V. — usque ad π; usque ϕSW. — collem β; colles *cod. Petav.* — adactibus T. — 10. Pacideius; pacidius ϕTW, pacidius S, placidius V. — pilo graviter V. — fortissimus (fortissimos^T) quisque πϕW; fortissimi quique S. — 79, 1. legionemque S. — et *add. Iurinius.* — XVI ϕSTW; XIII V. — grandi ϕSTW; magno V. — 2. adductus FSTWU²; ductus U¹V. — thabsianos W, thabsitanos T. — mille passus V. — 80, 1. maris V. — quas β; qua *conieci.* — 2. Caesarem *om.* W. — muniti π. — cohortium *addidi.* — 3. confecta V; confecto ϕSTW. — MD ϕSW; co π. — consedit *om.* V. — 4. milite ϕW; milites πS. — deducto ϕW; deductos ST, de V. — aspernate VW. — legione duabus T, duabus legionibus V. — 5. aversis; adversis β. — perterriti ac perturbati W. — 81, 1. contra *del. Dinter.* — elephantis L; elephantos β. — nihilominus D²δ; nihil minus β. — castra; contra β. — non ignaviter πϕW; noni graviter S. — XIIIque *Nipperdeius*; secundaque (secundamque V) β. — XIII *Nipperdeius*; VIII β. legione X IXque dextro cornu, XIII et XIII sinistro *Kübler.* — quinque legiones β; <duabus in media>, quintae legionis in q. a. ad ipsa cornua quinque cohortibus etc. *Vielhaber.* — ad πS; at ϕW. — cornua a quinque π. — proeliumque . . . veteranorum *om.* S. — excitabat ϕSTW; incitabat V. — 2. hortatur V. — ut *om.* V. — virtute S. — emulentur V. — famam nomen locum W; famam laudem nomen *Cornelissen.* — victoria parta F; victoriam partam πSUW. — cupiant V. — 82, 1. in *om.* S. — exercitu ϕSTW; exercitum V. — circa D²; contra β. — ultra citra V. — 2. animadvertit coeptum esse S. — dis ϕST; diis VW. — 3. dubitanti (dubitandi T¹) caesare T; dubitans caesar V. — cupiditateque S. — resistens V. — clamitante FW; clamitat ante U, clamitat πS.

— etiam ρ W; et etiam π S. — sustentante ρ W; sustentantem π S. — tubicen a F; tubicin a S, tubicina π UW. — coactis S. — 4. hostes V. — ne iniussu ... postquam *om.* S. — concurrent T. — ne quicquam U. — 83, 1. in hostem contra principes β ; contra hostem inter principes *conieci*. — 2. conscita V. — elephantos $\pi\rho$; elephantos $\dot{S}$ W. — frequentes ρ S; frequenter π W. — lapidum plumbique iactatu *Kübler*. *cf. Itiner. Alex. M. c. 25 ed. Volk.*; lapidarum plumbique itata S, lapidum $\pi\rho$ W. — post se $\pi\rho$ W; posse S. — proterrere S, protere W. — in *om.* V. — semi vallifactas S. — 3. item ρ ; idem π SW. — 4. bestiis celeriter V. — egressi erant V. — 84, 1. esse *om.* V. — in S; *om.* $\pi\rho$ W. — elephas W — genu $\pi\rho$ W; ge S^1 , de S^2 . — proposcide V. — vibrandique V. — hic S^1 , hoc S^2 . — 2. elephas W. — proposcide V. — extollit. Armatus qui ρ S^1 VW; extollit armatus. Qui T, armatum S^2 . — 3. qui in ρ TW; quin S, quid in V. — constanter $\pi\rho$ W; cum constanter S — agendum esset sibi cum videret V. — desistit S. — 4. elephas W. — recepit ρ ST²VW; convertit T¹. — 85, 1. tapsi V. — maritima π S; maritima ρ W. — sibi salutem V. — pararent ρ VW; parent ST. — egressi V. — petebant $\pi\rho$ W; patebant S. — 2. qui a ρ ST; a qua V, quia W. — in oppidum se T. — 3. copias prostratas passimque in campo fugientes V. — confestim *om.* V. — se colligendi non dare V. — 4. petebant $\pi\rho$ W; patebant S. — refecti *Daehnius*; refectis β . — qui postquam β ; et *conieci*. — 5. demissis; dimissis $\pi\rho$ W, *om.* S. — 6. miseris δ ; miseris β . — sua S. — *lacunam statuit Kübler, qui belli vel simile quid excidisse putat.* — appellabant ρ ST; appellant VW. — vulneraverunt W. — 7. fuit *om.* V. — Tullius ρ TW; tuillius V, illius S. — Rufus $\pi\rho$ W; rursus S. — consulte S. — consulto a milite *om.* W. — item ρ SVW; interim T. — Rufus $\pi\rho$ W; rursus S. — 8. a militibus *editt. vett.*; militibus β . — licentia FT. — spe *codd. Norvic. et Petav.*; *om.* β . — ipsi *Oudendorpius*; ab ipsis β . — implorassent V — 9. ibi *Kübler*; ii U, hii W, II F, .I. T, primi V, *om.* S, illi *conieci*. — 86, 1. ac statim ρ W; ρ statim ST, statim V. — LXIII β ; LX *Nipperdeius*; *cf. Oros. VI, 16, 3.* — armatos W. — cum turribus ornamentisque capit *del. Kraner.* — 3. contione ρ STW; conventione V. — veteranorum S. — praemiis V. — ac bene ρ STW; et bene V. — suggestu V. — cum tribus ad Thapsum legionibus; cum III ad Thapsum cohortibus S, cum III ad thapsum $\pi\rho$ W. — 87, 1. pervenerunt V. — 2. praecucurrisset β . — eo *scripsi*; eorum β . *cf. 91, 1. 2.* — cuiuscumque W. — pervenerunt V. — 3. in Uticensibus *Lipsius*; Uticensibus β , *sed vers. insequ.* parum in suis. — bellicam β ; villulam *Cornelissen*; *sed cf. Caes. bell. civ. II, 25, 1.* — fossisque T. — muniverat $\pi\rho$ S. — 4. illi *scripsi*; .L. (*vel .l.*) ρ STW, quinquaginta V, ii *Manutius*, hi *Nipperdeius*. — ad-

horti ρ TV²; adhortati V¹. — partibus Caesaris S. — favisset T. — ex eorum S. — 5. lapidibus $\pi\rho$ W; lapidibusque S. — 6. postquam V. — potuerant $\pi\rho$ W; potuert S. — coniecerunt atque $\pi\rho$ S; coniecérantque W. — 7. cato cum V. — quiret ρ STW; potuisset V. — rapinaque W. — divisit C V. — 8. silla SVW. — his SVW; eis T, iis ρ . — contendit W¹; intendit $\pi\rho$ SW². — 88, 1 pervenerunt V. — scipionis S. — hortatur ρ ; hortatus π SW. — 2. fugam SUV; fuga FTW. — navesque S; navemque $\pi\rho$ W. — his VSW; is T, iis ρ . — quas quisque $\pi\rho$ W²; quascunque W¹, quasque S. — vellet proficisceretur $\pi\rho$ W; vellent proficiscerentur S. — 3. diligenter V. — 4. cum *Aldus*; dum ρ STV²W, nondum V¹. — animam nondum expiratam FST¹. — et *om.* β . — vulnus atque *Corne-lissen*; atque vulnus β . — divellit L; devellit β . — interimit V. — 5. turribusque *Novakius*; turresque ρ VW, turrisque S,

τ)
trique T. — 6. ut SW *int. vers.*; *om.* $\pi\rho$. — ex ea re $\pi\rho$ W; haec ea re S. — auxilii pararet *Scaliger* „*ex vetere Ursini codice*“:

^{pa}
auxilii raret ρ , auxilii rant (*sic!*) W, auxiliaret ST, auxiliaretur V — contione facta T. — cohortatus $\pi\rho$ S. — C. *om.* W. — 7. portis factis S. — uticę gressus SV¹. — caesaris S. — imperatorio viam S. — 89, 1. ab β . — Uzitam *Kübler*; ussetam $\pi\rho$ S, vissetam W. — 2. hadrimetum π S; *item* § 3 hadrimeto. — considerata Q. ρ W; considerat a q. π S. — legario S; ligurio U¹. — filio *om.* V. — vitam *om.* S. — 4. subitoque S. — ienua T, genua eius V. — 5. sua natura S. — pro instituto ρ ; instituto (constituto V) π SW. — idem *Kiesslingius*; item β . — C. Ateio *Ciacconius*; caeteio (*vel* ceteio) π SUW, caeteis F. — patri D² δ ; patrio β . — M. Aquino *scripsi*; m. (*om.* T) aquino β . — damasippi qui π S. — circiterque β ; circiterque noctem W². — nocte *om.* V. — 90, 1. agit ρ ; egit π SW. — Scipioni ρ STW; spipinioni V. — sceleribus eorum V. — se eis ρ SW; si eis TV¹. — ipse *Clarkius*; ipsa β . — redimisset S. — multam V. — 2. exsanguinibus π . — libentesque W. — imperasset U. — 3. bis milies ρ VW; bis mille S, miliens T. — sestertio; sestertium (sexterciam V) β . — his SVW; is T, iis ρ . — imposito ρ STW; impositum est V. — eo demum die natos *scripsi*; eodem die demum natos $\pi\rho$ W, eodem die dam natos S. — 91, 1. una cum Petreio *om.* F. — liberosque $\pi\rho$ W; liberos S. — omnem *om.* V. — quodque ρ W; quoque π S. — muni-verat $\pi\rho$ S. — 2. populum Romanum ρ STV²; r. p. V¹W. — Zamae; z. a. me T. — eo *om.* V. — se ipse ρ SVW; ipse se T. — liberis *om.* W. — 3. multum V. — imperiis V. — orasset *om.* V. — penatis TUV¹. — ausportaret V. — 4. responsi *editt.*, *cod. Neapolitanus*; responsum β . — re *om.* ρ . — discedit π SW;

descendit ρ . — suam se V. — M. om. V, in T *erasum*. — se confert D² δ ; confert se S, confert $\pi\rho$ W. — 92, 1. zamenses om. S. — rex $\pi\rho$ W; iret S. — quoad sibi *coni. Kübler*. — oppidum seque FSVW; oppidumque se TU. — 2. pronuntiare T. — uticam T. — cum equitatu om. W. — 3. regius π SW; regis ρ . — 4. pervenit *Iurinius*; perveniunt β . — praelato V. — equites zamam U; equites zama F π SW. — 93, 1. thydre S. — familiaria S. — praeerat gladiatoria manu Gaetulisque V. — onustis S. — 2. comites ρ STW; commilites V. — in itinere ρ S; itinere π W. — partis T. — 3. C. ρ STW; caesar V. — vergilius π S. — aut interfectos aut W¹. — Saburram ρ STW; salturam V. — delatas $\pi\rho$ S; delatas W. — reliquas SV¹. — ipse L; quae β . — a caninio S; ac caninio (cannio V) $\pi\rho$ W. — proconsul V. — qui eum L²D²; qui tum β . — accepta L δ ; excepta β . — 94, 1. coenatus *Gruter*; conatus β , compactus *Cornelissen*. — cum virtute $\pi\rho$ W; per virtutem S. *cf. bell. Hisp. 40, 6. Heraeus in Fleck-eiseni Annalibus 1891, 506*. — infirmior S. — Iubam Petreius *scripsi*; Iuba Petreium β . — ferro om. ρ . — 2. dein cum ipse sibi V. — sibi om. W. — 95, 1. interim pulso D² δ ; interpulso F π S, item interpulso UW. — per Mauretianiam (*sic* S; Mauritaniam $\pi\rho$ W) *delevi*; ante in Hispaniam *transposuit Moelkenus*. — ea manum T. — qua Uticam β ; qui Uticam *conieci*. — iter ... intendebant om. T. — mille; ∞ S, co π , MD ρ W. — 2. eos ρ W; cum π S. — primo π SWU^b; proximo FU^a. — interfecit ρ SVW; interfecit T. — 3. Pompeiae ρ STW; pompeianae V. — liberi π . — omnia om. F. — 96, 1. Rustiano π SW; rusciano ρ . — peterent om. S. — hipponem D² δ ; hippone (ippone FW) β .

classis

— classis $\pi\rho$; clausis S, navis W. — Sitti $\pi\rho$ W; sito S. — id temporis *scripsi*; id tempus π S, ad id tempus ρ W. — 2. in qua W. — cum illis quos *Kübler*; cum illis quas V, cum quos ρ STW, cum iis quos *editt. vett.*, cum quibus *editt. rec.* — paulo om. T. — 97, 1. contra om. S. — tulerunt S. — rege re excludendo S. — irrogatis D² δ ; togatis β . — ibi C. *Kübler*; ibiq. ρ W, ibique S, ibi π . — proconsule; $\bar{p}$. $\bar{r}$. cos. (*vel similiter*) β . — sub imperio V. — relicto om. V. — zama ρ W; zamae π S. — 2. duxerant Thapsitanis δ ; duxerant itemque thapsitanis β ; itemque ante Hadrumetinis *transposuit Nipperdeus*. — HS; SH *hic et locis sequentibus* ρ STW, sunt hii V. — XX ρ W; XXX π . — HS XX conventui ... eorum om. S. — hadrimetenis $\pi\rho$. — conventui eorum om. W; eorum om. π . — SHL multae $\pi\rho$ W; S. b. l. multę S. — 3. arbitris ... datis δ ; arbitros ... datos β . — milibus ρ SW; militibus π . — pondo *Glandorpius*; ponderis β . — annos SW; anno $\pi\rho$. — 4. humilitatem $\pi\rho$ W; umitatem S. — 98, 1. ascendit V. — et ρ W;

ut S, ac π . — caralis π SW; a caralis ρ . — 2. ibi... iuverant *om.* S, ubi V. — diem III Kal. Quint. ρ STW; diem quintum V. — duodetricensimo FSW; duodetricesimo UV, duodetricentesimo T. — die ideo quod S; diei de eo quod ρ WT, diei quod V. — Incipit liber XIII^s de bello hispanico S, CCESASIS · BELLV · AFFRICAN̄ · EXPLICIT · INCIP̄ HISPANIENSE: W, EXP̄L LIB · C · CESĀR BELLI AFRICE · INCIPIT · ALTER LIBER FELICITER T^r, Exp^r · liber · III · Alexandrini belli. Incipit III V.

Corrigenda et addenda ad tomi II praefationem.

Pag. XII, lin. 16 dele verba optimeque ... appellatus est. — *Ad b. c. lib. I, c. 5, 2.* consuerat π SU. — 24, 4. deprehensus FV; deprensus STUY. — 32, 5. qui quod ab altero; quid quod ab alterorum π Y, qui quod F²V². — 33, 2. excusationibus ρ SW; excusati omnibus π . — 34, 5. in omnibus π UW, ex omnibus S. — 36, 1. administranda T¹W. — 39, 2. montanis W. — 41, 2. relinquit ρ SVW; reliquit T. — 43, 5. submissis ρ S, summis π W. — 45, 1. novam ST. — 45, 2. nonae β . — 64, 1. quae *om.* π S. — 71, 2. legati π ρ S; legiones W. — 72, 5. intercluso TU; interclusos FSVW. — castra *om.* W. — 75, 2. praetoria cohorte ρ W; praetoriam cohortem π S. — 84, 1. quarto iam die W. — 84, 5. dimississime WS. — 85, 7. horum ρ W; quorum π S. — II, 2, 2. atque hi maximis *om.* W. — 5, 4. qui non W. — 6, 4. navem ρ SW; navim π . — 10, 4. trabesque ρ SW²; trabes π W¹. — 13, 1. operis π . — 20, 1. repperiatur π . — 21, 1. in *ante* libertatem *om.* π . — 28, 2. prima π ρ S; primam W. — 32, 10. religio *om.* π . — 41, 7. nostros ρ W; nostris π S. — III, 3, 1. in omnibus W. — 11, 3. profiscitur ρ STW; petere cepit V. — 18, 3. adhibitoque π S. — 28, 4. conspectu V; conspectum ρ STW. — 30, 5. eum ubi T, eum V. — *ibid.* castris *om.* V. — 36, 2. Cassium ρ W; cas V, castra T. — 39, 2. nostras ρ SVW; nostri T. — 63, 8. nostros ρ W; nostri π S. — 86, 3. a tergo V. — 87, 1. ut cum W. — 109, 5. conspectu π .

C. IULII CAESARIS

QUI FERUNTUR

C O M M E N T A R I I

DE

BELLO ALEXANDRINO ET AFRICO.

BELLUM ALEXANDRINUM.

I. Bello Alexandrino conflato Caesar Rhodo atque 1
ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta
sagittarios, equites ab rege Nabataeorum Malcho evocat;
tormenta undique conquiri et frumentum mitti,
auxilia adduci iubet. Interim munitiones cotidie operi- 2
bus augentur atque omnes oppidi partes, quae minus
esse firmae videntur, testudinibus ac musculis aptantur;
ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia
arietes immittuntur, quantumque aut ruinis deicitur
aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur.
Nam *ab* incendio fere tuta est Alexandria, 3
quod sine contignatione ac materia sunt aedificia et
structuris ac fornicibus continentur tectaque sunt ruderere
aut pavimentis. Caesar maxime studebat, ut, quam 4
angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta
efficiebat, hanc operibus vineisque agendis ab reliqua
parte urbis excluderet, illud spectans, primum, ut, 5
cum in duas partes esset urbs divisa, acies uno consilio
atque imperio administraretur, deinde, ut laborantibus
succurri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri
posset, inprimis vero, ut aqua pabuloque abundaret,
quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam
omnino facultatem habebat; quod utrumque large
palus praebere poterat.

1 II. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis
cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes
partes, per quas fines Aegypti regnumque pertinet,
legatos conquisitoresque dilectus habendi causa mi-
serant magnumque numerum in oppidum telorum atque
2 tormentorum convexerant et innumerabilem multitu-
dinem *armatorum* adduxerant. Nec minus in urbe
maximae armorum erant institutae officinae. Servos
praeterea puberes armaverant; quibus domini locuple-
tiores victum cotidianum stipendiumque praebebant.
3 Hac multitudine disposita munitiones semotarum par-
tium tuebantur; veteranas cohortes vacuas in celeberrimis
urbis locis habebant, ut, quacumque regione
pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum op-
4 poni possent. Omnibus viis atque angiportis triplicem
vallum obduxerant — erat autem quadrato exstructus
saxo neque minus XL pedes altitudinis habebat —,
quaeque partes urbis inferiores erant, has altissimis
5 turribus denorum tabulatorum munierant. Praeterea
alias ambulatorias totidem tabulatorum confecerant
subiectisque eas rotis funibus iumentisque [obiectis]
derectis plateis, in quamcumque erat visum partem,
movebant.

1 III. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum
apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosi atque
acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea sollertia
effingebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur,
et sua sponte multa reperiebant unoque tempore et
nostras munitiones infestabant et suas defendebant.
2 Atque haec principes in consiliis contionibusque agi-
tabant: Populum Romanum paulatim in consuetudinem
3 eius regni occupandi venire. Paucis annis ante A. Gabi-
nium cum exercitu fuisse in Aegypto; Pompeium se
ex fuga eodem recepisse; Caesarem venisse cum copiis;

neque morte Pompei quicquam profectum, quo minus apud se Caesar commoraretur. Quem si non expul-
lissent, futuram ex regno provinciam; idque agendum
mature: namque eum interclusum tempestatibus propter
anni tempus recipere transmarina auxilia non posse.

III. Interim dissensione orta inter Achillan, qui 1
veterano exercitui praeerat, et Arsinoën, regis Ptolomaei minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum
uterque utrique insidiaretur et summam imperii ipse
obtinere vellet, praeoccupat Arsinoë per Ganymeden
eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit.
Hoc occiso sine ullo socio et custode ipsa omne im- 2
perium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur. Is
suscepto officio largitionem in militem auget; reliqua
pari diligentia administrat.

V. Alexandria est fere tota subfossa specusque 1
habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas
domos inducitur, quae paulatim spatio temporis liquescit
ac subsidit. Hac uti domini aedificiorum atque eorum 2
familiae consuerunt: nam quae e flumine Nilo fertur,
adeo est limosa ac turbida, ut multos variosque mor-
bos efficiat; sed ea plebes ac multitudo contenta est
necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen
flumen in ea parte erat urbis, quae ab Alexandrinis
tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes posse 3
nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tu-
endarum causa vicatim, ex privatis aedificiis specibus
ac puteis extracta aqua utebantur.

VI. Hoc probato consilio magnum ac difficile opus 1
adgreditur. Interseptis enim specibus atque omnibus
urbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae
magnam vim ex mari rotis ac machinationibus expri-
mere contendit; hanc locis superioribus fundere in
partem Caesaris non intermittebat. Quam ob causam 2

salsior paulo praeter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis aedificiis magnamque hominibus admirationem praebebat, quam ob rem id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores eiusdem generis ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuissent, vulgoque inter se conferebant et degustando, quantum
 3 inter se different aquae, cognoscebant. Parvo vero temporis spatio haec propior bibi omnino non poterat, illa inferior corruptior iam salsiorque reperiebatur.

1 VII. Quo facto dubitatione sublata tantus incessit timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti viderentur atque alii morari Caesarem dicerent, quin naves conscendere iuberet, alii multo gravius extimescerent [casum], quod neque celari Alexandrini possent in apparanda fuga, cum tam parvo spatio distarent ab ipsis, neque illis imminentibus atque insequentibus
 2 ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Caesaris, quam domiciliis ipsorum non moverat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat et descivisse a suis videbatur: at mihi *si* defendendi essent Alexandrini neque fallaces esse neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur; cum vero uno tempore et natio eorum et natura
 3 cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem dubitare nemo potest.

1 VIII. Caesar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. Nam puteis fossis aquam dulcem reperiri posse adfirmabat: omnia enim litora naturaliter
 2 aquae dulcis venas habere. Quod si alia esset litoris Aegyptii natura atque omnium reliquorum, tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus cotidie navibus aquam peterent vel a sinistra parte a Parantonio vel a dextra ab insula, quae diversae navigationes

numquam uno tempore adversis ventis praecluderentur. Fugae vero nullum esse consilium non solum 3
 iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui nihil praeterquam de vita cogitarent. Magno 4
 negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri; quibus relictis nec loco nec numero pares esse posse. Magnam autem moram et difficultatem ascen- 5
 sum in naves habere, praesertim ex scaphis; summam esse contra in Alexandrinis velocitatem locorumque et aedificiorum notitiam. Hos praecipue in victoria in- 6
 solentes praecursuros et loca excelsiora atque aedificia occupaturos: ita fuga navibusque nostros prohibituos. Proinde eius consilii obliviscerentur atque omni ratione esse vincendum cogitarent.

VIII. Hac oratione apud suos habita atque om- 1
 nium mentibus excitatis dat centurionibus negotium, ut reliquis operibus intermissis ad fodiendos puteos animum conferant neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio atque omnium 2
 animis ad laborem incitatis magna una nocte vis aquae dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex 3
 dediticiis Pompeianis militibus cum frumento, armis, telis, tormentis imposita in naves a Domitio Calvino ad litora Africae paulo supra Alexandriam delata est. Hae naves Euro, qui multos dies continenter flabat, 4
 portum capere prohibebantur; sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras. Hi cum diu retinerentur atque aquae inopia premerentur, navigio actuario Caesarem faciunt certiore.

X. Caesar, ut per se consilium caperet, quid fa- 1
 ciendum videretur, navem conscendit atque omnem classem se sequi iussit nullis nostris militibus impo-

2 sitis, quod, cum longius paulo discederet, munitiones
 nudare nolebat. Cumque ad eum locum accessisset,
 qui appellatur Chersonensus, aquandique causa remiges
 in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, cum
 longius a navibus praedatum processissent, ab equiti-
 3 bus hostium sunt excepti. Ex his cognoverunt Cae-
 sare[m] ipsum in classe venisse nec ullos milites in
 navibus habere. Qua re comperta magnam sibi facul-
 tatem Fortunam obtulisse bene gerendae rei crediderunt.
 4 Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navi-
 gandum, propugnatoribus instruxerunt Caesarique re-
 5 deunti cum classe occurrerunt. Qui duabus de causis
 eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in na-
 vibus habebat, et post horam x diei res agebatur,
 nox autem adlatura videbatur maiorem fiduciam illis,
 qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi
 suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset
 hortatio, quae neque virtutem posset notare neque
 6 inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Caesar
 ad terram detrahit, quem in locum illos successuros
 non existimabat.

1 XI. Erat una navis Rhodia in dextro Caesaris
 cornu longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes
 non tenuerunt sese, magnoque impetu iv ad eam
 constratae naves et complures apertae contenderunt.
 2 Cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpem in
 conspectu hostium contumeliam acciperet, quamquam,
 si quid gravius illis accidisset, merito casurum iudi-
 3 cabat. Proelium commissum est magna contentione
 Rhodiorum; qui cum in omnibus dimicationibus et
 scientia et virtute praestitissent, tum maxime illo tem-
 pore totum onus sustinere non recusabant, ne quod
 4 suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita
 proelium secundissimum est factum. Capta est una

hostium quadriremis, depressa est altera, duae omnibus epibatis nudatae; magna praeterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox proelium diremisset, tota classe hostium Caesar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus adverso vento leniter flante naves onerarias Caesar remulco victricibus suis navibus Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum iam non virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, quibus . . . . et superioribus locis sublevabantur, ut ex aedificiis defendi possent et materiam cunctam obicerent, quod nostrae classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem, posteaquam Ganymedes in concilio confirmavit sese et eas, quae essent amissae, *naves* restitutum et numerum adaucturum, magna spe et fiducia veteres reficere naves accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt. Ac tametsi amplius CX navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandae classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Caesari, non commeatus subportari posse, si classe ipsi valerent; praeterea nautici homines urbis et regionis maritimae cotidianoque usu a pueris exercitati ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant et, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant; itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiae exigendi portorii causa dispositae; naves veteres erant in occultis regiae navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi: has reficiebant, illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, publica aedificia detegebant, asseres remorum usum obtinebant; aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia

3 subministrabat. Postremo non longam navigationem
 parabant, sed praesentis temporis necessitati serviebant
 4 et in ipso portu configendum videbant. Itaque paucis
 diebus contra omnium opinionem quadriremes XXII,
 quinqueremes V confecerunt; ad has minores apertas-
 que complures adiecerunt, et in portu periclitati remi-
 gio, quid quaeque earum efficere posset, idoneos milites
 imposuerunt seque ad configendum omnibus rebus
 5 paraverunt. Caesar Rhodias naves IX habebat —
 nam decem missis una in cursu *sub* litore Aegypto
 defecerat —, Ponticas VIII, *Syrias* . ., Cilicias V, ex Asia
 XII. Ex his erant quinqueremes et quadriremes X,
 reliquae infra hanc magnitudinem et pleraeque apertae.
 6 Tamen virtute militum confisus cognitis hostium co-
 piis se ad dimicandum parabat.

1 XIII. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque
 eorum confideret, Caesar Pharon classe circumvehitur
 adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu
 Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spa-
 tium CCCC passuum relinquit, quod satis esse ad ex-
 2 plicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas
 naves subsidio distribuit; quae quamque earum sequa-
 3 tur et cui subveniat, constituit atque imperat. Non
 dubitanter Alexandrini classem producunt atque in-
 struunt: in fronte collocant XXII, reliquas subsidiarias
 4 in secundo ordine constituunt. Magnum praeterea nu-
 merum minorum navigiorum et scapharum producunt
 cum malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo et
 5 clamor et flamma nostris terroris adferre possent. Erant
 inter duas classes vada transitu angusto, quae pertinent
 ad regionem Africae — sic enim praedicant, partem
 esse Alexandriae dimidiam Africae — satisque diu
 inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret
 initium, propterea quod ei, qui intrassent, et ad expli-

candam classem et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus praeerat Euphranor, animi 1
 magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus
 quam cum Graecis comparandus. Hic ob notissimam 2
 scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab
 Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui ubi Cae- 3
 saris *dubitationem* animum advertit, ‘Videris mihi’, in-
 quit, ‘Caesar, vereri, si haec vada primis navibus in-
 traris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem
 potueris explicare. Nobis rem committe: nos proelium 4
 sustinebimus — neque tuum iudicium fallemus —, dum
 reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro
 conspectu gloriari magno nobis et dedecori et dolori
 est.’ Caesar illum adhortatus atque omnibus laudibus 5
 prosecutus dat signum pugnae. Progressas ultra va-
 dum IV Rhodias naves circumsistunt Alexandrini at-
 que in eas impetum faciunt. Sustinent illi atque arte 6
 sollertiaque se explicant; ac tantum doctrina potuit,
 ut in dispari numero nulla transversa hosti obiceretur,
 nullius remi detergerentur, sed semper venientibus ad-
 versae occurrerent. Interim sunt reliquae subsecutae.
 Tum necessario discessum ab arte est propter angu- 7
 stias loci, atque omne certamen in virtute constitit.
 Neque vero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum 8
 aut oppidanorum, qui aut in opere aut in pugna oc-
 cupatum animum haberent, quin altissima tecta peteret
 atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet
 precibusque et votis victoriam suis ab dis immortalibus
 exposceret.

XVI. Minime autem par erat proelii certamen. 1
 Nostris enim pulsis neque terra neque mari effugium
 dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in in-
 certo, *cum* illi, si superassent navibus, omnia tenerent,

si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa *rerum* ac de salute omnium decertare; quorum si qui aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Haec superioribus diebus saepenumero Caesar suis exposuerat, ut hoc maiore animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars praesidium ferret, neque numero navium praestantibus multitudo prodesset, neque electi ad virtutem e tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adaequare. Capitur hoc proelio quinqueremis una et biremis cum defensoribus remigibusque, et deprimuntur tres nostris incolumibus omnibus. Reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque aedificiis imminentibus et nostros adire propius prohibuerunt.

XVII. Hoc ne sibi saepius accidere posset, omniratione Caesar contendendum existimavit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido et insulam et urbem uno tempore temptari posse confidebat. Quo capto consilio cohortes x et levis armaturae electos, quosque idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit; alteram insulae partem destinandae manus causa constratis navibus adgreditur praemiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo impetum nostrorum Pharitae sustinuerunt: uno enim

tempore et ex tectis aedificiorum propugnabant et litora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur, et scaphis navibusque longis quinque mobilter et scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi primum locis cognitis vadisque 5 pertemptatis pauci nostri in litore constiterunt atque hos sunt alii subsecuti constanterque in eos, qui in litore aequo institerant, impetum fecerunt, omnes Pharitae terga verterunt. His pulsis . . . custodia portus 6 relicta naves ad litora et vicum adplicarunt seque ex navibus ad tuenda aedificia eiecerunt.

XVIII. Neque vero diutius ea munitione se continere potuerunt, etsi erat non dissimile atque Alexandriae genus aedificiorum, ut minora maioribus conferantur, turresque editae et coniunctae muri locum obtinebant, neque nostri aut scalis aut cratibus aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed 2 terror hominibus mentem consiliumque eripit et membra debilitat; ut tum accidit. Qui se in aequo loco 3 ac plano pares esse confidebant, idem perterriti fuga suorum et caede paucorum xxx pedum altitudine in aedificiis consistere ausi non sunt seque per molem in mare praecipitaverunt et DCCCC passuum intervallum ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex his capti 4 interfectique sunt; sed numerus captivorum omnino fuit sex milium.

XVIII. Caesar praeda militibus concessa aedificia 1 diripi iussit castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit atque ibi praesidium posuit. Hunc 2 fuga Pharitae reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione adgreditur, quod his obtentis duobus omnem navigiorum excursus et repentina latrocinia sublatum iri videbat. Iamque eos, qui praesidio eum 3

locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque depulerat atque in oppidum redegerat et cohortium trium instar in terram exposuerat — non enim plures consistere angustiae loci patiebantur —; reliquae copiae
 4 in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat pontem adversus hostem praevallari et, qua exitus navibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur,
 5 lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecerunt et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodemque tempore quae consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad
 6 molem constituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte *et* ex mole; ab illis ex area, quae erat adversus pontem, et ex navibus contra molem.

1 XX. In his rebus occupato Caesare militesque hortante remigum magnus numerus et classiariorum
 2 ex longis navibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant ac multum proficere multitudi-
 3 tudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus [sine ratione] prodierant, sic temere in naves refu-
 4 gere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex navibus egrediebantur nostrosque perturbatos acrius insequabantur. Simul, qui in navibus longis remanserant, scalas rapere navesque a terra repellere propera-
 5 bant, ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quae in ponte ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam

vim telorum adversi sustinerent, veriti, ne ab tergo circumvenirentur et discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in ponte institutam reliquerunt et magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars proximas nacta naves multitudine hominum atque onere depressa est, pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu expeditas ad ancoram naves consecuti incolumes discesserunt, pauci adlevatis scutis et animo ad conandum nisi ad proxima navigia adnatarunt.

XXI. Caesar quoad potuit cohortando suos ad pontem ac munitiones continere, eodem in periculo versatus est; postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum insecuta cum inrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur, fore, quod accidit, suspicatus sese ex navigio eiecit atque ad eas, quae longius constiterant, naves adnavit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens nonnullos conservavit. Navigium quidem eius multitudine depressum militum una cum hominibus interiit. Hoc proelio considerati sunt ex numero legionariorum militum circiter cccc et paulo *ultra* eum numerum classarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmarunt atque egestis ex mari lapidibus libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

XXII. Hoc detrimento milites nostri tantum affuerunt ut perturbarentur, ut incensi atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis. In proeliis cotidianis, quaecumque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis, manum . . . . comprehendendi multum operibus . . . . et ar-

dentibus studiis militum; nec divulgata Caesaris hortatio subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem, ut magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus quam incitandi ad pugnandum.

- 1 XXIII. Alexandrini cum Romanos et secundis rebus confirmari et adversis incitari viderent neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Caesaris erant praesidiis, aut suo priore consilio per occultos nuntios regi probatos legatos ad Caesarem miserunt, ut dimitteret regem
2 transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam taedio puellae fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset; quo si auctore in Caesaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent.

- 1 XXIII. Caesar etsi fallacem gentem semperque alia cogitantem, alia simulantem bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit, quod, si quo pacto sentirent ea, quae postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat, sin, id quod magis illorum naturae conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius se contra regem quam contra convenarum ac
2 fugitivorum manum bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpibus incendiis et ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibi praearet, cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextra dextram tenens

dimittere coepit adulta iam aetate puerum. At regius 3
 animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis
 suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarem
 coepit, ne se dimitteret: non enim sibi regnum ipsum
 conspectu Caesaris esse iucundius. Compressis pueri 4
 lacrimis Caesar ipse commotus celeriter, si illa sen-
 taret, fore eum secum adfirmans ad suos dimisit. 5
 Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus,
 adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut
 lacrimas, quas in conloquio proiecerat, gaudio videre-
 tur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris le- 6
 gati, amici, centuriones militesque laetabantur, quod
 nimia bonitas eius fallaciis pueri elusa esset. Quasi
 vero id Caesar bonitate tantum adductus ac non pru-
 dentissimo consilio fecisset.

XXV. Cum duce adsumpto Alexandrini nihilo se 1
 firmiores factos aut languidiores Romanos animadver-
 terent eludentibusque militibus regis aetatem atque
 infirmitatem magnum dolorem acciperent neque se
 quicquam proficere viderent, rumoresque existerent
 magna Caesari praesidia terrestri itinere *ex* Syria Cili-
 ciaque adduci, quod nondum auditum Caesari erat,
 commeatum, qui mari nostris subportabatur, interci-
 pere statuerunt. Itaque expeditis navigiis locis idoneis 2
 ad Canopum in statione dispositis navibus insidiaban-
 tur nostris commeatuque. Quod ubi Caesari nuntiatum 3
 est, universam classem iubet expediri atque instrui.
 Praeficit huic Tiberium Neronem. Proficiscuntur in
 ea classe Rhodiae naves atque in his Euphranor, sine
 quo nulla umquam dimicatio maritima..., nulla etiam
 parum feliciter confecta erat. At Fortuna, quae ple- 4
 rumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad du-
 riorum casum reservat, superiorum temporum dissimilis
 Euphranorem prosequabatur. Nam cum ad Canopum 5

ventum esset instructaque utrimque classis conflisset et sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset et quadriremem hostium perforasset ac demersisset, proximam longius insecutus parum celeriter insequentibus reliquis circumventus est ab Alexandrinis.

6 Cui subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis praesidii pro virtute ac felicitate eius putarent esse, sive quod ipsi sibi timebant. Ita, qui unus ex omnibus eo proelio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit.

1 XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnae nobilitatis domi scientiaeque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Caesaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, cum magnis copiis, quas celeriter et propensissima civitatum voluntate et sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus

2 Syriae, Pelusium advenit idque oppidum firmo praesidio occupatum Achillae propter oportunitatem loci — namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio velut claustris munita existimatur —, repente magnis circumdatum copiis [multiplici praesidio] pertinaciter propugnantibus et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est adgressus, in suam redegit potestatem praesidiumque
3 ibi suum collocavit. Inde re bene gesta Alexandriam ad Caesarem contendit omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adest victori, pacarat atque in amicitiam Caesaris redegerat.

1 XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta; quod nomen a similitudine litterae cepit: nam

pars quaedam fluminis Nili derivata [inter se] duobus itineribus paulatim maius inter se spatium relinquens diversissimo ad litus intervallo mari coniungitur. Cui 2 loco cum adpropinquare Mithridaten rex cognovisset et transeundum ei flumen sciret, magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten vel sine dubio retineri posse credebat. Quem 3 admodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat interclusum a Caesare [a se] retineri. Quae primae 4 copiae flumen a Delta transire et Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiserunt festinantes praeripere subsequentibus victoriae societatem. Quorum impetum 5 Mithridates magna cum prudentia consuetudine nostra castris vallatis sustinuit; cum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione undique facta magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent partim 6 que in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paulum ab illo timore 7 se recrearunt, adiunctis his, qui subsequebantur, rursus oppugnare Mithridaten coeperunt.

XXVIII. Mittitur a Mithridate nuntius Caesari, qui 1 rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem haec accidisse rex. Ita paene sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur et Caesar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex 2 est usus, in quo magnam et paratam classem habebat. Caesar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret, sed circumvectus est eo mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus; prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten adgredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Considerat cum copiis rex loco na 3 tura munito, quod erat ipse excelsior planitie ex om-

nibus partibus subiecta; tribus autem ex lateribus varii generis munitioibus tegebatur: unum latus erat adiectum flumini Nilo, alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret, tertium palude cingebatur.

1 XXVIII. Inter castra et Caesaris iter flumen intercedebat angustum altissimis ripis, quod in Nilum influebat, aberat autem ab regis castris milia passuum
 2 circiter VII. Rex cum hoc itinere venire Caesarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent et eminus ex ripis proelium impar inirent: nullum enim processum virtus habebat aut periculum ignavia subibat. Quae res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari proelio
 3 cum Alexandrinis certarent. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quaerentes partim demissioribus ripis flumen tranarunt, et legionarii magnis arboribus excisis, quae longitudine utramque ripam contingerent, proiectis *iis* repentinoque aggere
 4 iniecto flumen transierunt. Quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent; sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt paene omni reliqua multitudine interfecta.

1 XXX. Caesar re praeclarissime gesta cum subitum adventum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad castra regis per-
 2 tendit. Haec cum et opere magno vallata et loci natura munita animadverteret confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque non magno intervallo relicto ab hoste
 3 castra posuit. Postero die castellum, quod rex in pro-

ximo vico non longe a suis castris munierat brachiisque cum opere castrorum coniunxerat vici obtinendi causa, Caesar adgressus omnibus copiis expugnat, non quo id minore numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea victoria perterritis Alexandrinis protinus castra regis oppugnaret. Itaque eodem cursu, 4 quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt acerrimeque eminus proeliari coeperunt. Duabus ex partibus 5 aditus oppugnationis nostris dabatur: una, quam liberum accessum habere demonstravi, altera, quae mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima multitudo Alexandrinorum 6 defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat; plurimum proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multae naves instructae funditoribus et sagittariis nostros impugnabant.

XXXI. Caesar cum videret milites acrius proeliari non posse nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumque animum adverteret excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod et per se munitus esset et studio partim pugnandi partim spectandi decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes III circumire castra et summum locum adgredi iussit iisque Carfulenum praefecit, et animi magnitudine et rei militaris scientia virum praestantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantis, diverso clamore et proelio perterriti Alexandrini trepidantes in omnes partes castrorum discurrere coeperunt. Quorum perturbatione no-

strorum animi adeo sunt incitati, ut paene eodem tempore ex omnibus partibus *impetus fieret*, primi tamen editissimum locum castrorum caperent; ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris inter-
 4 fecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes acervatim se de vallo praecipitarunt in eam
 5 partem, quae flumini erat adiuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis ceteri fa-
 6 ciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum receptumque in navem multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio perisse.

1 XXXII. Re felicissime celerrimeque gesta Caesar magna victoriae fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit atque ea parte oppidi victor introiit, quae praesidio hostium tenebatur.
 2 Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes eo proelio audito nihil iam de bello essent cogitaturi.
 3 Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum armis proiectis munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consue-
 runt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, adveniendi Caesari occurrerunt seque ei dederunt.
 4 Caesar in fidem receptos consolatus per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum eius felicem fuisse laetabantur.

1 XXXIII. Caesar Aegypto atque Alexandria potitus reges constituit, quos Ptolomaeus testamento scripserat atque obtestatus erat populum Romanum, ne mu-
 2 tarentur. Nam maiore ex duobus pueris, rege, amisso

minori tradidit regnum maiorique ex duabus filiis, Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque eius; minorem, Arsinoën, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur regibus imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legiones ibi veterana sexta secum reducta 3 ceteras reliquit, quo firmiter esset eorum regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Caesaris amicitia, neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque pu- 4 blicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, praesidiis eos nostris esse tutos; si essent ingrati, posse isdem praesidiis coerceri. Sic rebus om- 5 nibus confectis et collocatis ipse [itinere terrestri] profectus est in Syriam.

XXXIII. Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deio- 1 tarus ad Domitium Calvinum, cui Caesar Asiam finitimasque provincias administrandas tradiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastari- que pateretur a Pharnace; quo malo nisi liberarentur, imperata se facere pecuniamque promissam Caesari non posse persolvere. Domitius, non tantum ad ex- 2 plicandos sumptus rei militaris cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Romano et C. Caesari victori sibi infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque decederet neve occupatione belli civilis populi Romani ius maiestatemque temptaret. Hanc 3 denuntiationem cum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset,

- ad legiones profectus unam ex tribus, xxxvi, secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit litteris eius evocatas; quarum altera bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa.
- 4 Adiungit Cn. Domitius legioni xxxvi duas ab Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque c, totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sestium ad C. Plaetorium quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quintumque Patisium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quae copiae celeriter omnes iussu Domitii Comana convenerunt.
- 1 XXXV. Interim legati a Pharnace responsa referunt: Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet. Denique eius regni causa integra Caesari servaretur:
- 2 paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius cum animadverteret eum Cappadocia decessisse non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset subiectam suo regno quam Cappadociam longius remotam, quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset, ex quibus cum duas ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset, perseverare coepit, ut eo quoque regno decederet; neque enim aliud ius esse Cappadociae atque Armeniae, nec iuste eum postulare, ut in Caesaris adventum res integra differretur; id enim esse
- 3 integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam locisque superioribus iter facere instituit: nam ex Ponto a Comanis iugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia; cuius itineris has esse certas oportet.

tunitates *vidit*, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces 1 ad Domitium mittit, quae de pace agerent regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia asper- 2 nabatur nec sibi quicquam fore antiquius quam dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus 3 confectis cum adventaret ad Nicopolim, quod oppidum positum in Armenia minore est plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe a Nicopoli circiter milia passuum VII. Quibus ex ca- 4 stris cum locus angustus atque impeditus esset trans-eundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque paene disposuit equites, magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit paganosque et oppidanos in his locis obversari, ut sive amicus Domi- 5 tius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris et pecora et homines animum adverteret versari tamquam amicorum adventu, sive inimicus ut in hostium fines veniret, praeda diripienda milites dissiparentur dispersique caederentur.

XXXVII. Haec cum administraret, numquam tamen 1 intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, cum hoc ipso crederet facilius eum decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem 2 castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi temporis occasione veritus, ne cognoscerentur insidiae, suos in castra revocavit. Domitius postero 3 die propius Nicopolim accessit castraque oppido contulit. Quae dum muniunt nostri, Pharnaces aciem in-

4 struxit suo more atque instituto. In fronte enim simplici directa acie cornua trinis firmabantur subsidiis; eadem ratione haec media collocabantur acie duobus dextra sinistraque intervallis simplicibus ordinibus in-

5 structis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius parte copiarum pro vallo constituta.

1 XXXVIII. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Caesarem magno in periculo versari flagitarique ab Domitio, ut quam primum Caesari subsidia mitteret propiusque ipse Alexandriam

2 per Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces victoriae loco ducebat, si trahere tempus posset, cum

3 discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum et aequissimum ad dimicandum *locum* nostris videbat, fossas duas directas non ita magno medio intervallo relicto IV pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat

4 suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat, equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat et multum numero anteibat nostrum equitatum.

1 XXXVIII. Domitius autem, cum Caesaris magis periculo quam suo commoveretur, neque se tuto discessurum arbitraretur, si condiciones, quas reiecerat, rursus adpeteret aut sine causa discederet, ex propin-

2 quis castris in aciem exercitum eduxit; XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro, Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum intervallum frontis reliquit reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructa processum est ad dimicandum.

1 XXXX. Signo sub idem tempus ab utroque dato

concurritur: acriter varieque pugnatur. Nam xxxvi legio, cum extra fossam in equites regis impetum fecisset, adeo secundum proelium fecit, ut moenibus oppidi succederet fossamque transiret aversosque hostes adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, cum paulum aversa hostibus cessisset, fossam autem circumire ac transcendere conata esset, ut *ab* aperto latere adgrederetur hostem, in ipso transitu fossae confixa et oppressa est. Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regiae copiae cornu suo dextro mediaque acie converterunt se ad xxxvi legionem. Quae tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata praesentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium; quo Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione paene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta xxxvi legio in loca se superiora contulit non amplius ccl desideratis. Ceciderunt eo proelio splendidi atque inlustres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

XXXXI. Pharnaces rebus secundis elatus cum de Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit ibique et victor et crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit, supplicia constituit in eos, qui aliquam formae atque aetatis commendationem habebant, ea, quae morte essent miseriora, Pontumque nullo defendente paternum regnum glorians se recepisse obtinebat.

XXXXII. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quae provincia superioribus mensi-

bus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum
 2 laude erat. Namque eo missus aestate cum duabus
 legionibus Q. Cornificius, Caesaris quaestor, pro prae-
 tore, quamquam erat provincia minime copiosa ad
 exercitus alendos et finitimo bello ac dissensionibus
 confecta et vastata, tamen prudentia ac diligentia sua,
 quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere pro-
 3 grederetur, et recepit et defendit. Namque et castella
 complura locis editis posita, quorum oportunitas ca-
 stellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum
 inferendum, expugnavit eaque praeda milites donavit,
 quae etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciae despe-
 ratione erat grata, praesertim virtute parta, et cum
 Octavius ex fuga Pharsalici proelii magna classe in
 illum se sinum contulisset, paucis navibus Iadertino-
 rum, quorum semper in rempublicam singulare consti-
 terat officium, dispersis Octavianis navibus erat poti-
 tus, ut vel classe dimicare posset adiunctis captivis
 4 navibus sociorum. Cum diversissima parte orbis ter-
 rarum Cn. Pompeium Caesar victor sequeretur com-
 pluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniae
 propinquitatem se reliquiis ex fuga collectis contulisse
 audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legioni-
 bus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisce-
 retur in Illyricum coniunctisque copiis cum Q. Corni-
 ficio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret;
 sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Mace-
 5 doniam legiones adduceret. Omnem enim illam partem
 regionemque vivo Cn. Pompeio bellum instauraturam
 esse credebat.

1 XXXXIII. Gabinius ut in Illyricum venit hiberno
 tempore anni ac difficili sive copiosorem provinciam
 existimans sive multum fortunae victoris Caesaris tri-
 buens sive virtute et scientia sua confisus, qua saepe

in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu auspicioque suo gesserat, neque provinciae facultatibus sublevabatur, quae partim erat exinanita partim infidelis, neque navibus intercluso mari tempestatibus commeatus subportare poterat magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita cum durissimis tempestatibus propter 2 inopiam castella aut oppida expugnare cogeret, crebro incommoda accipiebat adeoque est a barbaris contemptus, ut Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio 3 duobus milibus militum amplius amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam se recepit summaque ibi difficultate rerum omnium presus paucis mensibus morbo periit. Cuius et infelicitas 4 vivi et subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciae potiundae; quem tamen diutius in rebus secundis et Fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii et virtus Vatinii versari passa non est.

XXXXIII. Vatinius Brundisii cum esset, cognitis 1 rebus, quae gestae erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciae ferendum evocaretur et M. Octavium audiret cum barbaris foedera percussisse compluribusque locis nostrorum militum oppugnare praesidia partim classe per se partim pedestribus copiis per barbaros, etsi gravi validudine adfectus vix corporis viribus animum sequebatur, tamen virtute vicit incommodum naturae difficultatesque et hiemis et subitae praeparationis. Nam cum ipse pau- 2 cas in portu naves longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Calenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod 3 cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagi-

tabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant, navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudo nequaquam satis iusta ad proeliandum, rostra imposuit. His adiunctis navibus longis et numero classis aucto militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero aegrorum relictis erant Brundisii, cum exercitus in Graeciam transportaretur, profectus est in Illyricum maritimasque nonnullas civitates, quae defecerant Octavioque se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio praetervehebatur nec sibi ullius rei moram necessitatemque iniungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur.

5 Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum erat praesidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coegit praesidiumque nostrum recepit.

1 XXXXV. Octavius cum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognosset, confisus sua classe substitit ad insulam Tauridem; qua regione Vatinus insequens navigabat, non quo Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Cum propius Tauridem accessisset dispersis suis navibus, quod et tempestas erat turbulenta et nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem antennis ad medium malum demissis instructam propugnatoribus

3 animum advertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci demittique antennis iussit et milites armari et vexillo sublato [quo pugnandi dabat signum], quae primae naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi; parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana, paratior militum animis Vatiniana.

XXXXVI. Vatinius cum animum adverteret ne- 1
 que navium se magnitudine neque numero parem esse
 futurae dimicationi, fortunae *tamen quam fugae* rem
 committere maluit. Itaque primus sua quinqueremi
 in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celer- 2
 rime fortissimeque contra illo remigante naves adver-
 sae rostris concurrerunt adeo vehementer, ut navis
 Octaviana rostro discusso ligno contineretur. Com- 3
 mittitur acriter reliquis locis proelium concurriturque
 ad duces maxime: nam cum suo quisque auxilium
 ferret, magnum comminus in angusto mari proelium
 factum est. Quantoque coniunctis magis navibus con- 4
 fligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vati-
 niani; qui admiranda virtute ex suis navibus in ho-
 stium naves transilire non dubitabant et dimicatione
 aequata longe superiores virtute rem feliciter gere-
 bant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis, multae 5
 praeterea capiuntur aut rostris perforatae merguntur;
 propugnatores Octaviani partim in navibus iugulantur,
 partim in mare praecipitantur. Ipse Octavius se in 6
 scapham confert; in quam plures cum confugerent,
 depressa scapha vulneratus tamen adnatat ad suum
 myoparonem. Eo receptus, cum proelium nox diri- 7
 meret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur
 hunc suae naves nonnullae, quas casus ab illo periculo
 vindicarat.

XXXXVII. At Vatinius re bene gesta receptui ce- 1
 cinit suisque omnibus incolumibus in eum se portum
 victor recepit, quo ex portu classis Octavii ad dimican-
 dum processerat. Capit ex eo proelio penterem unam, 2
 triremes duas, dicrotas VIII compluresque remiges Oc-
 tavianos posteroque ibi die, dum suas captivasque
 naves reficeret, consumpto post diem tertium conten-
 dit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga

credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum regionum
 4 earum oppidum coniunctissimumque Octavio. Quo ut
 venit, oppidani supplices se Vatinio dederunt, com-
 peritque ipsum Octavium parvis paucisque navigiis
 vento secundo regionem Graeciae petisse, inde ut Si-
 5 ciliam, deinde Africam caperet. Ita brevi spatio re
 praeclarissime gesta provincia recepta et Cornificio
 reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa
 victor se Brundisium incolumi exercitu et classe recepit.

1 XXXXVIII. Iis autem temporibus, quibus Caesar
 ad Dyrrachium Pompeium obsidebat et Palaepharsali
 rem feliciter gerebat Alexandriaeque cum periculo
 magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Q.
 Cassius Longinus, in Hispania pro praetore provinciae
 • ultèrioris obtinendae causa relictus, sive consuetudine
 naturae suae sive odio, quod in illam provinciam sus-
 ceperat quaestor ex insidiis ibi vulneratus, magnas
 odii sui fecerat accessiones, quod vel ex conscientia
 sua, cum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel
 multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odia
 dissimulant, animum advertere poterat, et compensare
 2 offensionem provinciae exercitus amore cupiebat. Ita-
 que cum primum in unum locum exercitum conduxit,
 sestertios centenos militibus est pollicitus, nec multo
 post cum in Lusitania Medobrigam oppidum montemque
 Herminium expugnasset, quo Medobrigenses confugerant,
 ibique imperator esset appellatus sestertiis centenis
 3 milites donavit. Multa praeterea et magna praemia
 singulis concedebat; quae speciosum reddebant prae-
 sentem exercitus amorem, paulatim tamen et occulte
 militarem disciplinam severitatemque minuebant.

1 XXXXVIII. Cassius legionibus in hiberna disposi-
 tis ad ius dicendum Cordubam se recepit contractum-
 que in ea aes alienum gravissimis oneribus provinciae

constituit exsolvere; et ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori quaerebantur. Pecuniae locupletibus imperabantur, 2 quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat, in gregem locupletium simulationis causa tenues coiciebantur, neque ullum genus quaestus aut magni et evidentis aut minimi et sordidi praetermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam iac- 3 turam facere posset, quin aut vadimonio teneretur aut in reos referretur. Ita magna etiam sollicitudo periculorum ad iacturas et detrimenta rei familiaris adiungebatur.

L. Quibus de causis accidit, ut, cum Longinus 1 imperator eadem faceret, quae fecerat quaestor, similia rursus de morte eius provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius; 2 qui cum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant, sibique, quod rapuerant, acceptum referebant, quod interciderat aut erat interpellatum, Cassio adsignabant. Quintam 3 legionem novam conscribit. Augetur odium et ipso dilectu et sumptu additae legionis. Complentur equitum III milia maximisque ornantur impensis: nec provinciae datur ulla requies.

LI. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Afri- 1 cam exercitum traiceret perque Mauretanium ad fines Numidiae perveniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba miserat auxilia maioraque missurus existimabatur. Qui- 2 bus litteris acceptis insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam pro- 3 ficiscitur ad legiones arcessendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum naves-

que c praepararentur pecuniaequae describerentur atque imperarentur, ne qua res, cum redisset, moraretur.

4 Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia cupienti praesertim aliquid Cassio deerat.

1 LII. Exercitu coacto in unum locum castris ad Cordubam positis pro contione militibus exponit, quas res Caesaris iussu gerere deberet, polliceturque iis, cum in Mauretanium traiecisset, sestertios centenos se
2 daturum; quintam fore in Hispania legionem. Ex contione se Cordubam recepit, eoque ipso die tempore postmeridiano cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei tradit, deinde post Racilium — nam is latus Cassii tegebat —, quasi responsum peteret, celeriter dato loco cum se insinuasset, sini-
3 stra corripit aversum dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato fit a coniuratis impetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio traicit lictorem; hoc
4 interfecto Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius et L. Mercello simili confidentia Flaccum, municipem suum, adiuvant: erant enim omnes Italicenses. At ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat iacentemque levibus sauciat plagis.

1 LIII. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim Berones compluresque evocatos cum telis
2 secum habere consuerat. A quibus ceteri intercluduntur, qui ad caedem faciendam subsequebantur; quo in numero fuit Calpurnius Salvianus et Manilius Tuscu-
3 lus. Minucius inter saxa, quae iacebant in itinere, fugiens opprimitur et relato domum Cassio ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cas-
4 sius esset. L. Laterensis cum id non dubitaret, ad-

currit laetus in castra militibusque vernaculis et secundae legionis, quibus odio sciebat praecipue Cassium esse, gratulatur; tollitur a multitudine in tribunal, praetor appellatur. Nemo enim aut in provincia natus, 5 ut vernaculae legionis milites, aut diuturnitate iam factus provincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii: nam legionem xxx et xxi paucis mensibus in Italia scriptas Caesar attribuerat Longino, quinta legio nuper erat ibi confecta.

LIIII. Interim nuntiatur Laterensi vivere Cassium. 1 Quo nuntio dolore magis permotus quam animo perturbatus reficit se celeriter et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita xxx legio signa Cordubam 2 infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit hoc idem xxi. Subsequitur has v. Cum duae legio- 3 nes reliquae essent in castris, secundani veriti, ne soli relinquerentur atque ex eo, quid sensissent, iudicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permansit in sententia legio vernacula nec ullo timore de gradu deiecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii cae- 1 dis, iubet comprehendi; legionem v in castra remittit cohortibus xxx retentis. Indicio Minucii cognoscit 2 L. Racilium et L. Laterensem et Annum Scapulam, maximae dignitatis et gratiae provincialem hominem sibi que tam familiarem quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse coniuratione nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis 3 tradit excruciantum, item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium coniuratorumque numerum auget, vere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Isdem cruciatibus adfectus L. Mercello . . . 4 Squillus nominat plures; quos Cassius interfici iubet

5 exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam palam
 HS LX cum Calpurnio paciscitur et cum Q. Sestio L.
 Quod si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum
 vitae dolorque vulnere pecuniae remissus crudelita-
 tem cum avaritia certasse significabat.

1 LVI. Aliquot post diebus litteras a Caesare missas
 accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie victum
 2 amissis copiis fugisse. Qua re cognita mixtam dolore
 voluptatem capiebat: victoriae nuntius laetitiam expri-
 mebat, confectum bellum licentiam *superiorum* tempo-
 rum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil
 3 timeret an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus
 arcessit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant,
 acceptasque eas iubet referri; quibus parum videbatur
 4 imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Equi-
 tum autem Romanorum dilectum instituit; quos ex
 omnibus conventibus coloniisque conscriptos transma-
 rina militia perterritos ad sacramenti redemptionem
 vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, maius tamen cre-
 5 abat odium. His rebus confectis totum exercitum
 lustrat; legiones, quas in Africam ducturus erat, et
 6 auxilia mittit ad traiectum. Ipse classem, quam pa-
 rabat, ut inspiceret, Hispalim accedit ibique moratur,
 propterea quod edictum tota provincia proposuerat,
 ut quibus pecunias imperasset neque contulissent, se
 adirent. Quae evocatio vehementer omnes turbavit.

1 LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus
 militum in legione vernacula fuerat, nuntiat eam a
 legione xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat,
 cum ad oppidum Ilipam castra haberet, seditione facta
 centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non pa-
 tiebantur, discessisse et ad secundam legionem con-
 2 tendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur. Co-
 gnita re noctu cum v cohortibus unetvicesimanorum

egreditur, mane pervenit Naevam. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus Carmonem contendit. Hic, cum legio xxx et XXI et cohortes IV ex 3 v legione totusque convenisset equitatus, audit IV cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculam cum his ad secundam pervenisse legionem omnesque ibi se coniunxisse et T. Torium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio M. Marcellum quaestorem Cor- 4 dubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur 5 conventum Cordubensem ab eo defecisse Marcellumque aut voluntate aut necessitate adductum — namque id varie nuntiabatur — consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis v, quae fuerant Cordubae in praesidio, idem facere. Cassius his rebus incensus 6 movet castra et postero die Segoviam ad flumen Singiliense venit. Ibi habita contione militum temptat animos; quos cognoscit non sua, sed Caesaris absentis causa sibi fidissimos esse nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Caesari provincia restitueretur.

LVIII. Interim Torius ad Cordubam veteres legio- 1 nes adducit ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque natura videretur, simul ut contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus viribus uti videbatur, aequae potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris et 2 amore Pompei, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat. Sed id qua mente, communis erat coniectura: certe hoc prae se Torius ferebat. Milites adeo infatuabantur, ut Cn. Pompei 3 nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legio- 4 nibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac praetextatorum, depre-

caturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium consentire cum omnibus, contra Caesarem ne facere cogerentur, orare.

- 1 LVIII. Tantaе multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus cum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompei nomine et memoria tamque omnibus Caesarianis quam Pompeianis Longinum esse in odio neque se conventum neque M. Marcellum contra Caesaris causam posse perducere, nomen Pompei ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Caesaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt praetoremque appellarunt et conventum sibi adiunxerunt castraque ad Cordubam posuerunt.
- 2 Cassius eo biduo circiter IV milia passuum a Corduba citra flumen Baetim in oppidi conspectu loco excelso facit castra; litteras ad regem Bogudem in Mauretania et ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciaeque Caesaris causa quam primum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, aedificia incendit.
- 1 LX. Cuius rei deformitate atque indignitate legiones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, orant, priusque configendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimae clarissimaeque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro flammaque
- 2 consumerentur. Marcellus cum configere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Caesarem esset redundaturum, neque suae potestatis † esset, legiones Baetim traducit aciemque instruit.
- 3 Cum Cassium contra pro suis castris aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quod is in aequum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se recipiant in castra. Itaque copias reducere

coepit. Cassius, quo bono valebat Marcellumque infir- 4
mum esse sciebat, adgressus equitatu legionarios se reci-
pientes complures novissimos in fluminis ripis interfecit.
Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii diffi- 5
cultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bae-
tim transfert, crebroque uterque legiones in aciem educit;
neque tamen configitur propter locorum difficultates.

LXI. Erat copiis pedestribus multo firmior Mar- 1
cellus; habebat enim veteranas multisque proeliis ex-
pertas legiones. Cassius fidei magis quam virtuti le-
gionum confidebat. Itaque cum castra castris conlata 2
essent et Marcellus locum idoneum castello cepisset,
quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus veri-
tus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in re-
gionibus alienis sibi infestis, noctu silentio ex
castris proficiscitur celerique itinere Uliam contendit,
quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo con- 3
iuncta ponit moenibus castra, ut et loci natura —
namque Ulia in edito monte posita est — et ipsa
munitione urbis undique ab oppugnatione tutus esset.
Hunc Marcellus insequitur et, quam proxime potest 4
Uliam, castra castris confert locorumque cognita na-
tura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate
est deductus, ut neque configeret — cuius si rei fa-
cultas esset, resistere incitatis militibus non poterat
— neque vagari Cassium latius pateretur, ne plures
civitates ea paterentur, quae passi erant Cordubenses.
Castellis idoneis locis collocatis operibusque in cir- 5
cuitu oppidi continuatis Uliam Cassiumque munitioni-
bus clausit. Quae priusquam perficerentur, Longinus 6
omnem suum equitatum emisit; quem magno sibi usui
fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non
pateretur, magno autem fore impedimento, si clausus
obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

1 LXII. Paucis diebus Q. Cassii litteris acceptis rex
 Bogus cum copiis venit adiungitque ei legioni, quam
 secum adduxerat, complures cohortes auxilias His-
 2 panorum. Namque ut in civilibus dissensionibus ac-
 cidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania non-
 nullae civitates rebus Cassii studebant, plures Marcello
 3 favebant. Accedit cum copiis Bogus ad exteriores
 Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter, cre-
 broque id accidit Fortuna saepe ad utrumque victoriam
 transferente; nec tamen umquam ab operibus depelli-
 tur Marcellus.

1 LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum
 cohortibus legionariis xxxv magnoque numero equi-
 tum et reliquorum auxiliorum venit ea mente Uliam,
 ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique
 2 componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus
 se credit atque offert; Cassius contra suis se tenet
 praesidiis, sive eo, quod plus sibi iuris deberi quam
 Marcello existimabat, sive eo, quod, ne praeoccupatus
 animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur.
 3 Ponit ad Uliam castra Lepidus neque habet a Mar-
 cello quicquam divisi. Ne pugnetur, interdicit; ad
 exeundum Cassium invitat fidemque suam in re omni
 4 interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi fa-
 ciendum quidve Lepido esset credendum, neque ullum
 exitum consilii sui reperiret, si permaneret in senten-
 tia, postulat, uti munitiones disicerentur sibique liber
 5 exitus daretur. Non tantum indutiis factis, sed prope
 iam *pace* constituta opera *cum* complanarentur custo-
 diaeque munitionum essent deductae, auxilia regis in
 id castellum Marcelli, quod proximum erat regis ca-
 stris, neque opinantibus omnibus — si tamen in om-
 nibus fuit Cassius: nam de huius conscientia dubita-
 batur — impetum fecerunt compluresque ibi milites

oppresserunt. Quod nisi celeriter indignatione et au- 6
xilio Lepidi proelium esset diremptum, maior calami-
tas esset accepta.

LXIII. Cum iter Cassio patefactum esset, castra 1
Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem
tempore Marcellusque Cordubam cum suis, Cassius
proficiscitur Carmonem. Sub idem tempus Trebonius 2
proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cuius
adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum ha-
buerat, equitatumque in hiberna distribuit; ipse omni-
bus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit
ibique adverso tempore navigandi navem conscendit, ut
ipse praedicabat, ne se Lepido et Trebonio et Mar-
cello committeret, ut amici eius dictitabant, ne per
eam provinciam minore cum dignitate iter faceret,
cuius magna pars ab eo defecerat, ut ceteri existima-
bant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in
potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda ut 3
hiberna tempestate cum in Hiberum flumen noctis
vitandae causa se contulisset, inde paulo vehementiore
tempestate, nihilo periculosius se navigaturum credens,
profectus adversis fluctibus occurrentibus ostio flumi-
nis, in ipsis faucibus, cum neque flectere navem propter
vim fluminis neque directam tantis fluctibus tenere
posset, demersa nave periit. —

LXV. Cum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset 1
atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret
litterisque urbanis animadverteret multa Romae male
et inutiliter administrari neque ullam partem reipu-
blicaе satis commode geri, quod et contentionibus tri-
buniciis perniciosae seditiones orirentur et ambitione
atque indiligentia tribunorum militum et *eorum*, qui
legionibus praeerant, multa contra morem consuetudi-
nemque militarem fierent, quae dissolvendae disciplinae

severitatisque essent, eaque omnia flagitare adventum suum videret, tamen praeferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent, externorum hostium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hae provinciae nullo bello premebantur; in Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi impendere. Non excessisse enim Ponto Pharnacem audiebat neque excessurum putabat, cum secundo proelio vehementer esset inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quae maiore sunt dignitate, praemia bene meritis et privatim et publice tribuit, de controversiis veteribus cognoscit ac statuit; reges, tyrannos, dynastas provinciae finitimos, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem condicionibus impositis provinciae tuendae ac defendendae dimittit et sibi et populo Romano amicissimos.

LXVI. Paucis diebus in ea provincia consumptis Sextum Caesarem, amicum et necessarium suum, legioni Syriaeque praeficit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius provinciae civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciae nobilissimum fortissimumque est. Ibi rebus omnibus provinciae et finitimarum civitatum constitutis cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur magnisque itineribus per Cappadociam confectis biduum Mazacae commoratus Comana venit, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius deae maiestate, imperio, potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithyno adiudicavit, qui regio Cappadocum

genere ortus iure minime dubio, vetustate tamen propter adversam fortunam maiorum suorum mutationemque generis intermisso sacerdotium id repetebat. Fratri 5 autem Ariobarzanis Ariarathi, cum bene meritis uterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret aut heres regni terreret *Ariobarzanen*, *partem Armeniae minoris concessit eumque* Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio ac ditione esset. Ipse iter inceptum simili velocitate conficere coepit.

LXVII. Cum propius Pontum finesque Gallograe- 1
ciae accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallograeciae tum quidem paene totius, quod ei neque legibus neque moribus concessum esse ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio autem rex Armeniae minoris ab senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Caesarem venit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset, exercitibus imperiisque *coactus* in Cn. Pompei castris fuisset: neque enim se debuisse iudi- 2
cem esse controversiarum populi Romani, sed parere praesentibus imperiis.

LXVIII. Contra quem Caesar cum plurima sua com- 1
memorasset officia, quae consul ei decretis publicis tribuisset, cumque defensionem eius coarguisset — nullam posse *se* excusationem eius imprudentiae recipere, quod homo tantae prudentiae ac diligentiae scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret, ubi senatus populusque Romanus, ubi respublica esset, quis denique post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset, tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati aetatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent

hospites atque amici Deiotari ad deprecandum — de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse
 2 dixit, regium vestitum ei restituit. Legionem autem eam, quam ex genere civium suorum Deiotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit.

1 LXVIII. Cum in Pontum venisset copiasque omnes in unum locum coegisset, quae numero atque exercitatione bellorum mediocres erant — excepta enim legione sexta, quam secum abduxerat Alexandria veteranam multis laboribus periculisque functam multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus mille hominibus in ea esset, reliquae erant tres legiones, una Deiotari, duae, quae in eo proelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant —
 2 legati a Pharnace missi Caesarem adeunt atque inprimis deprecantur, ne eius adventus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacen, quae imperata essent.
 3 Maximeque commemorabant nulla Pharnacen auxilia contra Caesarem Pompeio dare voluisse, cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.

1 LXX. Caesar respondit se fore aequissimum Pharnaci, si, quae polliceretur, repraesentaturus esset. Mounit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obicerent aut nimis eo gloriarentur
 3 beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent. Nam se neque libentius facere quicquam quam supplicibus ignoscere neque provinciarum publicas iniurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi. Quin id ipsum, quod commemorarent, officium fuisse utilius Pharnaci, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi,
 4 cui dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se
 5 magnas et graves iniurias civium Romanorum, qui in

Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neque interfectis 6 amissam vitam neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto vero decederet confestim fami- 7 liasque publicanorum remitteret ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quae penes eum essent. *Id* si fecisset iam, tunc sibi mitteret munera ac dona, 8 quae bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuissent. Miserat enim ei Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit.

LXXI. At Pharnaces liberaliter omnia pollicitus, 1 cum festinantem ac praecurrentem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur — nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad urbem Caesarem revocari — lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pac- tiones interponere, in summa frustrari coepit. Caesar 2 cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

LXXII. Zela est oppidum in Ponto positum, ipsum 1 ut in plano loco satis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique 2 intercisi vallibus colles; quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triarii detrimentumque exercitus nostri superioribus acceptum temporibus magnam in illis partibus habet nobilitatem, paene coniunctus *est* oppido nec multo longius milibus passuum III abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces 3 veteribus paternorum felicium castrorum reffectis operibus copiis suis omnibus occupavit.

1 LXXIII. Caesar cum ab `hoste milia passuum v
 castra posuisset videretque eas valles, quibus regia
 castra munirentur, eodem intervallo sua castra muni-
 turas, si modo ea loca hostes priores non cepissent,
 quae multo erant propiora regis castris, aggerem com-
 2 portari iubet intra munitiones. Quo celeriter conlato
 proxima nocte vigilia quarta legionibus omnibus ex-
 peditis impedimentisque in castris relictis prima luce
 neque opinantibus hostibus eum ipsum locum cepit,
 in quo Mithridates secundum proelium adversus Tria-
 3 rium fecerat. Hoc omnem comportatum aggerem ex
 castris *per* servitia aggeri iussit, ne quis ab opere miles
 discederet, cum spatio non amplius passuum mille in-
 tercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto
 Caesaris castrorum.

1 LXXIII. Pharnaces cum id repente prima luce
 animadvertisset, copias suas omnes pro castris instru-
 xit. Quas interposita tanta locorum iniquitate consu-
 etudine magis pervulgata militari credebat instrui
 Caesar vel ad opus suum tardandum, quo plures in
 armis tenerentur, vel ad ostentationem regiae fiduciae,
 ne munitione magis quam manu defendere locum Phar-
 2 naces videretur. Itaque deterritus non est, quo minus
 prima acie pro vallo instructa reliqua pars exercitus
 3 opus faceret. At Pharnaces impulsus sive loci felicitate
 sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtem-
 perasse eum postea audiebamus, sive paucitate nostro-
 rum, qui in armis erant, comperta, cum more operis
 cotidiani magnam illam servorum multitudinem, quae
 aggerem portabat, militum esse credidisset, sive etiam
 fiducia veterani exercitus sui, quem bis et vicies in acie
 conflixisse et vicisse legati eius gloriabantur, simul
 contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se Domitio
 duce sciebat, inito consilio dimicandi descendere *in*

praeuptam vallem coepit. Cuius aliquamdiu Caesar 4
 inridebat inanem ostentationem et eo loco militum
 coartationem, quem in locum nemo sanus hostis subi-
 turus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo
 in praeuptam descenderat vallem, ascendere adversus
 arduum collem instructis copiis coepit.

LXXV. Caesar incredibili eius vel temeritate vel 1
 fiducia commotus neque opinans imparatusque oppres-
 sus eodem tempore milites ab opere *revocat*, arma ca-
 pere iubet, legiones opponit aciemque instruit; cuius
 rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris.
 Nondum ordinibus instructis falcatae regiae quadrigae 2
 permixtos milites perturbant; quae tamen celeriter
 multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies 3
 hostium, et clamore sublato configitur multum adiu-
 vante natura loci, plurimum deorum immortalium be-
 nignitate; qui cum omnibus casibus bellicis intersunt,
 tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit admini-
 strari.

LXXVI. Magno atque acri proelio comminus facto 1
 dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata,
 initium victoriae natum est. Ab ea parte cum in pro-
 clivi detruderentur hostes, multo tardius, sed tamen
 eisdem diis adiuvantibus sinistro cornu mediaque acie
 totae profligantur copiae regis. Quae quam facile 2
 subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae
 premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus
 partim interfectis partim suorum ruina oppressis, qui
 velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis val-
 lem transgressi nihil ex loco superiore inermi proficere
 poterant. At nostri victoria elati subire iniquum locum 3
 munitionesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus
 autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio
 reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Inter- 4

fecta multitudine omni suorum aut capta Pharnaces cum paucis equitibus profugit; cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Caesaris potestatem adductus esset.

1 LXXVII. Tali victoria totiens victor Caesar incredibili est laetitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, eoque subiti periculi recordatione laetior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acci-
2 derat. Ponto recepto praeda omni regia militibus condonata postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur, legionem sextam decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam iubet, auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Coelio Viniciano in Ponto relinquit.

1 LXXVIII. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam iter facit omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit; iura in tetrarchas,
2 reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum — nam eum Mithridates, rex Asiae totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra multosque retinuerat annos — regem Bosphori constituit, quod *regnum* sub imperio Pharnacis fuerat, provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus interposito amicissimo
3 rege munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallograecorum iure gentis et cognationis adiudicavit occupa-
4 tam et possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas
5 urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis in Italiam celerius omnium opinione venit.

BELLUM AFRICUM.

I. Caesar itineribus iustis confectis nullo die in- 1
termisso a. d. XIV Kal. Ian. Lilybaeum pervenit sta-
timque ostendit sese naves velle conscendere, cum non
amplius legionem tironum haberet unam, equites vix
DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit,
ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne 2
quis sibi morae quicquam fore speraret et ut omnes
in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, 3
ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet;
nihilo tamen minus in navibus remiges militesque
continere et nullam praetermittere occasionem profecti-
onis, cum praesertim ab incolis eius provinciae nun- 4
tiarentur adversariorum copiae equitatus infinitus, le-
giones regiae IV, levis armaturae magna vis, Scipionis
legiones X, elephantum CXX classesque esse complures;
tamen non deterrebatur animoque et spe confidebat.
Interim in dies et naves longae adaugerunt et onerariae 5
complures eodem concurrere et legiones tironum con-
venire IV, veterana legio quinta, equitum ad II milia.

II. Legionibus collectis VI et equitum II milibus, 1
ut quaeque prima legio venerat, in naves longas im-
ponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem 2
partem navium antecedere iussit et insulam petere
Aponianam, quae abest a Lilybaeo . . . . . commoratus 3

bona paucorum publice vendit, deinde Alieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis ipse navem conscendit a. d. vi Kal. Ian. et reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo celerique navigio vectus post diem quartum cum longis paucis navibus in conspectum Africae venit; namque onerariae reliquae praeter paucas vento dispersae atque errabundae diversa loca petierant. Clupeam classe praetervehitur, dein Neapolim; complura praeterea castella et oppida non longe a mari relinquit.

1 III. Postquam *ad* Hadrumetum accessit, ubi praesidium erat adversariorum, cui praeerat C. Considius, et a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Hadrumetum *petens* Cn. Piso cum Mauris circiter tribus milibus apparuit, ibi paulisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae naves convenirent, exponit exercitum, cuius numerus in praesentia fuit peditum III milia, equites CL, castrisque ante oppidum positis sine iniuria cuiusquam considit cohibetque omnes a praeda. Oppidani interim muros armatis complent, ante portam frequentes considunt ad se defendendum; quorum numerus duarum legionum instar erat. Caesar circum oppidum vectus natura loci perspecta rediit in castra. Nonnemo culpae eius imprudentiaeque adsignabat, quod neque circum loca gubernatoribus praefectisque, quid peterent, praeceperat neque, ut more *omnium* ipsius consuetudo superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certum peterent universi. Quod minime Caesarem fefellerat; namque nullum portum terrae Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium praesidio fore suspicabatur, sed fortuito oblatam occasionem egressus aucupabatur.

III. L. Plancus interim legatus petit a Caesare, 1
 uti sibi daret potestatem cum Considio agendi, si
 posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque 2
 data facultate litteras conscribit et eas captivo dat per-
 ferendas in oppidum ad Considium. Quo simulatque 3
 captivus cum pervenisset litterasque, ut erat manda-
 tum, Considio porrigere coepisset, priusquam acciperet
 ille, 'Unde', inquit, 'istas?' Tum captivus: 'Imperatore
 a Caesare.' Tum Considius, 'Unus est', inquit, 'Scipio 4
 imperator hoc tempore populi Romani'; deinde in con-
 spectu suo statim captivum interfici iubet litterasque
 nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini
 certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam una nocte [et die] ad oppidum con-
 sumpta neque responsum ullum a Considio dabatur
 neque ei reliquae copiae succurrebant neque equitatu
 abundabat et ad oppidum oppugnandum non satis
 copiarum habebat et eas tironum neque primo adventu
 convulnerari exercitum volebat et oppidi egregia mu-
 nitio et difficilis ad oppugnandum erat accessus et
 nuntiabatur auxilia magna equitatus oppidanis sup-
 petias venire, non est visa ratio ad oppugnandum
 oppidum commorandi, ne, dum in ea re Caesar esset
 occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium
 laboraret.

VI. Itaque castra cum movere vellet, subito ex 1
 oppido erupit multitudo atque equitatus subsidio uno
 tempore eis casu succurrit, qui erat missus a Iuba
 ad stipendium accipiendum, castraque, unde Caesar
 egressus iter facere coeperat, occupant et eius agmen
 extremum insequi coeperunt. Quae res cum animad- 2
 versa esset, subito legionarii consistunt, et equites,
 quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitu-
 dinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibi- 3

lis, ut equites minus xxx Galli Maurorum equitum ii
 4 milia loco pellerent fugarentque in oppidum. Post-
 quam repulsi et coniecti erant intra munitiones, Caesar
 5 iter constitutum ire contendit. Quod cum saepius
 facerent et modo insequerentur, modo rursus ab equi-
 tibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex
 veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine
 conlocatis et parte equitatus iter leniter cum reliquis
 6 facere coepit. Ita quanto longius ab oppido discede-
 batur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae.
 7 Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes
 venire et polliceri frumentum paratosque esse, quae
 imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad
 oppidum Ruspina.

1 VII. Kal. Ianuariis inde movit et pervenit ad
 oppidum Leptim, liberam civitatem et immunem. Le-
 gati ex oppido obviam veniunt, libenter se omnia
 2 facturos, quae vellet, pollicentur. Itaque centurionibus
 ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles
 in oppidum introiret aut iniuriam faceret cuiquam in-
 colae, non longe ab oppido secundum litus facit castra.
 3 Eodemque naves onerariae et longae nonnullae casu
 advenerunt; reliquae, ut est ei nuntiatum, incertae
 4 locorum Uticam versus petere visae sunt. Interim
 Caesar a mari non digredi neque mediterranea petere
 propter navium errorem equitatumque in navibus
 omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur;
 5 aquam in naves iubet comportari. Remiges interim,
 qui aquatum e navibus exierant, subito equites
 Mauri neque opinantibus Caesarianis adorti multos
 6 iaculis convulnerunt, nonnullos interfecerunt. La-
 tent enim in insidiis cum equis inter convalles et
 subito existunt, non ut in campo comminus depu-
 gnant.

VIII. Caesar interim in Sardiniam nuntios cum 1
 litteris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut
 sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque litteras
 legissent, mittenda curarent, exoneratisque partim na-
 vibus longis Rabirium Postumum in Siciliam ad se-
 cundum commeatum arcessendum mittit. Interim 2
 cum X navibus longis ad reliquas naves onerarias con-
 quirendas, quae deerrassent, et simul mare tuendum
 ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustium Cri- 3
 spum praetorem ad Cercinam insulam versus, quam
 adversarii tenebant, cum parte navium ire iubet, quod
 ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Haec 4
 ita imperabat unicuique, ita praecipiebat, uti fieri
 possent neque locum excusatio nullum haberet nec
 moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis et in- 5
 colis cognitis condicionibus Scipionis, et qui cum eo
 bellum contra se gerebant, mirari — regium enim
 equitatum Scipio ex provincia Africa alebat — tanta
 homines esse dementia, ut malint regis esse vectigales
 quam cum civibus in patria in suis fortunis esse in-
 columes.

VIII. Caesar a. d. III Non. Ian. castra movet; 1
 Lepti sex cohortium praesidio cum Saserna relicto
 ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspina cum reliquis
 copiis convertit ibique sarcinis exercitus relictis ipse
 cum expedita manu proficiscitur circum villas frumen-
 tatum oppidanisque imperat, ut plostra iumenta
 omnia se sequantur. Itaque magno numero frumenti 2
 invento Ruspina redit. Hoc eum idcirco existimo
 recepisse, ut maritima oppida post se ne vacua relin-
 queret praesidioque firmata ad classim receptacula
 muniret.

X. Itaque ibi relicto P. Saserna, fratre eius, 1
 quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione

iubet comportari ligna in oppidum quam plurima; ipse cum cohortibus VII, quae ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido milia passuum duo, ibique classem
 2 sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis et requirentibus imperatoris consilium,
 3 magno metu ac tristimonia sollicitabantur. Parva enim cum copia et ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias et insidiosae nationis equitatum innumerabilem se expositos videbant neque quicquam solatii in praesentia neque auxilii in suorum consilio animum advertabant, nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore mirabilique hilaritate; animum enim altum
 4 et erectum prae se gerebat. Huic adquiescebant homines et in eius scientia et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

1 XI. Caesar una nocte in navibus consumpta iam caelo albente cum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur.
 2 Hac re cognita Caesar celeriter de navibus imperat omnes egredi atque in litore armatos reliquos adveni-
 3 entes milites expectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis et advectis militum equitumque copiis rursus ad oppidum Ruspinae redit atque ibi castris constitutis ipse cum cohortibus expeditis XXX
 4 frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Caesaris consilium, illum cum classe navibus onerariis, quae deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suae naves in classem adversariorum inciderent, neque eam rem eos voluisse scire, qui in praesidiis relictis sui milites fuissent, ne propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent.

XII. Interim cum iam Caesar progressus esset a 1
 castris circiter milia passuum III, per speculatores et
 antecessores equites nuntiatur ei copias hostium haud
 longe ab se esse visas. Et hercule cum eo nuntio
 pulvis ingens conspici coeptus est. Hac re cognita 2
 Caesar celeriter iubet equitatum universum, cuius
 copiam habuit in praesentia non magnam, et sagit-
 tarios, quorum parvus ex castris exierat numerus,
 arcessi, atque ordinatim signa se leniter consequi;
 ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque cum 3
 procul hostis conspici posset, milites in campo iubet
 galeari et ad [eam] pugnam parari; quorum omnino
 numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CCCC,
 sagittariis CL.

XIII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus 1
 et duo Pacilei, aciem derigunt mirabili longitudine
 non peditum, sed equitum confertam, et inter eos
 levis armaturæ Numidas et sagittarios pedites inter-
 posuerant et ita condensaverant, ut procul Caesariani
 pedestres copias arbitrarentur; dextrum ac sinistrum
 cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim 2
 Caesar aciem derigit simplicem, ut poterat propter
 paucitatem; sagittarios ante aciem constituit, equites
 dextro sinistroque cornu opponit et ita praecipit, ut
 providerent, ne multitudine equitatus hostium circum-
 venirentur: existimabat enim se acie instructa cum
 pedestribus copiis dinicaturum.

XIII. Cum utrimque expectatio fieret neque 1
 Caesar sese moveret et cum suorum paucitate contra
 magnam vim hostium artificio magis quam viribus
 decernendum videret, subito adversariorum equitatus
 sese extendere et in latitudinem promovere collesque
 complecti et Caesaris equitatum extenuare simulque
 ad circumeundum comparare se coeperunt. Caesariani 2

equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurrunt et inter legionarios pedites iacula
3 coiciunt. Hic cum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

1 XV. Caesar novo genere pugnae oblato cum animum adverteret ordines suorum in procurrendo turbari — pedites enim, dum equites longius ab signis prosequuntur, latere nudato a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilam militis cursu facile vitabant — edicit per ordines, ne quis
2 miles ab signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus Caesaris paucitatem circuire conatur: equites Iuliani pauci multitudine hostium defessi equis convulneratis
3 paulatim cedere; hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis Caesarisque copiis in orbem compulsis intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

1 XVI. Labienus in equo capite nudo versari in prima acie; simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Caesaris ita appellare: 'Quid tu', inquit, 'miles tiro? Tam feroculus es? Vos quoque iste verbis infatuavit? In magnam mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri.' Tum miles, 'Non sum', inquit, 'tiro, Labiene, sed de legionē x veteranus.' Tum Labienus, 'Non agnosco', inquit, 'signa decumanorum.'
3 Tum ait miles: 'Iam me, quis sim, intelleges'; simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus confortum, dum in Labienum

mittere contendit, equi graviter adverso pectori adfixit et ait: 'Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse.' Omnium tamen animi in terrorem con- 4
iecti, et maxime tironum: circumspicere enim Caesarem neque amplius facere nisi hostium iacula vitare.

XVII. Caesar interim consilio hostium cognito 1
iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi et alternis conversis cohortibus, ut una post, altera ante signa *contenderet*, ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit et unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum peditatu telis coniectis in fugam vertit neque longius progressus veritus insidias se ad suos recipit; idem altera pars equitum peditumque Caesaris fecit. His 2
rebus gestis ac procul hostibus repulsis convulneratisque ad sua praesidia sese, sicut erat instructus, recipere coepit.

XVIII. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equi- 1
tibus Numidis MDC electis peditatuque eiusdem generis satis grandi ex itinere recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes suis ex terrore firmatis rursusque reno- 2
vatis animis legionarios conversis equitibus recipientes novissimos adoriri et impedire coeperunt, quo minus in castra se reciperent. Hac re animadversa Caesar 3
iubet signa converti et medio campo redintegrari proelium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur nec 4
comminus ad manus rediretur Caesarisque equites iumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent dieique pars exigua iam reliqua esset, cohortibus equitibus[que] circumdatis cohortatur, ut uno ictu contenderent neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes reppulissent atque eorum essent potiti. Itaque signo dato 5

cum iam hostes languide tela neglegenterque mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum; atque puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsus post collemque deiectis nacti locum atque ibi paulisper commorati, ita, uti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua praesidia contulerunt.

- 1 XVIII. Interim ea re gesta et proelio dirempto ex adversariis perfugere complures ex omni genere hominum, et praeterea intercepti hostium complures equites
 2 peditesque. Ex quibus cognitum est consilium hostium, eos hac mente et conatu venisse, ut novo atque inusitato genere proelii tirones legionarii paucique perturbati Curionis exemplo ab equitatu circumventi
 3 opprimerentur, et ita Labienum dixisse pro contione, tantam se multitudinem auxiliorum adversariis Caesaris subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa victoria defatigati vincerentur atque a suis superarentur, quippe qui in illorum *numero* sibi confideret, primum, quod audierat Romae legiones veteranas dissentire neque in Africam velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites retentos consuetudine fideles sibi iam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturae, praeterea ex fuga proelioque Pompeiano Labienus quos secum a Buthroto transportaverat equites Germanos Gallosque *quosque* ibi postea ex hybridis, libertinis servisque conscripserat, armaverat equoque uti frenato condoceratur, praeterea regia auxilia, elephantis CXX equitesque innumerabilis, deinde legiones conscriptas ex cuiusquemodi generis amplius
 4 XII milibus. Hac spe atque fiducia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis VIII milibus, praeterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MDC, peditum ac levis arma-

turae quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus: his copiis prid. Non. Ian., post diem VI, quam Africam *Caesar* attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo proelio *Petreius* graviter ictus ex acie recessit.

XX. *Caesar* interim castra munire diligentius, praesidia firmare copiis maioribus vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare ducere et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeatus auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent, tela tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, epibatarumque armare et in castra evocare, uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittariisque ex omnibus navibus *Ityreis*, *Syris* et cuiusque generis ductis in castra compluribus frequentare suas copias — audiebat enim *Scipionem* post diem tertium eius diei, quo proelium factum erat, adpropinquare, copias suas cum *Labieno* et *Petreio* coniungere; cuius copiae legionum VIII et equitum III milium esse nuntiabantur — officinas ferrarias instruere, sagittas telaque uti fierent complura curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in *Siciliam* nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in *Africa* esset, praeterea ferrum, plumbum mitteretur. Etiam animum advertibat frumento se in *Africa* nisi importatio uti non posse: priore anno enim propter adversariorum dilectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam; praeterea ex omni *Africa* frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse omnemque regionem *Africae* exinanisse frumento, oppida praeter ea pauca, quae

ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui ac deseri, et eorum incolas intra sua praesidia coegisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse.

1 XXI. Hac necessitate Caesar coactus privatos ambiendo et blande appellando aliquantum numeri frumenti in sua praesidia congesserat et eo parce utebatur. Opera interim ipse cotidie circuire et alternas cohortes
2 in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum maximus numerus fuit,
3 iubet in plostris obligatos Hadrumetum deportari. Naves interim Caesaris onerariae errabundae male vagabantur incertae locorum atque castrorum suorum; quas singulas scaphae adversariorum complures adortae in-
4 cendebant atque expugnabant. Hac re nuntiata Caesar classes circum insulas portusque disposuit, quo tutius commeatus subportari posset.

1 XXII. M. Cato interim, qui Uticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque obiurgare
2 non desistebat. 'Tuus', inquit, 'pater istuc aetatis cum esset et animadvertisset rempublicam ab nefariis sceleratisque civibus oppressam bonosque aut interfectos esse aut exilio multatos patria civitateque carere, gloria et animi magnitudine elatus privatus atque adulescentulus paterni exercitus reliquiis collectis paene oppressam Italiam urbemque Romanam funditus deletam in libertatem vindicavit, idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauretanium mirabili celeritate armis
3 recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quae est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit adulescentulusque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis neque tam excellenti dignitate maiorum parta neque tantis clientelis nominisque claritate praeditus in rempublicam
4 est ingressus. Tu contra et patris nobilitate et digni-

tate et per te ipse satis animi magnitudine diligentia-
que praeditus nonne eniteris et proficisceris ad pater-
nas clientelas auxilium tibi reiue publicae atque
optimo cuique efflagitatum?’

XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus adu- 1
lescentulus cum naviculis cuiusquemodi generis xxx,
inibi paucis rostratis, profectus ab Utica in Maureta-
niam regnumque Bogudis est ingressus expeditoque
exercitu servorum, liberorum ii milium numero, cuius
partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppi-
dum Ascurum accedere coepit; in quo oppido praesi- 2
dium fuit regium. Pompeio adveniente oppidani us-
que eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas
ac murum adpropinquaret, subito eruptione facta pro-
stratos perterritosque Pompeianos in mare navesque
passim compulerunt. Ita re male gesta Cn. Pompeius 3
filius naves inde avertit neque postea litus adtigit
classemque ad insulas Baleares versus convertit.

XXIII. Scipio interim cum his copiis, quas paulo 1
ante demonstravimus, Uticae grandi praesidio relicto
profectus primum Hadrumeti castra ponit, deinde ibi
paucos dies commoratus noctu itinere facto cum La-
bieni et Petrei copiis se coniungit, atque unis castris
factis iii milia passuum longe a *Caesaris castris* con-
sidunt. Equitatus interim eorum circum Caesaris mu- 2
nitiones vagari atque eos, qui pabulandi aut aquandi
gratia extra vallum progressi essent, excipere: ita om-
nes adversarios intra munitiones continere. Qua re 3
Caesariani gravi annona sunt conflictati, ideo quod
nondum neque ab Sicilia neque ab Sardinia comme-
atus subportatus erat, neque per anni tempus in mari
classes sine periculo vagari poterant; neque amplius
milia passuum vi terrae Africae quoquo versus tene-
bant pabulique inopia premebantur. Qua necessitate 4

coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent et periculis inopiaque tali saepe essent conflictati, alga e litore collecta et aqua dulci elota et ita iumentis esurientibus data vitam eorum producebant.

- 1 XXV. Dum haec ita fierent, rex Iuba cognitis Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate — non est visum dare spatium convalescendi augendarumque eius opum: itaque comparatis equitum magnis pedumque copiis subsidio sociis egressus e regno ire
 2 contendit. P. Sittius interim et rex Bocchus coniunctis suis copiis cognito regis Iubae egressu propius eius regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum opulentissimum eius regni, adortus paucis diebus pugnando capit et praeterea duo oppida Gaetulorum.
 3 Quibus cum condicionem ferret, ut oppido excederent idque sibi vacuum traderent, condicionemque repudiasent, postea ab eo capti interfectique sunt omnes. Inde progressus agros oppidaque vexare non destitit.
 4 Quibus rebus cognitis Iuba cum iam non longe ab Scipione atque eius ducibus abesset, capit consilium satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expul-
 5 sus forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus recipere atque auxilia etiam ab Scipione abduxit sibi suisque rebus timens elephantisque xxx relictis suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

- 1 XXVI. Caesar interim, cum de suo adventu dubitatio in provincia esset neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum in Africam cum copiis venisse, conscriptis litteris circum provinciam omnes civitates
 2 facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere et in castra Caesaris devenire et de adversariorum eius crudelitate acerb-

tateque commemorare coeperunt. Quorum lacrimis 3
querelisque Caesar commotus, cum antea constitisset
e stativis castris aestate inita cunctis copiis auxiliis-
que accitis bellum cum suis adversariis gerere, *hieme*
gerere instituit litterisque celeriter in Siciliam ad Ali-
enum et Rabirium Postumum conscriptis et per ca-
tascopum missis *imperavit*, ut sine mora ac nulla excusa-
tione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi
transportaretur: Africam provinciam perire funditusque
everti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret
subventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne
tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere
insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta 4
erat festinatione et expectatione, ut postero die, quam
misset litteras nuntiumque in Siciliam, classem exer-
citusque morari diceret, dies noctesque oculos men-
temque ad mare dispositos directosque haberet. Nec 5
mirum: animum advertibat enim villas exuri, agros
vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui
deserique, principes civitatum aut interfici aut in cate-
nis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutum
abripi; his se miseris suamque fidem implorantibus
auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse.
Milites interim in opere exercere atque castra munire, 6
turre, castella facere molesque iacere in mare non
intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hoc modo con- 1
docefacere instituit. Duas instruxit acies, unam fun-
ditorum contra elephantos, quae quasi adversariorum
locum obtineret et contra eorum frontem adversam
lapillos minutos mitteret; deinde in ordinem elephan-
tos constituit, post illos autem suam aciem instruxit,
ut, cum ab adversariis lapides mitti coepissent et ele-
phanti perterriti se ad suos convertissent, rursus ab

sua acie lapidibus missis eos converterent adversus
 2 hostem. Quod aegre tardeque fiebat; rudes enim ele-
 phanti multorum annorum doctrina usuque vetusto
 vix edocti tamen communi periculo in aciem produ-
 cuntur.

1 XXVIII. Dum haec ad Ruspina ab utrisque duci-
 bus administrantur, C. Vergilius praetorius, qui Thapsi,
 oppido maritimo, praeerat, cum animum advertisset
 naves singulas cum exercitu Caesaris incertas locorum
 atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus
 navem, quam ibi habuit, actuariam complet militibus
 2 singulas naves Caesarianas consecrari coepit. Et cum
 plures adortus esset pulsus fugatusque inde discessis-
 set nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in
 navem, in qua erant duo Titii, Hispani adolescentes,
 tribuni legionis v, quorum patrem Caesar in senatum
 legerat, et cum his T. Salienus, centurio legionis eius-
 dem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanae
 seditiosissima oratione apud eum usus idemque pecu-
 niam et ornamenta triumphii Caesaris retinenda et cu-
 3 stodienda curarat et ob has causas sibi timebat. Hic
 propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adu-
 lescentibus, ne repugnarent seseque Vergilio traderent.
 Itaque deducti a Vergilio ad Scipionem custodibus
 4 traditi et post diem tertium sunt interfecti. Qui cum
 ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titius a
 centurionibus, uti se priorem quam fratrem interfice-
 rent, idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse
 interfectos.

1 XXVIII. Turmae interim equitum, quae pro vallo
 in stationibus esse solebant [ab utrisque ducibus], co-
 tidie minutis proeliis inter se depugnare non inter-
 mittunt; nonnumquam etiam Germani Gallique Labie-

niani cum Caesaris equitibus fide data inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Lep-²tim oppidum, cui praeerat Saserna cum cohortibus VI, oppugnare ac vi inrumpere conabatur; quod ab defensoribus propter egregiam munitionem oppidi et multitudinem tormentorum facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi saepius eius equitatus facere non³ intermittebat, cum forte ante portam turma densa adstitisset, scorpione accuratius misso atque eorum decurione percusso et ad equum defixo, reliqui perterriti fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum temptare.

XXX. Scipio interim fere cotidie non longe a suis¹ castris, passibus CCC, instruere aciem ac maiore parte diei consumpta rursus in castra se recipere. Quod² cum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret neque propius eius copias accederet, despecta patientia Caesaris exercitusque eius, [Iuba] universis copiis productis elephantisque turratis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit, porrecta equitum pedumque multitudine uno tempore progressus haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo.

XXXI. Quibus rebus cognitis Caesar iubet milites,¹ qui extra munitiones processerant pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratia quique vallum petierant quaeque ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modestaque sine tumultu aut terrore se recipere atque in opere consistere. Equi-²tibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque eo locum optinerent, in quo paulo ante constitissent, donec ab hoste telum missum ad se perveniret; quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatus edi-³cit, uti suo quisque loco paratus armatusque praesto

4 esset. At haec non ipse per se coram, cum de vallo
 prospicaretur, sed mirabili peritus scientia bellandi
 in praetorio sedens per speculatores et nuntios impe-
 5 rabat, quae fieri volebat. Animadvertēbat enim, quam-
 quam magnis essent copiis adversarii freti, tamen
 saepe a se fugatis, pulsis perterritisque et concessam
 vitam et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta
 suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi
 6 victoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Prae-
 terea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eo-
 7 rum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiae mu-
 nitiones castrorum atque valli fossarumque altitudo et
 extra vallum stili caeci mirabilem in modum consiti
 vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant:
 scorpionum, catapultarum ceterorumque telorum, quae
 ad defendendum solent parari, magnam copiam habe-
 8 bat. Atque haec propter exercitus sui praesentis pau-
 citatem et tirocinium praeparaverat, non hostium vi
 et metu commotus patientem se timidumque hostium
 9 opinioni praebebat. Neque idcirco copias, quamquam
 erant paucae tironumque, non educebat in aciem, quod
 victoriae suorum diffideret, sed referre arbitrabatur,
 cuiusmodi victoria esset futura; turpe enim sibi exi-
 stimabat tot rebus gestis tantisque exercitibus devic-
 tis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis
 adversariorum suorum ex fuga collectis se cruentam
 10 adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat glo-
 riam exultationemque eorum pati, donec sibi vetera-
 narum legionum pars aliqua in secundo comiteatu
 occurrisset.

1 XXXII. Scipio interim paulisper, ut antea dixi,
 in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem
 videretur, paulatim reducit suas copias in castra et
 contione advocata de terrore suo desperationeque exer-

citus Caesaris facit verba et cohortatus suos victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Caesar iubet 2 milites rursus ad opus redire et per causam munitio- num tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidae Gaetulique diffugere cotidie ex castris 3 Scipionis et partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi maioresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent Caesaremque eius adfinem esse audiebant, in eius castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus inlustrioribus 4 [Gaetulos] et litteris ad suos cives datis cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

XXXIII. Dum haec ad Ruspinae fiunt, legati ex 1 Acylla, civitate libera et immuni, ad Caesarem veniunt seque paratos, quaecumque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur; tantum orare et petere ab eo, uti sibi praesidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent; se et frumentum et, quaecumque res eis suppeteret, communis salutis gratia ministraturos. Quibus rebus facile a Caesare impetratis 2 praesidioque dato, C. Messium, aedilicia functum potestate, Acyllam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis 3 Considius Longus, qui Hadrumeti cum duabus legionibus et equitibus DCC praeerat, celeriter ibi parte praesidii relicta cum VIII cohortibus ad Acyllam ire contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acyl- 4 lam cum cohortibus pervenit. Considius interim cum 5 ad urbem cum copiis accessisset et animadvertisset praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere nulla re gesta pro multitudine hominum rursus se Hadrumetum recepit; deinde, paucis post diebus equestribus copiis a Labieno adductis, rursus Acyllitanos castris positos obsidere coepit.

1 XXXIII. Per id tempus C. Sallustius Crispus,
 quem paucis ante diebus missum a Caesare cum
 2 classe demonstravimus, Cercinam pervenit. Cuius ad-
 ventu C. Decimius quaestorius, qui ibi cum grandi
 familiae suae praesidio praeerat commeatui, parvulum
 navigium nactus conscendit ac se fugae commendat.
 3 Sallustius interim praetor a Cercinitanis receptus
 magno numero frumenti invento naves onerarias, qua-
 rum ibi satis magna copia fuit, complet atque in
 4 castra ad Caesarem mittit. Alienus interim pro con-
 sule Lilybaeo in navis onerarias imponit legionem XIII
 et XIV et equites Gallos DCCC, funditorum sagit-
 tatorumque mille ac secundum commeatum in Afri-
 5 cam mittit ad Caesarem. Quae naves ventum secundum
 nactae quarto die in portum ad Ruspina, ubi Caesar
 6 castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Caesar
 duplici laetitia ac voluptate uno tempore auctus, fru-
 mento auxiliisque, tandem suis hilaratis annonaeque
 levata sollicitudinem deponit, legiones equitesque ex
 navibus egressos iubet ex languore naeaeque reficere,
 dimissos in castella munitionesque disponit.

1 XXXV. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent
 comites, mirari et requirere: C. Caesarem, qui ultro
 consuesset bellum inferre ac lacescere proelio, subito
 commutatum non sine magno consilio suspicabantur.
 2 Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti
 ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis rebus ami-
 cissimos, magnis praemiis pollicitationibusque pro-
 positis pro perfugis speculandi gratia in castra Cae-
 3 saris mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt,
 4 ut sibi liceret verba sine periculo proloqui. Potestate
 facta, 'Saepenumero', inquit, 'imperator, complures
 Gaetuli, qui sumus clientes C. Marii, et propemodum
 omnes cives Romani, qui sunt in legione IV et VI,

ad te volumus in tuaque praesidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediabamur. Nunc data facultate ad te cupidissime venimus pro speculatoribus missi ab Scipione, ut perspiceremus, num quae fossae aut insidiae elephantis ante castra portasque valli factae essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias comparationemque pugnae cognosceremus atque eis renuntiaremus.' Qui conlaudati a Caesare stipendioque 5 donati ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero 6 die ex legionibus his, quas Gaetuli nominarunt, milites legionarii complures ab Scipione in castra Caesaris perfugerunt.

XXXVI. Dum haec ad Ruspina geruntur, M. 1 Cato, qui Uticae praeerat, dilectus cotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique et cuiusquemodi generis hominum, qui modo per aetatem arma ferre poterant, habere atque sub manum Scipioni in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Thysdrae, 2 in quod tritici modium milia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem venire, quantaque copia frumenti apud se sit, docent simulque orant, ut sibi praesidium mittat, quo facilius et frumentum et copiae suae conserventur. Quibus 3 Caesar in praesentia gratias egit praesidiumque brevi tempore se missurum dixit cohortatusque ad suos cives iubet proficisci. P. Sittius interim cum copiis Numi- 4 diae fines ingressus castellum in montis loco munito locatum, in quod Iuba belli gerendi gratia et frumentum et res ceteras, quae ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXVII. Caesar postquam legionibus veteranis 1 duabus, equitatu levique armatura copias suas ex se-

cundo commeatu auxerat, naves exoneratas statim iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci; ipse VI Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi praesto
 2 essent. Itaque omnibus insciis neque suspicantibus vigilia tertia iubet omnes legiones extra castra educi atque se consequi ad oppidum Ruspina^m versus, in quo ipse praesidium habuit et quod primum ad amici-
 3 tiam eius accessit. Inde parvulam proclivitatem degressus sinistra parte campi propter mare legiones
 4 ducit. Hic campus mirabili planitie patet milia passuum XV; quem iugum cingens a mari ortum neque
 5 ita praealtum velut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulae turres speculaeque singulae perveteres erant conlocatae, quarum apud ultimam praesidium et statio fuit Scipionis.

1 XXXVIII. Postquam Caesar ad iugum, de quo docui, ascendit atque in unumquemque collem turrem castellaque† facere coepit atque ea minus semihora
 2 effecit, et postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quae proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse praesidium stationemque Numidarum, paulisper commoratus perspectaque natura loci equitatu in statione disposito legionibus opus adtribuit brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet
 3 derigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterant, equitatu omni ex castris educto acieque equestri instructa a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur pedestremque copiam in secunda acie minus passus CCCC a suis castris constituunt.

1 XXXVIII. Caesar in opere milites adhortari neque

adversariorum copiis moveri. Iam cum non amplius 2
 passus MD inter hostium aciem suasque munitiones
 esse animadvertisset intellexissetque ad impediendos
 milites suos et ab opere depellendos hostem propius
 accedere necesseque haberet legiones a munitionibus
 deducere, imperat, turmae Hispanorum ut ad proximi-
 mum collem propere accurrerent praesidiumque inde
 deturbarent locumque caperent, eodemque iubet levis
 armaturae paucos consequi subsidio. Qui missi cele- 3
 riter Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos
 equites fugientes convulneraverunt locoque sunt po-
 titi. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius 4
 iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope
 totum dextrum cornu avertit atque suis fugientibus
 suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar conspexit, 5
 Labienum ab suis copiis longius iam abscessisse,
 equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes
 immisit.

XXXX. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, 1
 villa permagna turribus IV instructa; quae Labieni
 prospectum impediabat, ne posset animum advertere
 ab equitatu Caesaris se intercludi. Itaque non prius 2
 vidit turmas Iulianas, quam suos caedi a tergo sentit.
 Ex qua re subito in terrorem converso equitatu
 Numidarum recta in castra fugere contendit. Galli 3
 Germanique, qui restiterant, ex superiore loco et post
 tergum circumventi fortiterque resistentes conciduntur
 universi. Quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris 4
 erant instructae, animum adverterunt, metu ac terrore
 obcaecatae omnibus portis in sua castra fugere coepe-
 runt. Postquam Scipione eiusque copiis campo colli- 5
 busque exturbatis atque in castra compulsis cum re-
 ceptui Caesar cani iussisset equitatumque omnem intra
 suas munitiones recepisset, campo purgato animadvertit

mirifica corpora Gallorum Germanorumque; qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant, nonnulli, qui ex Curionis proelio capti conservatique parem gratiam in fide praeibenda praestare voluerant.

6 Horum corpora mirifica specie amplitudineque caesa toto campo ac prostrata diverse iacebant.

1 XXXXI. His rebus gestis Caesar postero die ex omnibus praesidiis cohortes eduxit atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio suis male acceptis, occisis convulneratisque intra suas continere se munitiones coepit. Caesar instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiones leniter accessit. Iamque minus mille passus ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae, cum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari eius exercitus consuerat, eductis omnibus copiis quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim directa elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire.... Qui in eo loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppidum constitit suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum sinistrumque cornu, ubi elephantibus erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

1 XXXXII. Cum iam prope solis occasum Caesar exspectavisset neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo comminus consistere audere, non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse et sibi difficile factu esse

intellexit simul et oppidum uno tempore oppugnare et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim cum milites a mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis 2 suis copiis in castra postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XXXIII. Interim Considius, qui Acyllam . . . . et VIII cohortibus stipendiariis Numidis Gaetulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus praeerat, diu multumque expertus magnisque operibus saepe admotis et his ab oppidanis incensis cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri proelio adlato commotus frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo ceterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis Acyllam, quam obsidebat, deseruit atque itinere per regnum Iubae facto copias cum Scipione partitus Hadrumetum se recepit.

XXXIII. Interea ex secundo commeatu, quem a 1 Sicilia miserat Alienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticide, eques Romanus, ab residua classe cum erravisset delataque esset vento ad Thapson, a Vergilio scaphis naviculisque actuariis excepta est et ad Scipionem deducta. Item altera navis trieris ex eadem 2 classe errabunda ac tempestate delata ad Aegimurum a classe Vari et M. Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno centurione et nonnulli tirones fuerunt; quos Varus adservatos sine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt et 3 ante suggestum eius constiterunt, 'Non vestra', inquit, 'sponte vos certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos cives et optimum quemque nefarie consecrari. Quos quoniam 4 fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque de-

fendetis, certum est vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis, proloquimini.’

1 XXXXV. Hac habita oratione Scipio cum existi-
 masset pro suo beneficio sine dubio ab his gratias
 2 sibi actum iri, potestatem iis dicundi fecit. Ex eis
 centurio legionis XIV ‘Pro tuo’, inquit, ‘summo bene-
 ficio, Scipio, tibi gratias ago — non enim te impera-
 torem appello —, quod mihi vitam incolumitatemque
 3 belli iure capto polliceris, et forsitan isto uterer bene-
 ficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone
 contra Caesarem imperatorem meum, apud quem ordi-
 nem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate
 victoriaque amplius XXXVI annos depugnavi, adversus
 4 armatusque consistam? Neque ego istud facturum sum
 et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor.
 Contra cuius enim copias contendas, si minus antea
 5 expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis co-
 hortem unam, quam putas esse firmissimam, et con-
 stitue contra me; ego autem ex meis commilitonibus,
 quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x
 sumam. Tunc ex virtute nostra intelleges, quid ex
 tuis copiis sperare debeas.’

1 XXXXVI. Postquam haec centurio praesenti animo
 adversus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio
 atque animi dolore incensus annuit centurionibus, quid
 fieri vellet, atque ante pedes centurionem interfecit
 2 reliquosque veteranos a tironibus iubet secerni. ‘Ab-
 ducite istos’, inquit, ‘nefario scelere contaminatos et
 caede civium saginatos.’ Sic extra vallum deducti
 3 sunt et cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet
 inter legiones dispertiri et Cominium cum Ticide in
 4 conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Caesar
 commotus eos, quos in stationibus cum longis navibus
 apud Thapsum custodiae causa in salo esse iusserat,

ut suis onerariis longisque navibus praesidio essent, ob negligentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

XXXXVII. Per id tempus fere Caesaris exercitui 1
res accidit incredibilis auditu. Namque vergiliarum
signo confecto circiter vigilia secunda noctis nimbus
cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad 2
hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non
more superiorum temporum in hibernis exercitum con-
tinebat, sed in tertio quartoque die procedendo pro-
piusque hostem accedendo castra communibat, opereque
faciendo milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportabat, 3
ut praeter ipsum militem et arma nec vas nec mancipium neque ullam rem, quae usui militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In Africa autem non modo 4
sibi quicquam non adquisierant aut paraverant, sed etiam propter annonae caritatem ante parta consumpserant. Quibus rebus attenuati oppido perquam pauci 5
sub pellibus quiescebant; reliqui ex vestimentis tentoriolis factis atque harundinibus scopisque contextis permanebant. Itaque subito imbre grandineque conse- 6
cuta gravatis pondere tentoriis aquarumque vi subrutis disiectisque, nocte intempesta ignibus exstinctis, rebus, quae ad victum pertinent, omnibus corruptis per castra passim vagabantur scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

XXXXVIII. Rex interim Iuba de equestri proelio 1
Scipionis certior factus evocatusque ab eodem litteris praefecto Saburra cum parte exercitus contra Sittium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis ac terrorem Caesaris, cum tribus legio-

nibus equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis peditibusque levis armaturae grandi numero, elephantis XXX egressus e regno ad Scipionem est profectus.

- 2 Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positis cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita
 3 longe ab Scipione consedit. — Erat in castris Caesaris superiore tempore magnus terror, et exspectatione copiarum regiarum exercitus eius magis suspensiore animo ante adventum Iubae commovebatur; postquam vero castra castris contulit, despectis eius copiis omnem timorem deponit. Ita quam antea absens habuerat
 4 auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat. — Quo facto cuivis facile fuit intellectu Scipioni additum
 5 animum fiduciamque regis adventu. Nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit ac paulo longius progressus ab suis munitionibus haud ita diu commoratus se recepit in castra.

- 1 XXXXVIII. Caesar postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quae exspectasset, omnia convenisse neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copiis progredi coepit et brachia protinus ducere et castella munire propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit, *ne* adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occuparent atque ita longius sibi progrediendi eriperent facultatem.
 2 Eiusdem collis occupandi [gratia] Labienus consilium ceperat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

- 1 L. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis speluncae in modum subrutis, quae erat transgredienda Caesari, antequam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur; ultraque eam convallē olivetum vetus crebris arboribus con-

densum. Hic cum Labienus animadvertisset Caesarem, 2
 si vellet eum locum occupare, prius necesse esse con-
 vallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus
 in insidiis cum parte equitatus levique armatura con-
 sedit et praeterea post montem [collesque Caesari
 subito se ostenderet] equites in occulto conlocaverat,
 ut, cum ipse ex improvise legionarios adortus esset,
 ex colle se equitatus ostenderet, et re duplici pertur-
 batus Caesar eiusque exercitus neque retro regrediundi
 neque ultra procedendi oblata facultate circumventus
 concideretur. Caesar postquam equitatu ante prae- 3
 misso inscius insidiarum cum ad eum locum venisset,
 adversarii sive obliti praeceptorum Labieni sive veriti,
 ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli
 de rupe prodire et summa petere collis. Quos Cae- 4
 saris equites consecuti partim interfecerunt, partim
 vivorum sunt potiti; deinde protinus collem petere
 contenderunt atque eum decusso Labieni praesidio
 celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum
 vix fuga sibi peperit salutem.

LI. Hac re per equites gesta Caesar legionibus 1
 opera distribuit atque in eo colle, quo erat potitus,
 castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per 2
 medium campum e regione oppidi Uzitae, quod inter
 sua castra et Scipionis in planitie positum erat tene-
 baturque ab Scipione, duo brachia instituit ducere et
 ita derigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque eius
 oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, 3
 ut, cum propius oppidum copias admovisset oppugnare-
 que coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet,
 ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugna-
 tione deterreretur, praeterea quo facilius colloquia
 fieri possent, et si qui perfugere vellent, id quod antea
 saepe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile

4 et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum
 propius hostem accessisset, haberetne in animo dimi-
 5 care. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is
 locus depressus erat puteique ibi [nonnulli] fieri com-
 plures poterant: aquatione enim longa et angusta ute-
 6 batur. Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a
 legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub
 hoste stabat; equites barbari levisque armatura proeliis
 minutis comminus dimicabant.

1 LII. Caesar ab eo opere cum iam sub vesperum
 copias in castra reduceret, magno incursu cum omni
 equitatu levique armatura Iuba, Scipio, Labienus in
 2 legionarios impetum fecerunt. Equites Caesariani vi
 universae subitaeque hostium multitudinis pulsati pa-
 3 rumper cesserunt. Quae res aliter adversariis cecidit:
 namque Caesar ex medio itinere copiis reductis equi-
 tibus suis auxilium tulit; equites autem adventu legio-
 num animo addito conversis equis in Numidas cupide
 insequentes dispersosque impetum fecerunt atque eos
 convulneratos usque in castra regia reppulerunt multos-
 4 que ex his interfecerunt. Quod nisi in noctem proe-
 lium esset coniectum pulvisque vento elatus omnium
 prospectui offecisset, Iuba cum Labieno capti in pote-
 statem Caesaris venissent, equitatusque cum levi arma-
 5 tura funditus ad interuersionem deletus esset. Interim
 incredibiliter ex legione IV et VI Scipionis milites
 diffugere partim in castra Caesaris, partim, in quas
 quisque poterat regiones, pervenire; itemque equites
 Curiani diffusi Scipioni eiusque copiis complures se
 eodem conferebant.

LIII. Dum haec circum Uzitam ab utrisque du-
 cibis administrantur, legiones duae, X et IX, ex Si-
 cilia navibus onerariis profectae, cum iam non longe
 a portu Ruspinae abessent, conspicati naves Cae-

sarianas, quae in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum ut insidiandi gratia ibi commorantium classem inciderent imprudentes, vela in altum dederunt ac diu multumque iactati tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad Caesarem perveniunt.

LIII. Quibus legionibus expositis memor in Italia 1
 pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum parvulam modo causulam nactus Caesar, quod C. Avienus, tribunus militum x legionis, navem ex comteatu familia sua atque iumentis occupavisset neque militem unum ab Sicilia sustulisset, postero die de suggestu convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, 'Maxime vellem', inquit, 'homines 2
 suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent meaeque lenitatis, modestiae patientiaeque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque 3
 modum neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites po- 4
 puli Romani contra rempublicam instigasti rapinasque per municipia fecisti quodque mihi rei publicae inutilis fuisti et pro militibus tuam familiam iumentaque in naves imposuisti tuaque opera militibus tempore necessario respublica caret, ob eas res ignominiae causa ab exercitu meo te removeo hodieque ex Africa abesse et, quantum pote, proficisci iubeo. Itemque te, A. Fonteii, quod tribunus militum seditiosus malusque civis fuisti, te ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. 5
 Tiro, C. Clusinas, cum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti ita vos gesseritis, ut neque bello fortes neque pace boni aut utiles fueritis et magis in seditione concitandisque militibus adversum vestrum imperatorem quam pudoris modestiaeque fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror, qui in

meo exercitu ordines ducatis, missosque facio et, quantum pote, abesse ex Africa iubeo.' Itaque traditos centurionibus et singulis non amplius singulos additos servos in navem imponendos separatim curavit.

1 LV. Gaetuli interim perfugae, quos cum litteris mandatisque a Caesare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt. Quorum auctoritate facile adducti Caesarisque nomine persuasi a rege Iuba desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis Iuba distentus triplici bello necessitateque coactus de suis copiis, quas contra Caesarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quae essent praesidio contra Gaetulos.

1 LVI. Caesar brachiis perfectis promotisque usque eo, quo telum ex oppido adigi non posset, castra munit, ballistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contra oppidum conlocatis defensores muri deterrere non intermittit eoque quinque legiones ex 2 superioribus castris deducit. Qua facultate oblata illustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant atque inter se conloquebantur. 3 Quae res quid utilitatis haberet, Caesarem non fallabat: namque Gaetuli ex equitatu regio nobiliores equitumque praefecti, quorum patres cum Mario ante meruerant eiusque beneficio agris finibusque donati post Syllae victoriam sub Hiempsalis regis erant dati potestatem, occasione capta nocte iam luminibus accensis cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Caesaris castra, quae erant in campo proxime [locum] Uzitam locata.

1 LVII. Quod postquam Scipio, qui cum eo erant, cognoverunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna con-

loquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nihil 2
 adtinere eum cum adversariis conloqui. Cum nihilo
 minus eius sermonem nuntius ad Scipionem referret,
 sed † restare, ut reliqua, quae vellet, perageret, viator
 praeterea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret au-
 diente Saserna: ‘Vetat te rex conloqui’. Quo nuntio 3
 perterritus discessit et dicto audiens fuit regi. Usu
 venisse hoc civi Romano et ei, qui ab populo Romano
 honores accepisset, incolumi patria fortunisque omni-
 bus Iubae barbaro potius oboedientem fuisse, quam aut
 Scipionis obtemperasse nuntio aut caesis eiusdem par-
 tis civibus incolumem reverti malle! Atque etiam su- 4
 perbius Iubae factum non in M. Aquinium, hominem
 novum parvumque senatorem, sed in Scipionem, ho-
 minem illa familia, dignitate, honoribus praestantem.
 Namque cum Scipio sagulo purpureo ante regis adven- 5
 tum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non
 oportere illum eodem *uti* vestitu, atque ipse uteretur.
 Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum 6
 transferret et Iubae, homini superbissimo ineptissimo-
 que, obtemperaret.

LVIII. Postero die universas omnium copias de 1
 castris omnibus educunt et supercilium quoddam ex-
 celsum nacti non longe a Caesaris castris aciem con-
 stituunt atque ibi consistunt. Caesar item producit 2
 copias celeriterque iis instructis ante suas munitiones,
 quae erant in campo, constituit, sine dubio existimans
 ultro adversarios, cum tam magnis copiis auxiliisque
 regis essent praediti promptiusque prosiluissent, ante
 se concursuros propiusque se accessuros. Equo cir- 3
 cumvectus legionesque cohortatus signo dato accessum
 hostium aucupabatur. Ipse enim a suis munitionibus 4
 longius non sine ratione *non* procedebat, quod in oppido
 Uzitae, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes

armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum, verebaturque, ne, si praetergressus esset, ex oppido eruptione facta ab latere eum adorti conciderent. Praeterea haec quoque eum causa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

1 LVIII. Non arbitror esse praetermittendum, quem admodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi.
 2 Scipio hoc modo aciem dedit. Conlocarat in fronte suas et Iubae legiones, post eas autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur [in cornibus autem duplex esse
 3 existimabatur]. Elefantos dextro sinistroque cornu conlocaverat aequalibus inter eos intervallis interiectis, post autem elefantos armaturas leves Numidasque
 4 auxiliares substituerat. Equitatum frenatum univsum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat spatium
 5 equitatus explicandi. Praeterea Numidas levisque armaturae infinitam multitudinem ad dextram partem suae aciei opposuerat fere interiecto non minus mille passuum spatio et ad collis radices magis adpulerat longiusque ab adversariorum suisque copiis promovebat, id hoc consilio, ut, cum acies duae inter se concurrissent, initio certaminis paulo longius eius equitatus circumvectus ex improvise clauderet multitudine sua exercitum Caesaris atque perturbatum iaculis configeret. Haec fuit ratio Scipionis eo die proeliandi.

1 LX. Caesaris autem acies hoc modo fuit conlocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar et ad dextrum perveniam. Habuit legionem X et IX in sinistro cornu, XXX, XXIX, XIII, XIV, XXVIII, XXVI in media acie.

In suo autem dextro cornu ex secunda acie vetera- 2
 narum legionum partem cohortium conlocaverat, prae-
 terea ex tironum adiecerat paucas. Tertiam autem 3
 aciem in sinistrum suum cornu contulerat et usque
 ad aciei suae mediam legionem porrexerat et ita con-
 locaverat, uti sinistrum suum cornu esset triplex. Id 4
 eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitio-
 nibus adiuvabatur, sinistrum autem, equitatus hostium
 multitudini uti resistere posset, laborabat, eodemque
 suum omnem equitatum contulerat et, quod ei parum
 confidebat, praesidio his equitibus legionem v prae-
 miserat levemque armaturam inter equites interposue-
 rat. Sagittarios varie passimque locis certis maxime- 5
 que in cornibus conlocaverat.

LXI. Sic utrorumque exercitus instructi non plus 1
 passuum CCC interiecto spatio, quod forsitan ante id
 tempus acciderit numquam, quin dimicaretur, a mane
 usque ad horam x diei perstiterunt. Iamque Caesar 2
 cum exercitum intra munitiones suas reducere coe-
 pisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum
 Gaetulorumque sine frenis ab dextra parte se movere
 propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se
 conferre coepit, frenatus autem Labieni eques in loco
 permanere legionesque distinere: cum subito pars equi- 3
 tatus Caesaris cum levi armatura contra Gaetulos in-
 iussu ac temere longius progressi paludemque trans-
 gressi multitudinem hostium pauci sustinere non po-
 tuerunt levique armatura deserta pulsi convulneratique
 uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armatu-
 rae xxvii occisis ad suos refugerunt. Quo secundo 4
 equestri proelio facto Scipio laetus in castra nocte
 copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus 5
 Fortuna tribuere non decrevit: namque postero die
 Caesar cum partem equitatus sui frumentandi gratia

Leptim misisset, in itinere praedatores equites Numidas Gaetulosque ex improvise adorti circiter C partim
 6 occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim cotidie legiones in campum deducere atque opus facere vallumque et fossam per medium campum ducere adversariorumque excursionibus [iter] officere non inter-
 7 mittit. Scipio item munitiones contra facere et, ne
 8 iugo a Caesare excluderetur, adproperare. Ita duces utrique et in operibus occupati esse et nihilo minus equestribus proeliis inter se cotidie dimicabant.

1 LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticae hiemis gratia subduxerat, cognito legionis X et IX ex Sicilia adventu celeriter deducit ibique Gaetulis remigibus epibatisque complet insidiandique gratia ab Utica progressus Hadrumetum cum LV navibus pervenit.
 2 Cuius adventus insecutus Caesar L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in stationem praesidii gratia commeatus sui mittit itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Hadrumetum eadem de causa
 3 praemittit. Cispium, quo erat missus, celeriter pervenit; at Aquila tempestate iactatus promunturium superare non potuit atque angulum quendam tutum a tempestate nactus cum classe se longius a prospectu
 4 removit. Reliqua classis in salo ad Leptim egressis remigibus passimque in litore vagantibus, partim in oppidum victus sui mercandi gratia progressis vacua
 5 a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis occasionem nactus vigilia secunda Hadrumeto ex cothone egressus cum primo mane Leptim universa classe vectus naves onerarias, quae longius a portu in salo stabant, incendit et penteres duas vacuas a defensoribus nullo repugnante cepit.

1 LXIII. Caesar interim celeriter per nuntios, in castris cum opera circumiret, certior factus, quae abe-

rant a portu milia passuum VI, equo admisso omissis omnibus rebus celeriter pervenit Leptim ibique hortatur, omnes ut se naves consequerentur; [postea] ipse parvulum navigiolum conscendit, in cursu Aquilam multitudine navium perterritum atque trepidantem nactus hostium classem sequi coepit. Interim Varus celeritate Caesaris audaciaque commotus cum universa classe conversis navibus Hadrumetum versus fugere contendit. Quem Caesar in milibus passuum IV consecutus recuperata quinqueremi cum suis omnibus epibatis atque etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis triremem hostium proximam, quae in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit. Reliquae naves hostium promunturium superarunt atque Hadrumetum in cothonem se universae contulerunt. Caesar eodem vento promunturium superare non potuit atque in salo in ancoris eadem nocte commoratus prima luce Hadrumetum accedit ibique navibus onerariis, quae erant extra cothonem, incensis omnibusque reliquis ab iis aut subductis aut in cothonem compulsis paulisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

LXIII. In ea nave captus est P. Vestrius, eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat, inde ex proelio effugerat in Africamque ad Varum venerat; quem ob periurium perfidiamque Caesar iussit necari. P. Vestrio autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipse suam causam probaverat Caesari, se a Nasidii classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea sibi facultatem nullam datam transeundi, ignovit.

LXV. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in

agris et in omnibus fere villis sub terra specus frumenti condendi gratia clam habeant atque id propter bella maxime hostiumque subitum adventum praeparant. Qua de re Caesar per indicem certior factus tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit a castris suis milia passuum X atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus progressus a suis castris milia passuum VII per iugum et collem, per quem Caesar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit atque ipse cotidie existimans Caesarem eadem saepe frumentandi gratia commeaturum cum magno equitatu levi-que armatura insidiaturus locis idoneis considit.

1 LXVI. Caesar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus paucos dies ibi commoratus, dum hostes *ex* cotidiano instituto saepe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta decumana legiones se III veteranas cum parte equitatus sequi atque equitibus praemissis neque opinantes insidiatores subito *adortus* in convallibus latentes levis armaturae concidit circiter D, reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cuius vim multitudinis cum equites pauci Caesariani iam sustinere non possent, Caesar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrita Labieno ac retardato suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

1 LXVII. Caesar interim quoniam inopia frumenti premebatur, copias omnes in castra conducit atque praesidio Lepti, Ruspinae, Acyllae relicto, Cispio Aquilaeque classe tradita, ut alter Hadrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis quarta noctis

vigilia acie instructa impedimentis in sinistra parte conlocatis ex eo loco proficiscitur et pervenit ad oppidum Aggar, quod a Gaetulis saepe antea oppugnatum summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi 2 in campo castris unis positus ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus magno invento ordeï, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu redit in castra. Scipio interim cognito 3 Caesaris discessu cum universis copiis per iugum Caesarem subsequi coepit atque ab eius castris milia passuum VI longe trinis castris dispertitis copiis consedit.

LXVIII. Oppidum erat Zeta, quod aberat a Scipione milia passuum X, ad eius regionem et partem castrorum conlocatum, a Caesare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XIV. Hue Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Caesar ex perfuga cognovit, castris ex 2 campo in collem ac tutiora loca conl[oc]atis atque ibi praesidio relicto ipse quarta vigilia egressus praeter hostium castra proficiscitur cum copiis et oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris 3 frumentari et, cum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium his legionibus occurrere suppetias. Quae res eius impetum retardavit. Itaque capto 4 C. Minucio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praeerat, et P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, et camelis XXII regis abductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto ipse se recipere coepit ad castra.

LXVIII. Cum iam non longe a castris Scipionis 1 abesset, quae eum necesse erat praetergredi, Labienus Afraniusque cum omni equitatu levi que armatura ex insidiis adorti agmini eius extremo se offerunt atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Caesar 2

animum advertit, equitibus suis hostium vi oppositis
 sarcinas legionarios in acervum iubet comportare atque
 3 celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coe-
 ptum est fieri, primo impetu legionum equitatus et
 levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et
 4 deiecta est de colle. Cum iam Caesar existimasset
 hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos
 et iter coeptum pergere coepisset, iterum celeriter ex
 proximis collibus erumpunt atque eadem ratione, qua
 ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Nu-
 midae levisque armaturae mirabili velocitate praediti,
 qui inter equites pugnabant et una pariterque cum
 5 equitibus accurrere et refugere consueverant. Cum hoc
 saepius facerent et proficiscentes Iulianos insequeren-
 tur, refugerent instantes, propius non accederent et
 singulari genere pugnae uterentur eosque iaculis con-
 vulnerare satis esse existimarent, Caesar intellexit ni-
 hil aliud eos conari, nisi ut se cogere castra eo loco
 ponere, ubi omnino aquae nihil esset, ut exercitus
 ieiunus, qui a quarta vigilia usque ad horam x diei
 nihil gustasset, ac iumenta siti perirent.

- 1 LXX. Cum iam ad solis occasum esset, et non
 totos c passus in horis iv esset progressus, equitatu
 suo propter equorum interitum extremo agmine re-
 moto legiones in vicem ad extremum agmen evocabat.
 2 Ita vim hostium placide leniterque procedens per le-
 3 gionarium militem commodius sustinebat. Interim equi-
 tum Numidarum copiae dextra sinistraque per colles
 praecurrere coronaque in modum cingere multitudine
 sua Caesaris copias, pars agmen extremum insequi.
 4 Caesaris interim non amplius III aut IV milites vete-
 rani si se convertissent et pila viribus contorta in
 Numidas infestos coniecissent, amplius duum milium
 numero ad unum terga vertebant ac rursus ad aciem

passim conversis equis se colligebant atque in spatio
 consequantur et iacula in legionarios coiciebant.
 Ita Caesar modo procedendo modo resistendo tardius 5
 itinere confecto noctis hora prima omnes suos ad unum
 in castra incolumes sauciis x factis reduxit. Labienus 6
 circiter CCC amissis, multis vulneratis, [ac] defessis
 instando omnibus ad suos se recepit. Scipio interim 7
 legiones productas cum elephantis, quos ante castra in
 acie terroris gratia in conspectu Caesaris conlocaverat,
 reducit in castra.

LXXI. Caesar contra eiusmodi hostium genera co- 1
 pias suas non ut imperator exercitum veteranum victo-
 remque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones
 gladiatores condocere; quot pedes se reciperent ab
 hoste et quemadmodum obversi adversariis et in quan-
 tulo spatio resisterent, modo procurrerent modo rece-
 derent comminarenturque impetum, ac prope quo loco
 et quemadmodum tela mitterent, praecipere. Mirifice 2
 enim hostium levis armatura anxium exercitum no-
 strum atque sollicitum habebat, quia et equites deter-
 rebat proelium inire propter equorum interitum, quod
 eos iaculis interficiebat, et legionarium militem defa-
 tigabat propter velocitatem: gravis enim armaturae
 miles simulatque ab iis insectatus constiterat in eos-
 que impetum fecerat, illi veloci cursu periculum facile
 vitabant.

LXXII. Quibus ex rebus Caesar vehementer com- 1
 movebatur, quod quotienscumque proelium erat com-
 missum, equitatu suo sine legionario milite hostium
 equitatu levique armaturae eorum nullo modo par esse
 poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum 2
 legiones hostium cognoverat, et quonam modo sustinere
 se posset ab eorum equitatu levique armatura, quae
 erant mirifica, si legiones quoque accessissent. Acce- 3

debat etiam haec causa, quod elephantorum magnitudo
4 multitudoque animos militum detinebat in terrore. Cui
uni rei tamen invenerat remedium: namque elephantos
ex Italia transportari iusserat, quo et miles noster
speciemque et virtutem bestiae cognosceret, et cui
parti corporis eius telum facile adigi posset, ornatus-
que ac loricated cum esset elephans, quae pars cor-
poris eius sine tegmine nuda relinqueretur, ut eo tela
coicerentur; praeterea ut iumenta bestiarum odorem,
stridorem, speciem consuetudine capta ne reformida-
5 rent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam
et milites bestias manibus pertractabant earumque tar-
ditatem cognoscebant, equitesque in eos pila praepilata
coiciebant, atque in consuetudinem equos patientia
bestiarum adduxerat.

1 LXXIII. Ob has causas, quas supra commemoravi,
sollicitabatur Caesar tardiorque et consideratior erat
factus et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque
2 excesserat. Neque mirum: copias enim habebat in
Gallia bellare consuetas locis campestribus et contra
Gallos, homines apertos minimeque insidiosos, qui per
virtutem, non per dolum dimicare consuerunt; tum
autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites
hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid
3 sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo haec cele-
rius conciperent, dabat operam, ut legiones non in
uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc
atque illuc rapsaret, ideo quod hostium copias ab se
4 suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque
post diem tertium productas accuratius suas copias,
sicut instruxerat, propter hostium castra praeter-
gressus aequo loco invitat ad dimicandum. Postquam
abhorreere eos videt, reducit sub vesperum legiones
in castra.

LXXIII. Legati interim ex oppido Vaga, quod 1
 finitimum fuit Zetae, cuius Caesarem potitum esse
 demonstravimus, veniunt; petunt et obsecrant, ut sibi
 praesidium mittat: se res complures, quae utiles bello
 sint, subministraturos. Per id tempus † deorum volun- 2
 tate studioque erga Caesarem transfuga suos cives facit
 certiores Iubam regem celeriter cum copiis suis, ante-
 quam Caesaris praesidium eo perveniret, ad oppidum
 adcurrisse atque advenientem multitudine circumdata
 eo potitum omnibusque eius oppidi incolis ad unum
 interfectis dedisse oppidum diripiendum delendumque
 militibus.

LXXV. Caesar interim lustrato exercitu a. d. XII 1
 Kal. April. postero die productis universis copiis pro-
 gressus ab suis castris milia passuum v, a Scipionis
 circiter duum milium interiecto spatio, in acie con- 2
 stitit. Postquam satis diu adversarios ab se ad dimi-
 candum invitatos supersedere pugnae animadvertit,
 reducit copias posteroque die castra movet atque iter
 ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat
 praesidium frumentumque comportaverat, ire contendit.
 Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique 3
 armatura agmen eius extremum carpere coepit atque
 ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces por-
 tabant, interceptis sarcinis addito animo propius auda-
 ciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites
 sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non
 posse. Quae res Caesarem non fefellerat: namque ex 4
 peditis ex singulis legionibus trecenos milites esse
 iusserat. Itaque eos in equitatum Labieni immissos
 turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus con- 5
 versis equis signorum conspectu perterritus turpissime
 fugere contendit. Multis eius occisis, compluribus vul- 6
 neratis milites legionarii ad sua se recipiunt signa

atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non destitit.

- 1 LXXVI. Postquam Caesar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis interfecto praesidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi praeerat, atque a multitudine circumvento interfectoque oppido potitur atque ibi frumento exercitui dato postero die ad oppidum Thysdram pervenit; in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi praesidio cohortequae sua gladiatorum. Caesar oppidi natura perspecta aquae inopia ab oppugnatione eius deterritus protinus profectus circiter milia passuum IV ad aquam facit castra atque inde quarta vigilia egressus redit rursus ad ea castra, quae ad Aggar habuerat. Idem facit Scipio atque in antiqua castra copias reducit.

- 1 LXXVII. Thabenenses interim, qui sub ditione et potestate Iubae esse consuessent in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio praesidio legatos ad Caesarem mittunt, rem [male] gestam docent, petunt orantque, ut suis fortunis, *cum de populo Romano bene meriti* essent, auxilium ferret. Caesar eorum consilio probato Marcium Crispum tribunum cum cohorte et sagittariis tormentisque compluribus praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti aut commeatu dato cum signis non potuerant ante transire Africam, ad milia IV, equites CCCC, funditores sagittarii que mille uno commeatu Caesari occurrerunt.
- 4 Itaque cum his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, v[III] milibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero II milibus passuum longe constitit in campo.

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis 1
 nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter II mi-
 lium numero habere consuerat. Eo equitatu dextra 2
 sinistra directo ab oppidi lateribus ipse legiones ex
 castris eductas atque in iugo inferiore instructas non
 longius fere mille passus ab suis munitionibus pro-
 gressus in acie constituit. Postquam diutius in uno 3
 loco Scipio commorabatur et tempus diei in otio con-
 sumebatur, Caesar equitum turmas suorum iubet in
 hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erant,
 facere impressionem levemque armaturam, sagittarios
 funditoresque eodem submittit. Quod ubi coeptum 4
 est fieri, et equis concitatis Iuliani impetum fecissent,
 Pacideius suos equites exporrigere coepit in longi-
 tudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas
 circumfundi et nihilo minus fortissime acerrimeque
 pugnare. Quod ubi Caesar animum advertit, CCC, 5
 quos ex legionibus habere expeditos consuerat, ex
 legione, quae proxima ei proelio in acie constiterat,
 iubet equitatu succurrere. Labienus interim suis 6
 equitibus auxilia equestria submittere sauciisque ac de-
 fatigatis integros recentioribusque viribus equites sub-
 ministrare. Postquam equites Iuliani CCC vim hostium 7
 ad IV milia numero sustinere non poterant et ab levi
 armatura Numidarum vulnerabantur minutatimque ce-
 debant, Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus
 celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi 8
 in hostes impressione facta in fugam adversarios de-
 derunt; multis occisis, compluribus vulneratis in-
 secuti per III milia passuum usque ad collem hostibus
 adactis se ad suos recipiunt. Caesar in horam X com- 9
 moratus, sicut erat instructus, se ad sua castra re-
 cepit omnibus incolumibus. In quo proelio Pacideius 10
 graviter pilo per cassidem caput ictus compluresque

duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

1 LXXVIII. Postquam nulla condicione cogere adversarios poterat, ut in aequum locum descenderent legionumque periculum facerent, neque ipse propius hostem castra ponere propter aquae penuriam se posse animadvertibat, *et* adversarios non virtute eorum confidere, sed aquarum inopia fretos despiciere se intellexit, II Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Aggar, XVI milia nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit oppidumque eo die circummunire coepit locaque idonea oportunaque complura praesidiis occupare, hostes ne intrare ad se
2 ac loca interiora capere possent. Scipio interim cognitis Caesaris consiliis ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Vergilium amitteret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus milia passuum VIII a Thapso binis castris consedit.

1 LXXX. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiae quaedam non amplius mille et D passus intererant; quas Scipio intrare et Thapsitanis auxili-
2 lium ferre conabatur. Quod futurum Caesarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito ibique III *cohortium* praesidio relicto ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit.
3 Scipio interim exclusus ab incepto itinere supra stagnum postero die et nocte confecta caelo albente non longe a castris praesidioque, quod supra commemoravi, MD passibus ad mare versus consedit et castra munire
4 coepit. Quod postquam Caesari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto ipse cum expedita
5 copia in eum locum citatim contendit, classisque parte

ad Thapsum relicta reliquas naves iubet post hostium tergum quam maxime ad litus adpelli signumque suum observare, quo signo dato subito clamore facto ex improvise hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogentur.

LXXXI. Quo postquam Caesar pervenit et animadvertit aciem pro vallo Scipionis [contra] elephantis dextro sinistroque cornu conlocatis, et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire, ipse acie triplici conlocata, legione X XIIIque dextro cornu, XIV et IX sinistro oppositis, quinque legiones . . . in quarta acie ad ipsa cornua quinque cohortibus contra bestias conlocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis levique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans blandique appellans animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem aemularentur eorumque famam, locum, nomen victoria parta cuperent possidere.

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitu animadvertit hostes circa vallum trepidare atque ultro citroque pavidos concursare et modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Cum idem a pluribus animadverti coeptum esset, subito legati evocatique obsecrare Caesarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a dis immortalibus portendi. Dubitante Caesare atque eorum studio cupiditateque resistente sibique eruptione pugnari non placere clamitante, etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu iniussu Caesaris tubicen a militibus coactus canere coepit. Quo facto ab universis cohortibus signa in hostem coepere inferri, cum centuriones pectore adverso resisterent vique continerent milites, ne

iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent.

1 LXXXIII. Quod postquam Caesar intellexit incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariiue concita tela in elephantos frequentes iniiciunt. Quo facto bestiae stridore fundarum, lapidum plumbique iactatu perterritae sese convertere et suos post se frequentes stipatosque proterere et in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu elephantis erant praesidio, 2 deserti principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis legiones vallo hostium sunt potitae, et paucis acriter repugnantibus interfectisque reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

1 LXXXIII. Non videtur esse praetermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam cum in sinistro cornu elephans vulnere ictus et dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset eumque sub pede subditum dein genu innixus pondere suo proboscide erecta vibrantique stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatus bestiae 2 offerret. Quem postquam elephans ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide 3 circumdat atque in sublime extollit. Armatus, qui in eiusmodi periculo constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus, caedere, 4 quantum viribus poterat, non destitit. Quo dolore adductus elephans milite abiecto maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

1 LXXXV. Interim, Thapso qui erant praesidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt et, sive ut suis subsidio occurrerent, sive ut oppido deserto fuga

salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici fine ingressi terram petebant. Qui a servitiis 2 puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis passimque 3 toto campo fugientibus confestim Caesaris legiones consequi spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut refecti castris rursus sese defenderent ducemque aliquem requirerent, quem respicerent, cuius auctoritate imperioque rem gererent: qui postquam animadvertunt neminem ibi esse praesidio, protinus armis abiectis in regia castra fugere contendunt. Quo postquam 5 pervenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. Desperata salute in quodam colle consistunt atque armis demissis salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo praesidio fuit. Namque 6 milites veterani ira et dolore incensi non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu inlustres urbanos, quos auctores ... appellabant, complures aut vulnerarunt aut interfecerunt; in quo 7 numero fuit Tullius Rufus quaestorius, qui pilo traiectus consulto a milite interiit; item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcurrisset, interfectus esset. Quo facto complures 8 equites Romani senatoresque perterriti ex proelio se receperunt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi adsumpsissent immoderate peccandi impunitatis *spe* propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ibi omnes Scipionis milites 9 cum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare et a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXXVI. Caesar trinis castris potitus occisisque 1

hostium x milibus fugatisque compluribus se recepit l. militibus amissis, paucis sauciis in castra ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit, id hoc consilio, si posset Vergilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum indicio
 2 a pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit invitavitque ad deditionem suamque lenitatem et clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit
 3 responsum sibi non dare, ab oppido discessit. Postero die divina re facta contione advocata in conspectu oppidanorum milites conlaudat totumque exercitum veteranum donavit, praemia fortissimo cuique ac bene merenti pro suggestu tribuit, ac statim inde digressus Rebilo proconsule cum III ad Thapsum legionibus et Cn. Domitio cum duabus Thysdrae, ubi Considius praecerat, ad obsidendum relictis, M. Messala Uticam ante praemisso cum equitatu ipse eodem iter facere contendit.

- 1 LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, cum Uticam versus iter facerent,
 2 perveniunt ad oppidum Paradae. Ubi cum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris praecurrisset, vi oppido potiti in medio foro lignis coacervatis omnibusque rebus eo congestis ignem subiciunt atque eius oppidi incolas cuiusque generis aetatibusque vivos constrictosque in flammam coiciunt atque ita acerbissimo adficiunt supplicio; deinde protinus
 3 Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod in Uticensibus propter beneficium legis Iuliae parum suis partibus praesidii esse existimaverat, plebem inermem oppido eiecerat et ante portam bellicam castris fossaque parvula dumtaxat muniverat ibique custodiis

circumdatis habitare coëgerat; senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra illi equites adorti expugnare coeperunt, ideo quod eos Caesaris partibus favisse sciebant, ut eis interfectis eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex Caesaris victoria lapidibus fustibusque equites reppulerunt. Itaque posteaquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum coniecerunt atque ibi multos Uticenses interfecerunt domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent et caede rapinisque desisterent, et, quid sibi vellent, sciret, sedandae eorum importunitatis gratia singulis C divisit. Idem Sylla Faustus fecit ac de sua pecunia largitus est unaque cum his ab Utica proficiscitur atque in regnum ire contendit.

LXXXVIII. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos una cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent oppidumque defenderent. Quorum cum partem adsentire, partem animum mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit navesque his attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Caesari, qui tum ei pro quaestore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit atque ita se traiecit. Qui cum anima nondum expirata concidisset, et impetu facto in cubiculum ex suspicione medicus familiaresque continere vulnus atque obligare coepissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit atque animo praesenti se

5 interemit. Quem Uticenses quamquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, et quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat quodque Uticam mirificis operibus munierat turribusque auxerat, 6 sepultura adficiunt. Quo interfecto L. Caesar ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet convocato populo contione habita cohortatur omnes, ut portae aperirentur: se in C. Caesaris clementia magnam spem 7 habere. Itaque portis patefactis Utica egressus Caesari imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit omnibusque portis custodias ponit.

1 LXXXVIII. Caesar interim ab Thapso progressus Uzitam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum ceterarumque rerum cum parvo 2 praesidio habuerat. Id adveniens potitur, deinde Hadrumetum pervenit. Quo cum sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. 3 Deinde eodem die Hadrumeto egressus Livineio Regulo 4 cum legione ibi relicto Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Caesar et subito se ad genua proiecit vitamque sibi neque amplius quicquam de- 5 precatur. Cui Caesar facile et pro natura sua et pro instituto concessit, idem Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellae patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit circiterque luminibus accensis Uticam pervenit atque extra oppidum ea nocte mansit.

1 LXXXX. Postero die mane in oppidum introiit contioneque advocata Uticenses incolas cohortatus gratias pro eorum erga se studio agit, cives autem Romanos negotiatores et eos, qui inter CCC pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos

et de eorum sceleribus longiore habita oratione ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis dumtaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum ipse sua bona redemisset, se bonorum venditionem inducturum et pecuniam multae nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset. Quibus metu exsanguibus de vitaeque ex suo promerito desperantibus subito oblata salute libentes cupidique condicionem acceperunt petieruntque a Caesare, ut universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis miliens sestertio his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum recusante ac se eo demum die natos praedicantes laeti gratias agunt Caesari.

LXXXXI. Rex interim Iuba, ut ex proelio fugerat, una cum Petreio interdum in villis latitando tandem nocturnis itineribus confectis in regnum pervenit atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat quodque inito bello operibus maximis muniverat, accedit. Quem antea oppidani rumore exoptato de Caesaris victoria audito ob has causas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum Romanum suscepto in oppido Zamae lignis congestis maximam in medio foro pyram construxerat, ut si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dein civibus cunctis interfectis eodemque proiectis igne subiecto tum demum se ipse insuper interficeret atque una cum liberis, coniugibus, civibus cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus, dein cum se parum proficere intellexisset, precibus orasset, uti se ad suos deos penates admitterent, ubi eos perstare in sententia animadvertit

nec minis nec precibus suis moveri, quo magis se recipere, tertio petit ab eis, ut sibi coniuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab his impetrata ab Zama discedit atque ad villam suam cum M. Petreio paucisque equitibus se confert.

1 LXXXXII. Zamenses interim legatos de his rebus ad Caesarem Uticam mittunt petuntque ab eo, uti, antequam rex manum colligeret seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare.

2 Legatos conlaudatos Caesar domum iubet antecedere ac suum adventum praenuntiare. Ipse postero die Utica egressus cum equitatu in regnum ire contendit.

3 Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad

4 Caesarem veniunt orantque, ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data Zamam pervenit. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaque prope modum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Caesarem ab eoque sunt metu periculoque liberati.

1 LXXXXIII. Dum haec utrobique geruntur, Considius, qui Thysdrae cum familia sua, gladiatoria manu Gaetulisque praeerat, cognita caede suorum Domitiique et legionum adventu perterritus desperata salute oppidum deserit seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit atque in regnum fugere contendit.

2 Quem Gaetuli, sui comites, in itinere praedae cupidi concidunt seque, in quascumque potuere partes, con-

3 ferunt. C. interim Vergilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit suosque interfectos aut fugatos, M. Catonem Uticae sibi ipsum manus attulisse, regem vagum ab suisque desertum ab omnibus aspernari, Saburram eiusque copias ab Sittio

esse deletas, Uticae Caesarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, ipse sibi suisque liberis a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta seque et sua omnia et oppidum proconsuli tradit.

LXXXXIII. Rex interim ab omnibus civitatibus 1 exclusus desperata salute cum iam coenatus esset cum Petreio, ut cum virtute interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecillioem Iubam Petreius facile ferro consumpsit. Deinde ipse sibi 2 cum conaretur gladio traicere pectus nec posset, precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret, idque obtinuit.

LXXXXV. P. Sittius interim pulso exercitu Sa- 1 burrae, praefecti Iubae, ipsoque interfecto cum iter cum paucis [per Mauretanium] ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant et erant numero circiter mille. Ita 2 que celeriter nocturno tempore insidiis dispositis eos prima luce adortus praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfecit aut in deditionem accepit, Afranium et Faustum cum coniuge et liberis vivos capit. Paucis post diebus dissensione 3 in exercitu orta Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem suaque omnia concessit.

LXXXXVI. Scipio interim cum Damasippo et 1 Torquato et Plaetorio Rustiano navibus longis diu multumque iactati cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sittii id temporis erat. A qua pauciora ab amplioribus circumventa 2 navigia deprimuntur, ibique Scipio cum illis, quos paulo ante nominavi, interiit.

- 1 LXXXXVII. Caesar interim Zamae auctione regia facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, praemiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis vectigalibusque regiis inrogatis ex regnoque provincia facta atque ibi C. Sallustio pro consule cum imperio relicto ipse Zama egressus Uticam se recepit.
- 2 Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba Petreioque ordines duxerant, Thapsitanis HS xx, conventui eorum HS xxx, itemque Hadrumetinis HS xxx, conventui eorum HS l multae nomine imponit; civitates bonaque
- 3 eorum ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona Iuba diripuerat, et ad senatum questi per legatos atque arbitris a senatu datis sua receperant, xxx centenis milibus pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio per dissensionem principum societatem cum Iuba inierant eumque
- 4 armis, militibus, pecunia iuverant. Thysdritanos propter humilitatem civitatis certo numero frumenti multat.
- 1 LXXXXVIII. His rebus gestis Idibus Iun. Uticae classem conscendit et post diem tertium Caralis in
- 2 Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium eiusque classem receperant copiisque iuverant, HS c multat et pro decumis octavas pendere iubet bonaque paucorum vendit et ante diem iv Kal. Quintil. naves conscendit et a Caralibus secundum terram proventus duodetricensimo die, ideo quod tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

C. IULII CAESARIS
COMMENTARII

CUM

A. HIRTII ALIORUMQUE SUPPLEMENTIS

EX RECENSIONE

BERNARDI KÜBLERI.

VOL. III PARS ALTERA

COMMENTARIUS DE BELLO HISPANIENSI.

C. IULII CAESARIS ET A. HIRTII FRAGMENTA.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCVII.

871
C 2
1893

8 m 10 M. O. O.
V 3²
Grad. Univ. 27510 Buchenloewitz, 28

PATRI
OPTIMO CARISSIMO
LXX ANNOS FELICITER PERACTOS
GRATULATUR
PIO GRATOQUE ANIMO
EDITOR

DIE XXIX AUG. A. D. MDCCCLXXXVII

168065

PRAEFATIO.

Invitus paene nec sine anxia dubitatione supremum hunc fasciculum editionis Caesarianae in publicum emitto; vix enim inveneris, quid difficilius sit quam recensere verba commentarii qui fertur de bello Hispaniensi, libri sescentis locis corrupti atque ab eo scripti, qui latine magis balbutiebat quam loquebatur. Qui quid dicere voluerit, quamquam interdum divinare possumus, tamen saepissime dubitamus, utrum ita dixerit, ut in libris manuscriptis legitur, an dictiones barbarae secundum praecepta artis grammaticae corrigendae sint, cum praesertim videamus librarium, qui archetypum β scripsit, in bello Hispaniensi munere suo negligentissime functum esse, consiliique certi expertes haeremus. Quae cum ita sint, plerumque rectius mihi visum est ea, quae in codicibus tradita sunt, quantumvis corrupta, praebere lectoribus monenti eos cruce adposita, ut in notis criticis videant, quae homines docti ad menda tollenda commenti sint, quam textum edere coniecturis philologorum non minus interpolatum vexatumve quam purgatum ac perpolitum neque absimilem vestis ubique lacerae ac pannis alienis colorum maxime variorum adsutis male sartae. Quodsi in alteram utram partem peccavi, magis vereor, ne parum abstinuerim cupiditate corruptelis medendi, qua ad difficultates superandas illici solemus, quam ne crucibus nimis multis adpictis lacunisve indicatis deterruerim lectores, quominus adeant hunc libellum. Cuius indoles non est ea, ut ad pueros elementis linguae latinae initiandos in scholis tractetur,

sed aut hominibus historiae Romanae studiosis, qui eo carere non possunt, aut eis, qui sermoni vulgari cognoscendo operam dant, usui sit. Horum autem omnium non interest textum in manibus habere, qui facile legi possit, sed scire, quid fuerit in archetypo β.

Codicibus usus sum iisdem atque in edendis commentariis qui sunt de Bello Civili, Alexandrino, Africo. Atque codicem Thuaneum (T) ipse contuli. Collationes codicum Ursiniani (U), Vindobonensis (V), Riccardiani (F) cap. 28—36, 1; 40, 7—42 ab ipso accuratissime confectas Meuselius, vir eximiae liberalitatis, qualis in hominibus vere doctis esse solet, utendas mihi permisit. Codicis Laurentiani 68, 8 (W) collatione ea usus sum, quam H. Rostagnus in Studiorum Italicorum Philologiae Classicae volumine II p. 135—138 publici iuris fecit. Codicis Ashburnhamiani (S) tres collationes mihi praesto fuerunt, una, quam Grevenus in usum Mommseni instituit, altera a Woelfflinio, tertia a Miodonskio facta. Quae ubi inter se discrepabant, Woelfflinius denuo codicem Florentiae inspexit meque summa cum humanitate de genuina lectione certiore fecit. Inspexi quoque collationem codicis Vindobonensis a Polaschekio in Ephemeridibus gymnasiorum Austriacorum a. 1892 p. 384 sq. editam. Quae praeterea de codicum lectionibus adnotavi, ea ex editionibus Ouden-dorpii, Nipperdei, Duebneri excerpsi.

Hominum doctorum, qui nostra aetate huic commentario emendando operam dederunt — priores enim etsi non neglexi, tamen enumerare nunc supersedeo — facile principem locum tenet Theodorus Mommsen. Qui cum in Herme Berolinensi a. 1893 p. 607 sq. magnam copiam adnotationum et emendationum in lucem protulisset, nunc denuo plagulas huius meae editionis, qua semper est in me benignitate ac benevolentia, legens permultas observationes margini adscripsit. Quas fere omnes si non in textum recepi, at tamen in praefatione critica commemoravi. Nam quamquam saepius me monuit vir ingeniosissimus et per litteras et coram mecum de ratione huius editionis disputans, ut cautissime ex suis adnotationibus

eligerem eas, quibus uterer, ceteras abicerem, quippe quarum plerasque desperatio fecisset, non se dubitare, quin si octo diebus post iterum hunc commentarium legeret, de plurimis locis aliter iudicaturus esset, tamen a me impetrare non potui, ut notas Mommsenianas in scriniis meis delitescere sinerem eisque homines doctos fraudarem. Post Mommsenum qui commemoretur nemo est dignior Curtio Fleischer, professore Gymnasii Sanctae Aefrae Misnensis. Qui quoniam abhinc fere viginti annos primum de bello Hispaniensi emendando docte disseruit, inde nunquam desiit huic libello restituendo curam impertire nec minus quam quinquies post primam suam commentationem de eo egit. Huius opuscula in apparatu critico ita significavi:

Fleischer¹ = Observationes criticae de bello Hispaniensi, Progr. Misn. 1876.

Fleischer² = Zu Caesar und seinen Fortsetzern, Annal. Fleckeis. Vol. CXVII (1878) p. 273 sq.

Fleischer³ = Kritisches und Exegetisches zum Bellum Gallicum und Bellum Hispaniense, Progr. Misn. 1879.

Fleischer⁴ = Zu Caesar und seinen Fortsetzern, Annal. Fleckeis. Vol. CXIX (1879) p. 849 sq.

Fleischer⁵ = Quaestionum de bello Hispaniensi pars altera, Progr. Misn. 1885.

Fleischer⁶ = Kritische und exegetische Bemerkungen zum Bellum Hispaniense, Progr. Misn. 1895.

Bis de nostro commentario egregie disseruit Robertus Novak, professor Pragensis, primum in *Lišty filologické* 1888 p. 8 sq. (nobis Novakius¹), deinde in *České museum filologické* T. III (1897) p. 33 sq. (nobis Novakius²). Multas speciosas observationes de sermone auctoris belli Hispaniensis emendationesque Eduardus Woelfflinius in *Archivio Lexicographiae lat. suo*, nonnullas quoque in dissertatione Nicolai Vulić, quae inscribitur *Historische Untersuchungen zum Bellum Hispaniense* (München 1896), publici iuris fecit. Omnibus his viris doctis, qui aut precibus meis morem gerentes collationes suas mihi credide-

runt aut opuscula, quae scripserant, sua sponte dono mihi miserunt, gratias ago quam maximas. Quae praeterea in usum nostrum convertimus, ea suo loco commemoravimus.

Fragmentorum ordinem hic illic mutavi, pauca addidi, quaedam abieci, velut Fragmentum Plinianum Nat. Hist. XIX, 144 (cf. Teuffelii *Histor. Litter. Roman.* § 195, 3), diligenter perscrutatus, quaecunque de his rebus a viris doctis scripta in lucem prodierunt, inprimis Schlittii dissertationem de Caesaris libris grammaticis et Dyroffii opusculum de Anticatone (*Mus. Rhen.* Vol. L, 1895, p. 481 sq.). Adieci tabulam Fastorum Iulianorum et leges Iulias, quas colligenti mihi denuo reliquias operum Caesarianorum praetermittendas non esse putavi.

Gratias denique ago amicis Friderico Schlee et Rudolfo Helm, qui in corrigendis plagulis me adiuverunt, item Gulielmo Nachstaedt, qui rogatu meo indicem nominum composuit.

ADNOTATIO CRITICA.

BELLUM HISPANIENSE.

1, 1. Pharnace ϱ STW; Pharnace rege V. — adulescente ϱ SW; adulescentes T, adulescentules V. — Pompeio $\pi\varrho$ W; Pompeium S. ad adulescentulum Cn. Pompeium *Dinter probante Fleischero*⁴ p. 860. — civitatis om. V. — 2. bene magna $\pi\varrho$ W; pene magna S. — post provinciam *excidisse* citiorem *suspiscatur Mommsenus*. — 3. cludebant ϱ ST; cludebant VW. — 4. vi ceperat $\pi\varrho$ W; vice parat S. — aliquis S; aliis $\pi\varrho$ W. — ex ea ϱ STW; om. V. — de Cn. Pompeio *del. Nipperdeius, defend. Mommsenus*; de C. Caesare *Oudendorpius*, de populo Romano *Woelfflinius*. — alia qua ϱ ; alia quae W, aliqua π S. — de medio $\pi\varrho$ W; medio S. — sublato $\dot{S}$; sublata $\pi\varrho$ W. — eius S; eo $\pi\varrho$ W. — pecuniam V. — pacis (paucis ST) commoda hoste hortato β ; paucis commoda obtenta; eo *Mommsenus*, paucis commoda ab hoste orta; eo *Fleischer*⁶ p. 5; pacis commoda hoste furato *Madvigius*, ita paucis commoda hoste [host] <spoli>ato <cum tribueret> *Novakius*² p. 34. — 5. indicabant et *add. Novakius*² p. 33. — 2, 1 C. om. W. — dictator tertio designatus dictator quarto multis iterante diebus coniectis π SW; dictator quarto multis iterante diebus coniectis tertio designatus dictator ϱ . Cf. *Mommsenus in Corp. Inscr. Latin. I*² p. 41. — cum celeri festinatione $D^2\delta$; cf. 38, 6. *Firmic. Mat. mathes. I, 6, 13. IV, 1, 7.* festina celeritate *id. IV, 1, 6. de error. profan. relig. 21, 6.* cum ceteris (ceteri' T) festinationem β . *Locum ita restituendum esse censet Mommsen. l. s. s.*: multis iter ante diebus confecit quam crederes, festinans ad bellum conficiendum. — ad *add. Aldus*. — in Hispaniam cum venisset $\pi\varrho$ W; in hispania convenisset S. — Cordubensium *Mommsenus*; Cordubenses β . — oppidum Cordubam om. W. — necopinantibus ϱ STW; nec oppidanis V. — facerent om. V; *deinde Mommsenus supplet*: ipse suum eius adventus metum significasset. — 2. Maximum SW. — utque ϱ S; ut quem π W. — equitatus S; equitatum $\pi\varrho$ W. — fuisset π S;

fecisset UW, isset F. — esset π S; misissent ρ W. — 3. habuit ρ T^bVW; esse habuit T^a. — 3, 1. post erat add. *Fleischer*⁶ p. 8 ibi. — temporis om. V. — Pompeius $\pi\rho$ W; Pompeio S. — Uliam; Ullam β . sic semper. — oppugnabat ρ STW; expugnabat V. — fere β ; opere *Fleischer*⁶ p. 9. — 2. uti $\pi\rho$ W; ut S. — 3. de populo Romano optime U. — sex ρ S; se $\bar{x}$ $\bar{x}$ W, sex $\bar{s}$ T, sex $\bar{s}$ pompeius V. — cohortes ρ S; cohortis π W. — 4. Vibium *Forchhammer*; uiuium FU²VW, inuium T, vivum S, vivie U¹. — Paciaecum; paci aequum ρ , paciaecum S, patiecum W, patiecum T. — 5. idem $\pi\rho$ W; id S. — aditusque vis D² δ ; litusque vis S, quem vis $\pi\rho$, quae vis WD¹, visumque cuiusque vis *Mommsenus*, militisque visum vis *Fleischer*⁶ p. 9. An halitusque vi [tempestatis] ita obscurabat? — proximum β . — agnoscere U; agnoscere π . — possent *Nipperdeius*; posset β . — 6. equites (i. e. equos) β . Cf. *Woelfflin. Archiv. VII, 310. X 286.* — 7. cum quaereretur qui essent D δ ; om. β . — partim ρ SVW; partem T. — responso SW; responsum ρ T, responso V. — 8. et om. S. — dispositi *Nipperdeius*; equites clamore facto dispositi β . — ibi qui W. — castra δ ; castris β . — 9. accidisset δ ; accidisse β . — existimant $\pi\rho$ S; existimabant W. — prope magna β ; probe magna *Eufsner*, perperam magna *Fleischer*⁶ p. 12. — fuissent F; fuisset π SUW. — 4, 1. ex quo itinere S; exque itinere $\pi\rho$ W. — fortis ρ T^a; fortes ST^b, forte V. — 2. se dederunt ρ W; sederunt π S. — a Cordubensibus $\pi\rho$ S; Cordubensibus W. — bene magna $\pi\rho$ W; pene magna S. — sic uti $\pi\rho$ W; sicut S. — infinito V. — se in oppidum U. — recipient T. — 3. venissent W^b. — 4. Gn. Pompeius ρ W; facit ut π S. — ad om. U^aV. — 5, 1. transire ρ W; ire π S. — posset ρ STW; potuisset V. — corbes plenos $\pi\rho$ W; plenos corboes S. — demisit V; dimisit ρ STW. — 2. insuper ponit trabes; ita ponte facto copias ad castra tripertito transduxit. Tenebat (sic *Kraner*) adversum oppidum e regione pontis, ut supra scripsimus *Fleischer*⁵ p. 5; ita insuper ponte facto copias ad castra tripertito transduxit tenebat adversum oppidum e regione ponit trabes ut supra scripsimus β . — tripertito V; bipertito ρ ST, bipartito W; cum sequentibus coniungit *Mommsenus*. — cum suis S; suis $\pi\rho$ W. — 3. pari idem ρ W; pari dem T, pari denique S, pari V, pari item *Fleischer*⁶ p. 14. cf. ad 8, 4. — condicione $\pi\rho$ W; condicione S. — Pompeius facit hic D² δ ; Pompeius hic facit S, Pompeius hic $\pi\rho$ W. — 4. duos duces V. — inita *cod. Voss.*; iniqua β . — coagulabantur; coagulabant β ; conglobabantur *Mommsenus*, sed cf. C. I. L. XIV 2605 amicos semper coaglavi et quaglator (i. e. coagulator) C. I. L. X 3910. XIV 25. — ad ante fluminis add. *Novakius*² p. 34 (sed cf. *Landgraf Archiv. Lexicogr. X, 396*). — adpropinquantes; ac propinquantes $\pi\rho$ W, ut propinquantes S, et propinquantes D² δ . — 6. alterius β ; ut ait *Ennius Woelfflinius, Arch. VIII 597. cf*

de nominibus propriis in libello nostro corruptis *Fleischer*¹ p. 15, N. — exaggerabant $\pi\varrho W$; aggerabant S. — 7. consumptis *add. Fleischer*⁵ p. 5. — decernere $F\pi SU^a W$; decertare U^b . — cum id *Mommsenus*; id cum β . — 6, 1. quos *del. V*². — quoniam S, $\bar{q}m \pi\varrho W$. — ab *Ulia Ciacconius*; a avia S, a via T, a via W, *ceteri aut a via aut avia*. — ut in $\pi\varrho W$; in S. — item *scripsi*; ita β , contra *Mommsenus*, interea *A. Eberhard*; *cfr. Fleischer*⁶ p. 14. — firmissimo eius praesidio V. — eius <provinciae> praesidium *Fleischer*⁵ p. 6, *sed eius ad Caesarem pertinet*. — Ateguam ϱTW ; ad teguam V, ad tegunā S. — 2. nactus est relinquens montes *add. Mommsenus*. — multos-

servos

que lanystas S, multosque lonrystos W, multosque lanistos F, multosque lonystos U (*in marg. lan*), multosque lonistros V, multos lanistos T, multasque ballistas *Scaliger*, mulosque onustos *Nipperdeius*. — ea nocte <secutus, viae dif>ficultate et angustiis <tardata hostis> carra complura frumento onusta retraxit *Novakius*¹. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset, sequi; difficultatem et angustias locorum cum explorasset, milites antemissos retraxit *Fleischer*⁵ p. 7. — 3. munitionibus $\pi\varrho W$; munitiones S. — Ateguam *Aldus*; antequam $\pi\varrho W$, antiquas S. — oppugnare et brachia S; oppugnaret brachia $\pi\varrho W$ (*in T post oppugna rasura est quattuor vel quinque litterarum, supra quam manus prima scripsit r&*). — cui de Pompeio cum ϱSV , cui cum de Pompeio T, cui cum de Pompeio cum, *priore cum deleto*, W, quo die Pompeio *Fleischer*⁵ p. 7 (*idem*⁶ p. 15). — nuntius ϱSVW ; nuntiatum T. — proficisci *Mommsenus Vahleno auctore*; proficiscitur β . — ubi equitatus L; sub equitatus ST, sub equitatu ϱVW . — pedestris $\pi\varrho W$; pedestres S. — copiae $D^2\delta$; copias β . — in statione et in excubitu; in stationes in excubitus β , in stationes *del. Mommsenus improbante Fleischer*⁶ p. 16. — Pompei incidit $\pi\varrho W$; ~~caesaris~~ incidit *Popei*S. — 7, 1. ategua V. — ucubim F; ucubi πUW , ucumbi S. — 2. in (*om. cod. Norvicensis*) munitionibus ceterisque β ; interim munitionibus confectis *Fleischer*⁵ p. 7. — oppugnandum *Kraner*; oppidum β . — perfectis *add. Nipperdeius*. — agere $F\pi SW$; aggere U. — 3. impedita *Mommsenus*; edita β . — quae β ; qua *Fleischer*⁶ p. 17. — passus β . — e regione *Mommsenus*; ex ea regione β . — Pompeius posita U. — 4. XIII ϱSTW ; triginta V. — sed *om. S*. — firmamenti $\pi\varrho W$; firmamenta S. — vernaculae β ; vernacula et II *Mommsenus*. — coloniis (colonis V) quae $\pi\varrho W$; colonis qui S. — 5. reliqui S; reliquae $\pi\varrho W$. — auxiliares β ; auxiliariisve *Mommsenus*. — et numero *om. V*. — 8, 1. hoc ϱTW ; huc SV. — duceret bellum S. — edita ϱSTW ; dedita V. — 2. *post fecunditatem Mommsenus putat haec fere excidisse*: <exercitum qui eum optinet non facile reddit> *inopem; Nipperdeius haec proposuit*: propter terrae fecunditatem et non

minus copiosam aquationem longam (impeditam *Koch*) difficilemque habet oppugnationem, *Novakius*¹: propter terrae fecunditatem <minime> inops difficilem[que] habet oppugnationem [et] non minus copiosa aquatione. — 3. ab ρ SVW; ad T. — post Africa *gravius distinxit Mommsenus*. — speculas W; specula $\pi\rho$ S. — late longeque ρ SVW; longe lateque T. — 4. item ρ W; idem ST, id $\bar{e}$ V. — 5. ut civitates $\pi\rho$ W; et civitates S. — capiantur $\pi\rho$ W; capiuntur S. — id quod π S; quod ρ W. — 6. cum *del. Fleischer*⁵ p. 8. — Atequam $\pi\rho$ W; antequam S. — ucubim $\pi\rho$ W; ucumbim S. — quae oppida $\pi\rho$; quae loppida W, quae ab oppido S. — habuit; ut habuit ρ STW, habuisset V. — circiter *om.* V. — postumiana $\pi\rho$ W; postumana S. — 9, 1. iugo $\pi\rho$ W; iurgo S. — difficultate *Em. Hoffmann*; difficultatem β . — salso ρ W; falso V, salsone ST. — ad SVW; ab ρ T. — mittendum se demitteret *Fleischer*⁵ p. 9; committendum se mitteret β , mittendum se committeret *Nipperdeius*. — illa *Fleischer*⁶ p. 18; ita β . — 2. telorum *Novakius*; telorumque β . — 3. peracto D δ ; pacto β . — Caesaris U¹W¹; Caesari F π SW². — ut laborantibus succurreret nostris (nostri β) *huc transposuit Nipperdeius*; in β legitur post coepit § 1. — in quibus *om.* U¹. — centuriones *add. Oudendorpius*. — fugierunt V. — sunt relata $\pi\rho$ W; relata S. — 10, 1. Arguetius β . Vargunteius *cod. Busl.*, Arquitius *Nipperd.*, A. Vettius *Lipsius*. — 2. praeteritum *Davisius*; praeteritus (praeterritus ST, perterritus V) β . — 3. vernaculis $\pi\rho$ W; vernariis S. — legionariis ρ SVW; legio $\bar{n}$ T. — 11, 1. prosecuti sunt $\pi\rho$ S; prosecuti W. — 2. Eodem; eo $\pi\rho$ S eoque W. — dieq. Marcius U, die Martius W. — fuisset $\pi\rho$ W; fuit S. — in β ; ex *Fleischer*⁶ p. 19. — tormentorum absumeretur *add. Novakius*¹; *E. Hoffmann aptius*: telorum *cf.* 13, 6. 15, 6. 16, 2. — quibus ρ SVW; *om.* T. omnigenus ignis *Mommsenus*. — 3. transfugit ρ SVW; confugit T. — 12, 2. Fabio *Glandorpius*; bauio V, babio STW, babibio ρ . — quod a *scripsi (Philol. LIV, 1896, 155)*; et β . *Fortasse plura exciderunt, velut esse ex iis legionibus quae a, cf. 7, 5.* — transfugerant β . *del. Nipperdeius*; transfugae erant *Mommsenus*. — 3. missi erant ad Pompeium V. — 5. noctis tempore ρ VW; nostri tempore S, tempore noctis T. — nostris ρ STW; nobis V. — 6. *Verba uncis inclusa delevit Mommsenus; totam paragraphum condemnat Novakius, Fleischer*⁵ p. 9 *transponit post 11, 2.* — Hi *Davisius*; l *sive* .1. β , quod significare videtur vel aut aliter. — tamen repulsi β ; tandem repulsi *Fleischer*⁵ p. 9. — 13, 1. ex ρ STW; a V. — ducere *post Salsum legitur in codd. Norvic. et Petav.*; *om.* β . — 3. interfectus est W; interfectus $\pi\rho$ S. — capiendum ρ S; capiendum π W. — positurum β ; posituros *Mommsenus, at cf. Fleischer*⁶ p. 19. — 4. parte $\pi\rho$ W; partis S. — 6. Illi cum ρ W(D); qui cum S(δ), ibi cum π . — fere magna β ; bene magna *C.F.W. Müller*, permagna *Mommsenus*. — 7. balista et

balistam $\pi\varrho$ S (*de W Rostagnus nihil adnotavit*). — turre V. — 14, 1. Eius praeteriti temporis Pompeius $\pi\varrho$ W; eius praeteriti tempompeius S; *cf. Woelfflin Arch. IX, 46.* opus continuans praeteriti temporis Pompeius *Mommsenus*. — 2. nostrorum equitum *del. Mommsenus*. — simul S; simulque $\pi\varrho$ W. — 3. hoc *om.* V. — utrorum T. — longius quod; longius quodvae S, longiusque $\pi\varrho$ W. — aequo *Lipsius*; aliquo β . — 4. recepti β ; excepti *Glandorpius*. — ex simili β ; eximia *Fleischer¹ p. 12, Mommsenus; sed cf. Fleischer⁶ p. 21.* — adversati W. — 15, 1. dimisso equo *del. Nipperdeius, defendit Mommsenus, quem refutare studet Fleischer⁶ p. 21.* — id quod <contra> in hoc accidit proelio *E. Hoffmann*. — 2. armatura ϱ SW; armaturae S. — electi δ . — 3. eques pedestre ϱ SW; eques pedestres π . — pedes equestre *del. Nipperd.* — fecerunt T. = 5. sauciati V. — insequenti $\pi\varrho$ W; sequenti S. — 6. iniecissent $\pi\varrho$ W; iniecisset S. — adgressi ϱ S; aggressi π W. — memoriam $\pi\varrho$ W; memorię S. — 16, 1. ad *del. vett. edd.* — 2. temporis *Nipperdeius*; muri β , noctis *Fleischer⁴ p. 864, Stoffel t. II p. 316.* — copiaeque ϱ VW; copiaeque T, copiaequa S. — virgulta crates *Nipperdeius*;

culcatas ϱ , cul catas W, calcatas S, culta ^ates T, cultatas V. — conatum; conatu β . — tota F π SW; toto $\dot{U}$. — stabat *Köhler, de auctorum belli Africani et belli Hispaniensi latinitate, Erlang. 1877*; ibat β . — 3. factum licet S; factum et $\pi\varrho$ W. — 4. Iunium β ; unum *Mommsenus*. — qui in $\pi\varrho$ W; quin S. — meruisse $\pi\varrho$ W; invenisse S. — deterritos S; deterritus FTW, perterritus V, deteritus $\dot{U}$. — 17, 1. Ti. *inser. Mommsenus*. — dii immortales $\pi\varrho$ S; immortales dii W. — 2. reciderunt $\pi\varrho$ S; redierunt W. — ut cives Romani; ut CR. ϱ ST, in CR. V, ut consules R. W. — prospera $\pi\varrho$ W; *om.* S. — simus *add. Fleischer⁶ p. 23.* — demur *Fleischer⁶ ibidem*; dedimur β . — prosperam $\pi\varrho$ W; *om.* S. — acie primam fortunam β ; aciem primam fortunam *Fleischer¹ p. 14; postea in programme a. 1895 maluit primam delere et fortunam transponere post obtinimus.* — victoriam *delevi*; vix tuarum *Fleischer⁴ p. 864.* — qui *del. Fleischer⁶ p. 23.* — expectantes β ; exceptantes *Dinter*. — relictus *Nipperdeius*; victi β . — petimus ut qualem π S, petimusque et qualem ϱ , petimusque et qualem ait W. — me gentibus W. — petimus. Responsum est: Qualem alienis *Fleischer⁴ p. 864.* — 4. praestitisti V. — 18, 1. cum F π SW; eum UW, *Woelfflinius*. — C. Antonius ϱ ST, Gantonius W, Caesar Antonius V, Cato Lusitanus *Fleischer¹ p. 15*; cum ad portam venissent Cato et Ti. Tullius et cum introeuntem Catonem hic secutus non esset *Mommsenus*. — revertitur V. — 2. fieri cum V. — simul; semul W, semel $\pi\varrho$ S. — eduxit et S; eduxisset UVW, eduxisse et F, eduxit T. — refugierunt V. — 3. nuntiavit *Aldus*; non timuit $\pi\varrho$ W, innotuit S. — ante suo

ex *add. Kreyfsig*; *sed cf.* 15, 2. 20, 4. — licere T; liceret ρSVW. — quemquam; quamquam STUW, quaquam V, quamque F. — 4. servus ρW; servos πS. — cuius ρSTW; quorum V. — filios STW; filium ρV. — oppido ρSVW; oppidum T. — dominam *Woelfflinius*; dominum β, *cf.* 20, 3. — a Caesaris praesidiis β; Caesaris praesidia *Woelfflinius Arch. VII, 278. cf.* 3, 2. 35, 3. — misit β; missum *Mommensenus*. — 5. revertisset πρW; revertissent S. — qui *del. Fleischer*⁴ p. 865. — solebat *Nipperdeus*; solebant β. — *Post* solebat *lacunam statuit Nipperdeus*. — 6. transfugerunt *Fleischer*⁴ p. 864; transfuge *vel* transfugae β, *cf.* 18, 3. 20, 2. *Fleischeri emendationem improbat Novakius*² p. 35. — descenderet et ostenderet *Fleischer*⁶ p. 24; descenderent et ostenderent β. — 7. abiecit πρW; obiecit S. — qui β; si qui *A. Eberhard, cf.* 22, 7. — ei se ρSV; ei TW. — 8. ita fune crure de ligno β; noctu turrem ligneam *Fleischer*⁴ p. 865, ita nocturno tempore dato igne *Fleischer*⁶ p. 25. — ab ρSVW; ad T. — 19, 2. pugnarunt πρW; pugnaverunt S. — et FS; *om.* πUW. — incenderunt ρST²W; incenderent π. — oppidani ρTW; oppidā S, *om.* V. — 3. materfamilias ρSW; materiam illam π. — se *om.* V. — et ad nos ρS; ad nos et W, ad nos π. — transiliit ρ; transsiliit S, transilit π, transivit W. — 4. praeterito *scripsi*; praeterea ρSTW, *om.* V. — *Munatius* ρTW; *Manutius* V, *mutius* S. — tribus πρW; tribuis S. — ab ρST; a VW. — futurum β; *fautorem Fleischer*⁴ p. 866. — me in te esse ρT; me inter esse S, me esse in te VW. — 5. si sibi ρTW; sibi si V, sibi sibi S. — 20, 1. versus et L; versus set W, versus sed πρS. — disponit V. — item *add. Fleischer*⁶ p. 15. — et propius β; propius et *Schlee*. — 2. nuntiasset T. — imperavisse ρVW; impetravisse T, imperavisset S. — 3. dominam πρS; dominum W. — 4. transfugerant V. — congressi sunt πρW; cōgress̄ S. — occiderunt πρW; occiderant S. — 5. *Totam hanc paragraphum om.* S. — crucem FTW; cruce UV. — militi Dδ; militibus πρW. — 21, 1. Postero die equites cum levi armatura *om.* S. — 2. XI ρS, undecim W; xl π. — interfecerunt πρW; iter fecerunt S. — abduxerunt V; adduxerunt ρSTW. — e quibus FT; de equitibus S, ex equitibus W, equitibus UV. — 3. homines πρW; om̄s S. — rursus in *Fleischer*⁵ p. 12; *versum* πρW, in S. — effugerunt ρSW; exfugerunt V, fugerunt T. — et *om.* V. — 22, 1. *Ategua Aldus*; articula β. — *Ursavonenses Glandorpius*; *bursavonenses* β (*bursanonenses* V). — sunt profecti V. — *Ursavonensibus Glandorpius*; *bursavonensibus* T, *bursavolensibus* ρSVW. — ab iis fieri S; ab is fieri T, ab his fieri ρVW. — causa ab iis S; causa ab is T, causa ab his ρVW. — recipere πρW; recipe S. — 2. cum *add. vett. edd.* — non sunt *om.* W. — praeterquam πρW; praeter quos S. — 3. citroque ρSW; citro π. — recepissent V. — ex *Ursaone Madvigius*; ex ad-

versione β , ex aversione *Aldus*. — reliqui ex eis V^2 ; reliqui eis β (*in T* eis *inter versus adscriptum*). reliqui qui ex eis *edit. vett.* — et *Caesari S*; *Caesari* $\pi\varrho W$. — *lacunam statuit Nipperdeius*, quam *Mommsenus* ita fere supplet: *Oppidani id aegre tulerunt.* — et speculatores β ; ita speculatores *Fleischer*⁵ p. 13. — *Ateguam del. Fleischer*⁵ p. 13. — miserunt β ; missi sunt *Fleischer*⁴ p. 866. — 5. *Verbis petiit at desinit vetus scriptura codicis W*; *reliqua recentissima manu suppleta sunt.* — 6. cum inde $\pi\varrho$; cum de *S*. — *esset et U*². — *fecisset et S*; *fecisset* $\pi\varrho$. — principibus qui *S*; principibus qui ϱ , princi-

bus

pibusque *III T*, principibus *III* qui *V*. — recipit ϱT ; recepit *SV*. — 7. venire *Lipsius*; vendere β . — neque . . . licere *Nipperdeius*; ne cui . . . liceret β . — discinctum *FS*; distinctum πU . — complures β ; quam plurimos *Fleischer*⁶ p. 25. — profugere β ; profugisse *D*² δ , quod rectum esse censet *Fleischer*⁶ p. 25. — in *om. S*. — et si; ut si β . — transfugeret *Fleischer*⁶ p. 26; transfugerent *S*, transfugerunt $\pi\varrho$. — eumque ϱV ; eumquae *T*, eum qui *S*. — asses *VII Mommsenus*; *XVII* πS , sedecim ϱ . — 23, 2. dum β ; cum *Nipperdeius*. Cf. *Woelfflin. Arch. X, 369*. — superiore ϱ ; superiori π . — decurrerunt *V*. — nec desinentibus *Vossius*; nec detinentibus $\pi\varrho S^2$, nec timentibus *S*¹, et detinentibus *Novak*². — nostris; nostros β . — 3. tum *Glandorpius*; dum β . — ut ait *Ennius*; ut adtenuius ϱST , attenuius *V*. — nostri δ ; nostris β . — cessere ϱST ; resistentibus cederent *V*. — cum *om. V*. — cedere *FSU*²; credere *TU*¹, *om. V*. — restituerunt $\pi\varrho$; restituerant (*corr. ex restitueret?*) *S*. — 4. eius compar impar *Nipperdeius*; eis compar πS , is compar ϱ . — circumveniri *F* πS ; circumvenire *U*. — regressus *Lipsius*; ingressus β , in regressu *Fleischer*⁵ p. 13 cf. 25, 8. *An* inde regressus? — 5. incidentis *Fleischer*⁵ p. 13; concidentis ϱSVW , concidentius *T*. — ad viri *Fleischer*⁶ p. 20; aquari β . — insignia $\pi\varrho$; insigni *S*. — inferiore *Heinsius*; interiori β . — 7. virtutis *V*. — capti fuissent *V*. — et munitione (munitio *S*) praesidii β ; et munitione et praesidiis *Fleischer*⁵ p. 14. — coangustabantur $\pi\varrho$; coangustabatur *S*. — 8. ex utroque *F* πS ; ex his utroque *U*. — in quibus V^2 . — *Arquitius* ϱST^2 ; *arquitus* *T*¹, *arquitius* *V*. — centuriones $\pi\varrho$; *om. S*. — 24, 1. ad *Soricariam Glandorpius*; ab *Soricaria* (*Sorecaria V*) β . — convenere ϱV ; convenire *T*, *om. S*. — 2. passuum *V*: ϱST ; passus *V* devenit: *V*. — devocabat ut ad dimicandum *S*; devocabat eum ad dimicandum ut *V*, devocabat ad dimicandum ϱT . — descenderet ϱV ; descenderent *ST*. — *lacunam indicavit Nipperdeius*; ex grumo excelsum tumulum petebat ipse *Caesar Mommsenus*. — capiebant $\varrho ST^b V$; capiebat *T*^a *codd. recc.* — usque eo $\pi\varrho$; ipso eo *S*. — 3. Quo de $\pi\varrho$; quidem *S*. — 4. Quae res ϱ ; quorum πS . — 5. mons salutis, non virtus fuit subsidio *scripsi, cf. 31, 7.*

40, 6; mons non virtus saluti fuit. Quo (quod T) subsidio-β. mons subsidio, non virtus saluti fuit *Fleischer*⁵ p. 14. — ut ρS; om. π. — 6. levi πρ; legi S. — CCCXXIII πρ; CCCXXIII S. — sunt ablata S, cf. 31, 11; sunt allata ρV, allata sunt T. — *Verba inde a Ita pridie usque ad finem capituli om. S.* — inter-
 nicio *Mommsenus*; intericio π, interitio ρ. — 25, 1. nulli *Mo-*
rus; nullo β. — 2. distenti *addidi*, cf. 23, 2. 27, 1. — cum lo-
 cum efflagitarent β; eum locum efflagitarunt *Fleischer*⁵ p. 14.
 — ut consueti (consuete T¹) insequi πρ; ex consuetudine in-
 sequenti S. *Verba ita ut dedi distinxit Mommsenus*, ut con-
 suetudinis inscius (insuetus *Fleischer*⁵ p. 14 et *Fl.*⁶ p. 26) exi-
 stimare posses *Madvigius*. — posses paratissimos S; posse
 speratissimos πρ (sparatissimos U). — in aequiore *Davisius*;
 inequore S, iniquiori ρT, in iniquiore V. — 4. progressus est
 D²δ; progressus (congressus V) β. — 5. laudis insignia scuto-
 rumque praefulgens opus caelatum *huc transponenda proposuit*
Chr. Schneider; in β leguntur § 7 post se contulisset hoc ordine:
 scutorumque laudis insignia praefulgens opus. — acies ρS; acie
 T¹, acie V. — principes; principesque β. — 6. partium F¹V; ex
 partium F²ST(U?) — voluntatis *Mommsenus*; voluntas β. — 7. vir-
 tute SV; virtutem ρT. — quorum *delevi*. — perfecta *scripsi*;
 profecto β. — esset *add. Fleischer*⁵ p. 15; *idem huc transposuit* dirempta
(sic S; direpta πρ); in β legitur post profecto (nobis perfecta). —
 congressum *Nipperdeius*; concessum β; concursum *A. Eberhard*, cf.
 § 2. — prope *add. Fleischer*² p. 275. — 8. dederunt; dederant β.
 — 26, 1. turbae V. — denarium tria milia *Mommsenus*; mil̄ XIII
 β. — et levi ρS; levi F, leve V. — armaturae πρ; armare S.
 — denarium duo milia *Momms.*; mil. D—C C̄ β. — 2. Astenses
 V; hastenses ρST. — equites β; equos *Chr. Schneider*, equis
Glandorp., cf. ad 3, 6. — coniurasse omnis ρT; coniurasse omnes S,
 ut omnes V. — *verba qui in usque ad iudicio omnes om. S.* —
 ut *om. V.* — e quibus πρ; equitibus S, *fortasse recte*, equis *Fleisch.*⁶
 p. 26. — 3. mittebatur Saonem TU; mittebat Saonem FS, misit
 Saonem V. — habemus *vulgo*; *om. β.* — qui β; *om. codd. rec.* —
 fert *cod. Norvic.*; fere est ρSV, ferre est T. — confecissem
 ρS; conficissem T, confectum V. — 4. tironem FST; tironum
 U, tyronum V. — deducere ρSV; ducere T. — freti ρSV; fixi
 T, irretiti *Mommsenus*. — 5. conservabant V. — primo *om. V.* —
 6. *Post cohortes numerus et praepositio in exciderunt.* — profectu
Mommsenus; profecto β. — descendent ρT; descendunt SV. —
 27, 1. cum πρ; *om. S.* — equites essent V. — 2. ad Sorica-
 riam *Clarkius*; ad Soriciam ρV, ad siticiā T, adfore S. —
 castellis *Fleischer*¹ p. 18; castella β (*in T corr., ut videtur, ex*
castellū). — 3. Spalim ρST; Sparim V. *Quod vulgo legitur*
Hispalim, falsum esse demonstravit Mommsenus; quid in litteris
traditis delitescat, non invenio. — 4. Ucubim; Accubim ρST,

Aucubim V. — incendere ut S; incendere et V, incenderent et ρ , ut incenderent et T. Cf. *Woelfflin. Arch. VI, 434.* — 5. Ventiponem *Nipperd.*; Ventiponte β . — iter fecit V; interfecit ρ ST. — 6. interceptus ρ ST; interemptus V. — fustibus S; fusti ρ T. fuste V. — Mundensem S²; mudensem S¹, undensem $\pi\rho$. — 28, 1. sequenti π ; sequentique ρ S, insequenti *Kraner. Cf. ad 15, 5.* — praenuntiatum V. — ab ρ ; a π S. — 2. Ursaonensium *Glandorpius*; Versaonensium ST, Versonensium V, Versoenensium ρ . — qui sui *add. Nipperdeius.* — fautores $\pi\rho$; fauto S. — tironem π S; tironum ρ . — 3. Ita β ; id *Mommseus.* — tuto se *Lipsius*; totos $\pi\rho$, totum S. — defendebatur D δ ; defendebantur β . — habuit ρ SV; *om. T.* — 4. superius ρ SV; superioribus T. — tumulis $\pi\rho$; tumulus S. — contineri interim β ; *puto haec fere auctorem scripsisse:* tumulis continentibus ad rem militarem impedita sunt, si *etc. cf. 7, 3.* — nulla planitia dividit *scripsi*; nulla planitia edividit S, nullā planitię dividit ρ T, nullam planitię dividi V. — id ρ ; .d. ST, *om. V.* — 29, 1. utraque ρ S; utrumque π . — intercidebat V. — oppido et excelsi *Nipperdeius*; oppidi excelsi et β . — 2. derigens *scripsi*; dirigens β . — eorum β ; aquatorum *Mommseus.* — erat V; erant ρ ST. — dextram; dextera T¹, dextrum ρ ST²V. — 3. Itaque *Nipperd.*; id quod β . — Caesar cum ρ SV; cum Caesar T. — directam ρ S; directam T, directum V. — 4. accedebat T; accidebat ρ SV. — aequitate ornaretur *Fleisch.⁵ p. 17, Fl.⁶ p. 27;* equitatum ornaret β , illam planitiei aequitatem ornaret diei solisque serenitate *Madv.* — serenitate *Nipperd.*; serenitatem β . — dies solis *Mommseus*; diei solisque β . — et *vulgo*; ut β . — optandum ρ ST; oppandum V. — ad proelium $\pi\rho$; proelium S. — 5. nonnulli etiam timore (timeri V) β ; cum illi etiam timerent *Fleischer⁶ p. 28.* — res *om. S.* — deducerentur ρ ST; ducerent V. — casus tribuisset π ; castribuisset ρ S. — 6. oppido T. — in quo sibi β ; immo se ibi *Mommseus*, aciemque sibi *Fleischer⁵ p. 17, idem adversariis mutans in adversarii.* — praesidium ab *addidi, cf. 31, 7.* — 7. aequitas $\pi\rho$, equites S. — condicione contenderent $\pi\rho$; contenderent condicione S. — ex sua V. — discedebant $\pi\rho$; discebant S. — ut aut $\pi\rho$, ut S. — ab oppido F; oppido π SU. — discederent β , in S *corr. ex* descenderent. — 8. pede presso $\pi\rho$; pedem S. — patrocinari $\pi\rho$; a patrocinali S. — desinunt T; deserunt ρ V, deservant S. — 30, 1. equitatu *om. S;* equitati F, equitatus V. — tegebatur $\pi\rho$; tegebantur S. — milibus S; militibus $\pi\rho$. — cohortibus et; cohortibus β . — octo milibus V; VIII milia F, VIII U, VIII milibus S, VIII mil T. — 2. adpropinquassent ρ S; appropinquassent π . — transeundum $\pi\rho$; transeundē S. — 3. temere ρ ; timere π , timore S. — suorum *scripsi*; secus β . — definire ρ T; diffinire SV. An declinare? *cf. Cic. p. Planc. 41, 97 urbem unam mihi amicissimam*

declinavi. *Ascon.* p. 33, 20 ed. *Kiessl. Schol. Bob.* p. 264, 16. 270, 9. *Or. Cf. Philol.* 1896 p. 156. — 4. se impediri ρ S; impediri π . — 5. copias ρ ST; opus V. — 6. potestate S. — faciebant F; efficiebant TU, efficerent V, *qui ut inserit ante iniquo.* — 7. cornum US; cornuum V, cornu FT. — legio D² δ ; *om. β .* — auxilia et equitatus; et *om. β .* — 31, 1. se *om. β .* — fiebat ab utrisque ρ ST; ab utrisque fiebat V. — missu π S; missus ρ . — diffident; differrent F, different TU, differunt S, deferunt V. — 2. conterretur ρ T; conteriretur S, conterreretur U. — conlatu ρ S; clatu T, collatu V. — pari erant *Aldus*; pari erat ρ ST, paruerat V. — 3. missu; missus β . — fixa ρ ST; fixus V. — cumulaturo $\pi\rho$; cumulanturo S. — 4. demonstravimus $\pi\rho$; demonstrati sumus S. — cornum ρ SV; cornu T. — adiciebat *Mommsenus*; adiciebant β . — ne ab ρ S; nec ab π . — legio ρ ; legi π S. — coepta ρ ; coepte S, cepte V, cepte T. — a dextro *Glandorpius*; ad dextrum β . — 5. equitatu V. — sinistro cornu *Nipperdeius*; sinistrum cornu FT, et sinistrum cornu V, sinistrum cornum US. — coepit ita uti $\pi\rho$; cepita uti S, coepit at illi (*scil. decumani*) *Nipperdeius*, coepit ita uti *Fleischer*⁵ p. 18 *delentes cum Oudendorpio* possent, coepit, illi uti *Mommsenus*. — locus V; locum ρ T, locu S. — 6. Ita cum $\pi\rho$; in ca cū S. — gemitu V; gemitus ρ ST. — crepitu ρ T; criptus S, crepitu V. — timore β ; timor *Vascosanus*. — 7. teruntur ρ ST; feruntur V. — 8. ipsis FST; ipsi UV. — fugatique π SU; fatigatique F. — 9. Attius ρ T; Acius SV. — 10 hominum $\pi\rho$; omnium S. — ∞ partim $\pi\rho$; copartim S. — ad D ρ ; a de S, praeter V, *om. T.* — 11. aquilae ρ ST; maculas V. — fasces $\pi\rho$; faces S. — praeterea hos habuit ex fuga hac β ; praeterea pars evasit ex fuga hac *Mommsenus*. — 32, 1. mundam sibi ρ V; mundam is ibi ST. — 2. scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conlocacabantur *Fleischer*⁵ p. 18; pro cespite cadavera conlocabantur scuta (scutumque ρ V) et pila pro vallo β , scuta et pila pro vallo, pro cespite cadavera conlocabantur *Nipperdeius*. — insuper occisorum in gladiatorum mucronibus capita *scripsi*; insuper occisi et gladia (gladio TU¹, gladios V) ut mucro (mucro S, mucronem V) et capita β . *Fleischer*⁵ p. 19 *locum ita restituit*: insuper accidit, ut in veruta et gladios et mucrones capita hominum ordinata ad oppidum conversa, virtutis quae insignia proposita viderent et vallo circumcluderentur adversarii, hostium timorem <augerent>, *quod displicet.* — universa ρ SV; universas T. — 3. tragulis ρ T; ciragulis S, traguis V. — quod *inserui*. — 4. ex hoc ρ S; et hoc π . — Valerius V; Falerius ρ ST. — 5. quos $\pi\rho$; eos S. — 6. parandum Carteiam *scripsi*, cf. 39, 1; parte Carteiam altera U, parte altera F π S. — a Corduba π F; ab Corduba S, ad Corduba U. — 7. Caucilius *Scaliger*; Caucili β . — eius verbis π S; verbis eius ρ . — eum S; cum $\pi\rho$. — habere π S; haberetur ρ . —

mitterent ϱ ; mitteret πS . — qua in ϱS ; quam T, qua V. — possit $\pi \varrho$; posset S. — 8. lecticariis *Fleischer*⁶ p. 29; literis β . — Carteiam; Certeiam ϱST , Certeigam V. — partum S. — delatus D δ ; dilatus β . — quae vellent ϱSV ; qui vellent T. — conquirerent V. — **33**, 1. Munda *add. Rhellicanus*, cf. 34, 6. — eo ϱST ; eorum V. — refugerant T¹, refugerunt T² ϱV , refugerentur S. — occupaverunt F. — 2. ventum *codd. rec.*; circumventum (circumven|ventum F) β , conventum *Fleischer*⁵ p. 20. — convitiare ϱST ; convitari V. — quo ϱS ; quos π . — 3. familiae et libertinorum *del. Fleisch.*¹ p. 21, *Momms.* — caput F; capud U, apud πS . — ex proelio Cordubam ϱST ; Cordubam ex proelio V. — libertos ϱSV ; liberos T. — adferri $\pi \varrho$; adfert S. — in praesentia β ; insuper maerenti *Fleisch.*⁵ p. 20. — 4. de tempore β ; eodem tempore *Fleisch.*⁵ p. 20. — cenat resinam *Mommsenus*; cenare sitam β . — libertum ϱSV ; liberum T. — eius ϱS ; *om.* π . — pyram ϱ ; pylam T, piram S. — **34**, 1. contra ad πS ; contra ϱ . — fere β ; rixae *vel simile verbum restituendum esse censet Mommsenus*, <caedem> fieri *Fleischer*⁶ p. 13. — 2. duae *Madvigius*; quae (ex perfugis quae legio V) β . — a Sexto Pompeio; a pompeio sexto $\pi \varrho$, ad pompeii////o S. — manumissi ϱST ; missi V. — dissentire *scripsi* cf. 37, 1 *et ad Bell. Alex.* 4, 1; descendere β . cives caedere *Mommsenus*, *idem postea*: excedere; hostes caedere *Fleischer*⁶ p. 13, discedere *Duebner*. — 3. ne *Fleisch.*⁵ p. 21; non β , nostri *Petav.* — depugnarent turres *Nipperd.*; repugnarent turres F, repugnarentur res πSU ; repugnaretur turres *Mommsenus*. — partem V. — occuparent T¹; occuparunt $\varrho ST^2 V$. — 4. demum *Fleischer*⁵ p. 21; denuo β . — homines D δ ; nomine $\pi \varrho$, nomini S. — cendere S. — 5. a nostris $\pi \varrho$; nostri S. — murum qui ϱST ; murum illi qui V. — potitur L; potitus β . — 6. quos $\pi \varrho$; quos cum S. — multis interfectis; multi interfecti β . — **35**, 1. Hispalim; hispali β . — contendisset ϱST ; descendisset V. — esset ventum S; esse tuendum TU, sese tuendum FV. — cum praesidio legatum β . — 2. magna manus *Ciacconius*; magnum β . — partium quae ϱ ; partiumque πS . — receptum $\pi \varrho$; *om.* S. — is tota $\pi \varrho$; istata S. — 3. erat F πSU^2 ; fuerat U¹. — praesidio V. — Lusitaniam β . Cf. *Woelfflin. Archiv VII*, 582. — hominem barbarum *Glandorpius*; nomine barbarum $\varrho S^1 V$, nomine barbaro S²T. — 4. reversus *cod. Voss.*, *alii*, *Momms.*; rursus β . Cf. *ad 21*, 3 *et ad Bell. Civ.* 3, 18, 3. — haberet. rursus Hispalim oppidum ϱST ; cum haberet in Ippeli oppidum V. — praesidium $\pi \varrho$; *om.* S. — portas $\pi \varrho$; porta S. — **36**, 1. Carteienses; carcelenses π , cartelenses U, castelenses S. *Hinc quae sequuntur usque ad c. 40*, 4 petere coeperunt, *in codice F recenti manu suppleta sunt, cuius lectiones raro notamus; post haberent desinit manus antiqua codicis* U; *recentium manuum lectiones significamus litteris f et u.* — potestate f; potestatem β . — haberent SUV; habent T. —

lucri facere π ; lucrificare S. — Hispali pugnare π S; Hispalim oppugnare u. — nullo tempore pugnare V. — nullo π ; illo Su. — 2. contenderet π S; contendit u. — timuit ne V; ait ST, et u. — moenia incenderent et V; incenderunt et moenia ST. — quod consulto ST; consulto quod V. — erumpendo L; inrumpendo (irrumpendo Vu) β . — naves V. — 4. recuperato hastam π u; recuperatā^ostam S. — iter u; iterū S, interim π . — legati *om.* V. — Mundenses qui *Fleischer*⁶ p. 30; Mundensosq; π S. — in legionem SVu; *quid in T scriptum fuerit, cognosci iam non potest.* in legiones *Fleisch.*¹ p. 22, cf. b. c. 3, 4, 2. — ut *om.* u. — fuissent π ; *om.* S. — 5. tessera T; thesera S, thessara V. — omnes π ; homines S. — 37, 1. Carteiensis dum; Cartecienses duces π , castecienses duces S, munden- ses duces u. — opugnet S. — propter π S; quae propter u. — qui Pompeianarum; quae Pompeianarum β . — 2. portas *Vasco-* sanus; partes β . partes concurrunt *Mommsenus*. — Pompeius π ; *om.* S. — XX π S; XXV u. — Gadibus D; cadis π S², Gadis u. — classi Vu; classis ST. — ad quem *del. Vielhaber*. — sequi β ; insequi *A. Eberhard* cf. ad 28, 1. — Carteia pedites scripsi probante *Mommseno*, qui tamen praefert Carteiiani; partim (partem S) pedibus (pedis V) β . — et equitatus ad π ; ad equitatus ad S. — 3. Item quarto die navigatione confestim consequentes (sequentes V) β ; *ordinem verborum restituit Nipperdeius*. — imperati a cratela profectis in ea qua β . — accurrit π ; occurrit Su. — naves π ; navis S, navesque u. — 38, 1. quae π S; qui u. — missae; missi β . — 2. saucius Su; sautius T, sautiatus V. — intorsisset π S; intus scidisset u. — 3. a turrem STu; ad turrem V. *An ad terram?* — cum L; quem ST, quam V, in qua u. — esset ablatus π S; erat allatus u. — Lusitanis *Mommsenus*; Lusitanus β . — circumcluditur β ; circumdatur u. — 4. difficilis V; difficultas STu. — suo praesidio STu; suum praesidium V. *Verba propter suo praesidio fuisset conspectus celeriter ex paragrafo antecedenti per errorem iterata fortasse genuina expulerunt.* — ad munitum T. — ut *add. Madvigius*. — quamvis π S; quem vix u. — magnam multitudinem scripsi; magna multitudine β . magna multitudine adducta *Madvigius*. — pauci *add. Madvigius*. — possent u; possunt π S. — nostri depellunturque *Fleischer*⁵ p. 21; nos depellunt qui β , nostri depelluntur u. *Fleischeri emendationem improbat Novakius*² p. 37, qui ita locum restituit: nam idcirco munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, <ut> quamvis magna multitudine subeunte deducti homines ex superiore loco defendere possent, qui telis in adventu nos<tros> depellunt. — 5. ab accessu π u; accessu S. accessum *Mommsenus*. — factu; factu β . — animum advertebatur ST; animum advertibat V, advertebatur u. — 6. instituunt *Nipperdeius*; instituit β . —

pari β ; pares (*scil.* iugo) *Mommsenus*. — autem β ; item *Fleischer*⁶ p. 31. — ex celeri π S; et celeri u. — circummunitiones; circummittones π , circummitiones S. — derigunt S; dirigunt π u. — **39, 1.** saucius; saucio β . — tardabatur π u; tradebatur S. — saluti Vu; salutis ST. — **2.** exclusus *Fleischer*¹ p. 23, cf. 24, 2; exclusa β , et clusa *Momms.* — auxiliis STu; praesidiis V. — exesumque *codd. Scal. Petav.*; ex se sumque β , atque exesum u. — in LD δ ; ut β , ut in u. — speluncam STu; specula V. — se Pompeius V. — a *om.* V. — **3.** Gadibus fuisset V; Gadibus fuisse ST, gradiebatur ad u. — in conspectum Tu; in conspectu SV. — **40, 1.** castello π u; *om.* S. — ad reficiendum subduxit STu; subduxit ad reficiendum V. — et quodvis (quotvis V) essent brachium π ; brachium ex utrisque partibus S, *om.* u. — **2.** ad Didium; adidium S, ad dium π . — **3.** aberat π ; haberat S. — eliciebatur *Glandorpius*; eiciebatur β . — et prope β ; et sic prope u. — signa π ; signo Su. — **4.** ferrent *edd. E. Hoffmann.* — repellerent *E. Hoffmann*; repeterent β . — hi sic V; hii sic T, his hic S. — conspici possent reliqui in *add. Nipperdeius*. — contendunt β ; contendere u. — **5.** cum ex castello STu; ex castello cum V. — incenduntur π ; incendunt S, succenduntur u. — ex castello *cod. Norvic., Stephanus*; in castello β , castello u. — a tergo π u; adergo S. — **6.** pugnans *add. Kraner.* — nonnulli π ; nonnulq. S, nonnullique u. — ea pugna β ; ex pugna *Kraner.* — scaphas quae ad litus π ; schaphasque et litus S. — complures SVu; nonnulli complures T. — fuerunt π S; fuerant u. — ancorisque u. — fuit subsidio ST; subsidio fuit Vu et F, *quo in codice ea, quae inde a verbis quae res sequuntur, iterum manu antiqua scripta sunt.* — **7.** a Gadibus u. — ad *om.* u. — **41, 1.** quem ad Mundam; quemadmodum S, quem ad munam T, quem ad mundum V, quem una F, quem ipse u. — adsiduis FS; assiduis T. — diurnis nocturnisque *Dinter*; lurnis T, iurnis FS, et diurnis V, hostes u. — circumscedit *Fleischer*⁵ p. 22; circum se π , circum sese FSu. — inter *om.* u. — decernere β ; discordare *Nipperdeius*, <constituunt> decernere *Mommsenus*. — facta caede bene (pene u, *sicut semper*) magna faciunt F π u; facta ade bene faciunt magna S. *Haec fere videtur auctor scripsisse:* interclusi inter se decernere <armis constituunt>; facta caede bene magna <ei qui victores restiterunt deditionem> faciunt. — **2.** vivos T; viros FSVu. — **3.** Ursaonem FT; usaonem V, ursonem S, ac deinde ursaonem u. — munitus ad *Fleischer*¹ p. 27; aditus ad F π S, ad aditus u. — impediret *Fleischer*¹ p. 27; appeteret FSTu, appareret V, abverteret *Scaliger*, absterreret *vel* aspelleret *Nipperdeius*. — **4.** accedebat *cod. Petav.*; accederet β , accideret u. — ut β ; quod u. — aqua u; aquam β . — unam F; nam π S. *Cf. Sall. Bell. Iug. 89, 6.* — in ipso oppido non erat; nam circum circa

rivus nusquam reperiebatur u. — 5. accedebat SV; accedebant F, accidebat T. — soliti S; soluti π F, solite u. — aggerem β ; agger *Fleischer*⁴ p. 867. — ac vineas facere *Kraner, Dinter*; agi β . — reperiebatur FST, reperiebantur Vu, reperirentur *Fleischer*⁴ p. 867. — hac F π S; ac u. hoc Pompeius ut oppidi oppugnationem impeditiorem efficeret *Fleischer*⁶ p. 14, nam Pompeius ad oppidum <castra habens ut> ab oppugnatione se tutiorem efficeret *Mommsenus*. — materiam Su. — 6. diducebantur FST, deducebantur uV; an adducebantur? — ut a Munda FSTu; ait amanda V. — quod F π S; quam u. — 42, 1. Ursonem FT; Ursonem SV. — ad Hispalim Su; ab Hispali F π . — a Gadibus u. — commemorat u; om. β . — peculiarem sibi FSVu; sibi peculiarem sibi T. — constituisse et; constituisset et F π S, constituisse ut u. — 2. insequente β . — praetura FVu; p̄tura T, petunt S. — petisse u; petisset β . — abolenda add. *Mommsenus*. — eius pecuniae S; eius pecunia F π , eius pecuniis u. — se liberasse u. — legationibus π S; legibus u, legionibus F. — ad se F. — inductis β ; introductis *A. Eberhard*. — pro add. *Mommsenus*. — defendisset F. — 3. provincia S. — et immemores; etiam memores π FS; esse memores u. — ingratos FSu; integratos T²V; deinde addit u: eos et. — 4. iure π Su; in re F. — civiumque SVu; et civiumque FT. — magistratibus sacrosanctis manus semel *P. Manutius*; magna trans aero (ero S, ore F) sanctis Romanus β , maḡ transitio sanctis romanis u. — attulistis u; attulissetis FT, attulisset his S, retulisset V in hoc verbo desinens. — Cassium *P. Manutius*; captum β . — 5. pace F. — desitae β ; desint u. — sint add. *Fleisch*.² p. 278. — maleficia F π ; et maleficia Su. — ita β ; itaque u. — in otio F²u; initio F¹ π S. — ullo β ; illo u. — 6. privatus F π u; privatis S. — imperiumque u; imperium β . — impulsū S. — depopulavit β ; depopulatus u. — 7. extabatis ST; excitabatis F, existimabatis u, restabatis *Mommsenus*. — decem β ; dementes *Fleischer*⁵ p. 23. — legiones β ; lectas quidem legiones u. — obsistere β ; resistere u. — quarum β ; earum u.

C. IULII CAESARIS

QUI FERTUR

C O M M E N T A R I U S

DE BELLO HISPANIENSI.

BELLUM HISPANIENSE.

I. Pharnace superato, Africa recepta, qui ex his 1
proeliis cum adulescente Cn. Pompeio profugissent,
cum . . . . et ulterioris Hispaniae potitus esset, dum
Caesar muneribus dandis in Italia detinetur, ...
quo facilius praesidia contra compararet, Pompeius in
fidem uniuscuiusque civitatis confugere coepit. Ita 2
partim precibus partim vi bene magna comparata manu
provinciam vastare. Quibus in rebus nonnullae civi- 3
tates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullae
portas contra cludebant. Ex quibus si qua oppida vi 4
ceperat, cum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pom-
peio meritus civis esset, propter pecuniae magnitudi-
nem alia qua ei inferebatur causa, ut eo de medio sub-
lato ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita pacis
commoda hoste † hortato maiores augebantur copiae.
Hoc crebris nuntiis in Italiam missis civitates contra- 5
riae Pompeio *indicabant et* auxilia sibi depostulabant.

II. C. Caesar dictator tertio, designatus dictator 1
quarto multis iterante † diebus coniectis cum celeri
festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam cum
venisset, legatique Cordubensium, qui a Cn. Pompeio
discessissent, Caesari obviam venissent, a quibus nun-
tiabatur nocturno tempore oppidum Cordubam capi
posse, quod necopinantibus adversariis eius provinciae

potitus esset, simulque quod tabellariis, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiores Cn. Pompeium de Caesaris adventu facerent . . . multa
 2 praeterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui praefecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum de suo adventu facit
 3 certiores, utque sibi equitatus, qui ex provincia fuisset, praesidio esset. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, adpropinquavit neque, ut ipse voluit, equitatum sibi praesidio habuit.

1 III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat, quod eius provinciae caput esse existimabatur; ipse autem Cn. Pompeius adulescens Uliam oppidum oppugnabat et fere
 2 iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido cognito Caesaris adventu legati clam praesidia Cn. Pompei Caesarem cum adissent, petere coeperunt, uti sibi
 3 primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar — eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse . . . — celeriter sex cohortes secunda
 4 vigilia iubet proficisci, pari equites numero. Quibus praefecit hominem eius provinciae notum et non parum scientem, L. Vibium Paciaecum. Qui cum ad Cn. Pompei praesidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate
 5 adversa vehementique vento afflictaretur; aditusque vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum
 6 adgnoscerent. Cuius incommodum summam utilitatem ipsis praebebat. Ita cum ad eum locum venerunt, iubet binos equites conscendere, et recta per adversariorum
 7 praesidia ad oppidum contendunt. Mediisque eorum praesidiis cum essent, cum quaereretur, qui essent, unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant; et partim tempestate inpediti

vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. Cum ad portam adpropinquassent, signo dato ab oppidanis sunt recepti, et pedites [equites clamore facto] dispositi partim ibi remanserunt, equites clamore facto eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic in illo facto, cum inscientibus accidisset, existimant [prope] magna pars hominum, qui in his castris fuissent, se prope captos esse.

III. Hoc misso ad Uliam praesidio Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit, ex quo itinere loricated viros fortis cum equitatu ante praemisit. Qui simul in conspectum oppidi se dederunt, cum equis recipiuntur, hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Adpropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exissent, loricated, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt et magnum proelium fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Itaque Cn. Pompeius Ulia prope capta litteris fratris excitus cum copiis ad Cordubam iter facere coepit.

V. Caesar, cum ad flumen Baetim venisset neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit: insuper ponit trabes; ita ponte facto copias ad castra tripertito traduxit. Tendebat adversus oppidum e regione pontis, ut supra scripsimus, tripertito. Hoc cum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Caesar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. Pari idem condicione Pom-

4 peius facit. Hic inter duces duos fit contentio, uter
 prius pontem occuparet; ex qua contentione cotidiana
 minuta proelia fiebant, ut modo hi, nonnumquam illi
 5 superiores discederent. Quae res cum ad maiorem
 contentionem venisset, ab utrisque comminus pugna
 inita, dum cupidius locum student tenere, propter
 pontem coagulabantur, fluminis ripas adpropinquan-
 6 tes coangustati praecipitabantur. Hic alterius † non
 solum morti mortem exaggerabant, sed tumulos tumu-
 7 lis exaequabant. Ita diebus compluribus *consumptis*
 cupiebat Caesar, si qua condicione posset, adversarios
 in aequum locum deducere et primo quoque tempore
 de bello decernere, cum id animadverteret adver-
 sarios minime velle.

1 VI. Quos quoniam ab Ulia retraxerat, ut in
 aequum deduceret, copiis flumine traductis noctu iubet
 ignes fieri magnos: item firmissimum eius praesidium
 2 Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis
 rescisset, qua die facultatem *nactus est, relinquens*
montes et angustias, carra complura multosque lanistas
 3 retraxit et ad Cordubam se recepit. Caesar munitio-
 nibus Ateguam oppugnare et brachia circumducere
 coepit. Cui de Pompeio cum nuntius esset adlatus, eo
 die proficisci, cuius in adventum praesidii causa Cae-
 sar complura castella occupasset, partim ubi equitatus,
 partim ubi pedestris copiae in statione et in excubitu
 castris praesidio esse possent, hic in adventu Pompei
 incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima.
 4 Ita illa obscuratione cum aliquot cohortibus et equi-
 tum turmis circumcludunt Caesaris equites et concidunt,
 sic ut vix in ea caede pauci effugerent.

1 VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pom-
 peius et trans flumen Salsum per convalles castra
 inter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte con-

stituit. Caesar [in] munitionibus ceterisque, quae ad 2
 oppugnandum opus fuerunt, *perfectis* aggerem vineasque
 agere instituit. Haec loca sunt montuosa et natura 3
 impedita ad rem militarem; quae planitie dividuntur,
 Salso flumine, proxime tamen Ateguam ut flumen
 sit; circiter passus duo milia e regione oppidi in
 montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu
 utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio
 venire. Aquilas et signa habuit XIII legionum; sed 4
 ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere,
 duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfuge-
 rant; una facta ex coloniis, quae fuerunt in his regio-
 nibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum
 adduxerat; reliqui ex fugitivis auxiliares consiste- 5
 bant: nam de levi armatura et equitatu longe et vir-
 tute et numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat hoc, ut longius bellum duceret 1
 Pompeius, quod loca sunt edita et ad castrorum muni-
 tiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris 2
 Hispaniae regio propter terrae fecunditatem . . . . in-
 opem difficilemque habet oppugnationem et non minus
 copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum 3
 crebras excursiones omnia loca, quae sunt ab oppidis
 remota, turribus et munitionibus retinentur, sicut in
 Africa: rudere, non tegulis teguntur; simulque in his
 habent speculas et propter altitudinem late longeque
 prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius provin- 4
 ciae montibus fere munita et natura excellentibus locis
 est constituta, ut simul aditus ascensusque habeat
 difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci disti- 5
 nentur, ut civitates Hispaniae non facile ab hoste
 capiantur; id quod in hoc contigit bello. Nam cum 6
 inter Ateguam et Ucubim, quae oppida supra sunt
 scripta, Pompeius habuit castra constituta in conspectu

duorum oppidorum, ab suis castris circiter milia passuum IIII grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Postumiana: ibi praesidii causa castellum Caesar habuit constitutum.

1 VIII. Quod Pompeius, quod eodem iugo tegebatur loci natura et remotum erat a castris Caesaris, animadvertibat loci difficultate et, quia flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Caesarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium mittendum se demitteret, illa fretus opinione tertia vigilia profectus
2 castellum oppugnare coepit. Cum adpropinquassent, clamore repentino telorum multitudine iactus facere coeperunt, uti magnam partem hominum vulneribus
3 adficerent. Quo peracto cum ex castello repugnare coepissent maioribusque castris Caesaris nuntius esset adlatus, cum III legionibus est profectus, ut laborantibus succurreret nostris; et cum ad eos adpropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus duo *centuriones*; multi praeterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata LXXX.

1 X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum rettulit quinque,
2 quae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritum est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit et
3 ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

1 XI. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompei ex oppido portabant. Ex his capti L
2 cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompei,

ad nos transfugit; et noctis tertia vigilia in oppido acerri-
me pugnatum est, ignemque multum miserunt sicut omne
genus *telorum absumeretur*, quibus ignis per iactus solitus
est mitti. Hoc praeterito tempore C. Fundanius, eques 3
Romanus, ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII. Postero die ex legione vernacula milites sunt 1
capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos —
esse. Cum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea 2
cum Fabio et Pedio fuerant, quod a Trebonio trans-
fugerant. Eis ad ignoscendum nulla facultas est data,
et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis 3
capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi
erant perperamque ad nostra castra pervenerant, prae-
cis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine 4
vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque
multitudinem iactando bene magnum tempus consump-
serunt compluresque vulneribus adfecerunt. Praeterito 5
noctis tempore eruptionem ad legionem VI fecerunt,
cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare
coeperunt; quorum vis repressa a nostris, etsi oppi-
dani superiore loco defendebantur. [Hi cum eruptio- 6
nem facere coepissent, tamen virtute militum nostro-
rum, qui etsi inferiore loco premebantur, tamen]
repulsi adversarii bene multis vulneribus adfecti in
oppidum se contulerunt.

XIII. Postero die Pompeius ex castris suis bra- 1
chium *ducere* coepit ad flumen Salsum; et cum nostri
equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti,
de statione sunt deiecti et occisi tres. Eo die A. Val- 2
gius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompei
fuisset, omnibus suis rebus relictis equum conscendit
et fugit. Speculator de legione II Pompeiana captus 3
a militibus et interfectus est; idemque temporis glans
missa est inscripta: quo die ad oppidum capiundum

4 accederent, se scutum esse positurum. Qua spe non-
 nulli, dum sine periculo murum ascendere et oppido
 potiri posse se sperant, postero die ad murum opus
 facere coeperunt, et bene magna prioris muri parte
 5 deiecta . . . . . Quo facto ab oppidanis, ac si suarum
 partium essent, conservati . . . . . missos facere lori-
 catos, qui praesidii causa praepositi oppido a Pom-
 peio essent, orabant. Quibus respondit Caesar se con-
 6 ditiones dare, non accipere consuevisse. Illi cum
 in oppidum revertissent, relato responso clamore sub-
 lato omni genere telorum emisso pugnare pro muro
 toto coeperunt; propter quod fere magna pars homi-
 num, qui in castris nostris essent, non dubitarunt,
 7 quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona
 circumdata pugnatum est aliquamdiu vehementissime,
 simulque ballista missa a nostris turrem deiecit, qua
 adversariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deiecti
 sunt et puer, qui ballistam solitus erat observare.

1 XIII. Eius praeteriti temporis Pompeius trans
 flumen Salsum castellum constituit neque a nostris
 prohibitus falsaue illa opinione gloriatus est, quod
 2 prope in nostris partibus locum tenuisset. Item in-
 sequenti die eadem consuetudine dum longius prose-
 quitur, quo loco equites nostri stationem habuerant,
 aliquot turmae cum levi armatura impetu facto loco
 sunt deiecti et propter paucitatem nostrorum equitum
 simul cum levi armatura inter turmas adversariorum
 3 protriti. Hoc in conspectu utrorumque castrorum
 gerebatur, et maiore Pompeiani exultabant gloria, lon-
 4 gius quod nostris cedentibus prosequi coepissent. Qui
 cum aequo loco a nostris recepti essent, ut consues-
 sent, ex simili virtute clamore facto aversati sunt
 proelium facere.

1 XV. Fere apud exercitus haec est equestris proelii

consuetudo: cum eques ad dimicandum dimisso equo cum pedite concreditur, nequaquam par habetur; id quod in hoc accidit proelio. Cum pedites levi armatura lecti ad pugnam equitibus nostris necopinantibus venissent, idque in proelio animadversum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre [pedes equestre] proelium facere coepit, usque eo, ut caedem proxime a vallo fecerint. In quo proelio adversariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus adfecti in castra sunt redacti. Nostri ceciderunt III; saucii XII pedites et equites v. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt adgressi in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare et de muro praecipites mittere coeperunt, sicuti apud barbaros; quod post hominum memoriam numquam est factum.

XVI. Huius diei extremo tempore a Pompeianis clam [ad] nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent et tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine iacta cum bene magnam partem *temporis* consumpsissent, portam, quae e regione et in conspectu Pompei castrorum fuerat, aperuerunt, copiaeque totae eruptionem fecerunt secumque extulerunt *virgulta*, *crates* ad fossas complendas et harpagones ad casas, quae stramenticiae ab nostris hibernorum causa aedificatae erant, diruendas et incendendas, praeterea argentum, vestimenta, ut, dum nostri in praeda detinentur, illi caede facta ad praesidia Pompei se reciperent: nam quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra stabat flumen Salsum in acie. Quod factum licet

necopinantibus nostris esset gestum, tamen virtute freti repulsos multisque vulneribus adfectos oppido represserunt, praedam armaque eorum sunt potiti vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. 4 Eodemque tempore transfuga nuntiavit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta clamasse facinus se nefandum et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali poena adficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent, eosque hospitium scelere contaminasse; multa praeterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse.

1 XVII. Ita postero die *Ti. Tullius* legatus cum *Catone Lusitano* venit et apud *Caesarem* verba fecit: 'Utinam quidem dii immortales fecissent, ut tuus potius miles quam *Cn. Pompei* factus essem et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate praestarem. 2 Cuius funestae laudes quoniam ad hanc fortunam reciderunt, ut cives *Romani* indigentes praesidii *simus* et propter patriae luctuosam perniciem demur hostium numero, qui neque in illius [prospera] acie primam fortunam neque in adversa secundam obtinuimus, [victoriam qui] legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiatorum ictus telorumque missus expectantes, relictis et deserti a *Pompeio*, tua virtute superati salutem a tua clementia 3 deposcimus petimusque ut . . . . . 'Qualem *alienis* gentibus me praestiti, similem in civium deditioe praestabo.'

1 XVIII. Remissis legatis, cum ad portam venissent . . . . *Ti. Tullius*, et cum introëuntem † *Antonius* insecutus non esset, revertit ad portam et 2 hominem adprehendit. Quod *Tiberius* cum fieri animadvertit, simul pugionem eduxit et manum eius

incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tem- 3
 pore signifer de legione prima transfugit et nun-
 tiavit, quo die equestre proelium factum esset, suo
 signo perisse homines XXXV, neque licere castris Cn.
 Pompei nuntiare neque dicere perisse quemquam.
 Servus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset — 4
 uxorem et filios in oppido reliquerat —, dominam
 iugulavit et ita clam a Caesaris praesidiis in Pompei
 castra discessit . . . et indicium glande scriptum misit,
 per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad de-
 fendendum compararentur. Ita litteris acceptis, cum in 5
 oppidum revertisset, qui mittere glandem inscriptam
 solebat . . . Insequenti tempore duo Lusitani fratres 6
 transfugerunt nuntiaruntque Pompeium contionem habu-
 isse: quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu
 ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare
 versum; unum respondisse, ut potius ad dimicandum
 descenderet, quam signum fugae ostenderet; eum,
 qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore 7
 tabellarii eius deprehensi, qui ad oppidum veniebant:
 quorum litteras Caesar oppidanis abiecit et, qui vitam
 sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incen-
 dere; id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum.
 Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo
 quis incenderet. Ita fune crure de ligno † cum propius 8
 accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte 9
 transfuga nuntiavit Pompeium et Labienum de iugu-
 latione oppidanorum indignatos esse.

XVIII. Vigilia secunda propter multitudinem telo- 1
 rum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium
 fecit usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem 2
 tempore pro muro pugnarunt acerrime et turrim no-
 stram ut superiorem incenderunt, idcirco quod ven-
 tum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce 3

materfamilias de muro se deiecit et ad nos transiliit dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem; illam oppressam et iugulatam. Hoc praeterito tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inventum: 'L. Munatius Caesari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti, tali virtute et constantia futurum me in te esse praestabo.' Eodem tempore oppidani legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt: si sibi vitam concederet, sese insequenti luce oppidum esse dedituros. Quibus respondit se Caesarem esse fidemque praestaturum. Ita ante diem XI Kal. Mart. oppido potitus imperator est appellatus.

1 XX. Quod Pompeius ex perfugis cum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus et circum ea loca castella disposuit et munitionibus se continere coepit. *Item* Caesar movit et propius
2 castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatorum unus ex legione vernacula ad nos transfugit et nuntiavit Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse eisque ita imperavisse, ut diligentia adhibita perquirent, qui essent suarum partium itemque adversariorum victoriae
3 fautores. Hoc praeterito tempore in oppido, quod fuit captum, servus est pressus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominam iugulasse: is vivus est com-
4 bustus. Idemque temporis centuriones loricatorum VIII ad Caesarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt,
5 et saucii aliquot occiderunt levi armatura. Ea nocte speculatores prensi servi III et unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublatis, militi cervices abscisae.

1 XXI. Postero die equites cum levi armatura ex
2 adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo

tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt; e quibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIII, qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae, reliquos rursus in oppidum iussit deduci; ex quibus effugerunt CXX et ad Caesarem venerunt.

XXII. Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ategua Ursonenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Ursonensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum viderent hospites iugulari; praeterea multa scelera ab iis fieri, qui praesidii causa ab iis reciperentur. Qui *cum* ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam qui eius civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis et redditis cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi praesidio insecti ex Ursaone legatos iugularunt. Duo reliqui ex eis fugerunt et Caesari rem gestam detulerunt . . . . . et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent, legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi rettulissent, ab oppidanis concursu facto eum, qui legatos iugulasset, lapidare et ei manus intentare coeperunt: illius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Caesarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data cum inde esset profectus, praesidio comparato, cum bene magnam manum fecisset et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis oppidum in suam potestatem recipit. Hoc praeterito tempore servi transfugae nuntiaverunt oppidanorum bona venire neque extra vallum

licere exire nisi discinctum, idcirco quod, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Baeturiam; neque sibi ullam spem victoriae propositam habere, et si qui ex nostris transfugeret, in levem armaturam conici eumque non amplius asses VII accipere.

- 1 XXIII. Insequenti tempore Caesar castris castra contulit et brachium ad flumen Salsum ducere coepit.
- 2 Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt nec desinentibus nostris multis telis iniectis complures
- 3 vulneribus adfecere. Hic tum, ut ait Ennius, 'nostri cessere parumper'. Itaque praeter consuetudinem cum a nostris animadversum esset cedere, centuriones ex legione V flumen transgressi duo restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit.
- 4 Ita cum eius compar *impar* proelium facere coepisset, cum undique se circumveniri animum advertisset, regressus pedem offendit. Huius incidentis temporis ad viri fortis insignia cum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi inferiore
- 5 loco adversarios ad vallum agere coeperunt. Ita cupidius dum intra praesidia illorum student caedem facere,
- 6 a turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent: nam et munitione praesidii ita coangustabantur, ut eques
- 7 spatio intercluso vix se defendere posset. Ex utroque genere pugnae complures sunt vulneribus adfecti, in quis etiam Clodius Arquitius; inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris praeter duos centuriones sit nemo desideratus gloria se efferentes.

- 1 XXIII. Postero die ad Soricariam utrorumque
- 2 convenere copiae. Nostri brachia ducere coeperunt.

Pompeius cum animadverteret, castello se excludi
 Aspavia, quod est ab Ucubi milia passuum v, haec
 res necessario devocabat, ut ad dimicandum descen-
 deret; neque tamen aequo loco sui potestatem faciebat,
 sed ex grumo . . . excelsum tumulum capiebant, usque
 eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo 3
 de facto cum utrorumque copiae tumulum excellentem
 petissent, prohibiti a nostris sunt deiecti planitie.
 Quae res secundum nostris efficiebat proelium. Undi- 4
 que cedentibus adversariis non parum magna in caede
 versabantur. Quibus mons salutis, non virtus fuit 5
 subsidio, ut, nisi advesperasset, a paucioribus nostris
 omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi 6
 armatura CCCXXIII, ex legionariis CXXXVIII, praeter-
 quam quorum arma et spolia sunt ablata. Ita pridie
 duorum centurionum internicio hac adversariorum
 poena est litata.

XXV. Insequenti die pari consuetudine cum ad 1
 eundem locum eius praesidium venisset, pristino illo
 suo utebantur instituto: nam praeter equites nulli loco
 aequo se committere audebant. Cum nostri in opere 2
distenti essent, equitum copiae concursus facere coepe-
 runt, simulque vociferantibus legionariis, cum locum
 efflagitarent, ut consueti insequi — existimare posses
 paratissimos esse ad dimicandum — nostri ex humili
 convalle bene longe sunt egressi et planitie in aequiore
 loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad con- 3
 grediendum in aequum locum non sunt ausi descendere
 praeter unum Antistium Turpionem; qui fidens viri-
 bus ex adversariis sibi parem esse neminem agitare
 coepit. Hic, ut fertur Achillis Memnonisque con- 4
 gressus, Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicen-
 sis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est.
 Quoniam ferocitas Antistii, laudis insignia scutorumque 5

praefulgens opus caelatum omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium virorum fautorumque voluntatis habebatur. Quorum virtute alaeri, cum ad dimicandum in planitiem se contulissent, [quorum] pugna esset prope perfecta, nisi propter equitum congressum, ut supra demonstravimus, esset dirempta; levem armaturam praesidii causa non longe ab opere *prope* castra constituit. Ut, nostri equites in receptu dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt.

XXVI. Caesar ob virtutem turmae Cassianae donavit denarium tria milia et praefecto torques aureos v et levi armaturae denarium duo milia. Hoc die A. Baebius et C. Flavius et A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Caesarem transfugerunt; qui nuntiaverunt equites Romanos coniurasse omnis, qui in castris Pompei essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus occasione capta se transfugisse. Item hoc die litterae sunt deprensae, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius: 'S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos *habemus*, [qui] si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio fert, bellum confecissem; sed exercitum tironem non audent in campum deducere nostrisque adhuc freti praesidiis bellum ducunt. Nam singulas civitates circumsederunt, ut inde sibi commeatus capi-

ant. Quare et civitates nostrarum partium conservabo et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes

... animo habeo ad vos mittere. Profectu nostro com-
 meatu privati necessario ad dimicandum descen-
 dent.’

XXVII. Insequenti tempore cum nostri in opere 1
 distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, inter-
 fecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nuntia- 2
 verunt, a. d. III Non. Mart. proelium ad Soricariam
 quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum,
 et Attium Varum circum castellis praeesse. Eo die 3
 Pompeius castra movit et contra † Spalim in oliveto
 constituit. Caesar priusquam eodem est profectus, luna
 hora circiter sexta visa est. Ita castris motis Ucubim 4
 Pompeius praesidium, quod reliquit, iussit incendere,
 ut deusto oppido in castra maiora se reciperent. In- 5
 sequenti tempore Ventiponem oppidum cum oppugnare
 coepisset, deditioe facta iter fecit in Carrucam, contra
 Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod 6
 contra sua praesidia portas clausisset, incendit; miles-
 que, qui fratrem suum in castris iugulasset, inter-
 ceptus est a nostris et fustibus percussus. Hinc itinere
 facto in campum Mundensem cum esset ventum, castra
 contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die cum iter facere Caesar cum 1
 copiis vellet, renuntiatum est ab speculatoribus Pom-
 peium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio 2
 adlato vexillum proposuit. Idcirco enim copias edu-
 xerat, quod Ursaonensium civitati, *qui sui* fuissent
 fautores, antea litteras miserat Caesarem nolle in
 convallem descendere, quod maiorem partem exercitus
 tironem haberet. Hae litterae vehementer confirma- 3
 bant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus
 tuto se facere posse existimabat: etenim et natura
 loci defendebatur et ipsius oppidi munitioe, ubi castra
 habuit constituta. Namque ut superius demonstravi- 4

mus, loca excellentia tumulis contineri iuterim † nulla planitia dividit; id quod eo incidit tempore.

- 1 XXVIII. Planities inter utraque castra intercedebat circiter milia passuum v, ut auxilia Pompei duabus defenderentur rebus, oppido et excelsi loci natura.
- 2 Hinc derigens proxima planities aequabatur. Cuius decursum antecede-
 3 bat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextram. Itaque Caesar cum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in aequum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu.
- 4 Hoc accedebat, ut locus illa planitie aequitate ornaretur et dies solis serenitate, ut mirificum et optandum tempus prope ab diis immortalibus illud
 5 tributum esset ad proelium committendum. Nostri laetari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunaequae omnium deducerentur, ut, quidquid post
 6 horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum *praesidium ab* adversariis constituebant. Itaque
 7 nostri procedunt. Interdum aequitas loci adversarios efflagitabat, ut tali condicione contenderent ad victoriam; neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut
 8 aut ab excelso loco aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius rivum cum adpropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

- 1 XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quae lateribus equitatu tegebatur cum levi armatura milibus sex, praeterea auxiliares accedebant prope alterum tantum; nostra praesidia LXXX cohortibus et VIII milibus equitum. Ita cum in extrema planitie iniquum
 2

in locum nostri adpropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundum superius iter vehementer esset periculosum. Quod cum a Caesare esset animadversum, ne quid temere culpa suorum admitteretur, eum locum definire coepit. Quod cum hominum auribus esset obiectum, moleste et acerbe accipiebant, se impediri, quo minus proelium conficere possent. Haec mora adversarios alacriores efficiebat: Caesaris copias timore impediri ad committendum proelium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum, cornum dextrum, tenebant, sinistrum III et V legio itemque et cetera auxilia et equitatus. Proelium clamore facto committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii loco superiore se defendebant acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor telorumque missu concursus, sic ut prope nostri diffiderent victoriae. Congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostis conterretur, in conlatu pari erant condicione. Ita ex utroque genere cum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulat et concidit adversariorum multitudo. Dextrum ut demonstravimus decumanos cornum tenuisse; qui etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno adversarios timore eorum opera adficiebat, quod a suo loco hostes vehementer premere coeperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum traduci coepta sit a dextro. Quae simul est mota, equitatus Caesaris sinistro cornu premere coepit, ita uti eximia virtute proelium facere possent, ut locus in aciem ad subsidium veniendi non daretur. Ita cum clamor esset intermixtus gemitu gladiatorumque crepitu auribus oblatu, inperitorum mentes timore praepediebat.

- 7 Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio.
- 8 Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi.
- 9 In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX et si quid amplius, praeterea Labienus, Attius Varus, quibus occisis utrisque funus est factum, itemque equites Romani partim ex urbe partim ex provincia
- 10 ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mille
- 11 partim equitum partim peditum; saucii ad D. Adversariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fascēs . . . . .; praeterea . . . . . Hos habuit . . . . .
- 1 XXXII. . . . . ex fuga hac qui oppidum Mundam sibi constituissent praesidium, nostrique cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis scuta et pila pro cespite, pro vallo cadavera conlocabantur; insuper occisorum in gladiatorum mucronibus capita hominum ordinata ad oppidum conversa: universa hostium timorem . . . . . virtutisque insignia proposita viderent et vallo circumcluderentur adversarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum, *quod* ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coeperunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
- 5 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit, eis distribuit et oppidanis dixit se de pace ad Caesarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
- 6 Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad navale praesidium parandum Carteiam contendit, quod oppidum abest a Corduba milia passuum
- 7 CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset, P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus

esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit. Leticariis missis Pompeius Carteiam defertur. 8 Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clanculum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Caesar ex proelio *Munda* munitione circumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiare 2 coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen traiecit et castra posuit. Scapula, totius seditionis [, familiae et libertinorum] caput, ex proelio 3 Cordubam cum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi extruxit, cenam adferri quam optimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit. Ipse de tempore cenat, resinam et nardum identidem 4 sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

XXXIII. Oppidani autem, simul Caesar castra 1 contra ad oppidum posuit, discordare coeperunt, usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret † fere inter Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones 2 duae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi, qui erant a S. Pompeio manumissi; qui in Caesaris adventum dissentire coeperunt. Legio XIII oppidum defendere coepit, ne, cum iam depugnarent, turres ex parte et murum occuparent. Demum legatos ad 4 Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum

5 incendere coeperunt. Qui superati a nostris sunt inter-
 6 facti hominum milia XXII, praeterquam extra murum
 qui perierunt. Ita Caesar oppido potitur. Dum hic
 detinetur, ex proelio quos circummunitos superius
 demonstravimus, eruptionem fecerunt et bene multis
 interfectis in oppidum sunt redacti.

1 XXXV. Caesar Hispalim cum contendisset, legati
 deprecatum venerunt. Ita cum ad oppidum esset ven-
 tum, Caninium cum praesidio legatum intromittit: ipse
 2 castra ad oppidum ponit. Erat bene magna *manus*
 intra Pompeianarum partium, quae praesidium receptum
 indignaretur clam quendam Philonem, illum, qui Pom-
 peianarum partium fuisset defensor acerrimus — is
 3 tota Lusitania notissimus erat —: hic clam praesidia
 Lusitaniam proficiscitur et Caecilium Nigrum, hominem
 barbarum, ad Lennium convenit, qui bene magnam
 4 manum Lusitanorum haberet. Reversus Hispalim oppi-
 dum denuo noctu per murum recipitur: praesidium,
 vigiles iugulant, portas praecludunt, de integro pugnare
 coeperunt.

1 XXXVI. Dum haec geruntur, legati Carteienses
 renuntiaverunt, quod Pompeium in potestate haberent.
 Quod ante Caesari portas praeclusissent, illo beneficio
 suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusi-
 2 tani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod
 Caesar cum animadverteret, si oppidum capere con-
 tenderet, timuit, ne homines perditos incenderent et
 moenia delerent, ita consilio habito noctu patitur Lusi-
 tanos eruptionem facere; id quod consulto non existi-
 mabant fieri. Ita erumpendo navis, quae ad Baetim
 3 flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio deti-
 nentur, illi profugiunt et ab equitibus conciduntur.
 4 Quo facto oppido recuperato Astam iter facere coepit;
 ex qua civitate legati ad deditionem venerunt. Mun-

denses, qui ex proelio in oppidum confugerant, cum diutius circumsederentur, bene multi deditionem faciunt, et cum essent in legionem distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent, illi caedem in castris administrarent. Hac re cognita insequenti nocte vigilia tertia 5 tessera data extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Carteienses, dum Caesar in itinere reli- 1 qua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire coeperunt. Pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat, pars erat, qui Pompeianarum partium fautores essent. Seditioe concitata portas occupant; caedes fit magna; 2 saucius Pompeius naves XX occupat longas et profugit. Didius, qui Gadibus classi praefuisset, [ad quem] simul nuntius adlatus est, confestim sequi coepit; Carteia pedites et equitatus ad persequendum celeriter iter faciebant item confestim consequentes. Quarto die 3 navigationis, quod imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram adplicant. Dum aquantur, Didius classe accurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit et locum 1 quendam munitum natura occupat. Equites et cohortes, quae ad persequendum missae essent, speculatoribus antemissis certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Hoc accedebat, ut etiam talum intorsisset; quae res maxime impediabat. Ita lectica 3 a turre cum esset ablatus, in ea ferebatur Lusitanis more militari; cum Caesaris praesidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficilis. Nam idcirco [propter 4 suo praesidio fuisset conspectus celeriter] munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, ut quamvis magnam multitudinem deducti *pauci* homines ex supe-

riore loco defendere possent. Subeunt in adventu
 5 *nostri* depellunturque telis. Quibus cedentibus cupi-
 dius insequabantur adversarii et confestim tardabant
 ab accessu. Hoc saepius facto animum advertebatur,
 - 6 nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire
 instituunt; pari † autem ex celeri festinatione circum-
 munitiones iugo derigunt, ut aequo pede cum adver-
 sariis congregi possent. A quibus cum animum ad-
 versum esset, fuga sibi praesidium capiunt.

1 XXXVIII. Pompeius, ut supra demonstravimus,
 saucius et intorto talo idcirco tardabatur ad fugien-
 dum, itemque propter loci difficultatem neque equo
 neque vehiculo salutis suae praesidium parare poterat.
 2 Caedes a nostris undique administrabatur. Exclusus
 munitione amissisque auxiliis ad convallem exesumque
 - locum in speluncam Pompeius se occultare coepit, ut
 a nostris non facile inveniretur nisi captivorum in-
 3 dicio. Ita ibi interficitur. Cum Caesar Gadibus fuisset,
 Hispalim prid. Id. April. caput adlatum et populo datum
 est in conspectum.

1 XXXX. Interfecto Cn. Pompeio adolescente Didius,
 quem supra demonstravimus, illa adfectus laetitia pro-
 ximo se recepit castello nonnullasque naves ad refi-
 ciendum subduxit et, quodvis essent . . . . brachium ex
 2 utrisque partibus . . . . . Lusitani, qui ex pugna
 superfuerunt, ad signum se receperunt et bene magna
 3 manu comparata ad Didium se reportant. Huic etsi
 non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen non-
 numquam ex castello propter eorum crebras excur-
 siones eliciebatur et prope cotidianis pugnis . . . . .
 4 insidias ponunt et tripertito signa distribuunt. Erant
 parati, qui naves incenderent, incensisque qui subsidium
ferrent repellerent: hi sic dispositi erant, ut a nullo
conspici possent; reliqui in conspectu omnium ad pugnam

contendunt. Ita cum ex castello Didius ad propellen- 5
 dum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tolli-
 tur, naves incenduntur, simulque, qui ex castello ad
 pugnam processerant, eodem signo . . . fugientes latro-
 nes dum persequuntur, a tergo insidiae clamore sub-
 lato circumveniunt. Didius magna cum virtute *pugnans* 6
 cum compluribus interficitur; nonnulli ea pugna sca-
 phas, quae ad litus fuerant, occupant, item complures
 nando ad naves, quae in salo fuerunt, se recipiunt,
 ancoris sublatis pelagus remis petere coeperunt; quae
 res eorum vitae fuit subsidio. Lusitani praeda potiu- 7
 tur. Caesar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XXXXI. Fabius Maximus, quem ad Mundam † prae- 1
 sidium oppugnandum reliquerat, operibus adsiduis
diurnis nocturnisque circumscedit; interclusi inter se
 discernere; facta caede bene magna . . . . . faciunt.
 Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non 2
 praetermittunt et reliquos vivos capiunt, XIII milia.
 Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magna muni- 3
 tione continebatur, sic ut ipse locus non solum opere,
 sed etiam natura munitus ad oppugnandum hostem
 impediret. Hoc accedebat, ut aqua praeterquam in 4
 ipso oppido unam circumcirca nusquam reperiretur
 propius milia passuum VIII; quae res magno erat
 adiumento oppidanis. Tum praeterea accedebat, ut 5
 aggerem . . . . ., materiesque, unde soliti sunt turris
 ac *vineas facere*, propius milia passuum VI non repe-
 riebatur: † hac Pompeius ad oppidum oppugnationem
 tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum
 succisam intro congegit. Ita necessario diducebantur 6
 nostri, ut a Munda, quod proxime ceperant, materiem
 illo deportarent.

XXXXII. Dum haec ad Mundam geruntur et Ursa- 1
 onem, Caesar, ad Hispalim cum Gadibus se recepisset,

insequenti die contione advocata *commemorat*: Initio quaesturae suae eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse et, quae potuisset eo 2 tempore, beneficia largitum esse; insequente praetura ampliato honore vectigalia, quae Metellus inposuisset, a senatu petisse *abolenda* et eius pecuniae provinciam liberasse simulque patrocinio suscepto multis legationibus ab se in senatum inductis simul *pro* publicis privatisque causis multorum inimicitis susceptis defendisse; suo item in consulatu absentem, quae potuisset, com- 3 moda provinciae tribuisse: eorum omnium commodorum et immemores et ingratos in se et in populum Romanum hoc bello et praeterito tempore cognosse. ‘Vos iure gentium civiumque Romanorum institutis cognitis more barbarorum populi Romani magistratibus sacrosanctis manus semel et saepius attulistis et luce clara Cassium 4 in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desitae *sint* populi Romani in hac provincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam neque 5 in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adulescens a vobis receptus fasces imperiumque sibi arripuit, multis interfectis civibus auxilia contra populum Romanum comparavit, 6 agros provinciamque vestro impulsu depopulavit. In quo vos victores exstabatis? An me deleto non animum advertebatis decem habere legiones populum Romanum, quae non solum vobis obsistere, sed etiam caelum diruere possent? Quarum laudibus est virtute . . . . .

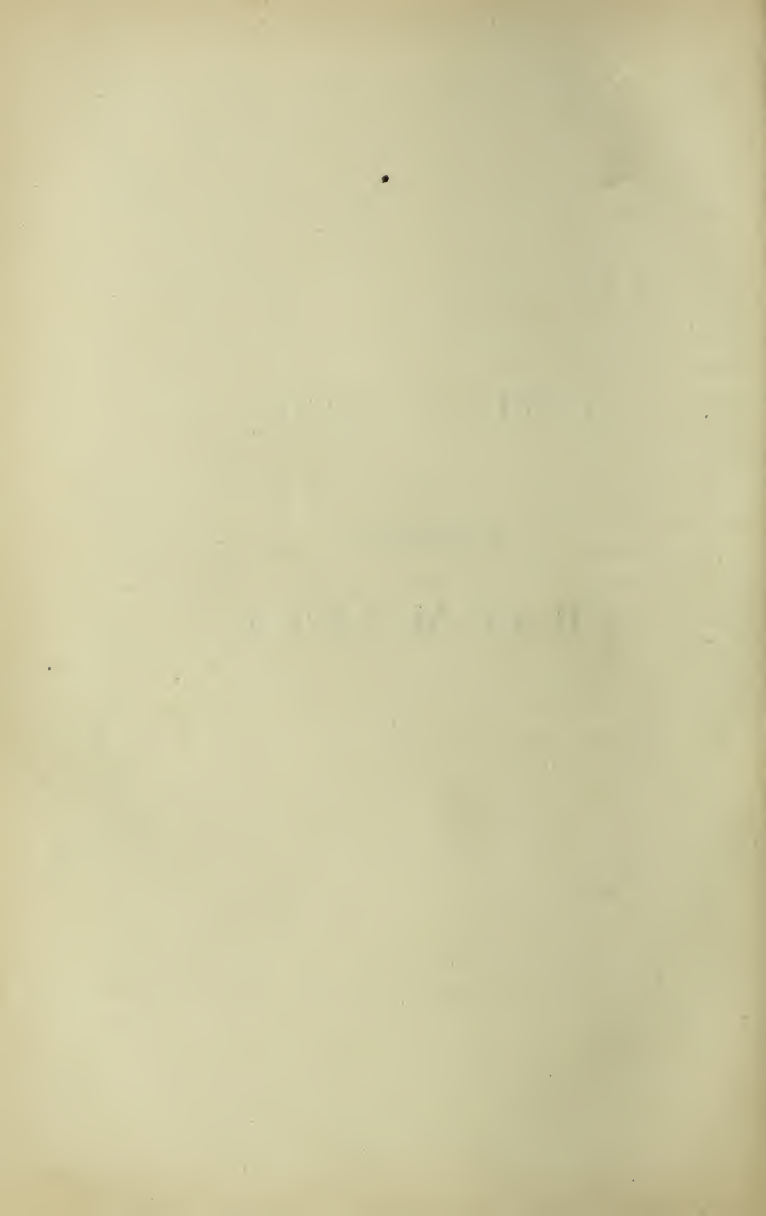

C. IULII CAESARIS

ET

A. HIRTII

FRAGMENTA.

C. IULII CAESARIS
FRAGMENTA.

I. ORATIONES.

*Oratio in Cn. Cornelium Dolabellam a.u.c. DCLXXVII
(vel DCLXXV*).*

Val. Max. VIII, 9, 3. Divus quoque Iulius . . . vim facundiae proprie expressit dicendo in accusatione Cn. Dolabellae, quem reum egit, extorqueri sibi causam optimam L. Cottae patrocínio, si quidem maxima tunc <eloquentia de vi> eloquentiae quæsta est.

Gell. Noct. Att. IV, 16, 8. C. Caesar . . . in Dolabellam actionis I lib. I: Isti, quorum in aedibus fanisque posita et honori erant et ornatu.

Sueton. Caes. 4. Composita seditione civili Cornelium Dolabellam consularem et triumphalem repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit.

Ibid. c. 55. Post accusationem Dolabellae haud dubie principibus patronis adnumeratus est.

Ibid. Genus eloquentiae dumtaxat adulescens adhuc Strabonis Caesaris secutus videtur, cuius etiam ex oratione, quæ inscribitur 'pro Sardis', ad verbum nonnulla transtulit in divinationem suam.

Plut. Caes. 4. Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην Δολοβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλὰ τῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. Ὁ μὲν οὖν Δολοβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην.

Ascon. in Cicer. Orat. pro Scaur. p. 23 ed. Kiessl. Ne forte erretis et eundem hunc Cn. Dolabellam putetis esse, in quem C. Caesaris orationes legitis, scire vos oportet duos eodem [tempore] fuisse et prænominem et nomen et cognominem Dola-

*) Cf. Ranke, Weltgesch. III, 2, 324 Nr. 1.

bellas. Horum igitur alterum [Dolabellam] Caesar accusavit nec damnavit; alterum M. Scaurus et accusavit et damnavit.

Tac. de Orat. 34. Nono decumo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Caesar Dolabellam . . . iis orationibus insecuti sunt, quas hodie quoque cum admiratione legimus.

Vell. Pat. Hist. Rom. II, 43, 3. Reliqua eius acta in urbe, nobilissima Cn. Dolabellae accusatio et maior civitatis in ea favor quam reis praestari solet . . . quo notiora sunt, minus egent stilo.

Emporius de Demonstrativa Materia, Rhetor. Lat. Minor. ed. Halm p. 568. Dicitur accusatione Dolabellae magnam famam eloquentiae consecutus; negabitur eandem meruisse, cum is, quem accusabat, evaserit.

Ps. Ascon. in Cic. Div. § 24 p. 110 ed. Orell. Significat et Caesarem item adolescentem in Dolabella reo ex Cilicia, qui quidem damnatus est, quantum oportuit per Hortensii gratiam.

Aurel. Victor de vir. ill. 78, 2. Mox Dolabellam iudicio oppressit.

Oratio in C. Antonium a. u. c. DCLXXVII.

Ascon. ad Cicer. Orat. in tog. cand. p. 75 ed. Kiessl. Is (Antonius) multos in Achaia spoliaverat nactus de exercitu Syllano equitum turmas. Deinde Graeci qui spoliati erant eduxerunt Antonium in ius ad M. Lucillum praetorem, qui ius inter peregrinos dicebat. Egit pro Graecis <C. Caesar> etiam tum adulescentulus, de quo paulo ante mentionem fecimus; et quom Lucillus id quod Graeci postulabant decrevisset, appellavit tribunos Antonius iuravitque se id forum eiurare, quod aequo iure uti non posset.

Plut. Caes. 4. Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀμειβόμενος τὴν Ἑλλάδα τῆς προθυμίας συνηγόρευσεν αὐτῇ Πόπλιον Ἀντώνιον διωκοῦσα δωροδοκίας ἐπὶ Λευκούλλου τοῦ Μάρκου Μακεδονίας στρατηγοῦ. Καὶ τοσοῦτον ἴσχυσεν, ὥστε τὸν Ἀντώνιον ἐπικαλέσασθαι τοὺς δημάρχους, σκηψάμενον οὐκ ἔχειν τὸ ἴσον ἐν τῇ Ἑλλάδι πρὸς Ἑλλήνας. Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπε.

Oratio, qua Plautiam rogationem suasit

a. u. c. DCLXXXIV.

Gell. Noct. Att. XIII, 3, 5: Repperi in oratione C. Caesaris, qua Plautiam rogationem suasit, necessitatem dictam pro necessitudine, id est iure adfinitatis. Verba haec sunt: Equidem mihi videor pro nostra necessitate non labore, non opera, non industria defuisse.

Non. Marcell. p. 354, 8 M.: C. Caesar, cum Plautiam suasit rogationem: et quidem mihi videtur pro necessitate non labore, non opera, non industria defuisse.

Sueton. Caes. 5: Tribunatu militum, qui primus Romam reverso per suffragia populi honor optigit, actores restituendae tribuniciae potestatis, cuius vim Sulla diminuerat, enixissime iuvit. L. etiam Cinnae uxoris fratri, et qui cum eo civili discordia Lepidum secuti post necem consulis ad Sertorium confugerant, reditum in civitatem rogatione Plotia confecit, habuitque et ipse super ea re contionem.

*Laudationes Iuliae amitae et Corneliae uxoris
a. u. c. DCLXXXVI.*

Sueton. Caes. 6. Quaestor Iuliam amitam uxoremque Corneliā defunctas laudavit e more pro rostris. Et in amitae quidem laudatione de eius ac patris sui utraque origine sic refert: Amitae meae Iuliae maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater: a Venere Iulii, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere et sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, et caerimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.

Plut. Caes. 5. Τῆς Μαρτίου γυναικὸς Ἰουλίης ἀποθανούσης ἀδελφιδουῦς ὦν αὐτῆς ἐγκόμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθε . . . Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις, νέαις δὲ οὐκ ὄν ἐν ἔθνει πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.

Oratio de poenis coniuratorum a. u. c. DCLXXXVI.

Cic. in Catilin. IV, 7. Video duas adhuc esse sententias, unam D. Silani, qui censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos, alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnis acerbitates amplectitur . . . Alter (Caesar) intellegit mortem ab dis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes saepe etiam lubenter oppetiverunt. Vincula vero, et ea sempiterna, certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri iubet.

Ibid. § 8. Adiungit gravem poenam municipiis, si quis eorum vincula ruperit; horribiles custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum; sancit, ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit;

eripit etiam spem, quae sola homines in miseris consolari solet. Bona praeterea publicari iubet, vitam solam relinquit nefariis hominibus; quam si eripuisset, multos una dolores animi atque corporis et omnis scelerum poenas ademisset.

Ibid. § 10. At vero C. Caesar intellegit legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam; qui autem rei publicae sit hostis, eum civem esse nullo modo posse; denique ipsum latorem Semproniae legis iniussu populi poenas rei publicae dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, cum de pernicie populi Romani, exitio huius urbis tam acerbe, tam crudeliter cogitarit, etiam appellari posse popularem.

Cf. Cic. ad Att. XII, 21, 1. Sall. Bell. Catilin. c. 51. Suet. Caes. c. 14.

Plut. Caes. 7. Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς λόγον διήλθε πεφροτισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιωματικῶς καὶ γένει λαμπροῦς οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης, εἰ δὲ φροροῦντο δεθύντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ὡς ἂν αὐτὸς ἔληται Κικέρων, μέχρι οὐ καταπολεμηθῆ Ἰακύνθου, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἐκάστον τῆ βουλῆ γνῶναι παρεξέει. Cf. Plut. Cicer. 21.

Dio Cass. XXXVII, 36. Ὁ γὰρ Καῖσαρ, πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ ψηφισαμένων ἀποθανεῖν σφας, γνώμην ἔδωκε δεῖν τε αὐτοῦ καὶ ἐς πόλεις ἄλλους ἄλλη καταθέσθαι, τῶν οὐσιῶν ἐστερημένους, ἐπὶ τῷ μῆτε περὶ ἀδειας ἐτι αὐτῶν χρηματισθῆναι τίποτε, κἂν διαδραῖ τις, ἐν πολεμίων μοίρῃ τὴν πόλιν, ἐξ ἧς ἂν φύγη, εἶναι.

Appian. Bell. Civ. II, 6. Ὁ Νέρων ἐδικαίον φυλάττειν αὐτοῦ μέχρι Κατιλίαν ἐξέλωσι πολέμῳ καὶ τὰ ἀκριβέστατα μάθωσι, Γάιος τε Καῖσαρ . . . προσετίθει διαθέσθαι τοὺς ἄνδρας Κικέρωνα τῆς Ἰταλίας ἐν πόλεσιν αἷς ἂν αὐτὸς δοιμάσῃ, μέχρι Κατιλίνα καταπολεμηθέντος ἐς δικαστήριον ὑπαχθῶσι, καὶ μηδὲν ἀνήκεστον ἐς ἄνδρας ἐπιφανεῖς ἢ πρὸ λόγον καὶ δίκης ἐξειρασμένους.

C. Iulius Victor Ars Rhet. III, 5 (Schol. Cic. ed. Orell. p. 202. Rhet. Lat. Min. ed. Halm p. 379). Quaecumque controversia versatur in aestimatione litis . . . ea cadit in statum negotialem; sicut etiam de aestimatione litis aut de modo poenae constituendo iis, quorum de culpa iam pronuntiatum est, quales sunt duae orationes Catonis et Caesaris de poena coniuratorum.

Orationes in Memmium et L. Domitium praetores a. u. c. DCLXXXVI.

Sueton. Caes. 23. Functus consulatu, Gaius Memmius Lucioque Domitio praetoribus de superioris anni actis referentibus, cognitionem senatui detulit; nec illo suscipiente triduoque per inritas altercationes absumpto in provinciam abiit.

Schol. Bob. in Cic. Sest. p. 297 Or. De actis loquitur, quae habuit in consulatu C. Caesar inauspicato, ut videbatur; qua de re adversus eum egerant in senatu C. Memmius et L. Domitius praetores, et ipsius Caesaris orationes contra hos extant, <quibus> et sua acta defendit et illos insectatur.

Schol. Bob. in Cic. Vatin. p. 317 Or. Commiserat senatui causam suam C. Caesar, id est, ut de lege agraria patres iudicarent. Ibi enim habitae sunt tres illae orationes contra Domitium et Memmium.

Suet. Caes. 73. Gai Memmi, cuius asperrimis orationibus non minore acerbitate rescripserat, etiam suffragator mox in petitione consulatus fuit.

Cf. Suet. Ner. 2.

Oratio ad milites seditiosos a. u. c. DCCV.

Dio Cass. XLI, 26—35. Appian. Bell. civ. II, 47.

Oratio apud milites in Africa habita a. u. c. DCCVIII.

Suet. Caes. 66. Itaque cum expectatio adventus Iubae terribilis esset, convocatis ad contionem militibus Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem adfuturum cum decem legionibus, equitum triginta, levis armaturae centum milibus, elephantis trecentis. Proinde desinant quidam quaerere ultra aut opinari, mihi que, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento in quascumque terras iubebo avehi.

Oratio apud milites de commodis eorum.

Diomed. Art. Gramm. ed. K. I p. 400. 'Frustrum' ait C. Caesar apud milites de commodis eorum: Non frustrabo vos, milites.

Oratio pro Bithynis.

Gell. Noct. Att. V, 13, 6. In oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est: Vel pro hospitio regis Nicomedis vel pro horum necessitate, quorum de re agitur, refugere hoc munus, M. Iunice, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur, neque clientes sine summa infamia deserere possunt; quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus.

Iul. Rufinian. de Figur. p. 201 ed. Ruhnck. Rhet. Lat. Min. ed. Halm p. 40 § 8. Caesar pro Bithynis: Quid ergo? syngraphae non sunt, sed res aliena est.

Oratio pro Decio Samnite.

Tacit. de Orator. 21. Nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite aut Bruti pro Deiotaro rege ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis legit, nisi qui et carmina eorundem miratur.

Orationes perperam Caesari attributae.

Sueton. Caes. 55. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur. Pro Quinto Metello non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam; nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Caesaris sermo sit Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hispania idem Augustus vix ipsius putat, quae tamen duplex fertur: una quasi priore habita proelio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem contionandi habuisse eum dicit subita hostium incursione.

II. DE ANALOGIA ADM. TULLIUM CICERONEM LIBRI DUO.

(a. u. c. DCLXXXIX?).

Sueton. Caes. 56. Reliquit et de Analogia duos libros et Anticatones totidem ac praeterea poëma, quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia conventibus peractis ad exercitum rediret, sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit, novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et vicensimo die pervenit.

Quintil. Instit. Orat. I, 7, 34. An ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis huius diligentissimus fuit et in filio, ut in epistulis apparet, recte loquendi asper quoque exactor? aut vim C. Caesaris frugerunt editi de analogia libri?

Fronto p. 221 ed. Nab. Fac memineris et cum animo tuo cogitas, G. Caesarem atrocissimo bello Gallico cum alia multa militaria, tum etiam duos de Analogia libros scrupulosissimos scripsisse: inter tela volantia de nominibus declinandis, de verborum aspirationibus et rationibus inter classica et tubas.

Ioann. Saesb. Metal. I, 21. C. Caesar de Analogia libros edidit.

LIBRI PRIMI FRAGMENTA.

Cicer. Brut. 72, 253. Qui etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (sc. Ciceronem) . . . de ratione latine loquendi accuratissime scripserit primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiae, tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singulare; nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset adfatus: Ac si, ut cogitata praeclare eloqui possent, nonnulli studio et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus: hunc facilem et cotidianum novisse sermonem nunc pro relicto est habendum.

Gell. Noct. Att. I, 10, 4. Id, quod a C. Caesare, excellentis ingenii ac prudentiae viro, in primo de analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, ut tanquam scopulum, sic fugias inauditum atque insolens verbum. — *Macrob. Sat. I, 5, 2.* Ego enim id quod a C. Caesare, excellentis ingenii ac prudentiae viro, in primo analogiae libro scriptum est habeo semper in memoria atque in pectore, ut tanquam scopulum, sic fugiam infrequens atque insolens verbum. — *Joh. Saresb. Policr. 8, 10.* Fideliter exsequendum erit, quod in primo libro de analogia scripsit C. Claudius Caesar, vir excellentis ingenii magnaque prudentiae. Ait enim: „Tanquam scopulum nautae fugiunt, sic fugiendum est infrequens atque insolens verbum.“ — *Idem Metalog. 1, 15.* Caesar in libro de analogia grammaticus quidem est, et evitandum esse denuntiat, quidquid auditori perito potest esse absurdum: „Ut nautae, inquit, scopulum fugiunt, sic fugiendum est infrequens atque insolens verbum.“

Gell. Noct. Att. XIX, 8, 3. Gaius Caesar . . . in libris, quos ad M. Ciceronem de analogia conscripsit, harenas vitiose dici existimat, quod harena numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque caelum neque triticum; contra autem quadrigas, etiamsi currus unus, equorum quattuor iunctorum agmen unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut arma et moenia et comitia et inimicitias. — *Ibid. § 7.* Tunc probato libro de analogia primo, verba haec ex eo pauca memoriae mandavi. Nam, cum supra dixisset, neque caelum neque triticum neque harenam multitudinis significationem pati: num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram ac plures terras et urbem et urbes et imperium et imperia dicamus, neque quadrigas in unam nominis figuram redigere neque harenam multitudinis appellatione convertere possumus?

Pompei. Comment. in Art. Donat. ed. Keil (Gramm. Lat. V) p. 197, 24. Analogia . . . fit octo modis: ut sint sex illae partes

quae accidunt nomini <similes>; sex autem accidunt nomini ista, qualitas comparatio genus numerus figura casus, ecce sex partes: exitus syllabarum ut sit similis; puta illud in us exit et illud in us: paenultimarum ratio ut sit similis, ut aut vocales [syllabae] sint aut consonantes: deinde ut tempora sint similia; si illa brevis est, et illa brevis sit. de istis omnibus rebus si unum minus fuerit, iam non stat analogia; de his rebus, quae positae sunt apud Caesarem, siquid minus fuerit, iam non stabit ratio analogiae, ait enim Caesar: nisi omnia consentiant inter se, non potest fieri ut nominis similitudo sit.

Pompei. Comment. in Don. ed. Keil p. 144, 17. Alba civitas: alii dicunt Albanus, alii Albensis. quae ratio est? numquid possumus scire, quare sic [quid] invenitur? Caesar quidem in libris analogicis voluit dicere discretionem. ait sic Caesar in libris analogiae: duae sunt Albae, alia ista quam novimus in Aricia, et alia hic in Italia. volentes Romani discretionem facere, istos Albanos dixerunt, illos Albenses.

Pompei. Comment. in Don. ed. Keil p. 108, 7. Legimus apud maiores nostros primas apud Romanos XI litteras fuisse tantum modo, ut dicit Caesar in libro analogiarum primo; in libro analogiarum Caesar hoc dicit, XI fuisse.

Pompei. Comment. in Don. ed. Keil p. 199, 13. Ille (Varro) dicit: lac non debemus dicere, sed lact. sed dixit Caesar contra ipsum rem valentissimam, nullum nomen duabus mutis terminari. Cf. Keil Gramm. Lat. V p. 326, 25. VIII p. 120, 7.

Priscian. I p. 14, 10 ed. Hertz. Pompei quoque genitivum per tria i scribebant, quorum duo superiora loco consonantium accipiebant, ut si dicas Pompelli; nam tribus i iunctis qualis possit syllaba pronuntiari? quod Caesari doctissimo artis grammaticae placitum a Victore quoque in arte grammatica de syllabis comprobatur.

Prob. Inst. Art. p. 50, 21 ed. Keil (Gramm. Lat. IV). Nam cum omnes artis latores, praecipueque Caesar, propter rationem metricam et structurarum qualitates siugularum litterarum sonos ponderarent, hac ratione semivocales mutis praefendas indicaverunt, quod semivocales geminatae ad sonum vocalibus occurrunt, hoc est ut syllabam facere possint, ut puta fla ars mons iners et cetera talia; at vero mutae geminatae, si vocalibus occurrant nec syllabam nec sonum scilicet facere possint. quis enim b c d k p q t g geminatas vocalibus misceat et sonum syllabae potest audire?

LIBRI SECUNDI FRAGMENTA.

Charis. I p. 130, 6 K. (Gramm. Lat. I). Fagos G. Caesar de analogia II: fagos populos ulmos.

Charis. I p. 135, 20 K. Lacer an laceris? ut tener puer.

ultimam enim vocalem si ablativus amiserit, dabit scire qualis esse debeat nominativus. Ovidius „mille lacer spargere locis“, quod ita dici debere et Caesar de analogia libro II nec non et Valgius de rebus per epistolam quaesitis disputant.

Charis. I p. 144, 30 K. Turbo Turbonis, si proprium sit hominis nomen; turbinis, si procellam voluerimus exprimere, aut in eo, inquit Plinius, qui est in lusu puerorum. sed Caesar de analogia II turbonem, non turbinem etiam in tempestate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut homo hominis. Cf. Charis. p. 63, 8 sq. Prob. de Nomin. Exc. K. G. L. IV p. 210, 30. Prisc. VI, 16 (K. G. L. II) p. 207, 17. Serv. ad Verg. Aen. I, 83. VII, 378.

Quintil. Inst. Orat. I, 5, 63. Nunc recentiores instituerunt Graecis nominibus Graecas declinationes potius dare, quod tamen ipsum non semper fieri potest. mihi autem placet rationem Latinam sequi, quousque patitur decor. neque enim iam Calyponem dixerim ut Iunonem, quamquam secutus antiquos C. Caesar utitur hac ratione declinandi.

Priscian. Inst. VI, 64 p. 248 ed. Hertz (Keil Gramm. Lat. II). In is desinentia longam cuiuscumque sint generis Latina ablata s, addita tis faciunt genitivum, ut haec lis litis, hic et haec dis ditis, unde hi et hae dites et haec ditia, cuius nominativum singularem in usu non inveni. debet tamen secundum analogiam hoc dite esse. nam in is finiri neutrum non potest . . . hic et haec Samnis huius Samnitis. sic Caesar de analogia.

De dub. nomin. Keil Gramm. Lat. V p. 575, 11. Crinis generis masculini, ut Caesar de analogia.

Priscian. VI, 65. p. 249 ed. Hertz. Illa quoque tam in is quam in er finita nomina regulam servant in er terminatorum, id est accepta is faciunt genitivum, ut hic pulvis et pulver pulveris, hic cucumis et cucumer cucumeris, hic cinis et ciner cineris, hic vomis et vomer vomeris. praeterea Caesar declinat pubis puberis; quidam, ut Probus, pubes puberis, quidam puber puberis.

Priscian. VI, 66. p. 250 ed. Hertz. Haec pollis pollinis. sic Charisius. Probus autem et Caesar hoc pollen pollinis declinaverunt.

Charis. I p. 122, 29 K. Ne illa quidem ratio recepta est, quam G. Caesar ponit in femininis, ut puppim restim pelvim ꝑ. hoc enim modo et ab hoc cani dicemus et ab hoc iuv(eni).

Charis. I p. 122, 13 K. Omnium nominum quae sunt neutri generis et in e terminantur ait Plinius Caesarem scisse eosdem esse ablativos quales sunt dativi singulares. Ar litteris nomina neutralia terminata item non minus ait Caesar, quia dativo et ablativo pari iure funguntur, ut idem Plinius scribit.

Charis. I p. 119, 3 K. Animal animale faciet, ut autumnal autumnale, capital capitale, tribunal tribunale: quae patienda

non sunt, ut supra diximus. Plinius Secundus animal, non animale ait dici debere. C. Caesar, quasi indiscretum hoc sit, ait l littera nominativo singulari neutra finita nomina eandem [de]finitionem capere quam capiunt e littera terminata, huic animali et ab hoc animali, huic puteali et ab hoc puteali.

Charis. I p. 133, 18 K. Iubare. Plinius ait inter cetera etiam istud C. Caesarem dedisse praeceptum, quod neutra nomina ar nominativo clausa per i dativum ablativumque singulares ostendant; iubar tamen ab hac regula dissidere. nam ut huic iubari dicimus, ab hoc iubare dicendum est, ut huic farri et ab hoc farre.

Charis. I p. 90, 7 K. Panis genetivum pluralem Caesar de analogia II panium dixit, sed Verrius panum sine i. — Charis. I p. 141, 20 K. Panium Caesar de analogia libro II dici debere ait. sed Verrius contra. nam i detracta panum ait dici debere.

Charis. I p. 141, 24 K. Partum. Caesar in analogicis harum partum.

Gell. IV, 16, 9. In libris analogicis omnia istius modi (sc. genetivos et dativos singul. nominum quartae declinationis) sine i littera dicenda censet. Cf. Beck, C. Plinii Secundi libror. dubii sermonis reliquiae p. 17 (Lips. 1894).

Marius Victor. Ars Gramm. I, 4. p. 9, 2 ed Keil (Gramm. Lat. VI). Consultum senati ipse (Licinius Calvus) scripsit, at C. Caesar (sic emend. Schlittius, codd.: et ad C. Caesarem) senatus consultum.

Gell. IX, 14, 25. C. Caesar in libro de analogia secundo huius die et huius specie dicendum putat.

Isidor. Orig. XI, 2, 33. Mortuus ex qua parte orationis declinetur, incertum est. Nam sicut ait Caesar, ab eo, quod est morior, in participio praeteriti temporis in tus exire debuit, per unum scilicet u, non per duo. Nam ubi geminata est littera u, nomen est, non participium, ut fatuus, arduus. — Cf. August. Regul. p. 520, 22 ed. Keil (Gramm. Lat. V), unde Isidorus sua transscripsit, ubi tamen legitur: ut Cicero dixit. — Prob. Instit. Art. p. 126, 16 K. G. L. IV; Prisc. X, 9. p. 502, 3 H.

Gell. VI, 9, 15. M. Tullius et C. Caesar mordeo memordi, pungo pepugi, spondeo spepondi dixerunt.

Priscian. XVIII, 8, 75. p. 239, 7 ed. Hertz. Caesar non incongrue protulit ens a verbo sum es, quomodo a verbo possum potes: potens.

Charis. p. 110, 23 K. Is homo idem compositum facit nisi quia Caesar libro II singulariter idem, pluraliter isdem dicendum confirmat. sed consuetudo hoc non servat. Se et sese pronomina ita distinguit, ut se dicamus, cum aliquem quid in alium fecisse ostendimus, ut puta ille dicit se hoc illi fecisse;

cum autem in se ipsum, tunc dicamus sese, velut dixit sese hoc sibi fecisse. Cf. Ritschl Opusc. IV, 313.

Quintil. I, 7, 21 *optimus maximus, ut mediam i litteram, quae veteribus u fuerat, acciperent, Gai primum Caesaris inscriptione traditur factum. — Vel. Long. p. 67, 3 K. (Gramm. Lat. VII). Varie scriptitatum est mancipium aucupium manubiae, siquidem C. Caesar per i scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. — Cassiod. de Orthograph. p. 150, 10 ed Keil (Gramm. Lat. VII). Lacrumae an lacrimae, maxumus an maximus, et siqua similia sunt, quo modo scribi debeant, quaesitum est. Terentius Varro tradidit Caesarem per i eius modi verba solitum esse enuntiare et scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. — Isidor. Orig. I, 26, 15. — Mar. Victor. p. 9, 3 K. (Gramm. Lat. VI) idem (i. e. Caesar, siquidem recte Schlittius emendavit fragm. ap. Mar. Victor. supra p. 144) optimus maximus scripsit, non ut nos per u litteram.*

Charis. I p. 143, 32 K. *Siremps tantum per nominativum et ablativum declinatur, siremps, ut tabes et pluris, ab hac sirempse plure tabe; Caesar ergo, siremps lex esto quasi sacram violaverit dixisse pronuntiandus est, nisi forte quidam adverbialiter legere maluerint, similiter lex esto. Cf. Ritschl Opusc. IV, 61 sq. Huschke ibid. p. 80. Hertz. Philol. XI, 680.*

III. ANTICATO a. u. c. DCCIX.

Gell. IV, 16, 8. *C. Caesar, gravis auctor linguae Latinae in Anticatone, unius, inquit, arrogantiae, superbiae dominatue mandatus. Cf. Baehrens, Arch. Lexicogr. II, 477.*

Priscian. VI, 36 p. 227, 2 H. *Caesar in Anticatone priore: uno enim excepto, quem alius modi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros. — Item VI, 82 p. 266, 19. VII, 20 p. 303, 23. XIII, 12. Vol. II p. 8, 13.*

Plin. Epist. III, 12, 2. *Erunt officia antelucana, in quae incidere inpune ne Catoni quidem licuit, quem tamen C. Caesar ita reprehendit ut laudet. Describit enim eos quibus obvius fuerat cum caput ebrii retexissent, erubuisse: deinde adicit putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos. Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni quam si ebrius quoque tam venerabilis erat?*

Plut. Caes. 3. Ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ παραιτεῖται μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφροῦς καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος.

Plut. Cic. 39. Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκόμιον Κάτωνος ἀντιγράφων τὸν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους εἰκότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν. Ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων, ὁ δὲ Καῖσαρος Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται.

Plin. Nat. Hist. VII, 117. *Salve primus omnium parens patriae appellate (sc. Cicero), primus in toga triumphum linguaeque lauream merite, et facundiae Latiarumque litterarum parens atque, ut dictator Caesar hostis quondam tuus de te scripsit, omnium triumphatorum laurea maior, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse quam imperii.*

Senec. de tranquill. animi. 17, 9. *Catonis ebrietas obiecta est. facilius efficiet, quisquis obiecerit, hoc crimen honestum, quam turpem Catonem.*

Plut. Cat. 11. Τῆς κληρονομίας (Καπίωνος ἀδελφοῦ) εἰς αὐτόν τε καὶ θυγάτριον τοῦ Καπίωνος ἠκούσης, οὐθὲν ὧν ἀνάλωσε περὶ τὸν τάφον ἀπήτησεν ἐν τῇ νεμῆσει. Καὶ ταῦτα πράξαντος αὐτοῦ καὶ πρᾶττοντος ἦν ὁ γράψας, ὅτι κοσκίνῳ τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ μετέβαλε καὶ διήθησε, χυρσίον ζητῶν κατακεκαυμένον. Οὕτως οὐ τῷ ξίφει μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ γραφείῳ τὸ ἀνυπεύθυνον καὶ τὸ ἀνυπόδικον ἐπίστευσεν.

Plut. Cat. 36. Οὔσης δὲ πολλῆς καὶ βασιλικῆς ἐν ἐκπώμασι καὶ τραπέζαις καὶ λίθοις καὶ πορφύραις κατασκευῆς, ἦν ἔδει παραθεῖσαν ἐξαργυρισθῆναι, πάντα βουλόμενος ἐξακριβοῦν καὶ πάντα κατατείνειν εἰς ἄκραν τιμὴν καὶ πᾶσιν αὐτὸς παρεῖναι καὶ προσάγειν τὸν ἔσχατον ἐκλογισμὸν οὐδὲ τοῖς ἐθάσι τῆς ἀγορᾶς ἐπίστευεν, ἀλλὰ ὑπονοῶν ὁμοῦ πάντας, ὑπηρέτας, κήρυκας, ὠνητάς, φίλους, τέλους αὐτὸς ἰδίᾳ τοῖς ὄνομαιμένοις διαλεγόμενος καὶ προσβιβάζων ἕκαστον, οὕτω τὰ πλεῖστα τῶν ἀγορασμάτων ἐπώλει. Διὸ τοῖς τε ἄλλοις φίλοις ὡς ἀπιστῶν προσέκρουσε, καὶ τὸν συνηθέστατον ἀπάντων Μουνάτιον εἰς ὄργην ὀλίγον δεῖν ἀνήκεστον γενομένην ἐνέβαλεν, ὥστε καὶ Καῖσαρι γράφοντι λόγον κατὰ τοῦ Κάτωνος πικροτάτην τοῦτο τὸ μέρος τῆς κατηγορίας διατριβὴν παρασχεῖν.

Plut. Cat. 52. Τῆς δὲ οἰκίας καὶ τῶν θυγατέρων κηδεμόνος δεομένων ἀνέλαβε πάλιν τὴν Μαρκίαν χηρεύουσαν ἐπὶ χρήμασι πολλοῖς· ὁ γὰρ Ὀρθησίος θνήσκων ἐκείνην ἀπέλιπε κληρονόμον. Εἰς ὃ δὴ μάλιστα λουδοροῦμενος ὁ Καῖσαρ τῷ Κάτωνι φιλοπλουτίαν προσφέρει καὶ μισθαυρίαν ἐπὶ τῷ γάμῳ. Τί γὰρ ἔδει παραχωρεῖν δέομενον γυναικὸς ἢ τί μὴ δέομενον αὐτῆς ἀναλαμβάνειν, εἰ μὴ δέλεαρ ἐξ ἀρχῆς ὑφείθη τὸ γύναιον Ὀρθησίῳ καὶ νέαν ἔχρησεν, ἵνα πλουσίαν ἀπολάβῃ;

Plut. Cat. 54. Ἐκπεμφθεὶς δὲ εἰς Ἀσίαν, ὡς τοῖς ἐκεῖ συνάγουσι πλοῖα καὶ στρατιὰν ὠφέλιμος γένοιτο, Σεβιλίαν ἐπηγάγετο τὴν ἀδελφὴν καὶ τὸ Λευκούλλου παιδίον ἐξ ἐκείνης γεγονός. Ἠκολούθησε γὰρ αὐτῷ χηρεύουσα, καὶ πολὺ τῶν εἰς τὸ ἀκόλαστον αὐτῆς διαβολῶν ἀφείλεν ὑποδύσα τὴν ὑπὸ Κάτωνι φρουρὰν καὶ πλάνην καὶ δίκαιταν ἐκουσίως. Ἄλλ' ὃ γε Καῖσαρ οὐδὲ τῶν ἐπ' ἐκείνην βλασφημιῶν τοῦ Κάτωνος ἐφείσατο.

Suet. Caes. 56. Reliquit et de Analogia duos libros et Anticatones totidem . . . Quorum librorum primos in transitu Alpium . . . sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit.

Plut. Caes. 54. Ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάωνα τεθνεῶτα λόγος οὐ δοκεῖ πρῶτος ἔχοντας οὐδὲ ἐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. Πῶς γὰρ ἔν ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀνάισθητον ἐκχέας ὄργην τσαύτην; τῇ δὲ πρὸς Κικέρωνα καὶ Βρούτον αὐτοῦ καὶ μυρίους ἄλλους τῶν πεπολεμηκότων ἐπιεικεία τεκμαίρονται καὶ τὸν λόγον ἐκείνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίᾳ πολιτικῇ συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Ἐγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος ὄνομα τῷ λόγῳ θήμενος Κάτων· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκός, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν δητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. Τοῦτο ἡγία Καῖσαρα κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα τὸν τοῦ τεθνηκότος δι' αὐτὸν ἔπαινον. Ἐγραψεν οὖν πολλὰς τινὰς κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγὼν· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. Καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἐκάτερος διὰ Καῖσαρα καὶ Κάωνα πολλοῦς.

Cic. ad Attic. XIII, 50, 1. Admonitus quibusdam tuis litteris, ut ad Caesarem uberiores litteras mittere instituerem, quum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset se et Oppium scripsisse ad Caesarem me legisse libros contra Catonem et vehementer probasse, conscripsi de iis ipsis libris epistolam Caesari.

Cic. ad Attic. XIII, 51, 1. Ad Caesarem quam misi epistolam, eius exemplum fugit me tum tibi mittere, nec id fuit, quod suspicaris, ut me puderet tui, ne ridicule ꝑ micillus, nec mehercule scripsi aliter, ac si πρὸς ἴσον ὁμοίουque scriberem: bene enim existimo de illis libris, ut tibi coram; itaque scripsi et ἀκολακείτως et tamen sic, ut nihil eum existimem lecturum libentius.

Cic. Topic. 25, 94. Cum aliquid de utilitate, honestate, aequitate disseritur deque iis rebus, quae his sunt contrariae, incurrun status aut iuris aut nominis, quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur, aut non eo nomine adficiendum, quo laudator adferat, aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure

factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum.

Quintil. Inst. Or. III, 7, 28. Itaque, ut non consensi hoc laudativum genus circa solam versari honesti quaestionem, sic qualitate maxime contineri puto, quamquam tres status omnes cadere in hoc opus possint, iisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero.

Tacit. Ann. IV, 34. Marci Ciceronis libro, quo Catonem caelo aequavit, quid aliud dictator Caesar quam rescripta oratione, velut apud iudices, respondit?

Iuven. Sat. VI, 338

omnes

noverunt Mauri atque Indi, quae psalteria penem maiorem, quam sunt duo Caesaris Anticatones, illuc, testiculi sibi conscius unde fugit mus, intulerit.

Schol. ad h. l. Caesar bello civili cognita Catonis morte, cuius virtutem dialogo illo cui inscripsit Cato Cicero etiam laudavit, libros duos famosissimos, vitam Catonis, edidit quos Anticatones inscripsit.

App. Bell. Civ. II, 99. Κικέρωνος ποιήσαντος ἐγκώμιον ἐς αὐτὸν καὶ ἐπιγράψαντος Κάτων, ἀντέγραψε κατηγορίαν ὁ Καῖσαρ, καὶ ἐπέγραψεν Ἀντικάτων.

Dio Cass. XLIII, 13, 4. Καὶ δὴ καὶ τὸν Κάτωνα ἔσωσεν ἂν οὕτω γὰρ αὐτὸν ἐτεθανυμάκει, ὥστε τοῦ Κικέρωνος ἐγκώμιον μετὰ ταῦτα αὐτοῦ γράψαντος ἀγανακτήσαι μὲν μηδὲν καίπερ καὶ ἐκείνων οἱ προσπολεμήσαντος, βιβλίον δέ τι γράψαι, ὃ καὶ Ἀντικάτωνα ἐκάλεσε.

Mart. Cap. V, 468 p. 152 Gr. Adversum quam intentionem laudatori certamen est vel vituperatori, licet in superiori astruptione quidam conflictus evidens approbetur, ut cum alius quempiam laudat et alter accusat, ut Catonem Tullius laudans et duobus voluminibus Caesar accusans.

Hieronym. Comment. in Osee Lib. II, Praef. (Tom. VI p. 54 ed. Vallars.). Magis optarem illud mihi contingere, quod Titus Livius scribit de Catone, cuius gloriae neque profuit quisquam laudando, nec vituperando nocuit, quum utrumque summis praediti fecerint ingeniis. Significat autem M. Ciceronem et C. Caesarem, quorum alter laudes, alter vituperationes supradicti scripsit viri.

IV. APOPHTHEGMATA sive DICTA COLLECTANEA.

Suet. Caes. 56. Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta, ut Laudes Herculis, tragoedia Oedipus, item Dicta collectanea; quos, omnis libellos vetuit Augustus publicari.

Cic. ad Fam. IX, 16, 4. Sed tamen ipse Caesar habet peracre iudicium, et, ut Servius, frater tuus, quem litteratissimum fuisse iudico, facile diceret: 'hic versus Planti non est, hic est', quod tritas aures haberet notandis generibus poetarum et consuetudine legendi, sic audio Caesarem, cum volumina iam confecerit ἀποφθεγμάτων, si quod adferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reicere solere; quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere cotidie illius familiares; incidunt autem in sermone vario multa, quae fortasse illis, cum dixi, nec inlitterata nec insulsa esse videantur; haec ad illum cum reliquis actis perferuntur — ita enim ipse mandavit —: sic fit, ut, si quid praeterea de me audiat, non audiendum putet.

V. CARMINA.

Suet. Caes. 56. Reliquit et de Analogia duos libros et Anticatonnes totidem ac praeterea poema, quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos in transitu Alpium cum ex citeriore Gallia conventibus peractis ad exercitum rediret, sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit, novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et vicensimo die pervenit.

Ibid. Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta, ut Laudes Herculis, tragoedia Oedipus . . . quos omnis libellos vetuit Augustus publicari.

Tac. de Orat. 21. Nisi qui et carmina eorundem (Caesaris et Bruti) miratur. Fecerunt enim et carmina et in bibliothecas rettulerunt, non melius, quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt.

Plut. Caes. 2. Καὶ ποιήματα γράφων καὶ λόγους τινὰς ἀχροαταῖς ἐκείνοις (sc. piratis Asiaticis) ἐχρηῆτο.

Plin. Epist. V, 3, 2. Facio nonnumquam versiculos severos parum, facio: etiam comoedias audio et specto mimos et lyricos lego et Sotadicos intellego; aliquando praeterea rideo, iocor, ludo, utque omnia innoxiae remissionis genera breviter amplectas, homo sum. Nec vero moleste fero hanc esse de moribus meir existimationem, ut qui nesciunt talia doctissimos gravissimos

sanctissimos homines scriptitasse me scribere mirentur. Ab illis autem quibus notum est quos quantosque auctores sequar facile impetrari posse confido, ut errare me, sed cum illis sinant, quorum non seria modo verum etiam lusus exprimere laudabile est. An ego verear — neminem viventium, ne quam in speciem adulationis incidam, nominabo — sed ego verear, ne me non satis deceat quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Polionem, M. Messallam, Q. Hortensium, M. Brutum, L. Sullam, Q. Catulum, Q. Scaevolam, Servium Sulpicium, Varronem, Torquatum, immo Torquatos, C. Memmium, Lentulum, Gaetulicum, Annaeum Senecam, Lucanum, et proxime Verginium Rufum, et si non sufficiunt exempla privata, divum Iulium, divum Augustum, divum Nervam, Tiberium Caesarem?

Suet. vit. Terent. (Sueton. Reliqu. ed. Reiffersch. p. 34.)

Item C. Caesar

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis,
Comica ut aequato virtus polleret honore
Cum Graecis, neve hac despectus parte iaceres.
Unum hoc maceror aureolo tibi desse, Terenti.

Isidor. Orig. IV, 12, 7. Telinum, cuius Iulius Caesar meminit dicens:

Corpusque suavi telino unguimus.

Caper de orthogr. p. 101, 21 (Keil Gramm. Lat. VII).

*'hic lutus' atque 'macellum' ἐνικῶς exire memento,
Memmius 'ista macella' licet, Caesar 'luta' dicat.*

Cf. Baehrens, Archiv. Lexicogr. II, 476.

Non. p. 198 M. Cinis feminino apud Caesarem et Catulum et Calvum lectum est, quorum vacillat auctoritas.

VI. DE ASTRIS.

Plin. Nat. Hist. I. Ind. auctorum libri XVIII. L. Tarutius, qui Graece de astris scripsit, Caesare dictatore, qui item.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 214. Nos sequimur observationem Caesaris maxime, haec erit Italiae ratio.

Macrob. Sat. I, 16, 39. Iulius Caesar ut siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Aegyptiis disciplinis hausit, ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet.

Schol. in Lucan. X, 185. Probat ab effectu, quod vere intentus fuerit, quia suus (i. e. Caesaris) liber, quem composuit de computatione, non inferior libro Eudoxi sit.

Comment. Bern. in Lucan. X, 187. Est autem liber fastorum Divi Iulii Caesaris, qui ordinationem continet anni secundum auctoritatem compositus Chaldaeorum, quem in senatu recitavit.

Ioann. Laurent. Lyd. de Ostent. p. 381, 9 Bekk. 155, 3 Wachsm. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Κλώδιος ἐν τῶν παρὰ Θούσκοις ἱερῶν πρὸς λέξιν· καὶ οὐκ αὐτὸς μόνος, ἀλλὰ μὴν καὶ Εὐδοξός τε ὁ πολὺς, Δημόκριτος πρῶτος αὐτῶν, Βάρρων τε ὁ Ῥωμαῖος, Ἰππαρχος, Μητροδώρος, καὶ μετ' αὐτοὺς ὁ Καῖσαρ, περὶ τῆς ἐφημέρου τῶν φαινομένων ἐπιτολῆς τε καὶ δυσμῶν.

Claud. Ptolem. Apparition. p. 259 Wachsm. Καὶ τούτων ἀνέγραφα τὰς ἐπισημασίας, καὶ κατέταξα κατὰ τε Αἰγυπτίους καὶ Δοσίθεον, Φίλιππον, Κάλλιππον, Εὐκτῆμονα, Μέτωνα, Κόνωνα, Μητροδώρον, Εὐδοξον, Καίσαρα, Δημόκριτον, Ἰππαρχον: τούτων δὲ Αἰγύπτιοι ἐτήρησαν παρ' ἡμῖν, Δοσίθεος δὲ ἐν Κῶ . . . Καῖσαρ (ex con. Wachsm.) ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ . . . Διὸ δεῖ μάλιστα ἐφαρμόζειν τὰς μὲν τῶν Αἰγυπτίων ἐπισημασίας ταῖς περὶ τοῦτον τὸν παράλληλον χώραις, τοῦτ' ἴστι καθ' ὃν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ὥρων ἐστὶν ἰδ' ἰσημερίων· τὰς δὲ Δοσιθέου καὶ Φιλίππου, καθ' ὅν ἔστιν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ὥρων ἰδ' ε''· τὰς δὲ Δημοκρίτου καὶ Καίσαρος καὶ Ἰππάρχου, καθ' ὃν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ὥρων ἐστὶν ἰσημερίων ιε'.

(Cum eis, quae ex Plinio excerpsumus, comparanda sunt scholia in Germanicum p. 203 sq. ed. Breysig.)

Plin. Nat. Hist. XVIII, 234. A bruma in favonium Caesari nobilia sidera significant, III kal. Ian. matutino canis occidens . . . pridie nonas Ian. Caesari delphinus matutino exoritur et postero die fidicula. — Ptolem. Apparit. Choeac 29 (= VIII kal. Ian.) Καίσαρι καὶ Μητροδώρῳ ἐπισημαίνει· ἀκρασία ἀέρος.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 235. Item ad VI idus Ian. eiusdem delphini vespertino occasu continui dies hiemant Italiae, et cum sol in aquarium sentiatur transire, quod fere XVI (XVII schol. German.) kal. Febr. evenit. VIII kal. stella regia appellata Tuberoni in pectore leonis occidit matutino, et pridie nonas Feb. fidicula vespera. — Ptolem. Apparit. Tybi 15 (= IV Id. Ian.): Αἰγυπτίοις καὶ Καίσαρι νότος πολὺς, καὶ ἐπισημαίνει· κατὰ θάλασσαν βροντὴ καὶ ψακίς. Tybi 22 (= XVI kal. Febr.): Καίσαρι ἀνεμοὶ σφοδροί. Tybi 24 (= XIV kal. Febr.): Καίσαρι καὶ Εὐκτῆμονι χειμῶν. Laur. Lyd. de mens. IV, 14 p. 65 ed. Schow. πρὸ δεκαμῆς Καλενδῶν Φεβρουαρίων τὸν ἥλιον ἐν ὕδροχῳ γενέσθαι ὁ Καῖσαρ λέγει.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 237. A favonio in aequinoctium vernum Caesari significat XIV kal. Mart. triduum (quatriduum schol. German.) varie, et VIII kal. hirundinis visu et postero

die arcturi exortu vespertino, item III non. Mart. — Caesar cancri exortu id fieri observavit, maior pars auctorum vindemitoris emersu — VIII idus aquilonii piscis exortu et postero die Orionis. In Attica milvum apparere servatur. Caesar et iduus Mart. ferales sibi notavit scorpionis occasu, XV kal. vero April. Italiae milvum ostendi, XII kal. equum occidere matutino. — Ptolem. Apparit. Mechir 12 (= VIII Id. Febr.): Καίσαρι ὑετία. Mechir 15 (= V Id. Febr.): Καίσαρι καὶ Μητροδώρω ἕαρος ἀρχή· ζέφυρος ἀρχεται πνεῖν. Phamenoth 1 (= V kal. Mart.): Καίσαρι καὶ Δοσιθέω χειμῶν· ἐπισημαίνει. Phamenoth 9 (= III Non. Mart.): Καίσαρι χελιδονίαι πνέουσιν ἐπὶ ἡμέρας δέκα. Phamenoth 10 (= prid. Non. Mart.): Καίσαρι χελιδονίαι. Phamenoth 24 (= XIII kal. Apr.): Καίσαρι Ἰκτίως φαίνεται, βορέας πνεῖ. Phamenoth 27 (= X kal. Apr.): Καίσαρι βορέας πνεῖ.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 246—248. Aequinoctium vernum a. d. VIII kal. April. peragi videtur. ab eo ad vergiliarum exortum matutinum Caesari significant kal. April. III non. April. in Attica vergiliae vesperi occultantur, eadem postridie in Boeotia, Caesari autem et Chaldaeis nonis . . . Caesari VI idus significatur imber librae occasu. XIV kal. Mai. Aegypto suculae occidunt vesperi, sidus vehemens et terra marique turbidum, XVI Atticae, XV Caesari; continuo quatruiduo significat . . . Caesari et VIII kal. notatur dies . . . VI non. Mai. Caesari suculae matutino exoriuntur et VIII id. capella pluvialis . . . sic fere in VI id. Mai. qui est vergiliarum exortus, decurrunt sidera. — Ptolem. Apparit. Pharmuthi 18 (= Id. Apr.): Δοσιθέω καὶ Καίσαρι ὑετία. Pharm. 22 (= XV kal. Mai.): Καίσαρι καὶ Εὐδόξω ὑετία. Pharm. 27 (= X kal. Mai.): Αἰγυπτίοις καὶ Καίσαρι χειμαίνει. Pachon 4 (= III kal. Mai.): Καίσαρι χειμῶν.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 255. 256. A vergiliarum exortu significant Caesari postridie arcturi occasu matutinus, III id. Mai. fidiculae exortus, XII kal. Iun. capella vesperi occidens et in Attica canis. XI kal. Caesari Orionis gladius occidere, incipit, IV (III codd.) non. Iun. Caesari et Assyriae aquila vesperi oritur, VII id. arcturus matutino occidit Italiae, IV delphinus vesperi exoritur. XVII kal. Iul. gladius Orionis exoritur . . . XI kal. eiusdem Orionis gladius Caesari occidere incipit. VIII kal. vero Iul. longissimus dies totius anni et nox brevissima solstitium conficiunt. — Ptolem. Apparit. Pachon 17 (= IV Id. Mai.): Καίσαρι ὑετία. Pachon 20 (= Id. Mai.): Καίσαρι ἐπισημαίνει, ὑετία. Pachon 21 (= XVII kal. Iun.): Καίσαρι ἐπισημαίνει. Pachon 26 (= XII kal. Iun.): Καίσαρι χειμάζει. Payni 5 (= III kal. Iun.): Καίσαρι νότος πνεῖ. Payni 10 (= prid. Non. Iun.): Καίσαρι βρονταὶ καὶ ὑετός. Payni 11 (= Non. Iun.): Καίσαρι βροντή, ὑετός.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 268—271. Ab solstitio ad fidiculae occasum VI kal. Iul. Caesari Orion exoritur... XVI (XV Schol. Germ.) kal. Aug. Assyriae procyon exoritur, dein postridie (post triduum Schol. Germ.) fere ubique confessum inter omnes sidus ingens, quod canis ortum vocamus, sole partem primam leonis ingresso. Hoc fit post solstitium XXIII die. . . XIII (XVII schol. Germ. et libri Plinii plerique) kal. Aegypto aquila occidit matutino etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Caesar X kal. sentire Italiam existimavit. † aquila Atticae matutino occidit, III kal. regia in pectore leonis stella matutino Caesari emergit. VIII id. Aug. arcturus medius occidit, III id. fidicula occasu suo autumnum indicat, ut is adnotavit. Ptolem. Appar. Epiphi 9 (= V Non. Iul.): Αἰγυπτίους καὶ Καίσαρι νότος καὶ καῦμα. Epiphi 20 (= Pr. Id. Iul.): Καίσαρι ἄνεμος πολλὸς πνεῖ. Epiphi 27 (= XII Kal. Aug.): Καίσαρι πρόδρομοι πνέουσιν. Messori 1 (= VIII Kal. Aug.): Εὐδόξω καὶ Καίσαρι νότος. Messori 7 (= prid. Kal. Aug.): Καίσαρι νότος πνεῖ. Messori 10 (= III Non. Aug.): Καίσαρι ἐπισημαίνει.

Plin. XVIII 309—311. Significant prid. id. Aug. Atticae equus oriens vespera, Aegypto et Caesari delphinus occidens. XI kal. Sept. Caesari et Assyriae stella, quae vindemitor appellatur, exoriri mane incipit vindemiae maturitatem promittens . . . V id. Sept. Caesari capella oritur vesperi, arcturus vero medius prid. id. vehementissimo significato (imbres vehementissimos significat Schol. Germ.) terra marique per dies quinque. ratio eius haec traditur: si delphino occidente imbres fuerint, non futuros per arcturum. signum orientis eius sideris servetur hirundinum abitus, namque deprehensae intereunt. XVI kal. Oct. Aegypto spica quam tenet virgo exoritur matutino etesiaequae desinunt. hoc idem Caesari XIV kal., XIII Assyriae significant, et XI kal. Caesari commissura piscium occidens ipsumque aequinocti (equi Schol. Germ.) sidus VIII kal. Oct. — Ptolem. Apparit. Messori 20 (= Id. Aug.): Καίσαρι ἐπισημαίνει. Messori 21 (= XIX Kal. Sept.): Καίσαρι ἐπισημαίνει, πνιγετός. Messori 23 (= XVII Kal. Sept.): Καίσαρι περίσσεια. Messori 29 (= XI Kal. Sept.): Αἰγυπτίους καὶ Καίσαρι ἐπισημαίνει. δυσαερία. Eragomenon 2 (= VIII Kal. Sept.): Εὐδόξω καὶ Καίσαρι ἐπισημαίνει. Thoth 3 (= prid. Kal. Sept.): Καίσαρι ἄνεμος, ὕετός, βροχταί. Thoth 8 (= Non. Sept.): Καίσαρι ἄνεμοι μεταπίπτοντες, ὕετια καὶ ἐτησία παύονται. Thoth 14 (= III Id. Sept.): Καίσαρι βορέαυ παύονται πνέοντες. Thoth 20 (= XV Kal. Oct.): Καίσαρι μετοπώρου ἀρχὴ καὶ χελιδῶν ἀφανίζεται. Io. Laur. Lyd. de mens. IV, c. 23 p. 123 ed. Schow.: τῇ πρὸ δεκαδύο Καλενδῶν Ὀκτωβρίων Καίσαρ τὰς χελιδῶνας ἐδημεῖν λέγει.

Plin. Nat. Hist. XVIII, 312—313. VI non. Oct. Atticae corona exoritur mane, Asiae et Caesari V heniochus occidit matutino. III Caesari corona exoriri incipit, et postridie (prid.

non. Schol. Germ.) *occidunt haedi vespere. VIII id. Oct. Caesari fulgens in corona stella exoritur, et III (VI Pontedera) id. vergiliae vesperi, idibus corona tota. XVII (XVI Schol. Germ.) kal. Nov. suculae vesperi exoriuntur. prid. kal. Caesari arcturus occidit et suculae exoriuntur cum sole. IV non. arcturus occidit vesperi. V id. Nov. gladius Orionis occidere incipit. dein III id. vergiliae occidunt.* — Ptolem. *Apparit. Phaophi 6 (= V Non. Oct.): Αἰγυπτίους καὶ Καίσαρι χειμῶν, ὑετός, βρονταί, ἀστραπαί. Phaophi 16 (= III Id. Oct.): Καίσαρι ἄνεμος ἄτακτος, ὑετός, βρονταί. Phaophi 26 (= X Kal. Nov.): Καίσαρι βορέας πνεύει. Athyr 4 (= prid. Kal. Nov.): Καίσαρι καὶ Μητροδώρῳ ἄνεμοι χειμῶζει. Athyr 6 (= IV Non. Nov.): Καίσαρι καὶ Ἰππάρχῳ νότος ἢ βορρᾶς ψυχρός. Athyr 19 (= XVII Kal. Dec.): Καίσαρι χειμῶζει. Athyr 20 (= XVI Kal. Dec.): Καίσαρι χειμῶζει. Athyr. 21 (= XV Kal. Dec.): Καίσαρι χειμῶν. Athyr. 25 (= XI Kal. Dec.): Καίσαρι ἀκρασία ἀέρος. Choeac 5 (= Kal. Dec.): Καίσαρι καὶ Εὐπτήμονι καὶ Εὐδόξῳ καὶ Καλλίπῳ χειμῶν. Choeac 7 (= III Non. Dec.): Καίσαρι καὶ Κόνωνι χειμῶν. Choeac 8 (= prid. Non. Dec.): Καίσαρι καὶ Εὐπτήμονι καὶ Εὐδόξῳ χειμῶν. Choeac 12 (= VI Id. Dec.): Καίσαρι νοτιά. Choeac 13 (= V Id. Dec.): Καίσαρι νοτιά. Choeac 20 (= XVII Kal. Ian.): Καίσαρι χειμῶζει. Choeac 28 (= IX Kal. Ian.): Αἰγυπτίους καὶ Καίσαρι χειμῶν.*

Plin. Nat. Hist. XVIII, 220—222. *Cardines temporum quadripertita anni distinctione constant per incrementa lucis. augetur haec a bruma, et aequatur noctibus verno aequinoctio diebus XC horis tribus. dein superat noctem ad solstitium diebus XCIV horis XII . . . usque ad aequinoctium autumnni, et tum aequata die procedit ex eo ad brumam diebus LXXXVIII horis tribus . . . omnesque eae differentiae sunt in octavis partibus signorum, bruma capricorni a. d. VIII kal. Ian. fere, aequinoctium verum arietis, solstitium cancri, alterumque aequinoctium librae, qui et ipsi dies raro non aliquos tempestatum significatus habent. rursus hi cardines singulis etiamnum articulis temporum dividuntur, per media omnes dierum spatia, quoniam inter solstitium et aequinoctium autumnni fidiculae occasus autumnum inchoat die XLVI, at ab aequinoctio eo ad brumam vergiliarum matutinus occasus hiemem die XLIII, inter brumam et aequinoctium die XLV flatus favoni verum tempus, ab aequinoctio verno initium aestatis die XLVIII vergiliarum exortus matutinus. Cf. II, 122—125. Varr. de r. r. 1, 28. Colum. 9, 14. Sueton. ap. Isidor. de nat. rer. VII, 5. VIII. (Reiffersch. Suet. reliqu. p. 173—177.)*

Macrob. Saturn. I, 14, 6—13. Iulius Caesar decem dies observationi veteri super adiecit, ut annum trecenti sexaginta quinque dies, quibus sol lustrat zodiacum, efficerent, et ne quadrans deesset, statuit, ut quarto quoque anno sacerdotes, qui curabant mensibus ac diebus, unum intercalarent diem, eo scilicet mense ac loco, quo etiam apud veteres mensis intercalabatur, id est ante quinque ultimos Februarii mensis dies idque bissextum censuit nominandum. dies autem decem, quos ab eo additos diximus, hac ordinatione distribuit. in Ianuarium et Sextilem et Decembrem binos dies inseruit, in Aprilem autem Iunium Septembrem Novembrem singulos, sed neque mensi Februario addidit diem, ne deum inferum religio immutaretur, et Martio Maio Quintili Octobri servavit pristinum statum, quod satis pleno erant numero, id est dierum singulorum trecenorumque. ideo et septimanas habent Nonas, sicut Numa constituit, quia nihil in his Iulius mutavit: sed Ianuarius Sextilis December, quibus Caesar binos dies addidit, licet tricenos singulos habere post Caesarem coeperint, quintanas tamen habent Nonas, et ab Idibus illis sequentes Kalendae in undevicesimum revertuntur, quia Caesar, quos addidit dies, neque ante Nonas neque ante Idus inserere voluit, ne Nonarum aut Iduum religionem, quae stato erat die, novella comperendinatione corrumpere. sed nec post Idus mox voluit inserere, ne feriarum quarumque violaretur indictio, sed peractis cuiusque mensis feriis locum diebus advenis fecit. et Ianuario quidem dies, quos dicimus, quartum et tertium Kalendas Februarias dedit, Aprili sextum Kalendas Maias, Iunio tertium Kalendas Iulias, Augusto quartum et tertium Kalendas Septembres, Septembri tertium Kalendas Octobres, Novembri tertium Kalendas Decembres, Decembri vero quartum et tertium Kalendas Ianuarias. ita factum est, ut cum omnes hi menses, quibus dies addidit, ante hanc ordinationem habuissent mensis sequentis Kalendas ad septimum decimum revertentes, postea ex augmento additorum dierum hi, qui duos acceperunt, ad nonum decimum, qui vero unum, ad octavum decimum haberent reditum Kalendarum. feriarum tamen cuiusque mensis ordo servatus est. nam sicut fere tertius ab Idibus dies festus aut feriatuus fuit et tunc a. d. sextum decimum dicebatur, etiam post augmentum dierum eadem religio servata est, ut tertio ab Idibus die celebraretur, licet ab incremento non iam a. d. sextum decimum Kalendas sed a. d. septimum decimum, si unus, a. d. octavum decimum, si duo sunt additi, diceretur. nam ideo novos dies circa finem cuiusque mensis inseruit, ubi finem omnium, quae in mense erant, repperit feriarum, adiectosque omnes a se dies fastos notavit, ut maiorem daret actionibus libertatem, et non solum nullum nefastum sed nec comitalem quemquam de adiectis diebus instituit, ne

ambitionem magistratum augeret adiectio. sic annum civilem Caesar habitis ad lunam dimensionibus constitutum edicto palam posito publicavit.

Comm. Bern. in Lucan. X, 187. Eudoxus post VIII annum solem in cursum suum dixit reverti, Caesar post quinquennium, quo peracto bissextum esse praecepit. — Schol. Guelferb. ad eundem versum: Eudoxus enim ad cursum suum post VIII annos solem reverti dicit et esse annum magnum, Gaius vero Caesar post quinquennium, quo peracto bis sextum esse praecepit.

Ovid. Fast. III, 155—166:

*Sed tamen errabant etiamnunc tempora, donec
Caesaris in multis haec quoque cura fuit.
non haec ille deus tantaeque propaginis auctor
credidit officiis esse minora suis,
promissumque sibi voluit praenosceri caelum
nec deus ignotas hospes inire domos.
ille moras solis, quibus in sua signa rediret,
traditur exactis disposuisse notis.
is decies senos tercentum et quinque diebus
iunxit et e pleno tempora quarta die.
hic anni modus est. in lustrum accedere debet,
quae consummatur partibus, una dies.*

Suet. Caes. 40. Plin. Nat. Hist. XVIII, 211. Macrob. Sat. I, 14, 1. 2. Solin. 1, 45. 46. Censorin. de die nat. 20, 8—11. 21, 7. 22, 16. Plut. Caes. 59. Appian. Bell. civ. II, 154. Dio Cass. XLIII, 26. Lyd. de mensib. 3, 4.

Tabula Fastorum Iulianorum.

1.	A	K. Ian.	F	
2.	B	4	F	
3.	C	3	C	
4.	D	PR.	C	Delphinus matutino exoritur.
5.	E	NON.	F	Fidicula matutino exoritur.
6.	F	8	F	hiemat.
7.	G	7	C	hiemat.
8.	H	6	C	Delphini vespertinus occasus.
9.	A	AGON. (NP?)		
10.	B	4	EN	<i>νότος πολὺς καὶ ἐπισημαίνει. κατὰ θάλασσαν βροσση καὶ ψακᾶς. (Tybi 15).</i>
11.	C	CAR.	NP	
12.	D	PR.	C	
13.	E	EID.	NP	
14.	F	19	EN	
15.	G	CAR.	NP	
16.	H	17	C	
17.	A	16	C	Sol in Aquarium transit. hiemat Italiae. ἄνεμοι σφοδροί (Tybi 22).
18.	B	15	C	
19.	C	14	C	<i>χειμών (Tybi 24).</i>
20.	D	13	C	
21.	E	12	C	
22.	F	11	C	<i>ἥλιος ἐν ὑδροχόῳ γίγνεται (Lyd.)</i>
23.	G	10	C	
24.	H	9	C	
25.	A	8	C	Stella regia in pectore Leonis occi- dit matutino.
26.	B	7	C	
27.	C	6	C	
28.	D	5	C	
29.	E	4	F	
30.	F	3	F	
31.	G	PR.	C	

1.	H	K. FEBR.	N	
2.	A	4	N	
3.	B	3	N	
4.	C	PR.	N	Fidicula vespera occidit.
5.	D	NON.	NP	
6.	E	8	N	<i>ὑετία (Mechir 12).</i>
7.	F	7	N	(Primum vernum tempus <i>Varro</i> <i>r. r. 1, 28).</i>
8.	G	6	N	Favonius flare incipit. Veris initium (<i>Plin. II, 122. XVIII,</i> <i>239).</i>
9.	H	5	N	<i>ἔαρος ἀρχή· ζέφυρος ἄρχεται</i> <i>πνεῖν. (Mechir 15).</i>
10.	A	4	N	
11.	B	3	N	
12.	C	PR.	N	
13.	D	EID.	NP	
14.	E	16	N	
15.	F	LUPER	NP	
16.	G	14	EN	varie.
17.	H	QUIR	NP	
18.	A	12	C	
19.	B	11	C	
20.	C	10	C	
21.	D	FERAL.	FP	
22.	E	8	C	hirundinis visus; varie.
23.	F	TER.	NP	Arcturi exortus vespertinus; varie.
24.	G	REGIF.	N	
25.	H	5	C	<i>χειμών· ἐπισημαίνει (Phamenoth 1).</i>
26.	A	4	EN	
27.	B	EQ.	NP	
28.	C	PR.	C	

1.	D	K. MAR.	NP	
2.	E	6	F	
3.	F	5	C	
4.	G	4	C	
5.	H	3	C	Canceri exortus; varie. <i>χελιδονίαι πνέουσιν ἐπὶ ἡμέρας δέκα. (Phamenoth 9).</i>
6.	A	PR.	(NP?)	<i>χελιδονίαι (Phamenoth 10). Hoc die Caesar pontif. maxim. factus est (Fast. Maffei.).</i>
7.	B	NON.	F	
8.	C	8	F	Aquilonii Piscis exortus.
9.	D	7	C	Orionis exortus.
10.	E	6	C	
11.	F	5	C	
12.	G	4	C	
13.	H	3	EN	
14.	A	EQ.	NP	
15.	B	EID.	NP	Scorpionis occasus.
16.	C	17	F	
17.	D	LIB.	NP	
18.	E	15	C	milvus Italiae ostenditur.
19.	F	QUIN.	NP	
20.	G	13	C	<i>ικτίνος φαίνεται. βορέας πνεῖ. (Phamenoth 24).</i>
21.	H	12	C	Equus occidit matutino.
22.	A	11	N	
23.	B	TUBIL.	NP	<i>βορέας πνεῖ (Phamenoth 27).</i>
24.	C	Q. REX C.	F	
25.	D	8	C	Aequinoctium vernum
26.	E	7	C	
27.	F	6	F	Hoc die Caesar Alexand<riam> recepit (<i>Fast. Maffei.</i>).
28.	G	5	C	
29.	H	4	C	
30.	A	3	C	
31.	B	PR.	C	

1.	C	K.	APR.	F	Significat.
2.	D	4		F	
3.	E	3		C	
4.	F	PR.		C	
5.	G	NON.	(N)		Vergiliae vesperi occultantur.
6.	H	8		NP?	
7.	A	7		N	
8.	B	6		N	Librae occasu significatur imber.
9.	C	5		N	
10.	D	4		N	
11.	E	3		N	
12.	F	PR.		N	
13.	G	EID.		NP	<i>ὑετία (Pharmuthi 18).</i>
14.	H	18		N	
15.	A	FORD.		NP	
16.	B	16		N	
17.	C	15		N	Suculae occidunt vesperi. Significat. <i>ὑετία. (Pharm. 22).</i>
18.	D	14		N	Significat.
19.	E	CER.		NP	Significat.
20.	F	12		N	Significat.
21.	G	PAR.		NP	
22.	H	10		N	<i>χειμαίνει (Pharm. 27).</i>
23.	A	VIN.		FP	
24.	B	8		C	Notatur.
25.	C	ROB.		NP	
26.	D	6		F	<i>hunc diem divus Caesar addidit (Fast. Praenest.).</i>
27.	E	5		C	
28.	F	4		C	
29.	G	3		C	
30.	H	PR.		C	<i>χειμών (Pachon 4).</i>

1.	A	K. MAI	F	
2.	B	6	F	Suculae matutino exoriuntur.
3.	C	5	C	
4.	D	4	C	
5.	E	3	C	
6.	F	PR.	C	
7.	G	NON.	F	Vergili<ae> exori<untur> (<i>Fast. Venus.</i>).
8.	H	8	F	Capella pluvialis exoritur.
9.	A	LEM.	N	(Primum aestivum tempus, <i>Varro r. r. 1, 28</i>)
10.	B	6	C	Vergiliarum exortus matutinus. Initium aestatis.
11.	C	LEM.	N	Arcturi occasus matutinus. Significat.
12.	D	4	C	ὑετία (<i>Pachon 17</i>).
13.	E	LEM.	N	Fidiculae exortus. Significat.
14.	F	PR.	C	
15.	G	EID.	NP	ἐπισημαίνει, ὑετία (<i>Pachon 20</i>).
16.	H	17	F	ἐπισημαίνει (<i>Pachon 21</i>).
17.	A	16	C	
18.	B	15	C	Sol in Gemin<is> (<i>Fast. Venus.</i>).
19.	C	14	C	
20.	D	13	C	
21.	E	AGON.	NP	Capella vesperi occidens significat. χειμάζει (<i>Pachon 26</i>).
22.	F	11	N	Orionis Gladius occidere incipit.
23.	G	TUB.	NP	
24.	H	Q. REX	C. F	
25.	A	8	C	
26.	B	7	C	
27.	C	6	C	
28.	D	5	C	
29.	E	4	C	
30.	F	3	C	νότος πνεῖ (<i>Payni 5</i>).
31.	G	PR.	C	

1.	H	K. IUN.	N	
2.	A	4	F	Aquila vesperi oritur.
3.	B	3	C	
4.	C	PR.	C	<i>βρονται και υετός (Payni 10).</i>
5.	D	NON.	(N)	<i>βροντή, υετός (Payni 11).</i>
6.	E	8	N	
7.	F	7	N	Arcturus matutino occidit.
8.	G	6	N	
9.	H	VEST.	N	
10.	A	4	N	Delphinus vesperi exoritur.
11.	B	MATR.	N	
12.	C	PR.	N	
13.	D	EID.	NP	
14.	E	18	F	
15.	F	Q. ST. D.	F	Gladius Orionis exoritur.
16.	G	16	C	
17.	H	15	C	
18.	A	14	C	
19.	B	13	C	Sol in Cancro (<i>Fast. Venus.</i>).
20.	C	12	C	
21.	D	11	C	Gladius Orionis occidere incipit.
22.	E	10	C	
23.	F	9	C	
24.	G	8	C	Solstitium.
25.	H	7	C	
26.	A	6	C	Orion exoritur. Solstitium confec<tum> (<i>Fast. Venus.</i>).
27.	B	5	C	
28.	C	4	C	
29.	D	3	F	
30.	E	PR.	C	

1.	F	K. IUL.	N	
2.	G	6	N	
3.	H	5	N	<i>νότος καὶ καῦμα (Eriphi 9).</i>
4.	A	4	(NP)	
5.	B	POPLIF	NP	
6.	C	PR.	N	
7.	D	NON.	N	
8.	E	8	N	
9.	F	7	N	
10.	G	6	C	
11.	H	5	C	
12.	A	4	C	
13.	B	3	C	
14.	C	PR.	C	<i>ἄνεμος πολὺς πνεῖ (Eriphi 20).</i>
15.	D	EID.	NP	
16.	E	17	F	
17.	F	16	C	
18.	G	15	C	Canis ortus sole partem primam Leonis ingresso.
19.	H	LUCAR.	NP	
20.	A	13	C	
21.	B	LUCAR.	(NP)	<i>πρόδρομοι πνέουσιν (Eriphi 27).</i>
22.	C	11	C	
23.	D	NEPT.	(NP)	Aquila occidit matutino. Etesiarum prodromi flatus incipiunt.
24.	E	9	N	
25.	F	FURR.	NP	<i>νότος (Messori 1).</i>
26.	G	7	C	
27.	H	6	C	
28.	A	5	C	
29.	B	4	C	
30.	C	3	C	Regia in pectore Leonis stella matu- tino emergit.
31.	D	PR.	C	<i>νότος πνεῖ (Messori 7).</i>

1.	E	K. SEXT.	F	
2.	F	4	NP	
3.	G	3	C	ἐπισημαίνει (<i>Mesori 10</i>).
4.	H	PR.	C	
5.	A	NON.	F	
6.	B	8	F	Arcturus medius occidit.
7.	C	7	C	
8.	D	6	C	
9.	E	5	F?	
10.	F	4	C	
11.	G	3	C	Fidicula occasu suo autumnum indicat. (Primum autumnale tempus <i>Varro r. r. 1, 28</i>).
12.	H	PR.	C	Delphinus occidens significat.
13.	A	EID.	NP	ἐπισημαίνει (<i>Mesori 20</i>).
14.	B	19	F	ἐπισημαίνει. πνιγέτος (<i>Mesori 21</i>).
15.	C	18	C	
16.	D	17	C	περίστασις (<i>Mesori 23</i>).
17.	E	PORT.	NP	
18.	F	15	C	
19.	G	VIN.	FP	
20.	H	13	C	
21.	A	CONS.	NP	
22.	B	11	EN	Vindemitor mane exoriri incipit. ἐπισημαίνει. δυσαιρία (<i>Mesori 29</i>).
23.	C	VOLC.	NP	
24.	D	9	C	
25.	E	OPIC.	NP	ἐπισημαίνει (<i>Eragomen. 2</i>).
26.	F	7	C	
27.	G	VOLT.	NP	
28.	H	5	C?	
29.	A	4	F	
30.	B	3	F	
31.	C	PR.	C	άνεμος, ύετός, βρονταί (<i>Thoth 3</i>).

1.	D	K. SEPT.	F	
2.	E	4	F?	
3.	F	3	F?	
4.	G	PR.	C	
5.	H	NON.	F	<i>ἄνεμοι μεταπίπτοντες, ὕετία καὶ ἐτη- σίου πᾶνεται (Thoth 8).</i>
6.	A	8	F	
7.	B	7	C	
8.	C	6	C	
9.	D	5	C	Capella oritur vesperi.
10.	E	4	C	
11.	F	3	C	<i>βορέαι πᾶνεται πνέοντες (Thoth 14).</i>
12.	G	PR.	N	Arcturus medius oritur vehementis- simo significatu terra marique per dies quinque. Hirundinum abitus.
13.	H	EID.	NP	
14.	A	18	F	
15.	B	17	N	
16.	C	16	C	
17.	D	15	C	<i>μετοπόρου ἀρχή· χελιδὼν ἀφανίζεται (Thoth 20).</i>
18.	E	14	C	Spica quam tenet Virgo exoritur matutino. etesiae desinunt.
19.	F	13	C	
20.	G	12	C	<i>χελιδόνες ἐκδημοῦσι (Lydus.)</i>
21.	H	11	C	Commissura Piscium occidit.
22.	A	10	C	
23.	B	9	F?	
24.	C	8	C	Aequinoctii sidus.
25.	D	7	C	
26.	E	6	C	
27.	F	5	C	
28.	G	4	C	
29.	H	3	F	
30.	A	PR.	C	

1.	B	K. OCT.	N	
2.	C	6	F	
3.	D	5	C	Heniochus occidit matutino. χει- μών, υετός, βρονταί, άστραπαί (Phaophi 6).
4.	E	4	C	
5.	F	3	C	Corona exoriri incipit.
6.	G	PR.	C	Haedi occidunt vespere.
7.	H	NON.	F	
8.	A	8	F	Fulgens in Corona stella exoritur.
9.	B	7	C	
10.	C	6	C	
11.	D	MEDITR.	(NP)	
12.	E	4	C?	
13.	F	FONT.	NP	Vergiliae vesperi oriuntur. άνεμος άτακτος, υετός, βρονταί (Pha- ophi 16).
14.	G	PR.	EN	
15.	H	EID.	NP	Corona tota exoritur.
16.	A	17	F	Suculae vesperi exoriuntur.
17.	B	16	C	
18.	C	15	C	
19.	D	ARM.	NP	
20.	E	13	C	
21.	F	12	C	
22.	G	11	C	
23.	H	10	C	βορέας πνεϊ (Phaophi 26).
24.	A	9	C	
25.	B	8	C	
26.	C	7	C	
27.	D	6	C	
28.	E	5	C	
29.	F	4	C	
30.	G	3	C	
31.	H	PR.	C	Arcturus occidit. Suculae exoriun- tur cum sole. άνεμοι. χειμάζει (Athyr 4).

1.	A	K. NOV.	F	
2.	B	4	F	Arcturus occidit vesperi. νότος ἢ βορρᾶς ψυχρός (<i>Athyr 6</i>).
3.	C	3	C	
4.	D	PR.	C	
5.	E	NON.	F	
6.	F	8	F	
7.	G	7	C	
8.	H	6	C	
9.	A	5	C	Gladius Orionis occidere incipit. Initium hiemis.
10.	B	4	C	(Primum hibernum tempus <i>Varro r. r. I, 28</i>).
11.	C	3	C	Vergiliae occidunt.
12.	D	PR.	C	
13.	E	EID.	NP	
14.	F	18	F	
15.	G	17	C	χειμάζει (<i>Athyr 19</i>).
16.	H	16	C	χειμάζει (<i>Athyr 20</i>).
17.	A	15	C	χειμών (<i>Athyr 21</i>).
18.	B	14	C	
19.	C	13	C	
20.	D	12	C	
21.	E	11	C	ἀκρασία ἀέρος (<i>Athyr 25</i>).
22.	F	10	C	
23.	G	9	C	
24.	H	8	C	
25.	A	7	C	
26.	B	6	C	
27.	C	5	C	
28.	D	4	C	
29.	E	3	F	
30.	F	PR.	C	

1.	G	K. DEC.	N	<i>χειμών (Choeac 5).</i>
2.	H	4	N	
3.	A	3	N	<i>χειμών (Choeac 7).</i>
4.	B	PR.	C	<i>χειμών (Choeac 8).</i>
5.	C	NON.	F	
6.	D	8	F	
7.	E	7	C	
8.	F	6	C	<i>νοτία (Choeac 12).</i>
9.	G	5	C	<i>νοτία (Choeac 13).</i>
10.	H	4	C	
11.	A	ACON.	NP	
12.	B	PR.	EN	
13.	C	EID.	NP	
14.	D	19	F	
15.	E	CONS.	NP	
16.	F	17	C	<i>χειμάζει (Choeac 20).</i>
17.	G	SAT.	NP	
18.	H	15	C	
19.	A	OPAL.	NP	
20.	B	13	C	
21.	C	DIV.	NP	
22.	D	11	C	
23.	E	LAR.	NP	
24.	F	9	C	<i>χειμών.</i>
25.	G	8	C	<i>Bruma. επισημαίνει. ἀκρασία ἀέρος (Choeac 29).</i>
26.	H	7	C	
27.	A	6	C	
28.	B	5	C	
29.	C	4	F	
30.	D	3	F	<i>Canis matutino occidens significat.</i>
31.	E	PR.	C	

VII. LEGES SENATUSCONSULTA DECRETA.

LEX AGRARIA a. u. c. DCLXXXV (59).

Gromatic. Latin. ed. Lachm. I, p. 263. Lex Mamilia Roscia Peducaea Alliena Fabia.

K. L. III. Quae colonia hac lege deducta quodve municipium praefectura forum conciliabulum constitutum erit, qui ager intra fines eorum erit, qui termini in eo agro statuti erunt, quo in loco terminus non stabit, in eo loco is cuius is ager erit terminum restituendum curato, uti quod recte factum esse volet, idque magistratus qui in ea colonia municipio praefectura foro conciliabulo iure dicundo praeerit facito uti fiat.

K. L. IV. Qui limites decimanique hac lege deducti erunt, quaecumque fossae limitales in eo agro erunt qui ager hac lege cui datus adsignatus erit, ne quis eos limites decimanosve obsaepito, neve quid in eis molitum neve quid ibi opsaeptum habeto, neve eos arato, neve eas fossas opturato neve opsaeptum, quo minus suo itinere aqua ire fluere possit. si quis adversus ea quid fecerit, is in res singulas quotienscumque fecerit, HS. $\bar{\text{IV}}$. colonis municipibusve eis in quorum agro id factum erit dare damnas esto, eiusque pecuniae qui volet petitio hac lege esto.

K. L. V. Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium praefecturam forum conciliabulum constituerit, in eo agro, qui ager intra fines eius coloniae municipii fori conciliabuli praefecturae erit, limites decimanique ut fiant terminique statuatur curato. quosque fines ita statuerit, ii fines eorum sunt; dum ne extra agrum colonicum territoriumve fines ducat. quique termini hac lege statuti erunt, ne quis eorum quem eicito neve loco moveto sciens dolo malo. si quis adversus ea fecerit, is in terminos singulos, quos eiecerit locove moverit sciens dolo malo, HS. V m(ilia) n(ummum) in publicum eorum, quorum intra fines is ager erit, dare damnas esto. deque ea re curatoris, qui hac lege erit, iuris dictio reciperatorumque datio addictio esto. cum curator hac lege non erit, tum quicumque magistratus in ea colonia municipio praefectura foro conciliabulo iure dicundo praeerit, eius magistratus de ea re iurisdictio iudicisque datio addictio esto. inque eam rem is qui hac lege iudicium dederit testibus publice dumtaxat in res singulas X denuntiandi potestatem facito ita, ut ei e re publica fideque sua videbitur. et si is unde ea pecunia petita erit condemnatus erit, eam pecuniam ab eo deve bonis eius primo quoque die exigito, eiusque pecuniae quod receptum erit partem dimidiam ei cuius unius opera maxime is condemnatus erit *dato*, partem dimidiam in publicum redigito.

quo ex loco terminus aberit, si quis in eum locum terminum restituere volet, sine fraude sua liceto facere, neve quid cui is ob eam rem hac lege dare damnas esto.

Cf. Callistrat. Dig. 47, 21, 3, pr. Lege agraria, quam Gaius Caesar tulit, adversus eos, qui terminos statutos extra suum gradum finesve moverint dolo malo, pecuniaria poena constituta est: nam in terminos singulos, quos eiecerint locove moverint, quinquaginta aureos in publico dari iubet: et eius actionem petitionem ei qui volet esse iubet. Lex Col. Genet. c. 104 infra p. 194.

Liv. Epit. CIII. Leges agrariae a Caesare consule cum magna contentione, invito senatu et altero consule M. Bibulo latae sunt.

Vell. II, 44, 4. In hoc consulatu Caesar legem tulit, ut ager Campanus plebei divideretur, suasore legis Pompeio: ita circiter viginti milia civium eo deducta et ius urbis restitutum post annos circiter centum quinquaginta duos quam bello Punico ab Romanis Capua in formam praefecturae redacta erat. 45, 2.

Suet. Caes. 20. Campum Stelatam, maioribus consecratum, agrumque Campanum, ad subsidia rei publicae vectigalem relictum, divisit extra sortem ad viginti milibus civium, quibus terni pluresve liberi essent.

App. Bell. Civ. II, 10. Νόμος ὑπὲρ τῶν πενήτων ἐς τὸ βουλευτήριον ἐσέφερε, καὶ γῆν αὐτοῖς διένεμε, καὶ τὴν ἀριστεύουσαν αὐτῆς μάλιστα περὶ Καπύην, (ἦ) ἐς τὰ κοινὰ διεμισθοῦτο, τοῖς οὖσι πατράσι παίδων τριῶν, ἔμισθον ἑαυτῷ τῆσδε τῆς χάριτος πλήθος τοσούδε ποιούμενος· διςμύριοι γὰρ ἀθρόως ἐφάρησαν οἱ τὰ τρία τρέφοντες μόνοι.

App. Bell. Civ. III, 2. Ἐτι δὲ ὄντες ἀστικοὶ στρατηγοὶ (Βροῦτος καὶ Κάσσιος) ὑπ' ἀνάγκης καὶ διατάγμασιν οἷα στρατηγοὶ τοὺς κληρούχους ἐθεράπευον, ὅσοις τε ἄλλοις ἐπενόουν καὶ τὰ κληρουχῆματα συχχωροῦντες αὐτοῖς πιπράσκειν, τοῦ νόμου κωλύοντος ἐντὸς εἴκοσιν ἐτῶν ἀποδίδοσθαι.

Dio Cass. XXXVIII, 1, 4—6. Τὴν δὲ χώραν τὴν τε κοινὴν ἄπασαν πλὴν τῆς Καμπανίδος ἔνεμε — ταύτην γὰρ ἐν τῷ δημοσίῳ ἐξείρετον διὰ τὴν ἀρετὴν συνεβούλευσεν εἶναι — καὶ τὴν λοιπὴν οὔτε παρὰ ἀκοντός τινας οὐτ' αὖ ὅσον ἂν οἱ γεωνόμοι βουλευθῶσιν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν παρ' ἐκόντων, ἔπειτα δὲ τοσοῦτον ὅσον ἐν ταῖς ἀπογραφαῖς ἐτετιμήτο, ἀγορασθῆναι ἐκέλευσε. χρήματά τε γὰρ πολλὰ ἀπὸ τε τῆς λείας ἦν ὁ Πομπήιος εἰλήφει καὶ ἀπὸ τῶν φόρων τῶν τε τελῶν τῶν προσκαταστάντων περιεῖναι σφισιν ἔλεγε, καὶ χρῆναι αὐτά, ἅτε καὶ τοῖς τῶν πολιτῶν κινδύνοις πεπορισμένα, ἐς αὐτοὺς ἐκείνους ἀναλωθῆναι. καὶ μέντοι καὶ τοὺς γεωνόμους οὐτ' ὀλίγους, ὥστε καὶ δυναστεία τινὶ εἰκέναι, οὐτ' ἐξ ὑπενθύμων, ὥστε τινὰ δυσχερᾶναι, καθίστη, ἀλλὰ πρῶτον μὲν τοῦ συχνοῦς τῆς τιμῆς μετασχεῖν, εἴκοσιν, ἔπειτα δὲ τοὺς ἐπιτηδαιοτάτους, πλὴν ἑαυτοῦ.

Dio Cass. XXXVIII, 7, 3. ὁ τε οὖν νόμος οὕτως ἐκνρώθη καὶ προσέτι καὶ ἡ τῶν Καμπανῶν γῆ τοῖς τρία τε πλείω τε ἔτι τέκνα ἔχουσιν ἐδόθη. καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἄποικος τῶν Ῥωμαίων ἡ Καπύη τότε πρῶτον ἐνομίσθη.

Lib. colon. I (Grom. Lat. ed. Lachm. I p. 231). *Capua, muro ducta colonia Iulia Felix iussu imperatoris Caesaris a viginti viris est deducta. iter populo debetur ped. C. ager eius lege Sullana fuerat adsignatus: postea Caesar in iugeribus militi pro merito dividi iussit.* Cf. p. 239, 4. 169, 2. 210, 13. 213, 7. 220, 9. 231, 8. 233, 14. 259, 18. 24. 260, 1. 14. 18. 272, 1.

Cic. ad Attic. II, 16, 1. 2. 18, 2. *Varr. r. r. I, 2, 10.* *Plin. Nat. Hist. VII, 176.*

Schol. Bob. ad Cic. p. Planc. p. 263 Or. *Existimamus eum legem Iuliam significare, quam Caesar consul agrariam tulerat de <XX> viris creandis.*

Caes. b. c. I, 14, 4. *Dilectum colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt.*

Suet. Caes. 81. *Cum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni ad extruendas villas vetustissima sepulchra disicerent etc.*

Cic. Phil. II, 102. *Deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat.*

LEX DE PUBLICANIS a. u. c. DCLXXXV (59).

Suet. Caes. 20. *Publicanos remissionem petentis tertia mercedum parte relevavit, ac, ne in locatione novorum vectigalium inmoderatus licerentur, propalam monuit.*

App. Bell. Civ. II, 13. Οἱ δ' ἱππεῖς λεγόμενοι, τὴν μὲν ἀξίωσιν τοῦ δήμου καὶ τῆς βουλῆς ὄντες ἐν μέσῳ, δυνατώτατοι δὲ ἐς ἅπαντα περιουσίας τε οὖνεκα καὶ μισθώσεως τελῶν καὶ φόρων, οὓς ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τελομένους ἐξεμισθούοντο καὶ πλήθους βεβαιοτάτων ἐς ταῦτα θεραπόντων, ἐκ πολλοῦ τὴν βουλήν ἦτον ἄφεσιν τινὰ μέρους τῶν φόρων αὐτοῖς γενέσθαι. καὶ ἀποδιέτριβεν ἡ βουλή. ὁ δὲ Καῖσαρ ἐς οὐδὲν τότε τῆς βουλῆς δεόμενος, ἀλλὰ μόνῳ τῷ δήμῳ χρώμενος, τὰ τρίτα τῶν μισθώσεων αὐτοῖς παρήκεν.

Dio Cass. XXXVIII, 7, 4. Τὸ μὲν οὖν πλήθος ἐκ τούτων ὁ Καῖσαρ ἀνηγήσατο, τοὺς δ' ἱππέας τὸ τριτημῶριόν σφισι τῶν τελῶν ἃ ἐμεισθῶντο ἀφεῖς· πᾶσαι τε γὰρ αἱ τελωναὶ δι' αὐτῶν ἐγίννοντο, καὶ πολλάκις τῆς βουλῆς δεηθέντες, ὅπως ἐκδικίας τινὸς τύχασιν, οὐχ εὔροντο.

Cic. p. Planc. 35. *Nam quod primus (Plancius) scivit legem de publicanis tum, cum vir amplissimus consul id illi ordini per populum dedit, quod per senatum, si licuisset, dedisset, si in eo crimen est, quia suffragium tulit, quis non tulit publicanus?* *Schol. Bob. ad h. l. p. 259. 261.* *Val. Max. II, 10, 7.* *Cic. ad Att. II, 16, 2.* (*Drum. III, 210.* *Momms. R. St. II, 456.*)

*LEX IULIA REPETUNDARUM a. u. c. DCLXXXV (59).**Dig. Tit. 48, 11. De lege Iulia Repetundarum.*

1. *MARCIANUS* libro quarto decimo institutionum. *Lex Iulia repetundarum pertinet ad eas pecunias, quas quis in magistratu potestate curatione legatione vel quo alio officio munere ministeriove publico cepit, vel cum ex cohorte cuius eorum*
  - 1 est. *Excipit lex, a quibus licet accipere: a sobrinis propioreve gradu cognatis suis <uxorisve>, uxore.*
2. *SCAEVOLA* libro quarto regularum. *Datur ex hac lege et in heredes actio intra annum dumtaxat a morte eius qui arguebatur (Cf. Mod. Dig. 48, 2, 20).*
3. *MACER* libro primo publicorum. *Lex Iulia repetundarum tenetur, qui, cum aliquam potestatem haberet, pecuniam ob iudicandum vel non iudicandum decernendumve acceperit:*
4. *VENULEIUS SATURNINUS* libro tertio publicorum iudiciorum. *vel quo magis aut minus quid ex officio suo faceret.*
5. *MACER* libro primo publicorum. *In comites quoque iudicum ex hac lege iudicium datur.*
6. *VENULEIUS SATURNINUS* libro tertio publicorum iudiciorum. *Eadem lege tenentur qui ob denuntiandum vel non*
  - 1 denuntiandum testimonium pecuniam acceperint. *Hac lege damnatus testimonium publice dicere aut iudex esse postu-*
  - 2 *lareve prohibetur. Lex Iulia repetundarum cavetur, ne quis ob militem legendum mittendumve aes accipiat, neve quis ob sententiam in senatu consiliove publico dicendam pecuniam accipiat, vel ob accusandum vel non accusandum: utque urbani magistratus ab omni sorde se abstineant neve plus doni muneris in anno accipiant, quam quod sit HS C̄ (aureorum centum Dig.).*
7. *MACER* libro primo iudiciorum publicorum. *Lex Iulia de repetundis praecipit, ne quis ob iudicem arbitrumve dandum mutandum iubendumve ut iudicet: neve ob non dandum non mutandum non iubendum ut iudicet: neve ob hominem in vincula publica coiendum vinciendum vincirive iubendum exve vinculis dimittendum: neve quis ob hominem condemnandum absolvendumve: neve ob litem aestimandam iudiciumve capitis pecuniaeve faciendum vel non faciendum*
  - 1 aliquid acceperit. *Apparet autem, quod lex ab exceptis quidem in infinitum capere permittit, ab his autem, qui hoc capite enumerantur, a nullo neque ullam quantitatem capere*
  - 2 *permittit. Illud quoque cavetur, ne in acceptum feratur opus publicum faciendum, frumentum publice dandum prae-bendum adpraehendendum, sarta tecta tuenda, antequam perfecta probata praestita lege erunt.*
8. *PAULUS* libro quinquagesimo quarto ad edictum. *Quod*

contra legem repetundarum proconsuli vel praetori donatum 1 est, non poterit usu capi. Eadem lex venditiones locationes eius rei causa pluris minorisve factas irritas facit impeditque usucapionem, priusquam in potestatem eius, a quo perfecta res sit, heredisve eius veniat.

9. *PAPINIANUS libro quinto decimo responsorum. Qui munus publice mandatam accepta pecunia rumperunt, crimine repetundarum postulantur.*

Cic. p. Rab. Post. 8. Est enim haec causa „quo ea pecunia pervenerit“ quasi quaedam appendicula causae iudicatae atque damnatae. Sunt lites aestimatae A. Gabinio, nec praedes dati nec ex bonis populo universa pecunia exacta est. Iubet lex Iulia persequi ab iis, ad quos ea pecunia, quam is ceperit, qui damnatus sit, pervenerit. Si est hoc novum in lege Iulia, sicuti multa sunt severius scripta, quam in antiquis legibus et sanctius, inducatur sane etiam consuetudo huius generis iudiciorum nova; sin hoc totidem verbis translatum caput est, quot fuit non modo in Cornelia, sed etiam ante in lege Servilia, per deos immortales quid agimus. Cf. ad Fam. VIII, 8, 2.

Cic. ad Fam. II, 17, 2. De rationibus referendis non erat incommodum te nullas referre, quam tibi scribis a Bibulo fieri potestatem; sed id vix mihi videris per legem Iuliam facere posse.

Cic. ad Fam. V, 20, 2. Quod fecissem ad urbem, si consuetudo pristina maneret, id, quoniam lege Iulia relinquere rationes in provincia necesse erat easdemque totidem verbis referre ad aerarium, feci in provincia.

Cic. ad Attic. VI, 7, 2. Ego Laodiceae quaestorem Messinium exspectare iussi, ut confectas rationes lege Iulia apud duas civitates possem relinquere.

Cic. in Pison. 50. Mitto exire de provincia, educere exercitum, bellum sua sponte gerere, in regnum iniussu populi Romani aut senatus accedere, quae cum plurimae leges veteres, tum lex Cornelia maiestatis, Iulia de pecuniis repetundis planissime vetat.

Cic. in Pison. 37. Obtinuisti provinciam consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuae, non quos lex generi tui pepigerat. Nam lege Caesaris iustissima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi etc.

Cic. in Pison. 90. Mitto aurum coronarium, quod te diutissime torsit, cum modo velles modo nolles. Lex enim generi tui et decerni et te accipere vetabat nisi decreto triumpho . . . Mitto diplomata tota in provincia passim data, mitto numerum navium summamque praedae, mitto rationem exacti imperatique frumenti, mitto ereptam libertatem populis ac singulis, qui erant affecti praemiis nominatim, quorum nihil est, quod non sit lege Iulia ne fieri liceat sanctum diligenter.

Scaev. Dig. 50, 5, 3. Senatores autem hanc vacationem habere non possunt, quod nec habere illis navem ex lege Iulia repetundarum licet.

Ulp. Dig. 1, 16, 10, 1. Legatum suum ne ante se de provincia dimittat, et lege Iulia repetundarum et rescripto divi Hadriani . . . admonetur.

Cic. ad Att. XV, 11, 4. Habent liberae legationes definitum tempus lege Iulia nec facile addi potest.

Cic. ad Attic. V, 10, 2. Adhuc sumptus nec in me aut publice aut privatim nec in quemquam comitum; nihil accipitur lege Iulia, nihil ab hospite.

Cic. ad Attic. V, 16, 3. Scito non modo nos foenum aut quod de lege Iulia dari solet non accipere, sed ne ligna quidem etc.

Cic. ad Attic. V, 21, 5. Cave putes quidquam homines magis unquam esse miratos quam nullum teruncium me obtinente provinciam sumptus factum esse nec in rempublicam nec in quemquam meorum, praeterquam in L. Tullium legatum. Is, ceteroqui abstinens, sed Iulia lege in transitu, semel tamen in diem, non, ut alii solebant, omnibus vicis, — praeter eum semel nemo — accepit; ita facit, ut mihi excipiendus sit, cum teruncium nego sumptus factum: praeter eum accepit nemo.

Cic. p. Flacc. 13. Lege hac recenti ac nova certus est inquisitori comitum numerus positus.

Val. Max. VIII, 1, 10. Cum accusator diceret, lege sibi centum atque XX hominibus denuntiare testimonium licere.

Cael. ap. Cic. ad Fam. VIII, 8, 3. Legis unum et centesimum caput legit, in quo ita erat: Quod eorum iudicum maior pars iudicarit, id ius ratumque esto.

Paul. Sent. V, 28 = Dig. 48, 19, 38, 10. [Ad legem Iuliam repetundarum]. Iudices pedanei si pecunia corrupti dicantur, plerumque a praeside aut curia submoventur aut in exilium mittuntur aut ad tempus relegantur.

Marcian. Dig. 1, 9, 2. Cassius Longinus non putat ei permittendum, qui propter turpitudinem senatu motus nec restitutus est, iudicare vel testimonium dicere, quia lex Iulia repetundarum hoc fieri vetat.

Cic. p. Rab. Post. 12. Datur tibi tabella iudici. Qua lege? Iulia de pecuniis repetundis.

Cic. in Vat. 29. Quae cum ita sint, quaero ex te, sisne ex pauperrimo dives factus illo ipso anno, quo lex lata est de pecuniis repetundis acerrima, ut omnes intellegere possent, a te non modo nostra acta, quos tyrannos vocas, sed etiam amicissimi tui legem esse contemptam.

Schol. Bob. ad h. l. p. 321 Or. *Eo, inquit, anno ditatus est, quo lex de pecuniis repetundis lata est ab ipso scilicet Caesare.*

Cic. p. Sest. 135. *Etiamne eius, quem sua lege et suo beneficio ornatum, munitum armatum solet gloriari, C. Caesaris, legem de pecuniis repetundis non putat esse legem? Et aiunt alios esse, qui acta Caesaris rescindant, cum haec optima lex et ab illo socero eius et ab hoc adsecula neglegatur!*

Cic. de prov. consul. 7. *Emisti grandi pecunia, ut tibi de pecuniis creditis ius in liberos populos contra senatus consulta et contra legem generi tui dicere liceret.*

LEX DE ACTIS POMPEI CONFIRMANDIS

a. u. c. DCLXXXV (59).

Dio Cass. XXXVIII, 7, 5. *Τὰ πραγθέντα ὑπὸ τοῦ Πομπηίου πάντα μήτε τοῦ Δουκουίλλου μήτ' ἄλλου τινὸς ἀντιστάντος ἐβεβαίωσεν.*

App. Bell. Civ. II, 13. *Νόμους δ' ἐσέφερεν ἐκθεραπέυων τὸ πλῆθος ἐτέρους καὶ τὰ Πομπηίῳ πεπραγμένα ἅπαντα ἐκύρου.*

Vell. II, 44, 2.

LEX DE SOCIETATE CUM PTOLEMAEO AULETE REGE FACIENDA

a. u. c. DCLXXXV (59).

Caes. B. C. III, 107. *Superiore consulatu cum patre Ptolemaeo et lege et senatusconsulto societas erat facta.*

Cic. p. Rab. Post. 6; ad Att. II, 16, 2.

Suet. Caes. 54. *Societates ac regna pretio dedit, ut qui uni Ptolemaeo prope sex milia talentorum suo Pompeique nomine abstulerit.*

Dio Cass. XXXIX, 12, 1.

LEX DE CIVITATE GALLIS TRANSPADANIS DANDA.

a. u. c. DCCV (49).

Dio Cass. XLI, 36, 3. *Τοῖς Γαλάταις τοῖς ἐντὸς τῶν Ἰαπυγῶν ὑπὲρ τὸν Ἡριδανὸν οἰκοῦσι τὴν πολιτείαν ἄτε καὶ ἄρξας αὐτῶν ἀπέδωκε.*

LEX DE CIVITATE GADITANIS DANDA

a. u. c. DCCV (49).

Dio Cass. XLI, 24, 1. *Γαδειρεῦσι πολιτείαν ἅπασιν ἔδωκεν, ἣν καὶ ὁ δῆμος σφισιν ὕστερον ἐπεκύρωσε.*

Liv. Epit. CX. *Gaditanis civitatem dedit.*

LEX DE PECUNIIS MUTUIS a. u. c. DCCV (49).

Caes. B. C. III, 1.

Suet. Caes. 42. *De pecuniis mutuis, disiecta novarum tabularum exspectatione, quae crebro movebatur, decrevit tandem, ut debitores creditoribus satis facerent per aestimationem possessionum, quanti quasque ante civile bellum comparassent, deducto summae aeris alieni, si quid usurae nomine numeratum aut perscriptum fuisset; qua condicione quarta pars fere crediti deperibat.*

Plut. Caes. 37. Σεισαχθεία τινὶ τόκων ἐκούφιζε τοὺς χρεωφειλέτας.

Appian. Bell. Civ. II, 48. Αἰτοῦσι δ' αὐτοῖς καὶ χρεῶν ἀποκοπὰς διὰ τε πολέμους καὶ στάσεις καὶ τὴν ἐν τῶνδε τοῖς πιπρασκομένοις ἐποῦσαν εὐωνίαν τὰς μὲν ἀποκοπὰς οὐκ ἔδωκε, τιμητὰς δὲ τῶν ὀνίων ἀπέφηεν ὧν ἔδει τοὺς χρήστας τοῖς δανείσασιν ἀντὶ τῶν χρημάτων διδόναι.

Dio Cass. XLI, 37, 3. Τὰ τε ἐνέχυρα πρὸς τὴν ἀξίαν ἐναποτιμηθῆναι ἐκέλευσε καὶ δικαστὰς αὐτῆς τοῖς ἀμφισβητοῦσι τι ἀποκληροῦσθαι προσέταξεν. Cf. XLII, 22. 51. Cic. de off. II, 84.

LEX FAENEBRIS a. u. c. DCCVII (47).

Tac. Ann. VI, 16. *Interea magna vis accusatorum in eos irrupit, qui pecunias faenore auctitabant adversum legem dictatoris Caesaris, qua de modo credendi possidendique intra Italiam cavetur.*

Dio Cass. XLI, 38. Ἐπειδὴ τε συχνοὶ πολλὰ χρήματα ἔχειν καὶ πάντα αὐτὰ ἀποκρύπτειν ἐλέγοντο, ἀπηγόρευσε μηδένα πλεῖον πεντακισχιλίων καὶ μυρίων δραχμῶν ἐν ἀργυρίῳ ἢ καὶ χρυσίῳ κειτῆσθαι, οὐχ ὡς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον τοῦτον τιθεὶς, ἀλλ' ὡς καὶ πρότερόν ποτε ἐσνεχθέντα ἀνανεούμενος. Cf. LVIII, 21.

*LEX DE MERCEDIBUS HABITATIONUM ANNUIS
a. u. c. DCCVII (47).*

Suet. Caes. 38. *Annuae habitationem Romae usque ad bina milia nummum, in Italia non ultra quingenos sestertios remisit.*

Dio Cass. XLII, 51. Τὸ ἐνοίκιον, ὅσον ἐς πεντακοσίους δραχμὰς ἦν, ἐνιαυτοῦ ἐνὸς ἀφείς.

*LEX DE DECEM PRAETORIBUS CREANDIS
a. u. c. DCCVII (47).*

Dio Cass. XLII, 51. στρατηγὸς δέκα ἐς τὸ ἐπίον ἔτος ἀπέδειξε.

LEX DE SACERDOTIIS a. u. c. DCCVII (47).

Cic. ad Brut. I, 5, 3. Ciceronem nostrum in vestrum collegium cooptari volo. Existimo omnino absentium rationem sacerdotum comitiis posse haberi; nam etiam factum est antea: Gaius enim Marius, cum in Cappadocia esset, lege Domitia factus est augur, nec, quo minus id postea liceret, ulla lex sanxit; est etiam in lege Julia, quae lex est de sacerdotiis proxima, his verbis: qui petet cuiusve ratio habebitur; aperte indicat posse rationem haberi etiam non praesentis.

Dio Cass. XLII, 51, 3. Ἴνα γὰρ πλείονας αὐτῶν ἀμείψηται, στρατηγούς τε δέκα ἐς τὸ ἐπίον ἔτος ἀπέδειξε καὶ ἱερέας ὑπὲρ τὸ νενομισμένον· τοῖς τε γὰρ ποντίφιξι καὶ τοῖς οἰωνισταῖς, ὧν καὶ αὐτὸς ἦν, τοῖς τε πεντεκαίδεκα καλουμένοις ἕνα ἐκάστοις προσένειμε καίπερ αὐτὸς βουλευθεὶς πάσας τὰς ἱερωσύνας λαβεῖν, ὥσπερ ἐψήφιστο.

Nic. Dam. vit. Aug. 4.

LEX DE PROVINCIIS a. u. c. DCCVIII (46).

Dio Cass. XLIII, 25, 3. Ὅτι τε αὐτὸς πολλοῖς τῶν Γαλατῶν ἐφεξῆς ἔτεσιν ἄρχας ἕς τε τὴν ἐπιθυμίαν ἀπ' αὐτοῦ τῆς δυναστείας μᾶλλον προήχθη καὶ ἐς τὴν παρασκευὴν τῆς ἰσχύος ἐπηξήθη, κατέλειψε νόμῳ τοὺς μὲν ἐστρατηγητότας ἐπ' ἐνιαυτόν, τοὺς δὲ ὑπατευνότας ἐπὶ δύο ἔτη κατὰ τὸ ἐξῆς ἄρχειν καὶ μηδενὶ τὸ παράπαν ἐπὶ πλείον ἡγεμονίαν τινὰ ἔχειν ἐξεῖναι.

Cic. Phil. I, 19. Quae lex melior, utilior optima etiam re publica saepius flagitata, quam ne praetoriae provinciae plus quam annum neve plus quam biennium consulares optinerentur? cf. III, 38. V, 7.

Cic. Phil. VIII, 28. 'Ipse autem ut quinquennium', inquit, 'optineam'. At istud vetat lex Caesaris, et tu acta Caesaris defendis.

LEX (MILITARIS?) a. u. c. DCCVIII (46).

Suet. Caes. 42. Sanxit, ne quis civis maior annis viginti minorve quadraginta, qui sacramento non teneretur, plus triennio continuo Italia abesset, neu qui senatoris filius nisi contubernalis aut comes magistratus peregre proficisceretur.

LEX PECUARIA a. u. c. DCCVIII (46).

Suet. Caes. 42. Sanxit . . . ne ii, qui pecuariam facerent, minus tertia parte puberum ingenuorum inter pastores haberent.

LEX IUDICIARIA a. u. c. DCCVIII (46).

Dio Cass. XLIII, 25. Τά τε γὰρ δικαστήρια τοῖς τε βουλευταῖς καὶ τοῖς ἱππεῦσι μόνοις ἐπέτρεψεν, ὅπως τὸ καθαρώτατον ὄτι μάλιστα ἀεὶ δικάζοι· πρότερον γὰρ καὶ ἐκ τοῦ ὀμίλου τινὲς συνδιερίγνωσκον αὐτοῖς.

Suet. Caes. 41. *Iudicia ad duo genera iudicium redegit, equestris ordinis ac senatorii, tribunos aenarios, quod erat tertium, sustulit.*

Cic. Phil. I, 19. *Quid? lege quae promulgata est de tertia decuria, nonne omnes iudiciariae leges Caesaris dissolvuntur?*

Ascon. in Cic. Scaur. p. 18 ed. Kiessl. *Defenderunt Scaurum sex patroni, cum ad id tempus raro quisquam pluribus quam quattuor uteretur: at post bella civilia ante legem Iuliam ad duodenos patronos est perventum.*

LEX SUMPTUARIA a. u. c. DCCVIII (46).

Suet. Caes. 43. *Lecticarum usum, item conchyliatae vestis et margaritarum, nisi certis personis perque certos dies, ademit. Legem praecipue sumptuariam exercuit, dispositis circa macellum custodibus; qui obsonia contra vetitum retinerent deportarentque ad se, submissis nonnumquam lictoribus atque militibus, qui si qua custodes fefellissent, iam apposita e triclinio auferrent.*

Dio Cass. XLIII, 25, 2. Καὶ τὰ ἀναλώματα τῶν τι ἔχόντων ἐπὶ πλεῖστον ὑπ' ἀσωτίας ἐξηγμένα οὐκ ἐν νόμῳ μόνον ἐμετρίασεν, ἀλλὰ καὶ τῷ ἔργῳ ἰσχυρῶς ἐν φυλακῇ ἐποίησατο.

Cic. ad Attic. XIII, 7, 1. *Sestius apud me fuit et Theopompus pridie: venisse a Caesare narrabat litteras; hoc scribere, sibi certum esse Romae manere, causamque eam ascribere, quae erat in epistola nostra, ne se absente leges suae neglegerentur, sicut esset neglecta sumptuaria. cf. XII, 13, 2. 35. 36, 1. XIII, 6, 1. ad fam. VII, 26, 2. IX, 15, 5. 26, 4. (Lange, Antiquit. Roman. III, 450.)*

LEX DE COLLEGIIS a. u. c. DCCVIII (46).

Suet. Caes. 42. *Cuncta collegia, praeter antiquitus constituta, distraxit.*

Ascon. ad Cicer. Cornel. p. 67 ed. Kiessl. *Frequenter tum etiam coetus factiosorum hominum sine publica auctoritate malo publico fiebant: propter quod postea collegia et S. C. et pluribus legibus sunt sublata praeter pauca atque certa quae utilitas civitatis desiderasset, qualia sunt fabrorum lictorumque.*

Ioseph. Antiqu. Iud. XIV, 10, 8 (215 Niese). Γάιος Καῖσαρ, ὁ ἡμέτερος στρατηγὸς [καὶ] ὑπάτος, ἐν τῷ διατάγματι κωλύων θιάσους συνάγεσθαι κατὰ πόλιν, μόνους τούτους οὐκ ἐκώλυσεν, οὔτε χρήματα συνεισφέρειν οὔτε σύνδειπνα ποιεῖν.

*LEX DE PORTORIIS a. u. c. DCCVIII (46.)**Suet. Caes. 43. Peregrinarum mercium portoria instituit.**LEGES DE VI ET DE MAIESTATE a. u. c. DCCVIII (46.)**Cic. Phil. I, 23. Quid, quod obrogatur legibus Caesaris, quae iubent ei, qui de vi itemque ei, qui maiestatis damnatus sit, aqua et igni interdici?**Suet. Caes. 42. Poenas facinorum auxit et cum locupletes eo facilius scelere se obligarent, quod integris patrimoniis exulabant, parricidas, ut Cicero scribit, bonis omnibus, reliquos dimidia parte multavit.**Dio Cass. XLIV, 49, 3. 'Ἄλλὰ σὺ μὲν, ὅπως μὴδ' ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τις φονεύηται, πολλὰ ἐνομοθέτησας.**Cf. Dig. 48, 4. 6. 7. Paul. Sent. V, 26. 29. Macer Dig. 48, 1, 1. Justin. Institut. IV, 18, 3. Theophil. ad h. l. p. 491 ed. Ferrini.**LEX MUNICIPALIS a. u. c. DCCIX (45.)**Corp. Inscr. Lat. I p. 119 n. 206.*

Quem h(ac) l(ege) ad co(n)s(ulem) profiteri oportebit sei is, quom eum profiteri oportebit, Romae non erit, tum quei eius | negotia curabit, is eadem omnia, quae eum, quouis negotia curabit, sei Romae esset, h(ac) l(ege) profiteri | oporteret, item isdemque diebus ad co(n)s(ulem) profitebimino. ~ |

Quem h(ac) l(ege) ad co(n)s(ulem) profiteri oportebit, sei is pup(illus) seive ea pu(pilla) erit, tum quei eius pup(illi) pu(pillae)ve tutor erit, item eadem|que omnia in iisdem diebus ad co(n)s(ulem) profitebimino, ita utei et quae quibusque diebus eum eamve, sei pup(illus) pu(pilla)ve non esset, h(ac) l(ege) profiteri oporteret. ~ |

Sei co(n)s(ul), ad quem h(ac) l(ege) professiones fieri oportebit, Romae non erit, tum is, quem profiteri oportebit, quod eum profiteri | oportebit, ad pr(aetorem) urb(anum) aut, sei is Romae non erit, ad eum pr(aetorem), quei inter peregrinos ius deicet, profitebimino, ita utei | eum ad co(n)s(ulem), sei tum Romae esset, h(ac) l(ege) profiteri oporteret. ~ |

Sei ex eis co(n)s(ulibus) et pr(aetoribus), ad quos h(ac) l(ege) professiones fieri oportebit, nemo eorum Romae erit, tum is, quem profiteri oportebit, | quod eum profiteri oportebit, ad tr(ibunum) pl(ebei) profitebimino, ita utei eum ad co(n)s(ulem) pr(aetorem) ur(banum) eumque quei inter peregrinos ius deicet, sei tum Romae esset, h(ac) l(ege) profiteri oporteret. ~ |

Quod quemque[m] h(ac) l(ege) profiteri oportebit, is, apud quem ea professio fiet, eius quei profitebitur nomen, et ea quae professus erit, et quo die professus sit, in tabulas publicas referenda curato, eademque omnia quae utique in tabu-

15 las | rettulerit, ita in tabulam in album referunda *curato*,
idque aput forum, et quom frumentum populo dabitur, ibei
ubei frumentum populo dabitur cottidie maiorem partem diei
propositum habeto, u(nde) d(e) p(lano) r(ecte) l(egi) p(ossit). ~ |

Queiquomque frumentum populo dabit damdumve curabit,
nei quoi eorum, quorum nomina h(ac) l(ege) ad co(n)s(ulem)
pr(aetorem) tr(ibunum) pl(ebei) in ta|bula in albo proposita
non erunt, frumentum dato neve dare iubeto neve sinito. Qui
adversus ea eorum quoi frumentum | dederit, is in tr(itici) m(o-
dios) I HS 1000 populo dare damnas esto, eiusque pecuniae
quei volet petitio esto. ~ |

20 Quae viae in urbem Rom(am) propiusve u(rbem) R(omam)
p(assus) M ubei continente habitabitur, sunt erunt, quoius
ante aedificium earum quae | via erit, is eam viam arbitratu
eius aed(ilis), quoi ea pars urbis h(ac) l(ege) obvenerit, tuea-
tur; isque aed(ilis) curato, ubi quorum | ante aedificium erit
quamque viam h(ac) l(ege) quemque tueri oportebit, ei omnes
eam viam arbitratu eius tueantur, neve eo | loco *aqua* consi-
stat, quo minus commode populus ea via utatur. ~

Aed(iles) cur(ules) aed(iles) pl(ebei), qui nunc sunt, quei-
quomque post h(anc) l(egem) r(ogatam) factei createi erunt
25 eumve mag(istratum) inierint, iei in diebus V proxumeis | qui-
bus eo mag(istratu) designatei erunt eumve mag(istratum) in-
ierint, inter se paranto aut sortiunto, qua in partei urbis
quisque | eorum vias publicas | in urbem Romam, propiusve
u(rbem) Ro(mam) p(assus) M, reficiundas sternendas curet,
eiusque rei procurationem | habeat. Quae pars quoique aed(ili)
ita h(ac) l(ege) obvenerit, eius aed(ilis) in eis loceis quae in
ea partei erunt viarum reficien|darum tuemdarum procuratio
esto, utei h(ac) l(ege) oportebit. ~ |

30 Quae via *inter* aedem sacram et aedificium locumve pu-
blicum et inter aedificium privatum est erit, eius | viae par-
tem dimidiam is aed(ilis), quoi ea pars urbis obvenerit, in
qua parte ea aedis sacra erit seive aedificium | publicum seive
locus publicus, tuemdam locato. ~ |

Quemquomque ante suum aedificium viam publicam h(ac)
l(ege) tueri oportebit, qui eorum eam viam arbitratu eius
aed(ilis), | quoius oportuerit, non tuebitur, eam viam aed(ilis),
quoius arbitratu eam tueri oportuerit, tuemdam locato; | isque
aed(ilis) diebus ne minus X antequam locet aput forum ante
35 tribunale suom propositum habeto, quam | viam tuendam et
quo die locaturus sit, et quorum ante aedificium ea via sit;
eisque, quorum ante aedificium | ea via erit, procuratoribusve
eorum domum denuntietur facito, se eam viam locaturum, et
quo die locaturus | sit; eamque locationem palam in foro per
q(uaestorem) urb(anum) eumve quei aerario praerit facito.
Quanta pecunia eam | viam locaverit, tamtae pecuniae eum

eosque, quorum ante aedificium ea via erit pro portione, quantum | quouisque ante aedificium viae in longitudine et in latitudine erit, q(uaestor) urb(anus) queive aerario praeit in tabulas | publicas pecuniae factae referendum curato Ei qui 40
eam viam tuendam redemerit, tantae pecuniae eum eosve adtribuito sine d(olo) m(alo). Sei is qui adtributus erit eam pecuniam diebus XXX proxumeis, quibus ipse aut procurator eius sciet adtributionem factam esse ei, quoi adtributus erit, non solverit neque satis fecerit, is | quantae pecuniae adtributus erit, tantam pecuniam et eius dimidium ei, quoi adtributus erit, dare debet, | inque eam rem is, quo quomque de ea re aditum erit, iudicem iudiciumve ita dato, uti de pecunia credita | *iudicem iudiciumve dari oporteret.* ~ | 45

Quam viam h(ac) l(ege) tuendam locari oportebit, aed(i-
lis), quem eam viam tuendam locare oportebit, is eam viam per | q(uaestorem) urb(anum) queive aerario praeit tuendam locato, uti eam viam arbitrato eius, qui eam viam locandam | curaverit, tueatur. Quantam pecuniam ita quaeque via locata erit, t(antam) p(ecuniam) q(uaestor) urb(anus) queive aerario praeit | redemptorei, quoi e lege locationis dari oportebit, heredeive eius damdam adtribuendam curato. ~ |

Quo minus aed(iles) et IIIvir(ei) vieis in urbem purgan- 50
deis, IIvir(ei) vieis extra propiusve urbem Rom(am) passus *M* | purgandis, qui quomque erunt, vias publicas purgandas curent eiusque rei potestatem habeant, | ita uti legibus pl(ebei)ve sc(itis) s(enatus)ve c(onsultis) oportet oportebit, *eius h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur).* ~ |

Quois ante aedificium semita in loco erit, is eam semitam, eo aedificio perpetuo lapidibus perpetueis | integreis continentem, constratam recte habeto arbitrato eius aed(ilis), quois in ea parte h(ac) l(ege) viarum | *procuratio erit.* ~ | 55

Quae viae in u(rbem) R(omam) sunt erunt intra ea loca, ubi continenti habitabitur, ne quis in iis vieis post k. Ianuar. | primas plostrum interdiu post solem ortum, neve ante horam X diei ducito agito, nisi quod aedium | sacrarum deorum immortalium causa aedificandarum operisve publice faciumdei causa advehei | portari oportebit, aut quod ex urbe exve iis locis earum rerum, quae publice domoliendae locatae erunt, publi|ce exportarei oportebit, et quarum rerum 60
caussa plostra h(ac) l(ege) certis hominibus certis de causeis agere | ducere licebit. ~ |

Quibus diebus virgines Vestales *regem* sacrorum flamines plostreis in urbe sacrorum publicorum p(opuli) R(omani) causa | vehi oportebit, quaeque plostra triumphis causa, quo die quisque triumphabit, ducei oportebit, quaeque | plostra ludorum *caussa*, qui Romae aut *propius* urbi Romae *passus M* publice feient, inve pompam ludeis circiensibus ducei agei opus |

65 erit: quo[ve] minus earum rerum caussa eisque diebus plostra interdiu in urbe ducantur agantur, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ~ |

Quae plostra noctu in urbem inducta erunt, quo minus ea plostra inania aut stercoris exportandei caussa | post solem ortem h(oris) X diei bubus iumenteisve iuncta in u(rbe) R(oma) et ab u(rbe) R(oma) p(assus) M esse liceat, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ~ |

Quae loca publica porticusve publicae in u(rbe) R(oma) p(ropius)ve u(rbei Romae) p(assus) M sunt erunt, quorum locorum quouisque porticus | aedilium eorumve mag(istratuom), qui vieis loceisque publiceis u(rbis) R(omae) p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M purgandei praerunt, legibus | procuratio est erit, nei quis in ieiis loceis inve ieiis porticibus quid inaedificatum inmolito mve habeto, | neve ea loca porticumve quam possideto, neve eorum quod saeptum clausumve habeto quo minus eis loceis porticibusque populus utatur pateantve, nisi quibus utei que leg(ibus) pl(ebei)ve s(citis) s(enatus)ve c(onsultis) concessum permissumve e(st). ~ |

Quibus loceis ex lege locationis, quam censor aliusve quis mag(istratus) publiceis vectigalibus ultrove tributeis | fruendeis tuendeisve dixit dixerit, eis, qui ea fruenda tuendave con-
75 ducta habebunt, ut utei fruei liceat | aut utei ea ab eis custodiantur, cautum est, ei quo minus ieiis loceis utantur fruuntur ita, utei quoique eorum | *ex lege locationis ieiis sine d(olo) m(alo)* utei fruei licebit, ex h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ~ |

Quos ludos quisque Romae p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M faciet, quo minus ei eorum ludorum caussa scaenam pulpitum ceteraque, quae ad eos ludos opus erunt, in loco publico ponere statuere eis que diebus, quibus eos faciet, loco publico utei | liceat, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ~ |

80 Quei scribae librarei magistratibus apparebunt, ei quo minus loceis publiceis, ubei is, *quoi* quisque eorum apparebunt | iuserit, apparendi caussa utantur, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ~ |

Quae loca serveis publiceis ab cens(oribus) habitandei utendei caussa adtributa sunt, ei quo minus eis loceis utantur, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ~ |

Queiquomque in municipieis coloneis praefectureis foreis conciliabuleis c(ivium) R(omanorum) II vir(ei) III vir(ei) erunt aliove | quo nomine mag(istratum) potestatemve sufragio eorum, qui quouisque municipi coloniae praefecturae | *fori conciliabuli* erunt, habebunt: nei quis eorum quem in eo municipio colonia praefectura foro conciliabulo in senatum decuriones conscriptosve legito neve sublegito neve cooptato neve recitandos curato | nisi in demortuei damnateive locum eiusve

quei confessus erit se senatorem decurionem conscriptumve | ibei h(ac) l(ege) esse non licere. ~ |

Quei minor annos XXX natus est erit, nei quis eorum post k. Ianuar. secundas in municipio colonia praefectura IIvir(atum) IIIvir(atum) neve quem alium mag(istratum) petito 90 neve capito neve gerito, nisei quei eorum stipendia | equo in legione III aut pedestria in legione VI fecerit, quae stipendia in castreis inve provincia maiorem | partem sui quouisque anni fecerit, aut bina semestria, quae ei pro singuleis annueis procedere oporteat *cum eo quod ei legibus pl(ebei)ve sc(iteis) procedere oportebit*, | aut ei vacatio rei militaris legibus pl(ebei)ve sc(itis) exve foidere erit, quocirca eum inveitum merere non | oporteat. Neve quis, quei praeconium dissignationem libitinamve faciet, dum eorum quid faciet, in muni|cipio colonia 95 praefectura IIvir(atum) IIIvir(atum) aliumve quem mag(istratum) petito neve capito neve gerito neve habeto, | neve ibei senator neve decurio neve conscriptus esto neve sententiam dicito. Quei eorum ex eis, quei s(upra) s(criptei sunt), | adversus ea fecerit, is HS Iooo p(opulo) d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae quei volet petito esto. ~ |

Queiquomque in municipio colonia praefectura post k. Quinc(tiles) prim(as) comitia IIvir(eis) IIIvir(eis) aleive quoi mag(istratui) | rogando subrogandove habebit, is ne quem, quei minor anneis XXX natus est erit, IIvir(um) IIIvir(um), quei-ve 100 ibei | alium mag(istratum) habeat, renuntiato neve renun- tiare iubeto, nisi quei stipendia equo in legione III, aut stipendia pedestria in legione VI fecerit, quae stipendia in castreis inve provincia maiorem partem sui | quouisque anni fecerit, aut bina semestria, quae ei pro singuleis annueis procedere oporteat cum eo | quod ei legibus pl(ebeive) sc(iteis) procedere oportebit, aut ei vacatio rei militaris legibus pl(ebei)ve sc(iteis) exve foedere | erit, quo circa eum invitum merere non oporteat. Neve eum, quei praeconium dissignationem libitinamve faciet, dum eorum quid | faciet, IIvir(um) IIIvir(um), 105 queive ibei mag(istratus) sit, renuntiato, neve in senatum neve in decurionum conscriptorumve numerum legito sublegito cop- tato neve sententiam rogato neve dicere neve | ferre iubeto sc(iens) d(olo) m(alo). Quei adversus ea fecerit, is HS Iooo p(opulo) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae quei volet pe- titio esto. ~ |

Quae municipia coloniae praefecturae fora conciliabula c(ivium) R(omanorum) sunt erunt, nei quis in eorum quo mun-icipio | colonia praefectura foro conciliabulo in senatu decurionibus conscripteisque esto, neve quoi ibi in eo ordine | sen- 110 tentiam deicere ferre liceto, quei furtei quod ipse fecit fecerit condemnatus pactusve est erit; | queive iudicio fiduciae, pro socio, tutelae, mandatei, iniuriarum deve d(olo) m(alo) con-

- demnatus est erit; queive lege | Plaetoria ob eamve rem, quod adversus eam legem fecit fecerit, condemnatus est erit; queive depugnandi | causa auctoratus est erit fuit fuerit; queive in iure *bonam copiam abiuravit* abiuraverit, bonamve copiam iuravit iuraverit; queive sponsoribus creditoribusve suis renuntiavit renuntiaverit se solum solvere non posse, aut cum eis |
- 115 pactus est erit se solum solvere non posse; prove quo datum depensum est erit; quouisve bona ex edicto | eius, qu(ei) i(ure) d(eicundo) praefuit praefuerit, — praeterquam sei quouis, quom pupillus esset reive publicae causa abesset | neque d(olo) m(alo) fecit fecerit quo magis r(ei) p(ublicae) c(aussa) a(besset), *bona possessa proscriptave sunt erunt* — possessa proscriptave sunt erunt; queive iudicio publico Romae | condemnatus est erit, quo circa eum in Italia esse non liceat, neque in integrum restitutus est erit; queive in eo | municipio colonia praefectura foro conciliabulo, quouis erit, iudicio publico condemnatus est
- 120 erit; quemve | k(alumniae) praevericationis causa accusasse fecisseve quod iudicatum est erit; quouisve apud exercitum ingnominae | causa ordo ademptus est erit; quemve imperator ingnominae causa ab exercitu decedere iusit iuserit; queive ob caput c(ivis) R(omani) referendum pecuniam praemium aliudve quid cepit ceperit; queive corpore quaestum | fecit fecerit; queive lanistaturam artemve ludicram fecit fecerit; queive lenocinium faciet. Qui | adversus ea in municipio colonia praefectura[ve] foro conciliabulo *in senatu* decurionibus conscripteisve fuerit | sententiamve dixerit, is HS Iooo p(opulo) d(are) d(amas) esto, eiusque pecuniae quei volet petitio esto. |
- 125 Quoi h(ac) l(ege) in municipio colonia praefectura foro conciliabulo senatorem decurionem conscriptum esse, | inque eo ordine sententiam dicere ferre non licebit, nei quis, quei in eo municipio colonia praefectura | foro conciliabulo senatum decuriones conscriptos habebit, eum in senatum decuriones conscriptos | ire iubeto sc(iens) d(olo) m(alo); neve eum ibei sententiam rogato neve dicere neve ferre iubeto sc(iens) d(olo)
- 130 m(alo); neve quis quei | in eo municipio colonia praefectura foro conciliabulo sufragio eorum maxumam potestatem habebit, | eorum quem ibei in senatum decuriones conscriptos ire, neve in eo numero esse neve sententiam ibei dicere | ferreve sinito sc(iens) d(olo) m(alo); neve quis eius rationem comitiis conciliove *habeto*, creatumve renuntiato; neve quis, quei ibei mag(istratum) potestatemve habebit, eum cum senatu decurionibus conscripteis *ludos* spectare neve in convivio | publico esse sinito sc(iens) d(olo) m(alo). ~ |
- 135 Quibus h(ac) l(ege) in municipio colonia praefectura foro conciliabulo *in senatu[m]* decurionibus conscripteis esse | non licebit, nei quis eorum in municipio colonia praefectura foro conciliabulo *IIvir(atum) IIIvir(atum)* aliamve | quam potesta-

tem, ex quo honore in eum ordinem perveniat, petito neve capito; neve quis eorum ludeis, | cumve gladiatores ibei pugnant, in loco senatorio decurionum conscriptorum sedeto neve spectato; neve convivium publicum is inito; neve quis, sei adversus ea creatum renuntiatum erit, ibei Ilvir IIIvir | esto, 140
neve ibei m(agistratum) potestatemve habeto. *Qui* adversus ea fecerit, is HS Iooo p(opulo) d(are) d(annas) esto, eiusque pecuniae quei | volet petito esto. ~ |

Quae municipia coloniae praefecturae c(ivium) R(omanorum) in Italia sunt erunt, quei in eis municipiis coloneis | praefectureis maximum mag(istratum) maximamve potestatem ibei habebit tum, cum censor aliusve | quis mag(istratus) Romae populi censum aget, is diebus LX proximeis, quibus sciet Romae censum populi | agi, omnium municipium colonorum 145
suorum queique eius praefecturae erunt, q(uei) c(ives) R(omane) erunt, censum | agito, eorumque nomina praenomina patres aut patronos tribus cognomina et quot annos | quisque eorum habet, et rationem pecuniae ex formula census, quae Romae ab eo, qui tum censum | populi acturus erit, proposita erit, ab iis iurateis accipito; eaque omnia in tabulas publicas sui | municipi referunda curato; eosque libros per legatos, quos maior pars decurionum conscriptorum | ad eam rem legare 150
mittei censuerint tum, cum ea[s] res consuleretur, ad eos, quei Romae censum agent, | mittito; curatoque, utei, quom amplius dies LX reliquei erunt ante quam diem ei, quei quomque Romae | censum agent, finem populi censendi faciant, eos adeant librosque eius | municipi coloniae praefecturae | edant; isque censor, seive quis alius mag(istratus) censum populi aget, diebus V proximeis, quibus legatei eius | municipi coloniae praefecturae adierint, eos libros census, quei ab iis legateis dantur, accipito | s(ine) d(olo) m(alo), exque iis libris, quae 155
ibei scripta erunt in tabulas publicas referunda curato, easque tabulas | eodem loco, ubi ceterae tabulae publicae erunt, in quibus census populi perscriptus erit, condendas curato. ~ |

Qui pluribus in municipiis coloneis praefectureis domicilium habebit et is Romae census erit, quo magis | in municipio colonia praefectura h(ac) l(ege) censeatur, e(ius) h(ac) l(ege) n(ihil) r(ogatur). ~ |

Qui lege pl(ebei)ve sc(ito) permissus est fuit, utei leges in municipio fundano municipibusve eius municipi daret, | sei 160
quid is post h(anc) l(egem) r(ogatam) in eo anno proximo, quo h(anc) l(egem) populus iuserit, ad eas leges *addiderit commutaverit conrexit*, municip[i]eis fundanos | item teneto, uti oporteret, sei eae res ab eo tum, quom primum leges eis municipibus lege pl(ebei)ve sc(ito) dedit, | ad eas leges additae commutatae conrectae essent; neve quis intercedito neve quid

facito, quo minus | ea rata sint, quoque minus municipis fundanos teneant eisque optemperetur. |

Cic. ad Fam. VI, 18, 1. Simulatque accepi a Seleuco tuo litteras, statim quaesivi e Balbo per codicillos, quid esset in lege. Rescripsit eos, qui facerent praeconium, vetari esse in decurionibus, qui fecissent, non vetari. Cf. l. 104, p. 183.

Corp. Inscr. Lat. V, 2864. M. Iunius Sabinus IIIIvir aediliciae potestat(is) e lege Iulia municipali.

Paul. ad municipal. lib. singul. Fragm. Vat. 237. 243. Ulp. Dig. 50, 9, 3. Cod. Iust. 7, 9, 1.

LEX DE MAGISTRATIBUS a. u. c. DCCIX (45).

Dio Cass. XLIII, 47, 2. Ἀριθμὸν δὲ οἱ μὲν ἄλλοι, ὅσοι περ καὶ πρότερον, στρατηγοὶ δὲ τεσσαρεσκαίδεκα ταμίαι τε τεσσαράκοντα ἀπεδείχθησαν.

LEX DE MAGISTRATIBUS a. u. c. DCCX (44).

Dio Cass. XLIII, 49, 1. Στρατηγοὶ ἑκκαίδεκα ἤρξαν, καὶ τοῦτο καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη. — 51, 3. ἤρειτο τῷ μὲν λόγῳ τοὺς ἡμίσεις ὁ Καῖσαρ ἐν νόμῳ τινὶ τοῦτο ποιησάμενος, ἔργῳ δὲ πάντας. καὶ ἐξ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος ταμίαι τεσσαράκοντα προεχειρίσθησαν, ὥσπερ καὶ πρότερον, καὶ ἀγορανόμοι τότε πρῶτον δύο μὲν καὶ ἐξ εὐπατριδῶν, τέσσαρες δὲ ἐκ τοῦ πλήθους ὧν οἱ δύο τὴν ἀπὸ Δήμητρος ἐπίκλησιν φέρουσιν, ὅπερ πον καὶ ἐξ τόδε ἐξ ἐκείνου καταδειχθὲν ἐμμεμένηκε. στρατηγοὶ δὲ ἀπεδείχθησαν μὲν ἑκκαίδεκα.

Suet. Caes. 41. Praetorum aedilium quaestorum, minorum etiam magistratuum numerum ampliavit.

Pomp. Dig. 1, 2, 2, 32. Deinde Gaius Iulius Caesar duos praetores et duos aediles qui frumento praessent et <dicerentur> a Cerere cereales constituit.

Lab. ap. Gell. XVI, 7, 12.

*Duas uxores? hercle hoc plus negoti est, inquit cocio;
Sex aediles viderat.*

LEX COLONIAE GENETIVAE IULIAE sive URSONENSIS a. DCCX (44).

Corp. Inscr. Lat. II Suppl. 5439, p. 852 sqq.

Desunt tabulae circa quattuor et primae quae hodie est columnae duae.

tab. I LXI. . . . Cui quis ita manum inicere iussus erit, iudic-
col. 3 cati iure manus iniectio esto itque ei s(ine) f(raude) s(ua) fa-
cere liceto. Vin|dex arbitrato IIviri quive i(ure) d(icundo)
5 p(raerit) locuples | esto. Ni vindicem dabit iudicatumve faci|et,

secum ducito. Iure civili vinctum habeto. | Si quis in eo vim tab. I
faciet, ast eius vincitur, dupli damnas esto colonisq(ue) eius
colon(iae) HS cclōo cclōo d(are) d(amnas) esto, eiusque pecu-
niae qui vo|let petitio, IIvir(o) quive i(uri) d(icundo) p(raerit)
exactio indicati|oque esto. | 10

LXII. IIviri quicumque erunt, iis IIviris in eos singulos |
lictos binos, accensos sing(ulos), scribas bi|nos, viatores bi-
nos, librarium, praeconem, | haruspicem, tibicinem habere ius
potestas|que esto. Quive in ea colonia aedil(es) erunt, | iis 15
aedil(ibus) in eos aedil(es) sing(ulos) scribas sing(ulos), publi-
cos cum cincto limo IIII, praeconem, haruspicem, tibicinem
habere ius potestasq(ue) esto. Ex eo | numero, qui eius coloni-
ae coloni erunt, habeto. Iisque IIvir(is) aedilibusque, dum 20
eum mag(istratum) habe|bunt, togas praetextas, funalia cerea
ha|bere ius potestasq(ue) esto. Quos quisque eo|rum ita scri-
bas lictos accensos viatorem | tibicinem haruspicem praeco-
nem habebit, iis | omnibus eo anno, quo anno quisque eorum | 25
apparebit, militiae vacatio esto, neve quis e|um eo anno, quo
mag(istratus) apparebit, invitum | militem facito neve fieri
iubeto neve eum | cogito neve ius iurandum adigito neve a|digi 30
iubeto neve sacramento rogato neve | rogari iubeto, nisi tu-
multus Italici Gallici|ve causa. Eisque merces in eos sin-
gul(os), qui IIvi|ris apparebunt, tanta esto:

in scribas sing(ulos) | HS clō CC, in accensos sing(ulos) HS DCC,
in lictos | sing(ulos) HS DC, in viatores sing(ulos) HS CCCC, 35
in libra|rios sing(ulos) HS CCC, in haruspices sing(ulos) HS D,
prae|coni HS CCC,

qui aedil(ibus) appareb(unt):

in scribas | sing(ulos) HS DCCC, in haruspices sing(ulos) HS C,
in ti|bicines sing(ulos) HS CCC, in praecones sing(ulos) HS CCC.

Īis s(ine) f(raude) s(ua) kapere liceto. |

col. 4

LXIII. IIviri, qui primi ad pr. k. Ianuar. mag(istratum)
habebunt, apparitores totidem habento, quot sing(ulis) appa-
ritores ex h(ac) l(ege) ha|bere licet[o]. Iisque apparitorib(us)
merces tanta esto, | quantam esse oporteret, si partem IIII 5
anni appar|uissent, ut pro portione, quam diu apparuissent,
mer|cedem pro eo kaperent, itque iis s(ine) f(raude) s(ua) c(a-
pere) l(iceto). |

LXIII. IIvir(i) quicumque post colon(iam) deductam erunt,
ii in die|bus X proxumis, quibus eum mag(istratum) gerere 10
coeperint, at | decuriones referunto, cum non minus duae par-
tes | aderint, quos et quot dies festos esse et quae sacra | fieri
publice placeat et quos ea sacra facere place|at. Quot ex eis
rebus decurionum maior pars, qui | tum aderunt, decreverint 15
statuerint, it ius ratum|que esto, eaque sacra eique dies festi
in ea colon(ia) | sunt. |

tab. I LXV. Quae pecunia poenae nomine ob vectigalia, quae |
 colon(iae) G(enetivae) Iul(iae) erunt, in publicum redacta erit,
 20 eam | pecuniam ne quis erogare neve cui dare neve attri|buere
 potestatem habeto, nisi at ea sacra, quae in | colon(ia) aliove
 quo loco colonorum nomine fiant, | neve quis aliter eam pecu-
 25 niam s(ine) f(raude) s(ua) kapito, neve quis de ea pecunia ad
 decuriones referundi neve quis | de ea pecunia sententiam di-
 cendi ius potestat(em)que habeto. Eamque pecuniam ad ea
 sacra, quae | in ea colon(ia) aliove quo loco colonorum nomine |
 fient, IIviri s(ine) f(raude) s(ua) dato attributo itque ei facere |
 30 ius potestasq(ue) esto. Eique cui ea pecunia dabi|tur s(ine)
 f(raude) s(ua) kapere liceto. |

LXVI. Quos pontifices quosque augures C. Caesar, quive |
 iussu eius colon(iam) deduxerit, fecerit ex colon(ia) Ge|net(iva),
 ei pontifices eique augures c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) sunt,
 35 eiq(ue) | pontifices auguresque in pontificum augu|rum conlegio
 in ea colon(ia) sunt, ita uti qui | optima lege optumo iure in
 quaque colon(ia) | pontif(ices) augures sunt erunt. Iisque pon-
 tificibus | auguribusque, qui in quoque eorum collegio | erunt,
 col. 5 liberisque eorum militiae munerisq(ue) publici vacatio sacro
 sanctius esto, uti pon|tifici Romano est erit, aeraque militaria
 ei omnia merita sunt. De auspiciis quaeque ad eas res per-
 5 tinebunt augurum iurisdictio iudicatio esto. Eis|que pontifici-
 b(us) auguribusque ludis, quot publice ma|gistratus facient, et
 cum ei pontific(es) augures sa|cra publica c(oloniae) G(enetivae)
 I(uliae) facient, togas praetextas haben|di ius potestasq(ue)
 esto eisque pontificib(us) augurib(us)|q(ue) ludos gladiatores-
 10 q(ue) inter decuriones specta|re ius potestasq(ue) esto,

LXVII. Quicumque pontif(ices) quique augures c(oloniae)
 G(enetivae) I(uliae) post h(anc) l(egem) da|tam in conlegium
 pontific(um) augurumq(ue) in demort|ui damnative loco h(ac)
 l(ege) lectus cooptatusve erit, | is pontif(ex) augurq(ue) in c(o-
 15 lonia) Iul(ia) in conlegium pontifex | augurq(ue) esto, ita uti
 qui optuma lege in quaque | colon(ia) pontif(ices) auguresq(ue)
 sunt erunt. Neve quis | quem in conlegium pontificum kapito
 suble|gito cooptato nisi tunc cum minus tribus pon|tificib(us)
 20 ex iis, qui c(oloniae) G(enetivae) sunt, erunt. Neve quis quem |
 in conlegium augurum sublegito cooptato ni si tum cum minus
 tribus auguribus ex eis, qui | colon(iae) G(enetivae) I(uliae)
 sunt, erunt. |

LXVIII. IIviri praef(ectus)ve comitia pontific(um) augu-
 rumq(ue), quos h(ac) l(ege) | facere oportebit, ita habeto pro-
 25 dicio, ita uti | IIvir(um) creare facere sufficere h(ac) l(ege)
 o(portebit). |

LXIX. IIviri qui post colon(iam) deductam primi erunt,
 ii in su|o mag(istratu) et quicumq(ue) IIvir(i) in colon(ia) Iu-

l(ia) erunt, ii in | diebus LX proximis, quibus eum mag(istra- tab. I
tum) gerere coe|perint, ad decuriones referunto, cum non mi-
nus | XX aderunt, uti redemptori redemptoribusque, | qui ea 30
redempta habebunt, quae ad sacra resq(ue) | divinas opus
erunt, pecunia ex lege locationis | adtribuatur solvaturq(ue).
Neve quisquam rem ali|am at decuriones referunto neve quot
decuri|onum decret(um) faciunto, antequam eis redemp|toribus 35
pecunia ex lege locationis attribuat | solvaturve d(ecurionum)
d(ecreto), dum ne minus XX atsint, cum | e(a) r(es) consu-
latur. Quot ita decreverint, ei duumviri | redemptori redem- tab. II
ptoribus attribuendum | solvendumque curanto, dum ne ex ea col. 1
pecunia | solvant adtribuunt, quam pecuniam ex h(ac) l(ege) |
ad ea sacra, quae in colon(ia) aliove quo loco pu|blice fiant, 5
dari adtribui oportebit. |

LXX. IIviri quicumque erunt ei praeter eos, qui primi |
post h(anc) l(egem) facti erunt, ei in suo mag(istratu) munus
lu|dos scaenicos Iovi Iunoni Minervae deis | deabusq(ue)
quadriduom m(aiore) p(arte) diei, quot eius fie|ri poterit, arbi- 10
tratu decurionum faciun|to inque eis ludis eoque munere unus-
quis|que eorum de sua pecunia ne minus HS ∞ ∞ | consumito
et ex pecunia publica in sing(ulos) | IIvir(os) d(um) t(axat) HS
∞ ∞ sumere consumere liceto, it|que eis s(ine) f(raude) s(ua) 15
facere liceto, dum ne quis ex ea | pecun(ia) sumat neve adtri-
butionem faciat, | quam pecuniam h(ac) l(ege) ad ea sacra
quae in co|lon(ia) aliove quo loco public[a]e fient, dari | adtri-
bui oportebit.

LXXI. Aediles quicumq(ue) erunt in suo mag(istratu) mu- 20
nus lu|dos scaenicos Iovi Iunoni Minervae tri|duom maiore
parte diei, quot eius fieri pote|rit, et unum diem in circo aut
in foro Veneri | faciunto, inque eis ludis eoque munere unus-
quisque eorum de sua pecunia ne minus HS ∞ ∞ | consumito 25
deve publico in sing(ulos) aedil(es) HS ∞ | sumere liceto, eam-
q(ue) pecuniam IIviri praef(ectusve) | dandam adtribuendam
curanto itque iis | s(ine) f(raude) s(ua) c(apere) liceto. |

LXXII. Quotcumque pecuniae stipis nomine in aedis | sa- 30
cras datum inlatum erit, quot eius pecuni|ae eis sacri[i]s su-
perfuert, quae sacra, uti h(ac) l(ege) d(ata) | oportebit, ei deo
deaeve, cuius ea aedes erit, fac|ta fuerint, it ne quis facito neve
curato neve interce|dito, quo minus in ea aede consumatur, 35
ad | quam aedem ea pecunia stipis nomine da|ta conlata erit,
neve quis eam pecuniam alio | consumito neve quis facito, quo
magis in | alia re consumatur.

col. 2

LXXIII. Ne quis intra fines oppidi colon(iae)ve, qua ara-
tro | circumductum erit, hominem mortuom | inferto neve ibi
humato neve urito neve homi|nis mortui monumentum aedi- 5
ficato. Si quis | adversus ea fecerit, is c(olonis) c(oloniae) G(e-

tab. II netivae) Iul(iae) HS Ioo d(are) d(amnas) esto, | eiusque pecu-
niae qui volet petitio persecutio exactioq(ue) esto. Itque quot
inaedificatum | erit IIvir aedil(is)ve dimoliendum curanto. Si |
10 adversus ea mortuus inlatus positusve erit, | expianto ubi oportebit.

LXXIV. Ne quis ustrinam novam, ubi homo mortuus |
combustus non erit, prop[r]ius oppidum pas[sus] D facito. Qui
15 adversus ea fecerit, HS Ioo c(olonis) | c(oloniae) G(enetivae)
Iul(iae) d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae qui volet pe-
ti|tio persecutioq(ue) ex h(ac) l(ege) esto. |

LXXV. Ne quis in oppido colon(ia) Iul(ia) aedificium de-
degito | neve demolito neve disturbato, nisi si praedes | IIvi-
20 r(um) arbitrato dederit se red(a)edificaturum, aut | nisi decuriones
decreverint, dum ne minus L ad|sint cum e(a) r(es) consulatur.
Si quis adversus ea fecerit, | q(uant) e(a) r(es) e(rit), t(antam)
p(ecuniam) c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) Iul(iae) d(are) d(am-
nas) e(sto), eiusque pecuniae qui volet pe|tutio persecutioq(ue)
ex h(ac) l(ege) esto. |

25 LXXVI. Figlinas teglarias maioris tegularum CCC tegu|la-
riumq(ue) in oppido colon(ia) Iul(ia) ne quis habeto. Qui | ha-
buerit, it[a] aedificium isque locus publicus | colon(iae) Iul(iae)
esto, eiusq(ue) aedificii . . . quicumque in c(olon)ia | G(ene-
tiva) Iul(ia) i(uri) d(icundo) p(raerit), s(ine) d(olo) m(alo) eam
pecuniam in publicum redigito. |

LXXVII. Si quis vias fossas cloacas IIvir aedil(is)ve pu-
30 blice | facere inmittere commutare aedificare munire intra
eos fines, qui colon(iae) Iul(iae) erunt, volet, | quot eius sine
iniuria privatorum fiet, it eis face|re liceto. |

LXXIIX. Quae viae publicae itinerave publica sunt [fu]e-
runt | intra eos fines, qui colon(iae) dati erunt, quicumq(ue) |
35 limites quaeque viae quaeque itinera per eos al|gros sunt erunt
fueruntve, eae viae eique limites | eaque itinera publica sunt.

col. 3 LXXIX. Qui fluvi rivi fontes lacus aquae stagna paludes |
sunt in agro, qui colon(is) huiusc(e) colon(iae) divisus | erit, ad
eos rivos fontes lacus aquas[que] sta|gna paludes itus actus
aquae haustus iis item esto, qui eum agrum habebunt possi-
5 debunt, uti | iis fuit, qui eum agrum habuerunt possederunt. |
Itemque iis, qui eum agrum habent possident ha|bebunt possi-
debunt, itineris aquarum lex ius|que esto. |

LXXX. Quot cuique negotii publice in colon(ia) de decu-
ri(onum) sen|tentia datum erit, is cui negotium datum erit
10 e|ius rei rationem decurionib(us) reddito referto|que in dieb(us)
CL proxumis, quibus it negotium confecerit | quibusve it nego-
tium gerere desierit, quot eius | fieri poterit s(ine) d(olo) m(alo). |

LXXXI. Quicumque IIvir(i) aed(iles)ve colon(iae) Iul(iae)
15 erunt, ii scribis | suis, qui pecuniam publicam colonorumque |

rationes scripturus erit, antequam tabulas | publicas scribet tab. II
tractetve, in contione palam | luci nundinis in forum ius iurandum adigito per Iovem deosque Penates sese pecuniam
publicam eius colon(iae) concustoditurum rationes que veras 20
habiturum esse, u(ti) q(uod) r(ecte) f(actum) e(sse) v(olet) s(ine) ·
d(olo) m(alo), neque se fraudem per litteras facturum esse
sc(ientem) d(olo) m(alo). Uti quisque scriba ita iuraverit, in
tabulas | publicas referatur facito. Qui ita non iurave|rit, is 25
tabulas publicas ne scribito neve aes | apparitorium mercedem-
que ob e(am) rem kapito. | Qui ius iurandum non adegerit, ei
HS 100 multa[e] esto eiusq(ue) pecuniae qui volet petitio per|
secutioq(ue) ex h(ac) l(ege) esto.

LXXXII. Qui agri quaeque silvae quaeq(ue) aedificia c(o- 30
lonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae), | quibus publice utantur,
data adtributa e|runt, ne quis eos agros neve eas silvas ven-
dito neve locato longius quam in quinquen|nium, neve ad de- 35
curiones referto neve decurionum consultum facito, quo ei 35
agri caeve | silvae veneant aliterve locentur. Neve si ve|nie-
rint, itcirco minus c(oloniae) G(enetivae) Iul(iae) sunt. Qui-
que iis | rebus fructus erit, quot se emisse dicat, is in iuga
sing(ula) inque annos sing(ulos) HS C c(olonis) c(oloniae) G(e-
netivae) I(uliae) d(are) d(amnas) | esto, eiusque pecuniae qui vo-
let petitio persecutioque ex hac lege esto.

(Desunt tabulae hodie secundae columnae duae).

XCI. Si quis ex hac lege decurio augur pontifex coloniae tab. III
Genetivae Iuliae factus creatusve erit, tum quicumque decurio col. 1
augur pontifex huiusce | col(oniae) domicilium in ea col(onia)
oppido propiusve it oppidum p(assus) ∞ | non habebit annis V
proximis, unde pignus eius quot satis | sit capi possit, is in
ea col(onia) augur pontif(ex) decurio ne es|to, quique IIviri in 5
ea col(onia) erunt, eius nomen de decurio|nibus sacerdotibus-
que de tabulis publicis eximendum | curanto, u(ti) q(uod) r(ecte)
f(actum) e(sse) v(olet), idq(ue) eos IIvir(os) s(ine) f(raude) s(ua)
f(acere) l(iceto).

XCII. IIviri quicumque in ea colon(ia) mag(istratum) ha-
bebunt, ei de legatio|nibus publice mittendis ad decuriones
referunto, cum | m(aior) p(ars) decurion(um) eius colon(iae) 10
aderit, quotque de his rebus | maior pars eorum qui tum ad-
erunt constituerit, it ius ratumque esto. Quamque legationem
ex h(ac) l(ege) exve | d(ecurionum) d(ecreto), quot ex h(ac)
l(ege) factum erit, obire oportuerit | neque obierit qui lectus 15
erit, is pro se vicarium ex eo | ordine, uti hac lege de(curio-
num)ve decreto d(ari) o(portebit), dato. Ni ita dederit, in | res
sing(ulas), quotiens ita non fecerit, HS cc100 colon(is) huius-
ce coloniae d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae qui volet
petitio | persecutioque esto. |

tab. III XCIH. Quicumque IIvir post colon(iam) deductam factus
 20 creatusve | erit quive praef(ectus) [qui] ab IIvir(o) e lege huius
 coloniae relic|tus erit, is de loco publico neve pro loco publico
 neve | ab redemptore mancipe praed(e)ve donum munus mercedem
 | aliutve quid kapito neve accipito neve facito, quo | quid
 25 ex ea re at se suorumve quem perveniat. Qui at|versus ea
 fecerit, is HS ccLoo ccLoo c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) Iu-
 l(iae) d(are) d(arnas) e(sto), eius|que pecuniae qui volet petito
 persecutioque esto. |

XCIV. Ne quis in hac colon(ia) ius dicitō neve cuius in
 ea colon(ia) iurisdictiono esto nisi IIvir(i) aut quem IIvir[i] prae-
 f(ectum) | reliquerit aut aedil(is), uti h(ac) l(ege) o(portebit).
 30 Neve quis pro eo | imper(io) potestat(e)ve facito, quo quis in
 ea colonia | ius dicat, nisi quem ex h(ac) l(ege) dicere oportebit. |

XCV. Qui reciperatores dati erunt, si eo die quo iussi
 erunt | non iudicabunt, IIvir praef(ectus)ve ubi e(a) r(es) a(gi-
 tur) eos rec(iperatores) | eumque cuius res a(gitur) adesse iu-
 col. 2 beto diemque cer|tum dicitō, quo die atsint, usque ateo, dum
 e(a) r(es) | iudicata erit, facitoque uti e(a) r(es) in diebus XX |
 proxumis, quibus d(e) e(a) r(e) rec(iperatores) dati iussive e|runt
 iudicare, iudic(etur), u(ti) q(uod) r(ecte) f(actum) e(ss)e v(olet).
 5 Testibusque | in eam rem publice dum taxat h(ominibus) XX,
 qui colon(i) | incolaeve erunt, quibus [h]is qui rem quaere|t
 volet, denuntietur facito. Quibusq(ue) ita tes|timonium denun-
 tiatum erit quique in tes|timonio dicendo nominati erunt, cu-
 10 rato, | uti at it iudicium atsint. Testimoniumq(ue), | si quis
 quit earum rer(um), quae res tum agen|tur, sciet aut audierit,
 iuratus dicat faci|to, uti q(uod) r(ecte) f(actum) e(ss)e v(olet),
 dum ne omnino amplius | h(omines) XX in iudicia singula te-
 15 stimonium dice|re cogantur. Neve quem invitum testimo|nium
 dicere cogito, qui ei, *cui*a r(es) tum age|tur, gener socer, vitri-
 cus privignus, patron(us) | lib(ertus) consobrinus *sit* propiusve
 20 eum ea cognat|ione atfinitate[m]ve contingat. Si IIvir | prae-
 f(ectus)ve, qui *ex* re colon(iae) petet, non ade|rit *cum de ea re*
iudicium fieri oportebit, eo absente de eo cui is negotium faces-
set reciperatores sortiuntor reiciuntor res iudicator: si non ade-
rit ob eam rem, quot ei morbus sonticus, | vadimonium, iudi-
 cium, sacrificium, funus | familiare feriaeve denicales erunt,
 25 quo | minus adesse possit sive is propter magistrat|us potesta-
 temve p(opuli) R(omani) minus atesse poterit: | quo magis eo
 absente de eo cui [i]is negotium | facesset recip(eratores) sor-
 tiantur reiciantur res iu|dicetur, ex h(ac) l(ege) n(ihil) r(oga-
 tur). Si privatus petet et is, cum | de ea re iudicium fieri
 30 oportebit, non aderit | neque arbitrato IIvir(i) praef(ecti)ve ubi
 e(a) r(es) a(getur) excu|sabitur ei harum quam causam esse,

quo minus | atesse possit, morbum sonticum, vadimonium, | iu- tab. III
 dicium, sacrificium, funus familiare, ferias | *denicales eumve*
 propter mag(istratus) potestatemve | p(opuli) R(omani) atesse 35
 non posse: post ei earum rerum, quarum | h(ac) l(ege) quaestio
 erit, actio ne esto. Deq(ue) e(a) r(e) siremps | lex resque esto, col. 3
 quasi si neque iudices reiecti neq(ue) recip(eratores) | in eam
 rem dati essent.

XCVI. Si quis decurio eius colon(iae) ab IIvir(o) prae-
 f(ecto)ve postulabit, | uti ad decuriones referatur de pecunia
 publica de|que multis poenisque deque locis agris aedificiis | 5
 publicis quo facto quaeri iudicative oporteat: tum | II vir[i]
 qui[q]ue iuri dicundo praeit d(e) e(a) r(e) primo | quoque die
 decuriones consulto decurionum|que consultum facito fiat, cum
 non minus m(aior) p(ars) | decurionum atsit, cum ea res con- 10
 suletur. Uti m(aior) p(ars) | decurionum, qui tum aderint, cen-
 suer(int), ita ius | ratumque esto. |

XCVII. Ne quis IIvir neve quis pro potestate in ea colo-
 n(ia) | facito neve ad decur(iones) referto neve d(ecurionum)
 d(ecretum) facito | fiat, quo quis colon(is) colon(iae) patron(us) 15
 sit atoptetur|ve praeter eum, cui c(olonis) a(grorum) d(ando-
 rum) a(tsignandorum) i(us) ex lege Iulia est, eumque qui eam
 colon(iam) deduxerit, liberos posterosque | eorum, nisi de m(a-
 ioris) p(artis) decurion(um) *qui tum aderunt* per tabellam | sen-
 tentia[m], cum non minus L aderunt, cum e(a) r(es) | consule- 20
 tur. Qui atversus ea fecerit, HS Loo colon(is) | eius colon(iae)
 d(are) d(amnas) esto, eiusque pecuniae colon(orum) eius | colo-
 n(iae) qui volet petitio esto. |

XCVIII. Quamcumque munitionem decuriones huius|ce co-
 loniae decreverint, si m(aior) p(ars) decurionum | atfuerit, cum 25
 e(a) r(es) consuletur, eam munitionem | fieri liceto, dum ne
 amplius in annos sing(ulos) in|que homines singulos puberes
 operas quinās et | in iumenta plaustraria iuga sing(ula) operas
 ter|nas decernant. Eique munitioni aed(iles) qui tum | erunt 30
 ex d(ecurionum) d(ecreto) praesunto. Uti decurion(es) censu|er-
 rint, ita muniendum curanto, dum ne in|vito eius opera exigat-
 ur, qui minor annor(um) XIV | aut maior annor(um) LX natus
 erit. Qui in ea colon(ia) | intrave eius colon(iae) finis domici-
 lium praedi|umve habebit neque eius colon(iae) colon(us) erit, 35
 is eidem munitioni uti colon(us) pare[n]to. |

XCIX. Quae aquae publicae in oppido colon(ia) Gen(e-
 tiva) | adducentur, IIvir, qui tum erunt, ad decuriones | cum col. 4
 duae partes aderunt, referto, per quos agros | aquam ducere
 liceat. Qua pars maior decurion(um), qui tum aderunt, duci
 decreverint, dum ne | per it aedificium, quot non eius rei causa 5
 factum | sit, aqua ducatur, per eos agros aquam ducere | i(us)
 p(otestas)que esto, neve quis facito, quo minus ita | aqua ducatur. |

tab. III C. Si quis colon(us) aquam in privatum caducam du|cere
 10 volet isque at IIvir(um) adierit postulabit|que, uti ad decurio-
 n(es) referat, tum is IIvir, a quo | ita postulatum erit, ad decu-
 riones, cum non mi|nus XXXX aderunt, referto. Si decu-
 riones m(aior) p(ars), qui | tum atfuerint, aquam caducam in
 15 privatum duci | censuerint, ita ea aqua utatur, quot sine pri-
 va|ti[m] iniuria fiat, i(us) potest(as)que e(sto). |

CI. Quicumque comitia magistratibus creandis subrogan-
 dis habebit, is ne quem eis comitiis pro tribu acci|pito neve
 20 renuntiatio neve renuntiarum iubeto, | qui in earum qua[e] causa
 erit, e qua[e] eum h(ac) l(ege) in colon(ia) | decurionem nomi-
 nari creati inve decurionibus | esse non oporteat non liceat. |

CII. IIvir qui h(ac) l(ege) quaeret iud(icium) exercebit,
 quod iudicium | uti uno die fiat h(ac) l(ege) praestitutum non
 25 est, ne quis | eorum ante h(oram) I neve post horam XI diei
 quaerito | neve iudicium exerceto. Isque IIvir in singul(os) |
 accusatores, qui eorum delator erit, ei h(oras) IV, qui | sub-
 scriptor erit, h(oras) II accusandi potest(atem) facito. Si | quis
 30 accusator de suo tempore alteri concesserit, | quot eius cuique
 concessum erit, eo amplius cui | concessum erit dicendi pote-
 st(atem) facito. Qui de suo | tempore alteri concesserit, quot
 eius cuique conces|serit, eo minus ei dicendi potest(atem) fa-
 cito. Quot horas | omnino omnib(us) accusatorib(us) in sing(u-
 35 las) actiones di|cendi potest(atem) fieri oporteb(it), totidem
 horas et alte|rum tantum reo quive pro eo dicet in sing(ulas)
 col. 5 actiones | dicendi potest(atem) facito.

CIII. Quicumque in col(onia) Genet(iva) IIvir praef(ectus)-
 ve i(uri) d(icundo) prae|rit, eum colon(os) | incolasque contribu-
 tosque quocumque tempore colon(iae) fin(ium) | tuendorum causa
 5 armatos educere decurion(es) cen(suerint), | quot m(aior) p(ars)
 qui tum aderunt decreverint, id e(i) s(ine) f(raude) s(ua) f(a-
 cere) l(iceto). Ei|que IIvir(o) aut quem IIvir armatis praefe-
 cerit idem ius eademque anim[a]adversio esto, uti tr(ibuno)
 mil(itum) p(opuli) R(omani) in | exercitu p(opuli) R(omani) est,
 itque e(i) s(ine) f(raude) s(ua) f(acere) l(iceto) i(us) p(otestas)-
 que e(sto), dum it, quot | m(aior) p(ars) decurionum decreverit,
 qui tum aderunt, fiat. |

CIV. Qui limites decumanique intra fines c(oloniae) G(e-
 netivae) deducti facti|que erunt, quaecumq(ue) fossae limitales
 in eo agro erunt, qui iussu C. Caesaris dict(atoris) imp(erato-
 ris) et lege Antonia senat(us)que | c(onsultis) pl(ebi)que sc(itis)
 ager datus atsignatus erit, ne quis limites | decumanosque
 15 opsaeptos neve quit immolatum neve | quit ibi opsaeptum ha-
 beto, neve eos arato, neve eis fossas | opturato neve opsaepto,
 quo minus suo itinere aqua | ire fluere possit. Si quis atversus
 ea quit fecerit, is in | res sing(ulas), quotienscumq(ue) fecerit,

HS ∞ c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amas) tab. III
 esto | eiusq(ue) pecun(iae) qui volet petitio p(ersecutio)q(ue) esto |

CV. Si quis quem decurion(um) indignum loci aut ordinis 20
 de|curionatus esse dicet, praeterquam quot libertinus | erit, et
 ab IIvir(o) postulabitur, uti de ea re iudici|um reddatur, IIvir,
 quo de ea re in ius aditum erit, | ius dicitio iudiciaque red-
 dito. Isque decurio | qui iudicio condemnatus erit, postea de- 25
 curio ne esto neve in decurionibus sententiam dicit|o neve
 IIvir(atum) neve aedilitatem petito neve | quis IIvir comitiis
 suffragio eius rationem | habeto neve IIvir(um) neve aedilem
 renunti|ato neve renuntiarī sinito. | 30

CVI. Quicumque c(olonus) c(oloniae) G(enetivae) erit, quae
 iussu C. Caesaris dict(atoris) ded(ucta) est, ne quem in ea co-
 l(onia) coetum conventum coniurationem . . . .

(Deest tabula continens c. CVI finis, CVII—CXXII tota,
 CXXIII princ.)

CXXIII. IIvir ad quem de ea re in ius aditum erit, ubi
 iudicibus, apud quos ea res agetur, maiori parti eorum planum
 factum non erit eum de quo iudicium datum est decurionis loco
 indignum esse, eum qui accusabitur ab his iudicibus eo iudicio tab. IV
 absolvi | iubeto. Qui ita absolutus erit, quod iudicium prae- col. 1
 vari|cation(is) causa factum non sit, is eo iudicio h(ac) l(ege)
 absolutus esto. |

CXXIV. Si quis decurio c(oloniae) G(enetivae) decurionem
 c(oloniae) G(enetivae) h(ac) l(ege) de indignitate ac|cusabit 5
 eumque quem accusabit eo iudicio h(ac) l(ege) condemna|rit, is
 qui quem eo iudicio ex h(ac) l(ege) condemnarit, si volet | in
 eius locum qui condemnatus erit sententiam dice|re, ex h(ac)
 l(ege) liceto itque eum s(ine) f(raude) s(ua) iure lege recteq(ue)
 fa|cere liceto, eiusque is locus in decurionibus sen|tentiae di- 10
 cendae rogandae h(ac) l(ege) esto. |

CXXV. Quicumque locus ludis decurionibus datus atsigna-
 tus | relictusve erit, ex quo loco decuriones ludos spectare |
 o(portebit), ne quis in eo loco, nisi qui tum decurio c(oloniae)
 G(enetivae) erit, qui|ve tum magistratus imperium potestatemve
 colonor(um) | suffragio geret iussuque C. Caesaris dict(atoris) 15
 co(n)s(ulis) prove | co(n)s(ule) habebit, quive pro quo imperio
 potestateve tum | in col(onia) Gen(etiva) erit, quibusque locos
 iudicium loco | ex d(creto) d(ecurionum) col(oniae) Ge-
 n(etivae) d(ari) o(portebit), quod decuriones decr(everint), cum
 non minus | dimidia pars decurionum adfuerit cum e(a) r(es)
 consulta erit, | ne quis praeter eos, qui s(upra) s(cripti) s(unt), 20
 qui locus decurionibus da|tus atsignatus relictusve erit, in eo
 loco sedeto neve | quis alium in ea loca sessum ducito neve
 sessum duci iubeto s(ciens) d(olo) m(alo). Si quis adversus[ve]
 ea sederit sc(iens) d(olo) m(alo) sive | quis atversus ea sessum

tab. IV duxerit ducive iusserit sciens d(olo) m(alo), | is in res sing(ulas), quotienscumque quit d(e) e(a) r(e) atversus ea | fecerit, HS Ioo c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) esto | eiusque pecuniae qui eorum | volet rec(iperatorio) iudicio apud II vir(um) praef(ectum)ve actio petitio persecutio ex hac lege [i(us) potest(as)que] e(sto). |

CXXVI. II vir, aed(ilis), praef(ectus) quicumque c(oloniae) 30 G(enetivae) I(uliae) ludos scaenicos faciet, si|ve quis alius c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) ludos scaenicos faciet, colonos Geneti|vos incolasque hospitesque atventoresque ita sessum du|cito, ita locum dato distribuito atsignato, uti d(e) e(a) r(e) de | eo loco dando atsignando decuriones, cum non min(us) | L decuriones, cum e(a) r(es) c(onsuletur), in decurionibus adfuerint, | 35 decreverint statuerint s(ine) d(olo) m(alo). Quod ita ab decurionib(us) | de loco dando atsignando statutum decretum erit, | it h(ac) l(ege) i(us) r(atum)q(ue) esto. Neve is qui ludos faciet aliter aliove | modo sessum ducito neve duci iubeto neve locum dato | neve dari iubeto neve locum attribuito neve attribui | 40 iubeto neve locum atsignato neve atsignari iubeto ne|ve quit facito, quo[d] aliter aliove modo, adque uti | locus datus atsignatus attributusve erit, sedeant, ne|ve facito, quo quis alieno loco sedeat, sciens d(olo) m(alo). Qui atver|sus ea fecerit, is 45 in res singulas | quotienscumque quit | atversus ea fecerit, HS Ioo c(olonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae, qui volet, rec(iperatorio) iudicio apud II vir(um) praef(ectum)ve actio pe|titio persecutioque h(ac) l(ege) [ius potestasque] esto. |

CXXVII. Quicumque ludi scaenici c(oloniae) G(enetivae) 50 col. 2 I(uliae) fient, ne quis in or|chestra[m] ludorum spectandor(um) causa praeter mag(istratum) | prove mag(istratu) p(opuli) R(omani), quive i(uri) d(icundo) p(raerit) et si quis senator p(opuli) R(omani) est erit | fuerit, et si quis senatoris f(ilius) p(opuli) R(omani) est erit fuerit, et si | quis praef(ectus) fabrum 5 eius mag(istratus) prove magistratu | qui provinc(iarum) Hispaniar(um) ulteriorem [Baeticae praerit] optinebit, erit, et quos ex h(ac) l(ege) decurion(um) loco | [decurionem] sedere oportet, oportebit, praeter eos | qui s(upra) s(cripti) s(unt) ne quis in orchestra[m] ludorum spectan|dor(um) causasedeto, neve [quisque 10 mag(istratus) prove mag(istratu) | p(opuli) R(omani) q(ui) i(uri) d(icundo) p(raerit)] ducito, neve quem quis sessum ducito, | neve in eo loco sedere sinito, uti q(uod) r(ecte) f(actum) e(sse) volet s(ine) d(olo) m(alo).

CXXVIII. II(vir) [aed(ilis)] praef(ectus) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) quicumque erit, is suo quoque anno mag(istratu) | imperioq(ue) facito curato, quod eius fieri poterit, | u(ti) q(uod) r(ecte) f(actum) e(sse) v(olet) s(ine) d(olo) m(alo), mag(istri) 15 ad fana templa delubra, quem | ad modum decuriones cen-

suerint, suo quoque anno fiant, eique d(ecurionum) d(ecreto) ^{tab. IV}
 suo quoque anno | ludos circenses, sacrificia pulvinariaque |
 facienda curent, quem ad modum quitquit de iis | rebus, ma-
 g(istris) creandis, ludis circensibus facien|dis, sacrificiis procu-
 randis, pulvinaribus fa|ciendis decuriones statuerint decre- 20
 verint | ea omnia ita fiant. Deque iis omnibus rebus | quae
 s(upra) s(criptae) s(unt) quotcumque decuriones statuerint |
 decreverint, it ius ratumque esto, eiq(ue) omnes | at quos ea 25
 res pertinebit, quot quemque eorum | ex h(ac) l(ege) facere
 oportebit, faciunt s(ine) d(olo) m(alo). Si quis | atversus ea
 fecerit quotienscumque quit atversus ea fecerit, HS cclō c(o-
 lonis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(amnas) e(sto),
 eiusque pecun(iae) | qui eorum volet rec(iperatorio) iudic(io)
 aput $\bar{\text{I}}$ vir(um) | praef(ectum)ve actio petitio persecutioq(ue) 30
 e(x) h(ac) l(ege) | [ius pot(estas)] esto. |

CXXIX. $\bar{\text{I}}$ vir(i) aediles praef(ectus) c(oloniae) G(enetivae)
 I(uliae) quicumque erunt decurionesq(ue) c(oloniae) G(enetivae)
 I(uliae) qui|cumque erunt, ei omnes d(ecurionum) d(ecretis)
 diligenter parento optemperanto s(ine) d(olo) m(alo) fa|ciunt
 que uti quot quemq(ue) eor(um) decurionum d(ecreto) agere
 facere o(portebit) ea om|nia agant faciant, u(ti) q(quot) r(ecte) 35
 f(actum) e(sse) v(olet) s(ine) d(olo) m(alo). Si quis ita non
 fecerit sive quit atver|sus ea fecerit sc(iens) d(olo) m(alo), is
 in res sing(ulas) HS cclō colonis c(oloniae) G(enetivae) I(uliae)
 d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae qui | eor(um) volet
 rec(iperatorio) iudic(io) aput $\bar{\text{I}}$ vir(um) praef(ectum)ve actio pe-
 titio persecutioque ex h(ac) l(ege) | [ius potestasque] e(sto). |

CXXX. Ne quis $\bar{\text{I}}$ vir [aed(ilis)] praef(ectus) c(oloniae) G(ene-
 tivae) I(uliae) quicumque erit ad decurion(es) c(oloniae) G(ene-
 tivae) referto neve decurion(es) | consulto neve d(ecretum) d(e- 40
 curionum) facito neve d(e) e(a) r(e) in tabulas p(ublicas) re-
 fertor neve referri iubeto | neve quis decur(io) d(e) e(a) r(e),
 q(ua) d(e) r(e) a(getur), in decurionib(us) sententiam dicit
 neve d(ecretum) d(ecurionum) scri|bito, neve in tabulas publi-
 cas referto, neve referendum curato, quo quis | senator sena-
 torisve f(ilius) p(opuli) R(omani) c(oloniae) G(enetivae) patronus
 atopsetur sumatur fiat nisi de trium partium d(ecurionum)
 d(ecreto) sententia per tabellam fac[i]to et nisi de eo homine,
 de quo | tum referetur consulatur, decretum d(ecurionum) fiat, 45
 qui, cum e(a) r(es) a(getur), in Italia[m] sine imperio privatus |
 erit. Si quis adversus ea ad decurion(es) rettulerit d(ecurio-
 num)ve d(ecretum) fecerit faciendumve curaverit inve tabulas
 publicas rettulerit referre iusserit sive quis in decurionib(us) |
 sententiam dixerit decurionumve decretum scripserit inve tabu-
 las publicas rettulerit referendumve | curaverit, in res singulas,
 quotienscumque quit atversus ea fecerit, is HS cclō c(olo-
 nis) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) | d(are) d(amnas) e(sto), eius- 50

tab. IV que pecuniae qui eorum volet rec(iperatorio) iudic(io) aput
 IIvir(um) interregem praef(ectum) actio | petitio persecutioque
 ex h(ac) l(ege) [i(us) potest(as)que] e(sto) | .

CXXXI. Neve quis IIvir [aed(ilis)] praef(ectus) c(oloniae)
 G(enetivae) I(uliae) quicumque erit ad decuriones c(oloniae)
 col. 3 G(enetivae) referto neve d(ecuriones) con|sulito neve d(ecretum)
 d(ecurionum) facito neve d(e) e(a) r(e) in tabulas publicas
 referto neve referri iubeto | neve quis decurio d(e) e(a) r(e)
 in decurionib(us) sententiam dicitō neve d(ecretum) d(ecu-
 rionum) scribito ne|ve in tabulas publicas referto neve referun-
 dum curato, quo quis senator | senatorisve f(ilius) p(opuli) R(o-
 mani) c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) hospes atop|tetur, hospitium
 5 tessera[s]ve hospitalis cum | quo fiat, nisi de maioris p(artis)
 decurionum sententia decreto per tabellam fac[i]to et nisi | de
 eo homine, de quo tum referetur consuletur, d(ecretum) d(ecu-
 rionum) fiet, qui, cum e(a) r(es) a(getur), in Italia[m] | sine im-
 perio privatus erit. Si quis adversus ea ad decuriones rettul-
 erit d(ecretum)ve | d(ecurionum) fecerit faciendumve curaverit
 inve tabulas publicas rettulerit referri iusserit sive quis in
 decurionibus sententiam dixerit d(ecretum)ve d(ecurionum) |
 10 scripserit inve tabul(as) public(as) rettulerit referendumve cura-
 verit, | is in res sing(ulas), quotienscumque quit atversus ea
 fecerit, HS cclō c(olonis) c(oloniae) | G(enetivae) Iuliae d(are)
 d(arnas) e(sto), eiusque pecuniae qui eorum volet recu(pera-
 torio) iudic(io) | aput IIvir(um) praef(ectum)ve actio petitio
 persecutioque h(ac) l(ege) [ius potest(as)que] esto. |

CXXXII. Ne quis in c(olonia) G(enetiva) post h(anc) l(e-
 15 gem) datam petitor kandidatus | quicumque in c(olonia) G(ene-
 tiva) I(ulia) mag(istratum) petet, magistratus[ve] peten|di causa
 in eo anno, quo quisque anno petitor | kandidatus mag(istra-
 tum) petet petiturusve erit, mag(istratus) pe|tendi convivia
 20 facito neve at cenam quem[ve] | vocato neve convivium habeto
 neve facito sc(iens) d(olo) m(alo), | quo quis suae petitionis causa
 convivium habeat | ad cenamve quem[ve] vocet, praeter dum
 quod ip|se kandidatus petitor in eo anno, quo mag(istratum)
 petat, vocarit dumtaxat in dies sing(ulos) h(ominum) VIII
 convivium | habeto, si volet, s(ine) d(olo) m(alo). Neve quis
 25 petitor kandidatus | donum munus aliudve quit det largiatur
 petitionis causa sc(iens) d(olo) m(alo). Neve quis alterius pe-
 titionis | causa convivia facito neve quem ad cenam voca|to
 neve convivium habeto, neve quis alterius petitionis causa
 30 cui quit donum munus aliutve quid | dato donato largito sc(iens)
 d(olo) m(alo). Si quis atversus ea | fecerit, HS lō c(olonis)
 c(oloniae) G(enetivae) I(uliae) d(are) d(arnas) e(sto), eiusque
 pecuniae qui eor(um) | volet rec(uperatorio) iudic(io) aput
 IIvir(um) praef(ectum)ve actio petitio per|sec(utio)que ex h(ac)
 l(ege) [i(us) potest(as)que] esto. |

CXXXIII. Qui col(oni) Gen(etivi) Iul(ienses) h(ac) l(ege) ^{tab. IV} sunt erunt, eorum omnium uxo|res, quae in c(olonia) G(enetiva) I(ulia) h(ac) l(ege) sunt, eae mulieres legibus c(oloniae) G(ene-
tivae) I(uliae) vi|rique parento iuraque ex h(ac) l(ege), quae-
cumque in | hac lege scripta sunt, omnium rerum ex h(ac)
l(ege) haben|to s(ine) d(olo) m(alo). |

CXXXIV. Ne quis P̄vir [aedit(is)] praefectus c(oloniae) G(enetivae), quicumque erit, post | h(anc) l(egem) ad decuriones 40
c(oloniae) G(enetivae) referto neve decuriones consu|lito neve
d(ecretum) d(ecurionum) facito neve d(e) e(a) r(e) in tabulas
publicas re|ferri iubeto neve referri iubeto neve quis decurio cum
e(a) r(es) a(getur), in decurionibus sententiam dicitō neve d(e-
cretum) d(ecurionum) | scribito neve in tabulas publicas referto
neve re|ferendum curato, quo cui pecunia publica aliudve | quid 45
honoris habendi causa munerisve dandi pol|licendi prove statua
danda ponenda detur do|netur . . . . .

LEX LOCATIONIS COTORIARUM CRETAE.

*Alf. Var. Dig. 39, 4, 15. Caesar cum insulae Cretae coto-
rias locaret, legem ita dixerat: ne quis praeter redemptorem
post idus Martias cotem ex insula Creta fodito neve eximito
neve avellito.*

*Suet. Caes. 44. Ius civile ad certum modum redigere atque
ex immensa diffusaque legum copia optima quaeque et neces-
saria in paucissimos conferre libros <destinavit>.*

*Isid. Orig. V, 1, 5. Leges autem redigere in libris primus
consul Pompeius instituire voluit, sed non perseveravit, obtrecta-
torum metu. Deinde coepit Caesar id facere, sed ante inter-
fectus est.*

DECRETA ET SENATUSCONSULTA DE IUDAEIS.

a. u. c. DCCVII (47).

*Ioseph. Antiqu. Ind. XIV, 10, 1 (185 Niese). Καῖσαρ δ' ἐλθὼν
εἰς Ῥώμην ἔτοιμος ἦν πλεῖν ἐπ' Ἀφρικῆς πολεμῆσων Σικιπῶνι
καὶ Κάτωνι, πέμψας δ' Ὑρκανὸς πρὸς αὐτὸν παρεκάλει βεβαίω-
σασθαι τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν καὶ συμμαχίαν . . . . παραθή-
σομαι δὲ τὰ γινόμενα ὑπὸ τε τῆς συγκλήτου δόγματα καὶ Ἰουλίῳ
Καίσαρος πρὸς τε Ὑρκανὸν καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν. Cf. 8, 5 (143)
infra p. 216.*

Ioseph. Antiqu. Iudaic. XIV, 10, 2 (190—210 Niese).

Γάιος Ἰούλιος Καῖσαρ αὐτοκράτωρ καὶ ἀρχιερεὺς δικτάτωρ 190
τὸ δεύτερον Σιδωνίων ἀρχουσιν βουλῇ δῆμῳ χαίρειν. εἰ ἔρρωθε,
εὖ ἂν ἔχοι, κἀγὼ δὲ ἔρρωμαι cὺν τῷ στρατοπέδῳ. τῆς γενο- 191
μένης ἀναγραφῆς ἐν τῇ δέλτῳ πρὸς Ὑρκανὸν υἱὸν Ἀλεξάνδρου

ἀρχιερέα καὶ ἐθνάρχην Ἰουδαίων πέπομφα ὑμῖν τὸ ἀντίγραφον, ἴν' ἐν τοῖς δημοσίοις ὑμῶν ἀνακέηται γράμμασιν. βούλομαι δὲ καὶ ἑλληνιστὶ καὶ ῥωμαϊστὶ ἐν δέλτῳ χαλκῇ τοῦτο ἀνατεθῆναι.
 192 ἔστιν δὴ τοῦτο· Ἰούλιος Καῖσαρ αὐτοκράτωρ καὶ ἀρχιερεὺς *δικτάτωρ* τὸ δεύτερον μετὰ συμβουλίου γνώμης ἐπέκρινα. ἐπεὶ Ὑρκανὸς Ἀλεξάνδρου Ἰουδαῖος καὶ νῦν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις ἐν τε εἰρήνῃ καὶ πολέμῳ πίστιν τε καὶ σπουδὴν περὶ τὰ ἡμέτερα πράγματα ἐπεδείξατο, ὡς αὐτῷ πολλοὶ μεμαρτυρήκασιν αὐτο-
 193 κράτορες, καὶ ἐν τῷ ἔγγιστα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πολέμῳ μετὰ χιλίων πεντακοσίων στρατιωτῶν ἦκεν σύμμαχος καὶ πρὸς Μιθριδάτην ἀποσταλεῖς ὑπ' ἐμοῦ πάντας ἀνδρεία τοὺς ἐν τάξει ὑπερέβαλεν,
 194 διὰ ταύτας τὰς αἰτίας Ὑρκανὸν Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐθνάρχας Ἰουδαίων εἶναι ἀρχιερωσύνην τε Ἰουδαίων διὰ παντὸς ἔχειν κατὰ τὰ πάτρια ἔθη, εἶναί τε αὐτὸν καὶ τοὺς παῖδας αὐτοῦ συμμάχους ἡμῖν ἔτι τε καὶ ἐν τοῖς κατ' ἀνδρα φίλοις ἀριθμεῖσθαι, ὅσα τε κατὰ τοὺς ἰδίους αὐτῶν νόμους ἔστιν ἀρχιερατικὰ φιλάνθρωπα, ταῦτα κελεύω κατέχειν αὐτὸν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ· ἂν τε μεταξὺ γένηται τις Ζήτησις περὶ τῆς Ἰουδαίων ἀγωγῆς, ἀρέσκει μοι κρίσιν γίνεσθαι [παρ' αὐτοῖς]. παραχειμασίαν δὲ ἢ χρήματα πράσσεσθαι οὐ δοκιμάζω.

196 3. Γαῖος Καῖσαρος αὐτοκράτορος ὑπάτου δεδομένα συγκεχωρημένα προσκεκριμένα ἔστιν οὕτως ἔχοντα. ὅπως τὰ τέκνα αὐτοῦ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἄρχῃ, καὶ τοὺς δεδομένους τόπους καρπίζωνται, καὶ ὁ ἀρχιερεὺς αὐτὸς καὶ ἐθνάρχης τῶν Ἰουδαίων προι-
 197 στήται τῶν ἀδικουμένων. πέμψαι δὲ πρὸς Ὑρκανὸν τὸν Ἀλεξάνδρου υἱὸν ἀρχιερέα τῶν Ἰουδαίων καὶ πρεσβευτὰς τοὺς περὶ φιλίας καὶ συμμαχίας διαλεξομένους· ἀνατεθῆναι δὲ καὶ χαλκῇν δέλτον ταῦτα περιέχουσαν ἐν τε τῷ Καπετωλίῳ καὶ Σιδῶνι καὶ Τύρῳ καὶ ἐν Ἀσκάλῳ [καὶ] ἐν τοῖς ναοῖς ἐγκεχωρημένην
 198 γράμμασιν Ῥωμαίοις καὶ Ἑλληνικοῖς. ὅπως τε τὸ δόγμα τοῦτο πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν πόλιν ταμίαις καὶ τοῖς τούτων ἡγουμένοισι *f* εἴς τε τοὺς φίλους ἀνεγέγκωσιν καὶ ξένια τοῖς πρεσβευταῖς παρα-
 199 χεῖν καὶ τὰ διατάγματα διαπέμψαι πανταχοῦ.

4. Γαῖος Καῖσαρ αὐτοκράτωρ δικτάτωρ ὑπατος τιμῆς καὶ ἀρετῆς καὶ φιλάνθρωπίας ἔνεκεν συνεχώρησεν ἐπὶ συμφέροντι καὶ τῇ συγκλήτῳ καὶ τῷ δήμῳ τῶν Ῥωμαίων Ὑρκανὸν Ἀλεξάνδρου υἱὸν καὶ τέκνα αὐτοῦ ἀρχιερεῖς τε καὶ ἱερεῖς Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ ἔθνους εἶναι ἐπὶ τοῖς δικαίοις, οἷς καὶ οἱ πρόγονοι αὐτῶν τῇ ἀρχιερωσύνην διακατέσχον.

a. u. c. DCCX (44).

200 5. Γαῖος Καῖσαρ ὑπατος τὸ πέμπτον ἔκρινεν τούτους ἔχειν καὶ τειχίσει τὴν Ἱεροσολυμιτῶν πόλιν, καὶ κατέχειν αὐτὴν Ὑρκανὸν Ἀλεξάνδρου ἀρχιερέα Ἰουδαίων καὶ ἐθνάρχην ὡς ἂν αὐτὸς
 201 προαιρήται. ὅπως τε Ἰουδαίοις ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς μισθώσεως [ἔτει] τῆς προσόδου κόρον ὑπεξέλωσιν καὶ μήτε ἐργολαβῶσι τινες μήτε φόρους τοὺς αὐτοὺς τελῶσιν.

6. Γάιος Καίσαρ αὐτοκράτωρ δικτάτωρ τὸ δεύτερον (τέταρ- 202
 τον?) ἔστηεν κατ' ἐνιαυτὸν ὅπως τελῶσιν ὑπὲρ τῆς Ἱεροσολυμι-
 τῶν πόλεως Ἰόππης ὑπεξαιρουμένης χωρὶς τοῦ ἐβδόμου ἔτους,
 ὃν σαββατικὸν ἐνιαυτὸν προσαγορεύουσιν, ἐπεὶ ἐν αὐτῷ μῆτε τὸν
 ἀπὸ τῶν δένδρων καρπὸν λαμβάνουσιν μῆτε σπεύρουσιν. καὶ ἵνα 203
 ἐν Σιδῶνι τῷ δευτέρῳ ἔτει τὸν φόρον ἀποδιδῶσιν τὸ τέταρτον
 τῶν σπειρομένων, πρὸς τούτοις ἔτι καὶ Ὑρκανῷ καὶ τοῖς τέκνοις
 αὐτοῦ τὰς δεκάτας τελῶσιν, ἃς ἐτέλουν καὶ τοῖς προγόνοις αὐτῶν.
 καὶ ὅπως μηδεὶς μῆτε ἀρχῶν μῆτε ἀντάρχων μῆτε στρατηγός 204
 ἢ πρεσβευτῆς ἐν τοῖς ὄροις τῶν Ἰουδαίων ἀνιστάς συμμαχίαν καὶ
 στρατιώτας ἐξῆ τούτῳ χρήματα εἰσπράττεσθαι ἢ εἰς παραχειμα-
 σίαν ἢ ἄλλῳ τινὶ ὀνόματι, ἀλλ' εἶναι πανταχόθεν ἀνεπηρέαστους.
 ὅσα τε μετὰ ταῦτα ἔσχον ἢ ἐπρίαντο καὶ διακατέσχον καὶ ἐνεμή- 205
 θησαν, ταῦτα πάντα αὐτοὺς ἔχειν. Ἰόππην τε πόλιν, ἣν ἀπ'
 ἀρχῆς ἔσχον οἱ Ἰουδαῖοι ποιούμενοι τὴν πρὸς Ῥωμαίους φιλίαν
 αὐτῶν εἶναι, καθὼς καὶ τὸ πρῶτον, ἡμῖν ἀρέσκει, φόρους τε 206
 ὑπὲρ ταύτης τῆς πόλεως Ὑρκανὸν Ἀλεξάνδρου υἱὸν καὶ παῖδας
 αὐτοῦ παρὰ τῶν τὴν γῆν νεμομένων χώρας λιμένος ἔξαγωγίου
 κατ' ἐνιαυτὸν Σιδῶνι μοδίους διμυρίους ἑξακοσίους ἐβδομήκοντα
 πέντε ὑπεξαιρουμένου τοῦ ἐβδόμου ἔτους, ὃν σαββατικὸν ἐνιαυ-
 τὸν καλοῦσιν, καθ' ὃν οὔτε ἀροῦσιν οὔτε τὸν ἀπὸ τῶν δένδρων
 καρπὸν λαμβάνουσιν. τὰς τε κῶμας τὰς ἐν τῷ μεγάλῳ πεδίῳ, 207
 ἃς Ὑρκανός καὶ οἱ πρόγονοι πρότερον αὐτοῦ διακατέσχον, ἀρέσκει
 τῇ συγκλήτῳ ταῦτα Ὑρκανὸν καὶ Ἰουδαίους ἔχειν ἐπὶ τοῖς δι-
 καίοις οἷς καὶ πρότερον εἶχον. μένειν δὲ καὶ τὰ ἀπ' ἀρχῆς 208
 δίκαια, ὅσα πρὸς ἀλλήλους Ἰουδαίοις καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσιν καὶ
 ἱερεῦσιν ἦν τὰ τε φιλάνθρωπα, ὅσα τε τοῦ δήμου ψηφισαμένου
 καὶ τῆς συγκλήτου ἔσχον. [ἐπὶ] τούτοις τε τοῖς δικαίοις χρῆσθαι
 αὐτοῖς ἔξεῖναι ἐν φυλάξει. τοὺς τε τόπους καὶ χώραν καὶ 209
 ἐποικία, ὅσα βασιλεῦσι Κυρίας καὶ Φοινίκης συμμάχοις οὖσι Ῥω-
 μαίων κατὰ δωρεὰν ὑπῆρχε καρποῦσθαι, ταῦτα δοκιμάζει ἢ
 σύγκλητος Ὑρκανὸν τὸν ἐθνάρχην καὶ Ἰουδαίους ἔχειν. δεδόςθαι 210
 δὲ Ὑρκανῷ καὶ παισὶ τοῖς αὐτοῦ καὶ πρεσβευταῖς τοῖς ὑπ' αὐτοῦ
 πεμφθεῖσιν ἐν τε πυγμῇ μονομάχων καὶ θηρίων καθεζομένοις
 μετὰ τῶν συγκλητικῶν θεωρεῖν φαίτησιν παρὰ δικτάτορος
 ἢ παρὰ ἱπάρχου παρελθεῖν εἰς τὴν σύγκλητον εἰσάγωγαι καὶ τὰ
 ἀποκρίματα αὐτοῖς ἀποδιδῶσιν ἐν ἡμέραις δέκα ταῖς ἀπάσαις, ἀφ'
 ἧς ἂν τὸ δόγμα γένηται.

a. u. c. DCCX (44), 9 Febr.

7. Γάιος Καίσαρ αὐτοκράτωρ δικτάτωρ τὸ τέταρτον ὑπατός 211
 τε τὸ πέμπτον δικτάτωρ ἀποδεδειγμένος διὰ βίου λόγους ἐποιή-
 σατο περὶ τῶν δικαίων τῶν Ὑρκανοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀρχιερέως
 Ἰουδαίων καὶ ἐθνάρχου τοιούτους· [τῶν] πρὸ ἐμοῦ αὐτοκρατό-
 ρων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις μαρτυρησάντων Ὑρκανῷ ἀρχιερεῖ Ἰου-
 δαίων καὶ Ἰουδαίοις ἐπὶ τε συγκλήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων,
 εὐχαριστήσαντος δὲ καὶ τοῦ δήμου καὶ τῆς συγκλήτου αὐτοῖς,

καλῶς ἔχει καὶ ἡμᾶς ἀπομνημονεύειν καὶ προνοεῖν, ὡς Ὑρκανῶ καὶ τῷ ἔθνει τῶν Ἰουδαίων καὶ τοῖς Ὑρκανοῦ παισὶν ὑπὸ συγκλήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων ἀξία τῆς πρὸς ἡμᾶς εὐνοίας αὐτῶν καὶ ὧν εὐεργέτησαν ἡμᾶς χάρις ἀνταποδοθῆ.

10 (221 Niese). Δόγμα συγκλήτου κτλ. Πόπλιος Δολοβέλλας Μάρκος Ἀντώνιος ὑπάτοι λόγους ἐποίησαντο περὶ ὧν δόγματι συγκλήτου Γάιος Καῖσαρ ὑπὲρ Ἰουδαίων ἔκρινεν καὶ εἰς τὸ ταμιεῖον οὐκ ἔφθασεν ἀνενεχθῆναι, περὶ τούτων ἀρέσκει ἡμῖν γενέσθαι, ὡς καὶ Ποπλίῳ Δολοβέλλᾳ καὶ Μάρκῳ Ἀντωνίῳ τοῖς ὑπάτοις ἔδοξεν, ἀνενεγκεῖν τε ταῦτα εἰς δέλτους καὶ πρὸς τοὺς κατὰ πόλιν ταμίας, ὅπως φροντίσωσιν· καὶ αὐτοὶ εἰς δέλτους ἀναθεῖναι διπτύχους. ἐγένετο πρὸ πάντε εἰδῶν Φεβρουαρίων ἐν τῷ ναῶ τῆς Ὀμονοίας.

SENATUS CONSULTUM DE MYTILENAEIS

a. u. c. DCCIX (45).

Vid. infra p. 219.

VIII. EPISTULAE.

Suet. Caes. 56. *Epistulae quoque eius ad senatum extant; quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libri convertisse, cum antea consules et duces non nisi transversa charta scriptas mitterent. Extant et ad Ciceronem, item ad familiares domesticis de rebus; in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset; quae si quis investigare et persequi volet, quartam elementorum litteram, id est D, pro A et perinde reliquas commutet.*

Gell. Noct. Att. XVII, 9, 1—5. *Libri sunt epistularum C. Caesaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui rebus eius absentis curabant. In his epistulis quibusdam in locis inveniuntur litterae singulares sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite; nam verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat autem conventum inter eos clandestinum de commutando situ litterarum, ut in scripto quidem alia aliae locum et nomen teneret; sed in legendo locus cuique suus et potestas restitueretur; quatenam vero littera pro qua scriberetur, ante is, sicuti dixi, conplacebat, qui hanc scribendi latebram parabant. Est adeo Probi grammatici commentarius satis curiose factus de occulta litterarum significatione in epistularum C. Caesaris scriptura.*

C. Iul. Vict. *Ars Rhet. de epistol. p. 266 Orell. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm p. 448). Solent etiam notas inter se secretiores pacisci, quod et Caesar et Augustus et Cicero et alii plerique fecerunt.*

Cf. Isid. Orig. I. 24.

a. u. c. DCLXXXV (59).

AD Q. TULLIUM CICERONEM.

a. u. c.
DCLXXXV
(59)

Cic. ad Q. fr. I, 2, 11. Ut opinor, Flavi aliquando rem et Pompeius et Caesar tibi commendarunt.

a. u. c. DCLXXXVI (58).

AD P. CLODIUM.

a. u. c.
DCLXXXVI
(58)

Cic. de dom. 22. Litteras in contione recitasti, quas tibi a C. Caesare missas diceres 'Caesar Pulchro', cum etiam es argumentatus amoris esse hoc signum, quod cognominibus tantum uteretur neque adscriberet 'pro consule' aut 'tribuno plebi'; dein gratulari tibi, quod M. Catonem a tribunatu tuo removisses et quod ei dicendi in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem admisses. Quas aut numquam tibi ille litteras misit aut, si misit, in contione recitari noluit.

AD LINGONAS.

Caes. B. G. I, 26, 6. Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvisent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum.

a. u. c. DCLXXXVII (57).

AD SENATUM.

a. u. c.
DCLXXXVII
(57)

Caec. B. G. II, 35, 4. Ob easque res ex litteris Caesaris dierum XV supplicatio decreta est.

a. u. c. DCLXXXVIII (56).

INCERTUM AD QUEM.

a. u. c.
DCLXXXVIII
(56)

Plut. Crass. 14. Ἐνταῦθα δ' ὁδὸς ἦν μία, δευτέρως ὑπατίας αἰτησις. ἦν μετιόντων ἐκείνων ἔδει συμπράττειν Καίσαρα τοῖς τε φίλοις γράφοντα καὶ τῶν στρατιωτῶν πέμποντα πολλοὺς ἀρχαιρεσιάζοντας.

a. u. c. DCLXXXIX (55).

AD M. TULLIUM CICERONEM.

a. u. c.
DCLXXXIX
(55)

Cic. ad Fam. I, 9, 12 (Lentulo). In hac sententia complectendus erat mihi Caesar, ut vides, in coniuncta et causa et dignitate: hic multum valuit cum vetus amicitia, quam tu non ignoras mihi et Quinto fratri cum Caesare fuisse, tum humanitas eius ac liberalitas brevi tempore et litteris et officiis perspecta nobis et cognita.

a. u. c.

DCLXXXIX Cic. ad Fam. I, 9, 20. Quorum iniqui sermones cum ad me
 (55) per homines honestissimos perferrentur cumque Pompeius ita contemdisset, ut nihil umquam magis, ut cum Crasso redirem in gratiam, Caesarque per litteras maxima se molestia ex illa contentione adfectum ostenderet, habui non temporum solum rationem meorum, sed etiam naturae.

AD M. CRASSUM.

Plut. Crass. 16. Καίτοι τῷ γραφέντι περὶ τούτων νόμῳ Πατρικὸς πόλεμος οὐ προσῆν. Ἦιδεσαν δὲ πάντες, ὅτι πρὸς τοῦτο Κράσσοις ἐπτόηται καὶ Καῖσαρ ἐν Γαλατίας ἔγραψεν αὐτῷ τὴν ὁρμὴν ἐπαινῶν καὶ παροξύνων ἐπὶ τὸν πόλεμον.

AD SENATUM.

Caes. B. G. IV, 38, 5. His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum XX supplicatio ab senatu decreta est.

Plut. Cat. Min. 51. Ἐκ τούτου Καῖσαρ ἐπιστολὴν γράψας ἀπέστειλεν εἰς τὴν σύγκλητον ὡς δὲ ἀνεγνώσθη βλασφημίας πολλὰς ἔχουσα καὶ κατηγορίας τοῦ Κάτωνος κτλ.

INCERTUM AD QUEM.

Panegy. Constantii V, 11, 2. Quam Caesar ille auctor vestri nominis cum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit repperisse, tantae magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa oceano, sed complexa ipsum oceanum videretur.

a. u. c.

DCC(54)

a. u. c. DCC (54).

AD BALBUM.

Cic. ad Q. fr. II, 10 (12), 4 (Id. Febr.). De Caesare fugerat me ad te scribere; video enim, quas tu litteras exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat mea et Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse, ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quae rescripsit his verbis: „De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem coniectura consequer, id erat eius modi, ut magis optandum quam sperandum putarem.“ Itaque postea misi ad Caesarem eodem illo exemplo litteras. Iocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Fam. VII, 5, 2 (Caesari mens. Apr.). Cum de hoc ipso Trebatio cum Balbo nostro loquerer accuratius domi meae, litterae mihi dantur a te, quibus in extremis scriptum erat:

„M. Fufitium (?), quem mihi commendas, vel regem Galliae faciam, vel hunc Leptae delega, si vis. Tu ad me alium mitte, quem ornem.“ — *Ibid.* § 3. *De quo tibi homine haec spondeo non illo vetere verbo meo, quod cum ad te de Milone scripsissem, iure lusisti.*

a. u. c.
DCC
(54)

Cic. ad Qu. fr. II, 13 (15a), 1. A. d. IV Non. Iun., quo die Romam veni, accepi tuas litteras datas Placentia, deinde alteras postridie datas † Blandenonne cum Caesaris litteris refertis omni officio, diligentia, suavitate. Sunt ista quidem magna vel potius maxima; habent enim vim magnam ad gloriam et ad summam dignitatem; sed mihi crede, quem nosti, quod in istis rebus ego plurimi aestimo, id iam habeo, te scilicet primum tam inservientem communi dignitati, deinde Caesaris tantum in me amorem, quem omnibus iis honoribus, quos me a se expectare vult, antepono. Litterae vero eius una datae cum tuis, quarum initium est, quam suavis ei tuus adventus fuerit, et recordatio veteris amoris, deinde se effecturum, ut ego in medio dolore ac desiderio tui te, cum a me abesses, potissimum secum esse laetarer, incredibiliter delectarunt. 2 . . . . Modo mihi date Britanniam, quam pingam coloribus tuis, penicillo meo. Sed quid ego? quod mihi tempus, Romae praesertim, ut iste me rogat, manenti, vacuum ostenditur? . . . 3. Trebatium quod ad se miserim, persalse et humaniter etiam gratias mihi agit; negat enim in tanta multitudinem eorum, qui una essent, quemquam fuisse, qui vadimonium concipere posset.

Cic. ad Fam. VII, 8, 1 (Trebatio mens. Iun.). Scripsit ad me Caesar perhumaniter nondum te sibi satis esse familiarem propter occupationes suas, sed certe fore.

Cic. ad Fam. VII, 17, 2 (Trebatio mens. Sext.). Cum viderem me a Caesare honorificentissime tractari et unice diligi hominisque liberalitatem incredibilem et singularem fidem nossem, sic ei te commendavi et tradidi, ut gravissime diligentissimeque potui; quod ille ita et accepit et mihi saepe litteris significavit et tibi et verbis et re ostendit mea commendatione sese valde esse comotum.

Cic. ad Qu. fr. II, 15 (16), 5 (mens. Sext.). Quomodonam, mi frater, de nostris versibus Caesar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante et prima sic, ut neget se ne Graeca quidem meliora legisse; reliqua ad quendam locum ἔαθ' ἄνθρωπος; hoc enim utitur verbo.

Cic. ad Qu. fr. III, 1, 10 (mens. Sept.). De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipse Caesar nominatim Curtio paratum esse rescripsit meamque in rogando verecundiam obiurgavit.

Cic. ad Fam. I, 9, 19 (Lentulo), De Vatino primum reditus intercesserat in gratiam per Pompeium, statim ut ille praetor est factus, cum quidem ego eius petitionem gravissimis

a. u. c.
DCC
(54) *in senatu sententiis oppugnassem, neque tam illius laedendi causa quam defendendi atque ornandi Catonis; post autem Caesaris, ut illum defenderem, mira contentio est consecuta.*

Cic. ad Att. IV, 16, 7. Ex fratris litteris incredibilia quaedam de Caesaris in me amore cognovi, eaque sunt ipsius Caesaris uberrimis litteris confirmata. Britannici belli exitus expectatur; constat enim aditus insulae esse munitos mirificis molibus; etiam illud iam cognitum est, neque argenti scripulum esse ullum in illa insula neque ullam spem praedae nisi ex mancipiis, ex quibus nullos puto te litteris aut musicis eruditos expectare.

AD T. LABIENUM.

Caes. B. G. V, 11, 4. Labieno scribit, ut quam plurimas possit, iis legionibus, quae sint apud eum, naves instituat.

AD OPPIUM.

Cic. ad Q. fr. III, 1, 18 (mens. Sept.). Quod interiore epistola scribis, me Idibus Septembribus Pompeio legatum iri, id ego non audivi scripsique ad Caesarem <neque> Vibullium Caesaris mandata de mea mansione ad Pompeium pertulisse nec Oppium. Quo consilio? Quamquam Oppium ego tenui, quod priores partes Vibulli erant; cum eo enim coram Caesar egerat, ad Oppium scriperat.

AD P. SERVILIUM PATREM.

Cic. ad Qu. fr. III, 1, 20 (mens. Sept.). P. Servilius pater ex litteris, quas sibi a Caesare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Caesarem humanissime diligentissimeque locutus esset.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Qu. fr. III, 1, 17. Cum hanc iam epistulam complicarem, tabellarii a vobis venerunt a. d. XI K. † septembr. vicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Caesaris suavissimis litteris! Sed, quo erant suaviores, eo maiorem dolorem illius ille casus adferebat.

Cic. ad Qu. fr. III, 1, 25. Ex Britannia Caesar ad me K. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi a. d. IV K. Octobr., satis commodas de Britannicis rebus, quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse, cum ad mare accesserit.

Philargyr. ad Verg. Georg. III, 204. Esseda vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Caesar testis est libro ad Ciceronem III: „Multa milia equitum atque essedariorum habet.“

Cic. ad Qu. fr. III, 5 et 6, 3 (mens. Oct. aut Nov.) *Caesaris amore, quem ad me perscripsit, unice delector; promissis iis, quae ostendit, non valde pendeo. Nec sitio honores nec desidero gloriam magisque eius voluntatis perpetuitatem quam promissorum exitum exspecto.* a. u. c.
DCC
(54)

Cic. ad Att. IV, 17, 3. A Quinto fratre et a Caesare accepi a. d. IX Kal. Nov. litteras datas a litoribus Britanniae proximis a. d. VI Kal. Octobr. Confecta Britannia, obsidibus acceptis, nulla praeda, imperata tamen pecunia exercitum e Britannia reportabant.

Cic. ad Att. IV, 18, 3 (mens. Nov.). *Perspice . . . cum Caesare suavissimam coniunctionem . . . qui quidem Quintum meum tuumque, di boni! quemadmodum tractat honore, dignitate, gratia! non secus, ac si ego essem imperator. Hiberna legionis eligendi optio delata commodum, ut ad me scribit.*

AD T. LABIENUM.

Caes. B. G. V, 46, 4. Scribit Labieno, si reipublicae comodo possit facere, cum legione ad fines Nerviorum veniat.

AD Q. TULLIUM CICERONEM.

Caes. B. G. V, 48, 3—6. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistulam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistula nostra ab hostibus consilia cognoscantur. . . . In litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter adfore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat.

a. u. c. DCCI (53).

a. u. c.
DCCI
(53)

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. Phil. II, 49. Venisti e Gallia ad quaesturam petendam. Aude dicere te prius ad parentem tuam venisse quam ad me. Acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satis fieri paterer a te.

Charis. p. 126 K. Caesar epistolarum ad Ciceronem: Neque, inquit, pro cauto ac diligente se castris continuit.

a. u. c. DCCII (52).

a. u. c.
DCCII
(52)

AD CN. POMPEIUM.

Plut. Pomp. 56. Ὁ Πομπήσιος ἔφη γράμματα Καίσαρος ἔχειν βουλομένον λαβεῖν διάδοχον καὶ παύσασθαι τῆς στρατείας ὑπατείας μέντοι καὶ μὴ παρόντι καλῶς ἔχειν αἵτησιν αὐτῷ δοθῆναι.

AD SENATUM (?).

Caes. B. G. VII, 90, 8. Huius anni rebus (ex Caesaris) litteris cognitis Romae dierum XX supplicatio redditur.

a. u. c.
DCCIII
(51)

a. u. c. DCCIII (51).

AD C. FABIIUM.

Hirt. b. G. VIII, 6, 3. Litteras ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret.

AD C. TREBONIUM.

Hirt. b. G. VIII, 11, 1. Litteras ad Trebonium mittit, ut quam celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret.

a. u. c.
DCCIV
(50)

a. u. c. DCCIV (50).

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. VII, 1, 3 (a. d. XVII Kal. Nov.). Me autem uterque numerat suum, nisi forte simulat alter — nam Pompeius non dubitat, vere enim iudicat ea, quae de re publica nunc sentiat, mihi valde probari —; utriusque autem accepi eiusmodi litteras eodem tempore, quo tuas (i. e. prid. Id. Oct.), ut neuter quemquam omnium pluris facere quam me videretur. — § 7. Cato et scribendo affuit et ad me de sententia sua iucundissimas litteras misit, sed tamen gratulans mihi Caesar de supplicatione triumphat de sententia Catonis nec scribit, quid ille sententiae dixerit, sed tantum, eum mihi supplicationem non decrevisse. — 2, 7. Itaque Caesar iis litteris, quibus mihi gratulatur et omnia pollicetur, quomodo exsultat Catonis in me ingratisissimi iniuria!

Cic. ad Att. VII, 3, 11 (V Id. Dec.). Ille mihi litteras blandas mittit.

AD SENATUM.

Caes. B. C. 1, 1, 1. Litteris C. Caesaris consulibus redditis aegre ab his impetratum est summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. — 9, 3. Cum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse. — Cic. ad Fam. XVI, 11, 2. Omnino et ipse Caesar, amicus noster, minacis ad senatum et acerbas litteras miserat. — Suet. Caes. 29. Senatam litteris deprecatus est, ne sibi beneficium populi adimeretur, aut ut ceteri quoque imperatores ab exercitibus discederent. — Plut. Pomp. 59. Ἀνέγνω τινὰ Καίσαρος ἐπιστολὴν Ἀντώνιος ἐν τῷ δήμῳ βιασάμενος τὴν βουλὴν ἔχουσαν ἐπαγωγὸς ὄχλου προκλήσεις. Ἡξίον γὰρ ἀμφοτέρους ἐκβάντας τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις ἀφέντας ἐπὶ τῷ δήμῳ γενέσθαι καὶ τῶν πεπραγμένων εὐθύνας ὑποσχεῖν. — Plut. Caes. 30. Οὐ μὴν ἀλλ' ἢ γε παρὰ Καίσαρος

ἀξίωσις τὸ πρόσχημα τῆς δικαιολογίας λαμπρὸν εἶχεν. Ἡξίου γὰρ αὐτὸς τε καταθέσθαι τὰ ὄπλα καὶ Πομπηίου ταυτὰ πράξαντος ἀμφοτέρους ἰδιώτας γενομένους εὐρίσκεσθαι τι παρὰ τῶν πολιτῶν ἀγαθόν. . . Ἀντώνιος δὲ δημαρχῶν Καίσαρος ὑπὲρ τούτων ἐπιστολὴν κοιμισθεῖσαν εἰς τὸ πλήθος ἐξήνεγκε καὶ ἀνέγνω βία τῶν ὑπάτων. — *Plut. Anton.* 5. Τὰς Καίσαρος ἐπιστολάς οὐ προσιεμένων οὐδὲ ἐόντων ἀναγινώσκεσθαι τῶν συγκλητικῶν αὐτὸς ἰσχύων διὰ τὸ ἄρχειν ἀνέγνω καὶ πολλοὺς μετέστησε τῇ γνώμῃ, δίκαια καὶ μέτρια Καίσαρος ἀξιοῦν ἀφ' ὧν ἔγραφε δόξαντος. — *App. Bell. Civ. II*, 32. Περιεῖχε δὲ ἡ γραφὴ κατάλογόν τε σεμνὸν ὧν ἐξ ἀρχῆς ὁ Καῖσαρ ἐπεπράξει καὶ προύλησιν, ὅτι θέλοι Πομπηίῳ συναποθέσθαι, ἄρχοντος δ' ἔτι ἐκείνου οὔτε ἀποθήσεσθαι καὶ τιμωρὸς ἀντίκα τῇ τε πατρίδι καὶ ἑαυτῷ κατὰ τάχος ἀφίξεσθαι. — *Dio Cass. XLI*, 1, 1—3. Μετὰ δὲ τοῦτο γράμματα παρὰ τοῦ Καίσαρος πρὸς τὴν βουλὴν λαβὼν ἠλθέ τε ἐς τὴν Ῥώμην ἐν αὐτῇ τῇ νομηρίᾳ, ἐν ἣ ὁ τε Λέντουλος ὁ Κορνήλιος καὶ ὁ Κλαύδιος ὁ Γάιος τὴν ἀρχὴν ἐνεστήσαντο, καὶ οὐ πρότερον τοῖς ὑπάτοις αὐτὰ ἀπέδωκε, πρὶν ἐς τὸ συνέδριον σφᾶς ἀφικέσθαι, μὴ καὶ ἔξω πον λαβόντες αὐτὰ ἀποκρύψονται. ἐπὶ πολὺ μὲν γὰρ καὶ ὡς ἀνέσχον οὐκ ἐθέλησαντες σφᾶς ἀναλέξασθαι· τέλος δὲ ὑπὸ τε Κυῖντον Κασσίον Λογγίνον καὶ ὑπὸ Μάρκου Ἀντωνίου δημαρχούντων ἠναγκάσθησαν αὐτὰ δημοσιεῦσαι. . . ἐν δὲ τῇ ἐπιστολῇ τὰ τε ἄλλα, ὅσα ποτὲ καλῶς τὸ κοινὸν ὁ Καῖσαρ ἐπεποιήκει, ἐνεγέγραπτο καὶ ἀπολογισμός, ὑπὲρ ὧν ἠτιάζετο.

INCERTUM AD QUEM.

Plut. Caes. 31. Παρὰ Καίσαρος ἦμον ἐπιστολαὶ μετριάζειν δοκοῦντος· ἥξιον γὰρ ἀφεις τὰ ἄλλα πάντα τὴν ἐντὸς Ἄλπειων καὶ τὸ Ἰλλυρικὸν μετὰ θυεῖν ταγματῶν αὐτῷ δοθῆναι, μέχρι οὗ τὴν δευτέραν ὑπατεῖαν μέτσει. — *Plut. Pomp.* 59. Ἄρτι δὲ ἐκ Κιλικίας ἀφιγμένος Κικέρων ἔπραττε διαλλαγᾶς, ὅπως Καῖσαρ ἐξεληθὼν Γαλατίας καὶ τὴν ἄλλην στρατιᾶν ἀφεις πᾶσαν ἐπὶ δυοὶ τάγμασι καὶ τῷ Ἰλλυρικῷ τὴν δευτέραν ὑπατεῖαν περιμένη. — *Suet. Caes.* 29. *Cum adversariis pepigit, ut dimissis octo legionibus Transalpinaeque Gallia duae sibi legiones et Cisalpina provincia vel etiam una legio cum Illyrico concederetur, quoad consul fieret.* — *Appian. Bell. Civ. II*, 32. Τοὺς οὖν φίλους ἐκέλευεν ὑπὲρ αὐτοῦ συμβῆναι, τὰ μὲν ἄλλα αὐτὸν ἔδνη καὶ στρατόπεδα ἀποθέσεσθαι, μόνον δ' ἔξειν δύο τέλη καὶ τὴν Ἰλλυρίδα μετὰ τῆς ἐντὸς Ἄλπειων Γαλατίας, ἕως ὑπατος ἀποδειχθεῖη.

a. u. c. DCCV (49).

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. VII, 21, 3 (a. d. VI Id. Febr.). *Ipsē me Caesar ad pacem hortatur; sed antiquiores litterae, quam ruere coepit.*

a. u. c.
DCCV
(49)

a. u. c. — 23, 3 (a. d. IV Id. Febr.). *Caesaris litterarum exemplum tibi misi.*
 DCCV
 (49)

Cic. ad Att. VIII, 2, 1 (a. d. XIII Kal. Mart.). Ego ad Caesarem unas Capua litteras dedi, quibus ad ea rescripsi, quae mecum ille de gladiatoribus suis egerat... Alteras eodem die dedi, quo has ad te: non potui non dare, quum et ipse ad me scripsisset et Balbus.

Cic. ad Att. VIII, 11, 5 (a. d. III Kal. Mart.). Quod quaeris, quid Caesar ad me scripserit, quod saepe, gratissimum sibi esse, quod quierim, oratque, in eo ut perseverem. Balbus minor haec eadem mandata. — 15 A, 3 (Balbus ad Cicer.). Balbi mei tuique adventu delectatum te valde gaudeo: is quaecumque tibi de Caesare dixit quaeque Caesar scripsit, scio, re tibi probabit, quaecumque fortuna eius fuerit, verissime scripsisse.

AD L. LENTULUM CONSULEM.

Cic. ad Att. VIII, 9, 4. VI. Kal. (Mart.) vesperi Balbus minor ad me venit occulta via currens ad Lentulum consulem missu Caesaris cum litteris, cum mandatis, cum promissione provinciae, Romam ut redeat. — ad Att. VIII, 11, 5. Balbus minor haec eadem mandata; iter autem eius erat ad Lentulum consulem cum litteris Caesaris praemiorumque promissis.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. IX, 6, A. Caesar imp. S. D. Ciceroni imp. Quum Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui neque audire meo commodo potuissem, properarem atque essem in itinere praemissis iam legionibus, praeterire tamen non potui, quin et scriberem ad te et illum mitterem gratiasque agerem, etsi hoc et feci saepe et saepius mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem venturum, ut te ibi videam, ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meae brevitatiue litterarum ignosces; reliqua ex Furnio cognosces.

AD BALBUM.

Cic. ad Att. IX, 6, 1 (a. d. IV Id. Mart.). Roma scripsit Balbus putari iam Lentulum consulem tramississe nec eum a minore Balbo conventum, quod is hoc iam Canusii audisset, inde ad se eum scripsisse, cohortesque sex, quae Albae fuissent, ad Curium via Minucia transisse, id Caesarem ad se scripsisse et brevi tempore eum ad urbem futurum.

AD OPPIUM ET BALBUM.

a. u. c.
DCCV
(49)

Cic. ad Att. IX, 7 C. Caesar Oppio Cornelio sal. Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quae apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, et hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me praeberem et Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare et diuturna victoria uti, quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt neque victoriam diutius tenere praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Haec nova sit ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus: id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt et multa reperiri possunt. De his rebus rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. N. Magium, Pompeii praefectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum et eum statim missum feci. Iam duo praefecti fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt et a me missi sunt: si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus quam iis, qui et illi et mihi semper fuerunt inimicissimi, quorum artificii effectum est, ut res publica in hunc statum perveniret.

Cic. ad Att. IX, 13 A, 1. Caesar Oppio Cornelio sal. A. d. VII Idus Martias Brundisium veni, ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me N. Magium de pace; quae visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui: quum in spem venero de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam.

AD Q. PEDIUM.

Cic. ad Att. IX, 14, 1 (a. d. VIII Kal. Apr.). Miseram ad te IX K. exemplum epistolae Balbi ad me et Caesaris ad eum: ecce tibi eodem die Capua litteras accepi ab Q. Pedio Caesarem ad se pridie Idus Martias misisse hoc exemplo: „Pompeius se oppido tenet; nos ad portas castra habemus. Conamur opus magnum et multorum dierum propter altitudinem maris, sed tamen nihil est, quod potius faciamus: ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quam primum trahere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus aut exitu prohibeamus.“

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. IX, 16, 2. 3. Ab eo (Caesare) mihi litterae redditae sunt a. d. VII K. (Apr.), quibus iam „opes“ meas, non, ut superioribus litteris „open“ exspectat. Cum eius clementiam Corfiniensem illam per litteras collaudavissem, rescripsit hoc exemplo:

a. u. c.
DCCV
(49)

Caesar imp. Ciceroni imp. sal. dic. Recte auguraris de me — bene enim tibi cognitus sum — nihil a me abesse longius crudelitate; atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te triumpho gaudio. Neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent; nihil enim malo quam et me mei similem esse et illos sui. Tu velim mihi ad urbem praesto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil scito mihi esse iucundius: hanc adeo habebō gratiam illi; neque enim aliter facere poterit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia.

Cic. ad Att. X, 3^a, 2 (a. d. VII Id. Apr.). Caesar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim, seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit, secum Tullum et Servium questos esse, quia non idem sibi, quod mihi, remisisset: homines ridiculos! qui quum filios misissent ad Cn. Pompeium circumsedendum, ipsi in senatum venire dubitarint. Sed tamen exemplum misi ad te Caesaris litterarum.

Cic. ad Att. X, 8 B. Caesar imp. sal. d. Ciceroni imp. Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicaram, tamen permotus hominum fama scribendum ad te existimavi et pro nostra benevolentia petendum, ne quo progredereis proclinata iam re, quo integra etiam progrediendum tibi non existimasses: namque et amicitiae graviorem iniuriam feceris et tibi minus commode consulueris, si non fortunae obsecutus videberis — omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur —, nec causam secutus — eadem enim tum fuit, cum ab eorum consiliis abesse iudicasti —, sed meum aliquod factum condemnasse, quo mihi gravius abs te nihil accidere potest; quod ne facias, pro iure nostrae amicitiae a te peto. Postremo quid viro bono et quieto et bono civi magis convenit quam abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causa sequi non potuerunt: tu explorato et vitae meae testimonio et amicitiae iudicio neque tutius neque honestius reperies quidquam quam ab omni contentione abesse. XV Kal. Maias ex itinere.

AD L. TREBONIUM.

Caes. B. C. 2, 13, 3. Caesar per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent.

a. u. DCCVI (48).

a. u. c.
DCCVI
(48)

AD Q. FUFIVM CALENVM.

Caes. B. C. 3, 14, 1. Calenus legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantam navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque a portu progressus litteras a Caesare accepit, quibus est certior factus portus litoraue omnia classibus adversariorum teneri.

AD EXERCITVM.

Caes. B. C. 3, 25, 3. Quibus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apolloniaticum (sive ad Labeaticum) cursum derigere atque eo naves eicere possent.

App. B. C. II, 58. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν στρατὸν αὐτὸν ἐγγράπτο ἄλλῃ, τὸν βουλούμενον αὐτῶν ἐπὶ τὰς ναῦς ἐπεσθαι τῷ Ποστούμῳ, καὶ καταίρειν ἀναχθέντας ἐς χωρίον ἐς ὃ τι ὁ ἄνεμος ἐκφέρῃ, μηδὲν τῶν νεῶν φειδομένους· οὐ γὰρ νεῶν Καίσαρα χρῆζειν, ἀλλ' ἀνδρῶν.

AD M. METELLVM SCIPIONEM.

Caes. B. C. 3, 57, 1. Haec cum in Achaia atque apud Dyrrachium gererentur Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio et commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum, quorum haec erat summa: sese omnia de pace expertum nihil (effecisse); at hoc arbitrari vitio factum eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non oportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quae probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere atque errantem regere posset; praeesse autem suo nomine exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque ad coercendum haberet. Quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relatueros.

AD CN. DOMITIUM CALVINUM.

Caes. B. C. 3, 78, 4. Itaque praemissis nuntiis ad Cn. Domitium Caesar scripsit et, quid fieri vellet, ostendit.

INCERTVM AD QUEM.

Plut. Pomp. 68. Ἐωθινῆς δὲ φυλακῆς ὑπὲρ τοῦ Καίσαρος στρατοπέδου πολλὴν ἠσυχίαν ἄγοντος ἐξέλαμψε μέγα φῶς, ἐκ δὲ

a. u. c. DCCVI (48) τούτου λαμπὰς ἀρθεῖσα φλογοειδῆς ἐπὶ Πομπηίου κατέσκηψε· καὶ τοῦτο ἰδεῖν φησι Καῖσαρ αὐτὸς ἐπιὼν τὰς φυλακὰς.

App. Bell. Civ. II, 79. Πομπήιος δὲ πνθόμενος ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς μὴτ' ἐπεκθεῖν ἔτι μὴτ' ἐκτρέχειν ἐκ τῆς φάλαγγος μὴτ' ἀκοντίζειν, ἀλλ' ἐν προβολῇ διαστάντας ἀμύνεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τοὺς ἐπιόντας. καὶ τότε τινὲς αὐτοῦ τὸ στρατήγημα ἐπαινοῦσιν ὡς ἄριστον ἐν περικνυλώσει. ὁ δὲ Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς καταμέμφεται. τὰς τε γὰρ πληγὰς ὑπὸ τῆς βολῆς εὐτονωτέρας γίνεσθαι καὶ τοὺς ἄνδρας ὑπὸ τοῦ δρόμου προθυμωτέρους· ἐστῶτας δ' ἀποψύχεσθαι τε καὶ τοῖς ἐπιθέουσιν εὐβλήτους δι' ἀτρεμίαν οἷα σκοποὺς εἶναι. ὃ καὶ τότε γενέσθαι· τὸ γὰρ δέκατον τέλος σὺν αὐτῷ περιδραμεῖν τὰ λαιὰ τοῦ Πομπηίου ἔρημα ἰπέων γενόμενα, καὶ πανταχόθεν ἀτρεμοῦντας ἐς τὰ πλευρὰ ἐσακοντίζειν, μέχρι θοροβουμένοις ἐμπεσόντας βία τρέψασθαι καὶ τῆς νίκης κατάρξαι. Cf. Caes. B. C. 3, 92. Plut. Caes. 44. Pomp. 69.

AD A. GABINIUM.

Bell. Alex. 42, 4. Cum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium Caesar victor sequeretur compluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniae propinquitatem se reliquiis ex fuga collectis contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret.

AD Q. CASSIUM LONGINUM.

Bell. Alex. 51, 1. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exercitum traiceret perque Mauretanium ad fines Numidiae perveniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba miserat auxilia maioraque missurus existimabatur.

Bell. Alex. 56, 1. Aliquot post diebus litteras a Caesare accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse.

AD MYTILENAEOS.

In lapide Mytilenis reperto a Cichorio atque edito in Actis Minor. Acad. Berol. 1889 p. 960.

..... οὐδὲ .....
 ..... β]ουλόμενος [ύ]μῶν κεκομίσ[θαι
 ..... τῆ]ν τῆς φιλίας [ἀσφ]άλειαν ἐν τε [εἰ-
 ρήνη καὶ πολέμῳ εὐεργετεῖν τῆ]ν πόλιν αἰεὶ τινος [ύ]μ]ιν αἴτιος ἀ[γα-
 θοῦ γενήσομαι. Θαρροῦντες οὖν περὶ π]άντων ἐντυγχάνετε ἡμῖν.
 [ἔ]ρρωθε.

INCERTUM AD QUEM.

Cic. ad Att. XI, 6, 7 (a. d. IV Kal. Dec.). De filio nihil audivi, sed quaere ex Diochare, Caesaris liberto, quem ego non vidi, qui istas Alexandria litteras attulit: is dicitur vidisse euntem an iam in Asia.

a. u. c.
DCCVI
(48)

AD AMICOS.

Plut. Caes. 48. Τοῖς δὲ φίλοις εἰς Ῥώμην ἔγραψεν, ὅτι τῆς νίκης ἀπολαύοι τοῦτο μέγιστον καὶ ἥδιστον, τὸ σῶζειν τινὰς ἀεὶ τῶν πεπολεμηκότων πολιτῶν αὐτῶ.

AD M. ANTONIUM.

Cic. ad Att. XI, 7, 2 (a. d. XIV Kal. Ian.). Ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum, in quibus erat se audisse Catonem et L. Metellum in Italiam venisse, Romae ut essent palam; id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent, prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset; deque eo vehementius erat scriptum.

AD CN. DOMITIUM CALVINUM.

Bell. Alex. 34, 3. Ad legiones profectus unam ex tribus, XXXVI, secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit litteris eius evocatas.

Bell. Alex. 38, 1. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Caesarem magno in periculo versari flagitarique ab Domitio, ut quam primum Caesari subsidia mitteret propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet.

a. u. c. DCCVII (47).

a. u. c.
DCCVII
(47)

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XI, 16, 1 (a. d. III Non. Iun.). Non meo vitio fit, hoc quidem tempore — ante enim est peccatum —, ut me ista epistola nihil consoletur; nam et exigue scripta est et suspiciones magnas habet non esse ab illo, quas animadvertisse te existimo. — Ad Att. XI, 17, 3 (a. d. XVII Kal. Quinct.). Illum ab Alexandria discessisse nemo nuntiat, constatque ne profectum quidem illum quemquam post Idus Martias nec post Idus Decembr. ab illo datas ullas litteras, ex quo intelligis illud de litteris a. d. V Id. Febr. datis — quod inane esset, etiamsi verum esset — non verum esse. — Ad Fam. XIV, 8 (Terentiae a. d. IV Non. Iun.). Quod celeriter me fecisti de Caesaris litteris certiore, fecisti mihi gratum.

a. u. c.
DCCVII
(47)

Cic. ad Att. XI, 23, 2 (a. d. VII Id. Quinct.). *Agusius quidam Rhodo venerat VIII Id. Quinct.: is nuntiabat Quintum filium ad Caesarem profectum IV Kal. Iun., Philotimum Rhodum pridie eum diem venisse, habere ad me litteras. Ipsum Agusium audies; sed tardius iter faciebat: eo feci, ut celeriter eunti darem. Quid sit in iis litteris, nescio, sed mihi valde Quintus frater gratulatur: equidem in meo tanto peccato nihil ne cogitatione quidem assequi possum, quod mihi tolerabile possit esse. — ad Att. XI, 24, 4 (a. d. VIII Id. Sext.).* *Philotimus non modo nullus venit, sed ne per litteras quidem aut per nuntium certiozem facit me, quid egerit. Epheso qui veniunt, ibi se eum de suis controversiis in ius adeuntem vidisse nuntiant, quae quidem — ita enim veri simile est — in adventum Caesaris fortasse reiciuntur; ita aut nihil puto eum habere, quod putet ad me celerius perferendum, et eo me magis esse despectum, aut etiam si quid habet, id nisi omnibus suis negotiis confectum ad me referre non curat. — ad Fam. XIV, 24 (Terentiae a. d. III Id. Sext.).* *Nos neque de Caesaris adventu neque de litteris, quas Philotimus habere dicitur, quicquam adhuc certi habemus. — ad Fam. XIV, 23 (Terentiae prid. Id. Sext.).* *Redditae mihi tandem sunt a Caesare litterae satis liberales. — Pro Ligar. 7.* *Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, rei publicae reddidit, qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem idem, qui fuissem. — Pro Deiot. 38.* *Iubes enim eum bene sperare et bono esse animo, quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim isdem fere verbis ad me te scribere meque tuis litteris bene sperare non frustra esse iussum.*

AD M. ANTONIUM.

Cic. Phil. II, 103. *Varronis quidem Casinatem fundum quis venisse dicit, quis hastam istius venditionis vidit, quis vocem praekonis audivit? Misisse te dicis Alexandriam, qui emerit a Caesare; ipsum enim exspectare magnum fuit. Quis vero audivit unquam — nullius autem salus curae pluribus fuit — de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar, ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia.*

AD SENATUM.

Cic. Phil. XIV, 23. *Ad te ipsum, P. Servili, num misit ullas collega litteras de illa calamitosissima pugna Pharsalia, num te de supplicatione voluit referre? Profecto noluit. At misit postea de Alexandria, de Pharnace.*

AD AMANTIUM.

a. u. c.
DCCVII
(17).

Plut. Caes. 50. Τῆς μάχης ταύτης τὴν ὀξύτητα καὶ τὸ τάχος ἀναγγέλλων εἰς Ῥώμην πρὸς τινα τῶν φίλων Ἀμάντιον ἔγραψε τρεῖς λέξεις· ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα. — *App. Bell. Civ. II, 91.* Ἐς δὲ Ῥώμην περὶ τῆσδε τῆς μάχης ἐπέστειλεν. Ἐγὼ δὲ ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα. — *Suet. Caes. 37.* Pontico triumpho inter pompae fercula trium verborum praetulit titulum veni vidi vici.

AD SENATUM.

Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 8, 5 (143 Niese). Τοῦτους Ἀντιπάτρου ποιησαμένον τοὺς λόγους Καῖσαρ Ἰρκανὸν μὲν ἀποδείκνυσιν ἀρχιερέα, Ἀντιπάτρω δ' ἐφήσιν δυναστείαν ἦν αὐτὸς προαιρεῖται. τοῦτου δὲ ἐπ' αὐτῷ ποιησαμένον τὴν κρίσιν, ἐπίτροπον αὐτὸν ἀποδείκνυσιν τῆς Ἰουδαίας. ἐπιτρέπει δὲ καὶ Ἰρκανῷ τὰ τῆς πατρίδος ἀναστήσαι τεῖχη ταύτην αἰτησαμένῳ τὴν χάριν· ἔτι γὰρ ἐρήριπτο Πομπηίου καταβαλόντος· καὶ ταῦτα ἐπιστέλλει τοῖς ὑπάτοις εἰς Ῥώμην ἀναγράψαι ἐν τῷ Καπετωλίῳ. — *XVI, 2, 4 (53 Niese).* Καὶ τί δεῖ λέγειν, ὅσην ἐκείνοι παρέσχον ῥοπήν τῷ τότε καιρῷ καὶ πόσων καὶ τίνων δωρεῶν ὑπὸ Καίσαρος ἡξιώθησαν καθ' ἓνα, δέον ἀναμνησάσαι τῶν ἐπιστολῶν ὡς ἔγραψεν τότε Καῖσαρ τῇ συγκλήτῳ, καὶ ὡς δημοσίᾳ τιμὰς καὶ πολιτείαν ἔλαβεν Ἀντίπατρος; — *Bell. Iud. I, 10, 3 (199, 200 Niese).* Τοῦτων Καῖσαρ ἀκούσας Ἰρκανὸν μὲν ἀξιώτερον τῆς ἀρχιερωσύνης ἀπεφήνατο, Ἀντιπάτρω δὲ δυναστείας αἴρεσιν ἔδωκεν. ὁ δ' ἐπὶ τῷ τιμήσαντι τὸ μέτρον τῆς τιμῆς θέμενος πάσης ἐπίτροπος Ἰουδαίας ἀποδείκνυται καὶ προσεπιτυγχάνει τὰ τεῖχη τῆς πατρίδος ἀνατίσαι κατεστραμμένα. τὰς μὲν δὴ τιμὰς ταύτας Καῖσαρ ἐπέστειλεν ἐν τῷ Καπετωλίῳ χαραχθῆναι τῆς τε αὐτοῦ δικαιοσύνης σημεῖον καὶ τῆς τάνδρὸς ἐσομένης ἀρετῆς. — *Contra Apionem II, 61 Niese.* Nos maximo Caesare utimur teste solatii atque fidei, quam circa eum contra Aegyptios gessimus, necnon et senatu eiusque dogmatibus et epistulis Caesaris Augusti, quibus nostra merita comprobantur.

AD MAGISTRATUS SENATUM POPULUM
SIDONIORUM.

Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 10, 2 vid. sup. p. 199.

a. u. c. DCCVIII (46).

IN SARDINIAM ET RELIQUAS PROVINCIAS
AFRICAЕ FINITIMAS.a. u. c.
DCCVIII
(46).

Bell. Afr. 8, 1. Caesar interim in Sardiniam nuntios cum litteris et in reliquis provinciis finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commectatus, frumentum, simulatque litteras legissent, mittenda curarent.

AD A. ALIENUM PROCONSULEM.

a. u. c.
DCCVIII
(46).

Bell. Afr. 20, 3. Litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset, praeterea ferrum, plumbum mitteretur.

CIRCUM PROVINCIAM AFRICAM.

Bell. Afr. 26, 1. Caesar interim, cum de suo adventu dubitatio in provincia esset neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum in Africam cum copiis venisse, conscriptis litteris circum provinciam omnes civitates facit de suo adventu certiores.

AD A. ALIENUM ET RABIRIUM POSTUMUM.

Bell. Afr. 26, 3. Litteris celeriter in Siciliam ad Alienum et Rabirium Postumum conscriptis et per catascopum missis <imperavit>, ut sine mora ac nulla excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi transportaretur: Africam provinciam perire funditusque everti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret subventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum.

AD GAETULOS.

Bell. Afr. 32, 4. Quorum ex numero electis hominibus illustrioribus [Gaetulos] et litteris ad suos cives datis cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit. cf. 55, 1.

INCERTUM AD QUEM.

Cic. ad Fam. IX, 6, 1 (M. Terentio Varroni, mens. Iun.). Cum ille scripsisset, ut opinor, se in Alsiense venturum, scripserunt ad eum sui, ne id faceret.

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

Cic. ad Att. XII, 6, 4 (mense interc. post.). Caesar mihi irridere visus est „quaeso“ illud tuum, quod erat εὐπινὲς et urbanum; ita porro te sine cura esse iussit, ut mihi quidem dubitationem omnem tolleret. Cf. Schmidt, der Briefwechsel d. M. Tull. Cic. p. 262.

AD SER. SULPICIUM RUFUM.

Cic. ad Fam. XIII, 19, 1 (Servio). Effectum est et ipsius (Lysonis) splendore et nostro reliquorumque hospitem studio, ut

omnia, quae vellemus, a Caesare impetrarentur, quod intelleges ex iis litteris, quas Caesar ad te dedit.

a. u. c. DCCIX (45).

INCERTUM AD QUEM.

a. u. c.
DCCIX
(45).

Cic. ad Att. XIII, 7, 1 (mens. Iun.). Sestius apud me fuit et Theopompus pridie; venisse a Caesare narrabat litteras; hoc scribere, sibi certum esse Romae manere, causamque eam ascribere, quae erat in epistula nostra, ne se absente leges suae neglegerentur, sicut esset neglecta sumptuaria.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XIII, 20, 1 (mens. Quinct.). A Caesare litteras accepi consolatorias datas pridie Kal. Maias Hispali. — ad Att. 22, 5 Epistulam Caesaris misi, si minus legisses.

AD REGEM DEIOTARUM.

Cic. pro Deiot. 38. Quo quidem animo cum antea fuit, tum non dubito, quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam exerceat ab omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim eum bene sperare et bono esse animo.

AD OPPIUM ET BALBUM.

Cic. ad Att. XIII, 31, 3 (V Kal. Iun.). De epistula ad Caesarem κέρηρια. Atque id ipsum, quod isti aiunt illum scribere, se nisi constitutis rebus non iturum in Parthos, idem ego suadebam in illa epistula, utrum liberet, faceret.

AD LAMIAM.

Cic. ad Att. XIII, 45, 1 (a. d. III Id. Sext.). Fuit apud me Lamia post discessum tuum epistulamque ad me attulit missam sibi a Caesare, quae quamquam ante data erat quam illae Diocharinae, tamen plane declarabat illum ante ludos Romanos esse venturum; in qua extrema scriptum erat, ut ad ludos omnia pararet neve committeret ut frustra ipse properasset. Prorsus ex his litteris non videbatur esse dubium, quin ante eam diem venturus esset, itemque Balbo, cum eam epistulam legisset, videri Lamia dicebat.

AD BALBUM.

Cic. ad Att. XIII, 46, 2 (prid. Id. Sext.). Balbum conveni . . . ex eo haec primum: „paulo ante acceperam eas litteras,

a. a. c. *in quibus magno opere confirmat, ante ludos Romanos.*“ *Legi*
 DCCIX *epistulam: multa de meo Catone, quem saepissime legendo se*
 (45). *dicit copiosiore factum, Bruti Catone lecto se sibi visum di-*
sertum.

AD MYTILENAEOS.

In lapidibus tribus repertis a Cichorio Mytilenis atque editis in Act. Minor. Acad. Berol. 1889 p. 953 sq.

[Γράμματα] Κα[ι]καρος Θεοῦ

[Γάιος Ἰούλιος Γαίου υἱὸς Καῖσαρ αὐτοκρά]τωρ δικτάτωρ τ[ὸ τ]ρί-
 τον καθε[στα-

[μένος τὸ τέταρτον Μυτιληναίων ἄρχουσι βου]λή δῆμῳ χαίρειν
 καὶ ἔρρωσθαι καὶ

[ὑγιαίνειν.....Ἐπει αἰ βούλομαι] εὐεργετεῖν τὴν πόλιν καὶ
 οὐ μόνον

5 [φυλάττειν τὰ φιλόφθωρα ἃ διεπράξ]ασθε δι' ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ
 συναυ[ξά-

[νειν αὐτὰ.....ἡσύχ]ως τὴν ἡγεμονίαν φιλίας δόγ[μα
 [τὸς τε ὑμῖν συγκεχωρημένου δι]απέπομφα πρὸς ὑμᾶς τὸ ἀ[ντι-
 [γραφον].....

Περὶ ὧν πρ[ε]σβευταὶ Μυτιληναίων Ποτάμων Λεββύνακτος, Φαινίας
 Φαινίου τοῦ Καλλί[π]-

10 που, Κέρφηος Διοῦς, Ἡρώδης Κλέωνος, Διῆς Ματροκλέους, Δη-
 μήτριος Κλεωνύμου,

Κριναγόρας Καλλίππου, Ζωῖλος Ἐπιγένους λόγους ἐποιήσαντο, χά-
 ριτα φιλίαν συμμα-

χίαν ἀνενεοῦντο, ἵνα τε ἐν Καπετωλίῳ θυσ[ί]αν ποιῆσαι ἐξῆ, ἃ
 τε αὐτοῖς

πρότερον ὑπὸ τῆς συγκλήτου συγκεχωρημ[έ]να ἦν, ταῦτα ἐν δέλτω
 χαλκῇ

γεγραμμένα προσηλῶσαι ἵνα ἐξῆ, περὶ τούτου τοῦ πράγματος οὕτως
 15 ἔδοξεν· Χάριτα φιλίαν συμμαχίαν ἀνανεώσασθαι, ἀνδρας ἀγαθοὺς
 καὶ φί-

λους προσαγορευθαι, ἐν Καπετωλίῳ θυσίαν ποιῆσαι ἐξεῖναι, ἃ τε
 αὐτοῖς πρό-

τερον ὑπὸ τῆς συγκλήτου φιλόφθωρα συγκεχωρημένα ἦν, ταῦτα
 ἐν δέλ-

τω χαλκῇ γεγραμμένα προσηλῶσαι ἐξεῖναι, ὅταν θέλωσιν. Ἴνα
 τε Γάιος

Καῖσαρ αὐτοκράτωρ, ἐὰν αὐτῷ φαίνηται, τόπους χορήγια αὐτοῖς
 κατὰ τὸ

20 τῶν προγόνων ἔθος ταμίαν μισθῶσαι κελεύσει, ὅπως ὡς ἂν αὐτῷ
 ἐκ τῶν δη-

μοσίων πραγμάτων πίστεως τε τῆς ἰδίας φαίνηται. Ἐδοξεν.
 [Ἐπ]εὶ δὲ καὶ

πρότερον ἐνετύχετέ μοι καὶ ἔγραψα πρὸς ὑμᾶς, πάλιν ὑπέμ[ειν]αν οἱ
 [πρ]εσβευταὶ ὑμῶν ἐπανερχόμενον ἐμέ...

INCERTUM QUO ANNO.

AD PISONEM.

Charis. I p. 79 ed. K. Caesar ad Pisonem: Locellum tibi signatum remisit.

AD C. CALVUM.

Suet. Caes. 73. C. Calvo post famosa epigrammata de reconciliatione per amicos agenti ultro ac prior scripsit.

INCERTUM AD QUEM.

Suet. Caes. 26. Gladiatores notos, sicubi infestis spectatoribus dimicarent, vi rapiendos reservandosque mandabat; tiro-nes neque in ludo neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat precibus enitens, quod epistulis eius ostenditur, ut disciplinam singulorum suscipere ipsique dictata exercentibus darent.

IX. INCERTA.

Diomed. I p. 368 ed. Keil. Cicero causarum decimo tertio „re vendita iterum empta.“ Unde manifestum fit „venita“ non dici, sed aut „venumdata“ aut ut Cicero „vendita“; Gaius Caesar: Possessiones redemi easque postea pluris venditas. Cf. supra p. 145.

X. SPURIA ET SUSPECTA.

Serv. ad Verg. Aen. I, 267. Occiso Mezentio Ascanium sicut I. Caesar scribit Iulum coeptum vocari, vel quasi ἰοβόλον, id est sagittandi peritum, vel a prima barbae lanugine, quam ἰούλον Graeci dicunt, quae ei tempore victoriae nascebatur.

Orig. gent. Rom. 15, 5. Igitur Latini Ascanium ob insignem virtutem non solum Iove ortum crediderunt, sed etiam per diminutionem, declinato paululum nomine, primo Iobum (Iovulum?), dein postea Iulum appellant; a quo Iulia familia manavit, ut scribunt Caesar lib. II et Cato in Originibus.

Firmic. Mat. Mathes. Praef. lib. II. Sed nec aliquis paene Latinorum de hac arte institutionis libros scripsit nisi paucos versus Iulius Caesar et ipsos tamen de alieno opere mutuatos.

Firmic. Mat. Mathes. VIII, 5. Exsecutus est etiam horum siderum numerum Graece Aratus, poeta disertissimus, latine vero Caesar et decus eloquentiae Tullius.

Gromat. Latin. ed. Lachm. I, 245, 1. 246, 16; 18. 395, 15.

Orig. gent. Roman. 9, 6. 10, 4. 11, 3. 15, 4. 16, 4. 17, 3. 18, 5. 20, 3.

A. HIRTII
FRAGMENTA.

ANTICATO u. a. c. DCCIX (45).

Cic. ad Attic. XII, 40, 1. Qualis futura sit Caesaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis. Itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret; volo enim eum divulgari, quod quo facilius fiat, imperabis tuis. — 44, 1. Illius librum, quem ad me misit de Catone, propterea volo divulgari a tuis, ut ex istorum vituperatione sit illius maior laudatio. — 45, 3. Tu vero pervolga Hirtium: id enim ipsum putaram, quod scribis, ut, cum ingenium amici nostri probaretur, ὑπόθεσις vituperandi Catonis irrideretur. — 47, 3. Hirtii librum, ut facis, divulga.

EPISTULAE.

a. u. c.
DCCVII
(47).

a. u. c. DCCVII (47).

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XI, 14, 3 (mens. April.). Quintus pergīt, ut ad me et Pansa scripsit et Hirtius, isque item Africam petere cum ceteris dicitur.

a. u. c.
DCCVIII
(46).

a. u. c. DCCVIII (46).

AD C. IULIUM CAESAREM.

Cic. ad Fam. IX, 6, 1 (Varroni, mens. Iun.). Cum ille (Caesar) scripsisset, ut opinor, se in Alsiense venturum, scripserunt ad eum sui, ne id faceret; multos ei molestos ferre ipsumque multis; Ostiae videri commodius eum exire posse; id ego non intellegebam quid interesset: sed tamen Hirtius mihi dixit et se ad eum et Balbum et Oppium scripsisse, ut ita faceret.

a. u. c. DCCIX (45).

a. u. c.
DCCIX
(45).

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XII, 35, 1 (a. d. III Kal. Apr.). Hirtii epistulam tibi misi et recentem et benevole scriptam.

Cic. ad Att. XII, 37, 4 (a. d. III Non. Mai.). Hirtius ad me scripsit Sex. Pompeium Corduba exisse et fugisse in Hispaniam citeriorem, Cn. fugisse nescio quo; neque enim curo. Nihil praeterea novi. Litteras Narbone dedit XIV Kal. Maias.

Cic. ad Att. XII, 41, 4 (a. d. VI Id. Mai.). Hirtii epistulam si legeris, quae mihi quasi πρόπλοσμα videtur eius vituperationis, quam Caesar scripsit de Catone, facies me, quid tibi visum sit, si tibi erit commodum, certiore.

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

Cic. ad Att. XII, 44, 1 (a. d. III Id. Mai.). Et Hirtium aliquid ad te συμπαιθῶς de me scripsisse facile patior — fecit enim humane — et te eius epistulam ad me non misisse multo facilius; tu enim etiam humanus.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XIII, 21, 1 (a. d. IV Kal. Sext.). Ad Hirtium dederam epistulam sane grandem, quam scripseram proxime in Tusculano. Huic, quam tu mihi misisti, rescribam alias.

a. u. c. DCCX (44).

a. u. c.
DCCX
(44).

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Att. XV, 5, 2 (mens. Mai.). Ut tu de provincia Bruti et Cassii per senatusconsultum, ita scribit et Balbus et Hirtius † quidem se † acturum — etenim iam in Tusculano est — mihique, ut absim, vehementer auctor est, et ille quidem periculi causa, quod sibi etiam fuisse dicit.

Cic. ad Att. XV, 6, 2. 3 (Kal. Iun.). Hirtius Ciceroni suo sal. Rurene iam redierim, quaeris. An ego, quum omnes caleant, ignaviter aliquid faciam? etiam ex urbe sum profectus, utilius enim statui abesse: has tibi litteras exiens in Tusculanum scripsi; noli autem me tam strenuum putare, ut ad Nonas recurram; nihil enim iam video opus esse nostra cura, quoniam praesidia sunt in tot annos provisa. Brutus et Cassius utinam, quam facile a te de me impetrare possunt, ita per te exorentur, ne quod calidius ineant consilium! cedentes enim haec ais scripsisse — quo aut quare? retine, obsecro te, Cicero, illos et noli sinere haec omnia perire, quae funditus medius fidius

a. u. c. rapinis, incendiis, caedibus pervertuntur; tantum, si quid
 DCCXI timent, caveant, nihil praeterea moliantur: non medius fidius
 (43). acerrimis consiliis plus quam etiam inertissimis, dummodo
 diligentibus, consequentur; haec enim, quae fluunt, per se
 diuturna non sunt, in contentione praesentes ad nocendum
 habent vires. Quid speres de illis, in Tusculanum ad me
 scribe."

Cic. ad Att. XV, 8, 1 (exeunt. mens. Mai.). Post tuum dis-
cessum binas a Balbo — nihil novi — itemque ab Hirtio, qui
se scribit vehementer offensum esse veteranis.

a. u. c. DCCXI (43).

AD SENATUM.

a. u. c.
 DCCXI
 (43).

Cic. Phil. VIII, 6. Nec illa hostilia verba nec bellica, quae
paulo ante ex collegae litteris Pansa recitavit: Deieci praesi-
dium, Claterna potitus sum; fugati equites, proelium commis-
sum, occisi aliquot.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

Cic. ad Fam. XII, 5, 2 (Cassio prid. Non. Febr.). Hirtius
nihil nisi considerate, ut mihi crebris litteris significat, acturus
videbatur.

Cic. Phil. XII, 9. An vos A. Hirtium, praeclarissimum con-
sulem, C. Caesarem deorum beneficio natum ad haec tempora,
quorum epistulas spem victoriae declarantis in manu teneo, pa-
cem velle censetis? Vincere illi expetunt pacisque dulcissimum
et pulcherrimum nomen non pactione, sed victoria concupiverunt.

AD M. ANTONIUM.

Cic. Phil. XIII, 34. „Postremo negatis pacem fieri posse,
nisi aut emisero Brutum aut frumento iuvero.“ — 36. „Con-
cordiae factam esse mentionem scribitis in senatu et legatos esse
consularis quinque.“

AD SENATUM.

Cic. Phil. XIV, 1. Ex litteris, quae recitatae sunt, p. c.,
sceleratissimorum hostium exercitum caesum fusumque cognovi.
6. Ad litteras veniam, quae sunt a consulibus et a propraetore
missae, si pauca ante, quae ad ipsas litteras pertineant dixerō. —
7. De improbis, inquit, et audacibus. Nam sic eos appellat
clarissimus vir. — 11. Cum supplicationes iustissimas ex iis
litteris, quae recitatae sunt, decernere debeamus. — 16. Post
hanc habitam contionem duabus tribusve horis optatissimi nuntii

et litterae venerunt. — 22. Ex litteris C. Pansa^a A. Hirtii^{a. u. c.} consulum C. Caesaris pro praetore de honore dis immortalibus^{DCCXI} habendo sententias dicimus. — 24. Quam ob rem aut supplicatio re publica pulcherrime gesta postulantibus nostris imperatoribus deneganda est, quod praeter A. Gabinium contigit nemini, aut supplicatione decernenda hostes eos, de quibus decernitis, iudicetis necesse est. — 28. Hic ergo adulescens maximi ingenii, ut verissime scribit Hirtius, castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus est secundumque proelium fecit.^{(43).}

INDEX NOMINUM

a Guil. Nachstaedtio compositus.

- Acarmania, regio Graeciae mediae, n. Carnia C. III 56, 1. 58, 4.
- Acco, onis, princeps Senonum G. VI 4, 1. 44, 2. VII 1, 4.
- Achaia, provincia Romana, i. e. Graecia praeter Thessaliam C. III 3, 2. 4, 2. 56, 1; 3 (bis). 57, 1. 106, 1. Al. 44, 2.
- Achaica classis Pompei C. III 5, 3.
- Achillas, praefectus Ptolemaei, regis Aegyptiorum C. III 104, 2; 3. 108, 2. 109, 2; 3; 4. 110, 1. 111, 1. 112, 10, 12. Al. 4, 1 (bis). 26, 2.
- Achilles, Pelei filius H. 25, 4.
- M.' Acilius (Glabrio), legatus Caesaris C. III 15, 6. 16, 2. 39, 1. 40, 1.
- Acutius Rufus, Pompeianus C. III 83, 2.
- Acylla, oppidum Carthaginensium in Byzacio situm Afr. 33, 1—4. 43 (bis). 67, 1.
- Acyllitani Afr. 33, 5.
- Adbucillus, princeps Allobrogum, pater Egi C. III 59, 1.
- Adiatunnus, princeps Sontiatum G. III 22, 1; 4.
- Admagetobriga, oppidum Gallicae Celticae G. I 31, 12.
- Aduatuca, castellum Eburonum G. VI 32, 3. 35, 9; 10.
- Aduatuci, gens Galliae Belgicae ex Cimbris Teutonisque prognata, inter Scaldim et Mosam incolens G. II 4, 9. 16, 3. 29, 1. 31, 3. V 27, 2 (bis). 38, 1; 2. 39, 3. 56, 1. VI 2, 3. 33, 2.
- Aegimurus, insula prope Carthaginem sita, n. Al Djamur s. Zimbra Afr. 44, 2.
- Aeginium, oppidum Epiri finitimum Thessaliae, n. Erkinia C. III, 79, 7.
- Aegyptia classis Pompei C. III 40, 1.
- Aegyptiae naves Pompei C. III 5, 3.
- Aegyptii C. III 110, 6. 112, 3.
- Aegyptium litus Al. 8, 2. 13, 5.
- Aegyptus C. III 3, 1. 5, 1. 104, 1. 106, 1. Al. 2, 1. 3, 3. 26, 1; 2. 33, 1. 34, 1; 3. 65, 1. 78, 2.
- (L. Aelius) Tubero, Caesarianus C. I 30, 2. 31, 2; 3.
- L. Aemilius, decurio equitum Gallorum Caesaris G. I 23, 2.
- M. (Aemilius) Lepidus, triumvir, Caesarianus C. II 21, 5. Al. 59, 2. 63, 1—4; 6. 64, 1 (bis); 2.
- L. (Aemilius) Paulus, frater maior triumviri G. VIII 48, 10.
- Aetoli C. III 35, 1.
- Aetolia, regio Graeciae mediae C. III 34, 2 (bis). 35, 1. 56, 1. 61, 2.

- Afraniana acies C. I 83, 1.
 Afraniana legio H. 7, 4.
 Afraniani C. I 43, 5. 46, 5.
 47, 2. 70, 2. 71, 3. 78, 1.
 Afraniani milites C. I 54, 1.
 69, 1.
 Afranianus, v. P. Ligarius.
 Afranii filius C. I 74, 6. 84, 2.
 L. Afranius, *legatus Pompei* C. I
 37, 1; 3. 38, 1—4. 39, 1. 40, 4.
 (bis). 41, 2 (bis); 3; 5. 42, 2.
 43, 1; 4. 48, 5. 49, 1. 51, 1; 4.
 53, 1; 2. 60, 5. 61, 2. 63, 3.
 65, 1. 67, 1. 70, 1; 3. 71, 4.
 72, 5. 73, 4. 74, 3. 75, 1.
 76, 3. 84, 3. 87, 3. II 17, 4
 (bis). 18, 1; 3. III 83, 2. 88, 3.
 Afr. 69, 1. 95, 1—3.
 Afri Afr. 36, 1.
 Africa C. I 30, 2 (bis); 3. 31, 2
 (bis). II 23, 1. 28, 1. 32, 3.
 37, 2. Al. 9, 3. 14, 5 (bis).
 28, 2. 47, 4. 51, 1. 56, 5.
 Afr. 2, 5. 3, 5. 8, 5. 10, 3.
 19, 3 (bis); 4. 20, 3; 4 (ter).
 22, 2. 24, 3. 26, 1; 3 (bis).
 34, 4. 47, 4. 54, 4; 5. 64, 1.
 65, 1. 77, 3. H. 1, 1. 7, 4. 8, 3.
 Africanum bellum G. VIII,
 prooem. 8.
 Africanus exercitus C. III 10, 5.
 Africanum bellum C. II 32, 13.
 Africus ventus G. V 8, 2. C. III
 26, 4; 5.
 Agedincum, *oppidum Senonum*,
n. Sens, Dép. Yonne G. VI
 44, 3. VII 10, 4. 57, 1. 59, 4.
 62, 10.
 Aggar, *oppidum Africae (By-*
zacenae) Afr. 67, 1. 76, 2. 79, 1.
 Ahenobarbus v. Domitius.
 Alba (Fuentia) C. I 15, 7. 24, 3.
 Albae duae, i. e. *Alba Longa*,
oppidum Latii, et Alba Fucen-
tia, oppidum Marsorum (falso
Ariciae, q. v.), n. Albi fr.
 p. 142, 15.
 Albani, *incolae Albae Longae*
 fr. p. 142, 17.
 Albenses, *incolae Albae Fu-*
centiae fr. p. 142, 17.
 Albici, *gens barbara Galliae*
provinciae C. I 34, 4. 56, 2.
 57, 3. 58, 4. II 2, 6. 6, 3.
 Alesia, *oppidum Mandubiorum*,
n. Alise Ste. Reine, Dép. Côte
d'Or G. VII 68, 1—3. 75, 1.
 76, 5. 77, 1. 79, 1; 3. 80, 9.
 84, 1. VIII 14, 1. 34, 1. C. III
 47, 5.
 Alexander (Iannai), *pater Hyr-*
cani, rex Iudaeorum fr. p. 199,
 42. 200, 6; 12; 25; 36; 43.
 Alexandria, *caput Aegypti*
 G. VIII prooem. 2. C. III 4, 4.
 103, 3; 5. 104, 1. 106, 1; 4.
 107, 1. 108, 2; 6. 109, 1. 110, 4;
 6. 111, 1; 3. 112, 2. Al. 1, 3.
 5, 1. 9, 3. 11, 6. 13, 1. 14, 5.
 15, 8. 18, 1. 26, 3. 27, 1.
 32, 1. 33, 1. 38, 1. 48, 1.
 69, 1. fr. p. 200, 9.
 Alexandrina vita ac licentia
 C. III 110, 2.
 Alexandrinae res Al. 38, 1.
 Alexandrini Al. 2, 1. 5, 2. 7, 1;
 2. 8, 5. 9, 2. 12, 1. 14, 3.
 15, 5. 19, 2; 5. 20, 3; 4; 6.
 21, 5. 22, 2. 23, 1. 25, 1; 5.
 29, 3. 30, 1; 3; 4; 6. 31, 1; 2; 4.
 Alexandrinum bellum G. VIII
 prooem. 8. C. III 112, 12. Al.
 1, 1. 26, 1. 34, 3.
 Alexandrinus exercitus C. III
 110, 5.
 (A.) Alienus, *praetor Siciliae*,
Caesarianus Afr. 2, 3. 26, 3.
 34, 4. 44, 1.
 Allobroges, *gens Galliae pro-*
vinciae inter Rhodanum et
Isaram incolens cum capite
Vienna G. I 6, 2; 3 (bis). 10, 5
 (bis). 11, 5. 14, 3; 6. 28, 3; 4.
 44, 9. III 1, 1. 6, 5. VII

- 64, 5; 7. 65, 3. C. III 59, 1.
 63, 5. 79, 6.
 Allobrox C. III 84, 5 (= Egus).
 Alpes G. I 10, 3. III 1, 1; 2.
 2, 5. 7, 1. IV 10, 3.
 Amantia, *oppidum Epiri*, n.
Nivitza C. III 40, 4.
 Amantini C. III 12, 4.
 Amanus mons, *Syriam a Cili-
 cia dividit* C. III 31, 1.
 Ambarri, *gens Galliae Celticae
 inter Ararim et Rhodanum
 fl. incolens, necessarii Hae-
 duorum* G. I 11, 4. 14, 3.
 Ambiani, *gens Galliae Belgi-
 cae ad inferiorem partem Sa-
 marae incolens cum capite
 Samarobriva, n. Amiens* G. II
 4, 9. 15, 2. III 9, 9. VII 75, 3.
 VIII 7, 4.
 Ambibarii, *una ex civitatibus
 Aremoricis Galliae Celticae,
 cf. n. Ambières, Dép. des Côtes-
 du-Nord, Normandie* G. VII
 75, 4.
 Ambiorix, *igis, princeps Ebu-
 ronum* G. V 24, 4. 26, 1. 27, 1; 11.
 29, 5. 34, 3. 36, 1; 3. 37, 1; 2.
 38, 1. 41, 2; 4. VI 2, 2. 5, 1;
 3; 4. 6, 3. 9, 2. 29, 4. 30, 1.
 31, 1; 5 (*bis*). 32, 1. 33, 3.
 42, 3 (*bis*). 43, 4. VIII 24, 4
 (*bis*). 25, 1.
 Ambivareti, *gens Galliae Celti-
 cae inter Ligerim et Elaver
 fl. incolens* G. VII 75, 2. 90, 6.
 Ambivariti, *gens Galliae Bel-
 gicae inter Menapios et Ebu-
 rones incolens* G. IV 9, 3.
 Ambracia, *oppidum Epiri,
 n. Arta* C. III 36, 5.
 Amphiloichi, *incolae Amphi-
 lochiae, regionis Epiri* C. III
 56, 1.
 Amphipolis, *oppidum Macedo-
 niae, n. Emboli* C. III 102, 2; 4.
 T. Ampius (Balbus) *tribunus
 plebis, Pompeianus* C. III
 105, 1.
 Anartes, *gens Daciae* G. VI 25, 2.
 Anas, *flumen Hispaniae, quod
 dividit Baeticam a Lusitania,
 n. Guadiana* C. I 38, 1 (*bis*).
 Ancalites, *gens Britanniae* G. V
 21, 1.
 Ancona, *oppidum Piceni* C. I
 11, 4.
 Ancus Marcius fr. p. 137, 18.
 Andecombogius, *princeps Re-
 morum* G. II 3, 1.
 Andes sive Andi, *gens Galliae
 Celticae inferiorem partem Li-
 geris fl. attingens, n. Angers
 (Anjou)* G. II 35, 3. III 7, 2.
 VII 4, 6. 75, 3. VIII 26, 2.
 Androsthene, *praetor Thessa-
 liae* C. III 80, 3.
 (T. Annius) Milo (Papianus)
ille, quem Cicero defendit C. III
 21, 4. 22, 1.
 Annii Scapula *Hispanus* Al.
 55, 2.
 Anquillaria, *oppidum Africae
 (Zeugitanae), n. Lawhareah*
 C. II 23, 1.
 Antiochenses C. III 102, 6.
 Antiochia, *caput Syriae, n. An-
 takia* C. III, 102, 6. 105, 4.
 Antiochus (II.) Commagenus,
*rex Commagenes, regionis Sy-
 riae* C. III 4, 5.
 C. Antistius Reginus, *legatus
 Caesaris* G. VI 1, 1. VII 83, 3.
 90, 6.
 Antistius Turpio *Pompeianus*
 H. 25, 3; 5.
 Antonia lex fr. p. 194, 41.
 Antonianae scaphae C. III 24, 3.
 v. Antonius 2.
 Antoniani milites C. III 4, 2.
 v. Antonius 1.
 1. † Antonius H. 18, 1.
 2. C. Antonius, *legatus Caesa-
 ris* C. III 10, 5. 67, 5.

3. M. Antonius, *superioris frater, legatus Caesaris, triumvir* G. VII 81, 6. VIII 2, 1. 24, 2. 38, 1. 46, 4. 47, 2. 48, 1 (*bis*); 8; 9. 50, 1—3. C. I 2, 7. 11, 4. 18, 2 (*bis*); 3 (*bis*). III 24, 1; 4. 26, 1. 29, 1; 2. 30, 2; 4; 6. 34, 1. 40, 5. 46, 4. 65, 1. 89, 3.
- Apollo G. VI 17, 1; 2.
- Apollonia, *oppidum Illyrici, n. Polonia s. Polina* C. III 5, 2. 11, 2 (*bis*). 12, 1; 3. 13, 1. 26, 1. 30, 1. 75, 1. 78, 1; 3; 4. 79, 2.
- Apolloniates C. III 12, 1. 13, 5. 25, 3.
- Aponiana insula, *prope Lilybaeum sita* Afr. 2, 2.
- (L. Appuleius) Saturninus, *tribunus plebis* C. I 7, 6.
- (Aprilis mensis). A. d. V. Kal. Apriles G. I 6, 4. — Id. 7, 5. — a. d. XII. Kal. Afr. 75, 1. — II. Non. 79, 1. — pridie Id. H. 39, 3.
- Apsus, *flumen Illyrici, n. Beratino s. Uzumi* C. III 13, 5; 6. 19, 1. 30, 3.
- Apulia, *regio Italiae inferioris* C. I 14, 3. 17, 1. 23, 5. III 2, 3.
- Q. Aquila, *legatus Caesaris* Afr. 62, 2; 3. 63, 1. 67, 1.
- Aquileia, *oppidum Galliae Transpadanae (Venetorum), n. Aquileia s. Aglar* G. I 10, 3.
- M. Aquinius, *senator Romanus, Pompeianus* Afr. 57, 1; 2; 4. 89, 5.
- Aquitani G. I, 1, 1; 2. III 21, 3. C. I 39, 2.
- Aquitania, *tertia pars Galliae, quae pertinet a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et Oceanum, n. Guienne* G. I 1, 7. III 11, 3. 20, 1. 21, 1. 23, 3. 26, 6. 27, 1. VII 31, 5. VIII 46, 1; 2.
- Arar, *flumen Galliae Celticae, n. Saône* G. I 12, 1; 2. 13, 1. 16, 3 (*bis*). VII 90, 7. VIII 4, 3.
- Arduenna silva, *in Belgis sita, n. Ardennen* G. V 3, 4. VI 29, 4. 31, 2. 33, 3.
- Arecomici v. Volcae.
- Arelate, *oppidum Galliae provinciae (Sallyum), n. Arles* C. I 36, 4. II 5, 1.
- Aremoricae civitates *Galliae Celticae et Belgicae in ora maritima sitae inter Ligerim et Sequanam* G. V 53, 6. VII 75, 4. VIII 31, 4.
- Arguetius *Caesarianus* H. 10, 1.
- Ariarathes, *frater Ariobarzanes, regis Cappadociae* Al. 66, 5 (*bis*).
- Aricia, *oppidum Latii, n. Riccia, quod falso ponitur pro Marsia* fr. p. 142, 16.
- Ariminum, *oppidum Umbriae, n. Rimini* C. I 8, 1. 10, 3. 11, 1; 4 (*bis*). 12, 1.
- Ariobarzanes (III.), *rex Cappadociae* C. III 4, 3. Al. 34, 1; 4. 66, 5 (*ter*).
- Ariovistus, *rex Sueborum* G. I 31, 10; 12; 15; 16. 32, 4; 5. 33, 1; 2; 5. 34, 1; 2. 36, 1. 37, 2; 4; 5. 38, 1. 39, 6. 40, 2; 8; 9. 41, 5. 42, 1; 4. 43, 2; 3. 44, 1. 45, 1. 46, 1; 4. 47, 1; 4 (*bis*); 5; 6. 48, 3; 4. 49, 3. 50, 2; 3; 4. 53, 3; 4. IV 16, 7. V 29, 3. 55, 2. VI 12, 2.
- M. Aristius, *tribunus militum Caesaris* G. VII 42, 5. 43, 1.
- Armenia minor, *regio Asiae citerioris, inter Cappadociam, Pontum, Armeniam maiorem sita* Al. 34, 1; 2. 35, 1; 2 (*ter*); 3 (*ter*). 36, 3. [66, 5]. 67, 1.

- C. Arpineius, *eques Romanus*
G. V 27, 1. 28, 1.
- Arquitius v. Clodius.
- Arretium, *oppidum Etruriae*,
n. *Arezzo* C. I 11, 4.
- Arsinoë, *Ptolemaei Auletæ regis filia minor* Al. 4, 1 (*bis*). 33, 2.
- Arverni, *gens Galliae Celticae ad Elaver fl. incolens, n. Auvergne; eorum caput Gergovia*
G. I 31, 3; 4. 45, 2. VII 3, 3. 5, 5; 7. 7, 1; 5. 8, 2—5. 9, 5. 34, 2. 37, 1. 38, 5; 7. 64, 6. 66, 1. 75, 2 (*bis*). 77, 3. 89, 5. 90, 2; 3. VIII 46, 4.
- Arvernus G. VII 4, 1 (= *Vercingetorix*). G. VII 76, 4. 83, 6. 88, 4 (= *Vercassivellaunus*).
G. VIII 44, 4; 6 (= *Epasnactus*).
- Ascalon, *oppidum Palaestinae*,
n. *Ascalan* fr. p. 200, 29.
- Asculum, *oppidum Piceni, n. Ascoli* C. I 15, 3.
- Ascurum, *oppidum Mauretaniae (Tingitanae)* Afr. 23, 1.
- Asia, *provincia Romana* C. I 4, 5. III 3, 1; 2. 4, 1. 5, 1. 42, 2. 53, 1. 105, 1. 106, 1. 107, 1. Al. 13, 5. 34, 1. 40, 5. 65, 2. 78, 1; 2.
- Asiatica classis *Pompei* C. III 40, 4.
- Asiaticae naves C. III 5, 3. 7, 1 (*Pompei*). 106, 1 (*Caesaris*).
- Asparagium, *oppidum Illyriae, n. fort. Kernò* C. III 30, 7. 41, 1. 76, 1; 2.
- Aspavia, *castellum Baeticae haud procul ab Ucubi oppido situm, n. Espejo* H. 24, 2.
- Asprenas v. Nonius.
- Asta (regia), *oppidum Baeticae, n. Mesa de Asta* H. 36, 4.
- Astenses H. 26, 2.
- Ategua, *oppidum Baeticae* H. 6, 1; 3. 7, 1; 3. 8, 6. 22, 1; 3; 7.
- C. Ateius (Capito), *Pompeianus*
Afr. 89, 5.
- Athamania, *regio Epiri* C. III 78, 4.
- Athenae, *caput Atticae* C. III 3, 1.
- T. (Atius) Labienus, *legatus Caesaris* G. I 10, 3. 21, 2. 22, 1. (*bis*); 2; 3. 54, 2. II 1, 1. 11, 3. 26, 4. III 11, 1. IV 38, 1; 2. V 8, 1. 11, 4. 23, 4. 24, 2. 27, 9. 37, 7. 46, 4. 47, 4. 53, 1 (*bis*); 2. 56, 5. 57, 1; 4. 58, 4. VI 5, 6. 7, 1; 4; 5; 8. 8, 2; 7. 33, 1; 5. VII 34, 2. 56, 2. 57, 1. 58, 1; 6. 59, 3. 61, 5. 62, 2; 8; 10. 86, 1. 87, 2; 3. 90, 4. VIII 6, 3. 23, 3. 24, 3. 25, 1. 45, 1. 52, 2; 3 (*bis*). — *Idem Pompei legatus*: C. I 15, 2. III 13, 3. 19, 6; 8. 71, 4. 87, 1. Afr. 13, 1. 15, 2. 16, 1; 2 (*bis*); 3 (*bis*). 19, 3 (*bis*); 4. 20, 2. 21, 2. 24, 1. 29, 2. 33, 5. 38, 3. 39, 4; 5. 40, 1. 49, 2. 50, 2; 3; 4 (*bis*). 52, 1; 4. 61, 2. 65, 3. 66, 1—3. 69, 1. 70, 6. 75, 3; 4; 6. 78, 6. H. 18, 9. 31, 9.
- Q. Atius Varus, *praefectus equitum Caesaris* G. VIII 28, 2. C. III 37, 5.
- Atrebas G. IV 27, 2. 35, 1. V 22, 3. VI 6, 4. VII 76, 4. VIII 6, 2. 7, 6. 21, 1. 47, 1. (= *Commius*).
- Atrebatæ, *gens Galliae Belgicae inter Scaldim et Samaram incolens, n. Artois; caput eorum Nemetocenna, n. Arras*
G. II 4, 9. 16, 2. 23, 1. IV 21, 7. V 46, 3. VII 75, 3. VIII 7, 4. 47, 2.
- P. Atrius, *eques Romanus de conventu Uticensi, Pompeianus*
Afr. 68, 4. 89, 5.
- Q. Atrius, *legatus Caesaris*
G. V 9, 1. 10, 2.

- Attiani milites C. I 13, 5. II 34, 6. *v.* Attius 2.
1. (C.) Attius Paelignus, *Pompeianus* C. I 18, 1; 3 (*ter*); 4.
2. P. Attius Varus, *Pompeianus* C. I 12, 3. 13, 1; 2; 4. 31, 2. II 23, 1; 3. 25, 1; 3. 27, 1—3. 28, 1; 3. 30, 2. 33, 3. 34, 2; 3; 6. 35, 1; 2. 36, 2. 43, 2. 44, 1; 2. Afr. 44, 2 (*bis*). 62, 1; 5. 63, 2. 64, 1; 2. 90, 1. H. 27, 2. 31, 9.
- Aulerci, *civitas maritima Galliae Celticae, quae dividitur in quatuor partes: Brannovices, Cenomani, Diablintes, Ebuovices, qu. v.* G. II 34. III 17, 3 (*addit.* Ebuovices). 29, 3. VII 4, 6. 75, 2 (*add.* Brannovices); 3 (*add.* Cenomani). VIII 7, 4.
- Aulercus (= Camulogenus) G. VII 57, 3.
- (L. Aurelius) Cotta, *consul a. u. c. DCLXXXIX* C. I 6, 5.
- M. (Aurelius) Cotta, *Pompeianus* C. I 30, 2; 3.
- L. Aurunculeius Cotta, *legatus Caesaris* G. II 11, 3. IV 22, 5. 38, 3. V 24, 5. 26, 2. 28, 3. 29, 7. 30, 1. 31, 3. 33, 2. 35, 8. 36, 3 (*bis*). 37, 4. 52, 4. VI 32, 4. 37, 8.
- Ausci, *gens Aquitaniae, n. Auch, Gascogne* G. III 27, 1.
- Ausetani, *gens Hispaniae citerioris* C. I 60, 2.
- Auster ventus C. III 26, 1; 2; 4; 5.
- Auximates C. I 13, 5.
- Auximum, *oppidum Piceni, n. Osimo* C. I 12, 3. 13, 1. 15, 1. 31, 2.
- Avaricensia praemia G. VII 47, 7.
- Avaricum, *oppidum Biturigum, n. Bourges* G. VII 13, 3. 15, 3. 16, 1; 2. 18, 1. 29, 4. 30, 2. 31, 3; 4. 32, 1. 47, 5. 52, 2. C. III 47, 5.
- C. Avienus, *tribunus militum legionis X. Caesaris* Afr. 54, 1; 4.
- Axona, *flumen Galliae Belgicae, n. Aisne, in Isaram influit* G. II 5, 4. 9, 3.
- Bacenis silva, *in Germania inter Suebos et Cheruscos sita* G. VI 10, 5.
- Baculus *v.* Sextius.
- A. Baebius, *equus Romanus Astensis* H. 26, 2.
- Baetica, *altera pars Hispaniae ulterioris* [fr. p. 196, 35].
- Baetis, *flumen Hispaniae, maxime Baeticae, n. Guadalquivir* Al. 59, 2. 60, 2; 5. H. 5, 1. 36, 2.
- Baeturia, *pars superior Baeticae* H. 22, 7.
- Bagradas, *flumen Africae provinciae, n. Medsjerda* C. II 24, 1. 26, 1. 38, 3. 39, 1.
- Balbus *v.* Cornelius 1.
- Baleares insulae *Maris Interni* Afr. 23, 3.
- Baleares funditores G. II 7, 1.
- T. Balventius, *centurio Caesaris* G. V 35, 6.
- Basilus *v.* Minucius.
- Batavi, *gens Germaniae, inter ostia Rheni et Mosae incolens, n. Betau* G. IV 10, 2.
- Belgae, *gens Galliae Transalpinae tertiam partem eius incolens* G. I 1, 1—3; 5; 6. II 1, 1. 2, 3; 5. 3, 1; 2; 4. 4, 2; 4. 5, 4. 6, 1; 2. 14, 1; 5. 15, 1; 5. 17, 2. 19, 1. III 7, 1. 11, 2 (*bis*). IV 38, 4. VIII 6, 2. 38, 1. 54, 5.
- Belgium, *eorum patria* G. V 12, 2. 25, 4. VIII 46, 4; 7. 49, 1. 54, 4.

- Bellonae templum *Comanis Cappadociae* Al. 66, 3.
- Bellovaci, *gens Galliae Belgicae inter Sequanam, Samaram, Isaram incolens, n. Beauvais; eorum caput Bratuspantium* G. II 4, 5. 5, 3. 10, 5. 13, 1. 14, 2; 4. V 24, 2. 46, 1. VII 59, 2; 5. 75, 3; 5. 90, 5. VIII 6, 2. 7, 1; 3; 4; 7. 12, 1. 14, 1. 15, 4. 16, 2. 17, 1. 20, 2. 21, 3; 4. 22, 1. 23, 1. 38, 1.
- Bellovacus G. VIII 6, 2 (= *Coreus*).
- Berones, *gens Celtica Hispaniae citerioris* Al. 53, 1.
- Bessi, *gens Thraciae* C. III 4, 6.
- Bibracte, *caput Haeduorum, n. MontBewray; postea Augustodunum, n. Autun* G. I 23, 1 (*bis*). VII 55, 4; 6. 63, 5. 90, 7. VIII 2, 1. 4, 1.
- Bibrax, *oppidum Remorum prope Axonam fl. situm, n. Beaurieux s. Vieux Laon* G. II 6, 1.
- Bibroci, *gens Britanniae inferioris, n. Bray* G. V 21, 1.
- Bibulus *v. Calpurnius*.
- Bigerriones, *gens Aquitaniae, n. Bagnères de Bigorre* G. III 27, 1.
- Bithynia, *regnum Asiae inter Pontum Euxinum et Propontida situm, n. Ejalet Anadoli* C. III 3, 1. Al. 65, 2. 78, 1.
- Bithynus Al. 66, 4 (= *Lycomedes*).
- Bituriges (Cubi), *gens Galliae Celticae, Haeduis finitimi, n. Berry; oppida eorum Avaricum, n. Bourges, et Noviodunum* G. I 18, 6. VII 5, 1—5; 7. 8, 5. 9, 6. 11, 9. 12, 2. 13, 3 (*bis*). 15, 1; 4. 21, 3. 29, 4. 75, 3. 90, 6. VIII 2, 1; 2. 3, 3; 5. 4, 2. 11, 1.
- Blannovii, *gens Galliae Celticae, clientes Haeduorum* G. VII 75, 2.
- Bocchus (II.), *rex Mauretaniae, frater Bogudis, Caesarianus* Afr. 25, 2.
- Boduognatus, *dux Nerviorum* G. II 23, 4.
- Boeotia, *regio Graeciae mediae* C. III 4, 2.
- Bogus, *udis, rex Mauretaniae* Al. 59, 2. 62, 1; 3. Afr. 23, 1.
- †Boia G. VII 14, 5.
- Boii, *gens Galliae Celticae cum oppido Gorgobina* G. I 5, 4. 25, 6. 28, 5. 29, 2. VII 9, 6. 10, 3; 4. 17, 2; 3. 75, 3.
- Bosphorus (Cimmerius), *i. e. regnum Bosporanum* Al. 78, 2.
- Brannovices, *n. Brionnais* G. VII 75, 2 *cf. Aulerici*.
- Bratuspantium, *caput Bellovacorum, n. Bratuspante apud oppidum Breteuil* G. II 13, 2.
- Britanni G. IV 21, 5. V 11, 8; 9. 14, 2. 21, 3.
- Britannia insula G. II 4, 7. 14, 3. III 8, 1. 9, 9. IV 20, 1. 21, 3. 22, 2. 23, 2. 27, 2. 28, 1; 2. 30, 1; 2. 37, 1. 38, 1; 4. V 2, 3. 6, 5. 8, 2; 5. 12, 1. 13, 2 (*bis*). 22, 4. VI 13, 11. VII 76, 1. C. I 54, 1.
- Britannicum bellum G. V 4, 1.
- Brundisini C. I 28, 1; 4.
- Brundisinus portus C. I 25, 4. 26, 1. III 23, 1. 100, 1.
- Brundisium, *oppidum Calabriae, n. Brindisi* C. I 24, 1; 5. 25, 1—3. 27, 1. 30, 1. III 2, 1; 3. 6, 1. 8, 1. 14, 1. 23, 1. 24, 1 (*bis*); 4. 25, 1; 3. 87, 3. 100, 1. Al. 44, 1, 4. 47, 5. fr. p. 211, 23; 24; 37.
- Bruttii, *regio maritima Italiae inferioris* C. I 30, 4.
- Brutus *v. Iunius*.

- Buthrotum, *oppidum Epiri oppositum Corcyrae, n. Butrinto* C. III 16, 1. Afr. 19, 3.
- Byllidenses C. III 12, 4.
- Byllis, *idis, oppidum Illyrici (Taulantiorum)* C. III 40, 4.
- Caburus *v.* Valerius.
- Cadurci, *gens Galliae Celticae, finitima Provinciae et Aquitaniae, n. Cahors (Quercy); oppidum eorum Uxellodunum* G. VII 4, 6. 64, 6. 75, 2. VIII 32, 1. 34, 3.
- Cadurcus G. VII 5, 1. 7, 1. VIII 30, 1 (= Lucferius).
1. L. (Caecilius) Metellus, *tribunus plebis a. u. c. DCCV, Caesaris adversarius* C. I 33, 3.
2. (Q. Caecilius) Metellus (Pius), *filius Numidici, proconsul Hispaniae ulterioris bello Sertoriano* H. 42, 2.
3. (Q. Caecilius Metellus Pius) Scipio, *Scipionis Nasicae filius adoptatus a superiore, Caesaris adversarius* C. I 1, 4. 2, 1; 6. 4, 1; 3. 6, 1; 5. III 4, 3. 31, 1. 33, 1 (*bis*). 36, 1; 5 (*bis*); 6 (*bis*); 7; 8 (*bis*). 37, 1—1. 38, 1; 2. 57, 1; 3; 5. 78, 3; 5 (*bis*). 79, 3. 80, 3; 4. 81, 2. 82, 1 (*bis*). 83, 1 (*bis*). 88, 3. 90, 1. Afr. 1, 4. 4, 4 (*bis*). 8, 5 (*bis*). 20, 2. 24, 1. 25, 4; 5. 27, 1. 28, 3. 30, 1. 32, 1; 3. 35, 1; 4; 6. 36, 1. 37, 5. 38, 3. 40, 4; 5. 41, 1; 2 (*bis*); 3. 42, 1. 43. 44, 1; 2. 45, 1; 2. 46, 1. 48, 1 (*ter*); 2; 4. 49, 1 (*bis*). 51, 2 (*bis*). 52, 1; 5 (*bis*). 57, 1; 2 (*bis*); 3—6. 58, 4; 5. 59, 2; 5. 61, 4; 7. 67, 3. 68, 1 (*bis*); 3; 4. 69, 1. 70, 7. 75, 1; 2. 76, 1 (*bis*); 2. 77, 4. 78, 1; 3. 79, 2. 80, 1; 3. 81, 1. 85, 3; 9. 87, 1. 88, 1. 89, 1. 90, 1. 96, 1; 2.
4. (Q.) Caecilius Niger *Lusitanus, Pompeianus* H. 35, 3.
5. L. Caecilius Rufus, *frater uterinus Sullae dictatoris* C. I 23, 2.
6. T. Caecilius, *primi pili centurio in Afranii exercitu* C. I 46, 5.
- (A.) Caecina, *Pompeianus* Afr. 89, 5.
- Caelius *v.* Coelius.
- Caeroesi, *gens Galliae Belgicae Germana origine* G. II 4, 10. C., L., Sex. Caesar *v.* Iulius.
- Caesarianae naves Afr. 28, 1. 53.
- Caesariani, a) = *qui Caesaris rebus student* Al. 59, 1. H. 34, 1. b) = *milites Caesaris* Afr. 7, 5. 13, 1. 14, 3. 24, 3.
- Caesariani equites Afr. 14, 2. 52, 2. 66, 3.
- Caesaris *epistulae* (fr. p. 202—221) *ad:*
L. Aelium Lamiam, equitem Romanum p. 219.
circum provinciam Africam p. 218.
A. Alienum proconsulem p. 218, 1; 10.
Amantium amicum p. 217.
amicos p. 215.
M. Antonium (3.) p. 215. 216.
T. Atium Labienum p. 206. 207.
M. Caecilium Metellum Scipionem p. 213.
L. Calpurnium Pisonem Caesoninum p. 221.
Q. Cassium Longinum (4.) p. 214.
P. Clodium Pulchrum p. 203.
L. Cornelium (1.) *Balbus Gauditanum* p. 204. 210. 211. 219, 20; 35.
L. Cornelium (3.) *Lentulum consulem* p. 210.
Deiotarum regem p. 219.
Cn. Domitium (3.) *Calvinum* p. 213. 215.

- exercitum* p. 213.
C. Fabium (1.) p. 208.
Q. Fufium Calenum p. 213.
A. Gabinium p. 214.
Gaetulos p. 218.
C. Licinium Calvum oratorem,
C. Licinii Macri filium p. 221.
M. Licinium Crassum (1.)
 p. 204.
Lingonas p. 203.
Mytilenaeos p. 214. 220.
C. Oppium p. 206. 211. 219.
Q. Pedium legatum p. 211.
Cn. Pompeium (2.) p. 207.
T. Pomponium Atticum,
Ciceronis amicum p. 218.
C. Rabirium Postumum p. 218.
in Sardiniam et reliquas provin-
cias Africae finitimas p. 217.
ad senatum p. 203. 204. 207 (?).
 208. 216. 217.
P. Servilium Vatiam patrem,
consulem a. u. c. DCLXXV.
 p. 206.
Sidoniorum magistratus sena-
tum populum p. (217) 199.
Ser. Sulpicium Rufum iuris
consultum, consulem a. u. c.
DCCIII. p. 218.
C. Trebonium (2.) p. 208. 212.
M. Tullium Ciceronem p. 203.
 204. 206—211. 215. 219.
Q. Tullium Ciceronem p. 203.
 207.
incertum ad quem p. 203. 204.
 209. 213. 215. 218. 219. 221.
Calagurritani, incolae Calagur-
ris Fibulariae, oppidi Hispa-
niae citerioris, n. Loharre C. I
 60, 1.
Calenus v. Fufius.
Caletici vel Caletes, civitas Are-
morica Galliae Belgicae, n.
Calais? G. II 4, 9. VII 75, 4.
 VIII 7, 4.
M. Calidius orator, Caesarianus
 C. I 2, 3 (bis); 5.
Callippus (Φαινίας Καλλίππου),
Mytilenaeus fr. p. 220, 21.
Callippus (Κριναγόρας Καλλίπ-
που), Mytilenaeus fr. p. 220, 24.
M. (Calpurnius) Bibulus, Pom-
peianus C. III 5, 4. 7, 1; 2. 8, 3.
 14, 2. 15, 1; 6. 16, 2; 3. 18, 1.
 31, 3. *eius filii duo* C. III 110, 6.
Cn. (Calpurnius) Piso, Pom-
peianus Afr. 3, 1. 18, 1.
L. (Calpurnius) Piso, legatus
L. Cassii G. I 12, 7.
L. (Calpurnius) Piso (Caesoni-
nus), superioris nepos, socer
Caesaris G. I 6, 4. 12, 7. C. I 3, 6.
Calpurnius Salvianus, Q. Cas-
sii (4.) *interficiendi consilium*
capit Al. 53, 2. 55, 3; 5.
Calvinus v. Domitius 3.
C. Calvisius Sabinus, Caesa-
rianus C. III 34, 2. 35, 1.
 56, 1; 2.
Calydon, oppidum Aetoliae, n.
Aiton s. Kurtaga C. III 35, 1.
Camerinum, oppidum Umbriae,
n. Camerino C. I 15, 5.
Campania, regio maritima Ita-
liae mediae, n. Terra di La-
voru C. I 14, 5.
Camulogenus, Aulercus G. VII
 57, 3. 59, 5. 62, 5; 7.
Candavia, regio Illyrici C. III
 11, 2. 79, 2; 3.
C. Caninius Rebilus, legatus
Caesaris G. VII 83, 3. 90, 6.
 VIII 24, 2. 26, 1; 3. 27, 1; 3.
 30, 2. 32, 1. 33, 1. 34, 4. 35, 4.
 36, 1. 37, 1. 39, 1; 4. 44, 3. C. I
 26, 3; 5. II 24, 2. 34, 4. Afr. 86, 3.
 93, 3. H. 35, 1.
Canopus, oppidum Aegypti ad
Nili ostium situm Al. 25, 2; 5.
Cantabri, gens Hispaniae ci-
terioris, n. Biscaya G. III 26, 6.
 C. I 38, 3.
Cantium, regio Britanniae, n.
Kent G. V 13, 1. 14, 1. 22, 1.

- L. Canuleius, *legatus Caesaris* C. III 42, 3.
- Canusium, *oppidum Apuliae, n. Canosa* C. I 24, 1.
- Capitolium C. I 6, 7. fr. p. 200, 28. 220, 26; 33.
- Cappadoces Al. 66, 4.
- Cappadocia, *regio Asiae inter Ciliciam et Pontum sita, n. Caramanien* C. III 4, 3. Al. 34, 1; 2. 35, 1; 2 (*ter*); 3 (*bis*). 40, 5. 66, 3 (*bis*).
- Capua, *caput Campaniae* C I 10, 1. 14, 4 (*ter*). III 21, 5 (*bis*). 71, 1.
- Carales, *ium, caput Sardiniae insulae, n. Cagliari* Afr. 98, 1; 2.
- Caralitani C. I 30, 3.
- Carcaso, *oppidum Galliae provinciae (Volcarum Tectosagium), n. Carassone* G. III 20, 2.
- (D.) Carfulenus, *praefectus Caesaris* Al. 31, 1.
- Carmo, *onis, oppidum Baeticae (Turdetanorum), n. Carmona* Al. 57, 2. 64, 1.
- Carmonenses C. II 19, 4.
- Carnutes, *gens Galliae Celticae, inter Sequanam et Ligerim incolens, n. Chartres; caput eorum Cenabum* G. II 35, 3. V 25, 1; 4. 29, 2. 56, 1; 4. VI 2, 3. 3, 4. 4, 5. 13, 10. 44, 1. VII 2, 1; 3. 3, 1. 11, 3. 75, 3. VIII 4, 2; 4. 5, 1; 2; 4. 31, 1; 4 (*bis*). 38, 3. 46, 4.
- Carruca, *oppidum Baeticae inferioris haud procul a Munda situm* H. 27, 5.
- Carteia, *oppidum Baeticae inferioris (Bastulorum) prope fretum Gaditanum situm* H. 32, 6; 8. 37, 2; 3.
- Carteienses H. 36, 1. 37, 1.
- Carvilius, *Britannus, unus ex quatuor regibus Cantii* G. V 22, 1.
- Casilinum, *oppidum Campaniae, n. Capoa* C. III 21, 5.
- Cassi, *gens Britanniae* G. V 21, 1.
- Cassiana classis C. III 101, 6. v. Cassius 1.
- Cassiana turma H. 26, 1.
- Cassiani Al. 61, 2 v. Cassius 4.
- Cassianum bellum G. I 13, 2. v. Cassius 2.
1. C. Cassius (Longinus), *interceptor Caesaris* C. III 5, 3. 101, 1 (*bis*); 4 (*bis*); 6 (*bis*); 7. fr. p. 223, 35.
  2. L. Cassius (Longinus), *consul a. u. c. DCXLVII, a Tigurinis victus* G. I 7, 4. 12, 5; 7.
  3. L. Cassius Longinus, *frater minor Gai (1.), legatus Caesaris* C. III 34, 2. 35, 2. 36, 2; 4; 5; 7; 8. 56, 1; 2.
  4. Q. Cassius Longinus, *superioris cognatus, legatus Caesaris in Hispania ulteriore* C. I 2, 7. II 19, 1. 21, 4. Al. 48, 1. 49, 1; 2. 50, 1; 2. 51, 4. 52, 2; 4. 53, 1; 3 (*bis*); 4; 5 (*bis*). 54, 1 (*bis*). 55, 1; 4. 57, 6. 58, 1; 4. 59, 1 (*bis*); 2. 60, 3; 4. 61, 1; 2; 4—6. 62, 1; 2. 63, 1—5. 64, 1 (*bis*); 2. H. 42, 4.
  5. Q. Cassius, *legatus superioris* Al. 52, 3. 57, 1; 4.
- Cassivellaunus, *dux Britanno- rum* G. V 11, 8. 18, 1. 19, 1. 20, 1; 2. 21, 2. 22, 1; 3; 5.
- Casticus *Sequanum* G. I 3, 4.
- Castor v. Tarcondarius.
- Castra Cornelia, *sita in sinistra (n. dextra) ripa Bagradae fluminis* C. II 24, 2. 25, 6. 30, 3. 37, 3.
- Castra Postumiana, *is locus, ubi L. Postumius Albinus praetor Hispaniae a. u. c. DLXXV castra habuit, sita inter Ateguam et Ucubim* H. 8, 6.
- Castulonensis saltus, *iugum*

- Hispaniae citerioris et Baeticae* C. I 38, 1.
 Catamantaloedes, *pater Castici, rex Sequanorum* G. I 3, 4.
 Cato v. Porcius.
 Cato Lusitanus, *Pompeianus* H. 17, 1.
 Catulus v. Lutatius.
 Caturiges, *gens Galliae provinciae, n. Chorges, dép. Hautes-Alpes, Dauphinée* G. I 10, 4.
 Catuvelcus, *rex dimidiae partis Eburonum* G. V 24, 4. 26, 1. VI 31, 5.
 P. Caucilius, *castris Cn. Pompei filii praefectus* H. 32, 7.
 Cavarillus *Haeduus* G. VII 67, 7.
 Cavarinus, *rex Senonum* G. V 54, 2. VI 5, 2.
 Cavillonum, *oppidum Haeduum, n. Châlons sur Saône* G. VII 42, 5. 90, 7.
 L. Cellae, *pater et filius, Pompeiani* Afr. 89, 5.
 Celtae G. I 1, 1. *cf.* Galli.
 Celtiberia, *pars media Hispaniae citerioris* C. I 38, 3. 61, 2.
 Celtillus *Arvernus, pater Veringetorigis* G. VII 4, 1.
 Cenabenses G. VII 11, 7.
 Cenabensis caedes G. VII 28, 4.
 Cenabum, *oppidum Carnutum, n. Orléans* G. VII 3, 1; 3. 11, 3; 4; 6. 14, 1. 17, 7. VIII 5, 2. 6, 1.
 Cenimagni, *gens Britanniae* G. V 21, 1.
 Cenomani G. VII 75, 3. *cf.* Aulerci.
 Ceraunia saxa, *promontorium Epiri* C. III 6, 3.
 Cercina *insula Africae prope Syrtim minorem sita, n. Kerkena* Afr. 8, 3. 34, 1.
 Cercinitani Afr. 34, 3.
 Ceutrones a) *gens Galliae provinciae in Alpibus Poeninis sita, n. Centron, Tarantaise* G. I 10, 4. b) *gens Galliae Belgicae, ad sinistram ripam Scaldis fl. incolens, Nerviorum clientes* G. V 39, 1.
 Cevenna mons, *Arvernos (Galliae Celticae) ab Helviis (provinciae) dividit, n. Cevennen* G. VII 8, 2; 3. 56, 2.
 Chersonensus, *parva paeninsula Aegypti inter Alexandriam et Paraetonium sita* Al. 10, 2.
 Cherusci, *gens Germaniae, finitima Suebis* G. VI 10, 5 (bis).
 Cicero v. Tullius.
 Cilices C. III 101, 1.
 Cilicia, *regio Asiae minoris, provincia Romana* C. III 3, 1. 4, 1. 102, 5. 110, 3. Al. 1, 1. 25, 1. 26, 1. 34, 5. 65, 2. 66, 1; 2.
 Ciliciae naves *Caesaris* Al. 13, 5.
 Ciliciensis legio (gemella), *Pompei* C. III (4, 1). 88, 3.
 Cimerius, *dux Sueborum* G. I 37, 3.
 Cimbri, *gens Germaniae Chersonesum inter mare Suebicum et Germanicum incolens* G. I 33, 4. 40, 5. II 4, 2. 29, 4. VII 77, 12; 14.
 Cinga, *flumen Hispaniae citerioris, n. Cinca* C. I 48, 3.
 Cingetorix a) *Trevir* G. V 3, 2; 5. 4, 3. 56, 3. 57, 2. VI 8, 9. b) *Britannus* G. V 22, 1.
 Cingulum, *oppidum Piceni, n. Cingoli* C. I 15, 2.
 Cirta, *oppidum Numidiae (Masyliorum), n. Constantine* Afr. 25, 2.
 Cisalpina Gallia v. Gallia.
 L. Cispus (Laevus), *classi a Caesare praefectus* Afr. 62, 2; 3. 67, 1.
 Cisirhenani *Germani v. Germani*.
 Cita v. Fufius.

- Claterna, *oppidum Galliae Cispadanae (Lingonum)*, *n. Quaderna flumen* fr. p. 224, 15.
1. C. (Claudius) Marcellus, *consul a. u. c. DCCV, adversarius Caesaris* G. VIII 50, 4. C. I 6, 4. 14, 2. III 5, 3. Al. 68, 1.
2. C. (Claudius) Marcellus, *superioris patruelis, consul a. u. c. DCCCIV*. G. VIII 48, 10. 55, 1.
3. M. (Claudius) Marcellus, *superioris frater maior, consul a. u. c. DCCIII, Pompeianus* G. VIII 53, 1 (*bis*). C. I 2, 2; 5.
4. M. (Claudius) Marcellus (Aeserninus), *in Hispania quaestor Q. Cassii (4.)* Al. 57, 4; 5. 59, 1 (*bis*). 60, 1—5. 61, 1; 2; 4; 6. 62, 2; 3 (*bis*). 63, 2 (*bis*); 3; 5. 64, 1 (*bis*); 2.
5. Tiberius (Claudius) Nero, *pater Imperatoris* Al. 25, 3.
6. Ap. Claudius (Pulcher), *consul a. u. c. DCC* G. V 1, 1.
- Cleo (Ἡρώδης Κλέωνος), *Mytilenaeus* fr. p. 220, 22.
- Cleonymus (Ἀημήτριος Κλεωνόμου), *Mytilenaeus* fr. p. 220, 23.
- Cleopatra, *filia maior Ptolemaei Auletae* C. III 103, 2 (*bis*). 107, 2. Al. 33, 2.
- Clodius Arquitius, *Caesarianus* H. 23, 8.
- A. Clodius, *Caesaris familiaris* C. III 57, 1; 5. 90, 1.
- (P.) Clodius (Pulcher), *frater minimus Claudii (6.), a Milone interfectus* G. VII 1, 1. C. III 21, 4. fr. p. 203, 8.
- Clupea, *ae vel -ae, arum, oppidum Africae (Byzacenae)* = *Λακίς, n. Kalibia* C. II 23, 2; 3. Afr. 2, 6. 3, 1.
- C. Clusinas, *centurio Caesaris seditiosus* Afr. 54, 5.
- Cocosates, *gens Aquitaniae* G. III 27, 1.
- M. Coelius Rufus, *adversarius Caesaris* C. I 2, 3. III 20, 1; 4. 21, 3. 22, 3.
- Coelius Vinicianus, *Caesarianus* Al. 77, 2.
- Comana a) *oppidum Cappadociae, in Antitauro monte situm, cum templo Bellonae, n. el Bostan* Al. 66, 3. b) *oppidum Ponti, ad Irin flumen situm, n. Gumenek* Al. 34, 5. 35, 3.
- Q. Cominius, *eques Romanus, Caesarianus* Afr. 44, 1. 46, 3.
- Commagenus *v. Antiochus*.
- Commius *Atrebas* G. IV 21, 7. 27, 2. 35, 1. V 22, 3. VI 6, 4. VII 75, 5. 76, 1; 4. 79, 1. VIII 6, 2. 7, 6. 10, 4. 21, 1. 23, 2; 3; 5 (*bis*); 6; 7. 47, 1; 2. 48, 2; 3; 5; 8.
- Compsa, *oppidum Hirpinorum, n. Conza* C. III 22, 2.
- Conconnetodumnus, *dux Carnutum* G. VII 3, 1.
- Condruſi, *gens Galliae Belgicae origine Germana Arduennam silvam incolens, n. Condroz* G. II 4, 10. IV 6, 4. VI 32, 1.
- confluens Mosae et Rheni G. IV 15, 2.
1. C. Considius Longus, *Scipionis legatus* C. II 23, 4. Afr. 3, 1. 4, 1—4. 5. 33, 3; 5. 43. 76, 1. 86, 3. 93, 1.
2. C. Considius (Longus) *filii superioris* Afr. 89, 2.
3. P. Considius (Longus), *praefectus equitum Caesaris* G. I 21, 4. 22, 2; 4.
- Convictolitavis *Haedus* G. VII 32, 4. 33, 3. 37, 1. 39, 2. 42, 4. 55, 4. 67, 7.
- C. Coponius, *Pompeianus* C. III 5, 3. 26, 2.
- Corcyra = *Κέρκυρα, insula maris Ionici, n. Corfu* C. III 3, 1. 7, 1. 8, 3. 11, 1. 15, 3. 16, 1. 58, 4. 100, 2.

- Corduba, *oppidum Hispaniae (Turdulorum), caput Baeticae, n. Cordova* C. II 19, 1—3. 20, 8. 21, 1; 3. Al. 49, 1. 52, 1; 2. 54, 2. 57, 4; 5. 58, 1; 4. 59, 1; 2. 64, 1. H. 2, 1. 3, 1. 4, 1; 3; 4. 6, 2. 10, 2. 11, 1. 12, 3. 32, 4 (*bis*); 6. 33, 1; 3.
- Cordubenses Al. 57, 5. 59, 2. 60, 1. 61, 4. H. 2, 1. 4, 2.
- Cordubensis conventus Al. 57, 5.
- Corfinienses C. I 21, 6.
- Corfinienses duumviri C. I 23, 4.
- Corfiniensis ignominia C. II 32, 13.
- Corfinium, *caput Paelignorum ad Aternum flumen situm* C. I 15, 6. 16, 1. 18, 1. 19, 4. 20, 1. 23, 5. 24, 1. 25, 1. 34, 1. II 28, 1 (*bis*). 32, 1. III 10, 1. fr. p. 211, 4.
- Coriosolites, *civitas Aremorica Galliae Celticae, n. Corseult* G. II 34. III 7, 4. 11, 4. VII 75, 4.
- Cornelia castra v. Castra C.
- (L.) Cornelius Balbus *Gaditanus, Caesaris et Hirtii amicus* G. VIII, proem. 1. C. III 19, 7. fr. p. 211, 2; 22.
  - (P. Cornelius) Dolabella, *Ciceronis gener* fr. p. 212, 9.
  - L. (Cornelius) Lentulus (Crus), *Caesaris adversarius, consul a. u. c. DCCV* G. VIII 50, 4. C. I 1, 2. 2, 4; 5. 4, 2. 5, 4. 14, 1; 4. III 4, 1. 96, 1. 102, 7. 104, 3. Al. 68, 1.
  - (P. Cornelius) Lentulus Marcellinus, *quaestor Caesaris* C. III 62, 4. 64, 1. 65, 1.
  - P. (Cornelius) Lentulus Spinter, *Pompeianus* C. I 15, 3. 16, 1. 21, 6. 22, 1; 6. 23, 2. III 83, 1 (*bis*). 102, 7.
  - L. (Cornelius) Sulla (Felix), *dictator a. u. c. DCLXXII* G. I 21, 4. C. I 4, 2. 5, 1. 7, 3. Afr. 56, 3 (Sylla). fr. p. 211, 10.
  - (L. Cornelius) Sulla Faustus, *superioris filius, gener Pompei* C. I 6, 3; 4. Afr. 87, 8 (Sylla F.). 95, 1—3. Fausti liberi Afr. 95, 3.
  - P. (Cornelius) Sulla, *filius fratris dictatoris, legatus Caesaris* C. III 51, 1; 3; 5. 89, 3. 99, 4.
  - P. Cornelius, *evocatus Scipionis* Afr. 76, 1.
  - Q. Cornificius, *quaestor Caesaris* Al. 42, 2; 4. 43, 4. 44, 1. 47, 5.
  - Correus, *dux Bellocorum* G. VIII 6, 2. 7, 5. 17, 1. 18, 3. 19, 1; 8. 20, 2. 21, 4.
  - Corus, *ventus medius inter Aquilonem et Favonium* G. V 7, 3.
  - Cosanum, *ager Cosae, oppidi Etruriae* C. I 34, 2.
  - cothon, *portus Hadrumeti* Afr. 62, 5. 63, 4; 5 (*bis*).
  - Cotta v. Aurelius et Aurunculeius.
  - Cotuatus, *dux Carnutum* G. VII 3, 1. VIII 38, 3.
  - Cotus *Haedius* G. VII 32, 4. 33, 3. 39, 2. 67, 7.
  - Cotys (III.), *rex Thracum Odry-sarum* C. III 4, 3. 36, 4.
  - Crassus v. Licinius et Otacilius.
  - (C.) Crastinus, *evocatus Caesaris* C. III 91, 1. 99, 2; 3.
  - Cremona, *oppidum Galliae Transpadanae, etiamnunc Cremona* C. I 24, 4.
  - Creta, *insula Maris Interni* C. III 4, 1; 3. 5, 1. Al. 1, 1. fr. p. 199, 20.
  - Cretes *sagittarii Caesaris* G. II 7, 1.
  - Crinagoras (*Κριναγόρας Κάλ-λίπρον*), *Mytilenaeus* fr. p. 220, 24.
  - Crispus v. Marcius et Sallustius.
  - Critognatus *Arvernus* G. VII 77, 2. 78, 1.

- Curiani equites, *i. e. Scribonii Curionis* Afr. 52, 5.
- Curicta, *insula Maris Hadriatici in sinu Flanatico sita, n. Veglia* C. III 10, 5.
- Curicum, *eius caput* C. III 8, 4.
- Curio *v. Scribonius.*
- Curius *v. Vibius.*
- Cyclades *insulae Maris Aegaei* C. III 3, 1.
- Cyprus, *insula Maris Interni* C. III 102, 5. 106, 1.
- Cyrenae, *oppidum maritimum Africae (Libyae), n. Grenneh* C. III 5, 1.
- Daci, *gens Thraciae* G. VI 25, 2.
- Dalmatae, *gens Illyrici* C. III, 9, 1.
- Damasippus *v. Licinius.*
- Danuvius *flumen, n. Donau* G. VI 25, 2.
- Dardani, *gens Moesiae superioris, mercennarii Pompei* C. III 4, 6.
- Decetia, *oppidum Haeduum ad Ligerim fl. situm, n. Decize, dép. Nièvre* G. VII 33, 2.
- L. Decidius Saxa, *Celtiber a Caesare civitate donatus* C. I 66, 3.
- C. Decimius *quaestorius, Pompeianus* Afr. 34, 2.
- Deiotarus, *tetrarches Galatiae* C. III 4, 3. Al. 34, 1; 4. 40, 4. 67, 1. 68, 1; 2. 69, 1; 3. 70, 2. 77, 2. 78, 3. — Deiotari legio Al. 69, 1. — legiones Al. 39, 2. 40, 2.
- Delphi, *oppidum Phocidis, n. Kastri* C. III 56, 4.
- Delta, *regio circa Nili ostium sita* Al. 27, 1; 4.
- Demetrius (*Δημήτριος Κλεωνύμου*), *Mytilenaeus* fr. p. 220, 22.
- Devitiacus, *rex Suessionum* G. II 4, 6.
- Diablintes G. III 9, 9. *cf. Au-lerci.*
- Dianae Ephesiae fanum C. III 33, 1. 105, 1.
- C. Didius, *Gadibus classi Caesaris praefectus* H. 37, 2; 3. 40, 1; 2; 5; 6.
- Dies (*Σέρφφος Διοῦς*), *Mytilenaeus* fr. p. 220, 22.
- Dies (*Διῆς Ματροκλέους*), *Mytilenaeus* fr. p. 220, 22.
- Dioscorides, *a Ptolemaeo filio legatus ad Achillam missus* C. III 109, 4.
- Dis pater G. VI 18, 1.
- Divico *Helvetius* G. I 13, 2. 14, 7.
- Divitiacus *Haedus, frater Dumnorigis* G. I 3, 5. 16, 5. 18, 1; 8. 19, 2; 3. 20, 1; 6. 31, 3. 32, 1; 3. 41, 4. II 5, 2. 10, 5. 14, 1. 15, 1. VI 12, 5. VII 39, 1.
- Dolabella *v. Cornelius* 2.
- Domitiana cohortes C. I 25, 1. *v. Domitius* 1.
- Domitiani C. I 16, 3. *v. Domitius* 1.
- Domitiani milites C. I 22, 2. 23, 5. *v. Domitius* 1. C. III 37, 3. *v. Domitius* 3.
- Domitianus exercitus C. III 36, 8. *v. Domitius* 3.
1. L. Domitius Ahenobarbus, *Pompeianus, consul a. u. c. DCC.* G. V 1, 1. C. 16, 5. 15, 6; 7. 16, 2. 17, 1. 19, 1; 3; 4. 20, 1; 2; 4; 5 (*bis*). 21, 6. 23, 2 (*bis*); 4 (*bis*). 34, 2. 36, 1. 56, 1; 3. 57, 4. 58, 5. II 3, 1; 3. 18, 2 (*bis*). 22, 2. 28, 2. 32, 8 (*bis*). III 83, 1 (*bis*); 3. 99, 5. — Domitii filius C. I 23, 2.
2. Cn. Domitius, *praefectus equitum Curionis* C. II 42, 3.
3. Cn. Domitius Calvinus, *Caesarianus, trib. pleb. a. u. c. DLXXXV., praetor triennio post, consul a. u. c. DCCI.*

- C. III 34, 3. 36, 1; 2; 6; 8. 37, 1; 2 (*bis*); 5. 38, 1; 2; 4. 78, 2—5. 79, 3; 5 (*bis*); 6; 7. 89, 3. Al. 9, 3. 34, 1; 2; 4; 5. 35, 2 (*bis*). 36, 1 (*bis*); 5. 37, 1—3; 5. 38, 1 (*bis*); 2. 39, 1. 40, 5. 65, 3. 69, 1. 74, 3. Afr. 86, 3. 93, 1.
- Domnacus, *dux Andium* G. VIII 26, 2; 3. 27, 2; 5. 29, 1. 31, 1; 2; 5.
- Domnilaus, *tetrarches Galatiae* C. III 4, 5.
- Domnotaurus *v. Valerius*.
- Drappes, *etis, princeps Senonum* G. VIII 30, 1. 32, 1; 2. 34, 2. 35, 1; 2. 36, 1; 2; 6. 39, 1. 44, 3.
- Dubis *flumen Galliae Celticae, n. Doubs* G. I 38, 4.
- Dumnorix, *igis, princeps Haeduorum, Divitiaci frater, Orgetorigis gener* G. I 3, 5. 9, 2; 3. 18, 1; 3; 10 (*bis*). 19, 4. 20, 6 (*bis*). V 6, 1; 2. 7, 1; 3; 5.
- Duratius, *dux Pictorum* G. VIII 26, 1; 2. 27, 1.
- Durocortorum Remorum, *n. Reims* G. VI 44, 1.
- Durus *v. Laberius*.
- Dyrrachina *proelia* C. III 84, 1. 87, 4. 89, 1.
- Dyrrachini C. III 30, 7.
- Dyrrachinum *proelium* C. III 80, 2.
- Dyrrachium = *Ἐπίδαμνος, oppidum Illyrici, n. Durazzo* C. I 25, 2. 27, 1. III 5, 2. 9, 8. 11, 2. 13, 1; 3; 5. 26, 1—3. 30, 1. 41, 3 (*bis*); 5. 42, 1. 44, 1. 53, 1. 57, 1. 58, 1. 62, 3. 78, 3. 79, 4. 80, 4. 100, 3. Al. 48, 1.
- Eburones, *gens Germanica Galliae Belgicae ad utramque Mosae ripam incolens, quorum castellum Aduatuca* G. II 4, 10. IV 6, 4. V 24, 4. 28, 1. 29, 2. 39, 3. 47. 5. 58, 7. VI 5, 4. 31, 5. 32, 1; 2; 4. 34, 8. 35, 1; 4; 6. VII 75, 3.
- Eburovices, *n. Evreux* G. III 17, 3. VII 75, 4. *cf. Aulerici*.
- Egus *Allobrox, filius Adbucilli, frater Roucilli* C. III 59, 1. 79, 6.
- Elaver *flumen Galliae Celticae, n. Allier* G. VII 34, 2. 35, 2. 53, 4.
- Eleuteti, *gens Galliae Celticae, inter Garumnam et Duranium fl. (Dordogne) incolens, clientes Arvernorum* G. VII 75, 2.
- Elis, *caput regionis Peloponnesi* C. III 105, 3.
- Elusates, *gens Aquitaniae, n. Condomois* G. III 27, 1.
- (Q.) Ennius *Rudinus poeta* H. 23, 3 (Annal. 573 Vahlen). 31, 7 (*ib.* 559 V.). *Cf. ad* 5, 6.
- Epasnactus *Arvernus* G. VIII 44, 4; 6.
- Ephesia *pecunia* C. III 33, 2. 105, 2.
- Ephesus, *oppidum Ionicum Asiae Minoris* C. III 33, 1. 105, 1.
- Epidaurus, *oppidum Dalmatiae, n. Rachusa vecchia* Al. 44, 5.
- Epirus, *regio Graeciae septentrionalis* C. III 4, 2. 12, 4. 13, 2. 42, 3. 47, 6. 61, 2. 78, 4. 80, 1.
- Eporedorix, *igis a) senior, dux Haeduorum bello Sequanico* G. VII 67, 7. b) *minor, princeps Haeduorum* G. VII 38, 2. 39, 1; 3. 40, 5. 54, 1. 55, 4. 63, 9. 64, 5. 76, 4.
- M. Eppius, *Pompeianus* Afr. 89, 5.
- Eratosthenes *Cyrenaeus, geographus ille saec. a. Chr. n. III.* G. VI 24, 2.
- Esubii, *gens Galliae Celticae, n. Essey, Normandie* G. II 34. III 7, 4. V 24, 2.

- etesiae venti C. III 107, 1.
 Euphranor *Rhodi*us, *classi Rhodiae Caesaris praefectus* Al. 15, 1. 25, 3—5.
 Eur*us ventus* Al. 9, 4.
 Fabianae legiones C. I 40, 3; 4. v. Fabius 1.
 1. C. Fabius, *legatus Caesaris* G. V 24, 2. 46, 3. 47, 3. 53, 3. VI 6, 1. VII 40, 2. 41, 2; 4. 87, 1. 90, 5. VIII 6, 3. 24, 2. 27, 1—3. 28, 1. 31, 1; 3; 4. 37, 2. 54, 4. C. I [1, 1]. 37, 1; 3. 40, 1; 7. 48, 2.
 2. L. Fabius, *centurio legionis VIII. Caesaris* G. VII 47, 7. 50, 3.
 3. Q. Fabius Maximus (Allobrogicus), *consul a. u. c. DCXXXIII*. G. I 45, 2.
 4. Q. Fabius Maximus (Sanga), *superioris nepos, legatus Caesaris* H. 2, 2. 12, 2. 41, 1.
 5. Fabius Paelignus, *centurio Curionis* C. II 35, 1; 2; 5.
 Fanum (Fortunae), *oppidum Umbriae, n. Fano* C. I 11, 4.
 Faustus v. Cornelius 7.
 M. Favonius, *Pompeianus* C. III 36, 3; 6—8. 57, 5.
 (Februarius mensis). VI. Kal. Febr. Afr. 37, 1.
 Felicitas (= Fortuna) Afr. 83, 1.
 Firmum, *oppidum Piceni, n. Fermo* C. I 16, 1.
 Flaccus v. Munatius et Valerius.
 C. Flavius *Astensis, eques Romanus* H. 26, 2.
 C. Fleginas *Piacentinus, eques Romanus* C. III 71, 1.
 A. Fonteius, *trib. mil. Caesaris seditiosus* Afr. 54, 4.
 Fortuna G. I 40, 12. 53, 6. II 22, 2. III 6, 2; 4. V 34, 2. 44, 13. 58, 6. VI 30, 2; 4. 35, 2. 42, 1. VII 20, 6. 89, 2. VIII 24, 4. C. I 40, 7. 52, 3. 59, 1. 72, 2. II 14, 3. 17, 4. 28, 2. 32, 11; 13. 41, 8. III 10, 3; 6; 7. 13, 3. 26, 4. 27, 1. 60, 3. 68, 1. 73, 3—5. 79, 3. 95, 1. Al. 10, 3. 25, 4. 43, 4. 62, 3. Afr. 61, 5.
 Frentani, *gens Samnii, n. flumen Frento* C. I 23, 5.
 fretum (Gaditanum) Al. 57, 1.
 fretum (Siculum) C. I 29, 2. II 3, 1. III 101, 1.
 M. Fufitius (?) a Cicerone *Caesari commendatus* fr. p. 205, 1.
 Q. Fufius Calenus, *legatus Caesaris* G. VIII 39, 4. C. I 87, 4. III 8, 2. 14, 1; 2. 26, 1. 56, 2; 3; 4 (bis). 106, 1. Al. 44, 2.
 C. Fufius Cita, *eques Romanus* G. VII 3, 1.
 Q. Fulginius, *primi hastati centurio legionis XIV. Caesaris* C. I 46, 4.
 Fulvius Postumus, *Caesarianus* C. III 62, 4.
 C. Fundanius, *eques Romanus* H. 11, 3.
 (C.) Furnius, *Caesarianus* fr. p. 210, 24, 33.
 Gabali, *gens Galliae Celticae, provinciae finitima, n. Pays de Gevaudon* G. VII 7, 2. 64, 6. 75, 2.
 Gabiniani C. III 4, 4.
 Gabiniani milites C. III 110, 2.
 A. Gabinius, *consul a. u. c. DCLXXXVI* G. I 6, 4. C. III 4, 4. 103, 5. Al. 3, 3. 42, 4. 43, 1.
 Gades, *ium, oppidum Hisp. Baeticae, n. Cadiz* C. II 18, 2 (bis); 6. 20, 1; 2; 3 (bis). 21, 3. H. 37, 2. 39, 3. 40, 7. 42, 1.
 Gaditani C. II 18, 1. 21, 1; 4.
 Gaditani principes C. II 20, 2.
 Gaetulae cohortes stipendiariae Afr. 43.

Gaetuli *gens Africae* Afr. 25, 2. 32, 3; [4]. 35, 2; 4; 6. 55, 1; 2. 56, 3. 61, 2; 3; 5. 62, 1. 67, 1. 93, 1; 2.

Galba *v. Sulpicius*.

Galba, *rex Suessionum* G. II 4, 7. 13, 1.

Galli a) *incolae Galliae* G. I 1, 1; 2; 4; 5. 17, 3. 19, 4. 25, 3. 31, 5; 12; 14. 33, 1. 39, 1. 40, 8 (*bis*). 41, 4. 42, 5. 44, 2; 3 (*bis*). II 1, 3. 2, 3. 4, 2. 6, 2. 12, 5. 17, 2. 24, 4. 30, 4. III 1, 6. 2, 1; 2. 8, 3. 10, 3. 14, 4. 18, 6. 19, 6. 28, 1. IV 2, 2. 5, 1. 13, 3. 15, 5. 20, 2. V 6, 1. 24, 1. 27, 4; 6 (*bis*). 45, 4. 49, 1. 50, 2. 53, 5; 6. 54, 2. 56, 2. VI 7, 7. 8, 1. 16, 1. 18, 1. 19, 4. 24, 1; 5. 30, 3. 34, 8. VII 1, 2. 12, 6. 13, 2. 15, 4. 17, 7. 19, 2. 20, 7. 22, 1. 26, 1; 5. 29, 6. 30, 1; 4. 40, 7. 45, 6. 46, 3. 51, 1. 59, 1. 69, 5. 70, 6. 73, 1. 75, 1. 80, 3; 4. 81, 1; 4. 82, 1. 83, 1. 85, 3; 6. 88, 6. VIII 1, 2. 2, 1. 5, 2. 6, 2. 9, 1. 10, 2. 12, 5. 14, 2. 15, 5. 23, 6. 39, 3. C. III 4, 4. Afr. 20, 1. 73, 2. H. 32, 3. — Gallus G. III 18, 1. V 45, 4. 48, 7. 49, 2. 51, 2. VII 25, 2. b) = *Galatae, Gallograeci, equites Pompei* C. III 4, 3.

Galli equites *Caesaris* G. I 23, 2. 42, 5. V 48, 3. C. I 51, 4. II 40, 1. III 22, 3. Al. 17, 3. Afr. 6, 3. 19, 3; 4. 34, 4. 40, (3; 5).

Galli Labieniani Afr. 29, 1.

Gallia (omnis, tota, universa) G. I 1, 1; 6. 2, 2. 3, 6; 7. 16, 2. 17, 3; 4. 20, 2; 4. 30, 1; 2; 3 (*bis*); 4. 31, 3; 5; 7; 10; 11; 16. 33, 3; 4. 34, 3; 4. 35, 3. 37, 2. 43, 7. 44, 2; 3; 6 (*bis*); 7; 8; 10; 13. 45, 1; 3 (*bis*). 46, 4. 53, 4. II 1, 1 (*bis*); 2—4. 3, 1. 4, 2; 6. 35, 1. III 7, 1 (*bis*). 11, 3. 17, 4. 20, 1. 28, 1. IV 6, 5. 8, 1; 2. 16, 1; 3; 4. 19, 4.

20, 1. 29, 4. V 3, 1. 5, 3; 4 (*bis*). 6, 3; 4; 5 (*bis*); 6. 8, 1. 12, 5; 7. 13, 1 (*bis*); 2. 20, 1. 22, 4. 24, 1; 8. 27, 5. 29, 4; 6. 41, 3. 53, 3; 4. 54, 1; 2. 55, 3; 4. 56, 4. 58, 7. VI 1, 1; 3. 3, 4. 5, 1; 4. 11, 1; 2; 3. 12, 1; 4. 13, 1; 10; 11. 29, 4. 31, 5. 44, 1. VII 1, 1; 4; 5 (*bis*). 3, 2. 4, 1. 10, 1. 15, 4. 20, 2. 25, 1. 29, 6. 31, 4. 34, 1. 37, 3 (*bis*). 43, 5. 55, 2. 59, 1; 5. 63, 5. 66, 1; 3. 71, 9. 76, 2. 77, 7; 9; 14; 16. VIII prooem. 2. 1, 1. 22, 1. 24, 2. 30, 1 (*bis*). 31, 4; 5. 39, 2. 46, 1; 4; 6. 48, 10. 49, 2; 3. 51, 1. 54, 5. C. I 6, 5. 7, 7. 10, 3. 18, 5. 29, 2; 3. 39, 2. 48, 4. 51, 1. II 1, 2. III 2, 3. 42, 3. 59, 2. 79, 6. 87, 1. Afr. 40, 5. 73, 2. fr. p. 205, 1.

Galliae, arum G. IV 20, 3.

Galliae partes:

1. { G. Cisalpina G. VI 1, 2.
G. citerior G. I 24, 3. 54, 3.
II 1, 1. 2, 1. V 1, 5. 2, 1.
VIII 23, 3. 54, 3. C. III 87, 4.
citerior provincia G. I 10, 5.
provincia G. V 1, 5.
G. togata G. VIII 24, 3. 52, 1; 2.
G. provincia G. I 19, 3. 28, 4.
35, 4. 44, 7. 53, 6. III 20, 2.
C. I 39, 2.
provincia G. I 7, 2; 3. 8, 1; 3.
10, 1; 2; 5. 14, 3. 15, 1.
33, 4. III 2, 5. 6, 5. 9, 1.
2. { VII 1, 1. 6, 3. 7, 2; 5. 55, 9.
56, 2. 59, 1. 64, 4; 8. 65, 1; 4.
66, 2; 3. VIII 30, 1. 32, 1.
46, 5; 6. VIII 54, 2. C. I 22, 5.
provincia nostra G. I 2, 3.
6, 2. 7, 1. II 29, 4.
3. { G. Transalpina G. VII 1, 2. 6, 1.
G. ulterior G. I 7, 1; 2. 10, 3.
II 2, 1. C. I 33, 4.
provincia ulterior G. I 10, 5.

Gallicus, a, um: aedificia G. V 12, 3. — ager I 31, 11. — arma atque insignia I 22, 2. — bel-

- lum, bella IV 20, 1. V 54, 4. C. III 2, 3. 59, 1. — consuetudo G. IV 5, 2. V 14, 1. C. I 51, 1. — lingua G. I 47, 4. — mos, mores IV 3, 3. V 43, 1. VII 48, 3. — muri VII 23, 1. — naves III 11, 5. 14, 7. C. III 29, 3 (pontones). — ostentatio G. VII 53, 3. — res, *pl.* VI 7, 7. — tumultus fr. p. 187, 22.
- Gallograeci Al. 78, 3.
- Gallograecia = *Galatia, regio Asiae Minoris* C. III 4, 5. Al. 67, 1 (*bis*). 78, 1.
- C. Gallonius, *eques Romanus, familiaris Domitii Ahenobarbi* C. II 18, 2 (*bis*). 20, 2; 3 (*bis*).
- Gallus v. Trebuis et Tuticanus.
- Ganymedes *eunuchus, nutricius Arsinoës* Al. 4, 1; 2. 5, 3. 12, 2. 23, 2. 33, 2.
- Garumna *flumen, quod Gallos ab Aquitanis dividit, n. Garonne* G. I 1, 2; 5; 7.
- Garumni, *gens Aquitaniae ad Garumnae fontes incolens* G. III 27, 1.
- Gates, *gens Aquitaniae, n. Gaure* G. III 27, 1.
- Geidumni, *gens Galliae Belgicae, clientes Nerviorum* G. V 39, 1.
- Genava, *oppidum Allobrogum, n. Genève, Genf* G. I 6, 3. 7, 1; 2. colonia Genetiva Iulia = *Urso s. Ursao, oppidum Hispaniae Baeticae, n. Osuna* fr. p. 188, 2; 14; 15; 25; 30; 33; 37; 39; 46. 189, 46. 190, 8; 11; 16; 20; 21; 22; 27; 45. 191, 14; 19; 21; 26. 192, 7. 193, 40. 194, 27; 38. 195, 1; 12; 24; 25; 35; 38; 39. 196, 3; 8; 9; 24; 28; 43. 197, 12; 16; 17; 24; 23; 29; 36; 47. 198, 5; 6; 12; 23; 27; 28; 44. 199, 2; 3; 8; 9. coloni Genetivi Iulienses fr. p. 196, 10. 198, 46.
- Genusus, *flumen Illyrici, n. Chkoui* C. III 75, 4. 76, 1.
- Gergovia, *oppidum Arvernorum, n. Gergoie prope oppidum Clermont* G. VII 4, 2. 34, 2. 36, 1. 37, 1. 38, 1; 7. 40, 7. 41, 1. 42, 1. 43, 5. 45, 4. 59, 1. C. III 73, 6.
- Germani G. I 1, 3; 4. 2, 3. 27, 4. 28, 4. 31, 4; 10; 11 (*bis*); 14; 16. 33, 2; 3. 36, 7. 39, 1. 40, 7. 43, 9. 44, 6. 47, 2; 4. 48, 5. 49, 1. 50, 4; 5. 51, 2. 52, 4. II 1, 3. 3, 4. 4, 2; 10. III 7, 1. 11, 2. IV 1, 1; 3. 2, 2. 3, 3. 4, 3; 6. 6, 3; 4; 5. 7, 1; 3 (*bis*). 13, 4. 14, 1. 15, 1. 16, 1; 4; 7. 19, 4. V 27, 8. 28, 4. 29, 1; 3; 6. 41, 3. 55, 2. VI 2, 1; 3. 5, 4. 7, 3; 6. 8, 1; 7. 9, 7. 12, 2. 21, 1. 24, 1; 4. 29, 1. 32, 1 (*bis*). 35, 4; 10. 41, 1; 3. 42, 3. VII 63, 7. 65, 5. 67, 5. 70, 2; 4; 7. 80, 6. VIII 7, 6. 10, 2; 4; 5. 13, 2. 21, 1. 25, 2. 36, 4; 5. 45, 1. C. I 83, 5. III 4, 4. 52, 2. Afr. 40, 3; 5.
- Germani Cisrhenani G. VI 2, 3.
- Germani Transrhenani *vel* Transrhenani (*subst.*) G. (II 35, 1). IV 16, 5. V 2, 4. VI 5, 5.
- Germani equites G. VI 37, 1. VII 13, 1. Al. 29, 4. Afr. 19, 3; 4.
- Germani Labieniani Afr. 29, 1.
- Germani pedites G. VIII 36, 3.
- Germania G. IV 4, 1. V 13, 6. VI 11, 1. 24, 2. 25, 4. 31, 5. VII 65, 4. VIII 25, 2. C. I 7, 7. III 87, 1.
- Germanicum bellum G. IV 16, 1.
- Gobannitio *Arvernus, patruus Vercingetorigis* G. VII 4, 2.
- Gomphenses C. III 81, 2.
- Gomphensis civitas C. III 81, 1.
- Gomphi, *oppidum Thessaliae, n. Skumbos* C. III 80, 1.

- Gorgobina, *oppidum Boiorum inter Ligerim et Elaver flumen situm, n. fort. Gergeau* G. VII 9, 6.
- Gracchi *v.* Sempronius.
- Graecae litterae G. I 29, 1. V 48, 4. VI 14, 3. fr. p. 200, 30.
- Graeci a) *incolae Graeciae* G. VI 24, 2. C. III 105, 5. Al. 15, 1. fr. p. 150, 20. b) = Parthini, *incolae Illyrici* C. III 11, 4. 30, 6. c) = Macedones C. III 102, 2.
- Graecia C. I 25, 3. Al. 44, 4. 47, 4.
- Graioceli *s.* Grai Oceli (*Momm- sen*), *gens Galliae provinciae in Alpidibus Graiis incolens, quorum oppidum Ocelum* G. I 10, 4.
- A. Granius, *Puteolanus, eques Romanus in Caesaris exercitu* C. III 71, 1.
- Grudii, *gens Galliae Belgicae* G. V 39, 1.
- Hadriaticum, mare = *Hadria, Mare Superum* C. I 25, 3.
- Hadrumetini Afr. 97, 2.
- Hadrumetum, *oppidum Africae (Byzacenae), n. Hercla s. Susa* C. II 23, 3; 4. Afr. 3, 1 (*bis*). 21, 2. 24, 1. 33, 3; 5. 43. 62, 1; 2; 5. 63, 2; 4; 5. 67, 1. 89, 2; 3.
- Haedua civitas G. II 14, 2. V 7, 1.
- Haedui, *gens Galliae Celticae, inter Ararim et Ligerim incolens; oppida eorum Bibracte, Cavillonum, Decetia, Matisco, Noviodunum (b.)* G. I 10, 1. 11, 1; 2; 4 (*bis*). 12, 1. 14, 3; 6. 15, 1. 16, 1; 4; 5. 17, 4. 18, 3; 10. 19, 1. 23, 1. 28, 5. 31, 3; 6; 8; 10. 33, 2. 35, 3 (*bis*); 4 (*bis*). 36, 3; 5; 6. 37, 1; 2. 43, 6; 7; 9. 44, 9 (*bis*). 48, 2. II 5, 3. 10, 5. 14, 1; 2 (*bis*); 4; 5. 15, 1. V 6, 2 (*bis*). 7, 5; 9. 54, 4. VI 4, 2—4. 12, 1—4;
- 6; 7; 9. VII 5, 2—4. 9, 4 (*bis*); 6. 10, 1; 3. 17, 2; 3. 32, 2. 33, 2 (*bis*). 34, 1. 37, 3; 5 (*bis*). 38, 5; 6; 10. 40, 1; 4; 6. 41, 1. 42, 1. 43, 4. 45, 10. 50, 1. 53, 3. 54, 1 (*bis*); 2; 3. 55, 1; 4. 59, 1; 2. 61, 4. 63, 1; 4; 8. 64, 4. 67, 7 (*bis*). 75, 2. 76, 3; 4. 77, 1. 89, 5. 90, 1; 3; 7. VIII 2, 1. 45, 2. 46, 4. 54, 4; 5.
- Haeduius G. I 3, 5. 9, 2 (= Dumnorix). 31, 3. 32, 3. II 5, 2 (= Divitiacus). V 6, 1 (= Dumnorix). VII 37, 1 (= Con- victolitavis). 39, 1 (= Epore- dorix). (54, 1. 67, 7. 76, 4). VIII 45, 2 (= Surus).
- Haliacmon, *flumen Macedoniae, n. Vistritza* C. III 36, 3. 37, 1.
- Harudes, *gens Germaniae inter Rhenum, Moenum, Danuvium incolens* G. I 31, 10. 37, 2. 51, 2.
- Hegesaretos, *Thessalus, Pompeianus* C. III 35, 2.
- Helvetia civitas G. I 12, 4; 6.
- Helveticum proelium G. VII 9, 6.
- Helvetii, *gens Galliae Celticae inter lacum Lemannum et Rhenum incolens* G. I 1, 4; 5. 2, 1; 3 (*ter*). 3, 6. 4, 1; 4. 5, 1. 6, 2; 3 (*bis*). 7, 3; 4. 8, 1; 4. 9, 3; 4 (*ter*). 10, 1. 11, 1; 6. 12, 1; 2. 13, 1; 2 (*bis*); 3 (*bis*); 4. 14, 1; 7. 15, 2; 3. 16, 3. 17, 4. 18, 7—9. 19, 1. 22, 4. 23, 1; 3. 24, 4. 25, 6. 26, 4. 27, 1; 4. 28, 3; 4 (*bis*). 29, 1; 2. 30, 1; 2; 3. 31, 14. 40, 7; 12. IV 10, 3. VI 25, 2. VII 75, 3.
- Helvetius ager G. I 2, 3.
- Helvii, *gens Galliae provinciae inter Cevennam m. et Rhodanum fl. incolens* G. VII 7, 5. 8, 1; 2. 64, 6. 65, 2. C. I 35, 4.
- Heraclia [Sentica], *oppidum Macedoniae, n. Monastir (Bitolia)* C. III 79, 3.
- Herculis fanum, *prope Gades situm* C. II 18, 2. 21, 3.

- Hercynia silva, *quae a capitibus Danuvii fl. ad Daciae fines pertinens Germaniam in duas partes dividit, a Graecis Orcynia appellata* G. VI 24, 2. 25, 1.
- Herminius, *mons Lusitaniae, n. Sierra de Estrella* Al. 48, 2.
- Herodes (Ἡρώδης Κλέωνος), *Mytilenaeus* fr. p. 220, 22.
- Hibernia, *insula prope Britanniam sita, n. Irland* G. V 13, 2.
- Hiberus, *flumen Hispaniae citerioris, n. Ebro* C. I 60, 2. 61, 5 (bis). 62, 3. 63, 2. 65, 4. 68, 1; 3. 69, 5. 72, 5. 73, 1. Al. 64, 3.
- Hiempsal (II.), *pater Iubae, rex Numidarum et Gaetulorum* Afr. 56, 3.
- Hierosolyma, *caput Iudaeae, n. Jerusalem* fr. p. 200, 37.
- Hierosolymitani fr. p. 200, 42. 201, 2.
- Hippo regius, *oppidum Numidiae, n. Bona* Afr. 96, 1.
- Hirpinus ager, *regio Samnii* C. III 22, 2.
- Hirrus v. Lucilius.
- (A.) Hirtius, *Caesarianus* fr. p. 223, 29.
- Hispalis, *oppidum Hispaniae Baeticae, n. Sevilla* C. II 18, 1. 20, 4. Al. 56, 6. 57, 4. H. 35, 1; 4. 36, 1. 39, 3. 40, 7. 42, 1.
- Hispanae cohortes C. III 88, 3.
- Hispani C. II 21, 1. Al. 62, 1. Afr. 39, 2.
- Hispani adulescentes Afr. 28, 2. v. Titii.
- Hispani equites G. V 26, 3. C. II 40, 1. III 22, 3.
- Hispania G. I 1, 7. V 1, 4. 13, 2. 27, 1. VII 55, 3. C. I 30, 1. 34, 1. 37, 1. 38, 1. 39, 2; 3. 74, 5. 85, 6. 86, 3. 87, 5. C. II 1, 1; 2. 32, 5. 37, 2. III 2, 3 (bis). 10, 1; 5. 47, 5. 83, 2. Al. 48, 1. 52, 1. 62, 2. Afr. 64, 1. 95, 1. 96, 1. H. 2, 1. 8, 5. — provincia C. I 11, 2. 85, 7.
- Hispaniae (plur. num., *cum duae fuerint partes, citerior et ulterior*) a) C. I 10, 3. 85, 7. II 18, 7. 32, 13. fr. p. 196, 34. b) Hispaniae duae C. I 29, 3. III 10, 5. 73, 3. c) provinciae C. I 2, 3. 9, 5. 11, 1. 85, 12. III 3, 2. d) provinciae duae C. I 85, 8. II 32, 5. e) utraque provincia C. I 39, 1.
- Hispania citerior, *pars citra Hiberum sita, postea Tarraconensis appellata* a) G. III 23, 3. C. I 38, 1. 48, 7. II 7, 2. 18, 6. Al. 59, 2. b) Hispania altera C. I 29, 3. c) Hispania provincia C. I 22, 4. d) provincia citerior C. I 39, 1. II 17, 4. 18, 7. 21, 4. Al. 63, 1. e) provincia C. I 49, 1.
- Hispania ulterior, *pars ultra Hiberum sita, dividitur in Lusitaniam et Baeticam* a) C. I 38, 1; 2. 39, 1. II 17, 1. 19, 1. H. 1, 1. 8, 2. fr. p. 196, 34. b) provincia ulterior Al. 48, 1. c) provincia C. II 17, 2. 18, 1; 2; 4—6. 19, 2; 4. 20, 1. 21, 4. Al. 48, 1 (ter). 49, 1. 50, 3. 53, 5 (bis). 56, 6. 57, 6. 58, 1. 64, 2 (bis). H. 1, 2. 2, 1; 2. 3, 1; 4. 8, 4. 31, 9. 42, 1—3; 5; 6.
- Hyrcanus (II.), *Alexandri filius, ἀρχιερέως καὶ ἐθνάρχης Iudaeorum* fr. p. 199, 42. 200, 5; 12; 25; 36; 42. 201, 7; 17; 23; 24; 32; 33; 42; 44. 202, 1.
- Hyrcani filii fr. p. 200, 12; 22; 37. 201, 17. 202, 2.
- Iacetani, *gens Hispaniae citerioris* C. I 60, 2.
- Iadertini, *incolae oppidi Iader*

- Illyrici, n. Zara Vecchia* Al. 42, 3.
 (Ianuarius mensis). Pridie Kal. Ian. G. VIII 2, 1. — a. d. VII. Id. Ian. C. I 5, 4. — pridie Non. Ian. III 6, 1. — a. d. XIV. Kal. Ian. Afr. 1, 1. — a. d. VI. Kal. Ian. 2, 4. — Kal. Ian. 7, 1. — a. d. III. Non. Ian. 9, 1. — pridie Non. Ian. 19, 4. — Kal. Ian. fr. p. 181, 33. 183, 4. 187, 32.
Iccius Remus G. II 3, 1. 6, 4. 7, 1.
Igilium, parva insula maris Tusci prope litus Etruriae sita, n. Giglio C. I 34, 2.
Iguvini C. I 12, 1.
Iguvium, oppidum Umbriae, n. Gubbio C. I 12, 1; 3.
Ilerda, oppidum Hispaniae citerioris, n. Lerida C. I 38, 4. 41, 2. 43, 1. 45, 1; 2. 48, 5. 49, 2. 56, 1. 59, 1. 63, 1. 69, 1; 2. 73, 2. 78, 1; 2. II 17, 4.
Ilipa, oppidum Hispaniae ulterioris Al. 57, 1.
Illurgavonenses, gens Hispaniae citerioris C. I 60, 2.
Illurgavonensis cohors C. I 60, 4.
Illyricum, pars provinciae Caesaris G. II 35, 2. III 7, 1. V 1, 5. C. III 9, 1. 78, 3. Al. 42, 1; 4 (bis). 43, 1. 44, 1; 4.
Indo, rex Hispaniae alicuius gentis, socius Caesaris H. 10, 3.
Indutiomarus, Trevir G. V 3, 2; 4; 5. 4, 1; 2; 4. 26, 2. 53, 2. 55, 1; 3. 57, 2; 3. 58, 1; 2; 4; 6. VI 2, 1. 8, 8.
Ioppe, oppidum et portus Iudaeae, n. Jaffa fr. p. 201, 3; 14.
Issa, parva insula Maris Hadriatici, n. Lissa C. III 9, 1. Al. 47, 2.
Isthmus (Corinthius) C. III 56, 3.
Istri, gens Illyrica Istriam paeninsulam Maris Hadriatici incolens G. VIII 24, 3.
Italia G. I 10, 3. 33, 4. 40, 5. II 29, 4. 35, 2; 3. III 1, 1. V 1, 1. 29, 2. VI 1, 3. 32, 6. 44, 3. VII 1, 1 (bis). 6, 1. 7, 5. 55, 3. 57, 1. 65, 4. VIII 50, 1; 3. 54, 3; 5. 55, 1. C. I 2, 2. 6, 3; 8. 9, 1; 4; 5. 25, 3; 4. 27, 2. 29, 3. 30, 3. 35, 1. 48, 4. 53, 2. II 17, 1. 18, 7. 22, 6. 32, 1; 3 (bis); 13. III 1, 2. 4, 1. 6, 1. 10, 5 (bis). 12, 2. 13, 5. 18, 4. 21, 4. 22, 4. 29, 2; 3. 39, 1. 42, 3. 57, 4. 73, 3. 78, 3 (bis); 5. 82, 2. 87, 2. Al. 53, 5. 68, 1. 77, 2. 78, 5. Afr. 22, 2. 54, 1; 4. 72, 4. H. 1, 1; 5. 10, 1; 2. fr. p. 142, 16. 177, 34. 184, 14. 185, 10. 197, 40. 198, 16.
Italica, oppidum Hispaniae ulterioris (Baeticae) C. II 20, 6. — *Eius incolae*
Italicensis Al. 52, 4 (= T. Vassius, Mercello, Munatius Flaccus).
Italicensis Al. 57, 3 (= T. Torius). H. 25, 4 (= Pompeius Niger).
Italici comteatus C. III 42, 3.
Italici negotiatores Afr. 36, 2.
Italicus tumultus fr. p. 187, 22.
Itius portus in Morinis adversus Britanniam situs, n. Boulogne s. Calais s. Wissant G. V 2, 3. 5, 1.
Ityrei, gens Syriae Coeles, saggittarii Caesaris Afr. 20, 1.
Iuba, rex Numidarum, filius Hiempsalis II., Pompeianus C. I 6, 3. II 25, 3; 4. 36, 3. 38, 1. 40, 1. 43, 2. 44, 2. Al. 51, 1. Afr. 6, 1. 25, 1; 2; 4. [30, 2]. 36, 4. 43. 48, 1; 3. 52, 1; 4. 55, 1; 2. 57, 2—6. 59, 2. 66, 4. 74, 2. 77, 1. 91, 1; 3. 94, 1. 95, 1. 97, 2; 3 (bis). — *rex* C. II 26, 2; 4. 37, 2. 38, 3. 39, 2. 41, 7. Afr. 48, 4; 5. 55, 1. 57, 5. 58, 2. 92, 1. 93, 3. 94, 1. 97, 1. fr. p. 139, 20.
Iudaei (Ἰουδαῖοι), incolae Pa-

- laestinae* fr. p. 200, 1; 13; 18; 23; 24; 26; 43; 44. 201, 10; 15; 24; 26; 32; 43—45. 202, 2.
- Iudaeus fr. p. 200, 6 (= Hyrcanus).
- Iulia, *amita Caesaris, uxor Marii* fr. p. 137, 16.
- Iulia, *colonia Genetiva v. c. Genetiva Iul.*
- Iulia *lex agraria, a. u. c. DCLXXXV. a Caesare perlatata* C. I 14, 4. Afr. 87, 3 (?). fr. p. 193, 21.
- Iulianae *legiones* Afr. 41, 2.
- Iulianae *turmae* Afr. 40, 2. 78, 4.
- Iuliani Afr. 69, 5. 78, 4. 85, 5.
- Iuliani *equites* Afr. 15, 2. 78, 7.
- Iulii = *gens Iulia* fr. p. 137, 19.
- C. Iulius *Caesar passim.*
- L. (Iulius) *Caesar, legatus et consanguineus Caesaris, consul a. u. c. DCLXXX G. VII 65, 1. (C. I 8, 2.)*
- L. (Iulius) *Caesar adulescens, superioris filius, Pompeianus* C. I 8, 2. 10, 1. II 23, 3; 4. Afr. 88, 3; 6. 89, 4.
- Sex. (Iulius) *Caesar, nepos eius, qui a. u. c. DCLXIII. consul fuit, patrum dictatoris, legatus Caesaris* C. II 20, 7. Al. 66, 1.
- M. Iuncus fr. p. 139, 34.
- Iunius, *Pompeianus* H. 16, 4.
- Q. Iunius, *Hispanus* G. V 27, 1. 28, 1.
- D. (Iunius) *Brutus (Albinus), legatus Caesaris* G. III 11, 5. 14, 3. VII 9, 1. 87, 1. C. I 36, 5. 56, 4. 57, 1. II 3, 3. 5, 1. 6, 4 (*bis*); 6. 22, 3.
- (M. Iunius) *Brutus, familiaris Ciceronis, interfector Caesaris* fr. p. 223, 35.
- M. (Iunius) *Silanus, legatus Caesaris* G. VI 1, 1.
- (Iunius *mensis*). *Idibus Iun.* Afr. 98, 1.
- Iuno fr. p. 189, 17; 28.
- Iuppiter G. VI 17, 1; 2. fr. p. 189, 17; 28. 191, 3.
- Iura *mons, Sequanos ab Helvetiis dividit* G. I 2, 3. 6, 1. 8, 1.
- L. (Iuventius) *Laterensis, adversarius Q. Cassii Longini (4.)* Al. 53, 4. 54, 1. 55, 2 (*bis*).
- Labeates, *gens Illyrici* C. III 25, 3.
- Q. Laberius *Durus, tribunus militum Caesaris* G. V 15, 5.
- Labieniani *Germani Gallique sc. equites* Afr. 29, 1.
- Labienus v. T. Atius L.
- Lacedaemon, *caput Laconiae* C. III 4, 3.
- Laelianae *naves* C. III 100, 2.
- D. Laelius, *Pompeianus* C. III 5, 3. 7, 1. 40, 4. 100, 1; 3.
- Larinales, *incolae agri Larini, oppidi Frentanorum, n. Larino* C. I 23, 5.
- Larisa, *oppidum Thessaliae, n. Larissa s. Yenischeher* C. III 80, 4. 96, 3. 97, 2. 98, 3.
- Larisaei C. III 81, 2.
- Laterensis v. Iuventius.
- Latinae, *feriae* C. III 2, 1.
- Latovici, *gens Germaniae finitima Helvetiis* G. I 5, 4. 28, 3. 29, 2.
- legiones a) *Caesaris*
 I. — G. VIII 54, 2.
 II. — Al. 53, 4; 5. 54, 3 (*secundani*). 57, 1; 3.
 III. — H. 30, 7.
 V. — Al. 50, 3. 52, 1. 53, 5. 54, 2. 55, 1. 57, 3; 5. Afr. 1, 5. 28, 2. 47, 6. 60, 4. 84, 1. H. 23, 3. 30, 7.
 VI. *veterana* — G. VIII 4, 3. Al. 33, 3. 69, 1. 76, 1. 77, 2. H. 12, 5.
 VII. — G. II 23, 4. 26, 1. III

- 7, 2. IV 32, 1. V 9, 6. VII 62, 3; 6. VIII 8, 2; 4.
- VIII. — G. II 23, 3. VII 47, 7. VIII 8, 2; 4. C. I 18, 5. III 89, 1.
- IX. — G. II 23, 1. VIII 8, 2; 4. C. I 45, 1; 2. III 45, 2. 46, 5. 62, 4. 63, 6. 66, 2. 67, 3. 89, 1. Afr. 53. 60, 1. 62, 1. 81, 1.
- X. — G. I 40, 14. 41, 2. 42, 5; 6. II 21, 1. 23, 1. 25, 1. 26, 4. IV 25, 3. VII 47, 1. 51, 1. C. III 89, 1. 91, 1. Afr. 16, 2. 53. 54, 1. 60, 1. 62, 1. 81, 1. — decumanus Afr. 16, 2; 3. decumani H. 30, 7. 31, 4.
- XI. — G. II 23, 3. VIII 2, 1. 6, 3. 8, 2; 4. C. III 34, 3.
- XII. — G. II 23, 4. 25, 1. III 1, 1. VII 62, 4. VIII 24, 2. C. I 15, 3. III 34, 3.
- XIII. — G. V 53, 6. VII 51, 2. VIII 2, 1. 11, 1. 54, 3. C. I 7, 8. 12, 3. 18, 2. Afr. 34, 4. 60, 1. 81, 1.
- XIV. — G. VI 32, 6. VIII 4, 3. C. I 46, 4. Afr. 34, 4. 45, 2. 60, 1. 81, 1.
- XV. — G. VIII 24, 3. 54, 3.
- XXI. — Al. 53, 5. 54, 2. 57, 2. (unetvicensimani); 3.
- XXVI. — Afr. 60, 1.
- XXVII. tironum — C. III 34, 2.
- XXVIII. — Afr. 60, 1.
- XXIX. — Afr. 60, 1.
- XXX. — Al. 53, 5. 54, 2. 57, 1; 3. Afr. 60, 1.
- XXXVI. — Al. 34, 3; 4. 39, 2. 40, 1; 3; 4.
- XXXVII. — Al. 9, 3.
- Deiotari legiones duae Al. (34, 4). 39, 2. 40, 2. — legio Al. (68, 2). 69, 1.
- Fabianae legiones duae C. I 40, 3; 4.
- Julianae legiones Afr. 41, 2.
- Pontica legio Al. (34, 5). 39, 2. 40, 2; 4.
- tironum legio C. III 28, 3. 29, 2. 34, 2 (quae appellabatur XXVII.). Afr. 1, 1. — t. legiones Al. 42, 4.
- vernacula legio (Hispanorum) Al. 53, (4); 5. 54, 3. 57, 1; 3 (vernaculae cohortes).
- veteranae legiones G. I 24, 2 (quatuor). C. I 25, 1 (tres). III 29, 2 (tres). — veterana legio C. III 28, 3; 5.
- b) *Pompei*: enumerantur C. III 4, 1. H. 7, 4.
- I. — C. III 88, 2. H. 18, 3.
- II. *add.* Pompeiana. — H. 13, 3.
- III. — C. III 88, 2.
- IV. (Scipionis) — Afr. 35, 4. 52, 5.
- VI. (Scipionis) — Afr. 35, 4. 52, 5.
- VII. (?) — C. I 85, 6.
- XIII. — H. 34, 3.
- Afraniana legio H. 7, 4.
- Ciliciensis legio C. III 88, 3. — gemella C. III 4, 1.
- ex per fugis conscriptae legiones duae H. 34, 2.
- Pompeiana legio C. III 69, 2.
- Syriacae legiones C. III (4, 1). 88, 3.
- vernaculae legiones duae (Hispanorum) C. II 20, 4. — vernacula legio H. (10, 3). 12, 1. 20, 2; 4; 5.
- Lemannus lacus, *in extremis Helvetiorum finibus situs*, n. *Lac Léman, Genfer* See G. I 2, 3. 8, 1. III 1, 1.
- Lemonum, *oppidum Pictonum*, n. *Poitiers* G. VIII 26, 1; 2; 4.
- Lemovices, *gens Galliae Celticae inferioris*, n. *Limousin cum oppido Limoges* G. VII 4, 6. 75, 3. 88, 4. VIII 46, 4.
- Lennium, *oppidum Lusitaniae* H. 35, 3.

- Lentulus *v.* Cornelius.
 Lepidus *v.* Aemilius.
 Lepontii, *gens Celticae Raetiae in Alpibus incolens, n. Val Leventina* G. IV 10, 3.
 Lepta, *praefectus fabrum Ciceronis* fr. p. 205, 2.
 Leptis (minor), *oppidum Africae (Byzacenae), inter Hadrumetum et Thapsum sita, n. Lamta* Afr. 7, 1. 9, 1. 10, 1. 29, 2. 61, 5. 62, 4; 5. 63, 1. 67, 1.
 Leptitani C. II 38, 1. Afr. 97, 3.
 Lesbonax, *Potamonis pater, Mytilenaeus* fr. p. 220, 20.
 Leuci, *gens Galliae Celticae, ad Mosam et Mosellam incolens, cum oppido Tullo, n. Toul* G. I 40, 11.
 Levaci, *gens Galliae Belgicae, n. Léau prope Tirlemont* G. V 39, 1.
 Lexobii, *gens maritima Galliae Celticae finitima Belgis, n. Lisieux, Normandie* G. III 9, 9. 11, 4. 17, 3. 29, 3. VII 75, 3.
 Liberalia, *sollemnia Bacchi acta a. d. XVI. Kal. April.* H. 31, 8.
 Libo *v.* Scribonius.
 Liburnae naves, *a Liburnis, gente Illyrici, appellatae* C. III 9, 1.
 Liburnica classis C. III 5, 3.
 1. M. (Licinius) Crassus *pater, triumvir* G. I 21, 4. IV 1, 1. VIII 53, 1. C. III 31, 3.
 2. M. (Licinius) Crassus, *superioris filius maior, quaestor Caesaris* G. V 24, 3. 46, 1; 3. 47, 1; 2. VI 6, 1.
 3. P. (Licinius) Crassus, *superioris frater minor, legatus Caesaris* G. I 52, 7. II 34. III 7, 2. 8, 2; 5. 9, 1. 11, 3. 20, 1. 21, 2; 3. 22, 4. 23, 1; 7. 24, 5. 25, 1; 2. 26, 1. 27, 1. VIII 46, 1.
 Licinius Damasippus *senator* C. II 44, 3. Afr. 96, 1. — *Damasippi liberi* Afr. 89, 5.
 L. Licinius Squillus, *inimicus Cassii* 4. Al. 52, 4. 55, 4.
 P. Ligarius Afranianus Afr. 64, 1.
 Q. Ligarius, *Pompei legatus* Afr. 89, 2.
 Liger, *eris, flumen Galliae Celticae, n. Loire* G. III 9, 1. VII 5, 4. 11, 6; 9. 55, 1; 9; 10. 56, 3. 59, 1. VIII 27, 2.
 Lilybaeum, *promontorium Siciliae cum oppido a Carthaginiensibus condito, n. Capo di Boco et Marsala* Afr. 1, 1. 2, 2. 34, 4. 37, 1.
 Lingones, *gens Galliae Celticae, n. Langres* G. I 26, 4 (bis). 40, 11. IV 10, 1. VI 44, 3. VII 9, 4. 63, 7. 66, 2. VIII 11, 2.
 Liscus, *princeps Haeduum* G. I 16, 5. 17, 1. 18, 1 (bis).
 Lissus, *oppidum Illyrici, n. Alessio* C. III 26, 4. 28, 1; 2. 29, 1; 3. 40, 5 (bis). 42, 4. 78, 4.
 Litavicus, *Haedus nobilis* G. VII 37, 1; 7. 38, 1; 4; 6. 39, 3. 40, 3; 6; 7. 42, 1. 43, 2. 54, 1. 55, 4. 67, 7.
 (L.) Livineius Regulus, *legatus Caesaris* Afr. 89, 3.
 Longinus *v.* Cassius.
 Longus *v.* Considius.
 Lucani, *incolae regionis Italiae inferioris* C. I 30, 4.
 Q. Lucanius, *centurio Caesaris* G. V 35, 7.
 L. Luceius, *historiarum scriptor, Pompei et Ciceronis amicus* C. III 18, 3.
 Luceria, *oppidum Apuliae, n. Lucera* C. I 24, 1.
 (C.) Lucilius Hirrus, *Pompeianus* C. I 15, 5. III 82, 4.
 Q. Lucretius, *senator, Pompeianus* C. I 18, 1; 3.

- (Q.) Lucretius Vespillo, *Pompeianus* C. III 7, 1.
 Lucterius *Cadurcus* G. VII 5, 1. 7, 1. 8, 1. VIII 30, 1. 32, 1; 2. 34, 1; 2. 35, 1; 2; 6. 39, 1. 44, 4.
 Lugotorix, *igis, dux Britannorum* G. V 22, 2.
 Luna, *dea Germanorum* G. VI 21, 2.
 Lupus *v. Rutilius* L.
 Lusitani C. I 44, 2. 48, 7. H. 18, 6. 35, 3. 36, 1; 2. 38, 3. 40, 2; 5; 7.
 Lusitania, *pars Hispaniae ulterioris* C. I 38, 1; 2; 3. Al. 48, 2. 51, 3. H. 35, 2; 3.
 Lusitanus *v. Cato* L.
 Lutetia *s. Lutetia Parisiorum, oppidum Galliae Celticae, n. Paris* G. VI 3, 4. VII 57, 1. 58, 3; 5; 6 (*bis*).
 Lycomedes, *Bithynus* Al. 66, 4.
 † Lydda, *oppidum Iudaeae, a Romanis Diospolis appellata, n. Ludd* fr. p. 201, 29.
- Macedones, *equites Pompei* C. III 4, 6.
 Macedonia C. III 4, 1; 4. 11, 2. 33, 2. 34, 3. 36, 1—3. [41, 1]. 57, 1. 79, 2. 102, 3. Al. 42, 4 (*bis*).
 Macedonia libera (= ἡ ἄνω), *pars Macedoniae finitima Epiro et Illyrico* C. III 34, 4.
 N. Magius, *Cremonensis, praefectus fabrum Pompei* C. I 24, 4. 26, 2. fr. p. 211, 14; 24.
 (Maius mensis). — XV. Kal. M. fr. p. 212, 37.
 Malaca, *oppidum Baeticae, n. Malaga* Al. 64, 2.
 Malchus, *rex Nabataeorum* Al. 1, 1.
 L. Mallius, *proconsul, a. u. c. DCLXXVI ex Aquitania profugit* G. III 20, 1.
 Mandubii, *gens Galliae Celticae, quorum oppidum Alesia* G. VII 68, 1. 71, 7. 78, 3.
 Mandubracius, *Britannus, filius regis Trinobantium* G. V 20, 1—3. 22, 5.
 Manilius *Tusculus, inimicus Cassii* 4. Al. 53, 2.
 L. Manlius Torquatus, *Pompeianus, praetor a. u. c. DCCV. C. I 24, 3. III 11, 3. Afr. 96, 1.*
 Marcellinus *v. Cornelius*.
 Marcellus *v. Claudius*.
 Marcii Reges, *clara gens Romana, oriunda ab Anco Marcio rege* fr. p. 137, 18.
 Marcius *v. Ancus* M.
 Q. Marcius, *tribunus milit. Pompei* H. 11, 2.
 Marcius Crispus, *tribunus militum Caesaris* Afr. 77, 2.
 (L. Marcius) Philippus, *Caesarianus, consul a. u. c. DCLXXXVIII. C. I 6, 5.*
 (L. Marcius) Philippus, *superioris filius, Caesarianus, trib. pleb. a. u. c. DCCV. C. I 6, 4.*
 Marcius Rufus, *quaestor Scribonii Curionis* C. II 23, 5. 24, 1. 43, 1.
 Marcomanni, *gens Germaniae inter Rhenum et Moenum et Danuvium incolens* G. I 51, 2.
 C. Marius, *ille, qui Teutonos Cimbroque vicit* G. I 40, 5. Afr. 32, 3. 35, 4. 56, 3.
 Marrucini, *gens Sabella Italiae mediae* C. I 23, 5. II 34, 3.
 Mars, *deus belli* G. VI 17, 1; 2. — aequo Marte VII 19, 3. — pari M. VIII 19, 2.
 Marsi, *gens Italiae mediae* C. I 15, 7. 20, 3. II 27, 1. 29, 3.
 (Martius mensis). — A. d. XI. Kal. Mart. H. 19, 6. — a. d. III. Non. Mart. H. 27, 2. — Id. Mart. fr. p. 199, 20. — a. d. VII. Id. Mart. fr. p. 211, 23.

- Massilia, *oppidum Galliae provinciae clarissimum*, n. *Marseille* C. I 34, 2; 4. 35, 1. 36, 1; 4; 5 (*bis*). 56, 4. II 1, 1; 3. 3, 3. 7, 3. 17, 4. 21, 5.
- Massilienses C. I 34, 3; 4. 35, 1. 56, 1. 57, 2; 4. 58, 1; 5. II 3, 1; 3. 4, 1; 5 (*bis*). 5, 1. 6, 1. 7, 2; 4. 14, 5. 15, 1. 18, 1. 22, 1; 2; 5.
- Matisco, *oppidum Haeduarum ad Ararim fl. situm*, n. *Mâcon* G. VII 90, 7.
- Matrocles (*Διῆς Ματροκλέους*), *Mytilenaeus* fr. p. 220, 22.
- Matrona, *flumen Galliae Celticae, quod Gallos a Belgis dividit*, n. *Marne* G. I 1, 2.
- Mauretania, *ea pars Africae, quae ad Hispaniam spectat*, n. *Marokko et Algerien* C. I 6, 3. 39, 3. 60, 5. Al. 51, 1. 52, 1. 59, 2. Afr. 22, 2. 23, 1. [95, 1].
- Mauri, *superioris incolae* Afr. 3, 1.
- Mauri equites Afr. 6, 3. 7, 5. 83, 3.
- Maximus v. Fabius.
- Mazaca, *oppidum Cappadociae ad Argaeum montem situm, postea Caesarea appellata*, n. *Kaisarieh* Al. 66, 3.
- Mediomatrici, *gens Galliae Celticae, inter Treveros et Leucos incolens*, n. *Metz* G. IV 10, 3. VII 75, 3.
- Medobriga, *oppidum Lusitaniae, n. Marvao* Al. 48, 2.
- Medobrigenses Al. 48, 2.
- Meldi, *gens Galliae Celticae inter Matronam et Sequanam incolens*, n. *Meaux* G. V 5, 2.
- Memnon, *rex Aethiopum* H. 25, 4.
- Menander dimidiatus = *Terentius Afer* fr. p. 150, 16.
- Menapii, *gens Galliae Belgicae inter Mosam et Scaldim incolens*, n. *Gemappe* G. II 4, 9. III 9, 9. 28, 1. IV 4, 2; 4; 5; 7. 22, 5. 38, 3 (*bis*). VI 2, 3. 5, 4—6. 6, 2; 4. 9, 1. 33, 1. VIII 15, 2.
- Menedemus, *princeps Macedoniae liberae* C. III 34, 4.
- L. Mercello *Italicensis* Al. 52, 4. 55, 4.
- Mercurius *deus* G. VI 17, 1.
- Messala v. Valerius.
- Messana, *oppidum Siciliae, n. Messina* C. II 3, 2. III 101, 1 (*bis*); 3. Afr. 28, 2.
- C. Messius, *primum Pompeianus, deinde Caesarianus* Afr. 33, 2; 4. 43.
- Metellus v. Caecilius.
- Metiosedum, *oppidum Senonum in insula Sequanae positum, n. Melun* G. VII 58, 2; 5. 60, 1. 61, 5.
- M. Metius, *hospes Ariovisti* G. I 47, 4. 53, 8.
- Metropolis, *oppidum Thessaliae inter Gomphos et Pharsalum situm* C. III 80, 7.
- Metropolitae C. III 81, 1; 2.
- Milo v. Annius M.
- Minerva *dea* G. VI 17, 1; 2. C. III 105, 3 (*bis*). fr. p. 189, 17; 28.
- L. Minucius Basilius, *legatus Caesaris* G. VI 29, 4. 30, 1. VII 90, 5.
- C. Minucius Reginus, *eques Romanus, Pompeianus* Afr. 68, 4.
- Minucius Rufus, *navibus Pompei Orici praefectus* C. III 7, 1.
- Minucius Silo, *Cassii (4.) interfectus* Al. 52, 2. 53, 3. 55, 2; 3.
- Q. Minucius Thermus, *praetor, Pompeianus* C. I 12, 1; 2.
- Mithridates (VI., Magnus, Eupator), *rex Ponti* Al. 72, 2. 73, 2. 78, 2.
- Mithridates Pergamenus, *i. e. Pergami educatus, superioris filius nothus* Al. 26, 1. 27, 2 (*bis*); 4; 5; 7. 28, 1 (*bis*); 2. 78, 2. fr. p. 200, 10.

- Mona insula, *inter Britanniam et Hiberniam sita, n. Anglesea* G. V 13, 3.
- Morini, *gens in ora maritima Galliae Belgicae incolens* G. II 4, 9. III 9, 9. 28, 1. IV 21, 3. 22, 1; 5. 37, 1. 38, 1. V 24, 2. VII 75, 3. 76, 1.
- Moritasgus, *rex Senonum, frater Cavarini* G. V 54, 2.
- Mosa, *flumen Galliae Celticae et Belgicae, n. Maas* G. IV 9, 3. 10, 1. 12, 1. 15, 2. 16, 2. V 24, 4. VI 33, 3.
- Munatius Flaccus, *Italicensis* Al. 52, 3; 4.
- L. Munatius (Flaccus), *Pompeianus* H. 19, 4.
- L. Munatius Plancus, *legatus Caesaris* G. V 24, 3. 25, 4. C. I 40, 5. Afr. 4, 1.
- Munda, *oppidum Baeticae, inter Ucubim et Ursonem situm* H. 32, 1. 33, 1. 41, 1; 6. 42, 1.
- Mundenses H. 36, 4.
- Mundensis campus H. 27, 6.
- Murcus *v.* Stadius.
- Mytilenae, *caput Lesbi insulae, n. Mitilini* C. III 102, 4.
- Mytilenaei fr. p. 220, 11; 20.
- Nabataei, *gens Arabiae Petraeae* Al. 1, 1.
- *Naeva, *oppidum Baeticae inter Hispalim et Carmonem situm (n. Villaverde)* Al. 57, 2.
- Nammeius *Helvetius* G. I 7, 3.
- Namnetes, *gens Galliae Celticae, n. Nantes* G. III 9, 9.
- Nantuates, *gens Alpina Galliae Celticae finitima provinciae* G. III 1, 1; 4. 6, 5. IV 10, 3.
- Narbo, *oppidum Galliae provinciae (Narbonensis), n. Narbonne* G. III 20, 2. VII 7, 2—4. VIII 46, 3. C. I 37, 1. II 21, 5.
- Nasidianae naves C. II 7, 1; 2.
- L. Nasidius, *eques Romanus, Pompeianus* C. II 3, 1. 4, 4; 5 (bis). Afr. 64, 2. 98, 2.
- Nasua, *dux Sueborum, frater Cimberii* G. I 37, 3.
- Naupactus, *oppidum Locrorum Ozolorum, n. Lepanto* C. III 35, 1.
- Neapolis a) *oppidum Africae (Zeugitanae), n. Nabel* Afr. 2, 6. b) *oppidum Campaniae, n. Napoli* C. III 21, 5.
- Nemetes, *gens Germanica Galliae Celticae* G. I 51, 2. VI 25, 2.
- Nemetocenna, *oppidum Atrebatum, n. Arras* G. VIII 46, 7. 52, 1.
- Nero *v.* Claudius.
- Nervicum proelium G. III 5, 2.
- Nervii, *gens bellicosissima Galliae Belgicae, inter Sabim et Scaldim incolens* G. II 4, 8. 15, 3. 16, 2. 17, 2; 4; 5. 19, 1. 23, 4. 28, 1. 29, 1. 32, 2. V 24, 2. 38, 2; 4. 39, 3. 41, 1. 42, 1. 46, 4. 48, 2. 56, 1. 58, 7. VI 2, 3. 3, 1. 29, 4. VII 75, 3.
- Nervius G. V 45, 2 (= Vertico).
- Nicomedes (III.), *rex Bithyniae* fr. p. 139, 32.
- Nicopolis, *oppidum Armeniae minoris, n. Enderes* Al. 36, 3 (bis). 37, 3.
- Niger *v.* Caecilius.
- Nilus, *flumen Aegypti* Al. 5, 1; 2. 13, 1. 27, 1. 28, 2; 3. 29, 1. 30, 5; 6.
- Nitiobroges, *gens Aquitaniae, cuius caput Aginnum, n. Agen* G. VII 7, 2. 31, 5. 46, 5. 75, 3.
- (Nonius) Asprenas, *proconsul, legatus Caesaris* Afr. 80, 4. H. 10, 2.
- Noreia, *oppidum Noricorum s. Tauriscorum, n. Neumarkt* G. I 5, 4.

- Norica uxor *Ariovisti* G. I 53, 4.
 Noricus ager, *regio inter Alpes et Danuvium fl. sita* G. I 5, 4.
 Noricus rex (*Voccio?*) C. I 18, 5.
 Noviodunum a) *oppidum Biturigum (Cuborum), n. Bourges* G. VII 12, 2. 14, 1. b) *oppidum Haeduorum, n. Nevers* G. VII 55, 1; 5. c) *oppidum Suessionum, n. Soissons* G. II 12, 1.
 Numidae, *incolae Numidiae, milites levis armaturae in exercitibus et Caesaris et Pompei.* G. II 7, 1. 10, 1. 24, 4. C. II 25, 3; 5. 38, 4. 39, 4. 41, 6. Afr. 6, 6. 13, 1. 14, 2. 15, 1. 19, 4. 32, 3. 38, 2. 39, 3. 40, 2. 42, 1. 43. 48, 1. 52, 3. 59, 2; 3; 5. 61, 2; 5. 66, 4. 69, 4. 70, 4. 75, 2. 78, 7.
 Numidae equites Afr. 18, 1. 19, 3. 35, 4. 70, 3.
 Numidia, *regio Africae septentrionalis inter Mauretanium et agrum Carthaginensem sita* Al. 51, 1. Afr. 22, 2. 36, 4.
 Nymphaeum, *promontorium et portus Illyrici, n. St. Juan de Medua* C. III 26, 4.
 Obucula, *oppidum Baeticae (Detanorum), n. Monclova* Al. 57, 3.
 Oceanus G. I 1, 5; 7. II 34. III 7, 2. 9, 1; 7. 13, 4. IV 10, 2; 4; 5. 29, 1. VI 31, 3. 33, 1. VII 4, 6. 75, 4. VIII 31, 4. 46, 4. C. I 38, 3.
 Ocelum, *oppidum Graiocelorum in Gallia Cisalpina situm, n. Oulx* G. I 10, 5.
 Octaviana acies Al. 45, 4.
 Octaviana navis Al. 46, 2.
 Octavianae naves Al. 42, 3.
 Octaviani C. III 9, 6. Al. 45, 4.
 Octaviani propugnatores Al. 46, 5.
 Octaviani remiges Al. 47, 2.
 M. Octavius, *aedilis a. u. c. DCCIV, Pompeianus* C. III 5, 3. 9, 1; 4; 6—8. Al. 42, 3. 43, 4. 44, 1; 3; 4 (*bis*). 45, 1 (*bis*). 46, 1; 5; 6. 47, 1; 3 (*bis*); 4. Afr. 44, 2.
 Octodurus, *vicus Varagrorum in Gallia Celtica, n. Martigny, Kanton Wallis* G. III 1, 4.
 Octogesa, *oppidum Hispaniae citerioris ad Hiberum fl. situm, prope oppidum nunc Mequienza appellatum* C. I 61, 5. 68, 1. 70, 4.
 Ollovido, *onis, rex Nitiobrogum, pater Teutomati* G. VII 31, 5.
 M. Opimius, *praefectus equitum Scipionis* C. III 38, 4.
 Oppius, *legatus Caesaris* Afr. 68, 4.
 C. Oppius, *Caesaris familiaris, qui Romae res eius absentis curabat* fr. p. 211, 2; 22.
 Orchomenus, *oppidum Boeotiae, n. Skripu* C. III 56, 4.
 Orcynia silva *Hercynia a Graecis appellatur* G. VI 24, 2.
 Orgetorix, *igis, princeps Helvetiorum* G. I 2, 1. 3, 1; 3. 4, 1—3. 9, 3. 26, 4.
 Oricum, *oppidum maritimum Epiri, n. Ericho* C. III 7, 1. 11, 3. 12, 1. 13, 1. 14, 2. 15, 1. 16, 2. 23, 1. 34, 1. 39, 1. 40, 1. 78, 3—5. 90, 1.
 Oscenses, *incolae Oscae, oppidi Hispaniae citerioris, n. Huesca* C. I 60, 1 (*bis*).
 Osismi, *una ex civitatibus Armoricae Galliae Celticae* G. II 34. III 9, 9. VII 75, 4.
 Otacilius Crassus, *Pompeianus* C. III 28, 2; 4; 6. 29, 1.
 Paciaecus *v. Vibius.*
 Pacidei duo, *fratres, Pompeiani* Afr. 13, 1.

- Pacideius *alter horum* Afr. 78, 4; 10.
- Padus, *flumen Galliae Cisalpinae*, n. Po G. V 24, 4.
- Paeligni, *gens Sabella mediae Italiae* C. I 15, 7. II 29, 3.
- Paelignus v. Attius et Fabius.
- Paemani, *gens Germanica Galliae Belgicae in Arduenna silva incolens*, n. Famene G. II 4, 10.
- Palaepharsalus, *oppidum Thessaliae prope Pharsalum situm*, n. Farsa Al. 48, 1.
- Palaeste, *oppidum Epiri in ora maris Hadriatici situm*, n. Paleassa C. III 6, 3.
- Parada, *oppidum Africae (Zeugitanae)* Afr. 87, 1.
- Paraetonium, *oppidum et portus Aegypti proxime Alexandriam* Al. 8, 2.
- Parisii, *gens Galliae Celticae ad Sequanam incolens; caput eorum Lutetia*, n. Paris G. VI 3, 4. VII 4, 6. 34, 2. 57, 1. 75, 3.
- Parthi, *gens infra mare Caspium incolens* C. III 31, 3. 82, 4.
- Parthicum bellum G. VIII 54, 1. 55, 1. C. I 9, 4. III 31, 4.
- Parthini, *gens Illyrici prope Dyrrachium incolens* C. III 11, 3. 41, 1. 42, 4; 5.
- Q. Patisius, *legatus Domitii Calvinii* Al. 34, 5.
- Paulus v. Aemilius.
- Q. Pedius, *legatus Caesaris* G. II 2, 2. 11, 3. C. III 22, 2. H. 2, 2. 12, 2.
- Pelusium, *oppidum munitissimum Aegypti inferioris*, n. Tineh C. III 103, 1. 108, 2. Al. 26, 2 (bis).
- Penates dei fr. p. 191, 3.
- Pergamenus v. Mithridates.
- Pergamum, *caput Mysiae, regionis Asiae minoris ad Caicum fl. situm*, n. Bergamah C. III 31, 4. 105, 5. Al. 78, 2.
- Petra, *locus editus prope Dyrrachium situs* C. III 42, 1.
- Petraeus *Thessalus, Caesaris studiosus* C. III 35, 2.
- Petreianum auxilium Afr. 19, 4.
- M. Petreius, *legatus Pompei* C. I 38, 1—4. 39, 1. 40, 4. 42, 2. 43, 1. 53, 1. 61, 2. 63, 3. 65, 1. 66, 3. 67, 1. 72, 5. 73, 4. 74, 3. 75, 2. 76, 1. 87, 3. II 17, 4. 18, 1. Afr. 18, 1. 19, 4. 20, 2. 24, 1. 91, 1; 4. 94, 1 (bis). 97, 2.
- Petrocorii, *gens Galliae Celticae ad Garumniam fl. incolens*, n. Périgord cum oppido Périgueux G. VII 75, 3.
- M. Petronius, *centurio Caesaris* G. VII 50, 4.
- L. Petrosidius, *aquilifer Romanus* G. V 37, 5.
- Phaenias, *filius Callippi, pater Phaeniae insequentis, Mytilenaeus* fr. p. 220, 21.
- Phaenias, *filius superioris, nepos Callippi, Mytilenaeus* fr. p. 220, 20.
- Pharitae, *incolae Phari* Al. 17, 4; 5. 19, 2.
- Pharnaces (II.), *rex Ponti, Mithridatis Magni filius* Al. 34, 1; 2. 35, 1. 36, 1; 4. 37, 2; 3. 38, 1; 2. 40, 3. 41, 1. 65, 3. 69, 1; 2 (bis); 3. 70, 1; 4; 5; 8. 71, 1. 72, 3. 74, 1 (bis); 3; 4. 76, 3; 4. 78, 2. H. 1, 1.
- Pharsalicum proelium Al. 42, 3.
- Pharus a) *insula Aegypti prope Alexandriam sita*, n. Faro Al. 14, 1. 19, 1. 26, 2. b) *turris in ea ad regendos navium cursus exstructa* C. III 111, 6. 112, 1; 4; 5.
- Philippus v. Marcius.
- Philo Pompeianus H. 35, 2.
- Phoenice, *ora maritima Asiae*

- finitima Syriae et Palaestinae* C. III 3, 1. fr. p. 201, 30.
- Phoenices C. III 101, 1.
- Picenum, *regio Italiae mediae* C. I 12, 3. 29, 2.
- Picenum, (*adi.*) v. Asculum P.
- Picenus ager C. I 15, 1; 4 (*bis*).
- Pictones, *gens Galliae Celticae, n. Poitou; oppidum eorum Lemonum, n. Poitiers* G. III 11, 5. VII 4, 6. 75, 3. VIII 26, 1. 27, 1.
- Pirustae, *gens Illyrici* G. V 1, 5; 7.
- Pisaurum, *oppidum Umbriae, n. Pesaro* C. I 11, 4. 12, 1.
- Piso Aquitanus, *in Caesaris exercitu stipendia facit* G. IV 12, 4.
- Piso v. Calpurnius et Pupius.
- Placentia, *oppidum Galliae Cisalpinae, n. Piacenza* C. III 71, 1.
- Plaetoria lex, *a. u. c. CCCCLXXXX data in tutelam minorum* fr. p. 184, 1.
- C. Plaetorius, *Domitii Calvini quaestor* Al. 34, 5.
- Plaetorius Rustianus, *Scipionis familiaris* Afr. 96, 1.
- Plancus v. Munatius.
- Pleumoxii, *gens Galliae Belgicae, n. Moxhe (?)*, *Westflandern* G. V 39, 1.
- M. Plotius, *Caesarianus* C. III 19, 7.
- Pompeia, *Cn. Pompei (2.) filia, L. Sullae Fausti uxor* Afr. 95, 3.
- Pompeia lex *de ambitu a. u. c. DCCII. a Cn. Pompeio (2.) lata* C. III 1, 4.
- Pompeiana acies C. III 94, 4. (*Pomp. 2.*)
- Pompeiana legio a) C. III 69, 2. (*Pomp. 2.*) b) H. 13, 3. (*Pomp. 3.*)
- Pompeianae copiae C. III 66, 2. (*Pomp. 2.*)
- Pompeianae partes H. 35, 2 (*bis*). 37, 1. (*Pomp. 3.*)
- Pompeianae res C. II 17, 1. III 35, 2. (*Pomp. 2.*)
- Pompeiani a) C. III 42, 3. 44, 4. 46, 3; 5. 48, 2. 51, 1; 6. 53, 1. 63, 6. 65, 1 (*bis*). 67, 4. 72, 1. 84, 4. 93, 1; 2; 8. 94, 2. 95, 1. 97, 2; 3; 4 (*bis*). 101, 7. Al. 59, 1. (*Pomp. 2.*) b) Afr. 23, 2. H. 14, 3. 16, 1. 34, 1. (*Pomp. 3.*)
- Pompeiani colles C. III 84, 2. (*Pomp. 2.*)
- Pompeiani dilectus C. I 15, 5. (*Pomp. 2.*)
- Pompeiani milites C. I 28, 1. III 107, 1. Al. 9, 3. (*Pomp. 2.*)
- Pompeianum proelium Afr. 19, 3. (*Pomp. 2.*)
- Pompeianus equitatus C. III 58, 1. (*Pomp. 2.*)
- Pompeianus exercitus C. I 40, 2. III 99, 4. (*Pomp. 2.*)
1. Cn. Pompeius, *interpres Titurii Sabini* G. V 36, 1.
2. Cn. Pompeius (Magnus), *pater, triumvir* G. IV 1, 1. VI 1, 2; 4. VII 6, 1. VIII 52, 4; 5. 53, 1. 54, 1—3. 55, 1. C. I 1, 4. 2, 1 (*bis*); 3 (*bis*); 6. 3, 1 (*bis*); 2; 4. 4, 3; 4. 6, 1; 3. 7, 1; 4. 8, 2; 3; 4 (*bis*). 9, 1; 5. 10, 1; 3; 4. 13, 4. 14, 1; 3. 15, 4. 17, 1. 18, 6. 19, 1; 4. 23, 4. 24, 1; 4; 5. 25, 2. 26, 1; 2; 3; 5. 27, 2. 28, 1—3. 29, 1 (*bis*); 3. 30, 1; 5. 32, 3; 8 (*bis*). 33, 2. 34, 1; 3. 35, 4. 38, 1. 39, 3. 53, 2. 60, 5. 61, 3. 76, 1. 84, 3. II 3, 1. 17, 2. 18, 5; 7. 25, 4. 32, 3. III 1, 4. 3, 1. 4, 5. 9, 8. 10, 1; 2 (*bis*); 11. 11, 1 (*bis*); 2; 3. 13, 1; 3; 6. 16, 4; 5. 17, 2; 5. 18, 3; 4. 19, 1. 22, 1. 23, 2. 25, 2. 29, 1; 3. 30, 1—4; 7. 33, 1. 41, 3—5. 42, 1; 5. 43, 1; 2; 3 (*bis*). 44, 1; 6. 45, 1 (*bis*);

- 2; 6. 49, 1. 51, 7. 52, 1. 54, 1. 55, 1 (*bis*); 2. 56, 3. 57, 2. 58, 2; 5. 60, 4; 5. 61, 1; 2 (*bis*); 3. 63, 5. 65, 3 (*bis*). 66, 4. 67, 1; 3; 4. 69, 1; 4. 70, 1; 2. 71, 2. 75, 3. 76, 2; 4. 77, 3. 78, 2; 3; 5. 79, 2—4; 6 (*bis*). 80, 3 (*bis*); 4. 81, 3. 82, 1; 2 (*bis*); 4 (*bis*). 83, 1—3. 84, 1; 2; 5. 85, 1; 2 (*bis*); 3. 86, 1. 87, 1 (*bis*); 6. 88, 1; 2; 4. 89, 3. 92, 2; 4. 93, 3; 4; 6. 94, 5. 96, 1; 3. 97, 3. 102, 1—3; 7. 103, 1; 3—5. 104, 1; 2. 106, 1; 4. 108, 6. 111, 3. Al. 3, 3 (*bis*). 42, 4; 5. 48, 1. 51, 1. 56, 1. 58, 1—3. 59, 1 (*bis*). 67, 1. 69, 3. 70, 2. Afr. 64, 1. fr. p. 211, 6; 14; 16; 18; 24; 32.
3. Cn. Pompeius (Magnus) adulescens, *superioris filius maior* C. III 4, 4. 5, 3. 40, 1. Afr. 22, 1. 23, 2; 3. H. 1, 1 (*bis*); 4; 5. 2, 1 (*ter*). 3, 1; 2; 5. 4, 1; 4. 5, 2; 3. 6, 2; 3 (*bis*). 7, 1; 3. 8, 1; 6. 9, 1. 10, 2. 11, 1; 2. 12, 3. 13, 1; 2; 5. 14, 1. 16, 2 (*bis*). 17, 1; 2. 18, 3; 4; 6; 9. 19, 4. 20, 1; 2. 21, 3. 22, 1. 24, 2. 26, 2; 3. 27, 3; 4; 5. 6 (*bis*). 28, 1. 29, 1. 32, 6; 7; 8 (*bis*). 36, 1. 37, 1; 2. 38, 1; 2; 4. 39, 1; 2. 40, 1. 41, 5. 42, 6.
4. Sex. Pompeius (Magnus), *superioris frater, filius minor Pompei (2.)* H. 3, 1. 4, 3. 32, 4. 34, 2.
5. Q. Pompeius Niger, *eques Romanus Italicensis* H. 25, 4.
6. (Q.) Pompeius Rufus, *Pompeianus* Afr. 85, 7.
- Pomponiana classis C. III 101, 2.
- M. Pomponius, *praefectus classis Caesaris* C. III 101, 1.
- Pontica legio *Caesaris* Al. 39, 2. 40, 2; 4. *cf.* legio.
- Ponticae naves *Caesaris* Al. 13, 5. 14, 1.
- Pontici cives Al. 41, 1.
- Pontus, *regio Asiae minoris, quae continetur Armenia, Cappadocia, Galatia, Paphlagonia, Ponto Euxino* C. III 3, 1. 4, 3. Al. 34, 5. 35, 3. 41, 1; 2. 65, 2; 3. 67, 1. 69, 1. 70, 5; 7. 72, 1. 77, 2 (*bis*).
- M. (Porcius) Cato (Uticensis), *pronepos Censorii* C. I 4, 1 (*bis*). 30, 2; 4. 32, 3. Afr. 22, 1. 36, 1. 87, 3; 7. 88, 1. 93, 3. fr. p. 145, 35 (*bis*). — Catonis filius Afr. 89, 5.
- Postumiana castra *v.* Castra P.
- Postumus *v.* Fulvius et Rabirius.
- Potamo, *Lesbonactis filius. Mytilenaeus* fr. p. 220, 20.
- Pothinus, *eunuchus, procurator regni Aegyptii* C. III 108, 1. 112, 12.
- Praeconinus *v.* Valerius.
- Procillus *v.* C. Valerius P.
- Ptianii, *gens Aquitaniae sub Pyrenaeorum radicibus* G. III 27, 1.
1. Ptolomaeus (XI. Nothos s. Auletes), *rex Aegypti* C. III 4, 4. 103, (3); 5. 107, 2. 108, 4; 5. 109, 4. 110, 6. 112, 10. Al. 4, 1. 33, 1.
2. Ptolomaeus (XII. Dionysos), *superioris filius maior, puer aetate belli Alexandrini temporibus* C. III 103, 2. 107, 2. — *rex (puer)* C. III 103, 4; 5. 104, 1. 106, 4. 108, 1—3. 109, 1; 3; 6. 112, 12. Al. 23, 1; 2. 24, 1—6. 25, 1. 27, 2. 28, 1—3. 29, 1; 2; 5. 30, 1; 3 (*bis*). 31, 6. 33, 2 (*eius frater minor*).
- Ptolomais, *oppidum Phoenices, n. St.-Jean d'Acre s. Akka* C. III 105, 5.
- T. Pullo, *centurio Q. Ciceronis* G. V 44, 1; 3; 6; 7; 10; 12. C. III 67, 5.
- L. Pupius, *primi pili centurio in Pompei exercitu* C. I 13, 4; 5.
- M. (Pupius) Piso (Calpurnianus), *consul a. u. c. DCLXXXIII.* G. I 2, 1. 35, 4.

- Puteoli, *oppidum Campaniae*, n. *Pozzuoli* C. III 71, 1.
- Pyrenaei montes, *Galliam ab Hispania dividunt* G. I 1, 7.
- Pyrenaei saltus C. I 37, 1.
- Pyrenaeus saltus C. III 19, 2.
- Quadratus v. Volusenus.
- Quinctius Scapula, *Pompeianus* H. 33, 3.
- (Quintilis mensis). — A. d. IV. Kal. Quint. Afr. 98, 2. — Kal. Quint. fr. p. 183, 22.
- Sex. Quintilius Varus, *Pompeianus*, *quaestor Domitii Ahenobarbi* C. I 23, 2. II 28, 1; 2.
- (C.) Rabirius Postumus, *eques Romanus*, *idem*, *quem Cicero defendit a. u. c. DCC.*, *Caesarianus* Afr. 8, 1. 26, 3.
- L. Racilius, *insidiatur Cassio Longino* (4.) Al. 52, 2 (bis). 53, 3. 55, 2 (bis).
- Rauraci, *gens Galliae Celticae ad Rhenum incolens*, *Helvetiis finitima*, *ubi postea Augusta Rauracorum*, n. *Augst prope oppidum Basel* G. I 5, 4. 29, 2. VI 25, 2. VII 75, 3.
- Ravenna, *oppidum Galliae Cisalpinae*, *etiam nunc Ravenna* C. I 5, 5.
- Rebilus v. Caninius R.
- Redones, *una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae*, n. *Rennes* G. II 34. VII 75, 4.
- Reginus v. Antistius et Minucius.
- Regulus v. Livineius.
- Remi, *gens potentissima Galliae Belgicae inter Axonam et Matronam incolens*; *eorum oppida Bibrax et Durocortorum*, n. *Reims* G. II 3, 1. 4, 4. 5, 1; 4 (bis); 5. 6, 1. 7, 3. 9, 4. 12, 1; 5. III 11, 2. V 3, 4. 24, 2. 53, 1 (bis). 54, 4. 56, 5. VI 4, 5. 12, 7 (bis); 9. 44, 1. VII 63, 7. 90, 5. VIII 6, 2 (bis). 11, 2. 12, 3; 7.
- Remus G. II 6, 4 (= Iccius).
- Rhaseypolis, *Thrax*, *Pompeianus* C. III 4, 4.
- Rhenus flumen, *Galliam a Germania dividit*, n. *Rhein* G. I 1, 3; 5; 6. 2, 3. 5, 4. 27, 4. 28, 4. 31, 5; 11; 16. 33, 3. 35, 3. 37, 3 (bis). 43, 9. 44, 2. 53, 1. 54, 1 (ter). II 3, 4. 4, 2. 29, 4. 35, 1. III 11, 1. IV 1, 1 (bis). 3, 3. 4, 1; 3; 6; 7. 6, 3. 10, 1; 3. 14, 5. 15, 2. 16, 1; 2; 4; 6. 17, 1; (3—10 pons). 19, 4. V 3, 1; 4. 24, 4. 27, 8. 29, 3. 41, 3. 55, 1; 2. VI 9, 1. 24, 1. 29, 4. 32, 1. 35, 4—6. 41, 1. 42, 3. VII 65, 4. VIII 13, 2.
- Rhodanus flumen *Galliae provinciae*, *quam ab Helvetiis dividit*, n. *Rhone* G. I 1, 5. 2, 3. 6, 1; 2; 4. 8, 1; 4. 10, 5. 11, 5. 12, 1. 33, 4. III 1, 1. VII 65, 3. C. II 1, 2.
- Rhodia classis *Pompei* C. III 26, 2.
- Rhodia navis *Caesaris* Al. 11, 1.
- Rhodiae naves a) *Pompei* C. III 5, 3. 27, 2. b) *Caesaris* C. III 106, 1. Al. 13, 5. 14, 1. 15, 1; 5. 25, 3.
- Rhodii Al. 11, 3. 15, 2. Afr. 20, 1.
- Rhodus, *insula Maris Aegaei infra Cariam sita*, n. *Rhodia* C. III 102, 7. Al. 1, 1.
- Roma urbs G. I 31, 9. VI 12, 5. VII 90, 8. C. I 14, 1. 33, 2. 53, 1; 2. III 10, 8. 83, 3. 108, 5; 6. 109, 4. Al. 65, 1 (bis). Afr. 19, 3. 64, 2. 98, 2. fr. p. 179, 18; 20; 29; 31; 33; 35; 39. 180, 12 (bis); 25; 26. 181, 23; 32; 46 (bis). 182, 6; 7; 9; 10; 12; 13; 27. 184, 13. 185, 12; 14; 19; 24; 25; 37. — urbs G. I 7, 1. 39, 2. VI 1, 2. C. I 2, 1; 3. 3, 3.

- 5, 3; 5. 6, 1; 7. 9, 2. 14, 1; 3; 4. 32, 1. 33, 2; 4. 34, 3. II 22, 6. 32, 3. III 1, 4. 2, 1. Al. 68, 1. 71, 1. H. 31, 9.
- Romana urbs Afr. 22, 2.
- Romanae litterae fr. p. 200, 27.
- Romani G. I 17, 3; 4. 18, 8; 9. 23, 3. 25, 7. 43, 4. 44, 9. 46, 4. 51, 3. II 10, 4. 12, 5. 13, 3. 16, 2. 24, 5. 31, 2. III 2, 5. 8, 4. 9, 6. 18, 3; 7. 19, 1. 24, 3; 4. IV 7, 4. 19, 3. 24, 1. 30, 1. 34, 5. V 32, 1. 34, 1; 3. 38, 2. 56, 1. VI 4, 1. 8, 1. 10, 4; 5. 35, 9. 42, 3. VII 14, 2; 7; 9. 19, 3. 20, 1 (*bis*); 3; 6. 26, 2; 4; 5. 29, 2. 35, 1. 37, 3; 5. 38, 2; 8. 44, 4. 47, 5. 48, 1; 3; 4. 55, 7; 9. 61, 3. 63, 7. 64, 3. 66, 2; 3. 69, 6. 71, 1. 75, 5. 77, 10; 15. 78, 4. 84, 3. 85, 3. 6. 89, 2. VIII 1, 2. 3, 3. 7, 8. 14, 2. 15, 1; 4; 6. 16, 4. 17, 1. 19, 6. 20, 2. 26, 1; 3. 30, 1. 39, 2. 42, 1. 45, 1. 47, 2; 3. Al. 23, 1. 25, 1. fr. p. 142, 16. *Ρωμαῖοι* fr. p. 200, 36. 201, 15; 30; 45. 202, 3.
- Romani, cives G. VII 3, 1. 17, 7. 38, 9. 42, 3. VIII 24, 3. C. I 30, 4. II 18, 4. 20, 5. 21, 1; 2. III 4, 1. 9, 3. 10, 5. 29, 1. 32, 6. 40, 5. 102, 2; 6. Al. 41, 1. 43, 2. 70, 5—7. Afr. 35, 4. 90, 1. 97, 1. H. 17, 2. 42, 4. fr. p. 182, 40. 183, 42. 185, 9; 15.
- Romani, equites G. III 10, 2. VII 60, 1. 61, 2. 65, 5. C. I 17, 2. 23, 1; 2. 77, 2. III 71, 1. Al. 40, 5. 56, 4. Afr. 85, 8. H. 22, 2. 26, 2 (*bis*). 31, 9.
- Romani milites G. VII 20, 8.
- Romanum ingenium fr. p. 146, 15.
- Romanus G. V 51, 2. VIII 23, 7. 48, 8.
- Romanus, civis C. II 19, 2. Afr. 57, 3. fr. p. 184, 21.
- Romanus, eques G. V 27, 1 (= Arpineus). VI 40, 4 (= Trebonius 1.). VII 3, 1 (= Fufus Cita). C. II 18, 2 (= Gallonius). Afr. 22, 3 (= Cn. Pompeius 2.). 44, 1 (= Ticida). 64, 1 (= P. Vestrius). 68, 4 (*bis*) (= P. Atrius et Minucius Reginus). H. 11, 3 (= G. Fundanius). 25, 4 (= Pompeius Niger).
- Romanus, exercitus G. VI 34, 6.
- Romanus, pontifex fr. p. 188, 21.
- Romanus, populus G. I 3, 4. 6, 3. 8, 3. 10, 2. 11, 3. 12, 6. 13, 3; 4; 7. 14, 1; 7. 18, 9. 19, 2. 30, 2 (*bis*). 31, 7 (*bis*); 14; 16. 33, 2; 3. 34, 4. 35, 2 (*bis*); 4 (*bis*). 36, 1; 2 (*bis*); 5. 40, 2; 3. 42, 3. 43, 8. 44, 5 (*bis*); 7 (*bis*); 9; 12. 45, 1—3. II 1, 1; 3. 3, 2; 3. 13, 2. 14, 2. 15, 5. 31, 5. 32, 2. 34. III 23, 6. IV 7, 3. 16, 1; 4; 7. 17, 1. 21, 5; 8. 22, 1. V 3, 3. 22, 4. 27, 4. 28, 1. 29, 4. 41, 5; 7. 54, 4; 5. VI 1, 4. 7, 8. VII 1, 3. 17, 3. 33, 1. 39, 3. VIII 1, 2. 7, 5. 44, 6. C. I 7, 5. 9, 2; 5. 22, 5. 35, 3. III 11, 4. 12, 2. 107, 2. 108, 5. 110, 2. Al. 3, 2. 24, 2. 33, 1. 34, 2 (*bis*). 36, 2. 65, 4. 67, 2. 68, 1. 78, 2. Afr. 4, 4. 54, 4. 57, 3. 77, 1. 90, 3. 91, 2. 97, 1. H. 3, 3. 42, 3—7. fr. p. 141, 10. 181, 43. 192, 41. 193, 3. 194, 34 (*bis*). 196, 30; 32; 33; 39. 197, 36. 198, 11.
- Romanus, senatus populusque C. I 9, 5. cf. fr. p. 200, 36. 201, 28; 45; 46. 202, 3.
- L. Roscius (Fabatus), *legatus Caesaris* G. V 24, 2; 7. 53, 6. C. I 3, 6. 8, 4. 10, 1.
- Roucillus, *Allobrox, frater Egi* C. III 59, 1. 79, 6.
- L. Rubrius senator, *Pompeianus* C. I 23, 2.
- Rufus v. Acutius, Coelius, Marcus, Minucius, Pompeius, Sulpicius, Tullius, Vibullius.
- Ruspina, *oppidum Africae propriae (n. Monastir)* Afr. 6, 7.

- 9, 1; 2. 10, 1. 11, 3. 20, 1. 28, 1. 33, 1. 34, 5. 36, 1. 37, 2. 53. 67, 1.
- Rustianus v. Plaetorius.
- Ruteni, *gens Galliae Celticae et provinciae, n. Rovergue cum oppido Rhodéz* G. I 45, 2. VII 5, 1. 7, 1; 4. 64, 6. 75, 3. 90, 6. C. I 51, 1.
- (P.) Rutilius Lupus, *praetor, Pompeianus* C. I 24, 3. III 56, 3.
- Rutilus v. Sempronius.
- Sabinus v. Calvisius et Titurius.
- Sabis flumen *Galliae Belgicae, n. Sambre* G. II 16, 1. 18, 1.
- Saburra, *Iubae regis Numidarum praefectus* C. II 38, 1; 3 (bis). 39, 1. 40, 1 (bis); 2. 41, 2. 42, 1. Afr. 48, 1. 93, 3. 95, 1.
- M. Sacrativir, *Capuensis, eques Romanus, Caesarianus* C. III 71, 1.
- Sadalas, *filius Cotyis, regis Thracum* C. III 4, 3.
- Saguntini, *incolae Sagunti, oppidi Hispaniae ulterioris, n. Murviedro* H. 10, 1.
- T. Salienus, *centurio legionis V. Caesaris* Afr. 28, 2. 54, 5.
- C. Sallustius Crispus, *Amiternus, rerum Romanarum scriptor, Caesaris studiosus* Afr. 8, 3. 34, 1; 3. 97, 1.
- Sallyes, *gens Ligustica Galliae provinciae, prope oppidum Massiliam* C. I 35, 4.
- Salonae s. -na, *oppidum Dalmatiae cum portu, n. Spalatro* C. III 9, 1; 2 (plur.). Al. 43, 2; 3 (sing.).
- Salsum flumen *Baeticae prope Atequam, n. Rio Guadaíoz (?)* H. 7, 1; 3. 9, 1. 13, 1. 14, 1. 16, 2. 23, 1.
- Salvianus v. Calpurnius.
- Samarobriva, *Ambianorum in Gallia Belgica oppidum, n. Amiens* G. V 24, 1. 47, 2. 53, 3.
- Santoni, *gens maritima Galliae Celticae supra Garumnam et Carantonum fl. incolens, n. Saintes* G. I 10, 1. 11, 6. III 11, 5. VII 75, 3.
- Sardinia, *insula Maris Interni* C. I 30, 2 (bis); 3. 31, 1. III 10, 5. Afr. 8, 1. 24, 3. 98, 1.
- Sarsura, *oppidum Africae propriae, n. Henchir ez-Zaouadi (?)* Afr. 75, 2. 76, 1.
- C. Saserna, *Caesarianus* Afr. 9, 1. 29, 2. 57, 1; 2.
- P. Saserna, *superioris frater, Caesarianus* Afr. 10, 1.
- Sason, *onis, parva insula Maris Hadriatici, n. Saseno* C. III 8, 4.
- Saturninus v. Appuleius.
- Saxa v. Decidius.
- Scaeva, *centurio Caesaris* C. III 53, 4.
- Scaldis, *flumen Galliae Belgicae, n. Schelde* G. VI 33, 3.
- Scapula v. Annius et Quinctius.
- Scipio v. Caecilius 3.
- C. (Scribonius) Curio, *tribunus plebis a. u. c. DCIV., Caesarianus* G. VIII 52, 4. C. I 12, 1; 3. 18, 5. 30, 2; 5. 31, 1. II 3, 2. 23, 1; 5 (bis). 24, 1. 25, 1; 4; 6. 26, 1; 3. 27, 1—3. 28, 1; 2; 4. 29, 1. 31, 1. 33, 2. 34, 3; 4 (bis). 35, 1; 4; 5 (bis). 36, 1. 37, 1; 6. 38, 5. 39, 1; 5; 6. 40, 2; 3. 41, 3. 42, 1; 3; 4. 43, 1. III 10, 5. Afr. 19, 2. 40, 5.
- (L.) Scribonius Libo, *Pompeii amicus, socer Sex. Pompei* C. I 26, 3 (bis); 4; 5. III 5, 3. 15, 6. 16, 2; 3. 17, 5. 18, 3. 23, 1. 24, 2; 4. 90, 1. 100, 1.
- Sedulius, *dux Lemovicum* G. VII 88, 4.
- Seduni, *gens Alpina Galliae Celticae finitima Varagris, n. Sion, Sitten (Wallis)* G. III 1, 1. 2, 1. 7, 1.

- Sedusii, *gens Germaniae ad Moenum incolens* G. I 51, 2.
- Segni, *gens Germanica Galliae Belgicae inter Eburones et Treveros incolens* G. VI 32, 1.
- Segontiaci, *gens Britanniae adversus Vectim insulam (Wight)* G. V 21, 1.
- Segovax, *unus ex quatuor regibus Cantii* G. V 22, 1.
- Segovia, *oppidum Baeticae ad flumen Singiliense (Singilim) situm* Al. 57, 6.
- Segusiavi, *gens Galliae Celticae, ad superiorem partem Ligeris incolens, finitimi Provinciae* G. I 10, 5. VII 64, 4. 75, 2.
- (Ti. et C. Sempronii) Gracchi, *illi tribuni plebis* C. I 7, 6.
- M. Sempronius Rutilus, *praefectus equitum Caesaris* G. VII 90, 4.
- Seno, *onis* G. VIII 30, 1 (= Drappes).
- Senones, *gens Galliae Celticae, inter Ligerim et Matronam ad utramque ripam Sequanae incolens, quorum oppida sunt Agedincum (Sens), Metiodudum, Vellaunodunum* G. II 2, 3. V 54, 2. 56, 1; 4. VI 2, 3. 3, 4—6. 5, 2. 44, 1; 3. VII 4, 6. 11, 1. 34, 2. 56, 5. 58, 3. 75, 3.
- L. Septimius, *tribunus militum, qui Pompeium interfecit* C. III 104, 2; 3 (bis).
- Sequana, *flumen Galliae Celticae, n. Seine* G. I 1, 2. VII 57, 1; 4. 58, 3; 6.
- Sequani, *gens Galliae Celticae potentissima finitima Helvetiis et Allobrogibus inter Ararim fl. et montem Iuram incolens, quorum caput est Vesontio* G. I 1, 5. 2, 3. 3, 4. 6, 1. 8, 1. 9, 1 (bis); 2; 3; 4 (bis). 10, 1. 11, 1.
- 12, 1. 19, 1. 31, 4; 7; 10 (bis). 32, 2—5. 33, 2; 4. 35, 3. 38, 1. 40, 11. 44, 9. 48, 2. 54, 2. IV 10, 3. VI 12, 1; 4; 6. VII 66, 2. 67, 7. 75, 3. 90, 4.
- Sequanus G. I 3, 4 (= Casticus).
- Sequanus ager G. I 31, 10.
- Serapion, *onis, a Ptolemaeo ad Achillam missus* C. III 109, 4.
- Serphëus (Σέρφηος Διοῦς), *Mytilenaeus* fr. p. 220, 22.
- Q. Sertorius, *Nursinus, legatus C. Marii* G. III 23, 5. C. I 61, 3.
- P. Servilius (Vatia Isauricus), *cum Caesare consul a. u. c. DCCVI*. C. III 1, 1. 21, 1; 3.
- P. Sestius, *Domitii Calvini legatus* Al. 34, 5.
- Q. Sestius, *inimicus Cassii* 4 Al. 55, 5.
- P. Sextius Baculus, *primipilus legionis XII. Caesaris* G. II 25, 1. III 5, 2. VI 38, 1; 4.
- T. Sextius, *legatus Caesaris* G. VI 1, 1. VII 49, 1. 51, 2. 90, 6. VIII 11, 1.
- Sibuzates, *gens Aquitaniae maritima* G. III 27, 1.
- Sicilia C. I 25, 1. 30, 2 (ter); 4 (bis). 31, 1. II 23, 1. 30, 3. 32, 3. 34, 4. 37, 4. 43, 1. 44, 1. III 10, 5. 42, 3. 101, 1. Al. 47, 4. Afr. 2, 3. 8, 1. 20, 3. 22, 2. 24, 3. 26, 3; 4. 44, 1. 47, 3. 53. 54, 1. 62, 1.
- Siciliae fretum C. II 3, 1. (C. I 29, 2. III 101, 1.)
- Sicoris, *flumen Hispaniae anterioris, quod in Hiberum influit, n. Segre* C. I 40, 1. 48, 3. 61, 1; 6. 62, 3. 63, 1. 83, 4.
- Sidon (Σιδών), *urbs antiquissima Phoenices* fr. p. 200, 28. 201, 6; 19.
- Sidonii (Σιδώνιοι) fr. p. 199, 40.
- Silanus v. Iunius.
- T. Silius, *tribunus militum Caesaris* G. III 7, 4. 8, 2.

- Silo *v.* Minucius.
 Singiliense flumen *Hisp. Baeticae*, *fort. i. q. Singilis*, *n. J enil* Al. 57, 6.
 P. Sittius, *Caesarianus* Afr. 25, 2. 36, 4. 48, 1. 93, 3. 95, 1. 96, 1.
 Sol, *deus Germanorum* G. VI 21, 2.
 Soricaria, *oppidum Hisp. Baeticae* H. 24, 1. 27, 2.
 Sotiates, *gens Aquitaniae ad sinistram ripam Garumnae incolens*, *n. Sôs, dép. Gers* G. III 20, 2; 3. 21, 1; 2.
 † Spalis, *oppidum Hisp. Baeticae* H. 27, 3.
 Spinter *v.* Cornelius 5.
 Squillus *v.* Licinius.
 L. Staberius, *Pompeianus* C. III 12, 1; 3.
 (L.) Statius Murcus, *legatus Caesaris* C. III 15, 6. 16, 2.
 Sueba, *uxor altera Ariovisti* G. I 53, 4.
 Suebi, *gens Germaniae potentissima* G. I 37, 3; 4. 51, 2. 54, 1. IV 1, 2; 3. 3, 2; 4. 4, 1. 7, 5. 8, 3. 16, 5. 19, 1—3. VI 9, 8 (*bis*). 10, 1; 3; 4; 5 (*ter*). 29, 1.
 Suessiones, *gens Galliae Belgicae in utraque ripa Axonae incolens; eorum caput Noviodunum, n. Soissons* G. II 3, 5. 4, 6. 12, 1; 4. 13, 1. VIII 6, 2; 3.
 Sugambri, *gens Germaniae inter Ruram (Ruhr) et Laugonam (Lahn) incolens* G. IV 16, 2. 18, 2; 4. 19, 4. VI 35, 5.
 Sulcitani, *incolae Sulcorum, oppidi in ora maritima Sardiniae siti, n. Palma di Solo prope vicum Sulci* Afr. 98, 2.
 Sulla *v.* Cornelius 6—8.
 Sulmonenses, *incolae Sulmonis Paelignorum oppidi, n. Sulmona* C. I 18, 1; 2.
 Sulpiciana classis C. III 101, 4. *v.* Sulpicius 3.
 1. Ser. Sulpicius (*Galba an Rufus?*), *senator Romanus* C. II 44, 3.
 2. Ser. (Sulpicius) Galba, *legatus Caesaris* G. III 1, 1; 4. 3, 1. 5, 2. 6, 4. VIII 50, 4.
 3. P. Sulpicius Rufus, *legatus Caesaris* G. IV 22, 6. VII 90, 7. C. I 74, 6. III 101, 1. Afr. 10, 1.
 Surus, *Haeduus nobilis* G. VIII 45, 2.
 Sylla *v.* Cornelius 6. 7.
 Syri a) *in classe Cassii* 1. C. III 101, 1. b) *sagittarii Caesaris* Afr. 20, 1.
 Syria, *regio Asiae inter Ciliciam et Palaestinam sita* C. I 4, 5. 6, 5. III 3, 1; 2. 4, 3 (*bis*); 5. 31, 3. 32, 6. 103, 1; 5. 105, 4. 110, 3. Al. 1, 1. 25, 1. 26, 1 (*bis*). 33, 5. 34, 3. 38, 1. 65, 1; 2. 66, 1. fr. p. 201, 30.
 Syriacae legiones *Pompei* C. III 88, 3.
 Syriacae naves *Pompei* C. III 5, 3.
 Syriacae naves *Caesaris* Al. 13, 5.
 Tamesis, *flumen Britanniae, n. Themse* G. V 11, 8. 18, 1.
 Tarbelli, *gens Aquitaniae ad Aturum (Adour) incolens, n. Tarbes, dép. Hautes-Pyrénées* G. III 27, 1.
 Tarcondarius Castor *Gallograecus, gener Deiotari* C. III 4, 5.
 Tarracina, *oppidum Latii in ora maritima situm, n. Terracina* C. I 24, 3.
 Tarraco, *onis, oppidum Hispaniae citerioris, in ora maritima Maris Iberici situm, n. Tarragona* C. I 73, 2. 78, 3. II 21, 4; 5.
 Tarraconenses C. I 60, 2.
 Tarsus, *oppidum Ciliciae ad Cydnum fl. situm* Al. 66, 2.

- Tarusates, *gens Aquitaniae inter Sotiates et Tarbellos incolens, n. Tartas, dép. Landes* G. III 23, 1. 27, 1.
- Tasgetius, *princeps Carnutum* G. V 25, 1; 4. 29, 2.
- Tauris, *idis, insula Maris Adriatici ad litus Dalmatiae sita, n. Torkola* Al. 45, 1; 2.
- Taurois, *entis, castellum Masiliensium* C. II 4, 5.
- Taximagulus, *Britannus, unus ex quatuor regibus Cantii* G. V 22, 1.
- Tectosages *v. Volcae.*
- Tegea, *oppidum Africae* Afr. 78, 1.
- Tencteri, *gens Germaniae inter Lupiam (Lippe) et Ruram (Ruhr) fl. incolens* G. IV 1, 1. 4, 1. 16, 2. 18, 4. V 55, 2. VI 35, 5.
- (P.) Terentius (Afer), *poeta* fr. p. 150, 21.
- A. (Terentius) Varro (Murena), *Pompeianus* C. III 19, 4.
- M. (Terentius) Varro *Reatinus, legatus Pompei* C. I 38, 1; 2. II 17, 1. 19, 3; 4. 20, 1; 4; 6; 8. 21, 2; 4 (bis). Al. 58, 2.
- Tergestini, *incolae Tergestis, oppidi Histriae, n. Triest* G. VIII 24, 3.
- T. Terrasidius, *praefectus militum Caesaris* G. III 7, 4. 8, 3.
- Teutomatus, *rex Nitiobrogum* G. VII 31, 5. 46, 5.
- Teutoni, *gens Germaniae ad litus Maris Suebici incolens* G. I 33, 4. 40, 5. II 4, 2. 29, 4. VII 77, 12.
- Thabena, *oppidum Numidiae ad mare situm (?)* Afr. 77, 2.
- Thabenenses Afr. 77, 1.
- Thapsitani Afr. 79, 2. 80, 1. 97, 2.
- Thapsus, *oppidum Africae (Byzacena) maritimum prope Lepitim situm, n. fere Ras Demass* Afr. 28, 1. 44, 1. 46, 4. 53. 62, 2. 67, 1. 79, 1; 2. 80, 2; 5. 85, 1. 86, 1; 3. 89, 1.
- Thebae, *oppidum Boeotiae, n. Thiva* C. III 56, 4.
- Theophanes *Mytilenaeus, rerum scriptor, Pompei familiaris* C. III 18, 3.
- Thermus *v. Minucius.*
- Thessali, *in Pompei exercitu* C. III 4, 6.
- Thessalia, *regio Graeciae septentrionalis* C. III 4, 2. 5, 1. 34, 2 (bis). 35, 2. 36, 2—5. 79, 7. 80, 1; 3; 4. 81, 2. 82, 1. 100, 3. 101, 7. 106, 1. 111, 3.
- Thracae, *auxilia Pompei* C. III 95, 3.
- Thracia, *regio inter Pontum Euxinum et Macedoniam sita* C. III 4, 3.
- Thurii, *oppidum Bruttiorum in confiniis Lucaniae situm* C. III 22, 3.
- Thurinum, *Thurinorum ager* C. III 21, 4.
- Thysdra, *oppidum Africae Byzacena, n. El Djemme* Afr. 36, 2. 76, 1. 86, 3. 93, 1.
- Thysdritani Afr. 97, 4.
- Tiberius *v. Claudius et Tullius.*
- L. Tiburtius, *Caesarianus* C. III 19, 7.
- L. Ticida, *equus Romanus, Caesarianus* Afr. 44, 1. 46, 3.
- Tigurini G. I 12, 7.
- Tigurinus *pagus, unus ex quatuor pagis Helvetiorum* G. I 12, 4.
- Q. Tillius, *Caesaris legatus* C. III 42, 3.
- M. Tiro, *centurio Caesaris* Afr. 54, 5.

- Titii duo, *Hispani adulescentes, tribuni mil. legionis V. Caesaris* Afr. 28, 2.
- Titius, *frater maior* Afr. 28, 4.
- L. Titius, *pater superiorum, tribunus mil. in legione vernacula Caesaris* Al. 57, 1.
- Q. Titurius Sabinus, *legatus Caesaris* G. II 5, 6. 9, 4. 10, 1. III 11, 4. 17, 1; 5 (*bis*). 18, 4; 6. 19, 2; 5 (*ter*). IV 22, 5. 38, 3. V 24, 5. 26, 2. 27, 1; 7. 29, 1. 30, 1. 31, 3. 33, 1. 36, 1. 37, 1. 39, 1. 41, 2. 47, 4. 52, 4. 53, 4. VI 1, 4. 32, 4. 37, 8.
- Tolosa, *oppidum Provinciae (Volcarum Tectosagum) ad Garumnam fl. situm, n. Toulouse* G. III 20, 2.
- Tolosates, *ium* G. I 10, 1. VII 7, 4.
- T. Torius *Italicensis, Caesarianus* Al. 57, 3. 58, 1; 2.
- Torquatus *v. Manlius*.
- Tralles, *ium, oppidum Cariae (n. Aidin)* C. III 105, 6.
- Transalpina Gallia *v. Galliae partes* 3.
- Transpadanae coloniae, *i. e. oppida Galliae Transpadanae* C. III 87, 4.
- Transrhrenani *v. Germani Transrhrenani*.
- A. Trebellius, *eques Romanus Astensis* H. 26, 2.
- M. Trebius Gallus, *praefectus Caesaris* G. III 7, 4. 8, 3.
1. C. Trebonius, *eques Romanus* G. VI 40, 4.
2. C. Trebonius, *legatus Caesaris* G. V 17, 2. 24, 3. VI 33, 2; 5. VII 11, 3. 81, 6. VIII 6, 1. 11, 1. 14, 1. 46, 4. 54, 4. C. I 36, 5. II 1, 1; 4. 5, 3. 13, 3; 4. 15, 1. III 20, 1; 2. 21, 2. Al. 64, 2 (*bis*). H. 7, 4. 12, 2.
- Treveri, *gens Germanica Galliae Celticae in utraque ripa Mosellae fl. incolens, n. Trier* G. I 37, 1; 3. II 24, 4 (*equites*). III 11, 1. IV 6, 4. 10, 3. V 2, 4. 3, 3; 4. 4, 1; 3. 24, 2. 47, 4; 5. 53, 2. 55, 1. 58, 1. VI 2, 1; 3. 3, 4. 5, 1; 4; 6. 6, 4. 7, 1. 8, 7. 9, 1; 2; 5; 6. 29, 4. 32, 1. 44, 3. VII 63, 7 (*bis*). VIII 25, 1. 45, 1 (*bis*). 52, 1.
- Trevir G. V 26, 2 (= *Indutio-marus*).
- Triarius *v. Valerius*.
- Triboci, *gens Germanica Galliae Celticae inter montem Vosegum et Rhenum incolens* G. I 51, 2. IV 10, 3.
- Trinobantes, *gens maritima Britanniae, quae Tamesi flumine a Cantio dividitur* G. V 20, 1. 21, 1. 22, 5.
- Troucillus *v. Valerius*.
- Tubero *v. Aelius*.
- Tulingi, *gens Germaniae Helvetiis finitima* G. I 5, 4. 25, 6. 28, 3. 29, 2.
- Tib. Tullius, *Pompeianus* H. 17, 1. 18, 1; 2.
- (M. Tullius) Cicero *orator* fr. p. 204, 31. 210, 23. 212, 1; 20. 223, 29; 38.
- Q. Tullius Cicero, *legatus Caesaris* G. V 24, 2. 27, 9. 38, 4. 39, 1. 40, 1; 7. 41, 1; 5; 7. 45, 2; 4. 48, 2; 3; 8. 49, 2; 6. 52, 1; 4 (*bis*). 53, 1. VI 32, 7. 36, 1. VII 90, 7.
- Tullius Rufus, *quaestorius, Caesarianus* Afr. 85, 7.
- Tullus *v. Volcatius*.
- Turoni, *gens Galliae Celticae ad inferiorem partem Ligeris fl. incolens, n. Touraine cum oppido Tours* G. II 35, 3. VII 4, 6. 75, 3. VIII 46, 4.
- Turpio *v. Antistius*.
- Tusculanum, *praedium Ciceronis* fr. p. 223, 32. 224, 6.
- Tusculus *v. Manilius*.

Tuticanus Gallus, *senatoris filius, Caesarianus* C. III 71, 1.
 Tyrus (Τύρος), *oppidum Phoenices* fr. p. 200, 29.

Ubii, *gens Germaniae in dextra Rheni ripa inter Moenum et Laugonam (Lahn) fl. incolens* G. I 54, 1. IV 3, 3. 8, 3 (bis). 11, 2. 16, 5. 19, 1; 4. VI 9, 6; 8. 10, 1; 2. 29, 1; 2.

Ucubenses H. 20, 2.

Ucubis, *oppidum Hisp. Baeticae prope Atequam et Aspaviam situm (Espejo?)* H. 7, 1. 8, 6. 20, 1. 24, 2. 27, 4.

Ulia, *oppidum Hisp. Baeticae prope Cordubam situm, n. Montemayor* Al. 61, 2—5. 63, 1; 3. H. 3, 1. 4, 1; 4. 6, 1.

Ursao (s. Urso = colonia Genetiva Iulia, q. v.), *oppidum Baeticae inter Hispalim et Mundam situm, n. Osuna* H. 26, 3. 41, 2. 42, 1.

Ursaonenses H. 22, 1 (bis). 28, 2.

Usipetes, *gens Germaniae inter Lupiam et inferiorem partem Rheni incolens, Tencteris finitima* G. IV 1, 1. 4, 1. 16, 2. 18, 4. VI 35, 5.

Utica, *oppidum Africae (Zeugitanae) prope ostia Bagradae fl. situm* C. I 31, 3. II 23, 3. 24, 1; 3; 4. 25, 1; 3; 6; 7. 26, 1; 2. 36, 1. 37, 3. 38, 1. 44, 3. Afr. 7, 3. 22, 1. 23, 1. 24, 1. 36, 1. 62, 1 (bis). 86, 3. 87, 1; 2; 6; 8. 88, 1; 5; 7 (bis). 89, 3; 5. 92, 1; 2. 93, 3 (bis). 95, 1. 97, 1. 98, 1.

Uticenses C. II 36, 1. Afr. 87, 3; 5; 6. 88, 5. 90, 1.

Uticensis conventus Afr. 68, 4.

Uxellodunum, *oppidum Cadurcorum prope Duranium fl. (Dordogne) situm, n. Puy d'Is-solud (?)* G. VIII 32, 2. 40, 1; 2.

Uzita, *oppidum Africae (Byzacenae) inter Hadrumentum et Thysdram situm* Afr. 41, 2. 51, 2. 53. 56, 3. 58, 4. 59, 4. 89, 1.

Vacalus, *ea pars Rheni, quae in Mosam influit, n. Waal* G. IV 10, 1.

Vaga, *oppidum Africae (Byzacenae)* Afr. 74, 1.

C. Valerius Caburus, *ex Gallia provincia oriundus, civitate donatus a Valerio Flacco* 1. G. I 47, 4. VII 65, 2.

C. Valerius Domnotaurus, *superioris filius, princeps Helviorum* G. VII 65, 2.

1. C. Valerius Flaccus, *propraetor Galliae a. u. c. DCLXXI* G. I 47, 4.

2. L. Valerius Flaccus, *Pompeianus, is quem Cicero defendit* C. III 53, 1.

3. (L.?) Valerius (Flaccus) *adulescens, superioris filius, Pompeianus* H. 32, 4.

4. (P.) Valerius Flaccus, *frater superioris, Pompeianus* C. III 53, 1.

5. M. (Valerius) Messala (Niger), *orator, consul a. u. c. DCLXXXIII* G. I 2, 1. 35, 4.

6. M. (Valerius) Messala, *superioris fratris filius, Caesaris legatus* Afr. 28, 2. 86, 3. 88, 7.

(Q.) Valerius (Orca), *legatus Caesaris* C. I 30, 2; 3. 31, 1.

L. Valerius Praeconinus, *legatus bello Sertoriano in Aquitania interfectus* G. III 20, 1.

C. Valerius Procillus, *filius Valerii Caburi, Gallus ex provincia oriundus* G. I 47, 4. 53, 5.

C. Valerius Triarius, *legatus Pompei* C. III 5, 3. 92, 2. Al. 72, 2. 73, 2.

C. Valerius Troucillus, *princeps*

- Galliae provinciae, Caesaris familiaris* G. I 19, 3.
Valetiacus Haeduius, frater Coti G. VII 32, 4.
A. Valgius, senatoris filius, Caesarianus H. 13, 2.
Vangiones, gens Germanica Galliae Celticae inter Rhenum et Mosellae inferiorem partem incolens, n. Worms G. I 51, 2.
Varagri, gens Galliae Celticae finitima et G. Cisalpinae et provinciae, n. Wallis; eorum vicus Octodurus G. III 1, 1; 4. 2, 1.
Varro v. Terentius.
Varus v. Atius, Attius, Quintilius.
Varus, flumen Galliae Transalpinae provinciae finitimum, n. Var C. I 86, 3. 87, 1; 5.
T. Vasius, Italicensis, inimicus Cassii 4. Al. 52, 4.
Vatiniana acies Al. 45, 4.
Vatiniani Al. 45, 4. 46, 4.
P. Vatinius, Caesaris legatus G. VIII 46, 4. C. III 19, 2; 6. 90, 1. 100, 2. Al. 43, 4. 44, 1. 45, 1 (bis). 46, 1. 47, 1; 4. Afr. 10, 1.
Q. Velanius, praefectus militum Caesaris G. III 7, 4. 8, 2.
Veliocasses vel Veliocassi, gens Galliae Belgicae in dextra ripa Sequanae infra Bellovacos incolens, n. fere Rouen G. II 4, 9. VII 75, 3. VIII 7, 4.
Vellaunodunum, oppidum Senonum inter Agedincum et Cenabum situm, n. Ladon (?) G. VII 11, 1; 4. 14, 1.
Vellavii, gens Galliae Celticae finitima provinciae inter Elaver fl. et Cevennam montem incolens, n. Velay G. VII 75, 2.
Venelli, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae, n. Normandie G. II 34. III 11, 4. 17. 1. VII 75, 4.
Veneti, civitas Aremorica potentissima, n. Bretagne (Vannes) G. II 34. III 7, 4. 8, 1. 9, 3. 11, 5. 16, 1. 17, 1. 18, 3. VII 75, 4.
Venetia, regio eorum G. III 9, 8.
Veneticum bellum G. III 18, 6. IV 21, 4.
Ventipo, onis, oppidum Hisp. Baeticae (n. Casaliche) H. 27, 5.
Venus dea fr. p. 137, 19. 189, 30.
Verbigenus pagus, unus ex quatuor pagis Helvetiorum G. I 27, 4.
Vercassivellaunus Arvernus, Vercingetorigis consobrinus G. VII 76, 4. 83, 6. 85, 4. 88, 4.
Vercingetorix, igis, Arvernus, Celtilli filius G. VII 4, 1. 8, 4. 9, 1; 6. 12, 1; 4. 14, 1. 15, 6. 16, 1. 18, 1. 20, 1; 12. 21, 1. 26, 1; 2. 28, 5. 31, 1. 33, 1. 34, 3. 35, 3; 7. 36, 2. 44, 5. 51, 4. 53, 2. 55, 4. 63, 4; 6; 9. 66, 3. 67, 5. 68, 1. 70, 7. 71, 1. 75, 1. 76, 4. 81, 3. 82, 3. 83, 6. 84, 1. 89, 1; 4.
C. Vergilius, praetorius, Pompeianus Afr. 28, 1; 3 (bis). 44, 1. 79, 1; 2. 86, 1; 2. 93, 3.
Vertico Nervius G. V 45, 2. 49, 2.
Vertiscus, princeps Remorum G. VIII 12, 4.
Verucloetius Helvetius G. I 7, 3.
Vesontio, onis, caput Sequanorum in dextra ripa Dubis fl. situm, n. Besançon G. I 38, 1. 39, 1.
Vespillo v. Lucretius.
Vestales virgines fr. p. 181, 42.
P. Vestrius, eques Romanus Afr. 64, 1; 2.
Vettones, gens Hispaniae ulterioris (Lusitaniae) inter Tagum et Durium fl. incolens C. I 38, 1; 2; 4.
Vibius Curius, Caesaris equitatus praefectus C. I 24, 3 (bis).

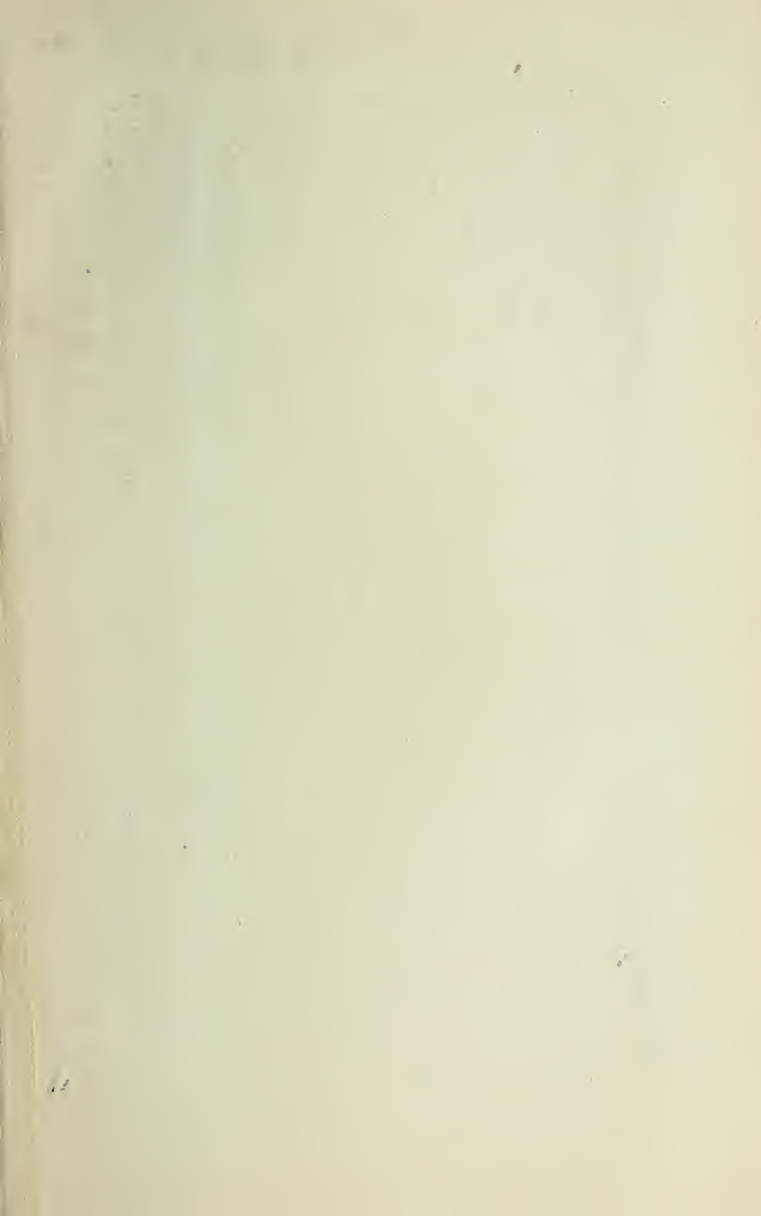

- L. Vibius Paciaecus, *Caesarianus* H. 3, 4.
- Vibo (Valentia) = *Hipponium*, oppidum *Bruttiorum*, n. *Bivona* C. III 101, 1; 4.
- L. Vibullius Rufus, *praefectus fabrum Pompei* C. I 15, 4 (bis). 34, 1. 38, 1. III 10, 1. 11, 1. 15, 8. 18, 3. 22, 1.
- Victoriae simulacrum a) *Elide in templo Minervae* C. III 105, 3. — b) *Trallibus* C. III 105, c.
- Vienna, oppidum *Allobrogum ad Rhodanum fl. situm*, n. *Vienne* G. VII 9, 3.
- Vinicianus v. Coelius.
- Viridomarus, *princeps Haeduum* G. VII 38, 2. 39, 1. 40, 5. 54, 1. 55, 4. 63, 9. 76, 4.
- Viridovix, icis, *princeps Venellorum* G. III 17, 2; 3; 5. 18, 7.
- Viromandui, gens *Galliae Belgicae inter Scaldim et Isaram (Oise) fl. incolens*, n. *Vermandais (Picardie)* G. II 4, 9. 16, 2. 23, 3.
- Vocates, gens *Aquitaniae ad inferiorem partem Garumnae fl. incolens* G. III 23, 1. 27, 1.
- Voccio, rex *Norici* G. I 53, 4.
- Vocontii, gens *Galliae provinciae inter Rhodanum et Isaram (Isère) fl. incolens*, n. *Vaison* G. I 10, 5.
- C. Volcacius Tullus, *praefectus Caesaris* G. VI 29, 3. C. III 52, 2.
- Volcae, gens *Galliae provinciae divisa in duas partes*:
 a) V. *Arecomici, inter Rhodanum fl. et Cevennam montem incolunt; caput eorum Narbo* G. VII 7, 4. 64, 6. C. I 35, 4.
 b) V. *Tectosages, ab Arecomicis usque ad Aquitaniam pertinent; caput eorum Tolosa* G. VI 24, 2.
- C. Volusenus Quadratus, *tribunus militum Caesaris* G. III 5, 2. IV 21, 1; 9. 23, 5. VI 41, 2. VIII 23, 4; 5. 48, 1; 2; 3 (bis); 5 (bis). C. III 60, 4.
- L. Vorenus, *centurio in legione Ciceronis* G. V 44, 1; 3; 5; 9; 11.
- Vosegus mons, in *Lingonum finibus situs*, n. *Wasgau, Vogesen* G. IV 10, 1.
- Vulcanus, *deus Germanorum* G. VI 21, 2.
- Zama, oppidum *Numidiae*, n. *Zowarin* Afr. 91, 1; 2. 92, 4 (bis). 97, 1 (bis).
- Zamenses Afr. 91, 3. 92, 1. 97, 1.
- Zela, oppidum *Ponti*, n. *Zilleh* Al. 72, 1; 2.
- Zeta, oppidum *Africae (Byzacenae)* Afr. 68, 1. 74, 1.
- Zoilus (*Ζώϊλος Ἐπιγένοϋς*), *Mytilenaeus* fr. p. 220, 24.

cel

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

871C21893

C001

COMMENTARII, KUBLERI

1-3

3 0112 023664094